M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

AD FIDEM CODICUM MANU SCRIPTORUM

RECENSUIT

CAR. TIMOTH. ZUMPTIUS.

ADIECTA EST VARIETAS SCRIPTURAE SPALDINGIANAE ET BREVIS ANNOTATIO CRITICA.

LIPSIAE 1831

SUMPTIBUS FR. CHR. GUIL. VOGELII.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

IOANNI SCHULZIO

PHIL. ET THEOL. DR. REGI BORUSS. A CONSILIIS INTIMIS IN REBUS QUAE AD INSTITUTIONEM PUBLICAM PERTINENT EQUITI SPLEND.

S. P. D.

CAR. TIMOTH. ZUMPTIUS.

Quam ante annum, cum Supplementa editionis Spaldingianae ederem, continuo me curaturum promisi, breviorem praestantissimi operis Fabiani editionem, eam ad Te mitto, I. Schulzi, Vir doctissime, Tuique nominis praescriptione ornari cupio. Tu enim, quo studio et usu bonarum artium excellis, cum intellexisses, illo apparatu multum bonae frugis contineri, sed id quantum esset, sine molestia percipi non posse, novaque textus recensione opus esse, imprimis mihi auctor fuisti, ut eam quoque rem susciperem et pro virili cognitionem elegantissimorum librorum adiuvarem. Itaque illud egi, ut textum Spaldingianum, quo tamquam fundamento usus sum, ad fidem codicum manu scriptorum, praecipue Ambrosiani I, de cuius praestantia in praefatione ad Supplementa dixi, exigerem, aut, ubi res postularet, ex meis aliorumque hominum doctorum coniecturis corrigerem, ita tamen, ut diligenter notarem, ubi aut lectio Spaldingiana a mea, aut utraque a codicibus mss. discreparet, adderemque quid in illis legeretur. Reperies enim, quamquam sexcenties

(nec gloriandi causa dico) verba veteris scriptoris secundum certissimos testes emendare nobis licuit, superesse tamen haud exiguum numerum locorum, ubi, quoniam lenibus et consuetis remediis nihil proficitur, ad ambigua illa artis instrumenta confugiendum est; quibus quidem, etsi me non infelicius quam plerosque alios usum esse puto, non ignoro tamen, non usquequaque rem bene geri. Neque Tu mihi vitio vertes, quod quas ego quidem certas putabam coniecturas, in textum recepi: quid enim attinet supra an infra legantur, modo ne quis de origine celetur? Quamquam in hoc genere haud paulo saepius accidere solet, ut, quamvis vulgatae lectionis aut mala fides aut mendositas intelligatur, tamen eam omittere cogare, quoniam nihil, quod satis placeat, invenire possis; quales locos nonnunquam stellula in margine apposita notavi. Ceterum legendi utendique facultatem augere volui indicibus duobus additis, altero locorum ab auctore laudatorum, altero nominum propriorum Gesneriano, sed aucto et emendato; porro restitutis, non ex editione Burmanniana, sed e codicibus mss. praecipue Ambrosiano illo, inscriptionibus capitum, quas cum vel orationis elegantia a veteribus aut, quod magis credo, ab ipso auctore adiectas esse demonstrare possit, non recte fecit Spaldingius quod sustulit; quin etiam infinita textus continuatione crebrius dirempta et litterarum formis variata: nam *pronis* litteris ea solum, quae a scriptore tamquam data ponuntur, distinxi; d i d u c t i s scribenda curavi, quae ad partitionem operis et argumenta capitum pertinent. Quarum

rerum noli dedignari hoc loco fieri mentionem: non nego exiguas esse, sed tamen neglectae mirum legendi taedium movent: nescio quid aliis acciderit, ego quidem adolescens olim, cum primum amplissimum opus in Spaldingiana editione legerem, quasi in vasto Oceano navigare mihi videbar, nec obrutus copia rerum et verborum intelligebam, ubi insistendum, quo progrediendum esset, priusquam notis et distinctionibus appositis dispescere opus et quasi dispensare coepi.

Iam vero solutus tandem excerpendi, corrigendi, emendandi molestia, cum totum opus pulchre excusum video, liceat mihi apud Te, Schulzi, qui in has ipse litteras et olim summam operam contulisti, et nunc quoque inter gravissimas occupationes conferre non intermittis, animi gaudium testari, quod contigit nobis hoc quasi signum vetustum, situ et squalore deforme, magna ex parte purgare ac perpolire. Ego certe, ita me deus iuvet, hanc idoneam operae mercedem habere me existimo, quod tanquam socio cuidam artificis inter primos contemplatione veteris pulchritudinis frui mihi licuit. Nam in hoc opere nescio utrum amplitudo propositi an cura elaborationis magis me teneat. Propositum id est, ut oratoris quasi ἔγκυκλος παιδεία absolvatur, isque a primis rudimentis usque ad ipsum effectum artis ducatur. Itaque explicata institutionis puerilis et recte emendateque loquendi ratione, Quintilianus praecepta inveniendi, disponendi, eloquendi, ediscendi, agendi tanta cum cura persequitur, ut quae diversis operibus Aristoteles et Cicero exposuerunt, ea hoc

uno comprehendat omnia. Immo ultra procedit, et qua ratione arte comparata utendum sit prudentissime explicat, hoc defendens et omni ratione demonstrans, perfectum oratorem esse non posse nisi virum bonum. Quamquam facile concedo, si quis ad nostram vitam et praesentem usum referat, multa in hac arte supervacua videri. Nam veterum ars rhetorica ad unum et certum finem refertur, orationem, quae habetur: cumque tria sint orationum genera, deliberativum, demonstrativum, iudiciale; deliberativum cito dimittit quippe infinitum, demonstrativum praecipue ad funebrium orationum morem rationemque applicat, in iudiciali maxime versatur, hoc omni praeceptorum et exemplorum copia exornat, quippe quod, quamvis varietate causarum late fusum sit, ad certos tamen status astringi et generalibus praeceptis regi possit. Nostra vero eloquentia unum propemodum genus habet demonstrativum, et tale fere, quod non laude et vituperatione, sed exponendo vero, etiamsi nemo est qui oppugnare velit, contineatur, quale veteres ad philosophorum potius rationes quam ad oratorum eloquentiam rettulerunt. Apud iudices nostros non agunt litigantes, sicut apud veteres, sed agitur de iis, dum iudex principis aliquam personam gerens quaerit et examinat, quae ipsi opus videntur: in aliis civitatibus, in quibus res publica mixta est regia et populari potestate, divisione causarum instituta, ab altero genere eloquentia exclusa est, in altero viget, sed tamen iuris potius interpretatione callida, quam affectibus pugnat, in quibus

antiqua eloquentia, dum ipso actu delectatur, non veritati servit, maxime occupatur. Itaque plurima inventionis et dispositionis praecepta, quae traduntur a veteribus rhetoribus, ad praesentem usum adhibere non possis, nec quae de altercando et interrogatione testium Quintilianus malitiae praecepta dat, nisi si in Britannia vivas, hodie utare. Veruntamen alia plura sunt, quae certam quandam eloquentiae formam non requirunt, sed ad omnem dicendi scribendique usum applicari possunt, de affectibus, de elocutione, de lectione scriptorum, de memoria, imprimisque generalia praecepta multa de universa bene dicendi scribendique ratione: atque illa ipsa veteris eloquentiae propria neminem fugit, quantam vim habeant ad scriptores veteres et totam iudiciorum rationem melius intelligendam. Quid vero, quod auctor, quaecunque docuit, mira iucunditate miscere studuit, multaque adiecit quae sicut aliena sunt a rabularum arte ieiuna, ita ad iuvenes humanitatis artibus erudiendos maxime pertinent? Meministi, Vir doctissime, quam iucunde locum de risu movendo narratiunculis illustrarit, nemo non recensum scriptorum, e quibus φράσιν, quam dicimus, orator petat, admiratur, sed maxime Te veterisque elegantiae studiosos delectari opinor descriptione celebrium pictorum et sculptorum, secundum quorum characteres demonstrat diversa oratorum esse ingenia.

Stilus autem ipse gravem quandam et aequabilem elegantiam habet: compositus ille quidem ad formam Ciceronianae orationis, sed acumen

sententiarum et laetitiam novarum constructionum a recentioribus modeste assumens: ut illius ingeniosam facilitatem ac varietatem non assequens, ita horum abruptam dicendi rationem evitans. Omnino vix ullum scriptorem inveneris, qui accuratius et prudentius de tota scribendi arte cogitarit ac iudicarit: tot eius observationes et praecepta sunt ex intima re et Latini sermonis ingenio petita (cf. v. c. totum caput X libri XII), ut facile iudices non diligentiae aut propositi culpam esse, sed aut aetati, qua vixit, aut temporum iniquitati adscribendum, quod quoquam in ea re minor est. Tempora quae fuerint notum est, quam adversa liberis ingeniorum motibus: aetas autem ea fuit, qua iam aliquid ex proprietate sermonis, ut ita dicam, urbana, perierat, praecipue in usu particularum, quibus cum alioquin Latina lingua non abundet, imprimis vigor orationis quasi articulis quibusdam continetur. Utcunque est, plenius ac perfectius totius artis antiquae compendium non habemus; ut simile ad nostros usus et patrium sermonem accommodatum habeamus, magnopere optandum videtur. Nam ratione non impeditur, sed adiuvatur facultas, quaeque ἄλογος τριβή fuit, ea conscia virium suarum ars fit. Vale, Vir eximie, atque hunc librum, cuius Te intelligentiorem iudicem neminem novi, observantiae quoque nostrae testem esse patere.

Scrib. a. d. III Id. Oct. 1830.

M. FABIUS QUINTILIANUS

TRYPHONI

SUO

SALUTEM.

Efflagitasti cotidiano convicio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Institutione oratoria scripseram, iam emittere inciperem: nam ipse eos nondum opinabar satis [1]) maturuisse: quibus componendis, ut [2]) scis, paulo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stilo, quam inquisitioni instituti operis prope infiniti, et legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Usus deinde Horatii consilio, 2
qui in arte poëtica suadet, ne praecipitetur editio, *nonumque prematur in annum*, dabam iis otium, ut, refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quam 3
tu affirmas, permittamus vela ventis, et oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.

---

1) satis opinabar, 2) uti.

M. FABII QUINTILIANI
INSTITUTIONIS ORATORIAE
AD
VICTORIUM MARCELLUM
LIBRI XII.

LIBER I.

Libro primo haec continentur: Prooemium. Quemadmodum prima elementa tradenda sint. Utilius domi an in scholis erudiantur. Qua ratione in parvis ingenia dignoscantur et qua tractanda sint. De grammatice. De officio grammatici. An oratori futuro necessaria sit plurium artium scientia. De musice. De geometria. De prima pronuntiationis et gestus institutione. An plura eodem tempore doceri prima aetas possit.

PROOEMIUM.

Post impetratam studiis meis quietem, quae per viginti annos erudiendis iuvenibus impenderam, cum a me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus: quod auctores utriusque linguae clarissimos non ignorabam multa, quae ad hoc opus pertinerent, diligen-
2 tissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam meae deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis: quod inter diversas opiniones priorum, et quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi, si non inveniendi nova, at

certe iudicandi de veteribus, iniungere laborem non iniuste
viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret praestandi, 3
quod exigebatur, fiducia, quam negandi verecundia: latius
se tamen aperiente materia, plus quam imponebatur oneris, sponte suscepi; simul ut pleniori obsequio demererer
amantissimos mei, simul ne vulgarem viam ingressus
alienis demum vestigiis insisterem. Nam ceteri fere, qui 4
artem orandi litteris tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi
perfectis omni alio genere doctrinae summam inde eloquentiae manum imponerent: sive contemnentes tanquam parva,
quae prius discimus, studia: sive non ad suum pertinere
officium opinati, quando divisae professionum vices essent:
seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab
ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent
fundamenta. Ego, cum existimem nihil [1]) arti oratoriae 5
alienum, sine quo fieri non posse oratorem [2]) fatendum
est, nec ad ullius rei summam, nisi praecedentibus initiis,
perveniri; ad minora illa, sed, quae si negligas, non sit
maioribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter,
quam si mihi tradatur educandus orator, studia eius formare ab infantia incipiam. Quod opus, Marcelle 6
Victori, tibi dicamus: quem, cum amicissimum nobis
tum eximio litterarum amore flagrantem, non propter haec
modo (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuae
inter nos caritatis pignore iudicabamus; sed quod erudiendo Getae [3]) tuo, cuius prima aetas manifestum iam [4])
ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur,
quos ab ipsis discendi [5]) velut incunabulis, per omnes,
quae modo aliquid oratori futuro conferant, artes, ad
summam eius operis perducere destinabamus; atque eo 7
magis, quod duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis
rhetoricae, neque editi a me, neque in hoc comparati.
Namque alterum, sermone per biduum habito, pueri,
quibus id praestabatur, exceperant: alterum pluribus sane
diebus, quantum notando consequi potuerant [6]), interceptum, boni iuvenes, sed nimium amantes mei, temerario
editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris 8
erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia
vero compositiora et, quam nos poterimus, elaborata.

---

1) nihil existimem. 2) orat. non posse. 3) nato. 4) man. iter ad ing. 5) dicendi. 6) poterant.

9 Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse
nisi vir bonus non potest: ideoque non dicendi modo exi-
miam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus.
10 Neque enim hoc concesserim, rationem rectae honestaeque
vitae (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam:
cum vir ille vere civilis et publicarum privatarumque rerum
administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes,
fundare legibus, emendare iudiciis possit, non alius sit
11 profecto quam orator. Quare, tametsi me fateor usurum
quibusdam, quae philosophorum libris continentur, tamen
ea iure vereque contenderim esse operis nostri, proprieque
12 ad artem oratoriam pertinere. An, si frequentissime de
iustitia, fortitudine, temperantia, ceterisque similibus dis-
serendum est [1]), adeo ut vix ulla possit causa reperiri, in
quam non aliqua ex his incidat quaestio [2]), eaque omnia
inventione atque elocutione sunt explicanda [3]): dubitabi-
tur, ubicunque vis ingenii et copia dicendi postulatur,
13 ibi partes oratoris esse praecipuas? Fueruntque haec, ut
Cicero apertissime colligit, quemadmodum iuncta natura,
sic officio quoque copulata, ut iidem sapientes atque elo-
quentes haberentur. Scidit deinde se studium, atque iner-
tia factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut
primum lingua esse coepit in quaestu, institutumque elo-
quentiae bonis male uti, curam morum, qui diserti habe-
14 bantur, reliquerunt. Ea vero destituta infirmioribus
ingeniis velut praedae fuit. Inde quidam, contempto bene
dicendi labore, ad formandos animos statuendasque vitae
leges regressi, partem quidem potiorem, si dividi posset,
retinuerunt: nomen tamen sibi insolentissimum arroga-
runt, ut soli sapientiae studiosi vocarentur; quod neque
summi imperatores, neque in consiliis rerum maximarum
ac totius administratione rei publicae clarissime [4]) versati,
sibi unquam vindicare sunt ausi. Facere enim optima,
15 quam promittere, maluerunt. Ac veterum quidem sapien-
tiae professorum multos et honesta praecepisse, et, ut
praeceperint [5]), etiam vixisse, facile concesserim: nostris
vero temporibus sub hoc nomine maxima in plerisque vitia
latuerunt. Non enim virtute ac studiis, ut haberentur
philosophi, laborabant, sed vultum et tristitiam et dissen-
tientem a ceteris habitum pessimis moribus praetendebant.
16 Haec autem, quae velut propria philosophiae asseruntur,

---

1) sit disserendum. *Tum* et adeo. 2) quaestio ex his incidat.
3) sint explicanda. 4) praeclarissime. 5) praeceperunt.

passim tractamus omnes. Quis enim non de iusto, aequo
ac bono, modo non et vir pessimus, loquitur? quis non
etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quaerit?
nam verborum proprietas ac differentia omnibus, qui ser-
monem curae habent, debet esse communis. Sed ea et 17
sciet optime et eloquetur orator: qui si fuisset aliquando
perfectus, non a philosophorum scholis virtutis praecepta
peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores
recurrere, qui desertam, ut dixi, partem oratoriae artis,
meliorem praesertim, occupaverunt, et velut [1]) nostrum
reposcere; non ut nos illorum utamur inventis, sed ut
illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator vir 18
talis, qualis vere sapiens appellari possit; nec moribus
modo perfectus (nam id mea quidem opinione, quanquam
sunt [2]) qui dissentiant, satis non est) sed etiam scientia
et omni facultate dicendi. Qualis fortasse nemo adhuc [3]) 19
fuerit: sed non ideo minus nobis ad summa tendendum
est, quod fecerunt plerique veterum, qui, etsi nondum
quemquam sapientem repertum putabant, praecepta tamen
sapientiae tradiderunt. Nam est certe aliquid consummata 20
eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii
prohibet. Quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui
ad summa nitentur, quam qui, praesumpta desperatione
quo velint evadendi, protinus circa ima substiterint.

Quo magis impetranda erit venia, si ne minora qui- 21
dem illa, verum operi, quod instituimus, necessaria, prae-
teribo. Nam liber primus ea, quae sunt ante officium
rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem ele-
menta, et quae de ipsa rhetorices [4]) substantia quaeruntur,
tractabimus. Quinque deinceps inventioni, nam huic et 22
dispositio subiungitur, quattuor elocutioni, in cuius par-
tem memoria ac pronuntiatio veniunt, dabuntur. Unus
accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut,
qui mores eius, quae in suscipiendis, discendis, agendis
causis ratio, quod eloquentiae genus, quis agendi debeat
esse finis, quae post finem studia, quantum nostra valebit
infirmitas, disseramus [5]). His omnibus admiscebitur, ut 23
quisque locus postulabit, docendi [6]) ratio, quae non eo-
rum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis
dederunt, studiosos instruat, et (ut sic dixerim) ius ipsum
rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, vires augere

---

1) veluti. 2) sint. 3) adhuc fortasse nemo. 4) rhetoricae.
5) *Codd.* disseremus. 6) dicendi.

24 eloquentiae possit. Nam plerumque nudae illae artes ni-
mia subtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quid-
quid est in oratione generosius, et omnem succum ingenii
bibunt, et ossa detegunt: quae ut esse et astringi nervis
25 suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoque nos non
particulam illam, sicut plerique, sed quidquid utile ad
instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros
contulimus, breviter omnia demonstraturi [1]. Nam si,
quantum de quaque re dici potest, persequamur, finis
26 operis non reperietur. Illud tamen in primis testandum
est, nihil praecepta atque artes valere, nisi adiuvante
natura. Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis
haec scripta sint [2], quam de agrorum cultu sterilibus
27 terris. Sunt et alia ingenita quaedam adiumenta, vox,
latus patiens laboris, valetudo, constantia, decor: quae
si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari; sed non-
nunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique cor-
rumpant: sicut et haec ipsa sine doctore perito, studio
pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multa et continua
exercitatione, per se nihil prosunt.

QUEMADMODUM PRIMA ELEMENTA TRADENDA SINT.

I. Igitur nato filio pater spem de illo primum quam
optimam capiat; ita diligentior a principiis fiet. Falsa
enim est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi,
quae tradantur, esse concessam, plerosque vero laborem
ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contra, plures
reperias et faciles in excogitando, et ad discendum prom-
ptos. Quippe id est homini naturale; ac sicut aves ad
volatum, equi ad cursum, ad saevitiam ferae gignuntur:
ita nobis propria est mentis agitatio atque sollertia; unde
2 origo animi coelestis creditur. Hebetes vero et indociles
non magis secundum naturam homines eduntur, quam
prodigiosa corpora et monstris insignia: sed hi pauci ad-
modum. Fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes
plurimorum, quae cum [3] emoritur aetate, manifestum
3 est, non naturam defecisse, sed curam. Praestat tamen
ingenio alius alium. Concedo; sed ut plus efficiat aut
minus, nemo [4] reperitur, qui sit studio nihil consecutus.

---

1) demonstrando. 2) sunt. 3) dum *Gesner. Spald. sine libris.* 4) *Additur* tamen.

Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat.

Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus; quas, si 4
fieri posset, sapientes Chrysippus optavit, certe, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est: recte tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer, harum verba effingere imi- 5
tando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorum, quae rudibus annis percepimus: ut sapor, quo nova imbuas, durat; nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et haec ipsa magis pertinaciter haerent, quo [1]) deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in peius: numquando [2]) in bonum verteris vitia? Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni, qui dediscendus sit.

In parentibus vero quam plurimum esse eruditionis 6
optaverim. Nec [3]) de patribus tantum loquor. Nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: et Laelia [4]) reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur: et Q. Hortensii filiae oratio, apud Triumviros habita, legitur non tantum in sexus honorem. Nec tamen ii, quibus discere ipsis non 7
contigit, minorem curam docendi liberos habeant; sed sint propter hoc ipsum ad cetera magis diligentes.

De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum sit.

De paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, 8
quam primam esse curam velim, aut se non esse eruditos sciant. Nihil peius [5]) est iis, qui, paulum aliquid ultra primas litteras progressi, falsam sibi scientiae persuasionem induerunt. Nam et cedere praecipiendi peritis indignantur, et velut iure quodam potestatis, quo [6]) fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim saevientes, stultitiam suam perdocent. Nec minus error 9
eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quae robustum quoque et iam maximum regem ab illa institutione puerili sunt persecuta [7]).

---

1) quae. 2) *Codd. fere* nam quando. *Vulgo* nunc quando. 3) Verum nec. 4) Laelii filia. 5) Nihil enim peius. 6) qua. 7) prosecuta.

10 Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui,
rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit; prae-
terea plura ac difficiliora superesse. Nam et studio per-
petuo, et praestantissimis praeceptoribus, et plurimis [1])
11 disciplinis opus est. Quapropter praecipienda sunt opti-
ma: quae si quis gravabitur, non rationi defuerint [2]),
sed homini.

Si tamen non continget, quales maxime velim nu-
trices, pueros, paedagogos habere; at unus certe sit
assiduus [3]), loquendi [4]) non imperitus, qui, si qua erunt
ab his praesente alumno dicta vitiose, corrigat protinus,
neo insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id, quod
prius dixi, bonum esse; hoc, remedium.

12 A sermone Graeco [5]) puerum incipere malo: quia
Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus
perbibet; simul quia disciplinis quoque Graecis prius
13 instituendus est, unde et nostrae fluxerunt. Non tamen
hoc adeo superstitiose fieri velim [6]), ut diu tantum Graece
loquatur [7]) aut discat, sicut plerisque moris est. Hinc
enim accidunt et oris plurima vitia in peregrinum sonum
corrupti, et sermonis; cui cum Graecae figurae assidua
consuetudine haeserunt, in diversa quoque loquendi ra-
14 tione pertinacissime durant. Non longe itaque Latina
subsequi debent, et cito pariter ire. Ita fiet, ut, cum
aequali cura linguam utramque tueri coeperimus, neutra
alteri officiat.

15 Quidam litteris instituendos, qui minores septem
annis essent, non putaverunt, quod illa primum aetas et
intellectum disciplinarum capere et laborem pati posset.
In qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui
ante grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is pri-
mus ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, ne-
16 gavit esse huius poëtae. Sed alii quoque auctores, inter
quos Eratosthenes, idem praeceperunt. Melius autem,
qui nullum tempus vacare cura volunt, ut Chrysippus.
Nam is, quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab
illis quoque iam formandam [8]) quam optimis institutis
17 mentem infantium iudicat. Cur autem non pertineat ad
litteras aetas, quae ad mores iam pertinet? Neque ignoro,
toto illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici,

---

1) pluribus. 2) defuerit. 3) nutrices, pueros habere; paedagogus at unus certe sit assiduus. 4) dicendi. 5) Gr. sermone. 6) velim fieri. 7) loquatur Graece. 8) informandam.

quantum conferre unus postea possit annus; sed tamen
mihi, qui dissenserunt [1]), videntur non tam discentibus
in hac parte, quam docentibus, pepercisse. Quid melius 18
alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim
aliquid necesse est. Aut cur hoc, quantulumcunque est,
usque ad septem annos lucrum fastidiamus? Nam certe
quamlibet parvum sit, quod contulerit aetas prior, maiora
tamen aliqua discet puer ipso illo [2]) anno, quo minora
didicisset. Hoc per singulos annos prorogatum in sum- 19
mam proficit; et quantum in infantia praesumptum est
temporis, adolescentiae acquiritur. Idem etiam de se-
quentibus annis praeceptum sit: ne, quod cuique discen-
dum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus
primum statim tempus; atque eo minus, quod initia lit-
terarum sola memoria constant, quae non modo iam est
in parvis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeo 20
aetatum imprudens, ut instandum protinus teneris [3])
acerbe putem, exigendamque plane [4]) operam. Nam id
in primis cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum
potest, oderit, et amaritudinem semel perceptam etiam
ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit: et rogetur,
et laudetur, et nunquam non fecisse [5]) se gaudeat: ali-
quando ipso nolente doceatur alius, cui invideat. Con-
tendat interim, et saepius vincere se putet: praemiis etiam,
quae capit illa aetas, evocetur.

Parva docemus, oratorem instituendum [6]) professi; 21
sed est sua studiis [7]) infantia: et ut corporum mox etiam
fortissimorum educatio a lacte cunisque initium ducit; ita
futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, et lo-
qui primum incerta voce temptavit, et haesit circa formas
litterarum. Nec si quid discere satis non est, ideo nec
necesse est. Quodsi nemo reprehendit patrem, qui haec 22
non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si
quis ea, quae domi suae recte faceret, in publicum pro-
mit? Atque eo magis, quod minora etiam facilius minores
percipiunt; et, ut corpora ad quosdam membrorum flexus
formari, nisi tenera, non possunt, sic animos quoque ad
pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Ma- 23
cedonum rex Alexandro filio suo prima litterarum ele-
menta tradi ab Aristotele, summo eius aetatis philosopho,
voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non stu-

---

1) qui id senserunt. 2) eo ipso. 3) teneris protinus. 4) ple-
nam. 5) scisse. 6) inst. orat. 7) sua etiam studiis.

diorum initia et a perfectissimo quoque optime tractari;
24 et pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur
Alexandrum dari nobis impositum gremio, dignum tanta
cura infantem, (quanquam suus cuique dignus est,) pudeatne me in ipsis statim elementis etiam brevia docendi
monstrare compendia?

Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in
plurimis video, ut litterarum nomina et contextum prius
25 quam formas parvuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ductus,
dum antecedentem memoriam sequuntur. Quae causa est
praecipientibus, ut etiam, cum satis affixisse eas pueris
recto illo, quo primum scribi solent, contextu videntur,
retroagant rursus, et varia permutatione perturbent, donec
litteras, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum, pariter et habitus et
26 nomina edocebuntur. Sed quod in litteris obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem, id quod est
notum, irritandae ad discendum infantiae gratia, eburneas etiam litterarum formas in lusum offerre; vel si
quid aliud, quo magis illa aetas gaudeat, inveniri potest,
quod tractare, intueri, nominare, iucundum sit.

27 Cum vero iam ductus sequi coeperit, non inutile
erit, eas tabellae quam optime insculpi, ut per illos velut
sulcos ducatur stilus. Nam neque errabit, quemadmodum
in ceris, (continebitur enim utrinque marginibus, neque
extra praescriptum egredi poterit,) [1]) et celerius ac saepius sequendo certa vestigia, firmabit [2]) articulos: neque
egebit adiutorio manum suam manu superimposita regen-
28 tis. Non est aliena res, quae fere ab honestis negligi
solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam cum sit in
studiis praecipuum, quoque solo verus ille profectus et
altis radicibus nixus, paretur, scribere ipsum: tardior
stilus cogitationem moratur; rudis et confusus intellectu
caret: unde sequitur alter dictandi, quae ex his transfe-
29 renda sunt, labor. Quare cum semper et ubique, tum
praecipue in epistolis secretis et familiaribus delectabit
ne hoc quidem neglectum reliquisse.

30 Syllabis nullum compendium est: perdiscendae omnes,
nec, ut fit plerumque, difficillima quaeque earum diffe-
31 renda, ut in nominibus scribendis deprehendantur. Quin

---

1) poterit egredi. 2) formabit.

immo ne prima e quidem memoriae temere credendum: re-
petere, et diu inculcare, fuerit utilius; et in lectione
quoque non properare ad continuandam eam vel accele-
randam, nisi cum inoffensa atque indubitata litterarum
inter se coniunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem
mora poterit. Tunc ipsis syllabis verba complecti, et his
sermonem connectere incipiat. Incredibile est, quantum 32
morae lectioni festinatione adiiciatur. Hinc enim accidit
dubitatio, intermissio, repetitio, plus quam possunt
audentibus; deinde cum errarunt, etiam iis, quae iam
sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, 33
deinde coniuncta; et diu lentior, donec exercitatione
contingat emendata velocitas. Nam prospicere in dex- 34
trum (quod omnes praecipiunt) et providere, non ratio-
nis modo, sed usus quoque est: quoniam sequentia in-
tuenti, priora dicenda sunt, et, quod difficillimum est,
dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis
agatur. Illud non poenitebit curasse, cum [1]) scribere
nomine puer (quemadmodum moris est) coeperit, ne
hanc operam in vocabulis vulgaribus et forte occurrenti-
bus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguaé 35
secretioris, quas Graeci γλώσσας vocant, dum aliud agi-
tur, ediscere, et inter prima elementa consequi rem,
postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam circa
res adhuc tenues [2]) moramur, ii quoque versus, qui ad
imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim
sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Pro- 36
sequitur haec memoria in senectutem, et impressa animo
rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum
virorum et electos, ex poëtis maxime, (namque eorum
cognitio parvis [3]) gratior est,) locos ediscere inter lusum
licet. Nam et maxime necessaria est oratori (sicut suo
loco dicam) memoria: et ea praecipue firmatur atque
alitur exercitatione: et in iis, de quibus nunc loquimur,
aetatibus, quae nihildum ipsae generare ex se [4]) queunt,
prope sola est, quae iuvari cura docentium possit. Non 37
alienum fuerit exigere ab his aetatibus, quo sit absolu-
tius os et expressior sermo, ut nomina quaedam versus-
que affectatae difficultatis ex pluribus et asperrime coëun-
tibus inter se syllabis catenatos, et velut confragosos,
quam citatissime volvant: χαλινοὶ [5]) Graece vocantur. Res

---

1) dum *contra libros veteres.* 2) adhuc circa res tenues.
3) parvis cognitio. 4) ex se generare. 5) χαλεποί.

modica dictu: qua tamen omissa, multa linguae vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

UTILIUS DOMI AN IN SCHOLIS ERUDIANTUR.

II. Sed nobis iam paulatim accrescere puer, et exire de gremio, et [1]) discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quaestio est, utilius sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an frequentiae scholarum et velut pu-
2 blicis praeceptoribus tradere. Quod quidem cum iis, a quibus clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse. Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope publico more privata quadam persuasione dissentiant. Hi duas praecipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum eius aetatis, quae sit ad vitia maxime prona; unde causas turpium factorum saepe extitisse utinam falso iactaretur: alteram, quod, quisquis futurus est ille praeceptor, liberalius tempora sua impensurus uni videtur, quam si eadem
3 in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honeste, quam vel optime dicendi videretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum virum, iudico; et fieri, etiamsi potest [2]), nolo. De hac re igitur prius.
4 Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrumpuntur interim; sed domi quoque Et sunt [3]) multa eius rei exempla, tam laesae hercule [4]), quam conservatae sanctissime utrobique opinionis. Natura cuiusque totum curaque distat. Da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in aetate prima pudoris: non minorem flagitiis occasionem secreta praebuerint. Nam et potest turpis esse [5]) domesticus ille praeceptor; nec tutior inter servos malos, quam ingenuos parum modestos
5 conversatio est. At si bona ipsius indoles, si non caeca ac sopita parentum socordia est: et praeceptorem eligere sanctissimum quemque (cuius rei praecipua prudentibus

---

1) ac. 2) posset. 3) Assunt. 4) hercle. 5) esse potest turpis.

cura est) et disciplinam, quae maxime severa fuerit, licet; et nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum, lateri filii sui adiungere, cuius assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebuntur.

Facile erat huius metus remedium. Utinam liberorum 6
nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes mentis [1]) et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, iam coquum [2]) intelligit, iam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam mores [3]), 7
instituimus. In lecticis crescunt: si terram attigerint, e manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu et osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Nostras amicas, 8
nostros concubinos vident: omne convivium obscenis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt haec miseri antequam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt e scholis mala ista, sed in scholas afferunt.

Verum in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia 9
nihil prohibet esse illum [4]) nescio quem unum etiam cum eo, qui in scholis eruditur. Sed etiamsi iungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi tenebris ac solitudini praetulissem. Nam optimus quisque praeceptor frequentia gaudet, ac maiore se theatro dignum putat: at fere minores ex conscientia suae infirmitatis hae- 10
rere singulis, et officio fungi quodammodo paedagogorum non indignantur. Sed praestet alicui vel gratia, vel pe- 11
cunia, vel amicitia [5]), ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quae non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? cum praesertim multo plus secreti temporis [6]) studia desiderent. Neque enim scri- 12
benti, ediscenti, cogitanti [7]) praeceptor assistit: quorum aliquid agentibus cuiuscunque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis, nec semper, praeeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia

---

1) et mentis. 2) et iam coccum. 3) os. 4) istum. 5) vel amicitia vel pecunia. 6) *abest de coniectura.* 7) et cogitanti.

contingeret? Modicum ergo [1]) tempus est, quo in totum
13 diem velut opus ordinetur. Ideoque per plures ire pos-
sunt etiam quae singulis tradenda sunt. Pleraque vero
hanc condicionem habent, ut eadem voce ad omnes simul
perferantur. Taceo de partitionibus et declamationibus
rhetorum: quibus certe quantuscunque numerus adhibea-
14 tur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa
praeceptoris, ut coena, minus pluribus sufficit; sed ut sol
universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus
quoque si de loquendi ratione disserat, si quaestiones ex-
plicet [2]), historias exponat, poëmata enarret: tot illa
15 discent, quot audient. At enim emendationi praelectioni-
que numerus obstat. Sit incommodum, (nam quid fere
undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec
ego tamen eo mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed ne-
que praeceptor bonus maiore se turba, quam ut sustinere
eam possit, oneraverit: et in primis habenda [3]) cura est,
ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus, nec officium
16 in docendo spectet, sed affectum. Ita nunquam erimus in
turba. Nec sane quisquam, litteris saltem leviter imbutus,
eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in
suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugien-
dae sint magnae scholae, (cui ne ipsi quidem rei assentior,
si ad aliquem merito concurritur,) non tamen hoc eo valet,
ut fugiendae sint omnino scholae. Aliud est enim vitare
eas, aliud eligere.

17 Et si refutavimus quae contra dicuntur, iam expli-
18 cemus, quid ipsi sequamur. Ante omnia futurus orator,
cui in maxima celebritate et in media rei publicae luce
vivendum est, assuescat iam a tenero non reformidare
homines, neque solitaria [4]) et velut umbratica [5]) vita pal-
lescere. Excitanda mens et attollenda semper est, quae
in huiusmodi secretis aut languescit, et quendam velut in
opaco situm ducit, aut contra tumescit inani persuasione:
necesse est enim nimium tribuat sibi [6]), qui se nemini
19 comparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in
sole, et omnia nova offendit, ut qui solus didicerit, quod
20 inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quae ad se-
nectutem usque firmissimae durant, religiosa quadam
necessitudine imbutae. Neque enim est sanctius, sacris

---

1) Ergo modicum. 2) Gram. quoque de rat. loq. si disserat quaest. explicet. 3) ea hab. 4) neque illa solitaria. 5) umbratili. 6) sibi nimium tribuat.

iisdem, quam studiis initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cum se a congressu, qui non hominibus solum sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? Adde, quod domi ea sola discere potest, 21
quae ipsi praecipientur; in schola, etiam quae aliis. Audiet multa cotidie probari, multa corrigi: proderit alicuius obiurgata desidia, proderit laudata industria: 22
excitabitur laude aemulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse maiores. Accendunt omnia haec animos; et licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Non inutilem scio servatum esse a 23
praeceptoribus meis morem, qui, cum pueros in classes distribuerent [1]), ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant; et ita superiore loco quisque declamabat, ut praecedere profectu videbatur. Huius rei iudicia praebe- 24
bantur: ea nobis ingens palmae contentio: ducere vero classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, et dolor victum ad depellendam ignominiam concitabat. Id 25
nobis acriores ad studia dicendi faces subdidisse, quam exhortationem [2]) docentium, paedagogorum custodiam, vota parentum, quantum animi mei coniectura colligere possum, contenderim. Sed sicut firmiores in litteris pro- 26
fectus alit aemulatio: ita incipientibus atque adhuc teneris condiscipulorum quam praeceptoris iucundior, hoc ipso quod facilior, imitatio est. Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendae, quam summam putant, eloquentiae audebunt: proxima amplectentur [3]) magis, ut vites arboribus applicitae, inferiores prius apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut 27
ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia praeferet, hoc opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare vires suas, et ad intellectum audientis descendere. Nam 28
ut vascula oris angusti superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus vel etiam instillatis complentur: sic animi puerorum quantum excipere possint videndum est. Nam maiora intellectu, velut parum apertos ad percipiendum, animos non subibunt. Utile 29
igitur [4]) habere, quos imitari primum, mox vincere velit [5]).

---

1) distribuerant. 2) exhortationes. 3) amplectuntur. 4) *Adiicitur* est. 5) velis.

Ita paulatim et superiorum spes erit. His adicio, prae-
ceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo
posse concipere singulis tantum praesentibus, quod illa
30 celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars elo-
quentiae constat animo: hunc affici, hunc concipere
imagines rerum, et transformari quodammodo ad naturam
eorum, de quibus loquimur, necesse est. Is porro, quo
generosior celsiorque est, hoc maioribus velut organis
commovetur; ideoque et laude crescit, et impetu augetur,
31 et aliquid magnum agere gaudet. Est quaedam tacita
dedignatio, vim dicendi, tantis comparatam laboribus,
ad unum auditorem demittere: pudet supra modum ser-
monis attolli. Et sane concipiat quis mente vel decla-
mantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronun-
tiationem, illum denique animi et corporis motum, sudo-
rem, ut alia praeteream, et fatigationem, audiente uno;
nonne quiddam pati furori simile videatur? Non esset in
rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis lo-
queremur.

QUA RATIONE IN PARVIS INGENIA DIGNOSCANTUR ET QUA TRACTANDA SINT.

III. Tradito sibi puero, docendi peritus ingenium
eius imprimis naturamque perspiciat. Ingenii
signum in parvis praecipuum memoria est. Eius duplex
virtus, facile percipere, et fideliter continere. Proximum
imitatio: nam id quoque est docilis naturae, sic tamen,
ut ea, quae discit, effingat, non habitum forte et ingres-
2 sum [1]), et si quid in peius notabile est. Non dabit mihi
spem bonae indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut
rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille vere
ingeniosus; alioqui non peius duxerim tardi esse inge-
nii, quam mali. Probus autem ab illo segni et iacente
3 plurimum aberit. Hic meus, quae tradentur, non diffi-
culter accipiet; quaedam etiam interrogabit; sequetur
tamen magis, quam praecurret. Illud ingeniorum velut
praecox genus non temere unquam pervenit ad frugem.
4 Hi sunt, qui parva facile faciunt; et audacia provecti,
quidquid possunt [2]), statim ostendunt. Possunt autem id
demum, quod in proximo est; verba continuant; haec

---

1) incessum. 2) quicquid illic possunt. *Alii coniecerunt*
quicquid illud possunt

vultu interrito, nulla tardati verecundia, proferunt. Non
multum praestant, sed cito. Non subest vera vis, nec 5
penitus immissis radicibus nititur: ut, quae summo solo
sparsa sunt semina, celerius se effundunt; et imitatae
spicas herbulae inanibus aristis ante messem flavescunt.
Placent haec annis comparata; deinde stat profectus, admiratio decrescit.

Haec cum animadverterit, perspiciat[1]) deinceps, quo- 6
nam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam,
nisi institeris, remissi: quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur 7
puer, quem laus excitet, quem gloria iuvet, qui victus
fleat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit; in hoc desidiam nunquam
verebor.

Danda est tamen omnibus aliqua remissio; non so- 8
lum, quia nulla res est, quae perferre possit continuum
laborem, atque ea quoque, quae sensu et anima carent,
ut servare vim suam possint, velut quiete alterna[2]) retenduntur: sed quod studium discendi voluntate, quae
cogi non potest, constat. Itaque et virium plus afferunt 9
ad discendum renovati ac recentes, et acriorem animum,
qui fere necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lu- 10
sus in pueris: est et hoc signum alacritatis; neque illum
tristem semperque demissum sperare possim[3]) erectae
circa studia mentis fore, cum in hoc quoque, maxime
naturali aetatibus illis, impetu iaceat. Modus tamen sit 11
remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatae,
aut otii consuetudinem nimiae. Sunt etiam nonnulli
acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cuiusque generis quaestiunculis aemulantur.
Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt: 12
modo nulla videatur aetas tam infirma, quae non protinus, quid rectum pravumque sit, discat; tum vel maxime formanda, cum simulandi nescia est, et praecipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quam corrigas, quae in pravum induruerunt. Protinus ergo, ne 13
quid cupide, ne quid improbe, ne quid impotenter faciat,
monendus est puer; habendumque in animo semper illud
Virgilianum: *Adeo in teneris consuescere multum est.*

---

1) prospiciat. 2) alterna quiete. 3) possum.

14 Caedi vero discipulos[1]), quamlibet[2]) et receptum sit
et Chrysippus non improbet, minime velim. Primum,
quia deforme atque servile est, et certe, quod convenit
si aetatem mutes[3]), iniuria; deinde, quod, si cui tam
est mens illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is
etiam ad plagas, ut pessima quaeque mancipia, durabi-
tur; postremo, quod ne opus erit quidem hac castiga-
15 tione, si assiduus studiorum exactor astiterit. Nunc fere
negligentia paedagogorum sic emendari videtur, ut pueri
non facere, quae recta sunt, cogantur, sed, cum non
fecerint, puniantur. Denique cum parvulum verberibus
coegeris, quid iuveni facias, cui nec adhiberi potest hic
16 metus, et maiora discenda sunt? Adde, quod multa va-
pulantibus dictu deformia et mox verecundiae futura
saepe dolore vel metu acciderunt[4]): qui pudor frangit[5])
animum et abiicit, atque ipsius lucis fugam et taedium
17 dictat. Iam si minor in deligendis custodum et praece-
ptorum moribus fuit cura, pudet dicere, in quae probra
nefandi homines isto caedendi iure abutantur, quam det
aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum me-
tus. Non morabor in parte hac: nimium est quod in-
telligitur. Quare hoc dixisse satis est: in aetatem in-
firmam et iniuriae obnoxiam nemini debet[6]) nimium li-
18 cere. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic for-
mabitur, ut fieri possit orator, et quae in quaque aetate
inchoanda, dicere ingrediar.

DE GRAMMATICE.

IV. Primus in eo, qui scribendi legendique[7]) ade-
ptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec re-
fert, de Graeco an de Latino loquar; quanquam Grae-
2 cum esse priorem placet. Utrique eadem via est. Haec
igitur professio, cum brevissime in duas partes dividatur,
recte loquendi scientiam, et poetarum enarratio-
3 nem; plus habet in recessu, quam fronte promittat[8]). Nam
et scribendi ratio coniuncta cum loquendo est, et
enarrationem praecedit emendata lectio, et mixtum
his omnibus iudicium est: quo quidem ita severe sunt usi
veteres grammatici, ut non versus modo censoria quadam

1) discentes. 2) quanquam. 3) *Id est: quod non dubitatur in adultiore.* 4) accidunt. 5) refringit. 6) debere *de coniectura.* 7) legendi scribendique. 8) promittit.

virgula notare, et libros, qui falso viderentur inscripti, tanquam subditos [1]) summovere familia permiserint sibi; sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legisse satis est: excu- 4
tiendum omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed verba, quae frequenter ius ab auctoribus sumunt. Tum neque [2]) citra musicen grammatice potest esse perfecta, cum ei de metris rhythmisque dicendum sit: nec si rationem siderum ignoret, poetas intelligat; qui (ut alia omittam [3])) totiens [4]) ortu occasuque signorum in declarandis temporibus utuntur: nec ignara philosophiae, cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos, ex intima naturalium [5]) quaestionum subtilitate repetitos; tum vel propter Empedoclen [6]) in Graecis, Varronem ac Lucretium in Latinis, qui praecepta sapientiae versibus tradiderunt. Eloquentia quoque non 5
mediocri est opus, ut de unaquaque earum, quas demonstravimus, rerum dicat proprie et copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem atque [7]) ieiunam, cavillantur: quae nisi oratoris futuri fundamenta fideliter iecit [8]), quicquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, et quae vel sola omni studiorum genere plus habeat operis, quam ostentationis.

Ne quis igitur tanquam parva fastidiat grammatices 6
elementa: non quia magnae sit operae, consonantes a vocalibus discernere, ipsasque eas in semivocalium numerum mutarumque partiri; sed quia interiora velut sacri huius adeuntibus apparebit multa rerum subtilitas, quae non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit. An 7
cuiuslibet auris est exigere litterarum sonos? non hercule magis, quam nervorum: aut [9]) grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquae nobis necessariae litterarum [10]), non cum Graeca scribimus, (tum enim ab iisdem duas mutuamur,) sed proprie in Latinis? ut in his, *seruus* et *uulgus*, Aeolicum 8
digammon [11]) desideratur, et medius est quidam U et I litterae sonus; non enim sic *optimum* dicimus, ut *opi-*

---

1) subditicios. 2) nec. 3) mittam. 4) *Sic scribo, ut semel moneam, codd. fere omnium constantiam secutus.* 5) quaestionum nat. 6) Empedoclem. 7) ac. 8) iecerit. 9) At. 10) literae. 11) digamma.

9 *num*; et in *here* neque E plane neque I auditur: an rursus aliae redundent, praeter illam aspirationis[1]), quae si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit, et K[2]), quae et ipsa quorundam nominum nota est: Q[3]), cuius similis effectu specieque, nisi quod paulum a nostris obliquatur, Koppa apud Graecos nunc tantum in numero manet: et nostrarum ultima X, qua tam carere potui-
10 mus, quam ψ non quaerimus[4]). Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia *iam* sicut *tam* scribitur, et *quos*[5]) ut *cos*. At, quae ut vocales iunguntur, aut unam longam faciunt, ut veteres scripserunt[6]), qui geminatione earum velut apice utebantur; aut duas: nisi quis putat etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri; quod nequit[7]), si non aliquae officio consonantium fungantur.
11 Quaeret hoc etiam[8]), quomodo duabus demum vocalibus in se ipsas coeundi natura sit, cum consonantium nulla, nisi alteram, frangat. Atqui littera I sibi insidit; *coniicit* enim est ab illo *iacit*: et U, quomodo nunc scribitur *uulgus* et *seruus*. Sciat etiam Ciceroni placuisse *aiio*, *Maiiam*que geminata I scribere; quod si est, etiam iun-
12 getur ut consonans. Quare discat puer, quid in litteris proprium, quid commune, quae cum quibus cognatio: nec miretur, cur ex *scamno* fiat *scabellum*, aut a *pinna* (quod est acutum) securis utrinque habens aciem *bipennis*; ne illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis duabus hoc esse nomen existimant, *pinnas* avium dici volunt.

13 Neque has modo noverit mutationes, quas afferunt declinatio aut praepositio, ut *secat secuit*, *cadit excidit*, *caedit excidit*, *calcat exculcat*: et sic a *lavando lotus*, et inde rursus *illotus*, et mille alia: sed et quae rectis quoque casibus aetate transierunt. Nam ut *Valesii* et *Fusii* in *Valerios Furios*que venerunt: ita *arbos*, *labos*,
14 *vapos* etiam et *clamos*[9]) aetatis fuerunt. Atque[10]) haec ipsa S littera, ab his nominibus exclusa, in quibusdam

---

1) aspirationis notam. 2) ut K. 3) est: et Q. 4) *Vulgo* qua tamen carere potuimus, si non quaesissemus. *Nos libros mss. secuti sumus, nisi quod ex emend. Pithoei* ψ (s. psi) *dedimus pro eo quod in libris illis est* si. 5) Vos. 6) scripsere. 7) *Omittuntur haec duo verba in plerisque codd. Fert.* quod nequit fieri *verum est, qua re simul intelligitur, unde factum sit ut omitteretur.* 8) etiam hoc. 9) *Adiicitur* ac lases. 10) Et.

ipsa alteri successit: nam *mertare* atque *pultare* dicebant:
quin *fordeum foedos*que [1]), pro aspiratione velut [2]) simili
littera utentes: nam contra Graeci aspirare solent, ut
pro Fundanio Cicero testem, qui primam eius litteram
dicere non posset, irridet. Sed B quoque in locum alia- 15
rum dedimus aliquando, unde *Burrus* et *Bruges* et *Be-
lena.* Nec non eadem fecit ex *duello bellum*, unde *Duel-
lios* quidam dicere *Bellios* ausi. Quid *stlocum stlites-* 16
que? Quid D litterae cum T [3]) quaedam cognatio?
Quare minus mirum, si in vetustis operibus urbis no-
strae et celebribus templis legantur *Alexanter* et *Cassan-
tra.* Quid O atque U permutatae invicem? ut *Hecoba*
et *notrix*, *Culchides* et *Pulyxena* scriberentur: ac, ne
in Graecis id tantum notetur, *dederont* ac *probaveront*.
Sic *'Οδυσσεὺς*, quem *Οὐδυσσέα* fecerant [4]) Aeoles, ad
Ulixen [5]) deductus est. Quid? non E quoque I loco 17
fuit? *Menerva* [6]), et *leber*, et *magester*, et *Diiove vi-
ctore* non *Diiovi* [7]). Sed mihi locum signare satis est;
non enim doceo, sed admoneo docturos. Inde in sylla-
bas cura transibit, de quibus in orthographia pauca
annotabo.

Tum videbit, ad quem hoc pertinet, quot et quae
sint partes orationis: quanquam de numero parum
convenit. Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles at- 18
que Theodectes, verba modo et nomina et convinctiones
tradiderunt: videlicet quod in verbis vim sermonis, in
nominibus materiam, (quia alterum est quod loquimur,
alterum de quo loquimur,) in convinctionibus autem com-
plexum eorum esse iudicaverunt, (quas coniunctiones a
plerisque dici scio, sed haec videtur ex *συνδέσμῳ* magis
propria translatio.) Paulatim a philosophis, ac maxime 19
Stoicis, auctus est numerus: ac primum convinctionibus
articuli adiecti, post praepositiones; nominibus appella-
tio, deinde pronomen, deinde mixtum verbo participium;
ipsis verbis adverbia. Noster sermo articulos non desi-
derat, ideoque in alias partes orationis sparguntur. Sed
accedit superioribus interiectio. Alii tamen ex idoneis 20
duntaxat auctoribus octo partes secuti sunt, ut Aristar-
chus et aetate nostra Palaemon, qui vocabulum, sive
appellationem, nomini subiecerunt, tanquam species eius.

---

1) foedusque. 2) vav. 3) *Invertuntur vulgo litterarum D et
T sedes.* 4) fecerunt. 5) Ulyssem. 6) ut Menerva. 7) *Vulgo*
Dijove et Vejove, pro Dijovi et Vejovi.

At ii, qui aliud nomen, aliud vocabulum faciunt, no-
vem. Nihilominus fuerunt, qui ipsum adhuc vocabulum
ab appellatione diducerent, ut esset vocabulum corpus
visu tactuque manifestum, *domus*, *lectus*; appellatio, cui
vel alterum deesset, vel utrumque, *ventus*, *coelum*, *deus*,
virtus. Adiiciebant et asseverationem, ut *heu*: et attre-
ctationem, ut *fasciatim* [1]); quae mihi non approbantur.
21 Vocabulum, an appellatio dicenda sit προσηγορία, et
subiicienda nomini, necne, quia parvi refert, liberum
opinaturis relinquo.
22 Nomina declinare et verba imprimis pueri sciant:
neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium
possunt; quod etiam monere supervacuum erat [2]), nisi
ambitiosa festinatione plerique a posterioribus inciperent,
et dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt,
23 compendio morarentur. At qui [3]) et didicerit satis, et
(quod non minus deesse interim solet) voluerit docere,
quae didicit, non erit contentus tradere in nominibus
tria genera, et ea quae sunt [4]) duobus omnibusve com-
24 munia. Nec statim diligentem putabo, qui promiscua,
quae *epicoena* dicuntur, ostenderit, in quibus sexus
uterque per alterum apparet: aut quae feminina positio-
ne mares, aut [5]) neutrali feminas significant; qualia sunt
25 *Murena* et *Glycerium*. Scrutabitur ille [6]) praeceptor
acer atque subtilis origines nominum; quae [7]) ex habitu
corporis *Rufos*, *Longos*que fecerunt: (ubi erit aliud se-
cretius, *Sullae* [8]), *Burrhi*, *Galbae*, *Plauti* [9]), *Pansae*,
Scauri, taliaque) et ex casu nascentium; hic [10]) *Agrippa*,
et *Opiter*, et *Cordus*, et *Postumus* erunt: et ex iis,
quae post natos eveniunt, unde *Vopiscus*. Iam *Cottae*,
Scipiones, *Laenates*, *Serani* sunt, et ex variis causis.
26 Gentes quoque ac loca, et alia multa reperias inter no-
minum causas. In servis iam intercidit illud genus,
quod ducebatur a domino, unde *Marcipores*, *Publipo-
resque*. Quaerat etiam, sitne apud Graecos vis quaedam
sexti casus, et apud nos quoque septimi. Nam cum
dico, *hasta percussi*, non utor ablativi natura, nec, si
27 idem Graece dicam, dativi. Sed in verbis quoque quis
est adeo imperitus, ut ignoret genera, et qualitates, et
personas, et numeros? Litterarii paene ista sunt ludi et

1) fasceatim. 2) fuerat. 3) *Vulgo* At si quis. *Gedd.* At qui si quis. *Unde nos reponimus quod supra.* (4) et quae sunt. 5) *abest.* 6) mille. 7) ut quae. 8) aut Sullae. 9) Planci. 10) hinc.

trivialis scientiae. Iam quosdam illa turbabunt, quae declinationibus non tenentur. Nam et quaedam participia, verba an appellationes sint [1], dubitari potest, quia aliud alio loco valent, ut *lectus* et *sapiens*. Quaedam 28
verba appellationibus similia, ut *fraudator*, *nutritor*. Iam, *itur in antiquam silvam*, nonne propriae cuiusdam rationis est? nam quod initium eius invenias? cui simile *fletur*: accipimus aliter ut: *panditur interea domus omnipotentis Olympi*; aliter ut: *totis usque adeo turbatur agris*. Est etiam quidam tertius modus, ut *urbs habitatur*: unde et *campus curritur*, *mare navigatur*. *Pransus* 29
quoque ac [2]) *potus* diversum valet, quam indicat [3]). Quid? quod multa verba non totum declinationis ordinem ferunt? quaedam etiam mutantur, ut *fero* in praeterito: quaedam tertiae demum personae figura dicuntur, ut *licet*, *piget*: quaedam simile quiddam patiuntur vocabulis quae in adverbium transeunt [4]). Nam ut *noctu* et *diu*, ita *dictu* et *factu*. Sunt enim haec quoque verba participialia quidem, non tamen talia [5]), qualia *dicto facto*que.

V. Iam cum omnis oratio tres habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit (quia dicere apte, quod est praecipuum, plerique ornatui subiiciunt,) totidem vitia, quae sunt supra dictis contraria: emendate loquendi regulam, quae grammatices prior pars est, examinet. Haec exigitur verbis aut singulis, aut plu- 2
ribus. *Verba* nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus est; alter, qui omnia, per quae sermo nectitur, significat, ut apud Horatium: *verbaque provisam rem non invita sequentur*; alter, in quo est una pars orationis, *lego*, *scribo*: quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt *voces*, *locutiones*, *dictiones* [6]). Singula sunt aut nostra aut peregrina, aut sim- 3
plicia aut composita, aut propria aut translata, aut usitata aut ficta.

Uni verbo vitium saepius, quam virtus inest. Licet enim dicamus aliquod [7]) proprium, speciosum, sublime, nihil tamen horum, nisi in complexu loquendi serieque,

1) *Vulgo* participia an verbi appellationes sint. *Cod. opt* an verba an appell. sint, *unde conjecimus quod supra legitur.* 2) atque. 3) valent quam indicant. 4) vocabulis in adverb. transeuntibus. 5) *abest.* 6) dict. locut. 7) aliquod.

contingit: laudamus enim verba rebus bene [1]) accommo-
4 data. Sola est, quae notari possit velut *vocalitas*, quae *εὐφωνία* dicitur: cuius in eo delectus est, ut inter duo, quae idem significant ac tantundem valent, quod melius sonet, malis.

5 Prima barbarismi ac soloecismi foeditas absit. Sed quia interim excusantur haec vitia aut consuetudine, aut auctoritate, aut vetustate, aut denique vicinitate virtutum, (nam saepe a figuris ea separare difficile est:) ne qua [2]) tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum
6 erit. Interim vitium, quod fit in singulis verbis, sit barbarismus. Occurrat mihi forsan aliquis, *quid hic promissor* [3]) tanti operis *dignum?* aut quis hoc nescit, alios barbarismos scribendo fieri, alios loquendo? (quia, quod male scribitur, male etiam dici necesse est: quae vitiose dixeris, non utique et scripto peccant [4])) illud prius adiectione, detractione, immutatione, transmutatione; hoc secundum divisione, complexione, aspiratione, sono con-
7 tineri? Sed ut parva sint haec, pueri docentur adhuc, et grammaticos officii sui commonemus. Ex quibus si quis erit plane impolitus et vestibulum modo artis huius ingressus, intra haec, quae profitentium commentariolis vulgata sunt, consistet: doctiores multa adiicient; vel hoc primum, quod barbarismum pluribus modis ac-
8 cipimus. Unum gente [5]), quale fit, si quis Afrum vel Hispanum Latinae orationi nomen inserat: ut ferrum, quo rotae vinciuntur, dici solet *canthus*; quanquam eo, tanquam recepto, utitur Persius; sicut Catullus *ploxenum* circa Padum invenit; et in oratione Labieni (sive illa Cornelii Galli est) in Pollionem *casnar*, assectator [6]), e Gallia ductum est; nam *mastrucam*, quod est Sar-
9 dum [7]), irridens [8]) Cicero ex industria dixit. Alterum genus barbarismi accipimus, quod fit animi natura, ut, is, a quo insolenter quid aut minaciter aut crudeliter
10 dictum sit, barbare locutus existimatur [9]). Tertium est illud vitium barbarismi, cuius exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam quisque fingere potest, ut verbo, cui libebit, adiiciat litteram syllabamve, vel detrahat, aut

---

1) bene rebus. 2) quem. 3) promisso. 4) qui vit. dixerit — peccat. 5) in gente. 6) *Codd. optt.* casami assectator. 7) Sard. est. 8) illudens. 9) existimetur.

aliam pro alia, aut eandem alio, quam rectum est, loco
ponat. Sed quidam fere in iactationem eruditionis su- 11
mere illa ex poetis solent, et auctores, quos praelegunt,
criminantur. Scire autem debet puer, haec apud scri-
ptores carminum aut venia digna aut etiam laude duci;
potiusque illa docendi erunt minus vulgata. Nam duos 12
in uno nomine faciebat barbarismos Tinca Placentinus
(si reprehendenti Hortensio credimus) *preculam* pro *per-
gula* dicens, et immutatione, cum *c* pro *g* uteretur, et
transmutatione, cum *r* praeponeret *e* antecedenti. At in
eadem vitii geminatione *Metieo Fufetieo* dicens Ennius
poetico iure defenditur. Sed in prosa quoque est quae- 13
dam iam recepta immutatio. Nam Cicero *Canopitarum*
exercitum dicit, ipsi *Canobon* vocant; et *Trasimenum*
pro *Tarsimeno* [1]) multi auctores, etiamsi est in eo trans-
mutatio, vindicaverunt. Similiter alia; nam sive est
assentior, Sisenna dixit *assentio*, multique et hunc et
analogiam secuti: sive illud verum est; haec quoque
pars consensu defenditur. At ille pexus pinguisque 14
doctor aut illic detractionem, aut hic adiectionem puta-
bit. Quid? quod quaedam, quae singula procul dubio
vitiosa sunt, iuncta sine reprehensione dicuntur? Nam 15
et [2]) *dua* et *tre pondo* [3]) diversorum generum sunt bar-
barismi: at *duapondo* et *trepondo* usque ad nostram ae-
tatem ab omnibus dictum est, et recte dici Messala con-
firmat. Absurdum forsitan [4]) videatur dicere, barbari- 16
smum, quod est unius verbi vitium, fieri per numeros
aut genera, sicut soloecismum: *scala* tamen et *scopa*,
contraque *hordea* et *mulsa*, licet litterarum mutationem,
detractionem, adiectionem non habeant, non alio vitiosa
sunt, quam quod pluralia singulariter, et singularia plu-
raliter efferuntur: et *gladia* qui dixerunt, genere exci-
derunt. Sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti, 17
culpa quorundam pervicacium perplexae, videar et ipse
quaestionem addidisse.

Plus exigunt subtilitatis quae accidunt in d i c e n d o
vitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt,
nisi cum in versus inciderunt, ut divisio *Europae* et
Asiae [5]): et ei contrarium vitium, quod *συναίρεσιν* et
συναλοιφὴν Graeci vocant, nos complexionem dicimus:
qualis est apud P. Varronem: *Tum* [6]) *te flagranti deiectum*

1) Tharsomenum pro Thrasumeno. 2) *abest.* 3) et pondo.
4) forsan. 5) Europai: et. 6) Cum.

18 *fulmine Phaeton.* Nam si esset prosa oratio, easdem
litteras enuntiare veris syllabis licebat. Praeterea quae
fiunt spatio, sive cum syllaba correpta producitur, ut *Ita-
liam fato profugus;* seu longa corripitur, ut *Unius ob
noxam et furias;* extra carmen non deprehendas: sed
19 nec in carmine vitia ducenda sunt. Illa vero nonnisi
aure exiguntur, quae fiunt per sonos: quanquam per
aspirationem, sive adiicitur vitiose, sive detrahitur,
apud nos potest quaeri, an in scripto sit vitium? si H
littera est, non nota. Cuius quidem ratio mutata cum
20 temporibus est saepius. Parcissime ea veteres usi etiam
in vocalibus, cum *oedos ircos*que dicebant. Diu deinde
servatum, ne consonantibus aspirarent [1]), ut in *Graccis*
et in [2]) *triumpis.* Erupit brevi tempore nimius usus,
ut *choronae*, *chenturiones*, *praechones* adhuc quibusdam
inscriptionibus maneant: qua de re Catulli nobile epi-
21 gramma est. Inde durat ad nos usque *vehementer*, et
comprehendere, et *mihi;* nam [3]) *mehe* quoque pro *me*
apud antiquos, tragoediarum praecipue scriptores, in
veteribus libris invenimus.

22 Adhuc difficilior observatio est per **tenores**, (quos
quidem ab antiquis dictos *tonores* comperi, videlicet [4])
declinato a Graecis verbo, qui τόνους dicunt) vel **accen-
tus**, quas Graeci προσῳδίας vocant, cum acuta et gra-
vis, alia pro alia, ponuntur [5]), ut in hoc *Camillus*, si
23 acuitur prima: aut gravis pro flexa, ut *Cethegus*, et
hic prima acuta; nam sic media mutatur: aut flexa pro
gravi, aut [6]) apice circumducta sequenti [7]), quam ex dua-
bus syllabis in unam cogentes et deinde flectentes, du-
24 pliciter peccant. Sed id saepius in Graecis nominibus
accidit: ut *Atreus*, quem nobis iuvenibus doctissimi se-
nes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda
gravis esset; item *Nerei Tere*ique [8]). Haec de accenti-
bus tradita.

25 Ceterum scio iam [9]), quosdam eruditos, nonnullos
etiam grammaticos, sic docere ac loqui, ut propter vo-
cum quaedam discrimina verbum interim acuto sono fi-
26 niant: ut in illis: *Quae circum litora, circum piscosos
scopulos*, ne, si gravem posuerint secundam, *circus* dici
videatur, non *circuitus.* Itemque cum *quantum* [10]),

1) aspiraretur. 2) *Abest* in. 3) et. 4) ut videlicet. 5) ponitur. 6) ut. 7) sequente. 8) Terei Nereique. 9) jam scio. 10) Item quantum.

quale, interrogantes, gravi; comparantes, acuto tenore
concludunt: quod tamen in adverbiis fere solis ac pronominibus
vindicant, in ceteris veterem legem sequuntur.
Mihi videtur condicionem mutare, quod his locis verba 27
coniungimus. Nam cum dico *circum litora*, tanquam
unum enuntio, dissimulata distinctione: itaque tanquam
in una voce una est acuta: quod idem accidit in illo,
Troiae qui primus ab oris. Evenit, ut metri quoque 28
condicio mutet accentum, ut: *Pecudes pictaeque volucres*;
nam volucres media acuta legam: quia, etsi natura
brevis [1]), tamen positione longa est, ne faciat iambum,
quem non recipit versus herous. Separata vero 29
haec a praecepto non recedent: aut si consuetudo vicerit,
vetus lex sermonis abolebitur; cuius difficilior apud
Graecos observatio est, (quia plura illis loquendi genera,
quas διαλέκτους vocant: et quod alias vitiosum, interim
alias rectum est;) apud nos vero brevissima ratio. Nam- 30
que, in omni voce, acuta intra numerum trium syllabarum
continetur, sive hae sunt in verbo solae, sive ultimae:
et in his aut proxima extremae, aut ab ea tertia.
Trium porro, de quibus loquor, media longa, aut acuta,
aut flexa erit: eodem loco brevis utique gravem habebit
sonum, ideoque positam ante se, id est ab ultima tertiam,
acuet. Est autem in omni voce utique acuta, sed 31
nunquam plus una: nec unquam ultima [2]); ideoque in
disyllabis prior. Praeterea nunquam in eadem flexa et
acuta; quoniam eadem flexa et acuta [3]); itaque neutra
claudet vocem Latinam. Ea vero, quae sunt syllabae
unius, erunt acuta aut flexa, ne sit aliqua vox sine
acuta. Et illa per sonos accidunt, quae demonstrari 32
scripto non possunt, vitia oris et linguae: ἰωτακισμοὺς
et λαμβδακισμοὺς, ἰσχνότητας et πλατειασμοὺς feliciores
fingendis nominibus Graeci vocant: sicut κοιλοστομίαν,
cum vox quasi in recessu oris auditur. Sunt etiam pro- 33
prii quidam et inenarrabiles soni, quibus nonnunquam nationes
deprehendimus [4]). Remotis igitur omnibus, de quibus
supra diximus [5]), vitiis erit illa, quae vocatur ὀρθοέπεια,
id est, emendata cum suavitate vocum explanatio: nam
sic accipi potest recta.

Cetera vitia omnia ex pluribus vocibus sunt, quo- 34

1) brev. nat. 2) ult. unquam. 3) *Intellige sic: Nunquam in eadem voce simul flexa et acuta syllaba est, quoniam quae flexa, eadem et acuta est.* 4) *de conject. Burmanni. Vulgo* reprehendimus. 5) omn. quae supra diximus.

rum est soloecismus; quanquam circa hoc quoque dis-
putatum est. Nam etiam qui complexu orationis accidere
eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi cor-
rigi possit, in verbo esse vitium, non in sermone con-
35 tendunt: cum, sive *amarae corticis* seu *medio cortice* per
genus facit soloecismum (quorum neutrum quidem repre-
hendo, cum sit utriusque Virgilius auctor; sed fingamus
utrumlibet non recte dictum,) mutatio vocis alterius, in
qua vitium erat, rectam loquendi rationem sit redditura [1]);
ut *amari corticis* fiat vel *media cortice*. Quod manife-
stae calumniae est: neutrum enim vitiosum est separa-
tum [2]), sed compositione peccatur, quae iam sermonis
36 est. Illud eruditius quaeritur, an in singulis quoque
verbis possit fieri soloecismus: ut si unum quis ad se
vocans, dicat *venite:* aut si plures a se dimittens, ita
loquatur, *abi*, aut *discede*. Nec non cum responsum ab
interrogatione dissentit: ut si dicenti, *Quem video?* ita
occurras, *Ego*. In gestu etiam nonnulli putant idem vi-
tium inesse, cum aliud voce, aliud nutu vel manu de-
37 monstratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque
plane dissentio. Nam id fateor accidere [3]) voce una, non
tamen aliter, quam si sit aliquid, quod vim alterius vo-
cis obtineat, ad quod vox illa referatur: ut soloecismus
ex complexu fiat eorum, quibus res significantur et vo-
38 luntas ostenditur. Atque ut omnem effugiam cavillatio-
nem, sit [4]) aliquando in uno verbo, nunquam in solo
verbo. Per quot autem et quas accidat species, non sa-
tis convenit. Qui plenissime, quadripertitam volunt esse
rationem, nec aliam, quam barbarismi, ut fiat adiectio-
39 ne, ut *Veni de Susis in Alexandriam:* detractione, *Am-
bulo viam* [5]); *Aegypto venio*, *Ne hoc fecit:* transmuta-
tione, qua ordo turbatur, *Quoque ego*, *Enim hoc vo-
luit*, *Autem non habuit:* ex quo genere an sit *igitur*, in
initio sermonis positum, dubitari potest; quia maximos
auctores in diversa fuisse opinione video, cum apud alios
40 sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Haec
tria genera quidam deducunt [6]) a soloecismo, et adie-
ctionis vitium πλεονασμόν, detractionis, ἔλλειψιν, inver-
sionis, ἀναστροφήν vocant, quae si in speciem soloe-
cismi cadant, ὑπερβατὸν quoque eodem appellari [7]) modo
41 posse. Immutatio sine controversia est, cum aliud pro

1) sic reddit. 2) separat. est. 3) posse accidere. 4) fit.
5) *Malim* via. 6) diducunt. 7) app. eodem.

alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in verbo, quia plurima huic accidunt; ideoque in eo fiunt soloecismi per genera, tempora, personas, modos, sive cui *status* eos dici seu *qualitates* placet, vel sex, vel, ut alii volunt, octo: (nam totidem vitiorum erunt formae, in quot species eorum quidque, de quibus supra dictum est, diviseris:) praeterea nume- 42
ros, in quibus nos singularem ac pluralem habemus, Graeci et δυϊκόν. Quanquam fuerunt, qui nobis quoque adiicerent dualem, *scripsere*, *legere:* quod evitandae asperitatis gratia mollitum est, ut apud veteres pro *male mereris*, *male merere;* ideoque quod vocant *duale*, in illo solo genere consistit: cum apud Graecos et in verbi tota fere ratione et in nominibus deprehendatur, et sic quoque rarissimus eius sit usus; apud nostrorum 43
vero neminem haec observatio reperiatur, quin e contrario *devenere locos*, et *conticuere omnes*, et *consedere duces* aperte nos doceant, nihil horum ad duos pertinere; *dixere* quoque, quanquam id Antonius Rufus ex diverso ponit exemplum, de pluribus patronis praeco pronuntiet. Quid? non Livius circa initia statim primi 44
libri, *Tenuere*, inquit, *arcem Sabini?* et mox, *in adversum Romani subiere?* Sed quem potius ego, quam M. Tullium, sequar? qui in Oratore, *Non reprehendo*, inquit, *scripsere: scripserunt esse verius sentio.* Simili- 45
ter in vocabulis et nominibus fit soloecismus genere, numero, proprie autem casibus, quidquid horum [1]) alteri succedet. Huic parti subiungatur licet, per comparationes et superlationes; itemque in quibus patrium pro possessivo dicitur, vel contra. Nam vitium quod fit per 46
quantitatem, ut *magnum peculiolum*, erunt qui soloecismum putent; quia pro nomine integro positum sit deminutum. Ego dubito, an id *improprium* potius appellem: significatione enim deerrat: soloecismi porro vitium non est in sensu, sed in complexu. In participio 47
per genus et casum, ut in vocabulo, per tempora, ut in verbo, per numerum, ut in utroque, peccatur. Pronomen quoque genus, numerum, casus habet, quae omnia recipiunt huiusmodi errorem. Fiunt soloecismi (et qui- 48
dem plurimi) per partes orationis: sed id tradere satis non est, ne ita demum vitium esse credat puer, si pro alia ponatur alia, ut verbum, ubi nomen esse debuerit,

---

1) eorum.

49 vel adverbium, ubi pronomen, et similia. Nam sunt quaedam cognata, ut dicunt, id est eiusdem generis, in quibus qui alia specie, quam oportet, utetur, non mi-
50 nus, quam ipso genere permutato, deliquerit. Nam et an et aut coniunctiones sunt; male tamen interroges, hic aut ille, sit; et ne ac non adverbia: qui tamen dicat pro illo *ne feceris*, *non feceris*, in idem incidet vitium, quia alterum negandi est, alterum vetandi. Hoc amplius *intro* et *intus* loci adverbia: *eo* tamen *intus*, et
51 *intro sum*, soloecismi sunt. Eadem in diversitate pronominum, interiectionum, praepositionum accidunt. Est etiam soloecismus, in oratione comprehensionis unius sequentium ac priorum inter se inconveniens positio.

52 Quaedam tamen et faciem soloecismi habent, et dici vitiosa non possunt, ut *tragoedia Thyestes*, et *ludi Floralia* ac *Megalesia*: quanquam haec sequenti tempore interciderunt, nunquam aliter a veteribus dicta. *Schemata* igitur nominabuntur, frequentiora quidem apud
53 poetas, sed oratoribus quoque permissa. Verum schema fere habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paulo ante promisimus, loco. Sed hoc quoque, quod *schema* vocatur, si ab aliquo per imprudentiam factum
54 erit, soloecismi vitio non carebit. In eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina feminina, quibus mares utuntur, et neutralia, quibus feminae. Hactenus de soloecismo. Neque enim artem grammaticam componere aggressi sumus: sed cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus.

55 Hoc amplius, ut institutum ordinem sequar, verba aut Latina, aut peregrina sunt. Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut instituta [1]) etiam mul-
56 ta, venerunt. Taceo de Tuscis et Sabinis, et Praenestinis quoque: nam, ut eorum sermone utentem, Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem: licet omnia Italica pro Romanis ha-
57 beam. Plurima Gallica valuerunt, ut *rheda* ac *petorritum*; quorum altero tamen Cicero [2]), altero Horatius utitur. Et *mappam* quoque, usitatum circo nomen, Poeni sibi vindicant; et *gurdos*, quos pro stolidis accipit vul-
58 gus, ex Hispania duxisse originem audivi. Sed haec divisio mea, ad Graecum praecipue sermonem pertinet:

1) ut homines, ut inst. 2) Cic. tamen.

nam et maxima ex parte Romanus inde conversus est, et
confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra de-
sunt, sicut illi a nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa
quaestio exoritur, an eadem ratione per casus duci ex-
terna, qua nostra, conveniat. Ac si reperias grammati- 59
cum veterum amatorem, neget quidquam ex Latina ratio-
ne mutandum: quia, cum sit apud nos casus ablativus,
quem illi non habent, parum conveniat, uno casu nostro,
quinque Graecis uti: quin etiam laudet virtutem eorum, 60
qui potentiorem facere linguam Latinam studebant, nec
alienis egere institutis fatebantur: inde *Castorem*, media
syllaba producta, pronuntiarunt, quia hoc omnibus nostris
nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem,
quas *Castor*, litteras exit; et ut *Palaemo* ac *Telamo* et *Pla-
to* (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur, re-
tinuerunt: quia Latinum, quod *o* et *n* litteris finiretur,
non reperiebant. Ne in *a* quidem atque *s* litteras exire 61
temere masculina Graeca nomina recto casu patiebantur;
ideoque et apud Caelium legimus, *Pelia Cincinnatus:* et
apud Messalam, *Bene fecit Euthia:* et apud Ciceronem,
Hermagora: ne miremur, quod ab antiquorum plerisque
Aenea et *Anchisa* sit dictus. Nam si ut *Maecenas*, *Sufe-* 62
nas, *Asprenas* dicerentur, genitivo casu non *e* littera, sed
tis syllaba terminarentur. Inde *Olympo* et *tyranno* acu-
tam syllabam mediam [1]) dederunt, quia duabus longis in-
sequentibus [2]) primam brevem acui noster sermo non pa-
titur. Sic genitivus *Ulixi* et *Achilli* [3]) fecit, sic alia plu- 63
rima. Nunc recentiores instituerunt Graecis nominibus
Graecas declinationes potius dare: quod tamen ipsum non
semper fieri potest. Mihi autem placet Latinam rationem
sequi, quousque patitur decor. Neque enim iam *Caly-
psonem* dixerim, ut *Iunonem:* quanquam secutus antiquos
C. Caesar utitur hac ratione declinandi. Sed auctorita- 64
tem consuetudo superavit. In ceteris, quae poterunt utro-
que modo non indecenter efferri, qui Graecam figuram
sequi malet, non Latine quidem, sed citra reprehensio-
nem loquetur.

Simplices voces, prima positione, id est natura sua, 65
constant: compositae aut praepositionibus subiunguntur,
ut *innocens*, interdum repugnantibus [4]) inter se duabus,
quale est *imperterritus;* alioqui possunt aliquando conti-

---

1) med. syll. 2) sequentibus. 3) Ach. et Ulixi. 4) dum
ne pugnantibus.

nuari duae, ut *incompositus*, *reconditus*, et, quo Cicero
utitur, *subabsurdum:* aut e duobus quasi corporibus co-
66 alescunt, ut *maleficus*. Nam ex tribus nostrae utique
linguae non concesserim: quamvis *capsis* Cicero dicat
compositum esse ex *cape si vis;* et inveniantur, qui *Lu-
percalia* aeque tres partes orationis esse contendant, quasi
67 *luere per caprum:* nam *Solitaurilia* iam persuasum est
esse *Suovetaurilia;* et sane ita se habet sacrum, quale
apud Homerum quoque est. Sed haec non tam ex tri-
bus, quam ex particulis trium coeunt. Ceterum etiam ex
praepositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse
Pacuvius: *Nerei repandirostrum, incurvicervicum pecus.*
68 Iunguntur autem aut ex duobus Latinis integris, ut *su-
perfui*, *subterfugi*, (quanquam ex integris an composita
sint, quaeritur;) aut ex integro et corrupto, ut *malevo-
lus;* aut ex corrupto et integro, ut *noctivagus;* aut[1])
duobus corruptis, ut *pedisequus;* aut ex nostro et pere-
grino, ut *biclinium;* aut contra, ut *epitogium* et *Anti-
cato;* aut ex duobus peregrinis, ut *epirhedium*. Nam cum
sit praepositio ἐπὶ Graeca, *rheda* Gallicum; neque Grae-
cus tamen, neque [2]) Gallus utitur composito: Romani
69 suum ex utroque alieno fecerunt. Frequenter autem prae-
positiones quoque copulatio ista corrumpit: inde *abstulit*,
aufugit, *amisit;* cum praepositio sit *ab* sola: et *coit;*
cum sit praepositio *con:* sic *ignavi* et *erepti* et similia.
70 Sed res tota magis Graecos decet, nobis minus succedit:
nec id fieri natura puto, sed alienis favemus: ideoque
cum κυρταύχενα mirati sumus, *incurvicervicum* vix a risu
defendimus.
71 Propria sunt verba, cum id significant, in quod
primo [3]) denominata sunt: translata, cum alium na-
tura intellectum, alium loco praebent. Usitatis tutius
utimur: nova non sine quodam periculo fingimus. Nam
si recepta sunt, modicam laudem afferunt orationi; si [4])
72 repudiata, etiam in iocos exeunt. Audendum tamen: nam-
que, ut Cicero ait, etiam quae primo dura visa sunt, usu
molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποιΐα;
quis enim ferat, si quid simile illis merito laudatis, λίγξε
βιός et σίζε ὀφθαλμός, fingere audeamus? Iam ne *balare*
quidem aut *hinnire* fortiter diceremus, nisi iudicio vetu-
statis niterentur.

---

1) aut ex. 2) *bis* nec. 3) primum. 4) *abest*.

VI. Est etiam sua loquentibus observatio, sua scri-
bentibus. Sermo constat ratione, vetustate, auctoritate,
consuetudine. Rationem praestat praecipue analogia, non-
nunquam et etymologia. Vetera maiestas quaedam et,
ut sic dixerim, religio commendat. Auctoritas ab orato- 2
ribus vel historicis peti solet; nam poetas metri necessi-
tas excusat, nisi si quando, nihil impediente in utroque
modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt, — *Imo
de stirpe recisum;* et — *Aëriae quo congessere palum-
bes;* et — *Silice in nuda*, et similia: cum summorum in
eloquentia virorum iudicium pro ratione, et vel error ho-
nestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo vero 3
certissima loquendi magistra: utendumque plane sermone,
ut nummo, cui publica forma est. Omnia tamen haec
exigunt acre iudicium:

A n a l o g i a praecipue, quam proxime ex Graeco trans-
ferentes in Latinum, *proportionem* vocaverunt. Eius haec 4
vis est, ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de
quo non quaeritur, referat, ut incerta certis probet. Quod
efficitur duplici via: comparatione similium in extremis
maxime syllabis, (propter quod ea, quae sunt e singulis,
negantur debere rationem,) et deminutione[1]). C o m p a- 5
r a t i o in nominibus aut genus deprehendit, aut declina-
tionem: genus, ut, si quaeratur, *funis* masculinum sit,
an femininum, simile illi sit *panis;* declinationem, ut, si
veniat in dubium, *hac domu* dicendum sit, an *hac domo*,
et *domuum*, an *domorum*, similia sint *domus*, *anus*, *ma-
nus*. D e m i n u t i o genus modo detegit: et, ne ab eodem 6
exemplo recedam, *funem* masculinum esse *funiculus* osten-
dit. Eadem in verbis quoque ratio comparationis: ut si 7
quis, antiquos secutus, *fervere* brevi media syllaba di-
cat, deprehendatur vitiose loqui, quod omnia, quae *e* et
o litteris, fatendi modo, terminantur, eadem, si infinitis
e litteram media syllaba acceperunt, utique productam ha-
bent, *prandeo*, *pendeo*, *spondeo*, *prandere*, *pendere*,
spondere. At quae *o* solam habent, dummodo per ean- 8
dem litteram in infinito exeant, brevia fiunt, *lego*, *dico*,
curro, *legere*, *dicere*, *currere:* etiamsi est apud Luci-
lium: *Fervit aqua et fervet: fervit nunc, fervet ad an-
num.* Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si *fer-* 9
vit putat illi simile *currit* et *legit*, *fervo* dicetur, ut *cur-
ro* et *lego:* quod nobis inauditum est. Sed non est haec

1) diminutione.

vera comparatio; nam *fervit* est illi [1]) simile *servit:* quam proportionem sequenti dicere necesse est *fervire* ut *servi-*
10 *re.* Prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut memoria repeto convictos a me, qui reprehenderant, quod hoc verbo usus essem, *pepigi;* nam id quidem dixisse summos auctores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima positio *paciscor*, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore praeterito *pactus*
11 *sum.* Nos, praeter auctoritatem oratorum atque historicorum, analogia quoque dictum hoc [2]) tuebamur. Nam cum in XII tabulis legeremus, *ni ita pagunt:* inveniebamus simile huic, *cadunt:* inde prima positio, etiamsi vetustate exoleverat, apparebat, *pago*, ut *cado:* unde non
12 erat dubium sic *pepigi* nos dicere, ut *cecidi.* Sed meminerimus, non per omnia duci analogiae posse rationem, cum et [3]) sibi ipsi plurimis in locis repugnet. Quaedam sine dubio conantur eruditi defendere, ut, cum deprehensum est, *lepus* et *lupus* similia [4]) positione quantum casibus numerisque dissentiant; ita respondent, non esse paria, quia *lepus* epicoenum sit, *lupus* masculinum: quanquam Varro in eo libro, quo initia Romanae urbis [5]) enarrat, *lupum feminam* dicit, Ennium Pictoremque Fa-
13 bium secutus. Illi autem iidem, cum interrogantur, cur *aper apri*, et *pater patris* faciat? illud nomen [simpliciter] [6]) positum, hoc ad aliquid esse contendunt. Praeterea quoniam utrumque a Graeco ductum sit, ad eam rationem recurrunt, ut πατρὸς *patris*, κάπρου *apri* faciat.
14 Illa tamen quomodo effugient, ut nomina, quamvis feminina, singulari nominativo, *u s* litteris finita, nunquam genitivo casu *ris* [7]) syllaba terminentur, faciat tamen *Venus Veneris?* Item cum *e s* litteris finita per varios exeant genitivos, nunquam tamen eadem *ris* syllaba ter-
15 minatos, *Ceres* cogat dici *Cereris?* Quid vero? quae tota positionis eiusdem, in diversos flexus eunt [8])? cum *Alba* faciat *Albanos* et *Albenses; volo volui* et *volavi.* Nam praeterito quidem tempore varie formari verba, prima persona *o* littera [9]) terminata, ipsa analogia confiteatur [10]). Siquidem facit *cado cecidi, spondeo spopondi, pingo pinxi,*
16 *lego legi, pono posui, frango fregi, laudo laudavi.* Non enim, cum primum fingerentur homines, analogia de-

---

1) illi est. 2) *abest.* 3) *abest.* 4) simili. 5) urbis Romae. 6) *Indicant cancelli non constare de fide verbi.* 7) in ris. 8) exeunt. 9) littera o. 10) confitetur.

missa coelo formam loquendi dedit: sed inventa est, post-
quam loquebantur, et notatum in sermone, quid quoque
modo caderet. Itaque non ratione nititur, sed exemplo;
nec lex est loquendi, sed observatio, ut ipsam analogiam
nulla res alia fecerit, quam consuetudo. Inhaerent ta- 17
men quidam molestissima diligentiae perversitate, ut *au-*
daciter potius dicant, quam *audacter*, licet omnes orato-
res aliud sequantur; et *emicavit*, non *emicuit*, et *conire*,
non *coire*. His permittamus et *audivisse*, et *scivisse*, et
tribunale, et *faciliter* dicere; *frugalis* quoque sit apud
illos, non *frugi*; nam quo alio modo fiet[1]) *frugalitas*?
Iidem *centum milia nummum* et *fidem Deum* ostendant 18
duplices soloecismos esse, quando et casum mutant, et
numerum: nesciebamus enim, ac non consuetudini et de-
cori serviebamus, sicut in plurimis, quae M.[2]) Tullius
in Oratore divine, ut omnia, exequitur. Sed Augustus 19
quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendatius
caldum dicere, quam *calidum* mavult[3]): non quia id[4])
non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Grae-
co verbo significavit, περίεργον. Atqui hanc quidam ὀρ- 20
θοέπειαν solam putant, quam ego minime excludo. Quid
enim tam necessarium, quam recta locutio? Immo inhae-
rendum ei iudico, quoad licet; diu etiam mutantibus re-
pugnandum: sed abolita atque abrogata retinere, inso-
lentiae cuiusdam est, et frivolae in parvis iactantiae.
Multum enim litteratus, qui sine aspiratione et producta 21
secunda syllaba salutarit[5]), (*avere* est enim,) et *calefa-*
cere dixerit potius, quam quod dicimus, et *conservavisse*;
his adiiciat *face* et *dice*, et similia. Recta est haec via: 22
quis negat? sed adiacet et mollior et magis trita. Ego
tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casi-
bus ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed
mutare permittunt: ut cum *ebur* et *robur*, ita dicta ac
scripta summis auctoribus, in *o* litteram secundae sylla-
bae transferunt, quia sit *roboris* et *eboris*, *sulfur* autem
et *guttur* *u* litteram in genitivo servent: ideoque etiam
iecur et *femur* controversiam fecerunt. Quod non minus 23
est licentiosum, quam si *sulfuri* et *gutturi* subiicerent
in genitivo litteram *o* mediam, quia esset *eboris* et *ro-*
boris: sicut Antonius Gnipho, qui *robur* quidem et *ebur*,
atque etiam *marmur* fatetur esse; verum fieri vult ex his

---

1) fiat. 2) *Abest praenomen.* 3) emendat, quod is calidum dicere, quam caldum malit. 4) illud. 5) salutavit.

24 *robura*, *ebura*, *marmura*. Quodsi animadverterent litte-
rarum affinitatem, scirent sic ab eo, quod est *robur*, *ro-
boris* fieri, quomodo ab eo, quod est *miles*, *limes*, *mili-
tis*, *limitis*; *iudex*, *vindex*, *iudicis*, *vindicis*; et quae
25 supra iam attigi. Quid vero quod, ut dicebamus, simi-
les [1]) positiones in longe diversas figuras per obliquos
casus exeunt? ut *virgo*, *Iuno*; *fusus*, *lusus*; *cuspis*, *pup-
pis*, et mille alia? cum illud etiam accidat, ut quaedam
pluraliter non dicantur; quaedam contra singulari nume-
ro, quaedam casibus careant; quaedam a primis statim
26 positionibus tota mutentur, ut *Iuppiter*. Quod verbis
etiam accidit, ut illi *fero* [2]), cuius praeteritum perfectum
et ulterius non invenitur. Nec plurimum refert, nulla
haec, an praedura sint. Nam quid *progenies* genitivo
singulari, quid plurali *spes* faciet? Quomodo autem *quire*
et *ruere*, vel in praeterita patiendi modo, vel in partici-
27 pia transibunt? Quid de aliis dicam, cum *senatus sena-
ti*, an *senatus* faciat [3]), incertum sit? Quare mihi non
invenuste dici videtur, aliud esse Latine, aliud gramma-
tice loqui. Ac de analogia nimium [4]).
28 Etymologia, quae verborum originem inquirit, a
Cicerone dicta est *notatio*, quia nomen eius apud Aristo-
telem invenitur *σύμβολον*, quod est *nota:* nam verbum ex
verbo ductum, id est *veriloquium*, ipse Cicero, qui fin-
xit, reformidat. Sunt, qui vim potius intuiti, *origina-
29 tionem* vocent. Haec habet aliquando usum necessarium,
quotiens interpretatione res, de qua quaeritur, eget: ut
cum M. Caelius se esse hominem *frugi* vult probare,
non quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidem pote-
rat) sed quia utilis multis, id est fructuosus, unde sit
ducta [5]) *frugalitas*. Ideoque in definitionibus assignatur
30 etymologiae locus. Nonnunquam etiam barbara ab emen-
datis conatur discernere, ut cum, *Triquetram* dici Sici-
liam an *Triquedram*, *meridiem* an *medidiem* oporteat,
31 quaeritur, aliaque, quae consuetudini serviunt. Continet
autem in se multam eruditionem, sive ex Graecis orta
tractemus, quae sunt plurima, praecipueque Aeolica ra-
tione (cui est sermo noster simillimus) declinata: sive ex
historiarum veterum notitia nomina hominum, locorum,
gentium, urbium requiramus, unde *Bruti*, *Publicolae*,

1) Quid? non similes quoque (ut dicebam) pos. 2) ut fero tuli. 3) cum senatus senatus, senatui, an senatus senati, senato faciat. 4) vel nimium. 5) dicta.

Potitii[1])? cur *Latium*, *Italia*, *Beneventumque*[2])? quae
Capitolium, et[3]) collem *Quirinalem*, et *Argiletum* ap-
pellandi ratio?

Iam illla minora, in quibus maxime studiosi eius rei 32
fatigantur, quae paululum[4]) declinata varie et multipli-
citer ad veritatem reducunt, aut correptis aut porrectis,
aut adiectis aut detractis, aut permutatis litteris sylla-
bisve. Inde pravis ingeniis ad foedissima usque ludibria
labuntur[5]). Sit enim *Consul* a consulendo, vel a iudi-
cando; nam et hoc *consulere* veteres vocaverunt[6]); unde
adhuc remanet illud, *rogat boni consulas*, id est bonum
iudices. *Senatui* nomen dederit aetas; nam iidem *Pa-* 33
tres sunt: et *rex*, *rector* et alia plurima indubitata: nec
abnuerim *tegulae regulae*que et similium his rationem:
iam sit et *classis* a calando, et *lepus levipes*, et *vulpes*
volipes: etiamne a contrariis aliqua sinemus trahi? ut *lu-* 34
cus, quia, umbra opacus, parum *luceat*? et *ludus*, quia
sit longissime a[7]) *lusu*? et *Ditis*, quia minime *dives*?
etiamne *hominem* appellari, quia sit *humo* natus? (quasi
vero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi pri-
mi mortales ante nomen imposuerint terrae, quam sibi)
et *verba* ab aëre *verberato*? Pergamus: sic perveniemus 35
eousque, ut *stella* luminis *stilla* credatur: cuius etymo-
logiae auctorem, clarum sane in litteris, nominari in[8])
ea parte, qua a me reprehenditur, inhumanum est. Qui 36
vero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscri-
pserunt; ingenioseque visus et[9]) Gavius[10]) *coelibes* di-
cere, veluti *coelites*, quod onere gravissimo vacent, idque
Graeco argumento; ἠϊθέους enim eadem de causa dici af-
firmat. Nec ei cedit Modestus inventione; nam, quia
Coelo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appella-
tos, qui uxore careant, ait. Aelius[11]) *pituitam*, quia 37
petat vitam. Sed cui non post Varronem sit venia? qui
agrum, quia[12]) in eo *agatur* aliquid, et *graculos*, quia
gregatim volent, dictos voluit persuadere Ciceroni[13]),
(ad eum enim scribit;) cum alterum ex Graeco sit mani-
festum duci, alterum ex vocibus avium. Sed hoc[14]) 38

---

1) *De coniectura nostra. Vulgo* Pici, *Codd. fere* Pythici. 2) Beneventum. 3) *abest.* 4) qui verba paulum, *sed* qui *de coniect. Regii.* 5) dilabuntur. 6) appellaverunt. 7) ab. 8) nominare. *Spald. sine auctore. Tum vulgo* in *omittitur.* 9) sibi visus est. 10) C. Granius. 11) L. Ael. 12) quod. 13) Cic. pers. voluit. 14) huic.

tanti fuit vertere, ut *merula*, quia sola volat, quasi *mera*
volans nominaretur. Quidam non dubitaverunt etymolo-
giae subiicere omnem nominis causam: ut ex habitu, quem-
admodum dixi, *Longus* et *Rufus*[1]); ex sono, *sterte-*
re[2]), *murmurare*; etiam derivata, ut a *velocitate* dicitur
velox; et composita pléraque his similia, quae sine du-
bio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cuius
in hoc opere non est usus, nisi in dubiis.
39 Verba a vetustate repetita non solum magnos as-
sertores habent, sed etiam afferunt orationi maiestatem
aliquam, non sine delectatione: nam et auctoritatem an-
tiquitatis habent, et, quia intermissa sunt, gratiam no-
40 vitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque cre-
bra sint haec, neque manifesta, quia nihil est odiosius
affectatione; nec utique ab ultimis et iam oblitteratis re-
petita temporibus, qualia sunt *topper*, et *antegerio*[3]),
et *exanclare*, et *prosapia*, et Saliorum carmina, vix sa-
41 cerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat re-
ligio, et consecratis utendum est: oratio vero, cuius sum-
ma virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa, si egeat in-
terprete. Ergo, ut novorum optima erunt maxime vete-
ra, ita veterum maxime nova.
42 Similis circa auctoritatem ratio. Nam etiamsi
potest videri nihil peccare, qui utitur iis verbis, quae
summi auctores tradiderunt, multum tamen refert non so-
lum, quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque
enim *tuburchinabundum* et *lurchinabundum* iam in nobis
quisquam ferat, licet Cato sit auctor; nec *hos lodices*,
quanquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Mes-
sala dixit; nec *parricidatum*, quod in Caelio vix tole-
rabile videtur; nec *collos* mihi Calvus persuaserit: quae
nec ipsi iam dicerent.
43 Superest igitur consuetudo: nam fuerit paene ri-
diculum malle sermonem, quo locuti sint homines, quam
quo loquantur. Et sane quid est aliud *vetus sermo*, quam
vetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium
est iudicium, constituendumque in primis, id ipsum quid
44 sit, quod consuetudinem vocemus. Quae si ex eo, quod
plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit
praeceptum, non orationi modo, sed (quod maius est)
vitae. Unde enim tantum boni, ut pluribus quae recta
sunt placeant? Igitur ut velli, et comam in gradus fran-

---

1) Longos et Rufos. 2) strepere. 3) antigerio.

gere, et in balneis perpotare, quamlibet haec invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione; at lavamus, et tondemur, et convivimus ex consuetudine: sic in loquendo, non si quid vitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit.
Nam, ut transeam, quemadmodum vulgo imperiti loquan- 45
tur; tota saepe theatra et omnem circi turbam exclamasse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum; sicut vivendi, consensum bonorum.

VII. Nunc, quoniam diximus, quae sit loquendi regula, dicendum, quae scribentibus custodienda: quod Graeci ὀρθογραφίαν vocant, nos recte scribendi scientiam nominemus. Cuius ars non in hoc posita est, ut noverimus, quibus quaeque syllaba litteris constet (nam id quidem infra grammatici officium est) sed totam, ut
mea fert opinio, subtilitatem in dubiis habet: ut longis 2
syllabis omnibus apponere apicem ineptissimum est, quia plurimae natura ipsa verbi, quod scribitur, patent: sed interim necessarium, cum eadem littera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta est, facit: ut *malus*, utrum arborem significet, an hominem non bo-
num, apice distinguitur; *palus* aliud priore syllaba lon- 3
ga, aliud sequenti significat; et cum eadem littera nominativo casu brevis, ablativo longa est, utrum sequa-
mur, plerumque hac nota monendi sumus. Similiter, pu- 4
taverunt illa quoque servanda discrimina, ut *ex* praepositionem, si verbum sequeretur *specto*, adiecta secundae
syllabae *s* littera, si *pecto*, remota scriberemus. Illa quo- 5
que servata est a multis differentia, ut *ad*, cum esset praepositio, *d* litteram, cum autem coniunctio, *t* acciperet: itemque [1]) *cum*, si tempus significaret per Q [2]), si
comitem, per C ac duas U sequentes scriberetur. Fri- 6
gidiora his alia, ut *quidquid c* quartam haberet, ne interrogare bis videremur: et *quotidie*, non *cotidie*, ut sit, quot diebus. Verum haec iam etiam inter ipsas ineptias
evanuerunt. Quaeri solet, in scribendo praepositiones so- 7
num, quem iunctae efficiunt, an, quem separatae, observare conveniat; ut cum dico, *obtinuit;* secundam enim *b*
litteram ratio poscit, aures magis audiunt *p;* et *immunis:* 8
illud enim, quod veritas exigit, sequentis syllabae sono

1) item. 2) per q. u. o. m.

9 victum, *m* gemina commutatur. Est et[1]) in dividendis verbis observatio, mediam litteram consonantem priori, an sequenti syllabae adiungas. *aruspex* enim, quia pars eius posterior a *spectando* est, *s* litteram tertiae dabit: *abstemius*, quia ex abstinentia *temeti* composita vox est,
10 primae relinquet. Nam K quidem in nullis verbis utendum puto, nisi quae significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam, quotiens A sequatur, necessariam credunt: cum sit C littera, quae ad omnes vocales vim suam perferat.

11 Verum orthographia quoque consuetudini servit, ideoque saepe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores litterae, nec similes his nostris earum formae fuerunt, et vis quoque diversa: sicut apud Graecos *O* litterae, quae interim longa ac brevis, ut apud nos, interim pro syllaba, quam nomine suo exprimit, po-
12 sita est; ut Latinis veteribus *D* plurimis in verbis ultimum adiectum[2]): quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quae est Duellio[3]) in foro posita; interim *G* quoque, ut in pulvinari Solis, qui colitur iuxta aedem
13 Quirini, *vesperug*; quod *vesperuginem* accipimus. De mutatione etiam litterarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est[4]): fortasse enim sicut scribebant,
14 etiam[5]) loquebantur. Semivocales non geminare, diu fuit usitatissimi moris: atque e contrario usque ad Accium et ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, vocalibus
15 scripserunt. Diutius duravit, ut E I iungendis eadem ratione, qua Graeci *ει*, uterentur; ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit: *Iam puerei*[6]) *venere: E postremum facito, atque I, Ut pueri plures fiant*; ac deinceps idem: *Mendaci furique addes E, cum dare*
16 *furei Iusseris.* Quod quidem cum supervacuum est, quia I tam longae quam brevis naturam habet; tum incommodum aliquando. Nam in iis, quae proximam ab ultima litteram *E* habebunt, et *I* longa terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur *E* gemina, qualia sunt haec,
17 *aurei*, *argentei*, et his[7]) similia; idque iis praecipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit: sicut in Graecis accidit adiectione *ι* litterae, quam non solum dativis casibus in parte ultima ascribunt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in *ΛΗΙΣΤΗΙ*, quia etymologia ex

1) etiam. 2) ultimam adiectam. 3) C. Duellio. 4) *abest.*
5) etiam ita. 6) pueri, *post* puerei. 7) *abest.*

divisione in tris syllabas facta desideret eam litteram.
Ae[1]) syllabam, cuius secundam nunc *E* litteram poni- 18
mus, varie per *A* et *I* efferebant; quidam semper ut
Graeci, quidam singulariter tantum, cum in dativum vel
genitivum casum incidissent, unde *pictai vestis*, et *au-*
lai, Virgilius, amantissimus vetustatis, carminibus inse-
ruit. In iisdem plurali numero E utebantur, *hi Syllae*, 19
Galbae. Est in hac quoque parte Lucilii praeceptum:
quod, quia pluribus explicatur versibus, si quis parum cre-
dat, apud ipsum in nono requirat. Quid? quod Cicero- 20
nis temporibus, paulumque infra, fere quotiens S littera
media vocalium longarum vel subiecta longis esset, ge-
minabatur? ut *caussae*, *cassus*, *divissiones*: quomodo et
ipsum et Virgilium quoque scripsisse, manus eorum do-
cent. Atqui paulum superiores etiam illud, quod nos ge- 21
mina S dicimus, *iussi*, una dixerunt. Etiam *optimus*,
maximus, ut mediam I litteram, quae veteribus *U* fue-
rat, acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur
factum. *Here* nunc E littera terminamus: at veterum 22
comicorum adhuc libris invenio, *Heri ad me venit;* quod
idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit aut
emendavit, deprehenditur. Quid? non Cato Censorius *di-* 23
cam et *faciam*, *dicem* et *faciem* scripsit? eundemque in
ceteris, quae similiter cadunt, modum tenuit? quod ex[2])
veteribus eius libris manifestum est, et a Messala in
libro de S littera positum. *Sibe* et *quase* scriptum in 24
multorum libris est; sed an hoc voluerint auctores, ne-
scio: T. Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui
et ipse eum sequebatur; haec nos I littera finimus. Quid 25
dicam *vortices* et *vorsus*, ceteraque ad eundem modum,
quae primus[3]) Scipio Africanus in E litteram secundam
vertisse dicitur? Nostri praeceptores *cervum servum*que 26
U et O litteris scripserunt, quia subiecta sibi vocalis in
unum sonum coalescere et confundi nequiret: nunc U ge-
mina scribuntur, ea ratione, quam reddidi: neutro sane
modo vox, quam sentimus, efficitur[4]). Nec inutiliter Clau-
dius Aeolicam illam ad hos usus litteram adiecerat. Illud 27
nunc melius, quod *cui* tribus, quas proposui, litteris eno-
tamus: in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, *q* et
u, *o* et *i*[5]) utebantur, tantum ut ab illo *qui* distingueretur.

Quid? quae scribuntur aliter, quam enuntiantur? Nam 28

---

1) *Ai*. 2) quod et ex. 3) primo. 4) *Nimirum quia nondum diversae notae litterarum* V *et* U *inventae quibus nunc utimur*. 5) qu et oi.

et *Gaius* C littera significatur [1]), quae inversa mulierem
declarat: quia tam *Gaias* esse vocitatas, quam *Gaios*,
29 etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec *Gnaeus* [2]) eam
litteram in praenominis nota accipit, quae [3]) sonat: et
clarissimos et *Consules*, geminata eadem littera [4]), legi-
mus: et *Subura*, cum tribus litteris notatur, C tertiam
ostendit. Multa sunt generis huius: sed haec quoque ve-
reor ne modum tam parvae quaestionis excesserint.

30 Iudicium autem suum grammaticus interponat his
omnibus. Nam hoc valere plurimum debet. Ego (nisi
quod consuetudo obtinuerit) sic scribendum quidque iu-
31 dico, quomodo sonat. Hic enim est usus [5]) litterarum,
ut custodiant voces, et velut depositum reddant legenti-
bus; itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus.
32 Hae fere sunt emendate loquendi scribendique partes: duas
reliquas, significanter ornateque dicendi, non equidem
grammaticis aufero; sed, cum mihi officia rhetoris su-
persint, maiori operi reservo.

33 Sedet [6]) autem illa cogitatio, quosdam fore, qui haec,
quae diximus, parva nimium et impedimenta quoque ma-
ius aliquid agentibus [7]) putent. Nec ipse ad extremam
usque anxietatem et ineptas cavillationes descendendum,
34 atque his ingenia concidi et comminui credo. Sed nihil
ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est. An
ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius
diligentissimus fuit, et in filio (ut epistolis apparet) recte
loquendi usquequaque asper quoque exactor? aut vim C.
35 Caesaris fregerunt editi de analogia libri? aut ideo mi-
nus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non
verbis modo singulis, sed etiam litteris dedit? Non ob-
stant hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas
haerentibus.

VIII. Superest l e c t i o: in qua puer ut sciat, ubi
suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere,
ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda
vel summittenda sit vox, quid quoque flexu, quid len-
tius, celerius, concitatius, lenius dicendum; demonstrari
2 nisi in opere ipso non potest. Unum est igitur, quod in
hac parte praecipiam: Ut omnia ista facere possit, intel-
ligat. Sit autem in primis lectio virilis, et cum suavi-

---

1) notatur. 2) Gneus. 3) qua. 4) et columnam et Consu-
les exempta N littera. 5) usus est. 6) Redit. 7) agendi.

tate quadam gravis: et non quidem prosae similis, quia
carmen est, et se poetae canere testantur: non tamen in
canticum dissoluta, nec plasmate (ut nunc a plerisque fit)
effeminata; de quo genere optime C. Caesarem praetexta-
tum adhuc accepimus dixisse: *Si cantas, male cantas;*
si legis, cantas. Nec prosopopoeias, ut quibusdam pla- 3
cet, ad comicum morem pronuntiari velim; esse tamen
flexum quendam, quo distinguantur ab iis, in quibus
poeta persona sua utetur. Cetera admonitione magna 4
egent: in primis, ut tenerae mentes tracturaeque altius,
quidquid rudibus et omnium ignaris insederit, non modo,
quae diserta, sed vel magis, quae honesta sunt, discant.

Ideoque optime institutum est, ut ab Homero atque 5
Virgilio lectio inciperet, quanquam ad intelligendas eo-
rum virtutes firmiore iudicio opus est; sed huic rei su-
perest tempus: neque enim semel legentur. Interim et
sublimitate heroici carminis animus assurgat, et ex ma-
gnitudine rerum spiritum ducat, et optimis imbuatur. Uti- 6
les tragoediae; alunt et lyrici; si tamen in his non
auctores modo, sed etiam partes operis elegeris; nam et
Graeci licenter multa, et Horatium in quibusdam nolim
interpretari. Elegia vero, utique quae amat, et hende-
casyllabi, et quibus sunt commata Sotadeorum (nam de
Sotadeis ne praecipiendum quidem est) amoveantur, si
fieri potest: si minus, certe ad firmius aetatis robur re-
serventur. Comoediae, quae plurimum conferre ad elo- 7
quentiam potest, cum per omnes et personas et affectus
eat, quem usum in pueris putem, paulo post suo loco di-
cam: nam cum mores in tuto fuerint, inter praecipua le-
genda erit. De Menandro loquor: nec tamen excluse-
rim alios.

Nam Latini quoque auctores afferent utilitatis ali- 8
quid. Sed pueris, quae maxime ingenium alant, atque
animum augeant, praelegenda; ceteris, quae ad erudi-
tionem modo pertinent, longa aetas spatium dabit. Mul-
tum autem veteres etiam Latini conferunt, quanquam ple-
rique plus ingenio, quam arte valuerunt; imprimis copiam
verborum, quorum in tragoediis gravitas, in comoediis
elegantia et quidam velut ἀττικισμὸς inveniri potest. Oe- 9
conomia quoque in his diligentior, quam in plerisque no-
vorum erit, qui omnium operum solam virtutem senten-
tias putaverunt. Sanctitas certe et, ut sic dicam, viri-
litas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum
vitia dicendi quoque ratione defluximus. Denique creda- 10

mus summis oratoribus, qui veterum poemata vel ad fidem causarum, vel ad ornamentum eloquentiae assu-
11 munt. Nam praecipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam et ceteros, qui sunt proximi, vidimus Ennii, Accii, Pacuvii, Lucilii, Terentii, Caecilii et aliorum inseri versus, summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis: cum poeticis voluptatibus aures a forensi asperitate respirant [1]).
12 Quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quae proposuere, confirment. Verum priora illa ad pueros magis, haec sequentia ad robustiores pertinebunt: cum grammatices amor et usus lectionis non scholarum temporibus, sed vitae spatio terminentur.

13 In praelegendo grammaticus et illa quidem minora praestare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, et pedum proprietates, quae adeo debent esse notae in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur; deprehendatque, quae barbara, quae
14 impropria, quae contra leges [2]) loquendi sunt posita: non ut ex his utique improbentur poetae, quibus, quia plerumque servire metro [3]) coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur; *metaplasmos* enim, et *schematismos*, et *schemata*, ut dixi, vocamus, et laudem virtutis necessitati damus: sed ut
15 commoneat artificialium, et memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare, quot quaeque verba modis intelligenda sint. Circa glossemata etiam, id est voces minus usitatas, non ultima eius professio-
16 nis diligentia est. Enimvero iam maiore cura doceat tropos omnes, quibus praecipue, non poema modo, sed etiam oratio ornatur: schemata utraque, id est figuras, quaeque *λέξεως*, quaeque *διανοίας* vocantur: quorum ego, sicut troporum tractatum, in eum locum differo, quo mihi de
17 ornatu orationis dicendum erit. Praecipue vero illa infigat animis, quae in oeconomia virtus, quae in decore [4]) rerum; quid personae cuique convenerit; quid in sensibus laudandum, quid in verbis; ubi copia probabilis, ubi modus.

18 His accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris auctoribus memora-

---

1) respirent. 2) legem. 3) metro servire. 4) decoro.

tas, exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiae miseriae, aut inanis iactantiae est, et detinet atque obruit ingenia, melius aliis vacatura. Nam qui 19
omnes, etiam indignas lectione, schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis grammaticorum commentarii, vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam 20
Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut, cum historiae cuidam, tanquam vanae, repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod 21
evenit praecipue in fabulosis usque ad deridicula, quaedam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis et auctoribus, ut succurrit, mentiantur[1]) tuto, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur a curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, aliqua nescire.

DE OFFICIO GRAMMATICI.

IX. Et finitae quidem sunt partes duae, quas haec professio pollicetur, id est ratio loquendi et enarratio auctorum: quarum illam *methodicen*, hanc *historicen* vocant. Adiiciamus tamen eorum curae quaedam dicendi primordia, quibus aetates nondum rhetorem capientes instituant. Igitur Aesopi fabellas, quae fabulis nutricula- 2
rum proxime succedunt, narrare sermone puro et nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stilo exigere condiscant: versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari: tum paraphrasi audacius vertere, qua et breviare quaedam et exornare, salvo modo poetae sensu, permittitur. Quod opus, etiam consummatis 3
professoribus difficile, qui commode tractaverit, cuicunque discendo sufficiet. Sententiae quoque, et chriae, et ethologiae subiectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt; quorum omnium similis est ratio, forma diversa: quia sententia universalis est vox, ethologia personis continetur. Chria- 4
rum plura genera traduntur: unum simile sententiae, quod est positum in voce simplice, *Dixit ille*, aut, *Dicere solebat:* alterum, quod est in respondendo, *Interroga-*

---

1) mentiatur.

tus ille, vel, *cum hoc ei dictum esset, respondit:* tertium huic non dissimile, *cum quis aliquid dixisset, vel*
5 *fecisset*[1]). Etiam in ipsorum factis esse chriam putant, ut: *Crates, cum indoctum puerum vidisset, paedagogum eius percussit:* et aliud paene par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειῶδες· ut: *Milo, quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat.* In his omnibus et declinatio per eosdem ducitur casus,
6 et tam factorum, quam dictorum ratio est. Narratiunculas a poetis celebratas, notitiae causa, non eloquentiae, tractandas puto. Cetera maioris operis ac spiritus Latini praeceptores relinquendo necessaria grammaticis fecerunt: Graeci magis operum suorum et onera et modum norunt.

AN ORATORI FUTURO NECESSARIA SIT PLURIUM ARTIUM COGNITIO.

X. Haec de Grammatice[2]), quam brevissime potui, non ut omnia dicerem sectatus, quod infinitum erat; sed ut maxime necessaria: nunc de ceteris artibus, quibus instituendos, priusquam rhetori tradantur[3]), pueros existimo, strictim subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinae, quam Graeci ἔγκυκλον[4]) παιδείαν vocant.

2 Nam iisdem fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quae, quia et ipsae artes sunt, et esse perfectae sine orandi scientia non possunt, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solae; an sint
3 huic operi necessariae, quaeritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam causam dicendamve sententiam pertinet, scire, quemadmodum in data linea constitui triangula aequis lateribus possint? Aut quo melius vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharae sonos nominibus et spa-
4 tiis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos, quamlibet utiles foro, qui nec geometren audierint[5]), nec musicos, nisi hac communi voluptate aurium, intelligant. Quibus ego primum hoc respondeo, quod[6]) M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum a nobis institui oratorem, qui sit aut fuerit: sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius, ex nulla
5 parte cessantis. Nam et sapientem formantes eum, qui sit futurus consummatus undique, et (ut dicunt) mortalis

---

1) cum quis, non dixisset, sed aliquid fecisset. 2) grammatica. 3) tradantur rhetori. 4) ἐγκύκλιον. 5) audiverint. 6) quod et M.

quidam deus, non modo cognitione coelestium vel mortalium putant instruendum; sed per quaedam parva sane, si ipsa demum aestimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia *ceratinae* aut *crocodilinae* possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem, qui debet esse sapiens, 6
non geometres faciet, aut musicus, quaeque his alia subiungam; sed hae quoque artes, ut sit consummatus, iuvabunt. Nisi forte antidotos[1]) quidem atque alia, quae oculis[2]) aut vulneribus medentur, ex multis atque interim contrariis quoque inter se effectibus componi videmus, quorum ex diversis fit una illa mixtura[3]), quae nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit; et muta animalia mellis illum ini- 7
mitabilem humanae rationi saporem vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil praestantius homini dedit providentia, pluribus artibus egeat[4]); quae, etiam cum se non ostendunt in dicendo nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, et tacitae quoque sentiuntur. „Fuit aliquis sine his diser- 8
tus:“ at ego oratorem volo. „Non multum adiiciunt:“ sed utique non erit totum, cui vel parva deerunt: et optimum quidem hoc esse conveniet: cuius etiamsi in arduo spes est, nos tamen praecipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quidquid fieri potest.

DE MUSICE.

Atque ego vel iudicio veterum poteram esse conten- 9
tus. Nam quis ignorat musicen (ut de hac primum loquar) tantum iam illis antiquis temporibus non studii modo, verum etiam venerationis habuisse, ut iidem musici et vates et sapientes iudicarentur (mittam alios) Orpheus et Linus: quorum utrumque diis genitum, alterum vero, quod rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam silvasque duxisse, posteritatis memoriae traditum est. Itaque[5]) Ti- 10
magenes auctor est, omnium in litteris studiorum antiquissimam musicen extitisse: et testimonio sunt clarissimi

1) antidotum. 2) morbis. 3) illa mixt. una. 4) eget.
5) Et.

poetae, apud quos inter regalia convivia laudes heroum
ac deorum ad citharam canebantur. Iopas vero ille Vir-
gilii nonne canit *errantem lunam solisque labores?*
Quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus, mu-
sicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse con-
11 iunctam. Quod si datur, erit etiam oratori necessaria.
Siquidem (ut diximus) haec quoque pars, quae, ab ora-
toribus relicta, a philosophis est occupata, nostri operis
fuit: ac sine omnium talium scientia non potest esse per-
12 fecta eloquentia. Atque claros nomine sapientiae viros,
nemo dubitaverit, studiosos musices fuisse; cum Pytha-
goras atque eum secuti acceptam sine dubio antiquitus
opinionem vulgaverint, mundum ipsum ratione [1]) esse
compositum, quam postea sit lyra imitata; nec illa modo
contenti dissimilium concordia, quam vocant ἁρμονίαν,
13 sonum quoque his motibus dederint [2]). Nam Plato, cum
in aliis quibusdam, tum praecipue in Timaeo, ne intel-
ligi quidem, nisi ab iis, qui hanc quoque partem disci-
plinae diligenter perceperint, potest. Quid de philoso-
phis loquor, quorum fons ipse Socrates iam senex in-
14 stitui lyra non erubescebat? Duces maximos et fidibus
et tibiis cecinisse traditum, et exercitus Lacedaemonio-
rum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris
legionibus cornua ac tubae faciunt? quorum concentus
quanto est vehementior, tantum Romana in bellis gloria
15 ceteris praestat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem
πολιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et eius
sectae, quae aliis severissima, aliis asperrima videtur,
principes in hac fuere sententia, ut existimarent, sapien-
tium [3]) aliquos nonnullam operam his studiis accommoda-
turos. Et Lycurgus, durissimarum Lacedaemoniis legum
16 auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura
ipsa videtur ad tolerandos facilius labores velut muneri
nobis dedisse, siquidem et remigem cantus hortatur; nec
solum in iis operibus, in quibus plurium conatus, prae-
eunte aliqua iucunda voce, conspirat; sed etiam singu-
lorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur.
17 Laudem adhuc dicere artis pulcherrimae videor, nondum
eam tamen [4]) oratori coniungere. Transeamus igitur id
quoque, quod grammatice quondam ac musice iunctae
fuerunt. Siquidem Archytas atque Aristoxenus etiam

---

1) eius ratione. 2) Nec — dederunt. 3) sapientum.
4) tamen eam.

subiectam grammaticen musicae putaverunt; et, eosdem
utriusque rei praeceptores fuisse, cum Sophron ostendit,
mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo proba-
vit, ut suppositos capiti libros eius, cum moreretur, ha-
buisse credatur [1]): tum Eupolis, apud quem Prodamus et 18
musicen et litteras docet; et Maricas, qui est Hyperbo-
lus, *nihil se ex musice* [2]) *scire*, *nisi litteras*, confitetur.
Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros an-
tiquitus solitos esse demonstrat: et apud Menandrum in
Hypobolimaeo senex, qui [3]) reposcenti filium patri velut
rationem impendiorum, quae in educationem contulerit,
exponens [4]), psaltis se et geometris multa dicit dedisse.
Unde etiam ille mos, ut in conviviis post coenam cir- 19
cumferretur lyra: cuius cum se imperitum Themistocles
confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, *est habitus* [5])
indoctior. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides 20
ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum
habent carmen. Quae cum omnia sint a Numa rege in-
stituta, faciunt manifestum, ne illis quidem, qui rudes
ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa reci-
piebat aetas, defuisse. Denique in proverbium usque 21
Graecorum celebratum est, *Indoctos a Musis atque Gra-
tiis* [6]) *abesse*.

Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, dis- 22
seramus. Numeros musice duplices habet, in vocibus
et in corpore; utriusque enim rei aptus quidam modus
desideratur. V o c i s rationem Aristoxenus musicus divi-
dit in ῥυθμὸν et μέλος [7]); quorum alterum modulatione,
canore alterum ac sonis constat. Num igitur non haec
omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alte-
rum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis,
qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet. Nisi forte 23
in carminibus tantum et in canticis exigitur structura
quaedam et inoffensa copulatio vocum, in agendo super-
vacuum [8]) est: aut non compositio et sonus in oratione
quoque varie, pro rerum modo, adhibetur, sicut in mu-
sice. Namque et voce et modulatione grandia elate, iu- 24
cunda dulciter, moderata leniter canit: totaque arte con-
sentit cum eorum, quae dicuntur, affectibus. Atqui in 25
orando quoque intentio vocis, remissio, flexus, pertinet

---

1) tradatur. 2) musicis. 3) *abest.* 4) opponens. 5) ha-
bitus est. 6) atque a Gratiis. 7) *Adjicitur* ἔμμετρον. 8) su-
pervacua.

ad movendos audientium affectus: aliaque et collocatio-
nis et vocis (ut eodem utar verbo) modulatione concita-
tionem iudicis [1]), alia misericordiam petimus: cum etiam
organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos
26 in diversum habitum sentiamus. Corporis quoque aptus
et decens [2]) motus, qui dicitur *εὐρυθμία*, est necessarius,
nec aliunde peti potest; in quo pars actionis non minima
27 consistit; qua de re sepositus nobis est locus. Age, non [3])
habebit imprimis curam vocis orator? Quid tam musi-
ces proprium? Sed ne haec quidem praesumenda pars
est. Uno [4]) interim contenti simus exemplo C. Gracchi,
praecipui suorum temporum oratoris, cui concionanti con-
sistens post eum musicus fistula, quam *tonarion* vocant,
28 modos, quibus deberet intendi, monstrabat [5]). Haec ei
cura inter turbidissimas actiones, vel terrenti optimates,
vel iam timenti profuit [6]). Libet propter quosdam impe-
ritiores, etiam *crassiore*, ut vocant, *Musa*, dubitationem
29 huius utilitatis eximere. Nam poetas certe legendos ora-
tori futuro concesserint: num igitur hi sine musice? ac [7])
si quis tam caecus animi est, ut de aliis dubitet: illos
certe, qui carmina ad lyram composuerunt. Haec diutius
forent dicenda, si hoc studium velut novum praeciperem.
30 Cum vero antiquitus usque a Chirone atque Achille ad
nostra tempora apud omnes, qui modo legitimam disci-
plinam non sint perosi, duraverit, non est committen-
dum, ut illa dubia faciam, defensionis sollicitudine.

31 Quamvis autem satis iam ex ipsis, quibus sum modo
usus, exemplis, credam esse manifestum, quae mihi, et
quatenus musice placeat: apertius tamen profitendum pu-
to, non hanc a me praecipi, quae nunc in scenis effe-
minata, et impudicis modis fracta, non ex parte mini-
ma, si quid in nobis virilis roboris manebat, excidit;
sed qua laudes fortium canebantur, quaque ipsi [8]) fortes
canebant: nec psalteria et spadicas, etiam virginibus pro-
bis recusanda: sed cognitionem rationis, quae ad mo-
vendos leniendosque affectus plurimum valet. Nam et
32 Pythagoram accipimus [9]) concitatos ad vim pudicae do-
mui afferendam iuvenes, iussa mutare in spondeum mo-
dos tibicina, composuisse: et Chrysippus etiam nutricum
illi [10]), quae adhibetur infantibus, allectationi suum quod-

---

1) iudicum. 2) decens et aptus. 3) si. 4) est: ut uno.
5) ministrabat. 6) fuit. 7) At. 8) et ipsi. 9) accepimus.
10) *abest*.

dam carmen assignat. Est etiam non inerudite ad de- 33
clamandum ficta materia, in qua ponitur tibicen, qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam et per praecipitia delato, accusari, quod causa mortis extiterit; quae si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest; quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro vel iniqui consentient[1])?

DE GEOMETRIA.

In geometria partem fatentur esse utilem teneris 34
aetatibus. Agitari namque animos, et[2]) acui ingenia, et celeritatem percipiendi venire inde, concedunt: sed prodesse eam, non ut ceteras artes, cum perceptae sint, sed cum discatur, existimant. Ea[3]) vulgaris opinio est. Nec 35
sine causa summi viri etiam impensam huic scientiae operam dederunt. Nam cum sit geometria divisa in numeros atque formas: numerorum quidem notitia non oratori modo, sed cuicunque saltem primis[4]) litteris erudito, necessaria est. In causis vero[5]) frequentissime versari solet; in quibus actor, non dico, si circa summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto aut indecoro gestu a computatione dissentit, iudicatur indoctus. Illa vero 36
linearis ratio et ipsa quidem cadit frequenter in causas, si de terminis mensurisque sint[6]) lites; sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Primum[7]) ordo est geometriae necessarius; nonne et elo- 37
quentiae? Ex prioribus geometria probat insequentia, et certis incerta; nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propositarum quaestionum conclusio, non fere tota[8]) constat syllogismis? propter quod plures invenias, qui dialecticae similem, quam qui rhetoricae, fateantur hanc artem. Verum et orator, etiamsi raro, non tamen nunquam, probabit dialectice. Nam et syllogismis, si res 38
poscet, utetur: et certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Denique probationum, quae sunt potentissimae, γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgo dicuntur; quid autem magis oratio, quam probationem petit? Falsa quoque veris 39
similia[9]) geometria ratione deprehendit. Fit hoc et in numeris per quasdam, quas ψευδογραφίας vocant, quibus

---

1) consentiant. 2) atque. 3) *Codd. de quibus constat:* id. 4) primis saltem. 5) *Adiicitur* vel. 6) Nam — sunt. 7) Iam primum. 8) tota fere. 9) verisimilia.

pueri ludere solebamus. Sed alia maiora sunt. Nam quis non ita proponenti credat: Quorum locorum extremae lineae eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque, quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id
40 falsum est. Nam plurimum refert, cuius sit formae ille circuitus: reprehensique a geometris sunt historici, qui magnitudinem [1] insularum satis significari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quaeque forma perfectissima,
41 ita capacissima est. Ideoque illa circumcurrens linea, si efficiet orbem, quae forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quam si quadratum paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula
42 ipsa plus aequis lateribus, quam inaequalibus. Sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Iugeri mensuram ducentos et quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioque in latitudinem patere, non fere quisquam est, qui ignoret: et qui sit circuitus, et quantum campi claudat, colligere
43 expeditum. At centeni et octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multo amplius clausae quatuor lineis areae faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat. Nam deni in quadram [2] pedes, quadraginta per oram, intra centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint: ex illo, quod amplectuntur, quartam deducent, eo-
44 dem circumductu. Si vero porrecti utrinque undeviceni singulis distent, non plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo ducetur: quae circumibit autem linea, eiusdem spatii erit, cuius ea, quae centum continet. Ita quidquid formae quadrati detraxeris, ampli-
45 tudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri potest, ut maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Haec [3] in planis. Nam in collibus vallibusque etiam imperito
46 patet plus soli esse, quam coeli. Quid? quod se eadem geometria tollit ad rationem usque mundi? in qua, cum siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum atque fortuitum: quod
47 ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest. An vero, cum Pericles Athenienses solis obscuratione territos, redditis eius rei causis, metu liberavit; aut, cum Sulpicius ille Gallus in exercitu L. Paulli de lunae defectione disseruit, ne velut prodigio divinitus facto mili-

---

1) qui magnitudines. 2) quadrum. 3) Hoc.

tum animi terrerentur, non videtur usus esse[1]) oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem 48
confusus metu pulcherrimum Atheniensium exercitum prodidisset: sicut Dion, cum ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. Sint extra licet[2]) usus bellici; transeamusque, quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud uti- 49
que iam proprium[3]) ad efficiendum quod intendimus, plurimas quaestiones, quibus[4]) difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sectione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut, si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

DE PRIMA PRONUNTIATIONIS ET GESTUS INSTITUTIONE.

XI. Dandum aliquid comoedo quoque, dum eatenus, qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum, quem in hoc instituimus, aut femineae vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec 2
vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiae, metus discat affectum: quae neque oratori sunt necessaria, et mentem, praecipue in aetate prima teneram adhuc et rudem, inficiunt. Nam 3
frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus a comoedis petendus est. Quanquam enim utrumque eorum ad quendam modum praestare debet orator: plurimum tamen aberit a scenico, nec vultu nec manu nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur.

Quod est igitur huius[5]) doctoris officium? Imprimis 4
vitia, si qua sunt, oris emendet: ut expressa sint verba, ut suis quaeque litterae sonis enuntientur. Quarundam enim vel exilitate vel pinguedine[6]) nimia laboramus: quasdam velut acriores parum efficimus et aliis, non dissimilibus sed quasi hebetioribus, permutamus. Quippe 5
Rho[7]) litterae, qua Demosthenes quoque laboravit, Labda[8]) succedit, (quarum vis est apud nos quoque:) et cum

---

1) esse usus. 2) i. e. *omittantur sane.* 3) *Adiicitur* est. 4) quarum *de coniect.* Quibus est *explico: quae habent difficiliorem al. rat. explicationem.* 5) in his. 6) pinguitudine. 7) *Ρ.* 8) *Λ.*

C ac similiter G non valuerunt, in T ac D molliuntur.
6 Ne illas quidem circa S litteram delicias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minime sermoni puro conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circum-
7 linire, quod Graeci καταπεπλασμένον dicunt: sic appellatur sonus [1]) tibiarum, quae praeclusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu graviorem spiritum reddunt.

8 Curabit etiam, ne extremae syllabae intercidant; ut par sibi sermo sit; ut, quotiens exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis; ut gestus ad vocem,
9 vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum discindat [2]), ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, inclinata utrolibet cervix.
10 Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cum altero in verticem tenderent, altero paene oculus ipse preme-
11 retur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoque rebus momentum est; et nihil potest placere, quod non decet.

12 Debet etiam docere comoedus, quomodo narrandum, qua sit auctoritate suadendum, qua concitatione consurgat ira, qui flexus deceat miserationem. Quod ita optime faciet, si certos ex comoediis elegerit locos, et ad
13 hoc maxime idoneos, id est actionibus similes. Iidem autem non ad pronuntiandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maxime accommodati erunt.
14 Et haec, dum infirma aetas maiora non capiet: ceterum, cum legere orationes oportebit, cum virtutes earum iam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat: neque solum lectionem [3]) formet, verum ediscere etiam [4]) electa ex his cogat, et ea dicere stantem clare et quemadmodum agere oportebit: ut protinus pronuntiationem, vocem, memoriam [5]) exerceat.

15 Ne illos quidem reprehendendos puto [6]), qui paulum etiam palaestricis vacaverunt [7]). Non de his loquor, quibus pars vitae in oleo, pars in vino, consumitur, qui corporis cura mentem obruerunt: (hos enim abesse ab

1) cantus. 2) distendat. 3) lectione. 4) etiam ediscere. 5) pronuntiatione vocem et memoriam. 6) putem. 7) vacaverint.

eo, quem instituimus, quam longissime velim:) sed no- 16
men est idem iis, a quibus gestus motusque formantur:
ut recta sint brachia, ne indoctae rusticaeve manus, ne
status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia,
ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant.
Nam neque hoc esse in parte pronuntiationis negaverit 17
quisquam, neque ipsam pronuntiationem ab oratore se-
cernet: et certe, quod facere oporteat, non indignandum
est discere, cum praesertim haec chironomia, quae est
(ut nomine ipso declaratur) *lex gestus*, et ab illis tem-
poribus heroicis orta sit, et a summis Graeciae viris
atque[1]) ipso etiam Socrate probata, a Platone quoque
in parte civilium posita virtutum, et a Chrysippo in prae-
ceptis de liberorum educatione compositis non omissa.
Nam Lacedaemonios quidem etiam saltationem quandam, 18
tanquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exerci-
tationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dede-
cori fuit: argumentum est, sacerdotum nomine ac reli-
gione durans ad hoc tempus saltatio; et illa in tertio Ci-
ceronis de Oratore libro verba Crassi, quibus praecipit,
ut orator utatur *laterum inclinatione forti ac virili, non
a scena et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a pa-
laestra:* cuius etiam disciplinae usus in nostram usque
aetatem sine reprehensione descendit. A me tamen nec 19
ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu.
Neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem
saltationis volo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione
puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille discen-
tibus traditus prosequatur.

AN PLURA EODEM TEMPORE DOCERI PRIMA AETAS POSSIT.

XII. Quaeri solet, an, etiamsi discenda sint haec, eodem tempore tamen tradi omnia et percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse sufficiat: et, si maxime patiatur hoc[2]) aetas robustior, pueriles[3]) annos onerari non oporteat.

Sed non satis perspiciunt, quantum natura humani 2
ingenii valeat: quae ita est agilis ac[4]) velox, sic in o-
mnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit qui-

1) et ab. 2) haec patiatur. 3) tamen pueriles. 4) et.

dem aliquid agere tantum unum: in plura vero, non eodem die modo, sed eodem temporis momento, vim suam
3 impendat. An vero citharoedi non simul et memoriae, et sono vocis, et plurimis[1]) flexibus serviunt, cum interim alios nervos dextra percurrunt[2]), alios laeva trahunt, continent, praebent; ne pes quidem otiosus certam
4 legem temporis[3]) servat? et haec pariter omnia. Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio verborum, compositio, gestus, pronuntiatio, vultus, motusque desiderentur? Quae si, velut sub uno conatu, tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum praesertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare. Ideo et stilus lectione requiescit, et ipsius lectionis taedium vicibus levatur.
5 Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cuiuscunque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur, sicut in cibis, quorum diversitate reficitur stomachus, et pluribus mi-
6 nore fastidio alitur. Aut dicant isti mihi, quae sit alia ratio discendi. Grammatico soli deserviamus? deinde geometrae tantum, omittamus interim quod didicimus? mox transeamus ad musicum, excidant priora? et cum Latinis studebimus litteris, non respiciamus ad Graecas? et,
7 ut semel finiam, nihil faciamus, nisi novissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arva simul et vineta et oleas et arbustum colant? ne pratis et pecoribus et hortis et alvearibus avibusque [4]) accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideriis amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curae corporis, nonnihil voluptatibus cotidie damus? quarum nos una res quaelibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quam diu.

8 Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent; neque enim ulla aetas minus fatigatur. Mirum sit forsitan; sed experimentis
9 deprehendas. Nam et dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod intra biennium, quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia fere loquuntur: at noviciis

---

1) pluribus. 2) percutiunt. 3) temporum. 4) *abest.*

nostris per quot annos sermo latinus repugnat! Magis
scias, si quem iam robustum instituere litteris coeperis,
non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidque
arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pue- 10
ris, quam iuvenibus. Videlicet, ut corpora infantium
nec casus, quo in terram totiens deferuntur, tam gravi-
ter affligit, nec illa per manus et genua reptatio, nec
post breve tempus continui lusus et totius diei discur-
sus, quia pondus illis abest, nec sese[1]) ipsi gravant:
sic animi quoque, credo, quia minora conatu moventur,
nec suo nisu studiis insistunt, sed formandos se tan-
tummodo praestant, non similiter fatigantur. Praeterea, 11
secundum aliam aetatis illius facilitatem, velut simplicius
docentes sequuntur, nec, quae iam egerint, metiuntur.
Abest illis adhuc etiam[2]) laboris iudicium. Porro, ut
frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio,
quam cogitatio.

Sed ne temporis quidem unquam plus erit: quia his 12
aetatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad sti-
lum secedet, cum generabit ipse aliquid atque compo-
net; tum inchoare haec studia vel non vacabit, vel non
libebit. Ergo cum grammaticus totum occupare diem[3]) 13
non possit, nec debeat, ne discentis animum taedio
avertat: quibus potius studiis haec temporum velut sub-
siciva[4]) donabimus? Nam nec ego comminui[5]) studen- 14
tem in his artibus volo: nec moduletur, aut musicis no-
tis[6]) cantica excipiat; nec utique ad minutissima usque[7])
geometriae opera descendat. Non comoedum in pronun-
tiando, nec saltatorem in gestu facio; quae si omnia
exigerem, suppeditabat tamen tempus. Longa est enim,
quae discit, aetas, et ego non de tardis ingeniis loquor.
Denique cur in his omnibus, quae discenda oratori futu- 15
ro puto, eminuit Plato? qui, non contentus disciplinis,
quas praestare poterant Athenae, non Pythagoreorum, ad
quos in Italiam navigaverat, Aegypti quoque sacerdotes
adiit, atque eorum arcana perdidicit.

Difficultatis patrocinia praeteximus segnitiae. Neque 16
enim nobis operis amor est: nec, quia sit honesta ac re-
rum pulcherrima[8]), eloquentia, petitur ipsa, sed ad ve-
nalem[9]) usum et sordidum lucrum accingimur. Dicant 17

---

1) se. 2) etiam adhuc. 3) diem occupare. 4) subseciva.
5) consumi. 6) modis. 7) *abest*. 8) atque pulcherrima rerum.
9) vilem.

sine his in foro multi, et acquirant; dum sit locupletior aliquis sordidae mercis negotiator, et plus voci suae debeat praeco. Nec[1]) velim quidem lectorem dari mihi,
18 quid studia referant computaturum. Qui vero imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo et contemplatione ac scientia petet, perpetuum illum nec fortunae subiectum; facile persuadebit sibi, ut tempora, quae spectaculis, campo, tesseris, otiosis denique sermonibus, ne dicam somno et conviviorum mora, conteruntur[2]), geometrae potius ac musico impendat; quanto plus delectationis habiturus,
19 quam ex illis ineruditis voluptatibus. Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis iuvarent. Sed nos haec ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studiis, quibus, antequam maiora capiat, puer instituendus est: proximus liber velut novum sumet exordium, et ad rhetoris officia transibit.

1) Ne. 2) conterunt.

M. FABII QUINTILIANI
INSTITUTIONIS ORATORIAE
LIBER SECUNDUS.

Libro secundo haec continentur: Quando rhetori tradendus sit puer. De moribus et officiis praeceptoris. An protinus praeceptore optimo sit utendum. De primis apud rhetorem exercitationibus. De lectione oratorum et historicorum apud rhetorem. Qui primi legendi. De divisione et parenchiresi, de ediscendo. An secundum sui quisque ingenii naturam docendus sit. De officio discipulorum. De utilitate et ratione declamandi. An artis necessaria cognitio. Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur. Quis modus in arte. Divisio totius operis. Quid sit rhetorice et quis eius finis. An utilis. An ars. Ex quibus artibus. Natura an doctrina plus ei conferat. Quae materia eius.

QUANDO RHETORI TRADENDUS SIT PUER.

I. Tenuit consuetudo, (quae cotidie magis invalescit,) ut praeceptoribus eloquentiae, Latinis quidem semper, sed etiam Graecis interim, discipuli serius, quam ratio postulat, traderentur. Eius rei duplex causa est [1]): quod et rhetores, utique nostri, suas partes omiserunt, et grammatici alienas occupaverunt. Nam et illi declamare mo- 2
do, et scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas iudicialesque materias, (nam cetera, ut professione sua minora, despiciunt:) et hi non satis credunt, excepisse, quae relicta erant, (quo nomine gratia quoque iis habenda est, [2])) sed ad pro-

1) est causa. 2) est habenda.

sopopoeïas usque ac[1]) suasorias, in quibus onus dicendi
3 vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut, quae
alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima; et aetas, altioribus iam disciplinis debita, in
schola minore subsideat, ac rhetoricen apud grammaticos
exerceat. Ita, quod est maxime ridiculum, non ante ad
declamandi magistrum mittendus videtur puer, quam de-
4 clamare sciat[2]). Nos suum cuique professioni modum
demus. Et grammatice (quam in latinum transferentes
litteraturam vocaverunt) fines suos norit, praesertim tantum ab hac appellationis suae paupertate, intra quam primi illi constitere, provecta: nam tenuis a fonte, assumptis historicorum criticorumque[3]) viribus, pleno iam satis alveo fluit; cum praeter rationem recte loquendi, non
parum alioqui copiosam, prope omnium maximarum ar-
5 tium scientiam amplexa sit: et rhetorice, cui nomen vis
eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari
gaudeat pertinentem ad se laborem: quae, dum opere ce-
6 dit, iam paene possessione depulsa est. Neque[4]) infitiabor, aliquem ex iis[5]), qui grammaticen profiteantur[6]),
eousque scientiae progredi posse, ut ad haec quoque tradenda sufficiat; sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

7 Nos porro quaerimus, quando iis, quae rhetorice
praecipit, percipiendis puer maturus esse videatur. In
quo quidem non id est aestimandum, cuius quisque sit
aetatis, sed quantum in studiis iam effecerit. Et ne diutius disseram; quando sit rhetori tradendus, sic optime
8 finiri credo: *cum poterit.* Sed hoc ipsum ex superiore
pendet quaestione. Nam si grammatices munus usque
ad suasorias prorogatur, tardius rhetore opus est. At
si[7]) rhetor prima operis sui officia non recusat, a narrationibus statim et laudandi vituperandique opusculis
9 cura eius desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse
ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, et communes locos, et cetera citra complexum rerum personarumque, quibus verae fictaeque
controversiae continentur? Ex quo palam est, quam turpiter deserat eam partem rhetorices institutio, quam et
10 primam habuit, et diu solam. Quid autem est ex iis, de

1) *de coniect. Codd. fere* ad, *edd.* et ad. 2) iam sciat.
3) poetarum historicorumque. 4) Nec. 5) ex iis aliquem. 6) profitentur. 7) Si, *sine* at.

quibus supra dixi, quod non cum in alia[1]), quae sunt propria rhetorum[2]), tum certe in illud iudiciale causae genus incidat? An non in foro narrandum est? qua in parte nescio an sit vel plurimum. Non laus ac vitupera- 11
tio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci, sive qui sunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compositos: seu quibus quaestiones generaliter tractantur, quales sunt editi a Q. quoque Hortensio: ut, *Sitne parvis argumentis credendum?* et *pro testibus* et *in testes*, in mediis litium medullis versantur? Arma 12
sunt haec quodammodo praeparanda semper, ut iis, cum res poscet, utare[3]). Quae qui pertinere ad orationem[4]) non putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, cum eius membra fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanquam eum, qui sit rhetori tradendus, abducendum protinus a Grammaticis putem. Dabuntur et illis[5]) tum 13
quoque tempora sua: neque erit verendum, ne binis praeceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur, labor; et erit sui quisque operis magister utilior: quod adhuc obtinent Graeci, a Latinis omissum est, et fieri videtur excusate, quia sunt, qui labori isti successerint.

DE MORIBUS ET OFFICIIS PRAECEPTORIS.

II. Ergo cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut, quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit; quorum in primis inspici m o r e s oportebit. Quod ego non 2
idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore: sed quod magis necessariam eius rei mentionem facit aetas ipsa discentium. Nam et adulti fere 3
pueri ad hos praeceptores transferuntur, et apud eos iuvenes etiam facti perseverant, ideoque maior adhibenda tum cura est: ut et teneriores annos ab iniuria sanctitas docentis custodiat, et ferociores a licentia gravitas deterreat. Neque vero sat[6]) est summam praestare abstinen- 4

---

1) tum in alia. 2) rhet. prop. 3) utaris. 4) oratorem. 5) illis *sine* et. 6) satis.

tiam, nisi disciplinae severitate convenientium quoque ad
se mores astrinxerit.
Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos
animum, ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi
5 liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat vitia, nec
ferat. Non austeritas eius tristis, non dissoluta sit co-
mitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Pluri-
mus ei de honesto ac bono sermo sit[1]. Nam quo sae-
pius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus:
nec tamen eorum, quae emendanda erunt, dissimulator:
simplex in docendo; patiens laboris; assiduus potius,
6 quam immodicus. Interrogantibus libenter respondeat,
non interrogantes percontetur ultro. In laudandis disci-
pulorum dictionibus nec malignus, nec effusus; quia res
7 altera taedium laboris, altera securitatem parit. In emen-
dando quae corrigenda erunt, non acerbus, minimeque
contumeliosus; nam id quidem multos a proposito stu-
dendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint.
8 Ipse aliquid, immo multa, cotidie dicat, quae secum au-
ditores[2] referant. Licet enim satis exemplorum ad imi-
tandum ex lectione suppeditet, tamen *viva illa*, ut dici-
tur, *vox* alit plenius, praecipueque eius praeceptoris,
quem discipuli, si modo recte sunt instituti, et amant et
verentur. Vix autem dici potest, quanto libentius imi-
temur eos, quibus favemus.
9 Minime vero permittenda pueris, ut fit apud ple-
rosque, assurgendi exultandique in laudando licentia:
quin etiam iuvenum modicum esse, cum audient, testi-
monium debet. Ita fiet, ut ex iudicio praeceptoris disci-
pulus pendeat, atque id se dixisse recte, quod ab eo pro-
10 babitur, credat. Illa vero vitiosissima, quae iam *huma-
nitas* vocatur, invicem qualiacunque laudandi, cum est
indecora et theatralis, et severe institutis scholis aliena,
tum studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim
videntur cura ac labor, parata, quidquid effuderint, lau-
11 de. Vultum igitur praeceptoris intueri, tam qui audiunt,
debent, quam ipse qui dicit; ita enim probanda atque im-
probanda discernent: sic stilo facultas continget, auditione
12 iudicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clau-
sulam non exurgunt modo, verum etiam excurrunt, et
cum indecora exultatione conclamant. Id mutuum est, et
ibi declamationis fortuna. Hinc tumor et vana de se per-

---

1) sit sermo. 2) audita.

suasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu in-
flati, si parum a praeceptore laudentur, ipsi de illo male
sentiant. Sed se quoque praeceptores intente ac modeste 13
audiri velint; non enim iudicio discipulorum dicere de-
bet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest,
intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quae
quisque et quomodo laudet: et placere, quae bene di-
cet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui
recte iudicabunt.

Pueros adolescentibus permixtos sedere [1]), non pla- 14
cet mihi. Nam etiamsi vir talis, qualem esse oportet
studiis moribusque praepositum, modestam habere potest
etiam iuventutem: tamen vel infirmitas a robustioribus
separanda est; et carendum non solum crimine turpitu-
dinis, verum etiam suspicione. Haec notanda breviter 15
existimavi. Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse prae-
ceptor ac schola, ne praecipiendum quidem credo. Ac
si quis est, qui flagitia manifesta in eligendo [2]) filii prae-
ceptore non vitet, iam hinc sciat, cetera quoque, quae
ad utilitatem iuventutis componere conamur, esse sibi, hac
parte omissa, supervacua.

AN PROTINUS PRAECEPTORE OPTIMO SIT UTENDUM.

III. Ne illorum quidem persuasio silentio transe-
unda est, qui, etiam cum idoneos rhetori pueros puta-
verunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo cre-
dunt, sed apud minores aliquamdiu detinent: tanquam
instituendis artibus magis sit apta mediocritas praecepto-
ris, cum ad intellectum atque ad imitationem [3]) facilior,
tum ad suscipiendas elementorum molestias minus super-
ba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut 2
ostendam, quanto sit melius optimis imbui, quantaque
in eluendis, quae semel insederint, vitiis difficultas con-
sequatur: cum geminatum onus succedentes premat, et
quidem dedocendi gravius ac prius, quam docendi. Pro- 3
pter quod Timotheum, clarum in arte tibiarum, ferunt
duplices ab iis, quos alius instituisset, solitum exigere
mercedes, quam si rudes traderentur. Error tamen est
in re duplex: unus, quod interim sufficere illos minores
existimant, et, bono sane stomacho, contenti sunt: quae, 4
quanquam est [4]) ipsa reprehensione digna, securitas tamen

---

1) sedere permixtos. 2) deligendo. 3) atque imit. 4) et.

esset utcunque tolerabilis, si eiusmodi praeceptores mi-
nus docerent, non peius: alter ille etiam frequentior,
quod eos, qui ampliorem dicendi facultatem sint[1]) con-
secuti, non putant ad minora descendere: idque interim
fieri, quia fastidiant praestare hanc inferioribus curam;
5 interim, quia omnino non possint. Ego porro eum, qui
nolit, in numero praecipientium non habeo; posse autem
maxime, si velit, optimum quemque contendo: primum,
quod eum, qui eloquentia ceteris praestet, illa quoque,
per quae ad eloquentiam pervenitur, diligentissime per-
6 cepisse credibile est: deinde, quia plurimum in praeci-
piendo valet ratio, quae doctissimo cuique planissima est:
postremo, quia nemo sic in maioribus eminet, ut eum
minora deficiant. Nisi forte Iovem quidem Phidias optime
fecit, illa autem, quae in ornamentum operis eius accedunt,
alius melius elaborasset; aut orator loqui nesciet; aut levio-
res morbos curare non poterit praestantissimus medicus[2]).
7 Quid ergo? non est quaedam eloquentia maior, quam
ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego
vero confiteor, disertum praeceptorem prudentem quo-
que et non ignarum docendi esse oportere[3]), summit-
tentem se ad mensuram discentis: ut velocissimus quis-
que, si forte iter cum parvulo faciat, det manum, et gra-
dum suum minuat, nec procedat ultra, quam comes pos-
8 sit. Quid? si plerumque accidit, ut faciliora sint ad in-
telligendum et lucidiora multo, quae a doctissimo quoque
dicuntur? Nam et prima est eloquentiae virtus perspi-
cuitas, et, quo quis ingenio minus valet, hoc se magis
attollere et dilatare conatur: ut statura breves in digitos
9 eriguntur, et plura infirmi minantur. Nam tumidos et
corruptos et tinnulos et quocunque alio cacozeliae genere
peccantes, certum habeo, non virium, sed infirmitatis
vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine in-
flantur; et recto itinere lassi[4]) plerumque devertunt. Erit
ergo obscurior etiam, quo quisque deterior.

10 Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum
potiorem in scholis eruditionem esse, quam domi, dice-
rem, libentius se prima studia tenerosque profectus ad
imitationem condiscipulorum, quae facilior esset, erigere;
quod a quibusdam sic accipi potest, tanquam haec, quam
11 nunc tueor, sententia priori diversa sit. Id a me procul

1) sunt. 2) medicus praestantissimus. 3) confiteor: sed
hunc — oportebit. 4) lapsi.

aberit; namque ea causa vel maxima est, cur optimo
cuique praeceptori sit tradendus puer, quod apud eum
discipuli quoque melius instituti aut dicent, quod inutile
non sit imitari; aut, si quid erraverint, statim corrigen-
tur; at indoctus ille etiam probabit fortasse vitiosa, et
placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam elo- 12
quentia quam moribus praestantissimus, qui ad Phoenicis
Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

DE PRIMIS APUD RHETOREM EXERCITATIONIBUS.

IV. Hinc iam, quas primas in docendo partes rhe-
torum putem, tradere incipiam: dilata parumper illa, quae
sola vulgo vocatur, arte rhetorica. Ac[1]) mihi opportu-
nus maxime videtur ingressus ab eo, cuius aliquid si-
mile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narratio- 2
num, excepta qua in causis utimur, tres accepimus spe-
cies: fabulam, quae versatur in tragoediis atque carmini-
bus, non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis
remota[2]); argumentum, quod falsum, sed vero simile,
comoediae fingunt; historiam, in qua est gestae rei ex-
positio; grammaticis autem poeticas dedimus: apud rhe-
torem initium sit historia; tanto robustior, quanto ve-
rior. Sed narrandi quidem quae nobis optima ratio vi- 3
deatur, tum demonstrabimus, cum de iudiciali parte dice-
mus. Interim admonere illud sat[3]) est, ut sit ea neque
arida prorsus atque ieiuna; (nam quid opus erat tantum
studiis laboris impendere, si res nudas atque inornatas
indicare satis videretur?) neque rursus sinuosa, et arces-
sitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticae
licentiae ducuntur, lasciviat[4]). Vitium utrumque: peius 4
tamen illud, quod ex inopia, quam quod ex copia venit.
Nam in pueris oratio perfecta nec exigi, nec sperari
potest: melior autem et[5]) indoles laeta generosique co-
natus, et vel plura iusto concipiens interim spiritus. Nec 5
unquam me in his discentis annis offendat, si quid su-
perfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curae velim,
ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant,
et satiari velut quodam iucundioris disciplinae lacte pa-
tiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox
adulta aetas astringat. Hinc spes roboris. Maciem nam- 6
que et infirmitatem in posterum minari solet protinus omni-

1) rhetorica; at. 2) remotam. 3) satis. 4) lasciva. 5) est.

bus membris expressus infans. Audeat haec aetas plura,
et inveniat, et inventis gaudeat, sint licet illa non satis
sicca interim ac severa [1]). Facile remedium est uberta-
7 tis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris
natura minimum spei dederit, in qua ingenium iudicio
praesumitur Materiam esse primum volo vel abundan-
tiorem atque ultra, quam oporteat, fusam. Multum inde
decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut usu
ipso deteretur, sit modo unde excidi possit, et quod ex-
culpi: erit autem, si non ab initio tenuem nimium lami-
8 nam duxerimus, et quam caelatura altior rumpat. Quod
me de his aetatibus sentire minus mirabitur, qui apud
Ciceronem legerit, *Volo enim se efferat in adolescente
fecunditas.*

Quapropter in primis evitandus, et in pueris prae-
cipue, magister aridus; non minus, quam teneris adhuc
9 plantis siccum et sine humore ullo solum. Inde fiunt
humiles statim, et velut terram spectantes, qui nihil
supra cotidianum sermonem attollere audeant. Macies
illis pro sanitate, et iudicii loco infirmitas est: et dum
satis putant vitio carere, in id ipsum incidunt vitium,
quod virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem
ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic
et annos ferent, et vetustate proficient.

10 Ne illud quidem quod admoneamus indignum est,
ingenia puerorum nimia interim emendationis severitate
deficere: nam et desperant, et dolent, et novissime ode-
runt, et (quod maxime nocet) dum omnia timent, nihil
11 conantur. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus
teneris non putant adhibendam esse falcem, quia refor-
midare ferrum videntur, et nondum cicatricem [2]) pati
12 posse. Iucundus ergo tum maxime debet esse praeceptor,
ut remedia, quae alioqui naturâ sunt aspera, molli manu
leniantur; laudare aliqua, ferre quaedam, mutare etiam,
reddita cur id fiat ratione; illuminare, interponendo ali-
quid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum
dictare materias, quas et imitetur puer, et interim tan-
13 quam suas amet. Et [3]) si tam negligens ei stilus fuerit,
ut emendationem non recipiat: expertus sum prodesse,
quotiens eandem materiam rursus a me tractatam [4]) scri-
bere de integro iuberem; *posse enim eum adhuc melius:*

---

1) interim sicca et severa. 2) cicatricem nondum. 3) At.
4) retractatam.

quatenus nullo magis studia, quam spe gaudent. Aliter 14
autem alia aetas emendanda est, et pro modo virium et
exigendum opus, et corrigendum. Solebam ego dicere
pueris aliquid ausis licentius aut laetius, *laudare illud
me adhuc; venturum tempus, quo idem non permitte-
rem:* ita et ingenio gaudebant, et iudicio non fallebantur.

Sed ut eo revertar, unde sum digressus [1]: narratio- 15
nes stilo componi quanta maxima possit adhibita diligen-
tia volo. Nam, ut primo, cum sermo instituitur, dicere
quae audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem;
ideoque et retro agere expositionem, et a media in
utramque partem discurrere sane merito cogantur; sed
ad gremium praeceptoris, et dum aliud non possunt, et
dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus me-
moriam firment: ita, cum iam formam rectae atque emen-
datae orationis accipient, extemporalis garrulitas nec
expectata cogitatio et vix surgendi mora [2]) circulatoriae
vere iactationis est. Hinc parentium [3]) imperitorum inane 16
gaudium; ipsis vero contemptus operis, et inverecunda
frons, et consuetudo pessime dicendi, et malorum exer-
citatio, et, quae magnos quoque profectus frequenter per-
didit, arrogans de se persuasio innascitur. Erit suum 17
parandae facilitati tempus, nec a nobis negligenter locus
iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura et
summo, quantum illa aetas [4]) capit, labore aliquid pro-
babile scripserit: in hoc assuescat, huius rei sibi natu-
ram [5]) faciat. Ille demum in id, quod quaerimus, aut
ei proximum, poterit evadere, qui ante discet recte di-
cere, quam cito.

Narrationibus non inutiliter subiungitur opus de- 18
struendi confirmandique eas, quod ἀνασκευὴ et κατασκευὴ
vocatur. Id porro non tantum in fabulosis et carmine
traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium mo-
numentis; ut, si quaeratur, *an sit credibile, super ca-
put Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque
hostis Galli rostro atque alis everberaret?* sit in utram-
que partem ingens ad dicendum materia: ut *de serpente,* 19
quo Scipio traditur genitus, et *lupa Romuli,* et *Egeria
Numae;* nam Graecis historiis plerumque poeticae simi-
lis licentia est [6]). Saepe etiam quaeri solet de tempore;
de loco, quo gesta res dicitur; nonnunquam de persona

---

1) egressus. 2) *i. e. quod vix expectare possunt dum surgant.*
3) parentum. 4) aetas illa. 5) naturam sibi. 6) est licentia.

quoque: sicut Livius frequentissime dubitat, et alii ab aliis historici dissentiunt.

20 Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare claros viros, et vituperare improbos: quod non simplicis utilitatis opus est. Namque et ingenium exercetur multiplici variaque materia; et animus contemplatione recti pravique formatur; et multa inde cognitio rerum venit, et exemplis [1]), quae sunt in omni genere caussarum potentissima, iam tum instruitur, cum res poscet,

21 usurus. Hinc illa quoque exercitatio subit comparationis, uter melior, uterve deterior? quae quanquam versatur in ratione simili, tamen et duplicat materiam, et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia haec rhetorices pars est, praecipiemus suo tempore.

22 Communes loci (de iis loquor, quibus, citra personas, in ipsa vitia moris est perorare, ut in *adulterum*, *aleatorem*, *petulantem*) ex mediis sunt iudiciis, et, si reum adiicias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut, si ponatur *adulter caecus*, *aleator pauper*, *petulans senex*. Habent autem nonnunquam etiam defensionem.

23 Nam et pro *luxuria* et pro *amore* dicimus, et leno interim parasitusque defenditur sic, ut non homini patrocinemur, sed crimini.

24 Theses autem, quae sumuntur ex rerum comparatione, ut *rusticane vita, an urbana potior? iurisperiti, an militaris viri laus maior?* mire sunt ad exercitationem dicendi speciosae atque uberes, quae vel ad suadendi officium, vel etiam ad iudiciorum disceptationem iuvant plurimum. Nam posterior ex praedictis locus, in

25 causa Murenae copiosissime a Cicerone tractatur. Sunt et illae paene totae ad deliberativum pertinentes genus, *ducendane uxor*, *petendine sint magistratus?* Namque hae, personis modo adiectis, suasoriae erunt.

26 Solebant praeceptores mei, neque inutili, et nobis etiam iucundo, genere exercitationis, praeparare nos coniecturalibus causis, cum quaerere atque exequi iuberent, *Cur armata apud Lacedaemonios Venus?* et, *Quid ita crederetur Cupido puer, atque* [2]) *volucer, et sagittis ac face armatus?* et similia; in quibus scrutabamur volun-

---

1) exemplisque. 2) ac.

tatem, cuius in controversiis frequens quaestio est: quod
genus chriae videri potest.
Nam locos quidem, quales sunt de testibus, *sem-* 27
perne his credendum? et de argumentis, *an habenda*
etiam parvis fides? adeo manifestum est ad forenses actio-
nes pertinere, ut quidam, neque [1]) ignobiles in officiis
civilibus, scriptos eos, memoriaeque diligentissime man-
datos, in promptu habuerint, ut quotiens esset occasio,
extemporales eorum dictiones his velut emblematis exor-
narentur. Quo quidem (neque enim eius rei iudicium 28
differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem
de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum
varia et [2]) nova, semper est facies, proprium invenire?
quomodo propositis ex parte adversa [3]) respondere? alter-
cationibus velociter occurrere? testem rogare? qui etiam
in his, quae sunt communia, et in plurimis causis tractan-
tur, vulgatissimos sensus verbis, nisi tanto ante praepa-
ratis, prosequi nequeant. Necesse est [4]), his, cum ea- 29
dem iudiciis pluribus dicunt, aut fastidium moveant ve-
lut frigidi et repositi cibi; aut pudorem deprehensa to-
tiens audientium memoriā infelix supellex, quae, si-
cut apud pauperes ambitiosos, pluribus et diversis offi-
ciis conteratur: cum eo quidem, quod vix ullus est tam 30
communis locus, qui possit cohaerere cum causa, nisi
aliquo propriae quaestionis vinculo copulatus: appareat-
que, eum non tam insertum, quam applicitum; vel quod
dissimilis est ceteris, vel quod plerumque assumi etiam 31
parum apte solet, non quia desideratur, sed quia para-
tus est: ut quidam sententiarum gratia verbosissimos lo-
cos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. Ita 32
sunt autem speciosa haec et utilia, si oriuntur ex causa:
ceterum quamlibet pulchra elocutio [5]), nisi ad victoriam
tendit, utique supervacua, sed interim etiam contraria est.
Verum hactenus evagari satis fuerit.
Legum laus ac [6]) vituperatio iam maiores ac 33
prope summis operibus suffecturas vires desiderant: quae
quidem suasoriis an controversiis magis [7]) accommodata
sit exercitatio, consuetudine et iure civitatum [8]) differt.
Apud Graecos enim lator earum ad iudicem vocabatur:
Romanis pro contione suadere ac dissuadere moris fuit.

---

1) nec. 2) ac. 3) diversa. 4) *Codd. fere* nec vero. *Fort.* necesse vero. *Ceterum* his *accipe Ablativo casu: hiedurch*, *so.* 5) locutio. 6) et. 7) mag. an controv. 8) civitatium.

Utroque autem modo pauca de his et fere certa dicun-
tur. Nam et genera sunt tria, sacri, publici, privati iu-
34 ris. Quae divisio ad laudem magis spectat, si quis eam
per gradus augeat, quod lex, quod publica, quod ad re-
ligionem deum comparata sit. Ea quidem, de quibus
35 quaeri solet, communia omnibus. Aut enim de iure du-
bitari potest eius, qui rogat, ut de P. Clodii, qui non
rite creatus tribunus arguebatur: aut de ipsius rogatio-
nis, quod est varium, sive non trino forte nundino pro-
mulgata, sive non idoneo die, sive contra intercessionem[1],
vel auspicia, aliudve quid, quod legitimis obstet, dicitur
lata esse, vel ferri; sive alicui manentium legum re-
36 pugnare. Sed haec ad illas primas exercitationes non
pertinent; nam sunt hae[2] citra complexum personarum,
temporum, causarum. Reliqua eadem fere vero ficto-
37 que huiusmodi certamine tractantur. Nam vitium aut in
verbis est, aut in rebus. In verbis quaeritur, an satis
significent? an sit in iis aliquid ambiguum? In rebus, an
lex sibi ipsa consentiat? an in praeteritum ferri debeat?
an in singulos homines? Maxime vero commune est quae-
38 rere, an sit honesta? an utilis? Nec ignoro, plures fieri
a plerisque partes: sed nos iustum, pium, religiosum,
ceteraque his similia honesto complectimur. Iusti tamen
species non simpliciter excuti solent[3]). Aut enim de re
ipsa quaeritur, ut dignane poena vel praemio sit? aut de
modo praemii poenaeve, quia[4]) tam maior, quam minor
39 culpari potest. Utilitas quoque interim natura discernitur,
interim tempore. Quaedam an obtineri possint, ambigi
solet. Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando
totas, aliquando ex parte reprehendi solere, cum exem-
plum rei utriusque nobis claris orationibus praebeatur.
40 Nec me fallit, eas quoque leges esse, quae non in per-
petuum rogentur, sed de honoribus aut imperiis, qualis
Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est. Sed de his ni-
hil hoc loco praecipi potest. Constant enim propria re-
rum, de quibus agitur, non communi, qualitate.

41 His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, as-
sumpta tamen a dialecticis argumentandi ratione. Nam
fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud
Graecos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum fere
42 constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inventum,
(ut alio quoque libro sum confessus,) parum comperi:

1) intercessiones. 2) eae. 3) solet. 4) qui.

sed ne hi quidem, qui hoc fortissime affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi praeceptores extremis L. Crassi temporibus coepisse, Cicero auctor est; quorum insignis maxime Plotius fuit.

DE LECTIONE ORATORUM ET HISTORICORUM APUD RHETOREM.

V. Sed de ratione declamandi post paulum [1]: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si, quemadmodum a grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiae atque etiam magis orationum lectione susceptos a se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id aetas exigebat, et parentes utile esse crediderant, servavimus. Ceterum sentientibus iam tum 2
optima duae res impedimento fuerunt, quod et longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, et robusti fere iuvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen, etiamsi [2]) quid novi vel 3
sero invenissem, praecipere in posterum puderet. Nunc vero scio id fieri apud Graecos, sed magis per adiutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis praeire semper ipsi velint. Et hercule [3]) prae- 4
lectio, quae in hoc adhibetur, ut facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur; etiam illa, quae vim cuiusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demon- 5
strare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis eius atque promissi, quo se magistrum eloquentiae pollicetur, maxime proprium est; eo quidem validius, quod non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium revocatis, cuius quisque eorum velit, libri lectione deserviant. Nam mihi cum facilius, tum etiam 6
multo magis videtur utile, facto silentio unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoque assuescant: tum exposita causa, in quam scripta legetur oratio, (nam 7
sic clarius, quae dicentur, intelligi poterunt,) nihil otiosum pati, quodque in inventione, quodque in elocutione annotandum erit; quae in prooemio conciliandi iudicis ra-

---

1) paulo. 2) si. 3) hercle.

tio; quae narrandi lux, brevitas, fides; quod aliquando
8 consilium, et quam occulta calliditas: namque ea sola in
hoc ars est, quae intelligi, nisi ab artifice, non possit;
quanta deinceps in dividendo prudentia, quam subtilis et
crebra argumentatio; quibus viribus inspiret, qua iucunditate permulceat; quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas; ut denique dominetur in affectibus, atque
in pectora irrumpat, animumque iudicum similem iis,
9 quae dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, sublime; ubi amplificatio laudanda; quae virtus ei contraria; quid speciose translatum; quae figura verborum; quae levis et quadrata, sed
virilis tamen compositio.

10 Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando et
vitiosas orationes, quas tamen plerique iudiciorum pravitate mirantur[1]), legi palam[2]), ostendique in his, quam
multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effeminata sint; quae non laudantur modo a plerisque, sed (quod peius est) propter hoc ipsum, quod
11 sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus et secundum
naturam enuntiatus nihil habere ex ingenio videtur: illa
vero, quae utcunque deflexa sunt, tanquam exquisitiora
miramur: non aliter quam distortis et quocunque modo
prodigiosis corporibus apud quosdam maius est pretium,
quam iis, quae nihil ex communis habitus bonis perdi-
12 derunt. Atque etiam qui specie capiuntur, vulsis levatisque, et inustas comas acu comentibus, et non suo colore nitidis, plus esse formae putant, quam possit tribuere incorrupta natura: ut pulchritudo corporis venire
videatur ex malis moribus.

13 Neque[3]) solum haec ipse debebit docere praeceptor,
sed frequenter interrogare, et iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec, quae dicentur, superfluent aures: simulque ad id perducentur,
quod ex hoc quaeritur, ut inveniant ipsi, et intelligant.
Nam quid aliud agimus docendo eos, quam ne semper
docendi sint?

14 Hoc diligentiae genus ausim dicere plus collaturum
discentibus, quam omnes omnium artes, quae iuvant sine
dubio multum, sed, latiore quadam comprehensione, per
omnes quidem species rerum cotidie paene nascentium
15 ire qui possunt? Sicut de re militari quanquam sunt tra-

---

1) mirentur. 2) *Adiicitur* pueris. 3) Nec.

ita quaedam praecepta communia, magis tamen prodeit scire, qua ducum quisque ratione, in quali re, tempore, loco [1]), sit sapienter usus [2]), aut contra. Nam in omnibus fere minus valent praecepta, quam experimenta.
An vero declamabit quidem praeceptor, ut sit exemplo 16
suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero aut [3]) Demosthenes? corrigetur palam, si quid in declamando discipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem? quin immo etiam iucundius. Aliena enim vitia reprehendi quisque [4]) mavult quam sua. Nec deerant plura, 17
quae dicerem; sed neminem haec utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere istud, quam non displicebit.

Quod si potuerit obtineri, non ita difficilis supere- 18
rit quaestio, qui legendi sint incipientibus? Nam quidam illos minores, quia facilior intellectus [5]) videbatur, probaverunt: alii floridius genus, ut ad alenda primarum aetatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, 19
et statim, et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, et maxime expositum, velim, ut Livium a pueris magis, quam Sallustium: et hic historiae maior est auctor; ad quem tamen intelligendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, et iucundus, inci- 20
pientibus quoque, et apertus est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum (quemadmodum Livius praecipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

Duo autem genera maxime cavenda pueris puto: 21
unum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator in Gracchorum Catonisque et aliorum similium lectione durescere velit; fient enim horridi atque ieiuni: nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur, et elocutione, quae tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena est [6]), contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum 22
est, ne recentis huius lasciviae flosculis capti, voluptate prava [7]) deliniantur, ut praedulce illud genus, et puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius est, adament. Fir- 23
mis autem iudiciis, iamque extra periculum positis, suaserim et antiquos legere (ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis saeculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet) et novos, quibus et ipsis multa virtus adest. Neque enim nos tarditatis natura 24

1) in quali loco, tempore. 2) usus sapienter. 3) ac. 4) quisq. repr. 5) fac. eorum intellectus. 6) *abest.* 7) vol. quadam prava.

damnavit, sed dicendi mutavimus genus, et ultra nobis, quam oportebat, indulsimus: ita non tam ingenio illi nos superarunt, quam proposito. Multa ergo licebit eligere: sed curandum erit, ne iis, quibus permixta sunt, inqui-
25 nentur. Quosdam vero etiam, quos totos imitari oporteat, et fuisse nuper, et nunc esse, quidni libenter non
26 concesserim modo, verum etiam contenderim? Sed hi qui sint, non cuiuscunque[1]) est pronuntiare. Tutius circa priores vel erratur; ideoque hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

DE DIVISIONE ET PARENCHIRESI.

VI. Fuit etiam in hoc diversum praecipientium propositum, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latius dicendo prosequebantur: nec solum probationibus
2 implebant, sed etiam affectibus. Alii, cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque, tractabant; quosdam vero locos non minore cura, quam cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. Utile utrumque: et ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit, demonstrasse rectam protinus viam, quam revocare ab errore
3 iam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modo accipiunt, divisionem vero ad cogitationem etiam et stilum perferunt: deinde, quod libentius praecipientem audiunt, quam reprehendentem. Si qui vero paulo sunt vivaciores, in his praesertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, et taciti repugnant. Neque[2]) ideo tamen
4 minus vitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio ceterorum, qui recta esse, quae praeceptor non emendaverit, credent. Utraque autem ratio miscenda est, et
5 ita tractanda, ut ipsae res postulabunt. Namque incipientibus danda erit velut praeformata materia secundum cuiusque vires. At, cum satis composuisse sese[3]) ad exemplum videbuntur, brevia quaedam demonstranda vestigia: quae persecuti, iam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi ipsos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi nihil per se conari et quaerere sciant. Quodsi satis prudenter dicenda viderint, iam prope consummata

---

1) cujusque. 2) Nec. 3) se.

fuerit praecipientis opera: at[1]) si quid erraverint adhuc,
erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam fa- 7
cientes aves cernimus, quae teneris infirmisque fetibus
cibos ore suo collatos partiuntur: at, cum visi sunt adul-
ti, paulum egredi nidis et circumvolare sedem illam, prae-
cedentes ipsae, docent: tum expertas vires libero coelo
suaeque ipsorum fiduciae permittunt.

DE EDISCENDO.

VII. Illud ex consuetudine mutandum prorsus exi-
stimo in his, de quibus nunc disserimus, aetatibus, ne
omnia, quae scripserint, ediscant, et certa, ut moris est,
die dicant: quod quidem maxime patres exigunt, atque
ita demum studere liberos suos, si quam frequentissime
declamaverint, credunt; cum profectus praecipue diligen-
tia constet. Nam ut scribere pueros, plurimumque esse 2
in hoc opere, plane velim: sic ediscere electos ex ora-
tionibus vel historiis, aliove quo genere dignorum ea
cura voluminum, locos, multo magis suadeam. Nam et 3
exercebitur acrius memoria, aliena complectendo, quam
sua; et, qui erunt in difficiliore huius laboris genere
versati, sine molestia, quae ipsi composuerint[2]), iam fa-
miliarius animo suo affigent: et assuescent optimis, sem-
perque habebunt intra se, quod imitentur: et iam non
sentientes formam orationis illam, quam mente penitus
acceperint, expriment. Abundabunt autem copia verbo- 4
rum optimorum, et compositione, ac figuris iam non
quaesitis, sed sponte et ex reposito velut thesauro se
offerentibus. Accedit his et iucunda in sermone bene
a quoque dictorum relatio, et in causis utilis. Nam et
plus auctoritatis afferunt ea, quae non praesentis gratia
litis sunt comparata, et laudem saepe maiorem, quam
si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permit- 5
tendum, quae ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui
fructum etiam ex illa, quae maxime petitur, laude plu-
rimum capiant. Verum id quoque tum fieri oportebit,
cum aliquid commodius elimaverint: ut eo velut prae-
mio studii sui donentur, ac se meruisse, ut dicerent,
gaudeant.

---

1) *abest.* 2) composuerunt.

AN SECUNDUM SUI QUISQUE INGENII NATURAM DOCENDUS SIT.

VIII. Virtus praeceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in iis, quos erudiendos susceperit, notare **discrimina ingeniorum**, et quo quemque natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quaedam varietas, nec pauciores animorum paene, quam cor-
2 porum, formae. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis: quamvis plurimi se ad eorum,
3 quos probabant, imitationem composuerint. Utile deinde plerisque visum est ita quemque instituere, ut propria naturae bona doctrina foverent, et in id potissimum ingenia, quo tenderent, adiuvarentur: ut si quis palaestrae peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni modo corpus animumque, dis-
4 cernat, cui quisque certamini praeparandus sit[1]): ita praeceptorem eloquentiae, cum sagaciter fuerit intuitus, cuius ingenium presso limatoque genere dicendi, cuius acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano maxime gaudeat, ita se commodaturum[2]) singulis, ut in eo, quo
5 quisque eminet, provehatur: quod et adiuta cura natura magis evalescat; et qui in diversa ducatur, neque[3]) in iis, quibus minus aptus est, satis possit efficere, et ea, in quae natus videtur, deserendo faciat infirmiora.

6 Quod mihi (libera enim, vel contra receptas persuasiones, rationem sequenti sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus
7 necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiae magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet haec dicendi magister, quomodo palaestricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve
8 quid ex his[4]), quae sunt sacrorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia, quae sunt eius operis, etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum est. Nam et omnino supervacua erat doctrina, si natura suf-
9 ficeret. An si quis ingenio corruptus ac tumidus, ut ple-

1) sit praepar. 2) *Sic libri, non, quod expectaveris fortasse,* accommodaturum. 3) nec. 4) iis.

rique sunt, incíderit, in hoc eum ire patiemur? aridum
atque ieiunum non alemus, et quasi vestiemus? Nam si
quaedam detrahere necessarium est, cur non sit adiicere
concessum? Neque ego contra naturam pugno. Non 10
enim deserendum[1]) id bonum, si quod ingenitum est, exi-
stimo, sed augendum, addendumque quod cessat. An 11
vero clarissimus ille praeceptor Isocrates, quem non ma-
gis libri bene dixisse, quam discipuli bene docuisse te-
stantur, cum de Ephoro atque Theopompo sic iudicaret,
ut *alteri frenis*, *alteri calcaribus opus esse* diceret, aut
in illo lentiore tarditatem, aut in illo paene praecipiti
concitationem adiuvandam docendo existimavit? cum alte-
rum alterius natura miscendum arbitraretur. Imbecillis 12
tamen ingeniis sane sic obsequendum sit, ut tantum in
id, quo vocat natura, ducantur. Ita enim, quod solum
possunt, melius efficient. Si vero liberalior materia con-
tigerit, et in qua merito ad spem oratoris simus aggressi,
nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licet sit ali- 13
quam in partem pronior, ut necesse est, ceteris tamen
non repugnabit, atque ea cura paria faciet iis, in qui-
bus eminebat: sicut ille (ne ab eodem exemplo receda-
mus) exercendi corpora peritus, non, si docendum pan-
cratiasten susceperit, pugno ferire vel calce tantum, aut
nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, sed
omnia, quae sunt eius certaminis. Erit qui ex his ali-
qua non possit? In id maxime, quod poterit, incumbet.
Nam sunt haec duo vitanda prorsus: unum, ne tentes 14
quod effici non possit: alterum, ne ab eo, quod quis
optime facit, in aliud, cui[2]) minus est idoneus, transfe-
ras. At si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes
senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi par-
tibus similiter utetur: efficietque illum, qualis hic fuit,
luctando pugnandoque (quorum utroque certamine iisdem
diebus coronabatur) invictum. Et quanto id magis ora- 15
toris futuri magistro providendum erit? Non enim sa-
tis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere:
non magis, quam phonasco acutis tantum, aut mediis,
aut gravibus sonis, aut horum etiam particulis excel-
lere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est,
nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis con-
sentiat.

---

1) deterendum. 2) *Cod. Amb.* 1. ad quod.

DE OFFICIO DISCIPULORUM.

IX. Plura de officio[1]) docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut praeceptores suos non minus, quam ipsa studia ament, et parentes esse, non qui-
2 dem corporum, sed mentium, credant. Multum haec pietas conferet[2]) studio; nam ita et libenter audient et dictis credent, et esse similes concupiscent: in ipsos denique coetus scholarum laeti alacresque[3]) convenient: emendati non irascentur, laudati gaudebunt: ut sint ca-
3 rissimi, studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum praebere se dociles: alioqui neutrum sine altero sufficit[4]). Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, et frustra sparseris semina, nisi illa praemollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

DE UTILITATE ET RATIONE DECLAMANDI.

X. In his primis operibus, quae non ipsa parva sunt sed maiorum quasi membra atque partes, bene instituto ac satis exercitato, iam fere tempus appetet aggrediendi suasorias iudicialesque materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt: quae quidem, ut ex omnibus novissime inventa, ita multo est utilissima. Nam et cuncta illa,
2 de quibus diximus, in se fere continet, et veritati proximam imaginem reddit: ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuae duntaxat orationis reperiri potest, quae non sit cum hac dicendi meditatione communis. Eo quidem res ista culpa do-
3 centium recidit, ut inter praecipuas, quae corrumperent eloquentiam, causas licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo, quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo et ipsae materiae, quae fingentur, quam si-
4 millimae veritati: et declamatio, in quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam *magos*, et *pestilentiam*, et *responsa*,
5 et *saeviores tragicis novercas*, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsiones et interdicta quaeremus. Quid ergo? Nunquam haec supra fidem, et poetica (ut

---

1) officiis. 2) confert. 3) et alacres. 4) sufficiet.

vere dixerim) themata, iuvenibus tractare permittamus [1]),
ut expatientur, et gaudeant materia, et quasi in corpus
eant? Erit [2]) optimum: sed certe sint grandia et tumi- 6
da, non stulta etiam et acrioribus oculis intuenti ridicu-
la: ut, si iam cedendum est, impleat se declamator ali-
quando, dum sciat, ut quadrupedes, cum viridi pabulo
distentae sunt, sanguinis detractione curantur, et sic ad
cibos viribus conservandis idoneos redeunt, ita sibi quo-
que tenuandas adipes, et quidquid humoris corrupti con-
traxerit, emittendum, si esse sanus ac robustus volet.
Alioqui tumor ille inanis primo cuiusque veri operis co- 7
natu deprehendetur. Totum autem declamandi opus qui
diversum omni modo [3]) a forensibus causis existimant,
hi profecto ne rationem quidem, qua ista exercitatio in-
venta sit, pervident. Nam, si foro non praeparat, aut 8
scenicae ostentationi, aut furiosae vociferationi similli-
mum est. Quid enim attinet iudicem praeparare, qui nul-
lus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes
adhibere causae, de qua nemo sit pronuntiaturus? Et
haec quidem otiosa tantum; affici vero, et ira vel luctu
permovere, cuius est ludibrii, nisi quibusdam pugnae si-
mulacris ad verum discrimen aciemque iustam consuesci-
mus? Nihil ergo inter forense genus dicendi atque hoc 9
declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, ni-
hil. Utinamque adiici ad consuetudinem posset, ut no-
minibus uteremur, et perplexae magis et longioris ali-
quando actus controversiae fingerentur, et verba in usu
cotidiano posita minus timeremus, et iocos inserere mo-
ris esset: quae nos, quamlibet per alia in scholis exer-
citati sumus, tirones in foro inveniunt. Si vero in osten- 10
tationem comparetur declamatio, sane paulum aliquid in-
clinare [4]) ad voluptatem audientium debemus. Nam et 11
in [5]) iis actionibus, quae in aliqua sine dubio veritate
versantur, sed sunt ad popularem aptatae delectationem,
quales legimus panegyricos, totumque hoc demonstrativum
genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemque artem
(quae latere plerumque in iudiciis debet) non confiteri
modo, sed ostentare etiam hominibus in hoc advocatis.
Quare declamatio, quoniam est iudiciorum consiliorumque 12
imago, similis esse debet veritati: quoniam autem aliquid
in se habet ἐπιδεικτικὸν, nonnihil sibi nitoris assumere.

---

1) pertractare permittemus. 2) Erat. 3) omnino. 4) paullulum al. inclamare. 5) *abest.*

13 Quod faciunt actores comici: qui neque[1]) ita prorsus, ut nos vulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte: neque procul tamen a natura recedunt, quo vitio periret imitatio: sed morem communis huius sermonis decore
14 quodam scenico exornant. Sic quoque nos incommoda ex iis, quas finxerimus, materiis consequentur, in eo praecipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quae sumimus ut videtur[2]), aetates, facultates, liberos[3]), parentes, urbium ipsarum vires, iura, mores, alia his si-
15 milia: aliquando[4]) etiam argumenta ex ipsis positionum vitiis ducimus. Sed haec suo quaeque loco. Quamvis enim omne propositum operis a nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur: tamen, ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omittemus.

AN ARTIS NECESSARIA COGNITIO.

XI. Iam hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent, qui priora omiserunt: quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere huiusmodi praeceptis eloquentiam putent: sed, natura sua, et vulgari modo, et scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram; exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset σχῆμα et νόημα, *nescire se quidem, sed, si ad rem pertineret,*
2 *esse in sua declamatione* respondit. Alius percontanti, *Theodoreus, an Apollodoreus esset?* *Ego*, inquit, *parmularius sum.* Nec sane potuit urbanius ex confessione inscitiae suae elabi. Porro hi, quia et beneficio ingenii praestantes sunt habiti, et multa etiam memoria digna exclamaverunt, plurimos habent similes negligentiae
3 suae, paucissimos naturae. Igitur impetu dicere se et viribus uti gloriantur: neque enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed (cuius rei gratia plenum sit auditorium) sententiis grandibus, quarum optima
4 quaeque a periculo petatur. Quin etiam in cogitando, nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes magnum aliquid, quod ultro se offerat, pluribus saepe diebus expectant; aut murmure incerto, velut classico, instincti,

1) nec, *item post.* 2) videntur. 3) liberi. 4) Quin aliquando.

concitatissimum corporis motum, non enuntiandis, sed
quaerendis verbis accommodant. Nonnulli certa sibi 5
initia, priusquam sensum invenerint, destinant, quibus
aliquid diserti subiungendum sit: eaque, diu secum ipsi
clareque meditati [1]), desperata connectendi facultate, de-
serunt et ad alia deinceps, atque inde alia, non minus
communia ac nota, devertunt. Qui plurimum videntur 6
habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed
in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt,
sed abrupta quaedam, ut forte ad manum venere, iacu-
lantur. Unde fit, ut dissoluta et ex diversis congesta 7
oratio cohaerere non possit, similisque puerorum com-
mentariis [2]) sit, in quos ea, quae, aliis declamantibus,
laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, et res
bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam et barbari
et servi: et, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

QUARE INERUDITI INGENIOSIORES VULGO HABEANTUR.

XII. Ne hoc quidem negaverim, sequi plerumque
hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti: pri-
mum vitio male iudicantium, qui maiorem habere vim
credunt ea, quae non habent artem: ut effringere, quam
aperire; rumpere, quam solvere; trahere, quam ducere,
putant robustius. Nam et gladiator, qui armorum in- 2
scius in rixam [3]) ruit; et luctator, qui totius corporis
nisu in id, quod semel invasit, incumbit, fortior ab his
vocatur: cum interim et hic frequenter suis viribus ipse
prosternitur, et illum, vehementis impetus, excipit ad-
versarii mollis articulus. Sed sunt in hac parte, quae 3
imperitos etiam naturaliter fallant; nam et divisio, cum
plurimum valeat in causis, speciem virium minuit: et
rudia politis maiora, et sparsa compositis numerosiora
creduntur. Est praeterea quaedam virtutum vitiorumque 4
vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti,
effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem inerudi-
tus apertius et saepius; vel cum periculo suscepti litiga-
toris, frequenter etiam suo. Affert et ista res opinio- 5
nem, quia libentissime homines audiunt ea, quae dicere
ipsi noluissent. Illud quoque alterum, quod est in elo-
cutione ipsa, periculum, minus vitat, conaturque perdite:
unde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniat, qui

1) modulati. 2) comment. puer. 3) pugnam.

semper quaerit, quod nimium est: verum id et raro pro-
6 venit[1]), et certa vitia non pensat. Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere maiorem, quod dicunt omnia: doctis est et electio, et modus. His accedit, quod a cura docendi, quod intenderint, recedunt. Itaque illud quaestionum et argumentorum apud corrupta iudicia frigus evitant: nihilque aliud, quam quod vel pravis voluptatibus aures assistentium permulceat[2]), quae-
7 runt. Sententiae quoque ipsae, quas solas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas sordida et abiecta sunt: ut lumina, non *inter umbras*, quemadmodum Cicero dicit, sed plane in tenebris, clariora sunt. Itaque ingeniosi vocentur, ut libet, dum tamen constet, contume-
8 liose sic laudari disertum. Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, et cotes hebetibus, et vino vetustatem; sed vitia detrahit: atque eo solo minus est, quod litterae perpolierunt, quo
9 melius. Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortius quaerunt. Nam et clamant ubique, et omnia *levata* (ut ipsi vocant) *manu* emugiunt, multo discursu,
10 anhelitu, iactatione, gestu, motu capitis, furentes. Iam collidere manus, terrae pedem incutere, femur, pectus, frontem caedere, mire ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, ut in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronuntiando suum cuique eorum, quae dicet, colori accommodare actum sciat; et, si quid sit perpetua observatione dignum, modestus et esse et
11 videri malit. At illi hanc *vim* appellant, quae est potius violentia: cum interim non actores modo aliquos invenias, sed (quod est turpius) praeceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem consecuti, omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur, eosque, qui plus honoris litteris tribuerunt, ineptos[3]), et ieiunos, et trepidos, et infirmos, ut quodque verbum contumeliosissi-
12 mum occurrit, appellent. Verum illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis: nos, quando et praecipiendi munus iam pridem deprecati sumus et in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putamus, desinere, dum desideraremur; inquirendo scribendoque talia consolemur otium nostrum, quae futura usui bonae mentis iuvenibus arbitramur, nobis certe sunt voluptati.

1) verum et raro evenit. 2) quam quo — permulceant. 3) et inept.

QUIS MODUS IN ARTE.

XIII. Nemo autem a me exigat id praeceptorum
enus, quod est a plerisque scriptoribus artium traditum,
t quasi quasdam leges, immutabili necessitate constri-
tas, studiosis dicendi feram: utique prooemium, et id
uale; proxima huic narratio; quae lex deinde narrandi;
ropositio post hanc, vel, ut quibusdam placuit, excur-
o; tum certus ordo quaestionum, ceteraque, quae, velut
aliter facere fas non sit, quidam tanquam iussi sic [1])
equuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac 2
arva, si uno et brevi praescripto contineretur: sed mu-
ntur pleraque causis, temporibus, occasione, necessi-
ite. Atque ideo res in oratore praecipua consilium est,
uia varie et ad rerum momenta convertitur. Quid enim 3
praecipias imperatori, quotiens aciem instruet, dirigat
ontem, cornua utrinque promoveat, equites pro corni-
us locet? Erit haec quidem rectissima fortasse ratio,
uotiens licebit: sed mutabitur natura loci, si mons occur-
et, si flumen obstabit, si collibus, silvis, asperitate
ia prohibebitur; mutabit hostium genus, mutabit prae- 4
ntis condicio discriminis; nunc acie directa, nunc cuneis,
unc auxiliis, nunc legione pugnabitur; nonnunquam
rga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita prooe- 5
ium necessarium, an supervacuum; breve, an longius;
l iudicem omni sermone directo, an aliquando averso
er aliquam figuram, dicendum sit: constricta an latius
sa narratio; continua an divisa; recta an ordine per-
mutato, causae docebunt. Itemque de quaestionum ordine, 6
im in eadem controversia aliud alii parti prius quaeri
equenter expediat. Neque enim rogationibus plebisve
itis sancta sunt ista praecepta, sed hoc, quidquid est,
ilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse 7
erumque, alioqui nec scriberem: verum, si eadem illa
bis aliud suadebit utilitas, hanc, relictis magistrorum
ictoritatibus sequemur.

Equidem id maxime *praecipiam, ac repetens iterum-* 8
ue iterumque monebo: res duas in omni actu spectet ora-
r, quid deceat, quid expediat. Expedit autem saepe,
utare ex illo constituto traditoque ordine aliqua, et in-
rim decet; ut in statuis atque picturis videmus variari
abitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel

---

1) *abest.*

9 minima gratia est: nempe enim adversa sit facies, et
demissa brachia, et iuncti pedes, et a summis ad ima
rigens opus. Flexus ille, et, ut sic dixerim, motus, dat
actum quendam et affectum[1]). Ideo nec ad unum modum
10 formatae manus, et in vultu mille species. Cursum habent
quaedam et impetum, sedent alia, vel incumbunt;
nuda haec, illa velata sunt: quaedam mixta ex utroque.
Quid tam distortum et elaboratum, quam est ille discobolos
Myronis? Si quis tamen, ut parum rectum, improbet
opus, nonne ab intellectu artis abfuerit, in qua
vel praecipue laudabilis est illa ipsa novitas ac difficul-
11 tas? Quam quidem gratiam et delectationem afferunt
figurae, quaeque in sensibus, quaeque in verbis sunt.
Mutant enim aliquid a recto, atque hanc prae se virtutem
ferunt, quod a consuetudine vulgari recesserunt.
12 Habet in pictura speciem tota facies: Apelles tamen imaginem
Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi
oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda
sunt quaedam, sive ostendi non debent, sive exprimi pro
13 dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, opinor, Cythnius,
in ea[2]) tabula, qua Coloten Teium vicit. Nam
cum in Iphigeniae immolatione pinxisset tristem Calchantem,
tristiorem Ulixen[3]), addidisset Menelao, quem
summum poterat ars efficere, maerorem: consumptis affectibus,
non reperiens, quo digne modo patris vultum
posset exprimere, velavit eius caput, et suo cuique animo
14 dedit aestimandum. Nonne huic simile est illud Sallustianum,
*Nam de Carthagine tacere satius puto, quam
parum dicere?* Propter quae mihi semper moris fuit,
quam minime alligare me ad praecepta, quae καθολικὰ
vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) universalia
vel perpetualia. Raro enim reperitur hoc genus, ut
non labefactari parte aliqua aut subrui possit. Sed de
15 his plenius suo quidque loco tractabimus. Interim nolo
se iuvenes satis instructos, si quem ex his, qui breves
plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, et
velut decretis technicorum tutos, putent. Multo labore,
assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis,
altissima prudentia, praesentissimo consilio constat
16 ars dicendi. Sed adiuvatur his quoque, si tamen rectam
viam, non unam orbitam, monstrent: a qua declinare qui
crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes in-

1) quendam effictis. 2) *abest*. 3) Ulixem.

gredientium tarditatem. Itaque et stratum militari labore iter saepe deserimus, compendio ducti: et, si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: et, si ianua tenebitur incendio, per parietem exibimus. Late fusum opus est et multiplex, et prope 17
cotidie novum, et de quo nunquam dicta erunt omnia. Quae sunt tamen tradita, quid ex his optimum, et, si qua [1]) mutari, adiici, detrahi, melius videbitur, dicere experiar.

DIVISIO TOTIUS OPERIS.

XIV. Rhetoricen in Latinum transferentes, tum *oratoriam*, tum *oratricem* nominaverunt. Quos equidem non fraudaverim debita laude, quod copiam Romani sermonis augere temptarint [2]). Sed non omnia nos ducentes ex Graeco sequuntur, sicut ne illos quidem, quotiens suis utique verbis signare nostra voluerunt. Et 2
haec interpretatio non minus dura est, quam illa Plauti [3]) *essentia* atque *entia:* sed ne propria quidem; nam *oratoria* sic efferetur, ut *elocutoria; oratrix* ut *elocutrix:* illa autem, de qua loquimur, *rhetorice*, talis est, qualis *eloquentia:* nec dubie apud Graecos quoque duplicem intellectum habet. Namque uno modo fit appositum, *ars* 3
rhetorica, ut *navis piratica;* altero nomen rei, qualis est *philosophia*, *amicitia*. Nos ipsam nunc volumus significare substantiam, ut grammatice *litteratura* est, non *litteratrix*, quemadmodum *oratrix*, nec *litteratoria*, quemadmodum *oratoria:* verum in rhetorice non fit [4]). Ne pugnemus igitur, cum praesertim plurimis alioqui 4
Graecis sit utendum. Nam certe *philosophos* [5]) et *musicos* et *geometras* dicam, nec vim afferam nominibus his [6]) indecora in Latinum sermonem mutatione. Denique, cum M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis Graeco nomine utatur: profecto non est verendum, ne temere videamur oratori maximo de nomine artis suae credidisse.

Igitur rhetorice (iam enim sine metu cavillationis 5
utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quae disciplina percipi debet: ea est bene dicendi

---

1) quid. 2) tentaverint. 3) Flavii *Cf.* III, 6, 23. X, 1, 124. 4) sic. 5) si physicos. 6) his nominibus.

scientia. Artifex est, qui percepit hanc artem, id est, orator, cuius est summa bene dicere. Opus, quod efficitur ab artifice, id est, bona oratio. Haec omnia rursus diducuntur in species; sed illa sequentia suo loco: nunc quae de prima parte tractanda sunt, ordiar.

QUID SIT RHETORICE ET QUIS EIUS FINIS.

XV. Ante omnia, quid sit rhetorice: quae finitur quidem varie, sed quaestionem habet duplicem; aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehensione verborum dissensio est. Prima atque [1]) praecipua opinionum circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant: alii (quorum nos sententiae accedimus) nomen hoc artemque, de qua loquimur, bonis demum
2 tribui volunt. Eorum autem, qui dicendi facultatem a maiore ac magis expetenda vitae laude secernunt, quidam rhetoricen vim tantum, quidam scientiam, sed non virtutem, quidam usum, quidam artem quidem, sed a scientia et virtute disiunctam [2]), quidam etiam pravitatem
3 quandam artis, id est κακοτεχνίαν, nominaverunt. Hi fere aut in persuadendo, aut in dicendo apte [3]) ad persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis, *rhetoricen esse vim persuadendi.* Quod ego *vim* appello, plerique *potestatem*, nonnulli *facultatem* vocant: quae res ne quid afferat ambi-
4 guitatis, vim dico τὴν δύναμιν. Haec opinio originem ab Isocrate (si tamen revera Ars, quae circumfertur, eius est) duxit. Qui, cum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen *persuadendi opificem*, id est, πειθοῦς δημιουργόν; neque enim mihi permiserim eadem uti declinatione, qua Ennius M. Cethegum *Suadae medullam*
5 vocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est, idem fere dicit: sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit, officium oratoris [4]) esse *dicere*
6 *apposite ad persuadendum.* In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit *persuadere.* Verum et pecunia persuadet, et gratia, et auctoritas dicentis, et dignitas, postremo [5]) aspectus etiam ipse sine

---

1) ac. 2) diiunctam. 3) apposite. 4) orat. off. 5) et postremo.

voce, quo vel recordatio meritorum cuiusque, vel facies
aliqua miserabilis, vel formae pulchritudo sententiam
dictat. Nam et M'. Aquilium defendens Antonius, cum 7
scissa veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso
suscepisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed
oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipso aspectu
maxime motum in hoc, ut absolveret reum, creditum est.
Servium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos 8
modo liberos parvulos in contionem produxerat, sed Galli
etiam Sulpicii filium suis ipse manibus circumtulerat,
elapsum esse, cum aliorum monumentis, tum Catonis
oratione testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione, 9
quanquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa,
speciosissimum alioqui, diducta nudaverat tunica, putant
periculo liberatam. Quae si omnia persuadent, non est
hic, de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideoque dili- 10
gentiores sunt visi sibi, qui, cum de rhetorice idem
sentirent, existimaverunt eam *vim dicendo persuadendi.*
Quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus,
libro, velut coactus a Socrate, facit; a quo non dissen-
tit Theodectes; sive ipsius id opus est, quod de
rhetorice nomine eius inscribitur, sive, ut creditum est,
Aristotelis: in quo est, finem esse rhetorices, *ducere
homines dicendo in id, quod actor velit.* Sed ne hoc 11
quidem satis est comprehensum: persuadent enim dicendo,
vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut meretrices,
adulatores, corruptores. At contra non persuadet sem-
per orator: ut interim non sit proprius hic finis eius,
interim sit communis cum iis, qui ab oratore procul ab-
sunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodo- 12
rus, dicens iudicialis orationis primum et super omnia
esse, *persuadere iudici et sententiam eius ducere in
id, quod velit.* Nam et ipse oratorem fortunae subiicit,
ut, si non persuaserit, nomen suum retinere non possit.
Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui 13
dicit: *rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione per-
suasibilia.* Qui finis et illud vitium, de quo supra diximus,
habet, et insuper, quod nihil nisi inventionem complecti-
tur, quae sine elocutione non est oratio. Hermago- 14
rae, qui finem eius esse ait *persuasibiliter dicere*, et
aliis, qui eandem sententiam non iisdem tamen verbis
explicant, ac finem esse demonstrant *dicere, quae opor-
teat omnia, ad persuadendum,* satis responsum est, cum
persuadere non tantum oratoris esse convicimus. Addita 15

sunt his alia varie. Quidam enim *circa res omnes*, qui-
dam *circa civiles* modo versari rhetoricen putaverunt:
quorum verius utrum sit, in eo loco, qui huius quaestio-
16 nis proprius est, dicam. Omnia subiecisse oratori videtur
Aristoteles, cum dixit, *vim esse videndi* [1]), *quid in
quaque re possit esse persuasibile.* Et Patrocles, qui
non quidem adiicit *in quaque re*, sed nihil excipiendo
idem ostendit: *vim* enim vocat *inveniendi*, *quod sit in
oratione persuasibile;* qui fines et ipsi solam comple-
ctuntur inventionem. Quod vitium fugiens Theodorus
vim putat *inveniendi et eloquendi cum ornatu credibilia
17 in omni oratione.* Sed, cum eodem modo credibilia,
quo persuasibilia, etiam non orator inveniat, adiiciendo
in omni oratione magis quam superiores concedit scelera
18 quoque suadentibus [2]) pulcherrimae rei nomen. Gorgias
apud Platonem suadendi [3]) se artificem *in iudiciis et
aliis coetibus* esse ait; de iustis quoque et iniustis tra-
ctare: cui Socrates persuadendi, non docendi concedit
19 facultatem. Qui vero non omnia subiiciebant oratori,
sollicitius ac verbosius, ut necesse erat, adhibuerunt dis-
crimina; quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici
discipulus, cuius hic finis est, *scientia videndi et agendi
in quaestionibus civilibus per orationem popularis per-
20 suasionis.* Hic scientiam, quia Peripateticus est, non,
ut Stoici, virtutis loco ponit: popularem autem compre-
hendendo persuasionem, etiam contumeliosus est adversus
artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud
de omnibus, qui circa civiles demum quaestiones orato-
rem iudicant versari, dictum sit, excludi ab his plurima
oratoris officia: illam certe laudativam totam, quae est
21 rhetorices pars tertia. Cautius Theodorus Gada-
reus, ut iam ad eos veniamus, qui artem quidem esse
eam, sed non virtutem, putaverunt. Ita enim dicit (ut
ipsis eorum verbis utar, qui haec ex Graeco transtule-
runt:) *Ars inventrix et iudicatrix et enunciatrix de-
cente ornatu secundum inventionem* [4]), *eius, quod in
22 quoque potest sumi persuasibile, in materia civili.* Item-
que Cornelius Celsus, qui finem rhetorices ait, *di-
cere persuasibiliter in dubia et civili materia.* Quibus
sunt non dissimiles, qui ab aliis traduntur; qualis est ille,

---

1) dicendi. 2) persuadentibus. 3) persuadendi. 4) *de
coniect. Vallae. Vulgo* mensionem, *ut et codd. praeterquam quod
in Amb.* 1. mentionem.

*Vis videndi et eloquendi de rebus civilibus subiectis sibi,
cum quadam persuasione et quodam corporis habitu et
eorum, quae dicet, pronuntiatione.* Mille alia, sed aut 23
eadem, aut ex eisdem composita: quibus item, cum de
materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Qui-
dam eam neque vim, neque scientiam, neque artem pu-
taverunt: sed Critolaus *usum dicendi;* nam hoc τριβὴ
significat; Athenaeus *fallendi artem.*

Plerique autem, dum pauca ex Gorgia Platonis, 24
a prioribus imperite excerpta, legere contenti, neque hoc
totum, neque alia eius volumina evolvunt, in maximum
errorem inciderunt, creduntque, eum in hac esse opinione,
ut rhetoricen non artem, sed *peritiam quandam gratiae
ac voluptatis* existimet: et, alio loco, *civilitatis parti-* 25
culae simulacrum et *quartam partem adulationis:* quod
duas partes civilitatis corpori assignet, medicinam, et
quam interpretantur exercitatricem, duas animo, legalem
atque iustitiam: adulationem autem medicinae vocet co-
quorum artificium; et exercitatricis, mangonum, qui co-
lorem fuco et verum robur inani sagina mentiantur;
legalis, cavillatricem; iustitiae, rhetoricen. Quae omnia 26
sunt quidem scripta in hoc libro, dictaque a Socrate,
cuius persona videtur Plato significare quid sentiat: sed
alii sunt eius sermones ad coarguendos, qui contra dispu-
tant, compositi, quos ἐλεγκτικοὺς vocant, alii ad praeci-
piendum, qui δογματικοὶ appellantur. Socrates autem, seu 27
Plato, eam quidem, quae tum exercebatur, rhetoricen
talem putavit; nam et dicit his verbis τοῦτον τὸν τρόπον,
ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε: veram [1]) autem et honestam intelli-
git. Itaque disputatio illa contra Gorgian [2]) ita clauditur,
οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον
βούλεσθαι δίκαια πράττειν; Ad quod ille quidem contice- 28
scit, sed sermonem suscipit Polus, iuvenili calore incon-
sideratior: contra quem illa de simulacro et adulatione
dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad
hanc perducitur clausulam, τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορι-
κὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δι-
καίων: ut appareat, Platoni non rhetoricen videri malum,
sed eam veram nisi iusto ac bono non contingere. Adhuc 29
autem in Phaedro manifestius facit, hanc artem consum-
mari citra iustitiae quoque scientiam non posse: cui opi-
nioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem So-

1) Et veram. 2) Gorgiam.

cratis, et eorum, qui pro patria ceciderant, laudem scri-
30 psisset? quae certe sunt oratoris opera. Sed in illud
hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur,
invectus est. Nam et Socrates inhonestam sibi credidit
orationem, quam ei Lysias reo composuerat: et tum
maxime scribere litigatoribus, quae illi pro se ipsi dice-
rent, erat moris: atque ita iuri, quo non licebat pro
31 altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque eius
artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen a
iustitia separarent, et veris credibilia praeferrent: nam id
32 quoque dicit in Phaedro. Consensisse autem illis supe-
rioribus videri potest etiam Cornelius Celsus, cuius
haec verba sunt: *Orator simile tantum veri petit.* Deinde
paulo post: *Non enim bona conscientia, sed victoria li-
tigantis est praemium.* Quae si vera essent, pessimorum
hominum foret, haec tam perniciosa nocentissimis moribus
dare instrumenta, et nequitiam praeceptis adiuvare. Sed
illi rationem opinionis suae viderint.
33 Nos autem ingressi formare perfectum oratorem, quem
in primis esse virum bonum volumus, ad eos, qui de
hoc opere melius sentiunt, revertamur. Rhetoricen autem
quidam eandem *civilitatem* esse indicaverunt: Cicero
scientiae civilis partem vocat; civilis autem scientia idem
quod sapientia est. Quidam etiam philosophiae, quorum
34 est Isocrates. Huic eius substantiae maxime conveniet[1]
finitio, *rhetoricen esse bene dicendi scientiam.* Nam
et orationis omnes virtutes semel complectitur, et proti-
nus mores etiam oratoris; cum bene dicere non possit
35 nisi bonus[2]). Idem valet Chrysippi finis ille ductus a
Cleanthe, *scientia recte dicendi.* Sunt plures eiusdem,
sed ad alias quaestiones magis pertinent. Idem sentiret
finis hoc modo comprehensus, *persuadere, quod oporteat*,
36 nisi quod artem ad exitum alligat. At [3]) bene Areus,
dicere secundum virtutem orationis. Excludunt a rheto-
rice malos et illi, qui scientiam civilium officiorum eam
putaverunt, si scientiam virtutem iudicant; sed anguste
intraque civiles quaestiones coercent. Albutius, non
obscurus professor atque auctor, *scientiam bene dicendi*
esse consentit: sed exceptionibus peccat, adiiciendo *circa
civiles quaestiones*, et *credibiliter*; quarum iam utrique
37 responsum est. Probabilis et illi voluntatis, qui *recte
sentire et dicere* rhetorices putaverunt.

---

1) convenit. 2) vir bonus. 3) *abest.*

Hi sunt fere fines maxime illustres, et de quibus
praecipue disputatur. Nam omnes quidem persequi ne-
que attinet, neque [1]) possum: cum pravum quoddam (ut
arbitror) studium circa scriptores Artium extiterit, nihil
eisdem verbis, quae prior aliquis occupasset, finiendi;
quae ambitio procul aberit a me. Dicam enim non uti- 38
que quae invenero, sed quae placebunt: sicut hoc, rhe-
toricen esse bene dicendi scientiam: cum, re-
perto quod est optimum, qui quaerit aliud, peius velit.

His approbatis, simul manifestum est illud quoque,
quem finem, vel quid summum et ultimum habeat rhe-
torice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit; nam
si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius et summum
est bene dicere.

AN UTILIS.

XVI. Sequitur quaestio, an utilis rhetorice? Nam
quidam vehementer in eam invehi solent: et, quod sit
indignissimum, in accusationem orationis utuntur orandi
viribus: eloquentiam esse, quae poenis eripiat scelestos; 2
cuius fraude damnentur interim boni; consilia ducantur
in peius; nec seditiones modo turbaeque populares, sed
bella etiam inexpiabilia excitentur; cuius denique tum
maximus sit usus, cum pro falsis contra veritatem valet.
Nam et Socrati obiiciunt comici, docere eum, quomodo 3
peiorem causam meliorem faciat: et contra, Tisian et
Gorgian [2]) similia dicit polliceri Plato. Et his adiiciunt 4
exempla Graecorum Romanorumque, et enumerant, qui
perniciosā non singulis tantum, sed rebus etiam publicis,
usi eloquentia, turbaverint civitatium status, vel everte-
rint; eoque et Lacedaemoniorum civitate expulsam, et
Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur,
velut recisam orandi potestatem.

Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec ma- 5
gistratus, nec medicina, nec denique ipsa [3]) sapientia.
Nam et dux Flaminius, et Gracchi, Saturnini, Glauciae
egere [4]) magistratus; et in medicis venena, et in iis, qui
philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnun-
quam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur; attu- 6
lerunt saepe valetudinis causas: nunquam tecta subeamus;

1) nec *bis.* 2) Tisiam et Georgiam. 3) ipsa denique.
4) *abest.*

super habitantes aliquando procumbunt: non fabricetur militi gladius; potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita, et (ne terrenis immorer) solem lunamque, praecipua siderum, aliquando et [1]) nocere?

7 Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem caecus ille Appius dicendi viribus diremisse? aut non divina M. Tullii eloquentia et contra leges agrarias popularis fuit, et Catilinae fregit audaciam, et supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga me-
8 ruit? Nonne perterritos militum animos frequenter a metu revocat oratio, et tot pugnandi pericula ineuntibus laudem vita potiorem esse persuadet? Neque vero me Lacedaemonii atque Athenienses magis moverint, quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus
9 dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad ser-
10 vitutem iuris astringerent. Quin ipsa vitae praecepta, etiamsi natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quotiens pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare, etiamsi in utramque partem valent arma facundiae, non tamen est aequum id haberi malum, quo bene uti licet.

11 Verum haec apud eos forsitan [2]) quaerantur, qui summam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si vero est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator inprimis vir bonus: utilem certe esse eam [3])
12 confitendum est. Et hercule deus ille [4]), parens rerum fabricatorque mundi, nullo magis hominem separavit a ceteris, quae quidem mortalia essent, animalibus, quam
13 dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate praestantiora in illis mutis videmus: eadem minus egere acquisitae extrinsecus opis. Nam et ingredi citius, et pasci, et tranare
14 aquas, citra docentem, natura ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur, et arma iis ingenita quaedam, et ex obvio fere victus: circa quae omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis praecipuam dedit, eiusque nos socios esse cum diis immorta-

---

1) etiam. 2) fortasse. 3) eam esse. 4) Et hercle deus ille princeps.

libus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos iuvaret, ne- 15
que tam esset in nobis manifesta, nisi, quae concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse ceteris animalibus, quam intellectum et cogitationem quandam, videmus. Nam et mollire[1]) cu- 16
bilia, et nidos texere, et educare fetus, et excludere, quin etiam reponere in hiemem alimenta, opera quaedam nobis inimitabilia (qualia sunt cerarum ac[2]) mellis) efficere, nonnullius fortasse rationis est; sed quia carent sermone, quae id faciunt, muta atque irrationalia vocantur. Denique homines, quibus negata vox est, quantulum 17
adiuvat animus ille coelestis? Quare si nihil a diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus praestare hominibus, quam quo ipsi homines ceteris animalibus praestant? eo quidem magis, quod nulla in arte[3]) plenius labor gra- 18
tiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitaverimus, unde et quousque iam provecta sit orandi facultas; et adhuc augeri potest. Nam ut omittam, defendere ami- 19
cos, regere consiliis senatum, populum, exercitum in quae velit ducere, quam sit utile conveniatque bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipsum est, ex communi intellectu verbisque, quibus utuntur omnes, tantum assequi laudis et gloriae, ut non loqui et orare, sed, quod Pericli contigit, fulgere[4]) ac tonare videaris?

AN ARS.

XVII. Finis non erit, si expatiari in parte[5]) hac et indulgere voluptati velim. Transeamus igitur ad eam quaestionem, quae sequitur, an rhetorice ars sit. Quod 2
quidem adeo ex his, qui praecepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos *de arte rhetorica;* Cicero vero etiam, quae *rhetorice* vocetur, esse *artificiosam eloquentiam* dicat. Quod non oratores tantum vindicarunt, ut studiis aliquid suis praestitisse videantur: sed cum his philosophi et Stoici et Peripatetici plerique consentiunt. Ac me 3
dubitasse confiteor, an hanc partem quaestionis tractandam putarem; nam quis est adeo, non ab eruditione modo, sed a sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, et texendi, et e luto vasa ducendi artem putet; rhetoricen

---

1) moliri. 2) et. 3) parte. 4) fulgurare. 5) parte in.

autem, maximum ac pulcherrimum (ut supra diximus) opus, in tam sublime fastigium existimet sine arte venisse?
4 Equidem illos, qui contra disputaverunt[1]), non tam id[2]) sensisse, quod dicerent, quam exercere ingenia materiae difficultate credo voluisse: sicut Polycraten[3]), cum Busiridem[4]) laudaret et Clytaemnestram: quanquam is, quod his dissimile non est[5]), composuisse orationem, quae est habita contra Socratem, dicitur.

5 Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, et tamen adiuvari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius, *observationem* quan-
6 dam esse, non artem. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est positum; sed ut Antonii persona servetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias videtur. Cuius sententiae talis defensio est, quod indocti, et barbari, et servi, pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, et (quod vim habeat epilogi) deprecentur.
7 Deinde adiiciunt illas verborum cavillationes, nihil, quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se et in alios semper: doctores artis sero iam, et circa Tisian[6]) et Coraca primum, repertos; orationem igitur
8 ante artem fuisse, eoque artem non esse. Nos porro, quando coeperit huius rei doctrina, non laboramus: quanquam apud Homerum et praeceptorem Phoenicem cum[7]) agendi, tum etiam loquendi, et oratores plures, et omne in tribus ducibus orationis genus, et certamina quoque proposita eloquentiae inter iuvenes, invenimus: quin in
9 caelatura clipei Achillis et lites sunt et actores. Illud enim[8]) admonere satis est, omnia, quae ars consummaverit, a natura initia duxisse. Aut tollatur medicina, quae ex observatione salubrium atque his contrariorum reperta est, et, ut quibusdam placet, tota constat experimentis; nam et vulnus deligavit aliquis, antequam haec ars esset: et febrem quiete et abstinentia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa coegerat, miti-
10 gavit. Nec fabrica sit ars; casas enim primi illi sine arte fecerunt: nec musica; cantatur ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice vocari debet sermo quicunque, fuisse eam, antequam esset ars, confitebor;
11 si vero non, quisquis loquitur, orator est, et tum non

---

1) disputarunt. 2) *abest.* 3) Polycratem. 4) Busirim. 5) esset 6) Tisiam. 7) tum. 8) *abest.*

tanquam oratores loquebantur, necesse est, oratorem factum arte, nec ante artem fuisse, fateantur. Quo illud quoque excluditur, quod dicunt, non esse artis id, quod faciat qui non didicerit: dicere autem homines et qui non didicerint. Ad cuius rei confirmationem afferunt, Dema- 12
den, remigem, et Aeschinen [1]), hypocriten, oratores fuisse. Falso: nam neque orator esse, qui non didicit, potest: et hos sero potius, quam nunquam, didicisse quis dixerit: quanquam Aeschines ab initio sit versatus in litteris, quas pater eius etiam docebat; Demaden neque non didicisse certum sit, et continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuluscunque postea fuit, fecisse; nam 13
id potentissimum discendi genus est. Sed et praestantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licet. Neque enim orationes scribere est ausus: ut eum multum valuisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, quaerendi 14
gratia, quaedam subtilitatis suae argumenta excogitavit in Gryllo: sed idem et de arte rhetorica tris [2]) libros scripsit, et in eorum primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam civilitatis, sicut dialectices [3]), assignat. Multa Critolaus contra, multa Rhodius Athe- 15
nodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror.

Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Ita- 16
que potentissimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quaestio evadat. Prima his argumentatio ex mate- 17
ria est. Omnes enim artes aiunt habere *materiam*; quod est verum: rhetorices *nullam* esse *propriam*; quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, 18
nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine perceptione non possit, quae semper vera sit: *rhetoricen assentiri falsis:* non esse igitur artem. Ego, 19
rhetoricen nonnunquam dicere falsa pro veris, confitebor; sed non ideo in falsa quoque esse opinione concedam: quia longe diversum est, ipsi quid videri, et, ut alii videatur, efficere. Nam et imperator falsis utitur saepe: ut Hannibal, cum inclusus a Fabio, sarmentis circum [4]) cornua boum deligatis incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit; ipse, quid verum esset,

1) Aeschinem. 2) tres. 3) *de coni. Spaldingius. Codd.* dialecticis. 4) circa.

20 non ignoravit. Nec vero Theopompus Lacedaemonius,
cum permutato cum uxore habitu e custodia, ut mulier,
evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus
praebuit. Item orator, cum falso utitur pro vero, scit
esse falsum, eoque se pro vero uti; non ergo falsam ha-
21 bet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero, cum
se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentii gloriatus
est, nihil ipse vidit. Et pictor, cum vi artis suae efficit,
ut quaedam eminere in opere, quaedam recessisse creda-
22 mus, ipse ea plana esse non nescit. Aiunt etiam, *omnes
artes habere finem aliquem propositum, ad quem ten-
dant; hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non
praestari eum, qui promittatur.* Mentiuntur: nos enim
23 esse finem iam ostendimus, et quis esset diximus. Prae-
stabit hunc semper orator, semper enim bene dicet.
Firmum autem hoc, quod opponitur, adversus eos for-
tasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster ora-
tor arsque a nobis finita non sunt posita in eventu.
Tendit quidem ad victoriam, qui dicit: sed cum bene
dixit, etiamsi non vincat, id, quod arte continetur, effe-
24 cit. Nam et gubernator vult salva nave in portum per-
venire; si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo
minus erit gubernator, dicetque notum illud, *Dum clavum
25 rectum teneam.* Et medicus sanitatem aegro promittit[1]:
si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia aegri,
aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia
secundum rationem fecerit, medicinae fine non excidet[2].
Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est ars ea, ut
post paulum clarius ostendemus, in actu posita, non in
26 effectu. Ita falsum erit illud quoque, quod dicitur, *artes
scire, quando sint finem consecutae; rhetoricen nescire.*
Nam se quisque bene dicere intelligit.

Uti etiam *vitiis rhetoricen*, quod ars nulla faciat,
criminantur: quia et falsum dicat et affectus moveat.
27 Quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione pro-
ficiscitur: ideoque neutrum[3] vitium. Nam et menda-
cium dicere etiam sapienti aliquando concessum est;
et affectus, si aliter ad aequitatem perduci iudex non
28 poterit, necessario movebit orator. Imperiti enim iudi-
cant, et qui frequenter in hoc ipsum fallendi sint[4]; ne
errent. Nam, si mihi sapientes iudices dentur, sapien-
tium[5] contiones, atque omne consilium[6]; nihil invidia

1) aegri petit. 2) excidit. 3) nec. 4) sunt. 5) sapientum. 6) concilium.

valeat, nihil gratia, nihil opinio praesumpta, falsique testes: perquam sit exiguus eloquentiae locus, et prope in sola delectatione ponatur. Sin et audientium mobiles 29
animi, et tot malis obnoxia veritas: arte pugnandum est, et adhibenda quae prosunt. Neque enim, qui recta via depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest.

Plurima vero ex eo contra rhetoricen cavillatio est, 30
quod ex utraque causae parte dicatur. Inde haec: *nullam esse artem sibi contrariam;* rhetoricen esse contrariam sibi: *nullam artem destruere, quod effecerit;* accidere hoc rhetorices operi: item, *aut dicenda eam docere, aut non dicenda;* itaque vel per hoc non esse artem, quod non dicenda praecipiat, vel per hoc, quod, cum dicenda praeceperit, etiam contraria his doceat. Quae 31
omnia apparet de ea rhetorice dici, quae sit a bono viro atque ab ipsa virtute seiuncta: alioqui ubi iniusta causa est, ibi rhetorice non est: adeo ut vix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque parte orator, id est vir bonus, dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum 32
naturam cadit, ut duos sapientes aliquando iustae causae in diversum trahant, (quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt,) respondebo propositis: atque ita quidem, ut appareat, haec adversus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgeant [1]). Nam rhetorice non est contraria sibi. Causa 33
enim cum causa, non illa secum ipsa, componitur. Nec, si pugnent inter se, qui idem didicerunt, idcirco ars, quae utrique tradita est, non erit: alioqui nec armorum; quia saepe gladiatores, sub eodem magistro eruditi, inter se componuntur: nec gubernandi; quia navalibus proeliis 34
gubernator est gubernatori adversus: nec imperatoria; quia imperator cum imperatore contendit. Item non evertit opus rhetorice, quod efficit; neque enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne rhetorice quidem: quia apud eos, qui in persuadendo finem putant, aut si quis (ut dixi) casus duos inter se bonos viros composuerit, verisimilia quaerentur: non autem, si quid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile. Nam ut candido candidius, et dulci dulcius non est ad- 35
versum, ita nec probabili probabilius. Neque [2]) praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quae in quaque causa dicenda sunt. Non semper autem 36

1) indulgent. 2) Nec.

ei[1]), etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit: sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiam falsa defendantur.

Ponuntur hae quoque in secundo Ciceronis de oratore libro contradictiones: *artem earum rerum esse, quae sciantur: oratoris omnem actionem opinione, non scientia contineri; quia et apud eos dicat, qui nesciant, et*
37 *ipse dicat aliquando, quod nesciat.* Ex his alterum, id est, an sciat iudex, de quo dicatur, nihil ad oratoris artem; alteri respondendum. „*Ars earum rerum est, quae sciuntur.*" Rhetorice ars est bene dicendi, bene
38 autem dicere scit orator. Sed nescit, an verum sit, quod dicit. Ne hi quidem, qui ignem, aut aquam, aut quattuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerint, tradunt; nec qui intervalla siderum et mensuras solis ac terrae colligunt: disciplinam tamen suam artem vocant. Quodsi ratio efficit, ut haec non opinari, sed, propter vim probationum, scire videantur; eadem ratio idem praestare oratori potest.
39 Sed an causa vera sit, nescit. Ne medicus quidem, an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicet: curabit tamen, tanquam id verum sit, et erit ars medicina. Quid? quod rhetorice non utique propositum habet semper vera dicendi, sed semper verisimilia? scit autem esse
40 verisimilia quae dicit. Adiiciunt his, qui contra sentiunt, quod saepe, quae in aliis litibus impugnarunt actores causarum, eadem in aliis defendant. Quod non artis, sed hominis, est vitium. Haec sunt praecipua, quae contra rhetoricen dicantur; alia et minora, et tamen ex his fontibus derivata.

41 Confirmatur autem eam esse artem breviter. Nam sive (ut Cleanthes voluit) ars est *potestas viā*, id est, ordine, *efficiens*; esse certe viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: sive ille ab omnibus fere probatus finis observatur, artem constare ex perceptionibus consentientibus et coexercitatis ad finem utilem vitae[2]); iam ostendimus nihil non horum in rhetorice
42 inesse. Quid? quod et inspectione et exercitatione, ut artes ceterae, constat? Nec potest ars non esse, si est ars[3]) dialectice, quod fere constat; cum ab ea specie magis quam genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat,

---

1) *abest.* 2) vitae utilem. 3) ars est.

in ea esse artem: et in eo, quod, qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non 43 solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetorices opere superabit, neque essent aliter eius[1]) tam multa praecepta, tamque magni, qui docerent. Id quod cum omnibus confitendum est, tum nobis praecipue, qui rationem dicendi a bono viro non separamus.

EX QUIBUS ARTIBUS.

XVIII. Cum sint autem artium aliae positae in inspectione, id est cognitione et aestimatione, rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cuius studium habet, intellectu contenta, quae θεωρητικὴ vocatur: aliae in agendo, quarum in hoc finis est, et ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτικὴ dicitur, qualis saltatio est[2]): aliae in effectu, 2 quae operis, quod oculis subiicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura: fere iudicandum est, rhetoricen in a c t u consistere; hoc enim, quod est officii sui, perficit. Atque ita ab omnibus dictum est.

Mihi autem videtur etiam ex illis ceteris artibus 3 multum assumere. Nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente: et si desierit agere, vel proposito, vel aliquo casu, impeditus, non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est 4 aliquis, ac nescio an maximus etiam, ex secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas litterarum, cum ab actu, id est opere, recesserunt et contemplatione sui fruuntur. Sed effectivae quoque aliquid simile, scriptis orationibus 5 vel historiis, (quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus) consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maxime eius usus actu continetur, atque est in eo frequentissima; dicatur a c t i v a vel a d m i n i s t r a t i v a; nam et hoc eiusdem rei nomen est.

NATURA AN DOCTRINA PLUS EI CONFERAT.

XIX. Scio, quaeri etiam, naturane plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem

1) eius aliter. 2) est saltatio.

nostri operis nihil pertinet: neque enim consummatus orator nisi ex utroque [1]) fieri potest: plurimum tamen referre arbitror, quam esse in hoc loco quaestionem
2 velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque maius adhuc naturae credam esse momentum; consummatos autem plus doctrinae debere, quam naturae, putabo, sicut terrae, nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit; e terra uberi utile aliquid, etiam nullo colente, nascetur; at in solo fecundo plus cultor, quam ipsa per se bonitas soli,
3 efficiet. Et, si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallem rude: at si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quam in marmore. Denique natura materia doctrinae est: haec fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiae etiam sine arte pretium est; ars summa materiā optimā melior.

AN VIRTUS RHETORICE.

XX. Illa quaestio est maior, ex mediis artibus, quae neque laudari per se, nec [2]) vituperari possunt, sed utiles aut secus secundum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice; an sit, ut compluribus etiam philosophorum
2 placet, virtus. Equidem illud, quod in studiis dicendi [3]) plerique exercuerunt et exercent, aut nullam artem, quae ἀτεχνία nominatur, puto; (multos enim video sine ratione, sine litteris, qua vel impudentia vel fames duxit, ruentes;) aut malam quasi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam et fuisse multos, et esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterint.
3 Ματαιοτεχνία quoque est quaedam, id est supervacua artis imitatio, quae nihil sane nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit, qui grana ciceris ex spatio distanti [4]) missa, in acum continuo et sine frustratione inserebat: quem cum spectasset Alexander, donasse dicitur eiusdem leguminis modio: quod quidem praemium
4 fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimilli-

---

1) utraque *mendose.* 2) neque. 3) docendi *edit. Spald. mendose.* 4) distante.

mas volunt, aetatem multo studio ac labore consumunt.
Verum haec, quam instituere conamur, et cuius imagi-
nem animo concepimus, quae bono viro convenit, quae-
que est vere[1]) rhetorice, virtus erit.
Quod philosophi quidem multis et acutis conclusioni- 5
bus colligunt: mihi vero etiam planiore hac, proprieque
nostra, probatione videtur esse perspicuum. Ab illis
haec dicuntur. Si consonare sibi in faciendis ac non
faciendis, virtutis est, quae pars eius prudentia vocatur,
eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et, si virtutes 6
sunt, ad quas nobis, etiam ante quam doceremur, initia
quaedam ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam,
cuius rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago,
nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare
pro nobis[2]), etiamsi non perfecte, tamen ut inessent
quaedam (ut dixi) semina eius facultatis, manifestum est.
Non eadem autem natura est his artibus[3]), quae a vir- 7
tute sunt remotae. Itaque cum duo sint genera orationis,
altera perpetua, quae rhetorice dicitur, altera concisa,
quae dialectice; quas quidem Zeno adeo coniunxit, ut
hanc compressae in pugnum manus, illam explicatae[4])
diceret similem: etiam disputatrix virtus erit; adeo de hac,
quae speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur.
Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis 8
operibus volo. Nam quid orator in laudando faciet, nisi
honestorum et[5]) turpium peritus? aut in suadendo, nisi
utilitate perspecta? aut in iudiciis, si iustitiae sit igna-
rus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum
saepe contra turbulentas populi minas, saepe cum peri-
culosa potentium offensa, nonnunquam, ut in iudicio
Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit:
ut, si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit
oratio. Quodsi ea in quoque animalium est virtus, qua 9
praestat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in
equo velocitas; hominem porro ratione atque oratione
excellere ceteris certum est: cur non tam in eloquentia,
quam in ratione virtutem eius esse credamus; recteque
hoc apud Ciceronem dixerit[6]) Crassus, *Est enim eloquen-
tia una quaedam de summis virtutibus;* et ipse Cicero 10
sua[7]) persona, cum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam

---

1) vera. 2) *Sic. Spald. edit. felicissimo mendo: nam vulgo* bonis. 3) iis natura artibus est. 4) explicitae. 5) ac. 6) disserit. 7) Cic. in sua.

locis, virtutem eam appellet[1])? At prooemium aliquando ac narrationem dicet[2]) malus homo, et argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam et latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: et tormenta sine gemitu feret malus servus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur haec, quia de utilitate supra tractavimus.

QUAE MATERIA EIUS.

XXI. Materiam rhetorices quidam dixerunt esse *orationem:* qua in sententia ponitur apud Platonem Gorgias. Quae si ita accipitur, ut sermo quacunque de re compositus dicatur oratio, non materia, sed opus est: ut statuarii statua; nam et oratio efficitur arte, sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari putamus, nihil
2 haec sine rerum substantia faciunt. Quidam *argumenta persuasibilia:* quae et ipsa in parte sunt operis, et arte fiunt, et materia egent. Quidam *civiles quaestiones;* quorum opinio non qualitate, sed modo erravit; est enim
3 haec materia rhetorices, sed non sola. Quidam, quia virtus sit rhetorice, materiam eius *totam vitam* vocant. Alii, quia non omnium virtutum materia sit tota vita, sed pleraeque earum versentur in partibus, (sicut iustitia, fortitudo, continentia propriis officiis et suo fine intelliguntur,) rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum in ethice *negotialem* assignant, id est πραγματικόν.

4 Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices iudico omnes res quaecunque ei ad dicendum subiectae sunt[3]). Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiae videtur, non in verbis esse materiam, sed in rebus. Et in Phaedro palam, non in iudiciis modo et contionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis, rhetoricen esse, demonstrat. Quo manifestum est
5 hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res, quae subiectae sint[4]) ei, sed certas demum putat esse subiectas. Alio vero de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis, *Quanquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecunque sit proposita, ornate ab eo copiose-*

1) appellat. 2) et narr. dicit. 3) erunt. 4) sunt.

que dicatur. Atque adhuc alibi, *Vero*[1]) *enim oratori,* 6
quae sunt in hominum vita (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subiecta materies[2])) *omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.*

Hanc autem, quam nos materiam vocamus, id est 7
res subiectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem *circumcurrentem* vocaverunt, quod in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni 8
materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiamsi est multiplex: et aliae quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice: namque ea in omnibus, quae sunt aedificio utilia, versatur: et caelatura, quae auro, argento, aere, ferro opera 9
efficit. Nam sculptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, praeterea quae supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in 10
eadem versatur et alius. Nam si quaeram, quae sit materia statuarii, dicetur *aes:* si quaeram, quae sit excusoris, id est fabricae eius[3]), quam Graeci χαλκευτικὴν vocant, similiter *aes* esse respondeant. Atqui plurimum statuis[4]) differunt vasa. Nec medicina ideo non erit 11
ars, quia unctio et exercitatio cum palaestrica, ciborum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. Quod vero de bono, utili, iusto disserere philosophiae 12
officium esse dicunt, non obstat. Nam, cum philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Quare[5]) igitur oratorem, quem a bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? cum praesertim primo libro iam 13
ostenderim, philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quae rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia versentur. Denique cum sit dialectices materia de rebus subiectis disputare, sit autem dialectice oratio concisa, cur non eadem perpetuae quoque materia videatur?

Solet a quibusdam et illud opponi[6]), *Omnium igitur* 14
artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem

---

1) Verum. 2) materia. 3) eius fabricae. 4) a statuis. 5) Cur. 6) poni.

hoc invenio, *Mea quidem sententia nemo esse poterit
omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum
magnarum atque artium scientiam consecutus:* sed mihi
satis est eius esse oratorem rei, de qua dicet, non in-
15 scium. Neque enim omnes causas novit, et debet posse
de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? De quibus
didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicen-
dum erit, interim discet: et de quibus didicerit, dicet.
16 Quid ergo? non faber [1]) de fabrica melius, aut de mu-
sice musicus? Si nesciat orator, quid sit, de quo quae-
ratur [2]), plane melius. Nam et litigator rusticus illittera-
tusque de causa sua melius, quam orator, qui nesciet [3])
quid in lite sit [4]); sed accepta a musico, a fabro, sicut
a litigatore, melius orator, quam ipse qui docuerit.
17 Verum et faber, cum de fabrica, et musicus, cum de
musica, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non
quidem erit [5]) orator, sed faciet illud quasi orator: sicut
cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed
18 faciet ut medicus. An huiusmodi res neque in laudem,
neque in deliberationem, neque [6]) in iudicium veniunt?
Ergo cum de faciendo portu Ostiensi deliberatum est,
non debuit dicere sententiam orator? atqui opus erat
19 ratione architectorum. Livores et tumores in corpore
cruditatis an veneni signa sint, non tractat orator? at
est id ex ratione medicinae. Circa mensuras et numeros
non versabitur? dicamus has geometriae esse partes.
Equidem omnia fere credo posse [7]) casu aliquo venire
in officium oratoris; quod si non accidet, non erunt ei
subiecta.

20 Ita sic quoque recte diximus, **materiam rhetori-
ces esse omnes res ad dicendum ei subiectas**;
quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum
aliquid, de quo dicamus, accepimus, positam nobis esse
21 materiam frequenter etiam praefatione testamur. Gorgias
quidem adeo rhetori de omnibus rebus [8]) putavit esse
dicendum, ut se in auditoriis interrogari pateretur, qua
quisque de re vellet. Hermagoras quoque, dicendo ma-
teriam esse in causa et in quaestionibus, omnes res
22 subiectas erat complexus. Sed quaestiones si negat ad
rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhe-

---

1) aut faber. 2) quaeritur. 3) nescit. 4) *Adiicitur* dicet.
5) erit quidem. 6) *ter* nec. 7) posse credo. 8) *abest.*

toricen pertinent, ab hoc quoque adiuvamur. Nihil est enim, quod non in causam aut quaestionem [1]) cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, iudicialem, de- 23 liberativam, demonstrativam, paene et ipse oratori subiecit omnia; nihil enim non in haec cadit.

Quaesitum a paucissimis et [2]) de instrumento est. 24 Instrumentum voco, sine quo formari materia, et id [3]), quod velimus, effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim scientia desiderat instrumentum, quae potest esse consummata, etiamsi nihil faciat; sed ille artifex [4]), ut caelator caelum, et pictor penicilla. Itaque haec in eum locum, quo de oratore dicturi sumus, differamus.

---

1) aut in quaestionem. 2) etiam. 3) et in id. 4) opifex.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER TERTIUS.

Libro tertio haec continentur: Prooemium de scriptoribus artis rhetoricae. Quod initium rhetorices. Quae partes. Quae genera causarum. Quibus contineatur omnis ratio dicendi. Quid sit status. Unde ducatur. Quot et qui status. De laude et vituperatione. De suasoria et prosopopoeia. De partibus causarum iudicialium. De generibus earundem. Quid sit quaestio, ratio, iudicatio, continens, et quatenus necessaria.

PROOEMIUM DE SCRIPTORIBUS ARTIS RHETORICAE.

I. Quoniam in libro secundo quaesitum est, quid esset rhetorice, et quis finis eius; artem quoque esse eam [1], et utilem, et virtutem, ut vires nostrae tulerunt, ostendimus; materiamque ei res omnes, de quibus dicere oporteret, subiecimus: iam hinc, unde coeperit, quibus constet, quo quaeque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exequar: intra quem modum plerique scriptores Artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis
2 iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me praecipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos eius desiderasse, ut inquisitione opinionum, quae diversissimae fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an minimae legentibus futurum voluptati: quippe quod prope nudam praeceptorum traditionem desideret. In ceteris enim admiscere
3 temptavimus aliquid nitoris, non iactandi ingenii gratia,

1) eam esse.

(namque in id eligi materia poterat uberior;) sed ut hoc ipso alliceremus magis iuventutem ad cognitionem eorum, quae necessaria studiis arbitramur, si ducti iucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorum ne ieiuna atque arida traditio averteret animos, et aures praesertim tam delicatas raderet, verebamur. Qua ratione se 4
Lucretius dicit praecepta philosophiae carmine esse complexum: namque hac, ut est notum, similitudine utitur:

Ac veluti pueris absinthia taetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci flavoque liquore,

et quae sequuntur. Sed nos veremur, ne parum hic 5
liber mellis et absinthii multum habere videatur, sitque salubrior studiis, quam dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita, continebit: habeat etiam quosdam, qui contra sentiant et adversentur, propterea quod plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias munierunt, atque in suam quisque induxit sequentes. Illi autem probant qualecunque in- 6
gressi sunt iter, nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaveris, quia nemo non didicisse mavult, quam discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio 7
auctorum, primo ad ea, quae rudia atque imperfecta adhuc erant, adiicientibus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur afferre, etiam recta mutantibus.

Nam primus post eos, quos poetae tradiderunt, mo- 8
visse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi Corax, et Tisias Siculi: quos insecutus est vir eiusdem insulae Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio 9
longissimae aetatis (nam centum et novem vixit annos) cum multis simul floruit: ideoque et illorum, de quibus supra dixi, fuit aemulus, et ultra Socratem usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, et Pro- 10
dicus Cius, et Abderites Protagoras, a quo decem milibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Euathlus dicitur: et Hippias Eleus, et, quem Palameden [1]) Plato appellat, Alcidamas Elaïtes [2]). Antiphon quoque et ora- 11
tionem primus omnium scripsit, et nihilo minus Artem

---

1) Palamedem. 2) Elaeïtes.

et ipse composuit, et pro se dixisse optime est creditus: etiam Polycrates, a quo scriptum in Socratem diximus orationem: et Theodorus Byzantius, ex his [1]) et ipse,
12 quos Plato appellat *λογοδαιδάλους*. Horum primi communes locos tractasse dicuntur Protagoras, Gorgias, affectus Prodicus, et Hippias, et idem Protagoras, et Thrasymachus [2]). Cicero in Bruto negat ante Periclea [3]) scriptum quidquam, quod ornatum oratorium habeat; eius aliqua ferri. Equidem non reperio quidquam tanta eloquentiae fama dignum: ideoque minus miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent, haec autem, quae feruntur,
13 ab aliis esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiae auditorum Isocrates, quanquam de praeceptore eius inter auctores non convenit; nos autem Aristoteli credimus. Hinc velut diversae secari coeperunt
14 viae. Nam et Isocratis praestantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere: eoque iam seniore (octavum enim et nonagesimum implevit annum) pomeridianis scholis Aristoteles praecipere artem oratoriam coepit, noto quidem illo (ut traditur) versu ex Philocteta frequenter usus: *Αἰσχρὸν σιωπᾶν, καὶ Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν*, *turpe esse tacere, et Isocraten* [4]) *pati dicere*. Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere supra
15 dictum est. Theophrastus quoque Aristotelis discipulus de rhetorice diligenter scripsit: atque hinc vel studiosius philosophi, quam rhetores, praecipueque Stoicorum ac
16 Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti: cui maxime par atque aemulus videtur Athenaeus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Caecilius, et Ha-
17 licarnasseus Dionysius. Praecipue tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui praeceptor Apolloniae Caesaris Augusti fuit, et Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium, quem studiose audisse, cum
18 in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Caesar. Hi diversas opiniones tradiderunt, appellatique inde *Apollodorei* et *Theodorei*, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori praecepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligentissimus in tradendo Latine fuit C. Valgius, Graece Atticus. Nam ipsius sola

---

1) ex iis. 2) dicuntur Protagoras, Gorgias, Prodicus et Thrasymachus. *Cetera absunt.* 3) Periclem. 4) Isocratem.

letur Ars edita ad Matium, quia ceteras missa ad Do-
tium epistola non agnoscit. Plura scripsit Theodorus,
ius auditorem Hermagoran [1]) sunt qui viderint.

19 Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) ndidit aliqua in hanc materiam [2]) M. Cato ille Censo-s, post M. Antonius inchoavit; nam hoc solum opus s, atque id ipsum imperfectum, manet. Secuti minus lebres; quorum memoriam, si quo loco res poscet, non nittam. 20 Praecipuum vero lumen sicut eloquentiae, ita aeceptis quoque eius, dedit unicum apud nos specimen andi docendique oratorias artes, M. Tullius: post quem cere modestissimum foret, nisi et rhetoricos suos ipse ladescenti sibi elapsos diceret, et in oratoriis haec mi-ra, quae plerumque desiderantur [3]), sciens omisisset. 21 ripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua rtinius, nonnihil pater Gallio: accuratius vero priores allione Celsus et Laenas, et aetatis nostrae Verginius [4]), linius, Tutilius. Sunt et hodie clari eiusdem operis ctores; qui si omnia complexi forent, consuluissent bori meo: sed parco nominibus viventium; veniet eorum udi suum tempus: ad posteros enim virtus durabit, non rveniet invidia.

22 Non tamen post tot ac tantos scriptores pigebit meam ibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me iusquam [5]) sectae, velut quadam superstitione imbutus, ldixi: et electuris quae volent facienda copia fuit, sicut se plurium in unum confero inventa; ubicunque ingenio n erit locus, curae testimonium meruisse contentus.

QUOD INITIUM RHETORICES.

II. Nec diu nos moretur quaestio, quae rhetorices rigo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rum natura geniti protinus homines acceperint, (quod rte principium est eius rei,) huic studium et incre-entum dederit utilitas, summam ratio et exercitatio? 2 ec video, quare curam dicendi putent quidam inde oepisse, quod ii, qui in discrimen aliquod vocabantur, ccuratius loqui, defendendi sui gratia, instituerint. aec enim, ut honestior causa, ita non utique prior st: cum praesertim accusatio praecedat defensionem:

---

1) Hermagoram. 2) in hac materia. 3) plerique desiderant. 4) Virginius. 5) cuiusdam, *mendose.*

nisi quis dicet[1]), etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quam qui in perniciem alte-
3 rius comparavit. Initium ergo dicendi dedit natura; initium artis observatio. Homines enim, sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem: ita, cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, et quaedam, secundum rationem eorum, adiecerunt ipsi quoque: haec confirmata sunt usu:
4 tum, quae sciebat quisque, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus dedit: in quibus fuisse vim dicendi necesse est: cur tamen hanc primam originem putem[2]), non video; cum sint adhuc quaedam vagae et sine urbibus ac sine legibus gentes, et tamen qui sunt in his nati et legationibus fungantur, et accusent aliqua atque[3]) defendant, et denique alium alio melius loqui credant.

QUAE PARTES.

III. Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat, inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione sive actione; utroque enim modo dicitur. Omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua
2 enuntiatur, habeat necesse est rem[4]) et verba. Ac, si est brevis, et una conclusione finitus, nihil fortasse ultra desideret: at oratio longior plura exigit. Non tantum enim[5]) refert, quid, et quo modo dicamus, sed etiam quo loco: opus ergo est dispositione[6]). Sed neque omnia, quae res postulat, dicere, neque suo quaeque loco, poterimus, nisi adiuvante memoria; quapropter ea quoque
3 pars quarta erit. Verum haec cuncta corrumpit ac propemodum perdit indecora, vel voce vel gestu, pronuntiatio. Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus.

4 Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tris modo primas esse partes volunt, quoniam[7]) memoria atque actio natura, non arte, contingant, (quarum nos praecepta suo loco dabimus,) licet Thrasymachus quoque
5 idem de actione crediderit. His adiecerunt quidam sex-

1) dicit. 2) putet. 3) ac. 4) est et rem. 5) enim tantum. 6) est et dispositione. 7) quia.

tam partem, ita ut inventioni iudicium subnecterent, quia primum esset invenire, deinde iudicare. Ego porro ne invenisse quidem credo eum, qui non iudicavit; neque enim contraria, communia, stulta *invenisse* dicitur quisquam, sed *non vitasse*. Et Cicero quidem in Rhe- 6
toricis iudicium subiecit inventioni; mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse permixtum, (nam neque dispositio sine eo, neque elocutio fuerit,) ut pronuntiationem quoque vel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in Partitionibus ora- 7
toriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. Nam cum dupliciter primum divisisset, in inventionem atque elocutionem: res ac dispositionem inventioni, verba et pronuntiationem elocutioni dedit: quintamque constituit, communem, ac velut custodem omnium, memoriam. Idem in Oratore quinque rebus constare eloquentiam dicit: in quibus postea scriptis certior eius sententia est. Non minus mihi cupidi novitatis 8
alicuius videntur fuisse, qui adiecerunt ordinem, cum dispositionem dixissent: quasi aliud sit dispositio, quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inventionem modo et dispositionem tradidit, sed utramque duplicem, rerum et [1]) verborum, ut sit elocutio inventionis, pronuntiatio dispositionis: his quinta pars, memoria, accedat. Theodorei fere inventionem duplicem, rerum atque elocutionis, deinde tris ceteras partes. Hermagoras iu- 9
dicium, partitionem, ordinem, quaeque elocutionis sunt, subiicit *oeconomiae*, quae, Graece appellata ex cura rerum domesticarum et hic per abusionem posita, nomine Latino caret.

Est et circa hoc quaestio, quod memoriam in ordine 10
partium quidam inventioni, quidam dispositioni subiunxerunt: nobis quartus eius locus maxime placet. Non enim tantum inventa [2]) tenere, ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur, sed etiam verbis formata memoriae mandare debemus. Hac enim omnia, quaecunque in orationem collata sunt, continentur.

Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has 11
non rhetorices partes esse existimarent, sed opera oratoris: eius enim esse invenire, disponere, eloqui, et cetera. Quod si accipimus, nihil arti relinquimus [3]). 12
Nam bene dicere est oratoris; rhetorice tamen erit [4]) bene

1) ac. 2) inv. tantum. 3) relinquemus. 4) rhetorices tamen est.

dicendi scientia: vel, ut alii putant, artificis est persuadere; vis autem persuadendi, artis. Ita invenire quidem et disponere: oratoris; inventio autem et dispositio rhe-
13 torices propria videri potest. In eo plures dissenserunt, utrumne hae partes essent rhetorices, an eiusdem opera, an (ut Athenaeus credit) elementa, quae vocant *στοιχεῖα*. Sed neque elementa recte quis dixerit; alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel humor, vel ignis, vel materia, vel corpora insecabilia: nec operum recte nomen accipient, quae non [1]) ab aliis perficiuntur, sed [2]) aliud ipsa
14 perficiunt. Partes igitur. Nam cum sit ex his rhetorice, fieri non potest, ut, cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus constat. Videntur autem mihi, qui haec opera dixerunt, eo quoque moti, quod in alia rursus divisione nollent in idem nomen incidere; partes enim rhetorices esse dicebant *laudativam*, *deliberativam*, *iudicialem*. Quae si partes sunt,
15 materiae sunt potius, quam artis. Namque in his singulis rhetorice tota est; quia et inventionem, et dispositionem, et elocutionem, et memoriam, et pronuntiationem quaecunque earum desiderat. Itaque quidam genera tria rhetorices dicere maluerunt: optime autem ii, quos secutus est Cicero, *genera causarum*.

QUAE GENERA CAUSARUM.

IV. Sed, tria an plura sint, ambigitur. Nec dubie prope omnes, utique summae apud antiquos auctoritatis, scriptores, Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio *contionalem* pro deliberativa appellat, hac partitio-
2 ne contenti fuerunt. Verum et tum leviter est temptatum, cum apud Graecos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Oratore, et nunc maximo temporum nostrorum auctore [3]) prope impulsum, ut non modo plura haec genera, sed etiam paene innumerabilia videan-
3 tur. Nam si laudandi ac vituperandi officium in parte tertia ponimus: in quo genere versari videbimur, cum querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, confirmamus, praecipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renunciamus, optamus, opinamur, et plurima alia?

1) nec. 2) et. 3) *Videtur dicere Plinium maiorem.*

ut mihi in illa vetere persuasione permanenti velut pe- 4
tenda sit venia, quaerendumque, quo moti priores rem
tam late fusam tam breviter astrinxerint? Quos qui er-
rasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere
versari tum oratores videbant; nam et laudes ac vitupe- 5
rationes scribebantur, et ἐπιταφίους dicere erat moris,
et plurimum in consiliis ac iudiciis insumebatur operae;
ut scriptores Artium pro solis comprehenderint frequen-
tissima. Qui vero defendunt, tria faciunt genera audi- 6
torum: unum, quod ad delectationem conveniat, alterum,
quod consilium accipiat, tertium, quod de causis iudicet.
Mihi cuncta rimanti et talis quaedam ratio succurrit,
quod omne oratoris [1]) officium aut in iudiciis est, aut
extra iudicia. Eorum, de quibus iudicio quaeritur, ma- 7
nifestum est genus [2]): ea, quae ad iudicem non veniunt,
aut praeteritum habent tempus, aut futurum; praeterita
laudamus aut vituperamus; de futuris deliberamus. Item 8
omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse
est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat aut
culpat: ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt
libera, de his deliberatur; partim aliorum sententiae
commissa, de his lite contenditur.

Anaximenes *iudicialem* et *contionalem* generales 9
partes esse voluit; septem autem species: *hortandi, de-
hortandi; laudandi, vituperandi; accusandi, defendendi;
exquirendi*, quod ἐξεταστικὸν dicit: quarum duae primae
deliberativi, duae sequentes demonstrativi, tres ultimae
iudicialis generis sunt partes. Protagoran [3]) transeo, qui 10
interrogandi, respondendi, mandandi, precandi, quod
εὐχωλὴν dixit, partes solas putat. Plato in Sophiste, *iu-
diciali* et *contionali* tertiam adiecit προσομιλητικήν, quam
sane permittamus nobis dicere *sermocinatricem*: quae a
forensi ratione disiungitur, et est accommodata privatis
disputationibus; cuius vis eadem profecto est, quae dia-
lecticae. Isocrates in omni genere inesse *laudem* ac *vi-* 11
tuperationem existimavit.

Nobis et tutissimum est auctores plurimos [4]) sequi,
et ita videtur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum 12
genus, quo laus ac vituperatio continetur, sed est appel-
latum a parte meliore laudativum. Idem alii *demon-
strativum* vocant. Utrumque nomen ex Graeco creditur

---

1) *Codd. fere omnes* orationis. 2) genus est. 3) Protagoram.
4) plures.

13 fluxisse; nam ἐγκωμιαστικὸν aut ἐπιδεικτικὸν[1]) dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam demonstrationis vim habere, quam ostentationis videtur, et multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre; nam ut continet laudativum in se genus,
14 ita non intra hoc solum consistit. An quisquam negaverit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse? Atqui formam suadendi habent, et plerumque de utilitatibus Graeciae loquuntur. Ut causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in negotiis, tum in ostentatione posita. Nisi forte non ex Graeco mutantes[2]) *demonstrativum* vocant, verum id sequuntur, quod laus ac vituperatio quale sit
15 quidque *demonstrat*. Alterum est deliberativum; tertium iudiciale. Ceterae species in haec tria incident genera: nec invenietur ex his ulla, in qua non laudare aut vituperare, suadere aut dissuadere, intendere quid vel depellere debeamus. Illa quoque sunt communia, conciliare, narrare, docere, augere, minuere, concitandis componendisve affectibus animos audientium fingere.

16 Ne his quidem accesserim, qui laudativam materiam *honestorum*, deliberativam *utilium*, iudicialem *iustorum* quaestione contineri putant, celeri magis ac rotunda usi distributione, quam vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam et in laude iustitia utilitasque tractatur[3]), et in consiliis honestas: et raro iudicialem inveneris causam, in cuius non parte aliquid eorum, quae supra diximus, reperiatur.

QUIBUS CONTINEATUR OMNIS RATIO DICENDI.

V. Omnis autem oratio constat aut ex iis, quae significantur, aut et iis, quae significant, id est, rebus et verbis. Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione: cui partem quartam[4]) adiiciunt quidam
2 *imitationis*, quam nos arti subiicimus. Tria sunt item, quae praestare debeat orator, ut doceat, moveat, delectet. Haec enim clarior divisio, quam eorum, qui totum opus in *res* et in *affectus* partiuntur. Non semper autem omnia in eam, quae tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quaedam remotae ab affectibus: qui, ut non ubique habent locum, ita, quocunque irruperunt,
3 plurimum valent. Praestantissimis auctoribus placet, alia

---

1) nam et ἐγκ. et ἐπιδ. 2) mutuantes. 3) tractantur. 4) quart. partem.

in rhetorice [1]) esse, quae probationem desiderent, alia,
quae non desiderent: cum quibus ipse consentio. Qui-
dam vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem,
nisi de qua quaeratur, existimant: cui cum maxima
pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio:
nisi forte laudare, quae constet esse honesta, et vitu-
perare, quae ex confesso sint turpia, non est orato-
ris officium.

Illud iam omnes fatentur, esse quaestiones aut in 4
scripto aut in non scripto. In scripto sunt de iure;
in non scripto de re. Illud *legale*, hoc *rationale* genus
Hermagoras atque eum secuti vocant, id est *νομικὸν* et
λογικόν. Idem sentiunt, qui omnem quaestionem ponunt 5
in *rebus* et in *verbis*.

Item convenit, quaestiones esse aut infinitas, aut
finitas. Infinitae sunt, quae remotis personis et tem-
poribus et locis, ceterisque similibus, in utramque par-
tem tractantur, quod Graeci *θέσιν* dicunt; Cicero *pro-
positum*; alii *quaestiones universales civiles*; alii *quae-
stiones philosopho convenientes*; Athenaeus *partem cau-
sae* appellat. Hoc genus Cicero scientia et actione distin- 6
guit, ut sit scientiae, *An providentia mundus regatur?*
actionis, *An accedendum ad rempublicam administran-
dam?* Prius trium generum, an sit? quid sit? quale sit?
omnia enim haec ignorari possunt: sequens duorum,
quo modo adipiscamur? quo modo utamur? Finitae 7
autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum,
ceterorumque; hae *ὑποθέσεις* a Graecis dicuntur, causae
a nostris. In his omnis quaestio videtur circa res per-
sonasque consistere. Amplior est semper infinita: inde 8
etiam finita descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita
est, *An uxor ducenda?* finita, *An Catoni ducenda?*
ideoque esse suasoria potest. Sed etiam remotae a per-
sonis propriis ad aliquid referri solent. Est enim sim-
plex, *An respublica administranda?* refertur ad aliquid,
An in tyrannide administranda? Sed hic quoque subest 9
velut latens persona; tyrannus [2]) enim geminat quaestio-
nem, subestque et temporis et qualitatis tacita vis; non-
dum tamen hoc proprie dixeris causam. Hae autem,
quas infinitas voco, et generales appellantur: quod si est
verum, finitae speciales erunt. In omni autem speciali
utique inest generalis, ut quae sit prior. Ac nescio, 10

1) rhetorica. 2) tyrannis.

an in causis quoque, quidquid in quaestionem venit qualitatis, generale sit. *Milo Clodium occidit: iure occidit insidiatorem;* nonne hoc quaeritur, *An sit ius insidiatorem occidendi?* Quid in coniecturis? non illa generalia, *An causa sceleris odium? cupiditas? An tormentis credendum? Testibus an argumentis maior fides habenda?* Nam finitione quidem comprehendi nihil non in
11 universum, certum erit. Quidam putant etiam eas posse thesis [1]) aliquando nominari, quae personis causisque contineantur, aliter tantummodo positas: ut causa sit, cum *Orestes accusatur:* thesis, *An Orestes recte sit absolutus;* cuius generis est, *An Cato recte Marciam Hortensio tradiderit.* Hi thesin a causa sic distinguunt, ut illa sit spectativae partis, haec activae; illic enim veritatis tantum gratia disputari, hic negotium agi.

12 Quanquam inutiles quidam oratori putant universales quaestiones, quia nihil prosit, quod constet, *ducendam esse uxorem*, vel, *administrandam rempublicam*, si quis vel aetate vel valetudine impediatur. Sed non omnibus eiusmodi quaestionibus sic occurri potest: ut illis, *sitne*
13 *virtus finis? regaturne providentia mundus?* Quin etiam in iis, quae ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quaestionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quomodo, *An sibi uxor ducenda sit*, deliberabit Cato, nisi constiterit, *uxores esse ducendas?* Et quomodo, *An ducere debeat Marciam* [2]), quaeretur, nisi *Catoni du-*
14 *cenda uxor est?* Sunt tamen inscripti nomine Hermagorae libri, qui confirment illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam eiusdem esse quomodo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, cum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in thesis et causas diviserit? quod reprehendit Cicero: ac thesin nihil ad oratorem pertinere contendit, totumque hoc genus
15 quaestionis ad philosophos refert. Sed me liberavit respondendi verecundia, et quod ipse hos libros improbat, et quod in oratore, atque iis, quos de oratore scripsit, libris, et Topicis, praecipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam: *quia latius dicere liceat de genere, quam de specie, et, quod in universo probatum sit, in parte probatum esse necesse*

---

1) theses, *item post.* 2) Marciam debeat.

sit. Status autem in hoc omne genus materiae iidem, 16
qui in causas, cadunt. Ad hoc adiicitur, alias esse quaestiones in rebus ipsis, alias, quae ad aliquid referantur: illud, *An uxor ducenda?* hoc, *An seni ducenda?* illud, *An fortis?* hoc, *An fortior?* et similia.

Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Val- 17
gii discipuli eius utar, ita: *Causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quaestionem;* aut: *Causa est negotium, cuius finis est controversia.* Ipsum deinde negotium sic finit: *Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, et non scriptorum.* Causam nunc intelligamus [1]) ὑπόθεσιν, nego- 18
tium περίστασιν. Sed et [2]) ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates autem [3]) causam esse ait *quaestionem finitam civilem, aut rem controversam in personarum finitarum complexu.* Cicero his verbis: *Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum.*

QUID SIT STATUS.

VI. Ergo, cum omnis causa contineatur aliquo statu, priusquam dicere aggredior, quo modo genus quodque causae sit tractandum; id quod est commune [4]) omnibus, quid sit status, et unde ducatur, et quot, et qui sint, intuendum puto. Quanquam id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putaverunt: quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero executus, res ipsa deprehendet. Quod nos *statum*, id quidam *consti-* 2
tutionem vocant, alii *quaestionem*, alii, *quod ex quaestione appareat:* Theodorus *caput* [5]), id est κεφάλαιον, γενικώτατον, ad quod referantur omnia. Quorum diversa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus quidque nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. Statum Graeci στάσιν vocant: quod nomen 3
non primum ab Hermagora traditum putant, sed alii ab Naucrate, Isocratis discipulo, alii a Zopyro Clazomenio: quanquam videtur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc verbo, cum a iudi-

---

1) intelligimus. 2) *abest.* 3) *abest.* 4) commune est. 5) generale caput *de coniect. Regii, inutili quia sequitur* ad quod referantur omnia.

cibus petit, ne Demostheni permittant evagari, sed eum
4 dicere de ipso causae statu cogant. Quae appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi sit primus causae congressus, vel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem haec origo: nunc quid sit. Statum quidam dixerunt *primam causarum conflictionem:* quos recte sen-
5 sisse, parum elocutos puto. Non enim est status prima conflictio, *fecisti, non feci:* sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quaestionis, *fecisti, non feci, an fecerit? Hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit?* Quia ex his apparet, illud coniectura, hoc finitione quaerendum; atque in eo pars utraque insistit: erit quaestio con-
6 iecturalis vel finitivi status. Quid si enim dicat quis, *sonus est duorum inter se corporum conflictio?* erret, ut opinor; non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione. Sed [1]) hoc levius; intelligitur enim utcunque dictum. Inde vero ingens male interpretantibus innatus est error, qui, quia primam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima quaestione ducendum: quod est vitio-
7 sissimum. Nam quaestio nulla non habet utique statum: constat enim ex intentione et depulsione: sed aliae sunt propriae causarum, de quibus ferenda sententia est: aliae adductae extrinsecus, aliquid tamen ad summam causae conferentes, velut auxilia quaedam: quo fit, ut in controversia una plures quaestiones esse dicantur.
8 Harum porro plerumque levissima quaeque primo loco fungitur. Namque et illud frequens est, ut ea, quibus minus confidimus, cum tractata sunt, omittamus; interim sponte nostra velut donantes, interim ad ea, quae sunt
9 potentiora, gradum ex his fecisse contenti. Simplex autem causa etiamsi varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur: atque inde erit status causae, quod et orator praecipue sibi obtinendum, et iudex spectandum maxime intelligit; in hoc enim causa consistet. Ceterum quaestionum possunt esse diversi.
10 Quod ut brevissimo pateat exemplo: cum dicit reus, *Etiamsi feci, recte feci,* qualitatis utitur statu; cum adiicit, *sed non feci,* coniecturam movet. Semper autem firmius est *non fecisse:* ideoque in eo statum esse iudicabo; quod dicerem, si mihi plus, quam unum, dicere
11 non liceret. Recte igitur est appellata causarum prima conflictio, non quaestionum. Nam et pro Rabirio Postumo

---

1) Et.

Cicero prima parte orationis in hoc intendit, ut actionem competere in equitem Romanum neget: secunda, nullam ad eum pecuniam pervenisse confirmat. Statum tamen in eo dicam fuisse, quod est potentius. Nec in causa 12
Milonis circa primas quaestiones, quae sunt ante prooemium [1]) positae, iudicabo conflixisse causam: sed ubi totis viribus insidiator Clodius, ideoque iure interfectus ostenditur. Et hoc est, quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiamsi pro causa plura dicturus est, quid maxime liquere iudici velit. Quod tamen, ut primum cogitandum, ita non utique primum dicendum erit.

UNDE DUCATUR.

Alii statum crediderunt primam eius, cum quo age- 13
retur, deprecationem. Quam sententiam his verbis Cicero complectitur: *in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio.* Unde rursus alia quaestio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei praecipue repugnat Cornelius Celsus, dicens, non a depulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam confirmet: ut, si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is velit probare; si iure occisum reus dicit, translata probationis necessitate idem a reo fiat, et sit eius intentio. Cui non accedo equidem; nam est 14
vero propius quod contra dicitur, nullam esse litem, si is, cum quo agatur [2]), nihil respondeat: ideoque fieri statum a respondente. Mea tamen sententia varium id 15
est, et accidit pro condicione causarum: quia et videri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus causis; utitur enim coniectura magis qui agit, (quo moti quidam, eundem a reo *infitialem* esse dixerunt;) et in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed quia videtur illis [3]) quoque necessitatem 16
hos status exequendi facere qui negat, (is enim si dicat, *non feci*, coget adversarium coniectura uti: et si dicat, *non habet legem*, syllogismo,) concedamus ex depulsione nasci statum. Nihilominus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit, modo is cum quo agitur, statum faciat. Sit enim accusatoris intentio, *Hominem occidisti.* 17
Si neget reus, faciat [4]) statum qui negat. Quid si confi-

1) i. e. sensu strictiore ante exordium ipsius causae. Cf. IV, 1, 73. 2) agitur. 3) illic *de coniect. Regii.* 4) faciet.

tetur, sed *iure a se adulterum* dicit *occisum?* (nempe
legem esse certum est quae permittat.) Nisi aliquid ac-
cusator respondet [1]), nulla lis est. *Non fuit*, inquit,
adulter: ergo depulsio incipit esse actoris; ille statum
faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione, sed
18 ea fiet ab accusatore, non a reo. Quid? quod eadem
quaestio potest eundem vel accusatorem facere vel reum:
*Qui artem ludicram exercuerit, in quattuordecim primis
ordinibus ne sedeat;* qui se praetori in hortis ostenderat,
neque erat productus, sedit in quattuordecim ordinibus.
19 Nempe intentio est: *Artem ludicram exercuisti;* depul-
sio: *Non exercui artem ludicram;* quaestio: *Quid sit
artem ludicram exercere?* Si accusabitur theatrali lege,
depulsio erit rei; si excitatus fuerit de spectaculis, et
20 aget iniuriarum, depulsio erit accusatoris. Frequen-
tius tamen illud accidet, quod est a plurimis [2]) tradi-
tum. Effugerunt has quaestiones qui dixerunt, statum
esse id, quod appareat ex intentione et depulsione, ut
21 *Fecisti, Non feci*, aut *Recte feci.* Viderimus tamen,
utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras sta-
tum vocat, per quem subiecta res intelligatur, et ad
quem probationes etiam partium referantur. Nostra
opinio semper haec fuit, ut, cum essent frequenter in
causa diversi quaestionum status, in eo crederem sta-
tum causae, quod esset in ea potentissimum, et in quo
maxime res verteretur. Id si quis *generalem quaestio-
nem*, vel *caput generale* dicere malet, cum hoc mihi
non erit pugna; non magis, quam si aliud adhuc, quo
idem intelligatur, eius rei nomen invenerit, quanquam
tota volumina in hanc disputationem impendisse multos
22 sciam: nobis statum dici placet. Sed cum in aliis omni-
bus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc prae-
cipue videtur mihi studium quoque diversa tradendi fuisse;
adeo, nec quis numerus [3]), nec quae nomina, nec qui
generales quive speciales sint status, convenit.
23 Ac primum Aristoteles elementa decem con-
stituit, circa quae versari videatur omnis quaestio. *Οὐσίαν*,
quam Plautus [4]) *essentiam* vocat; neque sane aliud est
eius nomen Latinum: sed ea quaeritur, an sit? Quali-
tatem, cuius apertus intellectus est. Quantitatem, quae
dupliciter a posterioribus divisa est, quam magnum et
quam multum sit? Ad aliquid, unde ductae translatio

1) respondeat. 2) pluribus. 3) qui sit numerus. 4) Flavius.

et comparatio. Post haec Ubi et Quando: deinde Facere, 24
Pati, Habere, quod est quasi armatum esse, vestitum
esse. Novissime *κεῖσθαι*, quod est compositum esse quo-
dam modo, ut calere, stare, irasci [1]). Sed ex his omni-
bus prima quattuor ad status pertinere, cetera ad quosdam
locos argumentorum videntur. Alii novem elementa 25
posuerunt, Personam, in qua de animo, corpore, extra
positis, quaeratur; quod pertinere ad coniecturae et qua-
litatis instrumenta video: Tempus, quod *χρόνον* vocant,
ex quo quaestio, *an is, quem, dum addicta est, mater
peperit, servus sit natus?* Locum, unde controversia
videtur, *an fas fuerit tyrannum in templo occidere?
An exulaverit, qui domi latuit?* Tempus iterum, quod 26
καιρὸν appellant: hanc autem videri volunt speciem
illius temporis, ut aestatem, vel hiemem: huic subii-
citur *ille in pestilentia comissator:* Actum, id est *πρᾶξιν,*
quod eo referunt, *sciens commiserit, an insciens? ne-
cessitate, an casu?* et talia: Numerum, qui cadit in
speciem quantitatis, *an Thrasybulo triginta praemia
debeantur, qui tot tyrannos sustulerit?* Causam, cui 27
plurimae subiacent lites, quotiens factum non negatur,
sed quia iusta ratione sit factum, defenditur: *Τρόπον*, cum
id, quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum; hinc
est, *adulter loris caesus*, vel *fame necatus:* Occasionem
factorum, quod est apertius, quam ut vel interpretan-
dum, vel exemplo sit demonstrandum: tamen *ἀφορμὰς
ἔργων* vocant. Hi quoque nullam quaestionem extra haec 28
putant. Quidam detrahunt duas partes, numerum et
occasionem: et pro illo, quem dixi, actu, subiiciunt res,
id est *πράγματα.* Quae ne praeterisse viderer, satis ha-
bui attingere. Ceterum his nec status satis ostendi, nec
omnes contineri locos credo: quod apparebit diligentius
legentibus quae de utraque re dicam. Erunt enim plura
multo, quam quae his elementis comprehenduntur.

Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam, 29
unum omnino statum esse, coniecturalem. Sed quibus
placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego usquam repe-
rire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod
res omnis signis colligeretur. Quo modo licet qualita-
tis quoque solum statum faciant; quia ubique, qualis sit
cuiusque rei natura, quaeri potest. Sed utrocunque modo
sequetur summa confusio. Neque interest, unum quis 30

---

1) sedere, stare, iacere *de coniectura.*

statum faciat, an nullum, si omnes causae sunt condicionis eiusdem. Coniectura dicta est a coniectu, id est directione quadam rationis ad veritatem: unde etiam somniorum atque ominum interpretes coniectores vocantur. Appellatum tamen est hoc genus varie, sicut sequentibus apparebit.

QUOT ET QUI STATUS.

31 Fuerunt, qui **duos** status facerent: Archedemus[1]) coniecturalem et finitivum, exclusa qualitate, quia sic de ea quaeri existimabat, quid esset iniquum? quid iniustum? quid dicto audientem non esse? quod vocat *de eo-*
32 *dem et alio.* Huic diversa sententia eorum fuit, qui duos quidem status esse voluerunt, sed unum infitialem, alterum iuridicialem. Infitialis est, quem dicimus[2]) coniecturalem, cui ab infitiando nomen alii in totum dederunt, alii in partem, quia accusatorem coniectura, reum infi-
33 tiatione uti putaverunt. Iuridicialis est, qui Graece dicitur *δικαιολογικός*[3]). Sed quemadmodum ab Archedemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. Nam subiiciunt eam iuridiciali: quaerendumque arbitrantur, iustumne sit, sacrilegium appellari quod obiiciatur, vel
34 furtum, vel amentiam? qua in opinione Pamphilus fuit: sed qualitatem in plura partitus est: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem, de qua non constet, et in rem, de qua constet. Nam est verum; nec aliter fieri potest, quam ut aut certum sit, factum esse quid, aut non sit. Si non est certum, coniectura sit; si certum
35 est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus, cum quaestionem aut in rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimat positam; quorum illud *πραγματικὸν,* hoc *περὶ ἐννοίας* vocat. Idem, qui *ἀπρόληπτον* et *προληπτικὸν* dicunt, id est dubium et
36 praesumptum, quo significatur de quo liquet. Idem Theodorus: qui de eo, An sit, et de accidentibus ei, quod esse constat, id est *περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων,* existimat quaeri. Nam in his omnibus prius genus coniecturam habet, sequens reliqua. Sed haec reliqua Apollodorus duo vult esse, qualitatem, et de nomine, id est finitivam: Theodorus, quid,
37 quale, quantum, ad aliquid. Sunt qui et de eodem et de

1) Archidemus, *item post.* 2) quem nos dicimus. 3) *δικ.* Graece dicitur.

alio, modo qualitatem esse, modo finitionem velint. In
duo et Posidonius dividit, vocem et res. In voce quaeri
putat, an significet, quid, quam multa, quo modo? in
rebus coniecturam, quod *κατ' αἴσθησιν* vocat; et qualitatem;
et finitionem, cui nomen dat *κατ' ἔννοιαν*; et ad
aliquid. Unde et illa divisio est, alia esse scripta, alia
inscripta. Celsus Cornelius duos et ipse fecit status ge- 38
nerales, an sit? quale sit? Priori subiecit[1]) finitionem,
quia aeque quaeratur, an sit sacrilegus, qui nihil se
sustulisse de templo dicit, et qui privatam pecuniam confitetur
sustulisse. Qualitatem in rem et scriptum dividit.
Scripto quattuor partes legales, exclusa translatione;
quantitatem et mentis quaestionem coniecturae subiecit[2]).
Est etiam alia in duos dividendi status ratio, quae docet, 39
aut de substantia controversiam esse, aut de qualitate;
ipsam porro qualitatem aut in summo genere consistere,
aut in succedentibus. De substantia est coniectura. 40
Quaestio enim tractatur rei, an facta sit? an fiat? an
futura sit? Interdum etiam mentis: idque melius, quam
quod iis placuit, qui statum eundem facti nominaverunt,
tanquam de praeterito tantum, et tantum de facto quaereretur.
Pars qualitatis, quae est de summo genere, 41
raro in iudicium venit: quale est, *idne sit honestum,
quod vulgo laudatur?* Succedentium autem aliae de
communi apellatione, ut, *sitne sacrilegus, qui pecuniam
privatam ex templo furatus est?* Aut de re denominata,
ubi et factum esse certum est, nec dubitatur, quid
sit, quod factum est. Cui subiacent omnes de honestis,
iustis, utilibus quaestiones. His etiam ceteri status 42
contineri dicuntur, quia et quantitas modo ad coniecturam
referatur, ut, *Maiorne sol, quam terra?* modo ad
qualitatem, *Quanta poena quempiam, quantove praemio,
sit affici iustum?* et translatio versetur circa qualitatem:
et definitio pars sit translationis: quin et contrariae 43
leges, et ratiocinativus status, id est syllogismos[3]), et
plerumque scripti et voluntatis, aequo nitantur, (nisi
quod hic tertius aliquando coniecturam accipit, quid senserit
legis constitutor?) ambiguitatem vero semper coniectura
explicari necesse sit: quia, cum sit manifestum,
verborum intellectum esse duplicem, de sola quaeritur
voluntate.

A plurimis tres sunt facti generales status, quibus 44

---

1) subiicit. 2) subiicit. 3) syllogismus.

et Cicero in Oratore utitur, et omnia, quae aut in con-
troversiam aut in contentionem veniant, contineri putat,
Sitne? Quid sit? Quale sit? quorum nomina aper-
tiora sunt, quam ut dicenda sint. Idem Patrocles sen-
45 tit. Tris[1]) fecit et M. Antonius, his quidem verbis: *Pau-
cae res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascun-
tur, factum, non factum: ius, iniuria: bonum, malum.*
Sed quoniam, quod iure dicimur fecisse, non hunc so-
lum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut
iuste fecisse videamur: secuti Antonium apertius volue-
runt eosdem status distinguere. Itaque dixerunt conie-
cturalem, legalem, iuridicialem: qui et Verginio placent.
46 Horum deinde fecerunt species, ita ut legali subiicerent
finitionem, et alios, qui ex scripto dicuntur; legum con-
trariarum, quae *ἀντινομία* dicitur; et scripti et sententiae
vel voluntatis, id est *κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν*; et *μετά-
ληψιν*, quam nos varie translativam, transumptivam,
transpositivam vocamus; *συλλογισμὸν*, quem accipimus
ratiocinativum, vel collectivum; ambiguitatis, quae *ἀμφι-
βολία* nominatur: quos posui, quia et ipsi a plerisque
status appellantur, cum quibusdam legales potius quaestio-
nes eas dici placuerit.

47 Quattuor fecit Athenaeus, *προτρεπτικὴν στάσιν,*
vel *παρορμητικὴν*, id est exhortativum, qui suasoriae est
proprius; *συντελικὴν*, qua coniecturam significari, magis
ex his, quae sequuntur, quam ex ipso nomine apparet;
ὑπαλλακτικήν; ea finitio est, mutatione enim nominis
constat; iuridicialem, eadem appellatione Graeca, qua
ceteri, usus. Nam est, ut dixi, multa in nominibus
48 differentia. Sunt qui *ὑπαλλακτικὴν* translationem esse
existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fece-
runt alii totidem status, sed alios, An sit? Quid sit?
49 Quale sit? Quantum sit? ut Caecilius et Theon. Aristo-
teles in rhetoricis etiamsi[2]) omne opus dividit in veri-
tatem, et petenda ac fugienda, quod est suasoriae, et
de eodem atque alio: partiendo tamen ad haec[3]) perve-
nit. An sit[4])? Quale, Quantum, et Quam multum sit?
quaerendum putat. Quodam tamen loco finitionis quo-
que vim intelligit, quo dicit quaedam sic defendi, *Sus-
tuli, sed non furtum feci: Percussi, sed non iniuriam
50 feci.* Posuerat et Cicero in libris rhetoricis, facti, no-
minis, generis, actionis: ut in facto coniectura, in no-

1) tres. 2) *de coniect. Buttmanni. Vulgo* etiam sic. 3) hoc.
4) ut An sit — putet.

mine finitio, in genere qualitas, in actione ius intellige-
retur. Iuri subiecerat translationem. Verum hic legales
quoque quaestiones alio loco tractat ut species actionis.
Fuerunt qui facerent quinque, coniecturam, fini- 51
tionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus
quoque, ut dixi, iisdem generalibus capitibus utitur,
An sit? Quid sit? Quale sit? Quantum sit? Ad aliquid.
Hoc ultimum maxime in comparativo genere versari pu-
tat: quoniam melius ac peius, maius et minus, nisi alio
relata non intelliguntur. Sed in illas quoque translativas, 52
ut supra significavi, quaestiones incidit[1]), An huic ius
agendi sit? vel facere aliquid conveniat? An contra
hunc? An hoc tempore? An sic? omnia enim ista re-
ferri ad aliquid necesse est. Alii sex status putant, 53
coniecturam, quam *γένεσιν* vocant; et qualitatem; et pro-
prietatem, id est *ἰδιότητα*, quo verbo finitio ostenditur;
et quantitatem, quam *ἀξίαν* dicunt; et comparationem;
et translationem, cuius adhuc[2]) novum nomen inventum
est *μετάστασις;* novum, inquam, in statu, alioqui ab
Hermagora inter species iuridiciales usitatum. Aliis 54
septem esse placuit; a quibus nec translatio, nec quan-
titas, nec comparatio recepta est; sed in horum trium
locum subditae quattuor legales, adiectaeque tribus illis
rationalibus. Alii pervenerunt usque ad octo, transla- 55
tione ad septem superiores adiecta. A quibusdam deinde
divisa ratio est, et status *rationales* appellarunt[3]): quae-
stiones (quemadmodum supra dixi,) *legales:* ut[4]) in illis
de re, in his de scripto quaereretur. Quidam in diver-
sum hos status esse, illas quaestiones maluerunt. Sed 56
alii rationales tres putaverunt, An sit? Quid sit? Quale
sit? Hermagoras solus quattuor, coniecturam, proprieta-
tem, translationem, qualitatem, quam per accidentia, id
est *κατὰ συμβεβηκὸς*[5]), vocat, hac interpretatione, An
illi accidat viro bono esse, vel malo? Hanc ita dividit,
de appetendis et fugiendis, quae est pars deliberativa;
de persona, ea ostenditur laudativa; negotialem, quam 57
πραγματικὴν vocat, in qua de rebus ipsis quaeritur, re-
moto personarum complexu, ut, sitne liber, qui est in
assertione? An divitiae superbiam pariant? An iustum
quid, an bonum sit? Iuridicialem, in qua fere eadem,
sed certis destinatisque personis quaerantur: An ille iuste

1) incidunt. 2) ad hoc. 3) ut — appellarent. 4) *abest.*
5) *συμβεβηκότα.*

nis; Non habes: ut sit quaestio, *an habeat?* et inde status. Accipiat enim actionem necne, ad eventum pertinet, non ad causam: et ad id, quod pronuntiat iudex,
74 non id, propter quod pronuntiat. Hoc illi simile est, *Puniendus es: Non sum:* videbit iudex, *an puniendus sit?* sed non hic erit quaestio, nec hic status. Ubi ergo? *Puniendus es, hominem occidisti: Non occidi: An occiderit? Honorandus sum; non es:* num statum habet? non, ut puto. *Honorandus sum, quia tyrannum occidi;*
75 *Non occidisti:* quaestio et status. Similiter, *Non recte agis: Recte ago,* non habet statum. Ubi est ergo? *Non recte agis, ignominiosus.* Quaeritur, *An ignominiosus sit?* aut, *An agere ignominioso liceat?* et quaestiones et status. Ergo translativum genus causae[1]), ut
76 comparativum et mutuae accusationis. At enim simile est illi, *Habeo ius; Non habes: Occidisti; Recte occidi.* Non nego: sed nec haec res[2]) statum facit. Non enim sunt hae propositiones, (alioqui causa non explicabitur,) sed cum suis rationibus. *Scelus commisit Horatius; sororem enim occidit: Non commisit; debuit enim occidere eam, quae hostis morte maerebat;* quaestio, *An*
77 *haec iusta causa?* ita qualitas. Ac similiter in translatione, *Non habes ius abdicandi, quia ignominioso non est actio: Habeo ius, quia abdicatio actio non est.* Quaeritur, *Quid sit actio?* finiemus: *Non licet abdicare filium*[3]), syllogismos[4]. Item cetera per omnes et ratio-
78 nales et legales status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in rationali quoque genere ponerent hoc modo, *Hominem occidi, iussus ab imperatore. Dona templi cogenti tyranno dedi. Deserui, tempestatibus, fluminibus, valetudine impeditus,* id est, non per me
79 stetit, sed per illud[5]). A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, sed causa facti: quod accidit paene in omni defensione. Deinde is, qui tali utitur patrocinio, non recedit a forma qualitatis: dicit enim, se culpa vacare: ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera, qua et factum defenditur; altera, qua tantum reus.
80 Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Cicero, tria esse, quae in omni disputatione quaerantur, an sit, quid sit, quale sit? quod ipsa nobis etiam natura praescribit. Nam primum oportet subesse

---

1) *status. Vulgo additur* est. 2) res haec. 3) *abest.* 4) 5) illa.

aliquid, de quo ambigitur: quod, quid sit aut [1]) quale
sit, certe non potest aestimari, nisi prius esse constite-
rit; ideoque ea prima quaestio. Sed non statim, quod 81
esse manifestum est, etiam, quid sit, apparet. Hoc quo-
que constituto, novissima qualitas superest: neque [2]) his
exploratis aliud est ultra. His infinitae quaestiones, his
finitae continentur; horum aliqua in demonstrativa, deli-
berativa, iudiciali materia utique tractantur. Haec rur- 82
sus iudiciales causas et rationali parte et legali continent.
Neque enim ulla iuris disceptatio nisi finitione, quali-
tate, coniectura potest explicari.

Sed instituentibus rudes, non erit inutilis latius pri- 83
mo fusa ratio, et, si non statim rectissima, lineā tensā,
facilior tamen et apertior via. Discant igitur ante omnia,
quadripertitam in omnibus causis esse rationem, quam
primam intueri debeat, qui acturus est. Nam, ut a de-
fensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se
ratio est, si, quod obiicitur, *negari* potest: proxima,
si non id, quod obiicitur, factum esse dicitur: ter-
tia honestissima, qua *recte factum* defenditur. Quibus
si deficiamur, ultima quidem, sed iam sola superest sa-
lus, aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod
neque negari neque defendi potest; ut *non* videatur
iure actio intendi. Hinc illae quaestiones, sive actio- 84
nis, sive translationis. Sunt enim quaedam non laudabi-
lia natura, sed iure concessa; ut in XII tabulis debitoris
corpus inter creditores dividi licuit: quam legem mos
publicus repudiavit: et aliquid aequum, sed prohibitum
iure; ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura 85
intuenda sunt, quam ut probet factum esse, hoc esse
factum, non recte factum, iure se intendere. Ita circa
species easdem lis omnis versabitur, translatis tantum
aliquando partibus: ut in causis, quibus [3]) de praemio
agitur, recte factum petitor probat.

Haec quattuor velut proposita formaeque actionis, quae 86
tum generales status vocabam, in *duo* (ut ostendi) ge-
nera discedunt, *rationale* et *legale*. Rationale sim-
plicius est, quia ipsius tantum naturae contemplatione
constat. Itaque in eo satis est ostendisse coniecturam,
finitionem, qualitatem. Legalium plures sint species ne- 87
cesse est, propterea quod multae sunt leges, et varias
habent formas. Alia est cuius verbis nitimur, alia cuius

1) et. 2) nec. 3) in quibus.

pria quisque eorum quaestione nitetur: alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, et argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege: supervacuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum: nunc quia, filii iure, futurus fuerit intestati heres, oppositam esse legem, quae tamen non id efficiat, ne filius sit, sed ne heres. Status finitivus; *Quid*
103 *sit filius?* Rursus nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium. Nisi forte et hic finitionem movet, *An liberi sint etiam non legitimi?* Cadent ergo [1]) in unam controversiam, vel specialiter duo legitimi status, scripti et voluntatis et syllogismos[2]), et praeterea finitio: vel tres illi, qui natura soli sunt, coniectura in scripto et voluntate, qualitas in syllogismo, et, quae per se est aperta, finitio.
104 Causa quoque et iudicatio et continens est in omni genere causarum. Nihil enim dicitur, cui non insit ratio, et quo iudicium referatur, et quod rem maxime contineat. Sed quia magis haec variantur in litibus, et fere tradita sunt ab iis, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc, quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

DE LAUDE ET VITUPERATIONE.

VII. Ac potissimum incipiam ab ea, quae constat laude ac vituperatione. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse, totamque ad solos auditores relegasse: et id eius nominis, quod ab osten-
2 tatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam et funebres laudationes pendent frequenter ex aliquo publico [3]) officio, atque ex senatusconsulto magistratibus saepe mandantur: et laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum iudiciorum: et ipsis etiam reis dare laudatores licet: et editi *in competitores*, *in L. Pisonem*, *in Clodium et Curionem* libri vituperationem continent, et tamen in
3 senatu loco sunt habiti sententiae. Neque infitias eo, quasdam esse ex hoc genere materias, ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque,

1) [illegible]
2) syllogismus. 3) publico aliquo.

quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quaestio supra
tractata: manifestumque est errare eos, qui nunquam ora-
torem dicturum, nisi de re dubia, putaverunt. An lau- 4
des Capitolini Iovis, perpetua sacri certaminis materia,
vel dubiae sunt, vel non oratorio genere tractantur?

Ut desiderat autem laus, quae negotiis adhibetur,
probationem: sic etiam illa, quae ostentationi componi-
tur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui 5
Romulum Martis filium, educatumque a lupa dicat, in
argumentum coelestis ortus utatur his, quod abiectus in
profluentem non potuerit extingui; quod omnia sic ege-
rit, ut genitum praeside bellorum deo incredibile non
esset; quod ipsum quoque coelo receptum temporis eius
homines non dubitaverint. Quaedam vero etiam in de- 6
fensionis speciem cadent: ut si, in laude Herculis, per-
mutatum cum regina Lydiae habitum et imperata (ut tra-
ditur) pensa orator excuset. Sed proprium laudis est,
res amplificare et ornare.

Quae materia praecipue quidem in deos et homines
cadit: est tamen et aliorum animalium, etiam [1]) carentium
anima. Verum in deis generaliter primum maiestatem 7
ipsius eorum naturae venerabimur; deinde proprie vim
cuiusque et inventa, quae utile aliquid hominibus attule-
runt. Vis ostenditur, ut in Iove regendorum omnium; in 8
Marte belli; in Neptuno maris; inventa, ut artium in Mi-
nerva; Mercurio litterarum; medicinae Apolline; Cerere
frugum; Libero vini. Tum si qua ab his [2]) acta vetustas
tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem
parentes, ut si quis sit filius Iovis: addit antiquitas, ut
iis, qui sunt ex Chao; progenies quoque, ut Apollo ac
Diana Latonae. Laudandum in quibusdam, quod geniti 9
immortales; in quibusdam, quod immortalitatem virtute
sunt consecuti: quod pietas principis nostri praesentium
quoque temporum decus fecit.

Magis est varia laus hominum. Nam primum di- 10
viditur in tempora, quodque ante eos fuit, quoque ipsi
vixerunt: in iis autem, qui fato sunt functi, etiam quod
est insecutum. Ante hominem patria ac parentes,
maioresque erunt, quorum duplex tractatus est: aut
enim respondisse nobilitati, pulchrum erit; aut humilius
genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod 11
ante ipsum fuit, tempore trahentur, quae responsis vel

---

1) et. 2) iis.

pria quisque eorum quaestione nitetur: alter enim dicet abdicatum quoque inter liberos esse, et argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege: supervacuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum: nunc quia, filii iure, futurus fuerit intestati heres, oppositam esse legem, quae tamen non id efficiat, ne filius sit, sed ne heres. Status finitivus; *Quis*
103 *sit filius?* Rursus nothus eisdem colligit argumentis non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium. Nisi forte et hic finitionem movet, *An liberi sint etiam non legitimi.* Cadent ergo [1]) in unam controversiam, vel specialiter duo legitimi status, scripti et voluntatis et syllogismos [2]) et praeterea finitio: vel tres illi, qui natura soli sunt coniectura in scripto et voluntate, qualitas in syllogismo et, quae per se est aperta, finitio.

104 Causa quoque et iudicatio et continens est in omni genere causarum. Nihil enim dicitur, cui non insit ratio, et quo iudicium referatur, et quod rem maxime contineat. Sed quia magis haec variantur in litibus, et fere tradita sunt ab iis, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc, quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

DE LAUDE ET VITUPERATIONE.

VII. Ac potissimum incipiam ab ea, quae constat laude ac vituperatione. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse, totamque ad solos auditores relegasse: et id eius nominis, quod ab osten-
2 tatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam et funebres laudationes pendent frequenter ex aliquo publico [3]) officio, atque ex senatusconsulto magistratibus saepe mandantur et laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum iudiciorum: et ipsis etiam reis dare laudatores licet: et editi *in competitores*, *in L. Pisonem*, *in Clodium et Curionem* libri vituperationem continent, et tamen in
3 Senatu loco sunt habiti sententiae. Neque infitias eo quasdam esse ex hoc genere materias, ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque

1) igitur. 2) syllogismus. 3) publico aliquo.

quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quaestio supra tractata: manifestumque est errare eos, qui nunquam oratorem dicturum, nisi de re dubia, putaverunt. An lau- 4
des Capitolini Iovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiae sunt, vel non oratorio genere tractantur?

Ut desiderat autem laus, quae negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui 5
Romulum Martis filium, educatumque a lupa dicat, in argumentum coelestis ortus utatur his, quod abiectus in profluentem non potuerit extingui; quod omnia sic egerit, ut genitum praeside bellorum deo incredibile non esset; quod ipsum quoque coelo receptum temporis eius homines non dubitaverint. Quaedam vero etiam in de- 6
fensionis speciem cadent: ut si, in laude Herculis, permutatum cum regina Lydiae habitum et imperata (ut traditur) pensa orator excuset. Sed proprium laudis est, res amplificare et ornare.

Quae materia praecipue quidem in deos et homines cadit: est tamen et aliorum animalium, etiam [1]) carentium anima. Verum in deis generaliter primum maiestatem 7
ipsius eorum naturae venerabimur; deinde proprie vim cuiusque et inventa, quae utile aliquid hominibus attulerunt. Vis ostenditur, ut in Iove regendorum omnium; in 8
Marte belli; in Neptuno maris; inventa, ut artium in Minerva; Mercurio litterarum; medicinae Apolline; Cerere frugum; Libero vini. Tum si qua ab his [2]) acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut si quis sit filius Iovis: addit antiquitas, ut iis, qui sunt ex Chao; progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonae. Laudandum in quibusdam, quod geniti 9
immortales; in quibusdam, quod immortalitatem virtute sunt consecuti: quod pietas principis nostri praesentium quoque temporum decus fecit.

Magis est varia laus hominum. Nam primum di- 10
viditur in tempora, quodque ante eos fuit, quoque ipsi vixerunt: in iis autem, qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem patria ac parentes, maioresque erunt, quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit; aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod 11
ante ipsum fuit, tempore trahentur, quae responsis vel

---

1) et. 2) iis.

augnriis futuram claritatem promiserint: ut enm, qui ex
Thetide natus esset, maiorem patre suo futurum ceci-
12 nisse dicuntur oracula. Ipsius vero laus hominis ex
animo et corpore et extra positis peti debet. Et cor-
poris quidem fortuitorumque cum levior, tum non uno
modo tractanda est. Nam et pulchritudinem interim ro-
burque prosequimur honore verborum, ut Homerus in
Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi
multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum,
13 sed bellatorem, dicit fuisse. Fortuna vero cum digni-
tatem affert, ut in regibus principibusque, (namque est
haec materia ostendendae virtutis uberior,) tum quo mi-
nores opes fuerunt, maiorem[1]) bene factis gloriam parit.
Sed omnia, quae extra nos bona sunt, quaeque homini-
bus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit
14 quis ea, sed quod iis honeste sit usus. Nam divitiae et
potentia et gratia, cum plurimum virium dent in utram-
que partem, certissimum faciunt morum experimentum:
aut enim meliores propter haec, aut peiores sumus.
15 Animi semper vera laus: sed non una per hoc opus
via ducitur. Namque alias aetatis gradus gestarumque
rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis
laudaretur indoles, tum disciplinae, post hoc operum,
id est factorum dictorumque, contextus: alias in spe-
cies virtutum dividere laudem, fortitudinis, iustitiae,
continentiae, ceterarumque, ac singulis assignare, quae
16 secundum quamque earum gesta erunt. Utra sit autem
harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum
sciamus gratiora esse audientibus, quae solus quis, aut
primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur: si quid
praeterea supra spem aut expectationem, praecipue quod
17 aliena potius causa, quam sua. Tempus, quod finem
hominis insequitur, non semper tractare contingit:
non solum quod viventes aliquando laudamus, sed quod
rara haec occasio est, ut referri possint divini hono-
18 res, et decreta, et [2]) publice statuae constitutae. Inter
quae numeraverim ingeniorum monumenta, quae sae-
culis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, iu-
stiora posterorum, quam suae aetatis, iudicia sunt con-
secuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes con-
ditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, nec non

1) eo maiorem. 2) ut.

instituta quoque auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, a Publicola fasces populo summittere.

Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, 19
tantum in diversum. Nam et turpitudo generis opprobrio multis fuit; et quosdam claritas ipsa notiores circa vitia et invisos magis fecit; et in quibusdam, ut in Paride traditum est, praedicta pernicies; et corporis ac fortunae quibusdam mala contemptum, sicut [1]) Thersitae atque Iro; quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt; ut Nirea imbellem, Plisthenem impudicum a poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt: nec 20
minus, quam in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adiecta quibusdam ignominia est, ut Maelio, cuius domus solo aequata; Marcoque Manlio, cuius praenomen e familia in posterum exemptum est. Et parentes 21
malorum odimus. Et est conditoribus urbium infame, contraxisse aliquam perniciosam ceteris gentem, qualis est primus Iudaicae superstitionis auctor: et Gracchorum leges invisae: et si quod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinosus [2]) vir Perses in muliere Samia instituere ausus dicitur primus. Sed in viventibus quoque iu- 22
dicia hominum, velut argumenta sunt morum; et honos aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem probat.

Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quidque lau- 23
detur aut vituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quae publice recepta persuasio: ut illa maxime, quae probant, esse in eo, qui laudabitur, credant; aut in eo, contra quem dicemus, ea, quae oderunt. Ita non dubium erit iudicium, quod orationem praecesserit. Ipsorum etiam permiscenda laus sem- 24
per, (nam id benivolos facit,) quotiens autem fieri poterit, cum materiae utilitate iungenda. Minus Lacedaemone studia litterarum, quam Athenis, honoris merebuntur: plus patientia ac [3]) fortitudo. Rapto vivere quibusdam honestum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis summum luxuriae crimen. Eadem in singulis differentia. Maxime 25
favet iudex, qui sibi dicentem assentiri putat. Idem praecipit illud quoque, (quod mox Cornelius Celsus prope supra modum invasit,) quia sit quaedam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro

---

1) ut. 2) libidinis. 3) *abest.*

avaro parcum vocemus: quae eadem etiam contra valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur.

26 Laudantur autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor; et multum auctoritatis affert vetustas, ut iis, qui terra dicuntur orti; et virtutes ac vitia circa res gestas eadem quae in singulis: illa propria, quae ex loci positione ac munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori.

27 Est laus et operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, auctor spectari solet. Honor, ut in templis; utilitas, ut in muris; pulchritudo vel auctor, utrobique. Est et locorum, qualis Siciliae apud Ciceronem; in quibus similiter speciem et utilitatem intuemur: speciem maritimis, planis, amoenis; utilitatem salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum factorumque laus
28 generalis. Erit et rerum omnis modi. Nam et somni et mortis scriptae laudes, et quorundam a medicis ciborum.

Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto: quanquam tres status omnes [1]) cadere in hoc opus possint, hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasoriis: quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent.

DE SUASORIA ET PROSOPOPOEIA.

VIII. Deliberativas quoque miror a quibusdam sola utilitate finitas. Ac, si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito, quin hi, qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcherrimam ne utile quidem, nisi quod
2 honestum esset, existimarint. Et est haec ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientium [2]). Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumque praecipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt haec, et secundum communes
3 magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam, quae credunt honesta, non tamen satis eadem utilia quoque existiment, et, quae turpia esse dubitare non possunt,

1) omnes tres status. 2) sapientum.

utilitatis specie ducti probent, ut foedus Numantinum iugumque Caudinum. Ne qualitatis quidem statu, in quo 4
et honestorum et utilium quaestio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in his etiam coniecturae locus est: nonnunquam tractatur aliqua finitio: aliquando etiam legales possunt incidere tractatus; in privata maxime consilia, si quando ambigitur, an liceat. De coniectura paulo post pluribus. Interim est definitio apud Demosthe- 5
nem, *Det Halonesum Philippus, an reddat?* apud Ciceronem in Philippicis, *Quid sit tumultus?* Quid? non illa similis iudicialium quaestio, *de statua Servii Sulpicii, an iis demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti?* Ergo pars deliberativa (quae eadem suaso- 6
ria dicitur,) de tempore futuro consultat [1]), quaerit etiam de praeterito. Officiis constat duobus, suadendi ac dissuadendi.

Prooemio, quale est in iudicialibus, non utique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam prooemii speciem: neque enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum; quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu, et utique in contionibus eadem ratio, quae 7
apud iudices, acquirendae sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, benivolentiae. Nec mirum, cum etiam in Panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude, consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat et a nostra et 8
ab eius, qui dissentiet, persona, duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis a iudiciali genere; nonnunquam etiam, ut minor res maiorve videatur: in demonstrativis vero prooemia esse maxime libera existimat. Nam et longe a materia duci, ut in Hele- 9
nae [2]) laude Isocrates fecerit: et ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur, plus honoris corporum, quam animorum, virtutibus dari: et Gorgias in Olympico laudans eos, qui primi tales instituerint [3]) conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius, in bello Iugurthino et Catilinae [4]), nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in 10
qua, etiam cum prooemio utimur [5]), breviore tamen, et velut quodam capite tantum et initio, debemus [6]) esse contenti. Narrationem vero nunquam exigit [7]) privata

1) consultans. 2) Helenes. 3) instituerunt. 4) Catilinario. 5) utemur. 6) debebimus. 7) exiget.

deliberatio, eius duntaxat rei, de qua dicenda sententia
11 est: quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus
possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In
contionibus saepe est etiam illa, quae ordinem rei docet
12 necessaria. Affectus, ut quae maxime, postulat. Nam et
concitanda et lenienda frequenter est ira, et ad metum,
cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi.
Nonnunquam etiam movenda miseratio, sive, ut auxilium
obsessis feratur, suadere oportebit, sive sociae civitatis
eversionem deflebimus. Valet autem in consiliis aucto-
13 ritas plurimum. Nam et prudentissimus esse haberique
et optimus debet, qui sententiae suae de utilibus atque
honestis credere omnes velit. In iudiciis enim vulgo fas
habetur indulgere aliquid studio suo: consilia nemo est
qui neget secundum mores dari.

14 Graecorum quidem plurimi omne hoc officium con-
tionale esse iudicaverunt, et in sola reipublicae admi-
nistratione posuerunt. Quin et Cicero in hac maxime
parte versatur. Ideoque suasuris de pace, bello, copiis,
operibus, vectigalibus, haec duo esse praecipue nota[1])
voluit, vires civitatis et mores: ut ex natura cum ipso-
rum rerum, tum audientium, ratio suadendi duceretur.
15 Nobis maior in re videtur varietas; nam et consultantium
et consiliorum plurima sunt genera.

Quare in suadendo et dissuadendo tria primum spe-
ctanda erunt, quid sit, de quo deliberetur; qui
16 sint, qui deliberent; qui sit, qui suadeat. Rem,
de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incer-
tum. Si incertum, haec erit quaestio sola aut potentis-
sima; saepe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit
quidem fieri, esse faciendum: deinde, fieri non posse. Cum
autem de hoc quaeritur, coniectura est, *An Isthmos in-
tercidi, an siccari palus Pomptina, an portus fieri Ostiae
possit? An Alexander terras ultra Oceanum sit inven-*
17 *turus?* Sed in iis quoque, quae constabit posse fieri, con-
iectura aliquando erit: ut si quaeretur[2]), *An utique fu-
turum sit, ut Carthaginem superent Romani; ut redeat
Hannibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit; si
servent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint?*
Quaedam et fieri posse, et futura esse, credibile est; sed
aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo.
18 Ubi coniecturae non erit locus, alia sunt intuenda.

1) praecipue nota esse. 2) quaeratur.

Et primum, aut propter ipsam rem, de qua sententiae
rogantur, consultabitur: aut propter alias intervenientes
extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant Patres con-
scripti, *an stipendium militi constituant?* Haec mate- 19
ria simplex erit. Accedunt causae aut faciendi, ut deli-
berant P. C., *An Fabios dedant Gallis bellum minitan-
tibus?* aut non faciendi, ut deliberat C. Caesar, *An
perseveret in Germaniam ire, cum milites passim testa-
menta facerent?* Hae suasoriae duplices sunt. Nam et 20
illic causa deliberandi est, quod bellum Galli minitentur:
esse tamen potest quaestio [1]), *Dedendine fuerint, etiam
citra hanc denuntiationem, qui contra fas, cum legati
missi essent, proelium inierint, regemque, ad quem
mandata acceperant, trucidarint?* Et hic nihil Caesar 21
sine dubio deliberaret, nisi propter hanc militum pertur-
bationem; est tamen locus quaerendi, *An, citra hunc
quoque casum, penetrandum in Germaniam fuerit?* Sem-
per autem de eo prius loquemur, de quo deliberari, etiam
detractis sequentibus, possit [2]).

P a r t e s suadendi quidam putaverunt honestum, utile, 22
necessarium. Ego non invenio huic tertiae locum. Quan-
talibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse
erit [3]), nihil facere: de faciendo autem deliberatur. Quodsi 23
hanc vocant necessitatem, in quam homines graviorum
metu coguntur, utilitatis erit quaestio: ut si obsessi, et
impares, et aqua ciboque defecti, de facienda ad hostem
deditione deliberent, et dicatur, necesse est: nempe
sequitur, ut hoc subiiciatur, alioqui pereundum est; ita
propter id ipsum non est necesse, quia perire potius
licet. Denique non fecerunt Saguntini, nec in rate
Opitergina [4]) circumventi. Igitur in his quoque causis aut 24
de sola utilitate ambigetur, aut quaestio inter utile atque
honestum consistet. At enim, si quis liberos procreare
volet, necesse habet ducere uxorem [5]). Quis dubitat?
sed ei, qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxo-
rem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem 25
videtur, ubi necessitas est: non magis quam ubi con-
stat, quid fieri non possit [6]). Omnis enim delibera-
tio de dubiis est. Melius igitur, qui tertiam partem
dixerunt δυνατὸν, quod nostri *possibile* nominant: quae,
ut dura videatur appellatio, tamen sola est. Quas partes 26

---

1) quaestio potest. 2) posset. 3) sit. 4) *Lege historiam ap. Florum* IV, 2, 33. 5) habeat uxorem ducere. 6) quid fieri o m n i n o non posse.

non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est,
quam ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum
numerus augetur, a quibus ponuntur ut partes, quae
species sunt partium. Nam fas, iustum, pium, aequum,
mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον)
et si qua adhuc adiicere quis eiusdem generis velit, sub-
27 iici possunt honestati. An sit autem facile, magnum,
iucundum, sine periculo? ad quaestionem pertinet utili-
tatis. Qui loci oriuntur ex contradictione: *Est quidem
utile, sed difficile, parvum, iniucundum, periculosum.*
28 Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de iucundi-
tate sola consultatio, ut si de aedificando theatro, in-
stituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeo solu-
tum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur prae-
29 ter voluptatem. Praecedat enim semper aliquid necesse
est, ut in ludis, honor deorum; in theatro, non inutilis
laborum remissio, deformis et incommoda turbae, si
id non sit, conflictatio; et nihilominus eadem illa reli-
gio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri templum
30 vocabimus. Saepe vero et utilitatem despiciendam esse
dicimus, ut honesta faciamus; ut cum illis *Opiterginis
damus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam
perituri sint, nisi fecerint;* et utilia honestis praeferi-
mus, ut cum suademus, *ut bello Punico servi armen-
31 tur.* Sed tamen neque hic plane concedendum est,
esse id inhonestum; liberos enim natura omnes, et eis-
dem constare elementis, et fortasse antiquis etiam nobi-
libus ortos, dici potest; et illic, ubi manifestum pericu-
lum est, opponenda alia, ut crudelius etiam perituros
affirmemus, si se dediderint, sive hostis non servaverit
fidem, sive Caesar vicerit, quod esse vero similius.
32 Haec autem, quae tantum inter se pugnant, plerumque
nominibus deflecti solent. Nam et utilitas ipsa expu-
gnatur ab iis, qui dicunt, non solum potiora esse honesta,
quam utilia, sed ne utilia quidem esse, quae non sint
honesta: et contra, quod nos honestum, illi vanum, am-
bitiosum, stolidum, verbis, quam re, probabilius vocant.
33 Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se
quoque ipsa: ut si ex duobus eligamus, in altero, quid
sit magis, in altero, quid sit minus. Crescit hoc adhuc.
Nam interim triplices etiam suasoriae incidunt: ut cum
*Pompeius deliberavit, Parthos, an Africam, an Ae-
gyptum peteret.* Ita non tantum, utrum melius, sed
34 quid sit optimum, quaeritur; itemque contra. Nec un-

ām incidet in hoc genere materiae dubitatio rei, quae idique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus ır est, quae potest esse causa dubitandi? Ita fere nis suasoria nihil est aliud, quam comparatio: videnımque, quid consecuturi simus, et per quid? ut aestiari possit, plus in eo, quod petimus, sit commodi, an ro in eo, per quod petimus, incommodi? Est utili- 35
tis et in tempore quaestio, *expedit*, *sed non nunc*; et loco, *non hic*; et in persona, *non nobis*, *non contra is*; et in genere agendi, *non sic*; et in modo, *non in ktum*.

Sed personam saepius decoris gratia intuemur, ae et in nobis, et in iis, qui deliberant, spectanda est. ıque quamvis exempla plurimum in consiliis possint, 36
ia facillime ad consentiendum homines ducuntur expenentis: refert tamen, quorum auctoritas, et quibus adbeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex ndicio. Nam consultant aut plures, aut singuli: sed in 37
cisque differentia: quia et in pluribus multum interest, *natus sit*, *an populus*; *Romani*, *an Fidenates*; *Grae-*, *an barbari:* et in singulis, *Catoni petendos honores adeamus*, *an C. Mario*; *de ratione belli Scipio prior*, *Fabius deliberet*. Proinde intuenda sexus, dignitas, 38
tas. Sed mores praecipue discrimen dabunt. Et hosta quidem honestis suadere facillimum est; si vero ud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exobrare diversam vitae sectam, cavendum est. Et ani- 39
as deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non spicit, permovendus; sed laude, vulgi opinione, et si rum proficiet haec vanitas, secutura ex his utilitate; iquanto vero magis obiiciendo aliquos, si diversa fece-:, metus. Nam praeter id, quod his levissimi cuius- 40
le animus facillime terretur, nescio an etiam naturalir apud plurimos plus valeat malorum timor, quam spes iborum: sicut facilior eisdem turpium, quam honestom, intellectus est. Aliquando bonis quoque suadentur 41
ırum decora: dantur parum bonis consilia, in quibus sorum, qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me fal-:, quae statim cogitatio subire possit legentem: Hoc go praecipis? et hoc fas putas? Poterat me liberare 42
icero, qui ita scribit ad Brutum, propositis plurimis, ıae honeste suaderi Caesari possint[1]): *Simne bonus vir*,

1) possent.

si haec suadeam? Minime. Suasoris enim finis est utili-
tas eius, cui quisque suadet. At recta sunt. Quis negat?
sed non est semper rectis in suadendo locus. Sed quia
est altior quaestio, nec tantum ad suasorias pertinet, de-
stinatus est mihi hic locus duodecimo, qui summus fu-
43 turus est, libro. Nec ego quidquam fieri turpiter velim.
Verum interim haec vel ad scholarum exercitationes per-
tinere credantur; nam et iniquorum ratio noscenda est,
44 ut melius aequa tueamur. Interim si quis bono inho-
nesta suadebit, meminerit non suadere tanquam inhonesta,
ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam,
propter hoc ipsum, quod turpis et crudelis sit, impellunt:
sed dandus illis deformibus color, idque etiam apud ma-
los. Neque enim quisquam est [1]) tam malus, ut videri
45 velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem
sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur
audere. Sic Atreus apud Varium: — *Iam fero* (inquit) *in-*
fandissima, Iam facere cogor. Quanto magis eis, qui-
bus curae fama fuit, conservandus est hic velut [2]) am-
46 bitus? Quare et, cum *Ciceroni* dabimus consilium, *ut*
Antonium roget, vel etiam *ut Philippicas* (ita vitam
pollicente eo) *exurat*, non cupiditatem lucis allegabimus,
(haec enim si valet in animo eius, tacentibus quoque
nobis valet,) sed, ut se reipublicae servet, hortabimur.
47 Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pu-
deat. Et *C. Caesari suadentes regnum* affirmabimus,
stare iam rempublicam, nisi uno regente, non posse.
Nam qui de re nefaria diliberat, id solum quaerit, quo-
48 modo quam minimum peccare videatur. Multum refert
etiam, quae sit persona suadentis: quia, anteacta vita si
illustris fuit, aut clarius genus aut aetas aut fortuna affert
expectationem, providendum est, ne, quae dicuntur, ab
eo, qui dicit, dissentiant. At his contraria summissio-
rem quendam modum postulant. Nam quae in aliis liber-
tas est, in aliis licentia vocatur; et quibusdam sufficit
auctoritas: quosdam ratio ipsa aegre tuetur.
49 Ideoque longe mihi difficillimae videntur prosopo-
poeiae, in quibus ad reliquum suasoriae laborem acce-
dit etiam personae difficultas. Namque idem illud aliter
Caesar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Uti-
lissima vero haec exercitatio, vel quod duplicis est operis,
vel quod poetis quoque aut historiarum futuris scripturi-

1) est quisquam. 2) vel.

bus plurimum confert. Verum et oratoribus necessaria. 50
Nam sunt multae a Graecis Latinisque compositae orationes, quibus alii uterentur, ad quorum condicionem vitamque aptanda, quae dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio, et cum T. Ampio, ceterisve; ac non uniuscuiusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium, quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi, dicere viderentur. Neque enim minus vitiosa est oratio, 51
si ab homine, quam si a re, cui accommodari debuit, dissidet: ideoque Lysias optime videtur in iis, quae scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. Enimvero praecipue declamatoribus considerandum est, quid cuique personae conveniat: qui paucissimas controversias ita dicunt, ut advocati; plerumque filii, parentes [1]), divites, senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt; ut vix comoediarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quam his in dicendo. Quae omnia possunt videri [2]) prosopopoeiae; 52
quam [3]) ego suasoriis subieci, quia nullo modo [4]) ab iis, quam persona, distat [5]). Quanquam haec aliquando etiam in controversias ducitur, quae ex historiis compositae, certis agentium nominibus continentur. Neque 53
ignoro, plerumque exercitationis gratia poni et poeticas et historicas, ut *Priami verba apud Achillem*, aut *Sullae dictaturam deponentis in contione*. Sed haec in partem cedent trium generum, in quae causas divisimus. Nam et rogare, indicare, rationem reddere, et alia, de quibus supra dictum est, varie, atque ut res tulit [6]), in materia iudiciali, deliberativa, demonstrativa, solemus. Frequentissime vero in his utimur ficta per- 54
sonarum, quas ipsi substituimus, oratione: ut apud Ciceronem pro Caelio Clodiam et caecus Appius et Clodius frater, ille in castigationem, hic in hortationem amorum compositus, alloquitur.

Solent in scholis fingi materiae ad deliberandum 55
similiores controversiis, et ex utroque genere commixtae, ut cum apud C. Caesarem consultatio de poena Theodoti ponitur. Constat enim accusatione et defen-

1) patres. 2) videri possunt. 3) quas. 4) alio. 5) distant. 6) vult.

56 sione causa eius [1]), quod est iudicialium proprium. Per mixta tamen [2]) est et utilitatis ratio: *An pro Caesare fuerit occidi Pompeium? An timendum a rege bellum si Theodotus sit occisus? An id minime opportunum hoc tempore, et periculosum, et certe longum sit futurum?*
57 Quaeritur et de honesto: *Deceatne Caesarem ultio Pompeii? An sit verendum, ne peiorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur?*
58 Quod genus accidere etiam veritati potest.

Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi iudiciali contrarium esse existimaverunt [3]). Nam et principia abrupta, et concitatam semper orationem, et in verbis *effusiorem* (ut ipsi vocant) *cultum* affectaverunt, et earum breviores utique commen-
59 tarios, quam legalis [4]) materiae, facere elaborarunt. Ego porro ut prooemio video non utique opus esse suasoriis, propter quas dixi supra causas, ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo: cum proposita consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quiritet, sed quam maxime potest civili et humano ingressu mereri
60 assensum deliberantis velit. Cur autem torrens et utique aequaliter concitata sit in ea dicentis oratio, cum vel praecipue moderationem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim, saepius subsidere in controversiis impetum dicendi prooemio, narratione, argumentis: quae si detrahas, id fere supererit, quo suasoriae constant: verum id quoque aequalius erit, non tumultuosius atque
61 turbidius. Verborum autem magnificentia non validius est affectanda suasorias declamantibus; sed contingit magis. Nam et personae fere magnae fingentibus placent, regum, principum, senatus, populi [5]), et res ampliores; ita cum verba rebus aptentur, ipso materiae nitore clarescunt.
62 Alia veri consilii [6]) ratio est; ideoque Theophrastus quam maxime remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem: secutus in hoc auctoritatem praeceptoris sui; quanquam dissentire ab eo non timide
63 solet. Namque Aristoteles idoneam maxime ad scribendum demonstrativam, proximamque ab ea iudicialem putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, haec secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita po-

1) causae quod. 2) autem. 3) existimarunt. 4) iudicialis. 5) populi, senatus. 6) veris consiliis.

poscisset utilitas; consilia fide prudentiaque constarent. Quibus in demonstrativa consentio; nam et omnes alii 64 scriptores idem tradiderunt: in iudiciis autem consiliisque secundum condicionem ipsius, quae tractabitur, rei accommodandam dicendi credo rationem. Nam et Phi- 65 lippicas Demosthenis iisdem, quibus habitas in iudiciis orationes, video eminere virtutibus: et Ciceronis sententiae et contiones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiae lumen ostendunt. Dicit tamen idem de suasoria, hoc modo: *Tota autem oratio simplex, et gravis, et sententiis debet ornatior esse, quam verbis.* Usum exemplorum nulli materiae 66 magis convenire merito fere omnes consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura praeteritis, habeaturque experimentum velut quoddam rationis testimonium. Brevitas quoque aut copia non materiae genere [1]), 67 sed modo constat [2]). Nam ut in consiliis plerumque simplicior quaestio est, ita saepe in causis minor. Quae omnia vera esse sciet, si quis non orationes modo, sed historias etiam (namque in his contiones atque sententiae plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quam in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim nec in consiliis abrupta initia, 68 et concitatius saepe in iudiciis dictum, et verba aptata rebus in utroque genere, et breviores aliquando causarum orationes, quam sententiarum. Ne illa quidem in 69 his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quod et contra sentientibus inhumane conviciantur, et ita plerumque dicunt, tanquam ab iis, qui deliberant, utique dissentiant: ideoque obiurgantibus similiores sunt, quam suadentibus. Haec adolescentes sibi scripta sciant, 70 ne aliter, quam dicturi sunt, exerceri velint, et in desuescendis morentur. Ceterum, cum advocari coeperint in consilia amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere, si quid consulet princeps: quod praeceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

DE PARTIBUS CAUSARUM IUDICIALIUM.

IX. Nunc de iudiciali genere; quod est praecipue multiplex, sed officiis constat duobus, intentionis ac depulsionis. Cuius partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, p r o o e m i u m, n a r r a t i o, p r o b a t i o,

1) genere materiae. 2) constant.

refutatio, peroratio. His adiecerunt quidam partitionem, propositionem, excessum; quarum priores duae
2 probationi succedunt. Nam proponere quidem, quae sis probaturus, necesse est; sed et concludere: cur igitur, si illa pars causae est, non et haec sit? Partitio vero dispositionis est species, ipsa dispositio pars rhetorices, et per omnes materias totumque earum corpus aequali-
3 ter fusa, sicut inventio et elocutio. Ideoque eam non orationis totius partem unam esse credendum est, sed quaestionum etiam singularum. Quae est enim [1]) quaestio, in qua non promittere possit orator, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod est proprium partitionis. Quam ergo ridiculum est, quaestionem quidem speciem esse probationis; partitionem autem, quae sit
4 species quaestionis, partem totius orationis vocari? Egressio vero, vel (quod usitatius esse coepit) excessus, sive est extra causam, non potest esse pars causae: sive est in causa, adiutorium vel ornamentum partium est earum, ex quibus egreditur. Nam si, quidquid in causa est, pars causae vocabitur; cur non argumentum, similitudo, locus
5 communis, affectus, exempla, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles; haec enim est, quae constituat; illa, quae destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod prooemio non narrationem subiungit, sed propositionem. Verum id facit, quia propositio genus, narratio species videtur: et hac non semper, illa semper et ubique credit opus esse.

6 Verum ex his, quas constitui, partibus non, ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causae? quid in ea quaeratur? quae prosint? quae noceant? deinde, quid confirmandum sit ac refellendum? tum, quo
7 modo narrandum? Expositio enim probationum est praeparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum, quemadmodum iudex sit conciliandus. Neque enim, nisi totis causae partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium.

8 Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque prooemium novissime putant. Nam ut conferri

1) Quae namque est.

materiam omnem, et, quid cuique sit opus, constare decet, antequam dicere aut scribere ordiamur: ita incipiendum ab iis, quae prima sunt. Nam nec pingere 9
quisquam aut fingere coepit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stilo non fuerit? nonne nos haec inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo praecepimus [1]) ordine; scribenda, quo dicimus.

DE GENERIBUS EARUNDEM.

X. Ceterum causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controversia constat, aut plurium. Haec simplex dicitur; illa coniuncta. Una controversia est per se furti, per se adulterii. Plures aut eiusdem generis, ut in pecuniis repetundis: aut diversi, ut si quis sacrilegii et homicidii simul [2]) accusetur. Quod nunc in publicis iudiciis non accidit, quoniam praetor certa lege sortitur; principum autem et senatus cognitionibus frequens est, et populi fuit: privata quoque iudicia saepe unum iudicem habere multis et diversis formulis solent. Nec aliae species 2
erunt, etiamsi unus a duobus duntaxat eandem rem, atque ex eadem causa petet; aut duo ab uno; aut plures a pluribus; quod accidere in hereditariis litibus interim scimus: quia, quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi si condicio personarum quaestiones variaverit.

Diversum his tertium genus, quod dicitur comparativum: cuius rei tractatus in parte causae frequens 3
est: ut cum apud centumviros post alia quaeritur et hoc, uter dignior hereditate sit? Rarum est autem, ut in foro iudicia propter id solum constituantur: sicut divinationes, quae fiunt de accusatore constituendo, et nonnunquam inter delatores: uter praemium meruerit? Adiecerunt qui- 4
dam numero mutuam accusationem, quae ἀντικατηγορία vocatur: aliis videlicet succedere hanc quoque comparativo generi existimantibus: cui similis erit petitionum invicem diversarum: quod accidit vel frequentissime. Id si et ipsum vocari debet ἀντικατηγορία, (nam proprio caret nomine,) duo genera erunt [3]) eius: alterum, quo litigatores idem

---

1) praecipimus. 2) simul et homicidii. 3) erunt genera.

crimen invicem intentant: alterum, quo aliud atque aliud. Cui et petitionum condicio par est.

5 Cum apparuerit genus causae, tum intuebimur, negeturne factum, quod intenditur? an defendatur? an alio nomine appelletur? an a genere actionis repellatur? unde sunt status.

QUID SIT QUAESTIO, RATIO, IUDICATIO, CONTINENS ET QUATENUS NECESSARIA.

XI. His inventis, intuendum deinceps Hermagorae videtur, quid sit quaestio, ratio, iudicatio, continens, id est συνέχον [1]), vel, ut alii vocant, firmamentum. **Quaestio** latius intelligitur omnis, de qua in utramque partem, vel in plures partes dici credibiliter potest. In
2 iudiciali autem materia dupliciter accipienda est: altero modo, quo dicimus multas quaestiones habere controversiam, quo etiam minores omnes complectimur: altero, quo significamus summam illam, in qua causa vertitur; de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, An factum sit?
3 Quid factum sit? An recte factum sit? Has Hermagoras et Apollodorus et alii plurimi scriptores proprie *quaestiones* vocant; Theodorus, ut dixi, *capita generalia*, sicut illas minores aut ex illis pendentes, *specialia*. Nam et quaestionem ex quaestione nasci, et speciem in species
4 dividi convenit. Hanc igitur quaestionem veluti principalem vocant ζήτημα. **Ratio** autem est, qua id, quod factum esse constat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo sunt usi omnes fere [2]), exemplo? *Orestes matrem occidit:* hoc constat; dicit, *se iuste fecisse:* status erit qualitatis; quaestio, *An iuste fecerit?* ratio, *Quod Clytaemnestra maritum suum, patrem Orestis, occidit:* hoc αἴτιον dicitur. Κρινόμενον autem **iudicatio**, *An oportuerit vel nocentem matrem a filio occidi?* Quidam
5 diviserunt **αἴτιον** et **αἰτίαν**, ut esset altera, propter quam iudicium constitutum est, ut *occisa Clytaemnestra;* altera, qua factum defenditur, ut *occisus Agamemnon.* Sed tanta est circa verba dissensio, ut alii *αἰτίαν causam iudicii*, *αἴτιον* autem *facti* vocent, alii eadem in contrarium vertant. Latinorum quidam haec *initium* et *rationem* vocaverunt: quidam utrumque eodem nomine appellant. **Causa**
6 quoque ex causa, id est αἴτιον ἐξ αἰτίου, nasci videtur:

1) *Fort.* συνέχον, id est continens. 2) fere omnes.

quale est, *Occidit Agamemnonem Clytaemnestra, quia*
ille filiam communem immolaverat, et captivam pellicem
adducebat. Iidem putant, et sub una quaestione plures
esse rationes, ut si Orestes et alteram afferat causam
matris necatae [1]), *quod responsis sit impulsus:* quot autem
causas faciendi, totidem iudicationes; nam et haec erit
iudicatio, *An responsis parere debuerit?* Sed et una 7
causa plures habere quaestiones et iudicationes (ut ego
arbitror) potest: ut in eo, qui, cum adulteram deprehen-
sam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea in
foro occidit. Causa enim est una, *adulter fuit:* quae-
stiones et iudicationes, *an illo tempore, an illo loco licue-*
rit occidere? Sed sicut, cum sint plures quaestiones, 8
omnesque suos status habeant, causae tamen status unus
sit, ad quem referuntur omnia: ita iudicatio maxime
propria, de qua pronuntiatur. Συνέχον autem (quod, 9
ut dixi, *continens* alii, *firmamentum* alii putant, Cicero
firmissimam argumentationem defensoris et appositissi-
mam ad iudicationem) quibusdam id videtur esse, post
quod nihil quaeritur: quibusdam id, quod ad iudicationem
firmissimum affertur. Causa facti non in omnes contro- 10
versias cadit. Nam quae fuerit causa faciendi, ubi fa-
ctum negatur? At ubi causa tractatur, negant eodem loco
esse iudicationem, quo quaestionem. Idque et in Rheto-
ricis Cicero et in Partitionibus dicit. Nam in coniectura 11
est quaestio ex illo: *Factum; non factum; an factum*
sit? Ibi ergo iudicatio, ubi quaestio: quia in eadem re
prima quaestio, et extrema disceptatio. At in qualitate,
Matrem Orestes occidit: recte; non recte; an recte
occiderit? quaestio, nec statim iudicatio. Quando ergo?
Illa patrem meum occiderat; sed non ideo tu matrem
debuisti occidere; An debuerit? hic iudicatio. Firma- 12
mentum autem verbis ipsius ponam: *si velit Orestes di-*
cere eiusmodi animum matris suae in patrem suum, in
se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et [2])
familiae, ut [3]) *ab ea poenas liberi potissimum sui pe-*
tere debuerint. Utuntur alii et talibus exemplis: *Qui* 13
bona paterna consumpserit, ne contionetur; in opera
publica consumpsit; quaestio: *an, quisquis consumpserit,*
prohibendus sit? iudicatio, *An, qui sic?* Vel, ut in 14
causa militis Arunci, qui C. Lusium tribunum, vim sibi
inferentem, interfecit, quaestio: *An iure fecerit?* ratio:

---

1) matr. nec. causam. 2) ac. 3) *Adiicitur* merito. *Post* sui potiss.

quod is vim afferebat; iudicatio: *An indemnatum, an*
15 *Tribunum a milite occidi oportuerit?* Alterius etiam status quaestionem, alterius iudicationem putant. Quaestio qualitatis: *An recte Clodium Milo occiderit?* Iudi-
16 catio coniecturalis, *An Clodius insidias fecerit?* Ponunt et illud, saepe causam in aliquam rem dimitti, quae non sit propria quaestionis, et de ea iudicari. A quibus multum dissentio. Nam et illa quaestio: *An omnes, qui paterna bona consumpserint, contione sint prohibendi?* habeat oportet suam iudicationem. Ergo non alia quaestio, alia iudicatio erit; sed plures quaestiones, et plures
17 iudicationes. Quid? non in causa Milonis ipsa coniectura refertur ad qualitatem? nam si est insidiatus Clodius, sequitur, ut recte sit occisus. Cum vero in aliquam rem missa causa, et recessum est a quaestione, quae erat constituta: hic quaestio, ubi iudicatio est.
18 Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in Rhetoricis (quemadmodum supra dixi) Hermagoran [1]) est secutus; in Topicis ex statu effectam contentionem *κρινόμενον* existimat: idque Trebatio, qui iuris erat consultus, alludens, *qua de re agitur* appellat: quibus id contineatur, *continentia*, *quasi firmamenta defensionis, qui-*
19 *bus sublatis defensio nulla sit.* At in Partitionibus oratoriis firmamentum, quod opponitur defensioni: quia continens, quod primum sit, ab accusatore dicatur: ratio a reo: ex rationis et firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum.

Verius igitur et brevius, qui statum et continens et iudicationem idem esse voluerunt: continens autem id esse,
20 quo sublato lis esse non possit. Hoc mihi videntur utramque causam complexi, et quod Orestes matrem, et quod Clytaemnestra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem et statum consentire semper existimarunt. Neque enim aliud eorum rationi conveniens fuisset.

21 Verum haec affectata subtilitas circa nomina rerum ambitiose laborat [2]), a nobis in hoc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, videremur: simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem do-
22 cendi concidere. Quo vitio multi quidem laborarunt, praecipue tamen Hermagoras, vir alioqui subtilis et in plurimis admirandus, tantum diligentiae nimium sollicitae, ut ipsa eius reprehensio laude aliqua non indigna sit.

---

1) Hermagoram. 2) laboret.

aec autem brevior, et vel ideo lucidior multo, via 23
ique discentem per ambages fatigabit, nec corpus ora-
onis in parva momenta ducendo [1]) consumet. Nam qui
derit, quid sit, quod in controversiam veniat? quid in
, et per quae, velit efficere pars diversa? quid nostra?
iod in primis est intuendum: nihil eorum ignorare, de
iibus supra diximus, poterit. Nec est fere quisquam, 24
odo non stultus atque ab omni prorsus usu dicendi re-
otus, quin sciat, et quid litem faciat, (quod ab illis
usa vel *continens* dicitur,) et quae sit inter litigantes
iaestio; et de quo iudicari oporteat; quae omnia idem
int. Nam et de eo quaestio est, quod in controversiam
nit: et de eo iudicatur, de quo quaestio est. Sed non 25
rpetuo intendimus in haec animum, et, cupiditate lau-
s utcunque acquirendae vel dicendi voluptate, evaga-
ur: quando uberior semper extra causam materia est,
iia in controversia pauca sunt, extra omnia; et hic
citur de iis, quae accepimus; illic, de quibus volumus.
ec tam hoc praecipiendum est, ut quaestionem, conti- 26
ns, iudicationem inveniamus, (nam id quidem facile est,)
iam ut intueamur semper, aut certe, si digressi fueri-
us, saltem respiciamus, ne plausum affectantibus arma
idant. Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad
pita. His plura intelliguntur: uno modo summa quae- 27
o; item ut status; altero ceterae, quae ad summam
feruntur; tertio propositio cum affirmatione; ut dicimus
put rei est (apud Menandrum, *κεφάλαιόν ἐστιν*). In
iversum autem, quidquid probandum est, erit *caput*;
d id maius, aut minus.
Et quoniam, quae de his erant a scriptoribus Artium 28
dita, verbosius etiam, quam necesse erat, exposui-
us; praeterea, quae partes sint [2]) iudicialium causarum,
pra dictum est: proximus liber a prima, id est exor-
o, incipiet [3]).

---

1) diducendo. 2) essent. 3) prooemia, id est exordia, concipiet.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER QUARTUS.

Libro quarto haec continentur: Prooemium. De exordio. De narratione. De egressione. De propositione. De partitione.

PROOEMIUM.

Perfecto, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, et iam quarta fere laboris parte transacta, nova [1]) insuper mihi diligentiae causa et altior sollicitudo, quale iudicium hominum emererer, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus; et, si parum nostra institutio probaretur a ceteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii formare disciplinam
2 satis putaremus. Cum vero mihi Domitianus Augustus sororis suae nepotum delegaverit curam, non satis honorem iudiciorum coelestium intelligam, nisi ex hoc
3 oneris quoque [2]) magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immerito probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar principem, ut in omnibus, ita in eloquentia
4 quoque eminentissimum? Quodsi nemo miratur, poetas maximos saepe fecisse, ut non solum initiis operum suorum Musas invocarent, sed provecti quoque longius, cum ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota
5 et velut nova precatione uterentur: mihi quoque profecto

1) novae. 2) quoque oneris.

poterit ignosci, si, quod initio [1]), quo primum hanc materiam inchoavi, non feceram, nunc omnes in auxilium deos ipsumque in primis, quo neque praesentius aliud, nec [2]) studiis magis propitium [3]) numen est, invocem: ut, quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenii aspiret, dexterque ac volens assit, et me qualem esse credidit, faciat.

Cuius mihi religionis non haec sola ratio, quae maxima, est; sed alioqui sic procedit ipsum opus, ut 6 maiora praeteritis ac magis ardua sint, quae ingredior. Sequitur enim, ut iudicialium causarum, quae sunt maxime variae ac multiplices, ordo explicetur: quod prooemii sit officium; quae ratio narrandi; quae probationum fides [4]), seu proposita confirmamus, seu contra dicta dissolvimus; quanta vis in perorando, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est iudicis, sive affectus (quod est longe potentissimum) commovendi. De quibus 7 partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti, et sic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, prope infinitum mihi laborem prospicio, et ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia coepimus: et, si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

DE EXORDIO.

1. Quod principium Latine vel exordium dicitur, maiore quadam ratione Graeci videntur προοίμιον nominasse: quia a nostris initium modo significatur; illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam, sive propterea, quod 2 *οἴμη cantus* est, et citharoedi pauca illa, quae, antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, prooemium cognominaverunt, oratores quoque ea, quae, priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos praeloquuntur, eadem appellatione signarunt; sive quod *οἶμον* iidem Graeci 3 *viam* appellant, id quod ante ingressum rei ponitur sic vocare est institutum: certe prooemium est, quod apud iudicem dici [5]), priusquam causam cognoverit, prosit; vi-

1) in initio. 2) neque. 3) proprium. 4) sit fides. 5) *abest.*

tioneque in scholis facimus, quod exordio semper sic uti-
4 mur, quasi causam iudex iam noverit. Cuius rei licen-
tia ex hoc est, quod ante declamationem illa velut imago
litis exponitur. Sed in foro quoque contingere istud
principiorum genus secundis actionibus potest; primis
quidem raro unquam, nisi forte apud eum, cui res iam
aliunde [1]) nota sit, dicimus.
5 Causa principii nulla alia est [2]), quam ut audito-
rem, quo sit nobis in ceteris partibus accommodatior,
praeparemus. Id fieri tribus maxime rebus, inter aucto-
res plurimos constat, si benivolum, attentum, do-
cilem fecerimus: non quia ista non per totam actionem
sint custodienda, sed quia initiis praecipue necessaria,
per quae in animum iudicis, ut procedere ultra possimus,
admittimur.
6 Benivolentiam aut a personis ducimus, aut a
causis accipimus. Sed personarum non est (ut pleri-
que crediderunt) triplex [3]) ratio, ex litigatore, et adver-
7 sario, et iudice. Nam exordium duci nonnunquam etiam
ab actore causae solet. Quanquam enim pauciora
de se ipso dicit et parcius, plurimum tamen ad omnia
momenti est in hoc positum, si vir bonus creditur. Sic
enim contingit, ut non studium advocati videatur afferre,
sed paene testis fidem. Quare in primis existimetur
venisse ad agendum ductus officio vel cognationis, vel
amicitiae, maximeque, si fieri poterit, reipublicae, aut
alicuius certe non mediocris exempli. Quod sine dubio
multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad
agendum magna atque honesta ratione, aut etiam neces-
8 sitate, accessisse videantur. Sed ut praecipua in hoc
dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspi-
cio sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita
quaedam in his quoque commendatio tacita, si nos
infirmos et impares agentium contra ingeniis dixeri-
9 mus, qualia sunt pleraque Messalae prooemia. Est
enim naturalis favor pro laborantibus: et iudex religio-
sus libentissime patronum audit, quem iustitiae suae
minime timet. Inde illa veterum circa occultandam elo-
quentiam simulatio, multum ab hac nostrorum tempo-
10 rum iactatione diversa. Vitandum etiam, ne contume-
liosi, maligni, superbi, maledici in quemquam hominem
ordinemve videamur, praecipue eorum, qui laedi, nisi

---

1) aliunde iam. 2) est alia. 3) *Adiicitur* tantum.

versa iudicum voluntate, non possunt. Nam in iudi- 11
m ne quid dicatur non modo palam, sed quod omnino
elligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam
tis adversae patronus dabit exordio materiam: interim
in honore, si eloquentiam eius et[1]) gratiam nos timere
gendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus: interim
r contumeliam; sed hoc perquam raro, ut Asinius
o Urbiniae heredibus Labienum adversarii patronum
ter argumenta causae malae[2]) posuit. Negat haec esse 12
oemia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed
o cum auctoritate summorum oratorum magis ducor,
ni pertinere ad causam puto, quidquid ad dicentem
tinet: cum sit naturale, ut iudices iis, quos libentius
diunt, etiam facilius credant. Ipsius autem litigato- 13
s persona tractanda varie est. Nam tum dignitas eius
egatur, tum commendatur infirmitas. Nonnunquam
ntingit relatio meritorum, de quibus verecundius di-
ndum erit sua, quam aliena, laudanti. Multum agit
xus, aetas, condicio, in feminis, senibus, pupillis, li-
ros, parentes, coniuges allegantibus. Nam sola rectum 14
que iudicem inclinat miseratio. Degustanda tamen
ec prooemio, non consumenda. Adversarii vero
rsona prope iisdem omnibus, sed e contrario ductis,
pugnari solet. Nam et potentes sequitur invidia, et
miles abiectosque contemptus[3]), et turpes ac nocentes
ium: quae tria sunt ad alienandos iudicum animos
tentissima. Neque haec dicere sat est[4]), quod datur 15
iam imperitis: pleraque augenda aut minuenda, ut ex-
diet. Hoc enim oratoris est, illud causae.

Iudicem conciliabimus nobis, non tantum laudando 16
m, (quod et fieri cum modo debet, et est tamen parti
rique commune,) sed si laudem eius ad utilitatem cau-
e nostrae[5]) coniunxerimus, ut allegemus pro honestis
gnitatem illi suam, pro humilibus iustitiam, pro infe-
ibus misericordiam, pro laesis severitatem, et simili-
r cetera. Mores quoque, si fieri potest, iudicis velim 17
sse. Nam prout asperi, lenes, iucundi, graves, duri,
missi erunt, aut assumere in causam naturas eorum,
ia competent, aut mitigare, qua repugnabunt, opor-
bit. Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis 18
imicus, aut adversario sit amicus, qui iudicat: quae

---

1) ac. 2) malae causae. 3) contemptio. 4) satis est.
nostrae causae.

res utrique parti tractanda est, ac nescio an etiam [1]) si magis, in quam videatur [2]) propensior. Est enim nonnunquam pravus [iudicibus] [3]) hic ambitus, adversus amicos, aut pro his, quibuscum simultates gerant, pro-
19 nuntiandi, faciendique iniuste, ne fecisse videantur. Fuerunt etiam quidam rerum suarum iudices. Nam et in libris Observationum a Septimio editis, affuisse Ciceronem tali causae invenio: et ego pro regina Berenice apud ipsam eam [4]) causam dixi. Similis hic quoque superioribus ratio est. Adversarius enim fiduciam partis suae
20 iactat, patronus timet cognoscentis verecundiam. Praeterea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam praecipue domo videbitur iudex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeii disposita contra se [5]) putarent, laboravit: non-
21 nunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit. Sed adhibendi modus alter ille frequens [6]) et favorabilis: *ne male sentiat populus Romanus; ne iudicia transferantur;* alter autem asper et rarus, quo minatur corruptis accusationem, et id quidem in consilio ampliore utcunque tutius; nam et mali inhibentur, et boni gaudent: apud singulos vero nunquam suaserim, nisi defecerint omnia.
22 Quod si necessitas exigit, non erit iam ex arte oratoria: non magis, quam appellare, etiamsi id quoque saepe utile est; aut, antequam pronuntiet, reum facere; nam et minari et deferre etiam non orator potest.

23 Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quae maxime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. Quo in loco Verginius [7]) fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis quaestionibus singuli sensus in prooemium
24 conferantur. Nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quaestiones iudicem praeparandum; in quo vitii nihil erat, nisi in universum id praeciperet, quod nec omnis quaestio [8]) patitur, nec omnis causa desiderat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota iudici lis est, quomodo ex quaestionibus ducemus sententias? nimirum res erunt indicandae prius. Demus, aliquas, (nam id exigit ratio nonnunquam,) etiamne potentissimas omnes, id est totam causam? sic erit in prooemio peracta.

1) *abest.* 2) videtur. 3) pravis iudicibus. *Indicant cancelli, parum constare de fide verbi.* 4) *abest.* 5) contra se disposita. 6) *Adiicitur* est. 7) Virginius. 8) actio.

narratio. Quid vero? si (ut frequenter accidit) paulo est 25
durior causa; non benivolentia iudicis petenda ex aliis
partibus erit, sed non ante conciliato eius animo nuda
quaestionum committetur asperitas? Quae si recte sem-
per initio dicendi tractarentur, nihil prooemio opus
esset. Aliqua ergo nonnunquam, quae erunt ad conci- 26
liandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim
ex quaestionibus in exordio locabuntur. Quae sint porro
in causis favorabilia, enumerare non est necesse, quo-
niam et manifesta erunt, cognita cuiusque controversiae
condicione, et omnia colligi in tanta litium varietate
non possunt. Ut autem haec invenire et augere, ita 27
quod laedit aut omnino repellere, aut certe minuere,
ex causa est. Miseratio quoque aliquando ex eadem
venit, sive quid passi sumus grave, sive passuri. Neque 28
enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare
prooemium ab epilogo credam, quod in hoc praeterita,
in illo futura dicantur: sed quod in ingressu parcius et
modestius praetemptanda sit [1]) iudicis misericordia; in epi-
logo vero liceat totos effundere affectus, et fictam ora-
tionem induere personis, et defunctos excitare, et pigno-
ra reorum [2]) producere: quae minus exordiis sunt usitata.
Sed haec, quae supra dixi, non movere tantum, verum 29
ex diverso amoliri quoque prooemio opus est. Ut autem
nostrum miserabilem, si vincamur, exitum: ita adversa-
riorum superbum, si vicerint, utile est credi. Sed ex 30
iis quoque, quae non sunt personarum nec causarum,
verum adiuncta personis et causis, duci prooemia solent.
Personis applicantur non pignora modo, de quibus supra
dixi, sed propinquitates, amicitiae; interim regiones etiam
civitatesque, et si quid aliud eius, quem defendimus,
casu laedi potest. Ad causam extra pertinet tempus, 31
unde principium pro Caelio; locus, unde pro Deiotaro;
habitus, unde pro Milone; opinio, unde in Verrem;
deinceps, ne omnia enumerem [3]), infamia [4]) iudiciorum,
expectatio vulgi; nihil enim horum in causa est, ad
causam tamen pertinet. Adiicit Theophrastus ab oratione 32
principium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesi-
phonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis,
quam eo modo, quem actione accusator [5]) praescripserit.
Fiducia ipsa solet opinione arrogantiae laborare. 33

---

1) est. 2) eorum. 3) enumerentur. 4) fama. 5) accusator actione.

Faciunt favorem et illa paene communia, non tamen omittenda, vel ideo, ne occupentur, optare, abominari, rogare, sollicitum agere; quia plerumque attentum[1] iudicem facit, si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum: praecipue tamen, si iudex aut sua vice, aut reipublicae commovetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, vanitate denique, si id
34 profuturum credimus[2], agitandus est. Sunt et illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment. Docilem sine dubio et haec ipsa praestat attentio: sed et illud, si breviter et dilucide summam rei, de qua cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque Vir-
35 gilius operum suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quam expositioni: nec quomodo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator, ostendat. Nec video, quod huius rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quam Ciceronis
36 pro A. Cluentio: *Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani; altera tantummodo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est haec quaestio constituta.* Id tamen totum respondenti facilius est, quam proponenti: quia hic admonendus iudex, illic
37 docendus est. Nec me quanquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem iudicem velim: non quia nesciam, id quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit non intelligi: verum quia istud non negligentia iudicis contingit, sed errore.
38 Dixit enim adversarius, et fortasse persuasit: nobis opus est eius diversa opinione: quae mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea, quae dicemus, docilem et intentum[3]). Quid ergo? Imminuenda quaedam, et elevanda, et quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem iudicis, quam adversario praestat: ut fecit
39 pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Caesar minus[4]) in rem, tanquam non novam, intenderet? Quid pro Caelio, quam ut res expectatione minor videretur?

---

1) *Adiicitur* quoque. 2) credemus. 3) attentum. 4) *Adiicitur* se.

Verum ex his[1], quae proposuimus[2], aliud in alio
genere causae desiderari palam est. Genera porro cau- 40
sarum plurimi quinque fecerunt, honestum, humile, dubium
vel anceps, admirabile, obscurum: id est ἔνδοξον, ἄδο-
ξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Quibus-
dam recte videtur[3]) adiici turpe, quod alii humili, alii
admirabili subiiciunt. Admirabile autem vocant, quod est 41
praeter opinionem hominum constitutum. In ancipiti ma-
xime benivolum iudicem, in obscuro docilem, in humili
attentum parare debemus. Nam honestum quidem ad
conciliationem satis per se valet; admirabili[4]) et turpi
remediis opus est. Et eo quidam exordium in duas di- 42
vidunt partes, *principium* et *insinuationem*, ut sit in
principiis recta benivolentiae et attentionis postulatio:
quae quia esse in turpi causae genere non possit, insi-
nuatio surrepat animis, maxime ubi frons causae non
satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia ho-
minibus parum probetur: aut si facie quoque ipsa premi-
tur, vel invidiosa consistentis ex diverso patroni aut pa-
tris, vel miserabili senis, caeci, infantis. Et quidem 43
quibus adversus haec modis sit medendum, verbosius
tradunt, materiasque ipsi sibi fingunt, et ad morem actio-
num prosequuntur[5]): sed hae, cum oriantur ex causis,
quarum species consequi omnes non possumus, nisi gene-
raliter comprehenduntur[6]) in infinitum sunt extrahendae.
Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur. 44
Illud in universum praeceperim[7]), ut ab iis, quae lae-
dunt, ad ea, quae prosunt, refugiamus. Si causa labo-
rabimus, persona subveniat; si personā, causa: si nihil,
quod nos adiuvet, erit, quaeramus, quid adversarium
laedat; nam ut optabile est, plus favoris mereri: sic pro-
ximum, odii minus. In iis, quae negari non potuerint[8]), 45
elaborandum, ut aut minora, quam dictum est, aut alia
mente facta, aut nihil ad praesentem quaestionem perti-
nere, aut emendari posse poenitentia, aut satis iam pu-
nita, videantur. Ideoque agere advocato, quam litigatori,
facilius: quia et laudat sine arrogantiae crimine, et ali-
quando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoque 46
moveri interim finget, ut pro Rabirio Postumo Cicero,
dum aditum sibi ad aures faciat, et auctoritatem induat
vera sentientis, quo magis credatur vel defendenti eadem,

---

1) iis. 2) proposui. 3) sunt quibus recte videatur. 4) in admir.
5) perseq. 6) comprehendantur. 7) praeceptum sit. 8) poterunt.

vel negandi. Ideoque hoc primum intuemur, litigatoris an advocati persona sit utendum, quotiens utrumque fieri potest; nam in schola liberum est: in foro rarum, ut sit
47 idoneus suae rei quisque defensor. Declamaturus autem maxime positas in affectibus causas propriis personis debet induere. Hi sunt enim, qui mandari non possunt:
48 nec eadem vi perfertur alieni animi, qua sui, motus. His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adversarii actio iudicum animos occupavit, si dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo nostras probationes, et adversas eludendo, vitabimus; alterum et spe brevitatis, et iis, quibus attentum fieri iudicem docuimus.
49 Et urbanitas opportuna reficit animos, et undecunque petita iudicis voluptas levat taedium. Non inutilis etiam est ratio occupandi, quae videntur obstare: ut Cicero dicit, *Scire se mirari quosdam, quod is, qui per tot annos defenderit multos, laeserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit*; deinde ostendit, hanc ipsam esse[1])
50 sociorum *defensionem*; quod schema πρόληψις dicitur. Id cum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam paene semper assumitur, qui fas non putant, nisi a contrario incipere.

Negant Apollodorum secuti, tris[2]) esse (de quibus diximus) praeparandi iudicis partes: sed multas species enumerant, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsa causa, quae sunt prope infinitae: tum his[3]), ex quibus omnes controversiae constant, personis, factis, dictis, causis, tempo-
51 ribus, locis, occasionibus, ceteris. Quas veras esse fateor, sed in haec[4]) genera recidere. Nam si iudicem benivolum, attentum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, non reperio: cum metus ipse, qui maxime videtur esse extra haec, et attentum iudicem faciat, et ab adverso favore deterreat.

52 Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus, quae sint in ratione prooemii, sed dicendum etiam, quomodo perfici facillime possint: hoc adiicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama dicendum sit; quid iudicem sentire credibile sit, antequam incipimus[5]); tum, quid desideremus[6]) aut deprecemur.

---

1) *abest*. 2) tres. 3) iis. 4) *Adiicitur* tria. 5) incipiamus. 6) aut desid.

Ipsa illum natura eo ducet, ut sciat, quid primum di-
cendum sit. At nunc omne, quo coeperunt[1]), prooe- 53
mium putant, et, ut quidque succurrit, utique si aliqua
sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio
ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causae commu-
nia: nihil tamen in quaque melius dicitur, quam quod
aeque bene dici alibi non possit. Multum gratiae ex- 54
ordio est, quod ab actione diversae partis materiam tra-
hit; hoc ipso, quod non compositum domi, sed ibi atque
ex [2]) re natum, et facilitate famam ingenii auget, et
facie simplicis sumptique ex proximo sermonis fidem
quoque acquirit: adeo ut, etiamsi reliqua scripta atque
elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extempo-
ralis oratio, cuius initium nihil praeparati [3]) habuisse
manifestum est. Frequentissime vero prooemium decebit 55
et sententiarum, et compositionis, et vocis, et vultus
modestia: adeo ut in genere causae etiam indubitabili,
fiducia se ipsa nimium exerere non debeat. Odit enim
iudex fere litigantis securitatem: cumque ius suum intel-
ligat, tacitus reverentiam postulat. Nec minus diligenter, 56
ne suspecti simus illa parte, vitandum: propter quod
minime ostentari debet in principiis cura, quia videtur
ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi. Sed ipsum
istud evitare, summae artis est. Nam id sine dubio ab 57
omnibus, et quidem optime, praeceptum est: verum ali-
quatenus temporum condicione mutatur: quia iam quibus-
dam in [4]) iudiciis maximeque capitalibus, aut apud cen-
tumviros, ipsi iudices exigunt sollicitas et accuratas actio-
nes, contemnique se, nisi in dicendo etiam diligentia ap-
pareat, credunt: nec doceri tantum, sed etiam delectari
volunt. Et est difficilis huius rei moderatio: quae tamen 58
temperari ita [5]) potest, ut videamur accurate, non cal-
lide, dicere. Ex [6]) praeceptis veteribus manet, ne quod
insolens verbum, ne audacius translatum, ne aut ab ob-
soleta vetustate, aut poetica licentia sumptum, in prin-
cipio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, et 59
custodit nos recens audientium intentio: magis conciliatis
animis, et iam calentibus, haec libertas feretur, maxi-
meque cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis
ubertas licentiam verbi notari circumfuso nitore non pa-
titur. Nec argumentis autem, nec locis, nec narrationi 60

---

1) quod coeperit. 2) e. *Item post paulo.* 3) praeparatum.
4) *abest.* 5) ita temperari. 6) Illud ex.

similis esse in prooemio debet oratio, neque tamen de-
ducta semper atque circumlata, sed saepe simplici atque
illaboratae similis, nec verbis vultuque nimia promittens.
Dissimulata enim, et, ut Graeci dicunt, ἀνεπίφατος actio
melius saepe surrepit. Sed haec prout formari animum[1])
61 iudicum expediet. Turbari memoria, vel continuandi
verbi facultate[2]) destitui, nusquam turpius: cum vitio-
sum prooemium possit videri cicatricosa facies: et pessi-
mus certe gubernator, qui navem, dum portum egredi-
62 tur, impegit. Modus[3]) principii, pro causa. Nam bre-
vius simplices, longius perplexae suspectaeque et infames
desiderant. Ridendi vero, qui velut legem[4]) prooemiis
omnibus dederunt, ut intra quattuor sensus terminaren-
tur. Nec minus evitanda est immodica eius longitudo,
ne in caput excrevisse videatur, et, quo praeparare de-
63 bet, fatiget. Sermonem a persona iudicis aversum, quae
ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum a prooemio summo-
vent; nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione
ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundum naturam
confitendum est, ut eos alloquamur potissimum, quos
64 conciliare nobis studemus. Interim tamen et est prooe-
mio[5]) necessarius sensus aliquis, et hic[6]) acrior fit
atque vehementior ad personam directus alterius. Quod
si accidat, quo iure aut qua tanta superstitione prohibe-
65 mur dare per hanc figuram sententiae vires? Neque
enim istud scriptores Artium, quia non liceat, sed quia
non putant utile, vetant. Ita, si vincet utilitas, propter
eandem causam facere debebimus, propter quam veta-
66 mur. Et Demosthenes autem ad Aeschinen[7]) orationem
in prooemio convertit, et M. Tullius, cum pro aliis qui-
busdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tu-
67 beronem; nam erat multo futura languidior, si esset
aliter figurata; quod facilius cognoscet, si quis illam
totam partem vehementissimam, cuius haec forma est,
*Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optan-
dum*, et cetera, convertat ad iudicem; tum enim vere
aversa videatur oratio, et languescat vis omnis, dicenti-
bus nobis, *Habet igitur Tubero, quod est accusatori
68 maxime optandum*. Illo enim modo pressit atque insti-
tit; hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene,
si flexum illum[8]) mutaveris, accidet. [Quid? non Sal-

---

1) animos. 2) facilitate. 3) *Adiicitur* autem. 4) leges. 5) est hoc prooemio. 6) is. 7) Aeschinem. 8) illi.

lustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, et quidem protinus: *Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli?* sicut Cicero [1]) fecerat in Catilinam: *Quousque tandem abutere [2])?*] Ac, ne quis apostrophen miretur, idem Cicero 69 pro Scauro ambitus reo, quae causa est in commentariis, (nam bis eundem defendit,) prosopopoeia loquentis pro reo utitur; pro Rabirio vero Postumo, eodemque Scauro reo repetundarum, etiam exemplis; pro Cluentio (ut modo ostendi) partitione. Non tamen haec, quia 70 possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt; sed quotiens praeceptum vicerit ratio: quomodo et similitudine, dum brevi, et translatione, atque aliis tropis (quae omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi [3]) cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordiorum vitia verius 71 tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, vulgare dicitur; id, minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus, magnis saepe oratoribus non evitatum; quo et adversarius uti potest, commune appellatur: quod adversarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile: quod causae non cohaeret, separatum: quod aliunde trahitur, translatum: praeterea quod longum, quod contra praecepta est: quorum pleraque non principii modo sunt vitia, sed totius orationis.

Haec de prooemio, quotiens erit eius usus: non 72 semper autem est; nam et supervacuum aliquando est, si sit praeparatus satis etiam sine hoc iudex, aut si res praeparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos iudices negat. Aliquando tamen uti, nec si velimus, eo licet, cum iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit incipere. Contra quae [4]) est interim pro- 73 oemii vis etiam non in [5]) exordio. Nam iudices, et in narratione nonnunquam, et in argumentis, ut attendant, et ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat; quale est: *Tum C. Varenus, qui [6])* 74 *a familia Anchariana occisus est. Hoc, quaeso, iudices, diligenter attendite.* Utique si multiplex causa

---

1) sicut et Cicero. 2) *Adiicitur* patientia nostra. *Verum totus locus ab argumento alienissimus est, ideoque cancellis a reliquo contextu separatus.* 3) nisi si. 4) Contraque. 5) *abest.* 6) is qui.

est, sua quibusque partibus danda praefatio est: ut, *Au-*
75 *dite nunc reliqua;* et, *Transeo nunc illuc.* Sed in ipsis
etiam probationibus multa funguntur prooemii vice, ut
facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra censores; pro
Murena, cum se Servio [1]) excusat. Verum id frequen-
tius est, quam ut exemplis confirmandum sit.
76 Quotiens autem prooemio fuerimus usi, tum, sive
ad expositionem transibimus, sive protinus ad probatio-
nem, id debebit in principio postremum esse, cui com-
77 modissime iungi initium sequentium [2]) poterit. Illa vero
frigida et puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transi-
tus efficiat aliquam utique sententiam, et huius velut
praestigiae plausum petat: ut Ovidius lascivire in Meta-
morphosesi solet, quem tamen excusare necessitas potest,
res diversissimas in speciem unius corporis colligentem.
78 Oratori vero quid est necesse surripere hanc transgres-
sionem, et iudicem fallere, qui ut ordini rerum animum
intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima
79 pars expositionis, si iudex narrari nondum sciet. Qua-
propter, ut non abrupte cadere in narrationem, ita non
obscure transcendere, est optimum. Si vero longior se-
quitur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam prae-
parandus erit iudex: ut Cicero saepius, sed et hoc loco
fecit: *Paulo longius exordium rei demonstrandae repe-
tam, quod, quaeso, iudices, ne moleste patiamini: prin-
cipiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.*
Haec fere sunt mihi de exordio comperta.

DE NARRATIONE.

II. Maxime naturale est, et fieri frequentissime de-
bet, ut, praeparato per haec, quae supra dicta sunt,
2 iudice, res, de qua pronuntiaturus est, indicetur. Ea
est narratio. In qua sciens transcurram subtiles ni-
mium divisiones quorundam, plura eius genera facientium.
Non enim solam volunt esse illam negotii, de quo apud
iudices quaeritur, expositionem, sed personae, ut *M.
Acilius Palicanus, humili loco, Picens, loquax magis,
quam facundus;* loci, ut, *Oppidum est in Hellesponto
Lampsacum, iudices;* temporis, ut

Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur;

---

1) Servio se. 2) consequentium.

causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum
exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. Praeter 3
haec, alias perfectas, alias imperfectas vocant: quod quis
ignorat? Adiiciunt, expositionem et praeteritorum esse
temporum, quae est frequentissima; et praesentium, qua-
lis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus
postquam est nominatus; et futurorum, quae solis dari
vaticinantibus potest; nam ὑποτύπωσις non est habenda
narratio. Sed nos potioribus vacemus. 4

Plerique semper narrandum putaverunt: quod
falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia
quaedam tam breves causae, ut propositionem potius ha-
beant, quam narrationem. Id accidit aliquando utrique 5
parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de
iure quaeritur; ut apud centumviros, *Filius an frater
debeat esse intestatae heres? Pubertas annis, an ha-
bitu corporis aestimetur?* Aut cum est quidem in re nar-
rationi locus, sed aut ante [1]) iudici nota sunt omnia, aut
priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, et 6
saepius ab actore: vel quia satis est proponere, vel quia
sic magis expedit. Satis est dixisse, *Certam creditam
pecuniam peto ex stipulatione: Legatum peto ex testa-
mento.* Diversae partis expositio est, cur ea non de-
beantur. Et satis est actori et magis expedit, sic indi- 7
care: *Dico ab Horatio sororem suam interfectam.* Nam-
que et cum propositione iudex crimen omne cognoscit,
et ordo et causa facti pro adversario magis est. Reus 8
contra tunc narrationem subtrahet, cum id, quod obiici-
tur, nec negari, nec excusari poterit, sed in sola iuris
quaestione consistet: ut in eo, qui, cum pecuniam priva-
tam ex aede sacra surripuerit, sacrilegii reus est, confes-
sio verecundior, quam expositio: *Non negamus, pecuniam
de templo esse sublatam; calumniatur tamen accusator
actione sacrilegii, cum privata fuerit, non sacra: vos au-
tem de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit admissum.*

Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic 9
ab illis [2]) dissentio, qui non existimant [3]) esse narratio-
nem, cum reus, quod obiicitur, tantum negat; in qua
est opinione Cornelius Celsus, qui condicionis huius esse
arbitratur plerasque caedis causas, et omnes ambitus
ac repetundarum. Non enim putat esse narrationem [4]), 10

---

1) ante aut. 2) aliis. 3) existiment. 4) narrationes.

nisi quae summam criminis, de quo iudicium est, continet[1]): deinde fatetur ipse, pro Rabirio Postumo narrasse Ciceronem: atqui ille et negavit pervenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quaestio constituta: et in hac
11 narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem magnos alioqui secutus auctores, duas esse in iudiciis narrationum species existimo; alteram ipsius causae, alteram
12 rerum ad causam pertinentium, expositionem. *Non occidi hominem*, nulla narratio est; convenit: sed erit aliqua, et interim etiam longa, contra argumenta eius criminis, de anteacta vita, de causis, propter quas innocens in periculum deducatur, aliis, quibus incredibile id,
13 quod obiicitur, fiat. Neque enim accusator tantum hoc[2]) dicit, *occidisti;* sed, quibus id probet, narrat: ut in tragoediis, cum Teucer Ulixen[3]) reum facit Aiacis occisi, dicens: *Inventum eum in solitudine iuxta exanime corpus inimici, cum gladio cruento;* non id modo Ulixes respondet, non esse a se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse; de laude inter ipsos certatum: deinde subiungit, quomodo in eam solitudinem venerit, iacentem exanimem sit conspicatus, gladium e vulnere extraxerit. His subtexitur argumen-
14 tatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore, *Fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est; Non fui;* dicendum enim, ubi fuerit. Quare ambitus quoque causae et repetundarum hoc etiam plures huiusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina; in quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, interdum singulis,
15 interdum universis. An reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut si quis repetundarum crimine insimulabitur, non et anteactam vitam, et quibus de causis provinciam universam vel accusatorem aut testem offenderit, non inutiliter ex-
16 ponet? Quae si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initium: *A. Cluentius Habitus.* Nihil enim hic de veneficio, sed de causis,
17 quibus ei mater inimica sit, dicit. Illae quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causae, narrationes: vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtu-

---

1) contineant. 2) hoc tantum. 3) Ulixem.

lerat, exceptum esse a se venabulo confessus esset, in crucem sustulit: vel discutiendi alicuius extrinsecus cri- 18
minis, ut pro Rabirio Postumo: *Nam ut ventum Alexandriam est, iudices, haec una ratio a rege proposita Postumo est servandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset:* vel augendi, ut describitur iter Verris.

Ficta interim narratio introduci solet, vel ad con- 19
citandos iudices, ut pro Roscio circa Chrysogonum, cuius paulo ante habui mentionem: vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio circa fratres Cepasios: interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina: *In his quondam locis mater filiam quaesisse dicitur.* Quae omnia eo pertinent, ut appareat, non utique non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod negat.

Ne hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a 20
me positum, supervacuam esse narrationem rei, quam iudex noverit; quod sic intelligi volo, si non modo, factum quid sit, sciet: sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta 21
est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut consentiat. Quare, etiamsi non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum praeparatione quadam: *scire quidem eum in summam, quid acti sit, tamen rationem quoque facti cuiusque cognoscere ne gravetur.* Interim propter aliquem in consilium adhibi- 22
tum nos repetere illa simulemus; interim, ut rei, quae ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio, ad effugiendum taedium nota audientis: sicut: *Meministi;* et: *Fortasse supervacuum fuerit hic commorari; Sed quid ego diutius, cum tu optime noris; illud quale sit, tu scias?* et his similia. Alioqui, 23
si apud iudicem, cui nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria.

Alterum est, de quo frequentius quaeritur, an sit 24
utique narratio prooemio subiicienda; quod qui opinantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam cum prooemium idcirco comparatum sit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, intentior; et probatio, nisi causa prius cognita, non possit adhiberi:

25 protinus iudex notitia rerum instruendus videtur. Sed hoc quoque interim mutat condicio causarum; nisi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur tribus praepositis quaestionibus: aut profuisset exponere, quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui a se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset; aut si iam praeiudicio senatus damnatus esset Milo; aut si Cn. Pompeius, qui propter aliquam gratiam iudicium etiam [1]) militibus armatis clauserat, tanquam
26 adversus ei timeretur. Ergo hae quoque quaestiones vim prooemii obtinebant, cum omnes iudicem praepararent. Sed pro Vareno quoque postea narravit, quam [2]) obiecta diluit. Quod fiet utiliter, quotiens non repellendum tantum erit crimen [3]), sed etiam transferendum erit, ut prius his [4]) defensis, velut initium sit alium culpandi narratio: ut in armorum ratione antiquior cavendi, quam
27 ictum inferendi, cura est. Erunt quaedam causae (neque id raro) crimine quidem, de quo cognitio est, faciles ad diluendum, sed multis anteactae vitae flagitiis et gravibus oneratae: quae prius amovenda [5]) sunt, ut propitius iudex defensionem ipsius negotii, cuius propria quaestio est, audiat: ut, si defendendus sit M. Caelius, nonne optime patronus occurrat prius conviciis luxuriae, petulantiae, impudicitiae, quam veneficii? in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio: tum deinde [6]) narret de bonis Pallae, totamque de vi explicet causam, quae est
28 ipsius actione defensa? Sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quaedam ponuntur, quae themata dicimus, propter quae nihil est diluendum. Ideoque narratio prooemio semper subiungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suae loco narrare
29 videantur. Nam cum pro petitore dicunt, et expositione, tanquam priores agant, uti solent; et contradictione, tanquam respondeant: idque fit recte. Nam cum sit declamatio forensium actionum meditatio, cur non in utrumque protinus locum se [7]) exerceat? Cuius rationis ignari, ex more, cui assuerunt, nihil in foro putant esse mutan-
30 dum. Sed in scholasticis quoque nonnunquam evenit, ut pro narratione sit propositio. Nam quid exponet, quae se-

1) *abest.* 2) cum. 3) quoties crimen non repellendum tantum, *sine* erit. 4) his prius. 5) amolienda. 6) deinde tum. 7) *abest.*

lotypum malae tractationis accusat? aut qui Cynicum apud censores reum de moribus facit? cum totum crimen uno verbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur. Sed haec hactenus.

Nunc, quae sit narrandi ratio, subiungam. Narratio est rei factae, aut ut factae, utilis ad persuadendum expositio; vel (ut Apollodorus finit) oratio docens auditorem, quid in controversia sit. Eam plerique scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, volunt esse lucidam, brevem, verisimilem. Neque enim refert, an pro lucida perspicuam, pro verisimili probabilem credibilemve dicamus. Eadem nobis placet divisio; quanquam et Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, praeceptum brevitatis irridens, tanquam necesse sit, longam esse aut brevem [1]) expositionem, ne liceat ire per medium. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique nec dilucide semper sit utile exponere. Quo diligentius distinguenda sunt singula, ut, quid quoque loco prosit, ostendam. Narratio est aut tota pro adversariis, aut mixta ex utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti simus his tribus partibus, per quas efficitur, quo facilius iudex [2]) intelligat, meminerit, credat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quod proposuerim, eam, quae sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, cum vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare non minus laborandum est, ut iudex, quae vere dicimus, quam quae fingimus, credat. Sunt quidem hae, quas supra retuli, virtutes aliarum quoque partium. Nam et per totam actionem vitanda est obscuritas, et modus ubique custodiendus, et credibilia esse omnia oportet [3]), quae dicuntur. Maxime tamen haec in ea parte custodienda sunt, quae prima iudicem docet: in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem narratio aperta atque dilucida, si fuerit primum exposita verbis propriis et significantibus, et non sordidis quidem, non tamen exquisitis, et ab usu remotis; tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex, quae dicuntur, quam facillime

Margin section numbers: 31 (Narratio est rei factae), 32 (Eadem nobis placet), 33 (Quo diligentius), 34 (Nec quisquam), 35 (Sunt quidem hae), 36 (Erit autem narratio)

---

1) aut brevem esse. 2) index facilius. 3) oportet omnia.

37 accipiat. Quae quidem virtus negligitur a plurimis, qui
ad clamorem dispositae, vel etiam forte circumfusae,
multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silen-
tium: nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu ac
vociferatione concusserint: rem indicare, sermonis coti-
diani, et in quemcunque etiam indoctorum cadentis, ex-
istimant: cum interim, quod tanquam facile contemnunt,
38 nescias, praestare minus velint, an possint. Neque enim
aliud in eloquentia, cuncta experti, difficilius reperient,
quam id, quod se fuisse dicturos [1]) omnes putant, post-
quam audierunt: quia non bona iudicant esse illa, sed
vera. Tum autem optime dicit orator, cum videtur vere [2])
39 dicere. At nunc, velut campum nacti expositionis, hic
potissimum et vocem flectunt, et cervicem reponunt, et
brachium in latus iactant, totoque et rerum et verborum
et compositionis genere lasciviunt: deinde (quod sit mon-
stro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verum
haec omittamus, ne minus gratiae praecipiendo recta,
40 quam offensae reprehendendo prava, mereamur. **Brevis**
erit narratio ante omnia, si inde coeperimus rem expo-
nere, unde ad iudicem pertinet; deinde, si nihil extra
causam dixerimus: tum etiam, si reciderimus omnia, qui-
bus sublatis, neque [3]) cognitioni quidquam, neque utili-
41 tati, detrahatur. Solet enim quaedam esse [4]) partium
brevitas, quae longam tamen efficit summam. *In portum
veni, navem [5]) prospexi, quanti veheret interrogavi, de
pretio convenit, conscendi, sublatae sunt ancorae, sol-
vimus oram, profecti sumus.* Nihil horum dici celerius
potest, sed sufficit dicere: *e portu navigavi.* Et, quo-
tiens exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse
42 contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare, cum dicere
liceat, *Est mihi filius iuvenis*, omnia illa supervacua:
*Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum filium sustu-
li [6]), educavi, in adolescentiam perduxi.* Ideoque Grae-
corum aliqui aliud circumcisam expositionem, id est σύν-
τομον, aliud brevem putaverunt: quod illa supervacuis
careret, haec posset aliquid ex necessariis desiderare.
43 Nos autem brevitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed
ne plus dicatur, quam oporteat. Nam iterationes quidem,
et ταυτολογίας, et περισσολογίας, quas in narratione vitan-
das quidam scriptores Artium tradiderunt, transeo; sunt

---

1) dicturos fuisse. 2) vera. 3) nec *bis.* 4) esse quaedam.
5) navim. 6) natum sustuli, filium.

enim haec vitia non tantum brevitatis gratia refugienda.
Non minus autem cavenda erit, quae nimium corripien- 44
tes omnia sequitur, obscuritas: satiusque est aliquid nar-
rationi superesse, quam deesse. Nam supervacua cum
taedio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur.
Quare vitanda est etiam illa Sallustiana (quanquam in 45
ipso virtutis locum obtinet) brevitas, et abruptum sermo-
nis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallat[1]),
audientem transvolat, nec, dum repetatur, expectat: cum
praesertim lector non fere sit, nisi eruditus; iudicem
rura plerumque in decurias mittant, de eo pronuntiatu-
rum, quod intellexerit: ut fortasse ubique, in narratione
tamen praecipue, media haec tenenda sit via dicendi,
q u a n t u m o p u s e s t, q u a n t u m s a t e s t[2]). Quantum 46
opus est autem non ita solum accipi volo, quantum ad
indicandum sufficit: quia non inornata debet esse brevi-
tas, alioqui sit indocta; nam et fallit voluptas, et minus
longa, quae delectant, videntur: ut amoenum ac molle
iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat, quam
durum aridumque compendium. Neque enim mihi un- 47
quam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea, quae cre-
dibilem faciunt expositionem, inseri velim. Simplex
enim et undique praecisa, non tam narratio vocari potest,
quam confessio. Sunt porro multae condicione ipsa rei
longae narrationes, quibus extrema (ut praecepi) prooe-
mii parte ad intentionem praeparandus est iudex: deinde
curandum, ut omni arte vel ex spatio eius detrahamus
aliquid, vel ex taedio. Ut minus longa sit, efficiemus, 48
quae poterimus, differendo, non tamen sine mentione
eorum, quae differemus: *Quas causas occidendi habue-
rit, quos assumpserit conscios, quemadmodum disposue-
rit insidias, probationis loco dicam.* Quaedam vero ex 49
ordine praetermittenda, quale est apud Ciceronem: *Mo-
ritur Fulcinius: multa enim, quae sunt in re, quia re-
mota sunt a causa, praetermittam.* Et[3]) partitio taedium
levat: *Dicam, quae acta sint ante ipsum rei contractum;
dicam, quae in re ipsa; dicam, quae postea.* Ita tres 50
potius modicae narrationes videbuntur, quam una longa.
Interim expediet expositiones brevi interfatione distin-
guere: *Audistis, quae ante acta sunt; accipite nunc,
quae insequuntur.* Reficietur enim iudex priorum fine,
et se velut ad novum rursus initium praeparabit.

1) fallit. 2) satis est. 3) At.

51 Si tamen, adhibitis quoque his artibus, in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio; quod Cicero etiam in brevi narratione fecit [1]): *Adhuc, Caesar, Q. Ligarius culpa caret: domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem* etc.

52 Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus nostrum animum, ne quid naturae dicamus adversum; deinde si causas ac rationes factis praeposuerimus, non omnibus, sed de quibus quaeritur; si personas convenientes iis, quae facta credi volemus, constituerimus, ut furti reum, cupidum; adulterii, libidinosum; homicidii, temerarium; vel contra, si defende-
53 mus: praeterea loca et tempora et his similia. Est autem quidam et ductus rei credibilis, qualis in comoediis etiam, et in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur et cohaerent, ut, si priora bene [2]) narraveris, iudex ipse,
54 quod postea sis narraturus, expectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina quaedam probationum spargere: verum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam tamen argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici et brevi: ut in veneficiis: *Sanus bibit, statim concidit, livor*
55 *ac tumor confestim est insecutus.* Hoc faciunt et illae praeparationes, cum reus dicitur robustus, armatus [3]), contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique, quae probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem, narratione delibabi-
56 mus. Aliquando, si destituti fuerimus his, etiam fatebimur: *Vix esse credibile, sed verum, et hoc maius habendum scelus; nescire nos, quomodo factum sit, aut*
57 *quare; mirari, sed probaturos.* Optimae vero praeparationes erunt, quae latuerint, ut a Cicerone sunt quidem utilissime praedicta omnia, per quae Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse videatur: plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus*
58 *est.* Quam nihil festinato, nihil praeparato [4]) fecisse videtur Milo! Quod non solum rebus ipsis vir eloquen-

---

1) facit. 2) bene priora. 3) *Adiicitur* sollicitus. 4) nihil praeparato, nihil festinato.

tissimus, quibus moras et lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus et cotidianis, et arte occulta consecutus est: quae si aliter dicta essent, strepitu ipsum iudicem ad custodiendum patronum excitassent. Frigere [1]) videntur ista plerisque: sed hoc mani- 59
festum est, quomodo iudicem fefellerit, quod vix a lectore deprehenditur. Haec sunt, quae credibilem faciant expositionem. Nam id quidem, ne qua contraria [2]) aut 60
sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui praecipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores Artium hoc quoque, tanquam occultum et a se prudenter erutum, tradunt.

His tribus narrandi virtutibus adiiciunt quidam ma- 61
gnificentiam, quam μεγαλοπρέπειαν vocant, quae neque in omnes causas cadit, (nam quid in plerisque iudiciis privatis, de certa credita, locato et conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) neque semper est utilis, ut etiam, velut proximo [3]), exemplo Miloniano patet. Et meminerimus, mul- 62
tas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit, quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. Quare non magis proprium narrationis est magnifice dicere, quam miserabiliter, invidiose, graviter, dulciter, urbane: quae, cum suo quaeque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata et velut dedita.

Illa quoque, ut narrationi apta, ita cum ceteris par- 63
tibus communis, est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit; non enim magnificam modo vult esse, verum etiam iucundam expositionem. Sunt qui adiiciant his evidentiam, ἐνάργεια Graece vocatur. Neque ego 64
quemquam deceperim, ut dissimulem, Ciceroni quoque plures partes placere. Nam, praeterquam planam et brevem et credibilem, vult esse evidentem, moratam, cum dignitate. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quae poterunt. Evidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cum, quid veri, non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est: sed subiici perspicuitati potest; quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda veritas esset, quod est ridiculum. Nam 65

1) Frigida. 2) Nam ne contraria, *reliquis verbis omissis.*
3) ut vel proximo.

qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: et in his [1]) quae
narrat debet laborare, ut videantur quam evidentissima.
66 Et quatenus etiam forte quadam pervenimus ad dif-
ficilius narrationum genus, iam de his loquamur, in qui-
bus res contra nos erit: quo loco nonnulli praeter-
eundam narrationem putaverunt. Et sane nihil est faci-
lius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed
si aliqua iusta ratione huiusmodi susceperis litem; cuius
artis est, malam esse causam, silentio confiteri? nisi
forte tam hebes futurus est iudex, ut secundum id pro-
67 nuntiet, quod sciet narrare te noluisse. Neque infitias
eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adiicienda,
aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda,
quae tacere oportebit et liberum erit. Quod fit nonnun-
quam brevitatis quoque gratia, quale illud est: *Respon-*
68 *dit, quae ei visum est.* Distinguamus igitur genera cau-
sarum. Namque, in quibus non de culpa quaeritur, sed
de actione, etiamsi erunt contra nos themata, confiteri
nobis licebit: *Pecuniam de templo sustulit, sed priva-*
tam: ideoque sacrilegus non est [2]). *Virginem rapuit:*
69 *non tamen optio patri dabitur. Ingenuum stupravit, et*
stupratus se suspendit: non tamen ideo stuprator capite,
ut causa mortis, punietur; sed decem milia, quae poena
stupratori constituta est, dabit. Verum in his quoque
confessionibus est aliquid, quod ex invidia, quam expo-
sitio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi
70 nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quaedam enim
quasi non narrantes mitigabimus: *Non quidem (ut ad-*
versarius dicit) consilium furti in templum attulit, nec
diu captavit eius rei tempus: sed occasione et absentia
custodum corruptus, et pecunia, quae nimium quantum [3])
in animis hominum potest, victus est. Sed quid refert?
peccavit et fur est; nihil attinet id defendere, cuius
71 *poenam non recusamus.* Interim [4]) quasi damnemus ipsi:
Vis te dicam vino impulsum? errore lapsum? nocte de-
ceptum? vera sunt ista fortasse; tu tamen ingenuum
stuprasti, solve decem milia. Nonnunquam propositione
72 praemuniri potest causa, deinde [5]) exponi. Contraria sunt
omnia tribus filiis, qui in mortem patris coniuraverant;
sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum
intrarunt, patre dormiente; cum occidere eum nemo po-

1) iis. 2) non ideo sacrilegus est. 3) *de coniectura. Vulgo* quam. 4) Interdum. 5) et deinde.

sset, excitato omnia indicarunt. Si tamen pater, qui 73
risit patrimonium, et reos parricidii defendit, sic agat:
*uod contra legem sufficit, parricidium obiicitur iu-
nibus, quorum pater vivit, atque etiam liberis
is adest; ordinem rei narrare quid necesse est* [1]),
*m ad legem nihil pertineat? sed si confessionem cul-
e meae* [2]) *exigitis, fui pater durus, et patrimonii,
od iam melius ab his administrari poterat, tenax
stos;* deinde subiicitur: *Stimulatos ab iis, quorum in-* 74
*lgentiores parentes erant; semper tamen habuisse
m* [3]) *animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere
trem non possent. Neque enim iureiurando opus
isse, si alioqui hoc mentis habuissent; nec sorte, nisi
od se quisque eximi voluerit:* omnia haec qualiacun-
e placidioribus animis accipientur, illa brevi primae
opositionis defensione mollita. At cum quaeritur, An 75
ctum sit? vel, Quale factum sit? licet omnia contra
s sint, quomodo tamen evitare expositionem salva
usae ratione possumus? Narravit accusator, neque
, ut, quae essent acta, tantum indicaret; sed adiecit
vidiam, rem verbis exasperavit; accesserunt proba-
nes, peroratio incendit, et plenos irae reliquit. Ex- 76
ctat naturaliter iudex, quid narretur a nobis. Si nihil
ponimus, illa esse, quae adversarius dixit, et talia,
alia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem
ponemus? Si de qualitate agitur [4]), cuius tum demum
aestio est, cum de re constat, eadem, sed non eodem
odo: alias causas, aliam rationem dabo. Verbis 77
vare quaedam licebit: luxuria hilaritatis, avaritia
rsimoniae, negligentia simplicitatis nomine lenietur.
ultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel
iserationis merebor. Solet nonnunquam movere lacri-
as ipsa confessio. Atque ego libenter interrogem,
it illa defensuri, quae non narraverint, necne? Nam 78
neque defenderint, neque narraverint, tota causa
odetur: at si defensuri sunt, proponere certe plerum-
e id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo
n exponamus, quod et dilui potest, et, ut hoc con-
igat, utique indicandum est? Aut quid inter proba- 79
nem et narrationem interest, nisi quod narratio est
obationis continua propositio, rursus probatio narra-
oni congruens confirmatio? Videamus ergo, num haec

1) narr. quidem nihil necesse est. 2) meae culpae. 3) eum
buisse. 4) agetur.

expositio longior demum debeat esse [1]), et paulo verbo-
sior praeparatione, et quibusdam argumentis, (argumen-
tis dico, non argumentatione,) cui tamen plurimum con-
fert frequens affirmatio, *Effecturos nos, quod dicimus:*
non posse vim rerum ostendi prima expositione: expe-
80 *ctent, et opiniones suas differant, et bene sperent.* De-
nique utique narrandum est [2]), quidquid aliter, quam
adversarius exposuit, narrari potest, aut etiam [3]) prooe-
mia sunt in his causis supervacua: quae quid magis agunt,
quam ut cognitioni rerum accommodatiorem iudicem fa-
ciant? Atque constabit [4]), nusquam eorum esse maio-
rem usum, quam ubi animus iudicis ab aliqua contra
81 nos insita opinione flectendus est. Coniecturales autem
causae, in quibus de facto quaeritur, non tam saepe
rei, de qua iudicium est, quam eorum, per quae res
colligenda est, expositionem habent. Quae cum accusa-
tor suspiciose narret, reus levare suspicionem debeat,
aliter ab hoc atque ab illo ad iudicem perferri oportet.
82 At enim quaedam argumenta turba valent, diducta le-
viora sunt. Id quidem non eo pertinet, ut quaeratur,
an narrandum? sed, quomodo narrandum sit? Nam et
congerere plurima expositione quis [5]) prohibet, si id
utile est causae, et promittere? sed et dividere narratio-
nem et probationes subiungere partibus, atque ita trans-
83 ire ad sequentia? Nam ne iis quidem accedo, qui sem-
per eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narran-
dum: sed eo malo narrare, quo expedit. Quod fieri
plurimis figuris licet. Nam et aliquando nobis [6]) excidisse
simulamus, cum utiliore loco reducimus: et interim nos
reddituros [7]) reliquum ordinem testamur, quia sic futura
84 sit causa lucidior: interim re exposita, subiungimus cau-
sas, quae antecesserunt. Neque enim est una lex defen-
sionis, certumque praescriptum: pro re, pro tempore
intuenda, quae prosint, atque ut erit vulnus, ita vel cu-
randum protinus, vel, si curatio differri potest, interim
85 deligandum. Nec saepius narrare duxerim nefas, quod
Cicero pro Cluentio fecit: estque non concessum modo,
sed aliquando etiam necessarium; ut in causis repetun-
darum, omnibusque, quae simplices non sunt. Amentis

---

1) num expositio haec longior demum esse debeat. 2) narran-
dum est utique. 3) aut eo etiam. 4) Atqui constat *de coniect.*
Regii. 5) quid. 6) *abest.* 7) reducturos. *Sed legendum vide-*
tur nos relaturos ordinem.

est enim, superstitione praeceptorum contra rationem
causae trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere 86
est institutum, ne iudex, qua de re dicatur [1]), ignoret.
Cur igitur, si singula probanda aut refellenda erunt, non
singula etiam narrentur? Me certe, quantacunque nostris
experimentis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quotiens
aliqua ita desiderabat utilitas, probantibus et eruditis,
et iis, qui iudicabant, scio: et (quod non arroganter
dixerim, quia sunt plurimi, quibuscum egi, qui me
refellere possint, si mentiar) fere ponendae a me causae
officium exigebatur. Neque ideo tamen non id [2]) saepius 87
facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quaedam
vero etiam turpiter convertuntur: ut si peperisse narres,
deinde concepisse; apertum testamentum, deinde signatum:
in quibus si id, quod posterius est, dixeris, de
priore tacere optimum; palam est enim praecessisse [3]).

Sunt quaedam et falsae expositiones, quarum in foro 88
duplex genus est: alterum, quod instrumentis adiuvatur,
ut Publius Clodius fiducia testium, qua nocte incestum
Romae commiserat, Interamnae se fuisse dicebat: alterum,
quod est tuendum dicentis ingenio. Id interim
ad solam verecundiam pertinet, unde etiam mihi videtur
dici color: interim ad quaestionem. Sed utrumcunque 89
erit, prima sit curarum, ut id, quod fingemus, fieri
possit: deinde, ut et personae, et loco, et tempori congruat,
et credibilem rationem et ordinem habeat; si
contigerit [4]), etiam verae alicui rei cohaereat; aut argumento,
quod sit in causa, confirmetur. Nam quae tota
extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt.
Curandum praecipue, (quod fingentibus frequenter ex- 90
cidit [5])) ne qua inter se pugnent; quaedam enim partibus
blandiuntur, sed in summam non consentiunt; praeterea,
ne iis, quae vera esse constabit, adversa sint: in schola 91
etiam, ne color extra themata quaeratur. Utrobique
autem orator meminisse debebit actione tota, quid finxerit,
quoniam solent excidere, quae falsa sunt: verumque
est illud, quod vulgo dicitur, mendacem memorem esse
oportere. Sciamus autem, si de nostro facto quaeratur, 92
unum nobis aliquid esse dicendum: si de alieno, mittere
in plura [6]) suspiciones licere. Est tamen quibusdam
scholasticis controversiis, in quibus ponitur, aliquem

---

1) quaeratur. 2) *abest.* 3) *Absunt haec verba quattuor.*
4) continget. 5) accidit. 6) plurimas.

non respondere quod[1]) interrogatur, libertas omnia enu-
93 merandi, quae responderi potuissent. Fingenda vero meminerimus ea, quae non cadant in testem; sunt autem haec, quae a nostro[2]) dicuntur animo, cuius ipsi tantum conscii sumus: item quod a defunctis; nec hoc enim est, qui neget: itemque ab eo, cui idem expediet; is enim non negabit: ab adversario quoque; quia non est habi-
94 turus in negando fidem. Somniorum et superstitionum colores ipsa iam facilitate auctoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cum praesertim quorundam proba-
95 tio sola sit in asseveratione et perseverantia: ut ille *parasitus, qui ter abdicatum a divite iuvenem, et absolutum, tanquam suum filium asserit*, habebit quidem colorem, quo dicat, et paupertatem sibi causam exponendi fuisse; et ideo a se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet; et ideo illum ter innocentem[3])
96 abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis et amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, et odium divitis, et metum pro iuvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat: suspicione subiecti petitoris
97 non carebit. Evenit aliquando in scholasticis controversiis, quod in foro an possit accidere dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se quaeque
98 defendat; ut in illa controversia: *Uxor marito dixit, appellatam se de stupro a privigno, et sibi constitutum tempus et locum: eadem contra filius detulit de noverca, edito tantum alio tempore ac loco: pater in eo, quem uxor praedixerat, filium invenit; in eo, quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente, filium abdicat.* Nihil dici potest pro iuvene, quod non idem
99 sit pro noverca. Ponentur tamen etiam communia: deinde ex personarum comparatione, et indicii ordine,
100 et silentio repudiatae, argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quaedam esse, quae colorem non recipiant, sed tantum defendenda sint; qualis est ille *dives, qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit* et reus est iniuriarum: nam factum eius modestum esse nemo dixerit: fortasse, ut sit tutum, obtinebit.

101 Quodsi pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit; miscenda sit an separanda narratio, cum

1) ad quae. 2) sunt autem, quae nostro. 3) innocentem ter.

psa condicione causae [1]) deliberandum est. Nam si plura unt, quae nocent; quae prosunt, obruuntur [2]). Itaque nunc dividere optimum erit, et iis, quae partem nostram adiuvabunt, expositis et confirmatis, adversus reliqua uti remediis, de quibus supra dictum est. Si plura pro- 102
derunt; etiam coniungere licebit, ut, quae obstant, in mediis velut auxiliis nostris posita, minus habeant virium. Quae tamen non erunt nuda ponenda, sed, ut et nostra aliqua argumentatione firmemus, et diversa cur credibilia non sint, adiiciamus: quia, nisi distinxerimus, verendum est, ne bona nostra permixtis malis inquinentur.

Illa quoque de narratione praecipi solent, ne qua 103
ex ea fiat excursio; ne avertatur a iudice sermo; ne alienae personae vocem demus; ne argumentemur: adiiciunt quidam etiam, ne utamur affectibus: quorum pleraque sunt frequentissime custodienda: imo nunquam, nisi ratio coegerit, mutanda. Ut sit expositio perspicua et brevis, 104
nihil quidem tam raro poterit habere rationem, quam **excursio**: nec unquam debebit esse, nisi brevis, et talis, ut vi quadam videamur affectus velut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias Sassiae: *O* 105
mulieris scelus incredibile, et praeter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam et indomitam! O audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque illas nuptiales! non limen cubiculi! non cubile filiae! non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum! **Sermo vero aversus a iudice** et bre- 106
vis indicat interim, et coarguit magis; qua de re idem, quod in [3]) prooemio dixeram, sentio, sicut de prosopopoeia quoque: qua tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidia: *Somnone te languidum, an gravi lethargo putem oppressum?* sed M. quoque Tullius circa nauarchos, (nam ea quoque rei expositio est,) *Ut adeas, tantum dabis*, et reliqua. Quid? pro Cluentio, 107
Staleni Bulbique colloquium nonne ad celeritatem plurimum et ad fidem confert? Quae ne fecisse inobservantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus praecepit [4]), ut habeat narratio suavitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus. Argumentabimur, 108
ut dixi, nunquam: **argumentum** ponemus aliquando;

1) causae conditione. 2) obruentur. 3) de. 4) praecipit.

quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit, *sic eum provinciae praefuisse, ut illi pacem esse expediret*. Inseremus expositioni et brevem, cum res poscet, defensionem,
109 et rationem factorum. Neque enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est: *Q. Ligarius legatus C. Considio* [1]) *profectus est.* Quid ergo M. Tullius? *Q. enim*, inquit, *Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C.*
110 *Considio profectus est.* Et alibi [2]): *Non modo ad bellum* [3]), *sed ne ad minimam quidem suspicionem belli.* Et cum esset indicaturo satis: *Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est*, adiecit: *domum spectans, et ad suos redire cupiens.* Ita, quod exponebat, et ratione fecit credibile, et affectu [4]) quoque implevit.
111 Quo magis miror eos, qui non putant utendum in narratione affectibus. Qui si hoc dicunt: non diu, neque ut in epilogo, mecum sentiunt; effugiendae sunt enim morae. Ceterum cur ego iudicem nolim, dum
112 eum doceo, etiam movere? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar? cum praesertim etiam in probationibus faciliorem sim animum eius habiturus,
113 occupatum [5]) vel ira, vel miseratione. An non M. Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime movet affectus, non solum condicione ipsius, loco iniuriae, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui, cum virgis caederetur, non ingemuerit, non rogaverit; sed tantum civem Romanum esse se [6]), cum invidia caedentis, et fiducia
114 iuris clamaverit. Quid? Philodami casum nonne cum per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio ipso lacrimis implevit, cum flentes non tam narraret, quam ostenderet, patrem de morte filii, filium de patris?
115 Quid ulli epilogi possunt magis habere miserabile? Serum est enim, advocare his [7]) rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris; assuevit illis iudex, iamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: et difficile est nobis, mutare animi habitum [8]) semel constitutum.

---

1) legatus in Africam cum C. Considio. 2) Alibi, *sine* et. 3) non modo nullum ad bellum. 4) affectus. 5) faciliore sim animo eius abusurus, occupato. 6) se Romanum esse. 7) iis. 8) habitum animi.

Ego vero (neque enim dissimulabo iudicium meum, 116
quanquam id, quod sum dicturus, exemplis magis, quam
praeceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam par-
tem orationis, omni, qua potest, gratia et venere exor-
nandam puto. Sed plurimum refert, quae sit natura eius
rei, quam exponemus [1]). In parvis ergo, quales sunt fere 117
privatae, sit ille pressus et velut applicitus rei cultus:
in verbis summa diligentia; quae in locis impetu feruntur,
et circumiectae orationis copia latent, hic expressa,
et, ut vult Zeno, *sensu tincta* esse debebunt: compositio
dissimulata quidem, sed tamen quam iucundissima: figu- 118
rae, non illae poeticae, et contra rationem [2]) loquendi
auctoritate veterum receptae, (nam debet esse quam pu-
rissimus sermo,) sed quae varietate taedium effugiant, et
mutationibus animum levent: ne in eundem casum, simi-
lem compositionem, pares elocutionum tractus incidamus.
Caret enim ceteris lenociniis expositio, et, nisi commen-
detur hac venustate, iaceat necesse est. Nec in ulla parte 119
intentior est iudex: eoque nihil recte dictum perit. Prae-
terea, nescio quomodo etiam credit facilius, quae audienti
iucunda sunt, et voluptate ad fidem ducitur. Ubi vero 120
maior res erit, et atrocia invidiose, et tristia miserabili-
ter dicere decebit: non ut consumantur affectus, sed ut [3])
tamen velut primis lineis designentur, et [4]) plane, qualis
futura sit imago rei, statim appareat. Ne sententia qui- 121
dem velut fatigatum intentione stomachum iudicis reficere
dissuaserim, maxime quidem brevi interiectione [5]), qualis
est illa: *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque ser-
vos in tali re* [6]) *facere voluisset:* interim paulo liberiore,
qualis est illa: *Nubit genero socrus, nullis auspicibus,
nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* Quod cum 122
sit factum his [7]) quoque temporibus, quibus omnis ad uti-
litatem potius, quam ad ostentationem, componebatur
oratio, et erant adhuc severiora iudicia: quanto nunc
faciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pe-
ricula irrupit voluptas? cui hominum desiderio quantum
dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgen-
dum esse confiteor. Multum confert adiecta veris credi- 123
bilis rerum imago, quae velut in rem praesentem perdu-
cere audientes videtur: qualis est illa M. Caelii in
Antonium descriptio: *Namque ipsum offendunt temulento
sopore profligatum, totis praecordiis stertentem, ructuo-*

1) exponimus. 2) fidem. 3) *abest.* 4) ut. 5) breviter
iniecta. 6) re tali. 7) iis.

sos spiritus geminare, praeclarasque contubernales ab
omnibus spondis transversas incubare, et reliquas cir-
124 *cumiacere passim: quae tamen exanimatae terrore, ho-*
stium adventu percepto, excitare Antonium conabantur,
nomen inclamabant, frustra cervicibus tollebant, blandius
alia ad aurem invocabat, vehementius etiam nonnulla
feriebat; quarum cum omnium vocem tactumque noscita-
ret, proximae cuiusque collum amplexu petebat; neque
dormire excitatus, neque vigilare ebrius poterat; sed
semisomno sopore inter manus centurionum concubinarum-
que iactabatur. Nihil his neque credibilius fingi, neque
vehementius exprobrari, neque manifestius ostendi potest.
125 Neque illud quidem [1]) praeteribo, quantam afferat
fidem expositioni narrantis auctoritas: quam mereri debe-
mus ante omnia quidem vita, sed et ipso genere orationis;
quod quo fuerit gravius ac [2]) sanctius, hoc plus habeat ne-
126 cesse est in affirmando ponderis quoque [3]). Effugienda
igitur in hac praecipue parte omnis calliditatis suspicio,
(neque enim se usquam custodit magis iudex:) nihil videa-
tur fictum, nihil sollicitum; omnia potius a causa, quam
127 ab oratore, profecta credantur. At [4]) hoc pati non pos-
sumus, et perire artem putamus, nisi apparet [5]): cum
desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque
hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quae circum-
stantibus ostentare volumus, iudicibus prodimus.
128 Est et quaedam repetita narratio, quae ἐπιδιήγησις
dicitur, sane res declamatoria magis, quam forensis; ideo
autem reperta, ut, quia narratio brevis esse debet, fusius
et ornatius res possit [6]) exponi: quod fit vel invidiae gra-
tia, vel miserationis. Id enim [7]) raro faciendum iudico,
neque sic unquam, ut totus ordo repetatur; licet enim
per partes idem consequi. Ceterum, qui uti ἐπιδιηγήσει
volet, narrationis loco rem stringat, et contentus indicare,
quid facti sit; quo sit modo factum, plenius se loco suo
expositurum esse promittat.
129 Initium narrationis quidam utique faciendum a per-
sona putant: eamque, si nostra sit, ornandam; si aliena,
infamandam statim. Hoc sane frequentissimum est, quia
130 personae sunt, inter quas litigatur. Sed hae quoque in-
terim cum suis accidentibus ponendae, cum id profuturum
est, ut: *A. Cluentius Habitus fuit pater huiusce, iudices,*

1) Ne illud quidem. 2) *abest*. 3) quoque ponderis. 4) Sed.
5) appareat. 6) posset. 7) esse.

homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobilitate princeps: interim sine his; ut, *Q. enim*[1]) *Ligarius cum esset:* frequenter vero et a re; sicut pro 131 Tullio Cicero: *Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum:* Demosthenes pro Ctesiphonte: *Τοῦ γὰρ Φωκικοῦ συστάντος πολέμου.* De fine narrationis cum iis 132 contentio est, qui perduci expositionem volunt eo, unde quaestio oritur: *His rebus ita gestis, P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, de vi, hominibus armatis, sine ulla exceptione: tantum ut, unde deiecisset, restitueret; deinde*[2]) *restituisse se dixit. Sponsio facta est; hac de sponsione vobis iudicandum est.* Id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

DE EGRESSIONE.

III. Ordine ipso narrationem sequitur confirmatio. Probanda sunt enim, quae propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem laetum ac plausibilem locum, quam maxime possint favorabiliter, excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione 2 declamatoria, iam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum iactationem repertum est: ne, si pressae illi (qualis saepius desideratur) narrationis gracilitati coniuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. In quo vitium illud est, quod, 3 sine discrimine causarum atque utilitatis, hoc, tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt: eoque sumptas ex iis partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autem confiteor, hoc expatiandi genus non 4 modo narrationi, sed etiam quaestionibus, vel universis vel interim singulis, opportune posse subiungi, cum res postulat, aut certe permittit; atque eo vel maxime illustrari ornarique orationem: sed, si cohaeret et sequitur; non, si per vim cuneatur, et, quae natura iuncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quam narra- 5

1) *abest.* 2) *abest.*

tioni probatio: nisi [1]) excursus ille vel egressio [2]) quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus: ut, si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur
6 eam, spiritum rumpente [3]) protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit; alioqui prius est, quod obiicias, verum efficere, quam magnum: quia criminum [4]) invidia pro reo est, priusquam probabitur [5]); difficillima est enim gravissimi
7 cuiusque sceleris fides. Idem fieri non inutiliter potest, ut, si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis: aut, si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ob ea periculum intentetur,
8 ostendas. Verum haec breviter omnia. Iudex enim, ordine audito, festinat ad probationem, et quamprimum certus esse sententiae cupit. Praeterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, et inani mora fatigatis.

9 Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quaestionem praeparatio: utique si prima specie minus erit favorabilis, si legem asperam ac [6]) poenarias actiones inferemus, est hic locus velut sequentis exordii, ad conciliandum probationibus nostris iudicem, mitigandum, concitandum. Quod liberius hic et vehementius fieri potest, quia iudici
10 nota iam causa est. Hic [7]) igitur velut fomentis, si quid erit asperum, praemolliemus, quo facilius aures iudicum, quae post propondituri [8]) erimus, admittant, ne iustum [9]) nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur invitis.
11 Quo loco tamen iudicis quoque noscenda natura est, iuri magis, an aequo, sit appositus? proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium. Ceterum res eadem et post quaestionem perorationis vice fungitur.

12 Hanc partem παρέκβασιν vocant Graeci, Latini e g r e s s u m vel e g r e s s i o n e m. Sed hae sunt plures, ut dixi, quae per totam causam varios habent excursus, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum gestarum, ut laetitia [10]) fabu-
13 larum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis Siciliae laus, Proserpinae raptus; pro C.

---

1) *Adiicitur* si. 2) vel q u a s i f i n i s n a r r a t i o n i s, vel quasi. 3) v e l u t spiritu erumpente. 4) criminis. 5) probatur. 6) t u e b i m u r, aut. 7) His. 8) dicturi. 9) ius. 10) gestarum, vel etiam.

Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeii comemoratio: in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoaverat, sermone devertit. Ad totum παρέκβασις [1]) est (ut 14
mea quidem fert opinio) alicuius rei, sed ad utilitatem causae pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio. Quapropter non video, cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur; non magis quam illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cum tot modis a recto itinere declinet oratio. Nam quid- 15
quid dicitur praeter illas quinque, quas fecimus, partes, egressio est, indignatio, miseratio, invidia, convicium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio. Similia his, quae non sunt in quaestione; omnis amplificatio [2]), omne affectus genus; atque ea maxime iucundam et ornatam faciunt orationem: de luxuria, de avaritia, de religione, de officiis; quae cum sint argumentis subiecta similium rerum, quia cohaerent, egredi non videntur.
Sed plurima sunt, quae rebus nihil secum cohaerentibus 16
inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt haec, quorum alia sic praeparata afferimus, quaedam ex occasione vel ex necessitate ducimus [3]), si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio, interventus alicuius, tumultus. Unde 17
Ciceroni quoque in prooemio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Potest [4]) autem paulo longius exire, qui praeparat aliquid ante quaestionem, et qui finitae probationi velut commendationem adiicit. At, qui ex media erumpit, cito ad id redire debet, unde devertit.

DE PROPOSITIONE.

IV. Sunt, qui narrationi propositionem subiungant, tanquam partem iudicialis materiae; cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio videtur omnis confirmationis initium: quod non modo in ostendenda quaestione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet, maximeque in his, quae ἐπιχειρήματα vocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non 2

---

1) devertit abtutum. Παρέκβασις. 2) Adiicitur minutio.
3) dicimus. 4) Poterit.

semper uti necesse est. Aliquando enim sine pro tione quoque[1]) satis manifestum est, quid in quaes versetur: utique, si narratio ibi finem habet, ub tium quaestio; adeo, ut aliquando subiungatur ex tioni, quae solet in argumentis esse summa coll. *Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, iudices; insic superatus est* [2]), *vi victa vir, vel potius oppress*
3 *tute audacia est.* Nunquam vero deest utiliter[3]) res defendi non potest, et[4]) de fine quaeritur: ut eo, qui pecuniam privatam de templo sustulit: *Sa gii agitur; de sacrilegio cognoscitis:* ut iudex inte id unum esse officii sui, quaerere, an id, quod
4 tur, sacrilegium sit? Item in caussis obscuris, aut plicibus; nec semper propter hoc solum, ut sit lucidior, sed aliquando etiam, ut magis moveat. *A* autem, si protinus subtexantur aliqua, quae pr *Lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum as derit, morte multetur; peregrinum te esse certum quin*[5]) *ascenderis murum, non quaeritur: quid supe nisi ut te puniri oporteat?* Haec enim propositio fessionem adversarii premit, et quodammodo iudic moram tollit, nec indicat quaestionem, sed adiuvat.
5 Sunt autem propositiones et simplices, et dupl vel multiplices; quod accidit non uno modo. Nam plura crimina iunguntur; ut cum *Socrates accusatus quod corrumperet iuventutem et novas superstiti introduceret*: et singula ex pluribus colliguntur; ut *legatio male gesta obiicitur Aeschini, quod ment sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus*
6 *quod munera acceperit.* Recusatio quoque plures inti propositiones habet: ut contra petitionem pecuniae: *A petitis*[6])*; procuratorem*[7]) *enim tibi esse non licuit: neque illi, cuius nomine litigas, habere procurator sed neque est*[8]) *heres eius, a quo accepisse mut*
7 *dicor: sed*[9]) *nec ipsi debui.* Multiplicari haec, in qu tum libet, possunt, sed rem ostendisse satis est. si ponantur singulae, subiectis probationibus, plures propositiones; si coniungantur, in partitionem cadunt
8 Est et nuda propositio, qualis fere in coniectu bus: *Caedis ago; furtum obiicio;* est ratione subie

1) propositione aliqua quoque. 2) *abest.* 3) Sed nonnunquam valde utilis est; praecipue. 4) *abest* et. 5) *Codd.* qui si. 6) petis. 7) procuratori. 8) es. 9) *abest.*

ut, *Maiestatem minuit C. Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro contione legit.* Praeter haec utimur propositione, aut nostra; ut, *Adulterium obiicio:* aut adversarii; ut, *Adulterii mecum agitur:* aut communis; ut, *Inter me et adversarium quaestio est, uter sit ...tato propior.* Nonnunquam diversas quoque iungimus[1]: *Ego hoc dico, adversarius hoc.*

Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non 9 propositio, cum exposito rerum ordine subiicimus: *his cognoscitis*; ut sit haec commonitio iudicis, quo ad quaestionem acrius intendat, et, velut quodam ... resuscitatus[2]), finem esse narrationis, initium[3]) probationis intelligat: et, nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque quodammodo novum[4]) audiendi sumat exordium.

DE PARTITIONE.

V. Partitio est nostrarum aut adversarii propositionum aut utrarumque ordine collocata[5]) enumeratio. Hac quidam utendum semper putant, quod ea fiat[6]) causa lucidior, et iudex attentior[7]) ac docilior, si scierit, et de quo dicimus, et de quo dicturi postea sumus. Rur- 2 sus quidam periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis: quod nonnunquam et excidere soleant, quae promisimus, et, si qua in partiendo praeterierimus, occurrere; quod quidem nemini accidet, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati praemeditatique detulerit. Alioqui quae tam manifesta et 3 lucida est ratio, quam rectae partitionis? sequitur enim naturam ducem, adeo quoque[8]), ut memoriae id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quae sine dubio, si nimium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis, et turbabit intentionem: hoc aut alio tamen numero velut lege non est alliganda, cum possit causa plures desiderare. Alia sunt 4 magis, propter quae partitione non semper sit utendum: primum, quia pleraque gratiora sunt, si inventa subito, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata

1) coniungimus. 2) quodam velut tactu excitatus. 3) et initium. 4) novum quodammodo. 5) collata. 6) ea et fiat. 7) intentior. 8) *abest.*

videantur; unde illa non iniucunda schemata, *Paene ex-*
cidit mihi; et, *Fugerat me:* et, *Recte admones.* Pro-
positis enim probationibus, omnis in reliquum gratia
5 novitatis praecerpitur. Interim vero etiam fallendus est
iudex, et variis artibus subeundus, ut aliud agi, quam
quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propo-
sitio, quod iudex si providit [1]), non aliter praeformidat,
quam qui ferrum medici prius, quam curetur, aspexit:
at si, re non ante proposita, securum, ac nulla denun-
tiatione in se conversum, intrarit oratio; efficiet, quod
6 promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo
distinctio quaestionum est, sed omnino tractatio: affecti-
bus turbandus [2]), et ab intentione auferendus auditor.
Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia
circa movendum valet. Cui rei contraria est maxime
tenuis illa et scrupulose in partes secta divisionis diligen-
tia eo tempore, quo cognoscenti iudicium conamur au-
7 ferre. Quid? quod interim, quae per se levia sunt et
infirma, turba valent? Ideoque congerenda sunt potius,
et velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse
debet, et ex necessitate demum, cum hoc ipsum, quod
8 dissimile rationi est, coegerit ratio. Praeter haec in
omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod
cum audivit iudex, cetera tanquam supervacua gravari
solet. Itaque, si plura vel obiicienda sunt vel diluenda,
et utilis et iucunda partitio est, ut, quod quaque de re
dicturi sumus, ordine appareat: at, si unum crimen varie
9 defendemus, supervacua. Ut, si ita partiamur: *Dicam,*
non talem esse hunc, quem tueor, reum, ut in eo cre-
dibile videri possit homicidium: dicam, occidendi cau-
sam huic non fuisse: dicam, hunc eo tempore, quo homo
occisus est, trans mare fuisse: omnia, quae ante id,
quod ultimum est, exequeris, inania videri necesse est.
10 Festinat enim iudex ad id, quod potentissimum est, et
velut obligatum promisso patronum, si est patientior,
tacitus appellat; si vel occupatus, vel in aliqua potestate,
vel etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagi-
11 tat. Itaque non defuerunt, qui Ciceronis illam pro
Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse
promisit *primum, neminem maioribus criminibus, gra-*
vioribus testibus, in iudicium vocatum, quam Oppiani-

1) quam iudex, si providet. 2) perturbandus.

s; *deinde, praeiudicia esse facta ab ipsis*[1]) *iudicibus, quibus condemnatus sit; postremo, iudicium pecunia ptatum non pro*[2]) *Cluentio, sed contra Cluentium:* a, si probari posset, quod est tertium, nihil necesse rit dicere priora. Rursus, nemo tam erit iniustus[3]) 12
stultus, quin eum fateatur optime pro Murena esse itum: *Intelligo, iudices, tris totius accusationis tes fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, ram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus itus esse versatam.* Nam sic et ostendit lucidissime iam, et nihil fecit altero supervacuum.

De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: 13
occidi, recte feci: sed non occidi; quo enim prius inere, si sequens firmum sit? haec invicem obstare, itroque utentibus in neutro haberi fidem. Quod sane arte verum est, cum[4]) illo sequenti, si modo indubile est, sit solo utendum. At, si quid in eo, quod 14
fortius, timebimus, utraque probatione nitemur. Alius a alio moveri solet: et, qui factum putavit, iustum lere potest: qui tanquam iusto non movebitur, factum asse non credet. Ut certa manus uno telo possit esse tenta, incertae plura spargenda sunt, ut sit et fortulocus. Egregie vero Cicero pro Milone insidiatorem 15
num[5]) Clodium ostendit; tum addidit[6]) ex abundanti, nsi id non fuisset, talem tamen civem cum summa tute interfectoris et gloria necari potuisse. Neque 16
m tamen ordinem, de quo prius dixi, damnaverim: a quaedam, etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen vat, ut ea molliant, quae sequuntur. Nec omnino sine ione est, quod vulgo dicitur: *Iniquum petendum, ut um feras.* Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia 17
dat audendum[7]). Recte enim Graeci praecipiunt, *Non ptanda, quae effici omnino non possint*[8]). Sed, quoas hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id orandum est, ut in illam partem sequentem fides ex re ducatur. Potest enim videri, qui tuto etiam conarus fuit, mentiendi causam in negando non habere.

Et illud utique faciendum est, ut, quotiens suspica- 18
ur iudici[9]) aliam probationem desiderari, quam de a loquimur, promittamus nos plene et statim de eo is esse facturos: praecipueque, si de pudore agitur.

---

1) ab iis ipsis. 2) a. 3) aut iniustus. 4) *Codd.* et *Fort.* 5) primo. 6) addit. 7) audenda. 8) possunt. 9) a iudice.

19 Frequenter autem accidit, ut causa parum verecunda
iure tuta sit: de quo ne inviti iudices audiant et adversi,
frequentius sunt admonendi, *secuturam defensionem pro-
bitatis et dignitatis: expectent paulum, et agi ordine
20 sinant.* Quaedam interim nos invitis[1]) litigatoribus si-
mulandum est dicere; quod Cicero pro Cluentio facit circa
iudiciariam legem: nonnunquam, quasi interpellemur ab
his[2]), subsistere: saepe avertenda ad ipsos oratio; hor-
tandi, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur
animo iudicis, et, dum sperat probationem pudoris,
21 asperioribus illis minus repugnabit. Quae cum recepe-
rit, etiam verecundiae defensioni facilior erit. Sic utra-
que res invicem iuvabit, eritque iudex circa ius nostrum
spe modestiae attentior, circa modestiam iuris proba-
tione proclivior.

22 Sed, ut non semper necessaria, aut utilis etiam
partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi
lucis et gratiae confert. Neque enim solum id efficit, ut
clariora fiant, quae dicuntur, rebus velut ex turba ex-
tractis, et in conspectu iudicum positis: sed reficit quoque
audientem certo singularum partium fine: non aliter,
quam facientibus iter, multum detrahunt fatigationis no-
23 tata inscriptis lapidibus spatia. Nam et exhausti laboris
nosse mensuram voluptati est, et hortatur ad reliqua
fortius exequenda, scire, quantum supersit. Nihil enim
longum videri necesse est, in quo, quid ultimum sit,
24 certum est. Nec immerito multum ex diligentia par-
tiendi tulit laudis Q. Hortensius: cuius tamen divisionem,
in digitos diductam, nonnunquam Cicero leviter eludit.
Nam est suus et in gestu modus, et vitanda utique[3])
maxime concisa nimium et velut articulosa partitio.
25 Nam et auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec
iam membra, sed frusta: et huius gloriae cupidi, quo
subtilius et copiosius divisisse videantur, et supervacua
assumunt, et, quae natura singularia sunt, secant: nec
tam plura faciunt, quam minora; deinde cum fecerunt
mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra
quam partitio inventa est.

26 Et divisa et simplex propositio, quotiens utiliter
adhiberi potest, primum debet esse aperta atque lucida,
(nam quid sit turpius, quam id esse obscurum ipsum,
quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cetera

1) nos et invitis. 2) iis. 3) ut quae.

bscura?) tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo. on enim, quid dicamus, sed, de quo dicturi sumus, stendimus. Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, 27
quid supersit. Superest autem sic fere, cum aut in ecies partimur, quod in genera partiri sit satis; aut, nere posito, subiicitur species: ut si dicam de virtute, stitia, continentia: cum iustitia atque continentia virtus sint species. Partitio prima est, quid sit, de quo 28
nveniat; quid, de quo ambigatur. In eo, quod convet, quid adversarius fateatur, quid nos: in eo, de quo bigitur [1]), quae nostrae propositiones, quae partis adrsae. Pessimum [2]) vero, non eodem ordine exequi, o quidque proposueris.

---

1) *Additur in libris mss.* quae dicturi sumus. 2) Turpissimum.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER QUINTUS.

Libro quinto haec continentur: De probationibus inartificialibus. De praeiudiciis. De rumore. De tormentis. De tabulis. De iureiurando. De testibus. De probatione artificiali. De signis. De argumentis. De exemplis. De usu argumentorum. De refutatione. Quibus constet epichirema. Et quibus refellatur modis. De usu epichirematos et enthymematis.

DE PROBATIONIBUS INARTIFICIALIBUS.

Prooemium. Fuerunt, et clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium docere: namque et affectus duplici ratione excludendos putabant, primum quia vitium esset omnis animi perturbatio, deinde quia iudicem a veritate depelli misericordia, gratia[1]) similibusque non oporteret; et voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti super-
2 cuum, sed vix etiam viro dignum, arbitrabantur: plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium atque praecipuum crederent opus, sua confirmare, et, quae ex adverso pro-
3 ponerentur, refutare. Utrumcunque est, (neque enim hoc loco meam interpono sententiam,) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quia[2]) toto haec sola tractantur: quibus sane et ea, quae de iudicialibus causis
4 iam dicta sunt, serviunt. Nam neque prooemii, neque

1) vel ira. 2) quo.

narrationis est alius usus, quam ut iudicem praeparent: et status nosse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri, supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque, quas indicialis materiae fecimus, 5 partibus, quaecunque alia potest aliquando necessaria causae non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. Eius praecepta sic optime divisuri videmur, ut prius quae in commune ad omnes quaestiones pertinent, ostendamus: deinde, quae in quoque causae genere propria sunt, exequamur.

I. Ac prima quidem illa partitio, ab Aristotele tradita, consensum fere omnium meruit, alias esse probationes, quas extra dicendi rationem acciperet orator; alias, quas ex causa traheret ipse, et quodam modo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνους, id est inartificiales; [has ἐντέχνους, id est artificiales,] [1]) vocaverunt. Ex 2 illo priore genere sunt praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes, in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiae viribus et allevanda sunt plerumque, et refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus a praeceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia, 3 quae aut pro his aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed viam quandam atque rationem. Quibus demonstratis, non modo in exequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendo [2]) similia, ut quaeque condicio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem praeteritis, ut taceam de futuris.

DE PRAEIUDICIIS.

II. Iam praeiudiciorum vis omnis tribus in generibus versatur: rebus, quae aliquando ex paribus causis sunt iudicatae, quae exempla rectius dicuntur; ut de rescissis patrum testamentis, vel contra filios confirmatis: iudiciis ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia in Oppianicum facta dicuntur, et a senatu adversus Milonem: aut, cum de eadem

1) *Verba uncis inclusa addita de coniectura Regii.* 2) *Scribendum videtur* in inveniendo.

causa pronuntiatum est, ut in reis deportatis, et assertione secunda, et partibus centumviralium, quae in duas 2 hastas divisae sunt. Confirmantur praecipue duobus: auctoritate eorum, qui pronuntiaverunt, et similitudine rerum, de quibus quaeritur: refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam, et ipse pronuntiaturus; nec libenter 3 exemplum, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causae. (Vix autem ulla est per omnia alteri similis.) Si id non continget, aut eadem causa erit, actionum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit iudicatum: aut de gratia, quae testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia: aut inveniendum, quod causae postea 4 accesserit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere multos iudiciorum casus [1]) ad inique pronuntiandum valere: ideoque damnatum Rutilium, absolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam iudices, ut rem potius intu-5 eantur ipsam, quam iuriiurando alieno suum donent. Adversus consulta autem senatus et decreta principum vel magistratuum remedium nullum est, nisi aut inventa quantulaecunque causae differentia, aut aliqua vel eorundem vel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quae sit priori contraria: quae si deerunt, lis non erit.

DE FAMA ATQUE RUMORE.

III. Famam atque rumores pars altera consensum civitatis et velut publicum testimonium vocat: altera sermonem, sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas; quod nulli non, etiam innocentissimo, possit accidere fraude inimicorum, falsa vulgantium [2]). Exempla utrinque non deerunt.

DE TORMENTIS.

IV. Sicut in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus: cum pars altera quaestionem vera fatendi necessitatem vocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis

---

1) multas iudiciorum causas. 2) *Codd.* vulgarium.

firmitas necessarium. Quid attinet de his plura? Plene sunt orationes veterum ac novorum. Quaedam tamen 2 hac parte erunt propria cuiusque litis. Nam sive de ibenda quaestione agetur, plurimum intererit, quis, et iem postulet, aut offerat? et in quem, et ex qua causa? ve iam erit habita, quis ei praefuerit? quis et quomodo t tortus? incredibilia dixerit, an inter se constantia? rseveraverit in eo, quod coeperat, an aliquid dolore utarit? prima parte quaestionis, an procedente cruciatu? uae utrinque tam infinita sunt, quam ipsa rerum varietas.

DE TABULIS.

V. Contra tabulas quoque [1]) saepe dicendum est, m eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus ie usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorm, aut ignorantia: tutius ac facilius id, quod secundo o diximus, tractatur, quo pauciores rei fiunt. Sed 2 c ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut inedibile est, id actum esse, quod tabulae continent; aut uod frequentius evenit) aliis probationibus aeque inaricialibus solvitur; si aut is, in quem signatum est, t aliquis signator dicitur abfuisse, vel prius esse deıctus; si tempora non congruunt; si vel antecedentia l insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa saepe am falsum deprehendit.

DE IUREIURANDO.

VI. Iusiurandum litigatores aut offerunt suum, t non recipiunt oblatum; aut ab adversario exigunt, t recusant, cum ab ipsis exigatur. Offerre suum sine a condicione, ut vel adversarius iuret, fere improbum ti. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum 2 n sit credibile peieraturum; aut ipsa vi religionis, (in a plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videar;) aut, si causa patietur, modo litis, propter quam voturus se ipse non fuerit: aut praeter alia causae inumenta adiicit ex abundanti hanc quoque conscientiae ae fiduciam. Qui non recipiet, et iniquam condicio- 3 m, et a multis contemni iurisiurandi metum dicet:

[1]) *Adiicitur* saepe dictum.

cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos agere rerum humanarum curam negarent: eum vero, qui nullo deferente iurare sit paratus, et ipsum velle de causa sua pronuntiare, et, quam id, quod offert, leve ac facile
4 credat, ostendere. At is, qui defert, alioqui agere modeste videtur, cum litis adversarium iudicem faciat, et eum, cuius cognitio est, onere liberat, qui profecto
5 alieno iureiurando stari, quam suo, mavult. Quo difficilior recusatio est, nisi forte res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quae excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi quaeri ab adversario dicat, atque id agi, ut in causa, in qua vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc condicionem fuisse, se autem probare malle, quae affirmet, quam dubium cuiquam relinquere,
6 an peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti praecipere solebant, ne unquam iusiurandum deferremus: sicut neque optio iudicis adversario esset permittenda, nec ex advocatis partis adversae iudex eligendus; nam, si dicere contraria turpe advocato videretur, certe turpius habendum, facere, quod noceat.

DE TESTIBUS.

VII. Maximus tamen patronis circa *testimonia* sudor est. Ea dicuntur aut *per tabulas*, aut a *praesentibus*. Simplicior contra tabulas pugna. Nam et minus obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, et pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem
2 non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita praeterea quaedam cogitatio refragatur his omnibus, quod nemo per tabulas dat testimonium, nisi sua voluntate, quo ipso non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus cesserit orator, quo minus et amicus pro amico, et inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterque tractatur.

3 Cum *praesentibus* vero ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque iis acie confligitur, actionum et interrogationum. In *actionibus*
primum generaliter pro testibus atque in testes dici solet.
4 Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam quae sit hominum scientia nixa; altera, ad detrahendam illis fidem, omnia,

r quae fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Se- 5
ens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos
riter invadere patroni solent. Nam et gentium simul
iversarum elevata testimonia ab oratoribus scimus, et
a genera testimoniorum: ut de auditionibus; non enim
ios esse testes, sed iniuratorum afferre voces: ut in
isis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias
ant, litigatorum, non testium, habendos loco. Interim 6
versus singulos dirigitur actio: quod insectationis
nus et permixtum defensioni legimus in orationibus
trimis, et separatim editum, sicut in Vatinium testem.
tum igitur excutiamus locum, quando universam in-
tutionem aggressi sumus. Sufficiebant alioqui libri duo 7
Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescen-
us senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed
raque ex ipso sint cognita. Is verissime praecepit,
imum esse in hac parte officium oratoris, ut totam
sam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia
tinet. Id quomodo contingat, explicabimus, cum ad 8
stinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret
teriam interrogationi, et veluti tela ad manum summi-
strabit: eadem docebit, ad quae iudicis animus actione
praeparandus. Debet enim vel fieri vel detrahi testi-
s fides oratione perpetua: quia sic quisque dictis move-
; ut est ad credendum vel non credendum ante formatus.

Et quoniam duo genera sunt testium, aut volunta- 9
rum, aut eorum, quibus in iudiciis publicis lege de-
ntiatur [1]); quorum altero pars utraque utitur; alterum
usatoribus tantum concessum est: separemus officium
tis testes et refellentis.

Qui *voluntarium* producit, scire, quid is dicturus 10
, potest; ideoque faciliorem videtur in rogando ha-
re rationem. Sed haec quoque pars acumen ac vigi-
tiam poscit: providendumque, ne timidus, ne incon-
ns, ne imprudens testis sit; turbantur enim, et a 11
onis diversae partis induuntur [2]) in laqueum, et plus
prehensi nocent, quam firmi et interriti profuissent.
ltum igitur domi ante versandi: variis percontationi-
s, quales haberi ab adversario possint, explorandi
nt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut, si quid tituba-
rint, opportuna rursus eius, a quo producti sunt, in-
rogatione velut in gradum reponantur. In his quoque 12

1) quibus iudex in iud. — denuntiare solet. 2) *Codd.* inducuntur.

adhuc, qui constiterint sibi, vitandae sunt insidiae; nam frequenter subiici ab adversario solent, et, omnia profutura polliciti, diversa respondent, et auctoritatem habent
13 non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur, quas causas laedendi adversarium afferant: nec id sat est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari velint, ne corrupti sint, ne poenitentia propositum mutaverint; quod cum in iis quoque, qui ea, quae dicturi videntur, re vera sciunt, necessarium est praecavere; tum multo magis in iis, qui se dicturos,
14 quae falsa sunt, pollicentur. Nam et frequentior eorum poenitentia est, et promissum suspectius; et, si perseveraverint, reprehensio [1]) facilior.

15 Eorum vero, quibus denuntiatur, pars testium est, quae reum laedere velit, pars, quae nolit; idque interim scit accusator, interim nescit. Fingamus in praesentia scire; in utroque tamen genere summis artibus
16 interrogantis opus est. Nam si habet testem cupidum laedendi, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat; nec statim de eo, quod in iudicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi, quod maxime dicere voluit, videatur expressum; nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuat; sed in tantum evocare eum, quan-
17 tum sumere ex uno satis sit. At in eo, qui verum invitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est, extorquere, quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quam longius interrogatione repetita. Respondebit enim, quae nocere causae non arbitrabitur: ex pluribus deinde, quae confessus erit, eo perducetur, ut, quod dicere non
18 vult, negare non possit. Nam, ut in oratione sparsa plerumque colligimus argumenta, quae per se nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus: ita huiusmodi testis multa de anteactis, multa de insecutis, loco, tempore, persona, ceteris est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri, quae volumus, necesse sit, vel iis,
19 quae iam dixerit, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit: protrahendusque, ut in aliquo, quod vel extra causam sit, deprehendatur: tenendus etiam diutius, ut, omnia ac plura, quam res desiderat, pro reo dicendo, suspectus

1) responsio.

iudici fiat: quo non minus nocebit, quam si vera in reum dixisset. At, si (quod secundo loco diximus) nesciet 20
actor, quid propositi testis attulerit: paulatim, et (ut dicitur) pedetentim interrogando experietur animum eius, et ad id responsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed, quia nonnunquam sunt hae quoque testium 21
artes, ut primo ad voluntatem respondeant, quo maiore fide diversa postea dicant: est oratoris, suspectum testem, dum prodest, dimittere.

Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior 22
interrogatio est. Difficilior hoc, quod raro unquam possunt ante iudicium scire, quid testis dicturus sit: expeditior, quod, cum interrogandus est, sciunt, quid dixerit, Itaque, quod in eo incertum est, cura et inquisitione 23
opus est, quis reum premat? quas et quibus ex causis inimicitias habeat? eaque in oratione praedicenda atque amolienda sunt, sive odio conflatos testes, sive invidia, sive gratia, sive pecunia, videri volumus. Et, si deficietur numero pars diversa, paucitatem; si abundabit, conspirationem; si humiles producet, vilitatem; si potentes, gratiam oportebit incessere. Plus tamen proderit 24
causas, propter quas reum laedant, exponere; quae sunt variae, et pro condicione cuiusque litis aut litigatoris. Nam contra illa, quae supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet: quia et in paucis atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem praeter eos, qui possint scire, quaesierit: et multos atque honestos commendare aliquanto est facilius. Verum interim et singulos, ut exornare, ita destruere 25
contingit, aut recitatis in actione, aut nominatis testibus. Quod iis temporibus, quibus testis non post finitas actiones rogabatur, et facilius et frequentius fuit. Quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest.

Reliquae interrogandi sunt partes. Qua in re 26
primum est, nosse testem; nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens vero et constans, vel tanquam inimicus et pervicax dimittendus statim, vel non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refutandus est; aut aliquo, si continget, urbane dicto refrigerandus; aut, si quid in eius vitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam et verecundos non aspere 27
incessere profuit; nam saepe, qui adversus insectantem

pugnassent, modestia mitigantur. Omnis autem interro-
gatio aut in causa est, aut extra causam. In causa,
sicut accusatori praecepimus, patronus quoque altius, et
unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora
sequentibus applicando, saepe eo perducit homines, ut
28 invitis, quod prosit, extorqueat. Eius rei sine dubio
neque disciplina ulla in scholis, neque exercitatio tradi-
tur: et naturali magis acumine aut usu contingit haec
virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demon-
strandum sit, solum est, quod ex dialogis Socraticorum,
maximeque Platonis, duci potest: in quibus adeo scitae
sunt interrogationes, ut, cum plerisque bene responde-
tur, res tamen ad id, quod volunt efficere, perveniat.
29 Illud fortuna interim praestat, ut aliquid, quod inter se
parum consentiat, a teste dicatur: interim (quod saepius
evenit) ut testis testi diversa dicat. Acuta autem inter-
rogatio ad hoc, quod casu fieri solet, etiam ratione
30 perducet. Extra causam quoque multa, quae prosint,
rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque,
si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si
inimicitiae cum reo, in quibus aut dicant aliquid, quod
prosit, aut in mendacio vel cupiditate laedendi deprehen-
31 dantur. Sed in primis interrogatio debet esse circum-
specta, quia multa contra patronos venuste testis saepe
respondet, eique praecipue vulgo favetur; tum verbis
quam maxime ex medio sumptis, ut, qui rogatur, (is
autem saepius imperitus,) intelligat, aut ne intelligere
32 se neget, quod interrogantis non leve frigus est. Illae
vero pessimae artes, testem subornatum in subsellia ad-
versarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo
contra reum, cum quo sederit, vel, cum adiuvisse testi-
monio videbitur, faciendo ex industria multa immodeste
atque intemperanter, per quae non a se tantum dictis
detrahat fidem, sed ceteris quoque, qui profuerant, aufe-
rat auctoritatem; quorum mentionem habui, non ut fie-
rent, sed ut vitarentur.

Saepe inter se collidi solent, inde testatio, hinc
testes: locus utrinque; haec enim se pars iureiurando,
33 illa consensu signantium tuetur. Saepe inter testes et
argumenta quaesitum est; inde, scientiam in testibus et
religionem, ingenia esse in argumentis dicitur: hinc,
testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, am-
bitu fieri; argumenta ex natura duci: in his iudicem
34 sibi; in illis alii credere. Communia haec pluribus

causis, multumque iactata sunt, semper tamen iactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, et quaestio sequitur, ex ipsis, Utri meliores viri? ex causis, Utri magis credibilia dixerint? ex litigatoribus, Utri gratia magis valuerint? His adiicere si quis volet ea, quae divina 35
testimonia vocantur, ex responsis, oraculis, ominibus: duplicem sciat eorum esse tractatum, generalem alterum, in quo inter Stoicos et Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regaturne providentia mundus? specialem alterum, circa [1]) partem divinationis, ut quaeque in quaestionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aru- 36
spicum, augurum, coniectorum, mathematicorum fides confirmari aut refelli potest, cum sit rerum ipsarum ratio diversa. Circa eiusmodi quoque instrumenta firmanda vel destruenda multum habet operis oratio: si quae sint voces per vinum, somnum, dementiam emissae, vel excepta parvulorum indicia; quos pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare dictura est. Nec tantum 37
praestari hoc genus potenter, sed etiam, ubi non est, desiderari solet: Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio? Quae fere omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Haec de inartificialibus, quam brevissime potui.

DE PROBATIONE ARTIFICIALI.

VIII. Pars altera probationum, quae est tota **in arte**, constatque rebus ad faciendam fidem appositis, plerumque aut omnino negligitur, aut levissime attingitur ab iis, qui argumenta, velut horrida et confragosa, vitantes, amoenioribus locis desident: neque aliter quam qui traduntur a poetis gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis, et Sirenum cantu deliniti, voluptatem saluti praetulisse, dum laudis falsum imaginem persequuntur, ipsa, propter quam dicitur, victoria cedunt. Atqui 2
cetera, quae continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur, nervisque illis, quibus causa continetur, adiiciunt superinducti corporis speciem: ut, si forte quid factum ira, vel metu, vel cupiditate dicatur, latius, quae cuiusque affectus natura sit, prosequamur. Iisdem laudamus,

---

1) contra. *Sed codd.* partis divinationem. *Fortasse* partes divinationis.

incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterre-
3 mus, querimur, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum vero in commovendis affectibus; sed haec ipsa plus valent, cum se didicisse iudex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaque fide [1]) rerum, non possumus.

4 Quorum priusquam partiamur species, indicandum est [2]), esse quaedam in omni probationum genere communia. Nam neque ulla quaestio est, quae non sit aut in re, aut in persona; neque esse argumentorum loci possunt, nisi in iis, quae rebus aut personis accidunt:
5 eaque aut per se inspici solent, aut ad aliud referri; nec ulla confirmatio, nisi aut ex consequentibus, aut ex repugnantibus: et haec necesse est aut ex praeterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex sequenti petere: nec ulla res probari nisi ex alia potest: eaque sit oportet aut
6 maior, aut par, aut minor. Argumenta vero reperiuntur aut in quaestionibus, quae etiam separatae a complexu rerum personarumque spectari per se possint: aut in ipsa causa, cum invenitur aliquid in ea, non ex communi ratione ductum, sed eius iudicii, de quo cognoscitur, proprium. Probationum praeterea omnium aliae sunt
7 necessariae, aliae credibiles, aliae non repugnantes. Et adhuc, omnium probationum quadruplex ratio est, ut vel, quia est aliquid, aliud non sit, ut, Dies est, nox non est; vel, quia est aliquid, et aliud sit: Sol est super terram, dies est; vel, quia aliquid non est, aliud sit: Nox non est, dies est; vel, quia aliquid non est, nec aliud sit: Non est rationalis, nec homo est. His in universum praedictis partes subiiciam.

DE SIGNIS.

IX. Omnis igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum: quae mihi separandi ratio haec fuit prima, quod sunt paene ex illis inartificialibus: cruenta enim vestis, et clamor, et livor, et talia, sunt instrumenta, qualia tabulae, rumores, testes; nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum cum
2 ipsa causa deferuntur: altera, quod signa, sive indubi-

1) aliaque omni fide. 2) reor.

tata sunt, non sunt argumenta; quia, ubi illa sunt, quaestio non est; argumento autem, nisi in re controversa, locus esse non potest: sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent.

Dividuntur autem in has primas duas species, quod 3
eorum alia sunt, ut dixi, quae necessaria sunt, alia, quae non necessaria. Priora illa sunt, quae aliter habere se non possunt, quae Graeci vocant τεκμήρια, ἄλυτα σημεῖα, quae mihi vix pertinere ad praecepta artis videntur: nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autem accidit, cum quid aut necesse est 4
fieri, factumve esse; aut omnino non potest fieri, vel esse factum: quo in causis posito, non est lis facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam et 5
coisse eam cum viro, quae peperit, (quod est praeteriti,) et fluctus esse, cum magna vis venti in mare incubuit, (quod coniuncti,) et eum mori, cuius cor est vulneratum, (quod futuri,) necesse est. Nec fieri potest, ut ibi messis sit, ubi satum non est; ut quis Romae sit, cum est Athenis; ut sit ferro vulneratus, qui sine cicatrice est. Sed quaedam et retrorsum idem valent, ut, vivere ho- 6
minem, qui spirat; et spirare, qui vivit: quaedam in contrarium non recurrunt; nec[1]) enim, quia movetur qui ingreditur, idcirco qui movetur ingreditur. Quare 7
potest et coisse cum viro, quae non peperit; et non esse ventus in mari, cum esset fluctus; neque utique cor eius vulneratum esse, qui perit: ac similiter satum fuisse potest, ubi non fuit messis; nec fuisse Romae, qui non fuit Athenis; nec fuisse ferro vulneratus, qui habet cicatricem.

Alia sunt signa non necessaria, quae εἰκότα 8
Graeci vocant: quae etiamsi ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adiuncta ceteris plurimum valent. Signum vocant (ut dixi) σημεῖον, quanquam id 9
quidam indicium, quidam vestigium nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut per sanguinem caedes. At, quia sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest, vel e naribus profluxisse: non utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per se non suffi- 10
cit, ita ceteris adiunctum testimonii loco ducitur, si inimicus, si minatus ante, si eodem loco fuit: quibus signum cum accessit, efficit, ut, quae suspecta erant, certa videantur. Alioqui sunt quaedam signa utrique 11
parti communia, ut livores, tumores (nam videri possunt

1) neque *Spald. de coniectura.*

et veneficii et cruditatis,) et vulnus in pectore, sua manu, et aliena perisse' dicentibus, in quo est. Haec perinde firma habentur, atque extrinsecus adiuvantur.

12 Eorum autem, quae signa sunt quidem, sed non necessaria, genus Hermagoras putat, non esse virginem Atalantam, quia cum iuvenibus per silvas vagetur. Quod si receperimus, vereor, ne omnia, quae ex facto ducuntur, signa faciamus. Eadem tamen ratione, qua
13 signa, tractantur. Neo mihi videntur Areopagitae, cum damnaverunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud indicasse, quam id signum esse perniciosissimae mentis, multisque malo futurae, si adolevisset. Unde Spurii Maelii Marcique Manlii popularitas signum affectati regni
14 est existimatum. Sed vereor, ne longe nimium nos ducat haec via. Nam si est signum adulterae, lavari cum viris; erit et convivere cum adolescentibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia uti: ut fortasse corpus vulsum, fractum incessum, vestem muliebrem dixerit mollis et parum viri signa, si cui (cum signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quaeritur, natum sub oculos venit,) ut sanguis e caede, ita illa ex impudici-
15 tia fluere videantur. Ea quoque quae, quia plerumque observata sunt, vulgo signa creduntur, et prognostica, Vento rubet aurea Phoebe; et: Cornix plena pluviam vocat improba voce; si causas ex qualitate
16 coeli trahunt, sane ita appellentur. Nam, si vento rubet luna, signum venti est rubor. Et si, ut idem poeta colligit, densatus et laxatus aer facit, ut sit inde ille avium concentus, idem sentiemus. Sunt autem signa etiam parva magnorum, ut vel haec ipsa cornix: nam, maiora minorum esse, nemo miratur.

DE ARGUMENTIS.

X. Nunc de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia, quae Graeci *ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις* vocant, quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem fere tendit. Nam enthymema (quod nos *commentum* sane, aut *commentationem* interpretemur, quia aliter non possumus, Graeco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat; sed nunc de eo non loquimur: alte-
2 rum, quo sententiam cum ratione: tertium, quo certam quandam argumenti conclusionem, vel ex consequentibus,

vel ex repugnantibus; quanquam de hoc parum convenit.
Sunt enim, qui illud prius *epichirema* dicant: pluresque
invenies in ea opinione, ut id demum, quod pugna con-
stat, enthymema accipi velint; et ideo illud Cornificius
contrarium appellat. Hunc alii *rhetoricum syllogismum*, 3
alii *imperfectum syllogismum* vocaverunt, quia nec distin-
ctis, nec totidem partibus concluderetur: quod sane non
utique ab oratore desideratur. Epichirema Valgius 4
aggressionem vocat; Celsus autem iudicat, non nostram
administrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur, id
est argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiamsi
nondum verbis explanatum, iam tamen mente conceptum,
epichirema dici. Aliis videtur, non destinatam, vel in- 5
choatam, sed perfectam probationem hoc nomen accipere,
et ultimam speciem: ideoque propria eius appellatio et
maxime in usu posita est, qua significatur certa quaedam
sententiae comprehensio, quae ex tribus minimum parti-
bus constat. Quidam epichirema *rationem* appellarunt; 6
Cicero melius *ratiocinationem:* quanquam et ille nomen
hoc duxisse magis a syllogismo videtur. Nam et statum
syllogisticum *ratiocinativum* appellat, exemplisque utitur
philosophorum. Et, quoniam est quaedam inter syllo-
gismum et epichirema vicinitas, potest videri hoc nomine
recte abusus. Ἀπόδειξις est evidens probatio, ideoque 7
apud Geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc et
ab epichiremate Caecilius putat differre solo genere
conclusionis, et esse apodixin imperfectum epichirema,
eadem causa, qua diximus enthymema syllogismo distare.
Nam et enthymema syllogismi pars est. Quidam inesse
epichiremati apodixin putant, et esse partem eius con-
firmantem. Utrumque autem, quanquam diversi auctores, 8
eodem modo finiunt, ut sit ratio per ea, quae certa sunt,
incertis fidem non dubiam afferens: quae natura est
omnium argumentorum; neque enim certa incertis decla-
rantur. Haec omnia generaliter πίστεις appellant: quod
etiamsi propria interpretatione dicere *fidem* possumus,
apertius tamen *probationem* interpretabimur. Sed argu-
mentum quoque plura significat. Nam et fabulae ad 9
actum scenarum compositae argumenta dicuntur: et ora-
tionum Ciceronis velut thema ipse exponens Pedianus,
Argumentum, inquit, *tale est:* et ipse Cicero ad Brutum
ita scribit: *Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum
transferremus illinc mali quid, etsi argumentum simile
non erat.* Quo apparet, omnem ad scribendum destina-

10 tam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id inter opifices quoque vulgatum sit; unde Virgilius, *Argumentum ingens:* vulgoque paulo numerosius opus dicitur argumentosum. Sed nunc de eo dicendum argumento est, quod probationem, indicium, fidem, aggressionem, eiusdem rei nomina, facit [1]); parum distincte, ut arbitror.
11 Nam probatio et fides efficitur non tantum per haec, quae sunt rationis, sed etiam per inartificialia. Signum autem, quod ille indicium vocat, ab argumentis iam separavi. Ergo, cum sit argumentum ratio probationem praestans, qua colligitur aliquid per aliud, et quae, quod est dubium, per id, quod dubium non est, confirmat: necesse est esse ali-
12 quid in causa, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit, quo probemus, nisi fuerit, quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat. Pro certis autem habemus primum, quae sensibus percipiuntur, ut, quae videmus, audimus; qualia sunt signa: deinde ea, in quae communi opinione consensum est, deos esse, praestan-
13 dam pietatem parentibus: praeterea, quae legibus cauta sunt: quae persuasione, etiamsi non omnium hominum, eius tamen civitatis aut gentis, in qua res agitur, in mores recepta sunt; ut pleraque in iure, non legibus, sed moribus constant: si quid inter utramque partem convenit: si quid probatum est: denique cuicunque ad-
14 versarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum, *Cum providentia mundus regatur, administranda est respublica:* ut administranda respublica sit, si liquebit
15 mundum providentia regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo vis et natura omnium rerum, et quid quaeque earum plerumque efficiat; hinc enim sunt, quae
16 εἰκότα dicuntur. Credibilium autem genera sunt tria: unum firmissimum, quia fere accidit, ut, *Liberos a parentibus amari:* alterum velut propensius, *Eum, qui recte valeat, in crastinum perventurum:* tertium tantum non repugnans, *In domo furtum factum ab eo, qui domi fuit.*
17 Ideoque Aristoteles in secundo de Arte Rhetorica libro diligentissime est executus, quid cuique rei, et quid cuique homini soleat accidere; et quas res quosque homines quibus rebus aut hominibus vel conciliasset vel alienasset ipsa natura: ut, divitias quid sequatur, aut

---

1) *Hoc intelligi nequit, nec tamen ullum praesidium in codd. mss. Fort.* facere Celsus ait.

ambitum, aut superstitionem; quid boni probent, quid
mali petant, quid milites, quid rustici; quo quaeque modo
res vitari vel appeti soleat. Verum hoc exequi mitto: 18
non enim longum tantum, sed etiam impossibile, aut potius infinitum est: praeterea positum in communi omnium
intellectu. Si quis tamen desideraverit, a quo peteret,
ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima 19
consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluunt:
*An credibile sit, a filio patrem occisum, incestum cum
filia commissum?* et contra: *veneficium in noverca, adulterium in luxurioso;* illa quoque, *An scelus palam
factum? An falsum propter exiguam summam?* quia
suos quidque horum velut mores habet: plerumque tamen,
non semper: alioqui indubitata essent, non argumenta.

Excutiamus nunc argumentorum locos: quanquam 20
quibusdam hi quoque, de quibus supra dixi, videntur.
Locos appello, non, ut vulgo nunc intelliguntur, in
luxuriam et adulterium et similia; sed sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda.
Nam, ut in terra non omni generantur omnia, nec avem 21
aut feram reperias, ubi quaeque nasci aut morari soleat
ignarus; et piscium quoque genera alia planis gaudent,
alia saxosis, regionibus etiam litoribusque discreta sunt,
nec helopem nostro mari aut scarum ducas: ita non
omne argumentum undique venit; ideoque non passim
quaerendum est. Multus alioqui error, et exhausto la- 22
bore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus
invenire nisi casu. At si scierimus, ubi quodque nascatur, cum ad locum ventum erit, facile, quod in eo est,
pervidebimus.

Inprimis igitur argumenta a persona ducenda sunt: 23
cum sit, ut dixi, divisio, ut omnia in haec duo partiamur, res atque personas: ut causa, tempus, locus,
occasio, instrumentum, modus et cetera, rerum sint accidentia. Personis autem non quidquid accidit exequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed unde argumenta
sumi possunt. Ea porro sunt, genus; nam similes paren- 24
tibus ac maioribus suis plerumque creduntur; et nonnunquam ad honeste turpiterque vivendum inde causae sunt:
natio; nam et gentibus proprii mores sunt, nec idem in
Barbaro, Romano, Graeco, probabile est: patria; quia 25
similiter etiam civitatum leges, instituta, opiniones habent
differentiam: sexus; ut latrocinium facilius in viro, veneficium in femina credas: aetas; quia aliud aliis annis

magis convenit: educatio et disciplina; quoniam refert,
26 a quibus, et quo quisque modo sit institutus: habitus
corporis; ducitur enim frequenter in argumentum, species
libidinis, robur petulantiae; his contraria in diversum:
fortuna; neque enim idem credibile est in divite ac pau-
pere; propinquis, amicis, clientibus abundante, et his
omnibus destituto: condicionis etiam distantia est; nam
clarus an obscurus, magistratus an privatus, pater an
filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an
coelebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat:
27 animi natura; etenim avaritia, iracundia, misericordia,
crudelitas, severitas, aliaque his similia afferunt fre-
quenter fidem, aut detrahunt: sicut victus, luxuriosus,
an frugi, an sordidus, quaeritur: studia quoque; nam
rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus,
28 aliud atque aliud efficiunt. Intuendum etiam, quid affe-
ctet quisque; locuples videri an disertus, iustus an po-
tens? Spectantur ante acta dictaque. Ex praeteritis
enim aestimari solent praesentia. His adiiciunt quidam
commotionem; hanc accipi volunt temporarium animi
29 motum, sicut iram, pavorem: consilia autem et praesen-
tis et praeteriti et futuri temporis: quae mihi, etiamsi
personis accidunt, per se referenda tamen ad illam par-
tem argumentorum videntur, quam ex causis ducimus:
sicut habitus quidam animi, quo tractatur, amicus an
30 inimicus. Ponunt in persona et nomen; quod quidem ei
accidere necesse est, sed in argumentum raro cadit: nisi
cum aut ex causa datum est, ut *Sapiens*, *Magnus*,
Pius [1]); aut et ipsum alicuius cogitationis attulit causam,
ut Lentulo coniurationis, quod libris Sibyllinis aruspi-
cumque responsis dominatio dari tribus Corneliis diceba-
tur, seque eum tertium esse credebat post Sullam Cin-
31 namque, quia et ipse Cornelius erat. Nam et illud apud
Euripidem frigidum sane, quod nomen Polynicis, ut argu-
mentum morum, frater incessit. Iocorum tamen ex eo
frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus
est. Haec fere circa personas sunt, aut his similia.
Neque enim complecti omnia vel hac in parte, vel in
ceteris possumus, contenti rationem plura quaesituris
ostendere.

32 Nunc ad r e s transeo, in quibus maxime sunt per-
sonis iuncta, quae agimus, ideoque prima tractanda. In

1) *de coniect. nostra. Libri* Plenus.

omnibus porro, quae fiunt, quaeritur aut Quare? aut
Ubi? aut Quando? aut Quomodo? aut Per quae
facta sunt. Ducuntur igitur argumenta ex causis facto- 33
rum vel futurorum: quarum materiam, quam ὕλην alii,
δύναμιν alii nominaverunt, in duo genera, sed quater-
nas utriusque dividunt species. Nam fere versatur ratio
faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, con-
servationem, usum: aut malorum evitationem, liberatio-
nem, imminutionem, tolerantiam; quae et in deliberando
plurimum valent. Sed has causas habent recta; prava 34
contra ex falsis opinionibus veniunt. Nam est his initium
ex iis, quae credunt bona aut mala, inde errores ex-
istunt et pessimi affectus: in quibus sunt ira, odium,
invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cetera
generis eiusdem. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas,
ignorantia: quae interim ad veniam valent, interim ad
probationem criminis: ut si quis, dum alii insidiatur,
alium dicitur [1]) interemisse. Causae porro non ad con- 35
vincendum modo, quod obiicitur, sed ad defendendum
quoque excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est
honesta causa, contendit; qua de re latius in tertio libro
dictum est. Finitionis quoque quaestiones ex causis in- 36
terim pendent, *An tyrannicida, qui tyrannum, a quo
deprehensus in adulterio fuerat, occidit? An sacrilegus,
qui, ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa de-
traxit?* Ducuntur argumenta et ex loco. Spectatur 37
enim ad fidem probationis, montanus an planus, mariti-
mus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an
desertus, propinquus an remotus, opportunus consiliis an
adversus? quam partem videmus vehementissime pro Mi-
lone tractasse Ciceronem. Et haec quidem ac similia ad 38
coniecturam frequentius pertinent: sed interim ad ius
quoque, privatus an publicus, sacer an profanus, noster
an alienus? ut in persona, magistratus, pater, peregri-
nus. Hinc enim quaestiones oriuntur, *Privatam pecu-* 39
*niam sustulisti; verum, quia de templo, non furtum,
sed sacrilegium est. Occidisti adulterum, quod lex
permittit: sed, quia in lupanari, caedes est. Iniuriam
fecisti: sed, quia magistratui, maiestatis actio est.*
Vel contra, *Licuit, quia pater eram, quia magistratus.* 40
Sed circa facti controversiam argumenta praestant, circa
iuris lites materiam quaestionum. Ad qualitatem quoque

1) dicatur.

frequenter pertinet locus: neque enim idem ubique aut
licet aut decorum est; quin etiam, in qua quidque civi-
tate quaeratur, interest; moribus enim et legibus distant.
41 Ad commendationem quoque et invidiam valet. Nam et
Aiax apud Ovidium, *Agimus*, inquit, *ante rates cau-
sam, et mecum confertur Ulixes?* Et Miloni inter cete-
ra obiectum est, quod Clodius in monumentis ab eo
42 maiorum suorum esset occisus. Ad suadendi momenta
idem valet, sicut tempus, cuius tractatum subiungam.
Eius autem (ut alio loco iam dixi) duplex significatio est.
Generaliter enim et specialiter accipitur. Prius illud est,
nunc, olim, sub Alexandro, cum apud Ilium pugnatum
est; denique praeteritum, instans, futurum. Hoc sequens
habet et constituta discrimina, aestate, hieme, noctu,
interdiu; et fortuita, in pestilentia, in bello, in convi-
43 vio. Latinorum quidam satis significari putaverunt, si
illud generale, *tempus;* hoc speciale, *tempora* vocarent.
Quorum utrorumque ratio et in consiliis quidem, et in
illo demonstrativo genere versatur; sed in iudiciis fre-
44 quentissima est. Nam et iuris quaestiones facit, et qua-
litatem distinguit, et ad coniecturam plurimum confert:
ut cum interim probationes inexpugnabiles afferat, quales
sunt, si dicatur (ut supra posui) signator, qui ante diem
tabularum decessit: aut commisisse aliquid, vel cum in-
45 fans esset, vel cum omnino natus non esset; praeter id,
quod omnia facile argumenta aut ex iis, quae ante rem
facta sunt, aut ex coniunctis rei, aut insequentibus du-
cuntur. Ex antecedentibus, *Mortem minatus es, noctu
existi, proficiscentem antecessisti;* causae quoque facto-
46 rum praeteriti sunt temporis. Secundum tempus subtilius
quidam, quam necesse erat, diviserunt, ut esset iuncti,
Sonus auditus est; adhaerentis, *Clamor sublatus est.*
Insequentis sunt illa, *Latuisti, profugisti; Livores et
tumores apparuerunt.* Iisdem temporum gradibus defen-
47 sor utetur ad detrahendam ei, quod obiicitur, fidem. In
his omnis factorum dictorumque ratio versatur, sed du-
pliciter. Nam fiunt quaedam, quia aliud postea futurum
est; quaedam, quia aliud antea factum est: ut, cum ob-
iicitur reo lenocinii, quod speciosam adulterii damnatam
quandam emerit; aut parricidii reo luxurioso, quod dixe-
rit patri, *Non amplius me obiurgabis:* nam et ille, non
quia emit, leno est; sed, quia leno erat, emit: nec hic,
quia sic erat locutus, occidit; sed, quia erat occisurus,
48 sic locutus est. Casus autem, qui et ipse praestat argu-

mentis locum, sine dubio est ex insequentibus; sed quadam proprietate distinguitur, ut, si dicam: *Melior dux quam Annibal: vicit Annibalem. Bonus gubernator. nunquam fecit naufragium. Bonus agricola: magnos sustulit fructus.* Et contra: *Sumptuosus fuit: patrimonium exhausit. Turpiter vixit: omnibus invisus est.*
Intuendae sunt, praecipue in coniecturis, et facultates; 49
credibilius est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus imbecilliores, a vigilantibus dormientes, a praeparatis inopinantes. Quorum contraria in diversum valent.
Haec et in deliberando intuemur, et in iudiciis ad duas 50
res solemus referre: an voluerit quis? an potuerit? nam et voluntatem spes facit. Hinc illa apud Ciceronem coniectura, *Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio: ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu; ille in equo, hic in rheda; ille expeditus, hic penula irretitus.* Facultati autem licet instrumentum con- 51
iungere; sunt enim in parte facultatis et copiae. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inventum. His adiicitur modus, quem τρό- 52
πον dicunt, quo quaeritur, quemadmodum quid sit factum? idque tum ad qualitatem scriptumque pertinet, ut, si negemus, *adulterum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse;* tum ad coniecturas quoque, ut, si dicam, *bona mente factum, ideo palam; mala, ideo ex insidiis, noctu, in solitudine.*

In rebus autem omnibus, de quarum vi ac[1]) natura 53
quaeritur, quasque etiam citra complexum personarum ceterorumque, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, An sit? Quid sit? Quale sit? sed, quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi haec tria genera non possunt, ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subiicienda sunt. Ducuntur ergo argumenta 54
ex finitione, seu fine: nam utroque modo traditur. Eius duplex ratio est: aut enim simpliciter quaeritur, *sitne hoc virtus?* aut praecedente finitione, *Quid sit virtus.* Id aut universum verbis complectimur, ut, *Rhetorice est bene dicendi scientia;* aut per partes, ut, *Rhetorice est recte inveniendi, et disponendi, et eloquendi, cum firma memoria, et cum dignitate actionis, scientia.* Praeterea 55
finimus aut vi, sicut superiora, aut ἐτυμολογίᾳ, ut si

1) aut.

assiduum ab aere dando, et *locupletem* a locorum, *pe-*
cuniosum a pecorum copia. Finitioni subiecta maxime
videntur genus, species, differens, proprium.
56 Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad proban-
dam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam.
Itaque non, quia est arbor, platanus est; at, quod non
est arbor, utique platanus non est: nec quod non est
virtus, utique potest esse iustitia. Itaque a genere per-
veniendum est ad ultimam speciem: ut, *Homo est animal*,
non est satis: id enim genus est: *mortale*, etiamsi est
species, cum aliis tamen communis finitio: *rationale*,
57 nihil supererit ad demonstrandum id quod velis. Contra,
species firmam probationem habet generis, infirmam re-
futationem. Nam, quod iustitia est, utique virtus est;
quod non est iustitia, potest esse virtus, si est fortitudo,
constantia, continentia. Nunquam itaque tolletur a spe-
cie genus, nisi ut [1]) omnes species, quae sunt generi
subiectae, removeantur: hoc modo, *Quod neque immor-*
58 *tale est neque mortale, animal non est.* His adiiciunt
propria et differentia. Propriis confirmatur finitio,
differentibus solvitur. Proprium autem est aut quod
soli accidit, ut homini sermo, risus: aut quod utique
accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt eius-
dem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere.
Itaque, quodcunque proprium deerit, solvet finitionem:
59 non utique, quodcunque erit, confirmabit. Saepissime
autem, quid sit proprium cuiusque, quaeritur: ut si per
ἐτυμολογίαν dicatur, *Tyrannicidae proprium est tyrannum*
occidere, negemus; non enim, si traditum sibi eum car-
nifex occiderit, tyrannicida dicatur [2]); nec si imprudens
60 vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens
erit, ut aliud est servum esse, aliud servire; qualis
esse in addictis quaestio solet: *Qui servus est, si manu-*
mittatur, fit libertinus, non item [3]) *addictus:* et plura,
61 de quibus alio loco. Illud quoque differens vocant, cum,
genere in species diducto, species ipsa discernitur. *Ani-*
mal, genus; *Mortale*, species; *Terrenum* vel *Bipes*,
differens: nondum enim proprium est, sed iam differt a
marino vel quadrupede: quod non tam ad argumentum
pertinet, quam ad diligentem finitionis comprehensionem
62 Cicero genus et speciem, quam eandem formam vocat,
a finitione deducit [4]), et iis, quae ad aliquid sunt,

---

1) *abest.* 2) vocetur. 3) itidem. 4) diducit. *Cf.* I, 4, 20. I, 5, 40.

subiicit: ut, si is, cui argentum omne legatum est, vetat signatum quoque, utatur genere; at, si quis, cum legatum sit ei, quae viro materfamilias esset, neget deberi ei, quae in manum non convenerit, specie: quoniam duae formae sint matrimoniorum. Divisione autem adiu- 63
vari finitionem docet, eamque differre a partitione: quod haec sit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas esse, ut, *Quibus constet respublica;* formas certas, ut, *Quot sint species rerumpublicarum*, quas tris [1]) accepimus, quae populi, quae paucorum, quae unius potestate regerentur. Et ille quidem non his 64
exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium ex iure ea ducere maluit; ego apertiora posui. Propria vero ad coniecturae quoque pertinent partem: ut, quia proprium est boni recte facere; iracundi verbis excandescere [2]), esse credantur, aut contra. Nam ut quaedam in quibusdam utique non sunt, et ratio ita, quamvis [3]) ex diverso, eadem est.

Divisio et ad probandum simili via valet, et ad 65
refellendum. Probationi interim satis est unum habere, hoc modo, *Ut sit civis, aut natus sit oportet, aut factus:* utrumque tollendum est, *Nec natus, nec factus est.* Fit hoc et multiplex, idque est argumentorum ge- 66
nus ex remotione, quo modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinquitur, verum. Totum falsum est hoc modo: *Pecuniam credidisse te dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab aliquo accepisti, nec cetera, non credidisti.* Reliquum fit verum sic: *Hic servus, quem tibi vindicas, aut verna tuus est,* 67
aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus: deinde remotis prioribus, supererit *alienus.* Periculosum, et cum cura intuendum genus; quia, si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius, quod 68
Cicero pro Caecina facit, cum interrogat, *si haec actio non sit, quae sit?* simul enim removentur omnia. Vel cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat: quale Ciceronis est, *Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat; si constet corruptum illud esse iudicium, aut*

---

1) tres. 2) *Verbum hoc num in quo cod. repertum sit, non constat.* 3) *Codd.* et ratio quamvis ita ex.

*ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum; si doceo
non ab Habito, vinco ab Oppianico; si ostendo ab Op-*
69 *pianico, purgo Habitum.* Fit etiam ex duobus (quorum
necesse est alterum verum) eligendi adversario potestas,
efficiturque, ut, utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero
pro Oppio: *Utrum, cum Cottam appetisset, an* [1]) *cum
ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum
est?* Et pro Vareno: *Optio vobis datur, utrum velitis
casu illo itinere Varenum usum esse, an huius persuasu*
70 *et inductu.* Deinde utraque facit accusatori contraria.
Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem
efficiat: quale est, *Philosophandum est, etiamsi non est
philosophandum.* Et illud vulgatum, *Quo schema, si in-
telligitur? quo, si non intelligitur?* Et, *Mentietur in tor-
mentis, qui dolorem pati potest: mentietur, qui non potest.*
71 Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus
momentis consertus est; habent enim omnia initium,
incrementum, summam; ut iurgium, deinde caedes,
et strages. Est ergo hic quoque argumentorum locus in-
vicem probantium. Nam et ex initiis summa colligitur:
quale est, *Non possum togam praetextam sperare, cum
exordium pullum videam:* et contra, non dominationis
causa Sullam arma sumpsisse, argumentum est dictatura
72 deposita. Similiter ex incremento in utramque partem
ducitur ratio rei cum in coniectura, tum etiam in tractatu
aequitatis, An ad initium summa referenda sit? id est,
An ei caedes imputanda sit, a quo iurgium coepit?
73 Est argumentorum locus ex similibus, *Si conti-
nentia virtus, utique et abstinentia: Si fidem debet tutor,
et procurator.* Hoc est ex eo genere, quod ἐπαγωγήν
Graeci vocant, Cicero inductionem. Ex dissimilibus,
*Non, si laetitia bonum, et voluptas: Non, quod mulieri,
idem pupillo.* Ex contrariis, *Frugalitas bonum, lu-
xuria enim malum: Si malorum causa bellum est, erit
emendatio pax: Si veniam meretur, qui imprudens no-*
74 *cuit, non meretur praemium, qui imprudens profuit.* Ex
pugnantibus, *Qui est sapiens, stultus non est.* Ex
consequentibus sive adiunctis, *Si est bonum iu-
stitia, recte iudicandum: Si malum perfidia, non est fal-
lendum.* Idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque
huic loco subiicienda, cum et ipsa naturaliter congruant:
Quod quis non habuit, non perdidit: Quem quis amat,

1) aut. *Plerique tamen codd.* aut.

sciens non laedit: Quem quis heredem suum esse voluit, carum habuit, habet, habebit. Sed cum sint indubitata, vim habent paene signorum immutabilium [1]). Sed haec consequentia dico, ἀκόλουθα; est enim consequens sapientiae bonitas: illa sequentia, παρεπόμενα, quae postea facta sunt, aut futura. Nec sum de nominibus anxius; vocet enim, ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit; appareatque, hoc temporis, illud esse naturae. Itaque non dubito haec quoque consequentia, quamvis [2]) ex prioribus dent argumentum ad ea, quae sequuntur, quorum quidam duas species esse voluerunt: Actionis, ut pro Oppio, *Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit?* Temporis, in Verrem, *Si finem Praetoris edicto afferunt Calendae Ianuarii, cur non initium quoque edicti nascatur a Calendis Ianuarii?* Quod utrumque exemplum tale est, ut idem in diversum, si retro agas, valeat. Consequens enim est, eos, qui inviti duci non potuerint, invitos non potuisse retineri. Illa quoque, quae ex rebus mutuam confirmationem praestantibus ducuntur (quae proprii generis videri quidam volunt, et vocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα, Cicero ex rebus sub eandem rationem venientibus) fortiter consequentibus iunxerim: *Si portorium Rhodiis locare honestum est, et Hermocreonti conducere*, et, *Quod discere honestum, et docere.* Unde illa, non hac ratione dicta, sed efficiens idem, Domitii Afri sententia est pulchra, *Ego accusavi, vos damnastis.* Est invicem consequens et quod ex diversis idem ostendit: ut, qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum et deficere significet, quia deficit omne, quod nascitur.

75 (sequentia) · 76 (quamvis) · 77 (idem) · 78 (confirma-) · 79 (dicta)

Simillima est his argumentatio, qua colligi solent ex 80
iis, quae faciunt, ea, quae efficiuntur, aut contra, quod genus a causis vocant. Haec interim necessario fiunt, interim plerumque, sed non necessario. Nam corpus in lumine utique umbram facit, et umbra, ubicunque est, ibi esse corpus ostendit. Alia sunt, ut dixi, non neces- 81
saria, vel utrinque, vel ex altera parte. *Sol colorat:* non utique, qui est coloratus, a sole est. *Iter pulverulentum facit:* sed neque omne iter pulverem movet: nec, quisquis est pulverulentus, ex itinere est. Quae utique 82
fiunt, talia sunt: *Si sapientia bonum virum facit, bonus vir est utique sapiens:* ideoque, *Boni est honeste facere*;

1) *Codd.* innumerabilium. 2) *Mendosum hoc est, et excidisse videtur* vocare.

mali, turpiter: et, *Qui honeste faciunt, boni; qui turpiter, mali iudicantur;* recte. At, *Exercitatio plerumque robustum corpus facit;* sed non, *quisquis est robustus, exercitatus;* nec, *quisquis exercitatus, robustus est:* nec, quia *Fortitudo praestat, ne mortem timeamus,* quisquis mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus: nec, *si capitis dolorem facit,* inutilis hominibus *sol est.*
83 Haec [1]) ad hortativum maxime genus pertinent: *Virtus facit laudem, sequenda igitur: at voluptas infamiam, fugienda igitur.* Recte autem monemur, causas non uti-
84 que ab ultimo esse repetendas: ut Medea, *Utinam ne in nemore Pelio;* quasi vero id eam fecerit miseram aut nocentem, quod illic ceciderit *abiegna ad terram trabes;* et Philocteta, *Pari, si imperasses tibi* [2]), *ego nunc non essem miser;* quo modo pervenire quolibet retro causas
85 legentibus licet. His illud adiicere ridiculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod coniugatum vocant: ut, *Eos, qui rem iustam faciant, iuste facere,* quod certe non eget probatione, *Quod compascuum est, compascere*
86 *licere.* Quidam haec, quae vel ex causis vel ex efficientibus diximus, alieno nomine vocant ἐκβάσεις, id est exitus. Nam nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat.

Apposita vel comparativa dicuntur, quae maiora ex minoribus, minora ex maioribus, paria ex paribus
87 probant. Confirmatur coniectura ex maiore, *Si quis sacrilegium facit, faciet et furtum:* ex minore, *Qui facile ac palam mentitur, peierabit:* ex pari, *Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, et ob dicendum falsum*
88 *testimonium accipiet.* Iuris confirmatio huiusmodi est [3]): ex maiore, *Si adulterum occidere licet, et loris caedere:* ex minore, *Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem?* ex pari, *Quae poena adversus interfectorem patris iusta est, eadem adversus matris;* quorum omnium
89 tractatus versatur in syllogismis. Illa magis finitionibus aut qualitatibus prosunt, *Si robur corporibus bonum est, non minus* [4]) *sanitas: Si furtum scelus, magis sacrilegium: Si abstinentia virtus, et continentia: Si mundus providentia regitur, administranda est respublica: Si domus aedificari sine ratione non potest, quid si* [5]) *agen-*

1) Et haec. 2) *de coniect. Codd.* Paridis impar esses tibi. *Vulgo iam* Paridi, Si imperasses tibi. 3) est eiusmodi. 4) *de coniect. Gedoyni. Vulgo* bonum non est, minus. 5) *In codd. aut omittitur* si, *aut post* agenda *ponitur.*

la navalium cura et armorum? Ac mihi quidem suffi- 90
ceret hoc genus, sed in species secatur. Nam ex pluri-
bus ad unum, et ex uno ad plura, (unde est, *Quod semel,*
et saepius,) et ex parte ad totum, et ex genere ad spe-
ciem, et ex eo quod continet ad id quod continetur, aut ex
difficilioribus ad faciliora, et ex longe positis ad propiora,
et ad omnia, quae contra haec sunt, eadem ratione ar-
gumenta ducuntur. Sunt enim et haec maiora et minora, 91
aut certe vim similem obtinent: quae si persequamur,
nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum
comparatio, iucundiora, graviora [1]), magis necessaria,
honestiora, utiliora. Sed mittamus plura, ne in eam
ipsam, quam vito, loquacitatem incidam. Exemplorum 92
quoque ad haec infinitus est numerus, sed paucissima
attingam. Ex maiore, pro Caecina, *Quod exercitus*
armatos movet, id advocationem non videbitur movisse?
Ex faciliore, in Clodium et Curionem, *Ac vide, an fa-*
cile fieri tu potueris, cum is factus non sit, cui tu con-
cessisti. Ex difficiliore, *Vide quaeso, Tubero, ut, qui* 93
de meo facto non dubitem, de Ligarii audeam dicere.
Et ibi, *An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi*
apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Ex mi-
nore, pro Caecina, *Itane scire esse armatos sat est, ut*
vim factam probes; in manus eorum incidere non est
satis? Ergo, ut breviter contraham summam, ducuntur 94
argumenta a personis, causis, locis, tempore, (cuius tres
partes diximus, praecedens, coniunctum, insequens,)
facultatibus, (quibus instrumentum subiecimus,) modo,
(id est, ut quidque sit factum,) finitione, genere, specie,
differentibus, propriis, remotione, divisione, initio, in-
crementis, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus,
consequentibus, efficientibus, effectis, eventis, iugatis,
comparatione, quae in plures diducitur species.

Illud adiiciendum videtur, duci argumenta, non a 95
confessis tantum, sed etiam a fictione, quod Graeci
καθ' ὑπόθεσιν vocant; et quidem ex omnibus iisdem lo-
cis, quibus superiora, quia totidem species esse possunt
fictae, quot verae. Nam fingere hoc loco est proponere 96
aliquid, quod, si verum sit, aut solvat quaestionem, aut
adiuvet: deinde id, de quo quaeritur, facere illi simile. Id
quo facilius accipiant iuvenes nondum scholam egressi, pri-
mo familiaribus magis ei [2]) aetati exemplis ostendam. Lex: 97

---

1) gratiora. 2) *Codd.* et.

qui parentes non aluerit, vinciatur. Non alit aliquis, et
vincula nihilominus recusat. Utitur fictione, si miles, si
infans sit, si reipublicae causa absit. Et illa contra
optionem fortium, si tyrannidem petas, si templorum
98 eversionem. Plurimum ea res virium habet contra scri-
ptum. Utitur his Cicero pro Caecina, UNDE TU, AUT
FAMILIA, AUT PROCURATOR TUUS. *Si me villi-
cus tuus solus deiecisset. Si vero ne habeas quidem
servum praeter eum, qui me deiecerit*, et alia in eodem
99 libro plurima. Verum eadem fictio valet et ad qualitatem;
Si Catilina cum suo consilio[1] *nefariorum hominum,
quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, conde-
mnaret L. Murenam;* et ad amplificationem, *Si hoc tibi
inter coenam in illis immanibus poculis tuis accidisset.*
Sic et, *Si respublica vocem haberet.*

100 Has fere sedes accepimus probationum in universum,
quas neque generatim tradere sat est, cum ex qualibet
earum innumerabilis argumentorum copia oriatur; neque
per singulas species exequi patitur natura rerum, quod
qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda,
101 ut et nimium dicerent, nec tamen totum. Unde plurimi,
cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem,
etiam quem ex ingenio suo poterant habere, conatum,
velut astricti certis legum vinculis, perdiderunt: et, ma-
gistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt.
102 Nam ut per se non sufficiet scire, omnes probationes aut
a personis aut a rebus peti, quia utrumque in plura divi-
ditur: ita ex antecedentibus et sequentibus trahenda esse
argumenta qui acceperit, num protinus in hoc sit in-
structus, ut, quid in quaque causa ducendum sit ex his,
103 sciat? praesertim, cum plurimae probationes in ipso cau-
sarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite
nulla communes, eaeque sint et potentissimae, et minime
obviae, quia communia ex praeceptis accepimus, propria
104 invenienda sunt. Hoc genus argumentorum sane dica-
mus ex circumstantia, quia περίστασιν dicere aliter
non possumus, vel ex iis, quae cuiusque causae propria
sunt: ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius
servandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, pro-
prium controversiae est dicere, *Non unum nocentem ser-
vabas, quia, te dimisso, adulteram occidere non licebat.*
Hoc enim argumentum lex facit, quae prohibet adulteram

---

1) concilio *mendose.*

sine adultero occidere. Et illa, in qua lex est, ut argen- 105
tarii dimidium ex eo, quod debebant, solverent; creditum suum totum exigerent. Argentarius ab argentario solidum petit. Proprium ex materia est argumentum creditoris, idcirco adiectum esse in lege, ut argentarius totum exigeret; adversus alios enim non opus fuisse lege: cum omnes praeterquam ab argentariis totum exigendi ius haberent. Cum multa autem novantur in 106
omni genere materiae, tum praecipue in iis quaestionibus, quae scripto constant, quia vocum et in singulis ambiguitas frequens et adhuc in coniunctis magis. Et 107
haec ipsa plurium legum aliorumve scriptorum, vel congruentium vel repugnantium, complexu varientur necesse est; cum res rei, aut ius iuris quasi signum est. *Non debui tibi pecuniam; nunquam me appellasti, usuram non accepisti, ultro a me mutuatus es.* Lex est, *Qui patri proditionis reo non affuerit, exheres sit.* Negat filius [1]): *nisi si pater absolutus sit.* Quid signi? Lex altera: *Proditionis damnatus cum advocato exulet.* Cicero 108
pro Cluentio Publium Popilium et Tiberium Guttam dicit non iudicii corrupti, sed ambitus esse damnatos. Quid signi? quod accusatores eorum, qui erant ipsi ambitus damnati, e lege sint post hanc victoriam restituti. Nec 109
minus in hoc curae debet adhiberi, quid proponendum; quam, quomodo sit, quod proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis, si non maior, certe prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti, quid petat: sic argumenta, nisi praevideris, cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod comprehendi arte non possit. Ideoque, cum plures 110
eadem didicerint, generibus argumentorum similibus utentur; alius alio plura, quibus utatur, inveniet. Sit exempli gratia proposita controversia, quae communes minime cum aliis quaestiones habet: *Cum Thebas evertisset* 111
Alexander, invenit tabulas, quibus, centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos, continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro; postea restituti a Cassandro Thebani reposcunt Thessalos. Apud Amphictyonas agitur. Centum talenta et credidisse eos constat, et non recepisse. Lis omnis ex eo, 112
quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse his ab Alexandro pecuniam datam; quaeritur ergo, an perinde sit, quod datum est,

1) *adiectum de coniect. Spald. Codd.* sit *vel* fit. *Vulgo abest.*

113 ac si pecuniam dederit? Quid proderunt argumentorum loci, nisi haec prius videro, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse? Et prima quidem actio facilis ac favorabilis repetentium iure, quod vi sit ablatum: sed hinc vehemens quaestio et aspera exoritur de iure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos,
114 fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contra est, quo distet haec causa a ceteris, quae in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res haeret, sed circa propositionem. Dicamus inprimis: In eo, quod in iudicium deduci potest, nihil valere ius belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaque, ubi illa valeant, non esse iudicem: ubi iudex sit, illa nihil va-
115 lere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum: Ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta nonnisi eadem vi possideantur. Proprium est et illud causae, quod Amphictyones iudicant (ut alia apud centumviros, alia apud privatum iudi-
116 cem in iisdem quaestionibus ratio). Tum secundo gradu, non potuisse donari a victore ius, quia id demum sit eius, quod teneat: ius, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quam, cum inveneris, argumentis adiuvare, ut alia sit condicio heredis, alia victoris, quia ad illum ius, ad hunc res transeat.
117 Proprium deinde materiae, ius publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia, quod populus crediderit, omnibus debeatur: et, quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summae creditorem: Thebanos autem
118 non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quae vis est argumenti, sed ipsum per se valet. Tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis esse ius: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honoraverit eos, an deceperit. Illud iam rursus proprium materiae, et velut novae controversiae, quod restitutione recepisse ius, etiamsi quod amiserint, Thebani videntur. Hic et, quid Cassander velit, quaeritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas aequi tractatio est.

119 Haec non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem; sed ne se, qui cognoverint ista, si cetera negligant, perfectos protinus atque consummatos p[illegible], nisi in ceteris, quae mox praecipienda sunt, [illegible]nt, mutam quandam scientiam consecutos in-

lligant. Neque enim Artibus editis factum est, ut 120
gumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia, antequam
aeciperentur: mox ea scriptores observata et collecta
iderunt. Cuius rei probatio est, quod exemplis eorum
teribus utuntur, et ab oratoribus illa repetunt, ipsi
allum novum et, quod non sit dictum, inveniunt. Arti- 121
es ergo illi, qui dixerunt: sed habenda his quoque
atia est, per quos labor nobis est detractus. Nam,
ae priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis
non sunt requirenda et nota omnia. Sed non magis
c sat est, quam palaestram didicisse, nisi corpus exer-
tatione, continentia, cibis, ante omnia natura iuvatur,
ut contra ne illa quidem satis sine arte profuerint.
ud quoque studiosi eloquentiae cogitent, neque omni- 122
s in causis, quae demonstravimus, cuncta posse repe-
ri: neque, cum proposita fuerit materia dicendi, scru-
nda singula, et velut ostiatim pulsanda, ut sciant, an
probandum id, quod intendimus, forte respondeant:
i cum discunt, et adhuc usu carent. Infinitam enim 123
ciat ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit,
temptantes unumquodque eorum, quod sit aptum atque
nveniens, experiendo noscamus: nescio, an etiam im-
dimento futura sint, nisi et animi quaedam ingenita
tura, et studio exercitata velocitas, recta nos ad ea,
ae conveniunt causae, ferant. Nam, ut cantus vocis 124
urimum iuvat sociata nervorum concordia; si tamen
rdior manus, nisi inspectis demensisque singulis, qui-
s quaeque vox fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit
se contentum eo, quod simplex canendi natura tulerit:
huiusmodi praeceptis debet quidem aptata esse et
tharae modo intenta ratio doctrinae: sed hoc exercita- 125
one multa consequendum, ut, quemadmodum illorum
tificum, etiamsi alio spectent, manus tamen ipsa con-
etudine ad graves, acutos, mediosque horum sonos fertur,
c oratoris cognitionem nihil moretur haec varietas argu-
entorum et copia, sed quasi offerat se et occurrat: et,
litterae syllabaeque scribentium cogitationem non exi-
nt, sic rationem [1]) sponte quadam sequatur [2]).

DE EXEMPLIS.

XI. Tertium genus ex iis, quae extrinsecus addu-
ntur in causam, Graeci vocant παράδειγμα: quo

1) rationes. 2) de coniect. *Vulgo* sequantur.

nomine et generaliter usi sunt in omni similium appo-
tione, et specialiter in iis, quae rerum gestarum aucto-
tate nituntur. Nostri fere similitudinem vocari [1]) maluer-
quod ab illis παραβολή dicitur; hoc alterum, exempl-
2 quanquam et hoc simile est; et illud exemplum. N-
quo facilius propositum explicemus, utrumque παράδει-
esse credamus, et ipsi appellemus exemplum. Nec
reor, ne videar repugnare Ciceroni, quanquam collatio-
separet ab exemplo. Nam idem omnem argumentatio-
dividit in duas partes, inductionem et ratiocinationem-
plerique Graecorum in παραδείγματα et ἐπιχειρήματα
3 xeruntque παράδειγμα, ῥητορικὴν ἐπαγωγήν. Nam
qua plurimum est Socrates usus, hanc habuit viam:
plura interrogasset, quae fateri adversario necesse
novissime id, de quo quaerebatur, inferebat, cui [2])
concessisset. Id est inductio. Hoc in oratione
non potest; sed, quod illic interrogatur, hic fere sur-
4 Illa interrogatio talis: *Quod est pomum generosissi-*
nonne, quod optimum? concedetur. *Quid equus? q-*
nerosissimus? Nonne, qui optimus? et plura in eu-
modum. Deinde, cuius rei gratia rogatum est,
homo? Nonne is generosissimus, qui optimus? fate-
5 erit. Hoc in testium interrogatione valet plurimum,
oratione perpetua dissimile est; etenim sibi ipse respon-
det orator. *Quod pomum generosissimum? puto, qu-*
optimum; et equus? qui velocissimus: ita hominum,
qui claritate nascendi, sed qui virtute maxime excell-

Omnia igitur ex hoc genere sumpta necesse est
similia esse, aut dissimilia, aut contraria. Si-
litudo assumitur interim et ad orationis ornatum:
illa, cum res exiget, nunc ea, quae ad probationem p-
6 tinet, exequar. Potentissimum autem est inter ea, qu-
sunt huius generis, quod proprie vocamus Exemplum,
id est rei gestae, aut ut gestae, utilis ad persuadendum
id, quod intenderis, commemoratio. Intuendum igitur,
totum simile sit, an ex parte: ut aut omnia ex eo sum-
mus, aut quae utilia erunt. Simile est: *Iure occisus est*
7 *Saturninus, sicut Gracchi.* Dissimile, *Brutus occidit*
liberos proditionem molientes: Manlius virtutem filii
morte multavit. Contrarium, *Marcellus ornamenta Sy-*
racusanis hostibus restituit; Verres eisdem [3]) *sociis ab-*
tulit. Et probandorum et culpandorum ex his confirmati-

---

1) vocare. 2) *Codd.* ut. 3) eadem.

idem gradus habet. Etiam in iis, quae futura dice- 8
s, utilis similium admonitio est: ut, si quis dicens, onysium idcirco petere custodes salutis suae, ut, eorum utus armis, tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, lem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse.

Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc 9
ximum: sic interim ex maioribus ad minora, ex miibus ad maiora ducuntur. *Propter matrimonia vio- r urbes eversae sunt: quid fieri adultero par est? icines, cum ab urbe discessissent, publice revocati t: quanto magis principes civitatis viri, et bene de blica meriti, cum invidiae cesserint, ab exilio re- ndi?* Ad exhortationem vero praecipue valent im- 10
a. Admirabilior in femina, quam in viro, virtus. re, si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non um afferent momenti Horatius et Torquatus, quanilla mulier, cuius manu Pyrrhus est interfectus: et moriendum non tam Cato et Scipio, quam Lucretia: d ipsum est ex maioribus ad minora. Singula igitur 11
um generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla amus. Simile est hoc pro Murena, *Etenim mihi ipsi dit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo, ro modestissimo atque optimo viro, peterem: supe- tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam.* Maius 12
oris, pro Milone, *Negant, intueri lucem esse fas ei, a se hominem occisum esse fateatur. In qua tan- urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii, issimi viri, qui, nondum libera civitate, tamen po- Romani comitiis liberatus est, cum sua manu soro- esse interfectam fateretur.* Minus maioris: *Occidi, Spurium Maelium, qui annona levanda, iacturisque familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in spicionem incidit regni affectandi*, etc. deinde, *Sed (auderet enim dicere, cum patriam periculo libe- sset,) cuius nefandum adulterium in pulvinaribus*, et tus in Clodium locus. D i s s i m i l e plures causas ha- 13
t; fit enim genere, modo, tempore, loco, ceterisque, r quae fere omnia Cicero praeiudicia, quae de Cluen- videbantur facta, subvertit: c o n t r a r i o vero exemplo nsoriam notam, laudando censorem Africanum, qui m, quem peierasse conceptis verbis palam dixisset, stimonium etiam pollicitus, si quis contra diceret, nullo cusante, traducere equum passus esset; quae, quia erant

14 longiora, non suis verbis exposui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum est:

At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo.

15 Quaedam autem ex iis, quae gesta sunt, tota narrabimus: ut Cicero pro Milone: *Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille summus*
16 *vir scelere solutum periculo liberavit.* Quaedam significare satis erit, ut idem ac pro eodem: *Neque enim posset aut Ahala*[1]) *ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset.* Haec ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas causae aut decor postulabit.

17 Eadem ratio est eorum, quae ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quod iis minus affirmationis adhibetur: cuius usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac
18 magister eloquentiae ostendit. Nam huius quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissimae deae, sen-*
19 *tentia liberatum.* Illae quoque fabellae, quae, etiamsi originem non ab Aesopo acceperunt, (nam videtur earum primus auctor Hesiodus,) nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent, praecipue rusticorum et imperitorum: qui et simplicius, quae ficta sunt, audiunt, et capti voluptate facile iis, quibus delectantur, consentiunt. Siquidem et Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris
20 humanis adversus ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne in poemate quidem humilem generis huius usum putavit, in illis versibus, *Quod dixit vulpes aegroto cauta leoni*[2]). *Αἶνον* Graeci vocant, et *αἰσωπείους*, ut dixi, λόγους et λιβυκοὺς, nostrorum quidam, non sane
21 recepto in usum nomine, apologationem. Cui confine est παροιμίας genus illud, quod est velut fabella brevior, et per allegoriam accipitur, *Non nostrum*, inquit, *onus; bos clitellas.*

---

1) Hala. 2) *Adiicitur* etc.

Proximas exempli[1]) vires habet similitudo, praecipue illa, quae ducitur citra ullam translationum mixturam ex rebus paene paribus. *Ut, qui accipere in Campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic eiusmodi iudices infesti tum reo venerunt.* Nam παραβολή, quam 22
Cicero collationem vocat, longius res, quae comparentur, repetere solet. Neque hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: *Quodsi e portu solventibus ii, qui iam in portum ex alto invehuntur, praedicere summo studio solent et tempestatum rationem, et praedonum, et locorum: quod natura fert, ut iis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope iam ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas?* Sed et a mutis atque etiam inanimis interim huiusmodi[2]) ducitur. Et, quoniam similium alia facies 24
in alia[3]) ratione, admonendum est, rarius esse in oratione illud genus, quod εἰκόνα Graeci vocant, (quo exprimitur rerum aut personarum imago, ut Cassius, *Quis istam faciem lanipedis senis torquens?*) quam id, quo probabilius fit, quod intendimus: ut, si animum dicas excolendum, similitudine utaris terrae, quae neglecta sentes ac dumos, culta fructus creat: aut, si ad curam rei publicae horteris, ostendas, apes etiam formicasque, non modo muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum illud est Ciceronis, *Ut* 25
corpora nostra sine mente, ita civitas sine lege suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest. Sed, ut hac corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio, equorum; pro Archia, saxorum quoque usus est similitudine. Illa (ut dixi) propiora, *ut remiges* 26
sine gubernatore, sic milites sine imperatore nihil valere. Solent tamen fallere similitudinum species: ideoque adhibendum est his iudicium. Neque enim ut navis utilior nova, quam vetus, sic amicitia: vel, ut laudanda, quae pecuniam suam pluribus largitur, ita, quae formam. Verba sunt in his similia, *vetustatis* et *largitionis:* vis quidem longe diversa, *pecuniae* et *pudicitiae.* Itaque in hoc 27
genere maxime quaeritur, an simile sit, quod infertur.

---

1) exemplo *de coniect. Regii.* 2) *Deesse videtur aliquod verbum, velut* similitudo. 3) *de coniect. Vulgo* tali.

Etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulò
ante feci mentionem, cavendum, ne incaute respondeas:
ut apud Aeschinen [1]) Socraticum male respondit Aspasiae
28 Xenophontis uxor; quod Cicero his verbis transfert: *Dic
mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius
habeat aurum, quam tu habes, utrumne illius, an tuum
malis? Illius, inquit. Quid si vestem et ceterum orna-
tum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes,
tuumne an illius malis? Illius vero, respondit. Age
sis, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu ha-*
29 *bes, utrumne tuum virum malis, an illius?* Hic mulier
erubuit, merito; male enim responderat, *se malle alie-
num aurum, quam suum:* nam est id improbum. At, si
respondisset, *malle se aurum suum tale esse, quale illud
esset*, potuisset pudice respondere, *malle se virum suum
talem esse, qualis melior esset.*

30 Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista
partes secuisse, et esse aliquid minus simile, ut simia
homini, et marmora deformata prima manu: aliquid plus,
ut illud, *Non ovum tam simile ovo:* et dissimilibus in-
esse simile, ut formicae et elephanto genus, quia sunt
animalia: et similibus dissimile, ut — *Canibus catulos et*
31 *matribus hoedos;* differunt enim aetate: contrariorum
quoque aliter accipi opposita, ut noctem luci; aliter noxia,
ut frigidam febri; aliter repugnantia, ut verum falso;
aliter disparata, ut dura non duris: sed, quid haec ad
praesens propositum magnopere pertineant, non reperio.

32 Illud est annotandum magis, argumenta duci ex
iure simili: ut Cicero in Topicis, *Ei, cui domus usus
fructus relictus sit, non restituturum heredem, si cor-
ruerit, quia non restituat servum, si is decesserit:* ex
contrario, *Nihil obstat, quo minus iustum matrimonium
sit mente coeuntium, etiamsi tabulae signatae non fue-
rint. Nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem*
33 *matrimonii non fuisse constabit:* ex dissimili, quale est
Ciceronis pro Caecina, *Ut, si quis me exire domo coe-
gisset armis, haberem actionem; si quis introire pro-
hibuisset, non haberem?* Dissimilia sic deprehenduntur,
*Non, si, qui argentum omne legavit, videri potest
signatam quoque pecuniam reliquisse; ideo etiam, quod
est in nominibus, dari voluisse creditur.*

---

1) Aeschinem.

Ἀναλογίαν quidam a simili separaverunt; nos eam 34
subiectam huic generi putamus. Nam, ut unum ad decem, sic decem ad centum, simile certe est: et, ut hostis, sic malus civis. Quanquam haec ulterius quoque procedere solent: *si turpis dominae consuetudo cum servo, turpis domino cum ancilla; si mutis animalibus finis voluptas, idem homini.* Cui rei facillime occurrit ex dissimilibus 35
argumentatio: *Non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum servo; nec, si mutis finis voluptas, rationalibus quoque:* quin immo ex contrario, *Quia mutis, ideo non rationalibus.*

Adhibetur extrinsecus in causam et auctoritas. 36
Haec secuti Graecos, a quibus *κρίσεις* dicuntur, *iudicia* aut *iudicationes* vocant, non, de quibus ex causa dicta sententia est, (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt;) sed, si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis, referri potest. Ne haec quidem vulgo dicta et recepta persua- 37
sione populari sine usu fuerint. Testimonia sunt enim quodammodo, vel potentiora etiam, quod non causis accommodata, sed liberis odio et gratia mentibus ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissima, aut verissima videbantur. An vero me de incommodis vitae dis- 38
serentem non adiuvabit earum persuasio nationum, quae fletibus natos, laetitia defunctos prosequuntur? Aut si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit, quod prudentissima civitas Atheniensium non eam pro affectu, sed pro numine accepit? Iam illa septem praecepta 39
sapientum, nonne quasdam vitae leges existimamus? Si causam veneficii dicat adultera, non M. Catonis iudicio damnata videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit? Iam sententiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertae, sed libri etiam philosophorum: qui quanquam inferiora omnia praeceptis suis ac litteris credunt, repetere tamen auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exem- 40
plum, Megareos [1]) ab Atheniensibus, cum de Salamine contenderent, victos Homeri versu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans, Aiacem naves suas Atheniensibus iunxisse. Ea quoque, quae vulgo 41
recepta sunt, hoc ipso, quod incertum auctorem habent, velut omnium fiunt: quale est, *Ubi amici, ibi opes:* et,

1) *Codd. fere* Megarius.

Conscientia mille testes: et apud Ciceronem, *Pares autem (ut est in vetere proverbio) cum paribus maxime congregantur;* neque enim durassent haec in aeternum,
42 nisi vera omnibus viderentur. Ponitur a quibusdam, et quidem in parte prima, deorum auctoritas, quae est ex responsis, ut, Socratem esse sapientissimum. Id rarum est, non sine usu tamen. Utitur [1]) eo Cicero in libro de aruspicum responsis, et in contione contra Catilinam, cum signum Iovis columnae impositum populo ostendit: et pro Ligario, cum causam C. Caesaris meliorem, quia hoc dii iudicaverint, confitetur. Quae cum propria causae sunt, divina testimonia vocantur: cum aliunde arcessuntur, argumenta. Nonnunquam contingit iudicis quo-
43 que, aut adversarii, aut eius, qui ex diverso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum, quae intendimus, fidem.

Propter quod fuerunt, qui exempla et has auctoritates inartificialium probationum esse arbitrarentur, quod ea non inveniret orator, sed acciperet. Plurimum autem
44 refert. Nam testis et quaestio, et his similia, de ipsa re, quae in iudicio est, pronuntiant: extra petita, nisi ad aliquam praesentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se valent.

DE USU ARGUMENTORUM.

XII. Haec fere de probatione vel ab aliis tradita vel usu percepta in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam: quin immo hortor ad quaerendum, et inveniri posse fateor: quae tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breviter,
2 quemadmodum sit utendum his, subiungam. Traditum fere est, argumentum oportere esse confessum; dubiis enim probari dubia qui possunt? Quaedam tamen, quae in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. *Occidisti virum, eras enim adultera.* Prius de adulterio convincendum est, ut, cum id coeperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. *Spiculum tuum in corpore occisi inventum est:* negat suum: ut probationi
3 praesit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quam quae ex dubiis facta sunt certa. *Caedes a te commissa est, cruentam*

---

1) Id rarum est: tamen utitur, *omissis reliquis.*

enim vestem habuisti; non est tam grave argumentum,
si fatetur, quam si convincitur. Nam si fatetur, multis
ex causis potuit cruenta esse vestis; si negat, hic causae
cardinem ponit, in quo si victus fuerit, etiam in sequen-
tibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus
fuisse, nisi desperasset, id posse defendi, si confiteretur.

Firmissimis argumentorum singulis instandum, infir- 4
miora congreganda sunt: quia illa, per se fortia, non
oportet circumstantibus obscurare, ut, qualia sunt, appa-
reant; haec, imbecilla natura, mutuo auxilio sustinentur.
Itaque si non possunt valere, quia magna sint; valebunt, 5
quia multa sint, utique vero ad eiusdem rei probationem
omnia spectantia [1]). Ut, si quis hereditatis gratia homi-
nem occidisse dicatur, *Hereditatem sperabas, et magnam
hereditatem, et pauper eras, et tum maxime a credito-
ribus appellabaris: et offenderas eum, cuius eras heres,
et mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia sunt, et
communia: universa vero valent [2]), etiamsi non ut ful-
mine, tamen ut grandine.

Quaedam argumenta ponere satis non est, adiuvanda 6
sunt [3]): *cupiditas causa sceleris fuit;* quae sit vis eius:
ira; quantum efficiat in animis hominum talis affectio;
ita et firmiora erunt ipsa, et plus habebunt decoris, si
non nudos et velut carne spoliatos artus ostenderint.
Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, utrum 7
hoc ex invidia sit, an ex iniuria, an ex ambitu? vetus
an novum? adversus inferiorem, parem, superiorem? alie-
num, propinquum? Suos habent omnia ista tractatus,
et ad utilitatem partis eius, quam tuemur, referenda sunt.
Nec tamen omnibus semper, quae invenerimus, argu- 8
mentis onerandus est iudex: quia et taedium afferunt,
et fidem detrahunt. Neque enim potest iudex credere
satis esse ea potentia, quae non putamus ipsi sufficere
qui diximus [4]). In rebus vero apertis argumentari tam sit
stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.

His quidam probationes adiiciunt, quas παθητικὰς 9
vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem
potentissimum putat ex eo, qui dicit, si sit vir bonus:
quod ut optimum est; ita longe quidem sed sequitur ta-
men, videri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, *Q.* 10

1) *Sic optt. codd. nisi quod* spectant, *quod corrigere temptavimus. Vulgo* magna sunt; valebunt, quia multa sunt, quae ad eiusdem — spectant. 2) nocent. 3) *Adiicitur* ut. 4) *coniunge* ipsi qui diximus.

*Varius Sucronensis ait Aemilium Scaurum rem publi-
cam populi Romani prodidisse; Aemilius Scaurus negat.*
Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum
Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat,
interrogasset, an is accepta pecunia rem publicam prodi-
turus esset? isque id negasset; *Quod igitur*, inquit, *tu*
11 *non fecisses, ego feci?* Intuendum autem et, qui sit,
apud quem dicimus: et id, quod illi maxime probabile
videatur, requirendum: qua de re locuti sumus et pro-
12 oemii et suasoriae praeceptis. Altera ex affirmatione
probatio est, *Ego hoc feci; Tu mihi hoc dixisti;* et,
O facinus indignum! et similia; quae non debent quidem
deesse orationi, et, si desunt, multum nocent: non
tamen habenda sunt inter magna praesidia, cum hoc in
13 eadem causa fieri ex utraque parte similiter possit. Illae
firmiores ex sua cuiusque persona probationes, quae cre-
dibilem rationem subiectam habent: ut vulneratus aut
filio orbatus non fuerit alium accusaturus, quam nocen-
tem; quando, si negotium innocenti facit, liberet eum
noxa, qui admiserit. Hinc et patres adversus liberos, et
adversus suos quisque necessarios auctoritatem petunt.
14 Quaesitum etiam, potentissima argumenta primone
ponenda sint loco, ut occupent animos; an summo, ut
inde dimittant; an partita primo summoque, ut Home-
rica dispositione in medio sint infirma, ut animis cre-
scant [1])? Quae, prout ratio causae cuiusque postulabit,
ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, ne a poten-
tissimis ad levissima decrescat oratio.
15 Ego haec breviter demonstrasse contentus, ita posui,
ut locos ipsos et genera, quam possem apertissime, osten-
derem. Quidam executi sunt verbosius, quibus placuit,
proposita locorum communium materia, quo quaeque
res modo dici posset, ostendere: sed mihi supervacuum
16 videbatur. Nam et fere apparet, quid in invidiam, quid
in avaritiam, quid in testem inimicum, quid in potentes
amicos dicendum sit: et de omnibus his omnia dicere
infinitum est, tam hercule, quam si controversiarum,
quae sint quaeque futurae sint, quaestiones, argumenta,
17 sententias tradere velim. Ipsas autem argumentorum
velut sedes non me quidem omnes ostendisse confido,
plurimas tamen.
Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declama-

1) an a minimis crescant.

tiones, quibus ad pugnam forensem velut praepilatis exerceri solebamus, olim iam ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositae voluptatem nervis carent: non alio medius fidius vitio dicentium, quam quo mancipiorum negotiatores formae puerorum, virilitate excisa, lenocinantur. Nam ut illi robur ac lacertos, 18
barbamque ante omnia, et alia, quae natura propria maribus dedit, parum existimant decora, quaeque fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt: ita nos habitum ipsum orationis virilem, et illam vim stricte robusteque dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus: et, dum levia sint ac nitida, quantum valeant, nihil interesse arbitramur. Sed mihi, naturam intuenti, nemo non vir spadone 19
formosior erit; nec tam aversa unquam videbitur ab opere suo providentia, ut debilitas inter optima inventa sit: nec id ferro speciosum fieri putabo, quod, si nasceretur, monstrum erat. Libidinem iuvet ipsum effeminati sexus mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut, si qua pretiosa fecit, fecerit et bona. Quapropter eloquentiam, licet hanc (ut sentio enim, 20
dicam) libidinosam resupina voluptate auditoria probent, nullam esse existimabo, quae ne minimum quidem in se indicium masculi et incorrupti, ne dicam gravis et sancti viri, ostentet[1]). An vero statuarum artifices pictoresque 21
clarissimi, cum corpora quam speciosissima fingendo pingendove efficere cuperent, nunquam in hunc inciderunt errorem, ut Bagoam aut Megabyzum aliquem in exemplum operis sumerent sibi, sed Doryphoron illum aptum vel militiae vel palaestrae; aliorum quoque iuvenum bellicosorum et athletarum corpora, decora vere existimaverunt: nos, qui oratorem studemus effingere, non arma, sed tympana, eloquentiae demus? Igitur et ille, quem 22
instituimus, adolescens, quam maxime potest, componat se ad imitationem veritatis: initurusque frequenter forensium certaminum pugnam, iam in schola victoriam spectet, et ferire vitalia ac tueri sciat: et praeceptor id maxime exigat, inventum praecipue probet. Nam, ut ad peiora iuvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud male est, quod necessaria plerumque silentio 23
transeunt, nec in dicendo videtur inter bona utilitas. Sed haec et in alio nobis tractata sunt opere, et in hoc saepe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum.

---

1) ostendet.

Varius Sucronensis ait Aemilium Scaurv
cam populi Romani prodidisse; Aemilius
Cui simile quiddam fecisse Iphicrates
Aristophontem, quo accusante similis
interrogasset, an is accepta pecunia
turus esset? isque id negasset; *Qui*
11 *non fecisses, ego feci?* Intuen
apud quem dicimus: et id, qu
videatur, requirendum: qua d
12 oemii et suasoriae praeceptis.
probatio est, *Ego hoc fec*
O facinus indignum! et si
deesse orationi, et, si
tamen habenda sunt int
13 eadem causa fieri ex
firmiores ex sua cuiu
dibilem rationem s ... e
filio orbatus non ... : qua
tem; quando, si ... clamosa est
noxa, qui admi ... antur. Tum ac
adversus suos ... affert: patronus etia
14 Quaesitu ... Accusator dat testem;
ponenda sir ... accusator criminum invidia,
inde dimi ... dicendi trahit, de parricidio,
rica disp ... quae patrono tantum neganda sunt
scant *) ... *onibus* etiam mediocres in dicendo s
ordine ... *defensor* nemo, nisi qui eloquentissimus,
tissi ... *quod* sentio, semel finiam, tanto est accu
15 ... *dere*, quanto facere quam sanare vulnera
ut ... *Plurimum* autem refert, et quid protuler
... et quomodo. Primum igitur intuendu
... responsuri sumus, proprium sit eius iudi
... am extra arcessitum. Nam si est propi
... andum, aut defendendum, aut transferend
5 haec in iudiciis fere nihil est. Deprecatio qui
est sine ulla specie defensionis, rara admodum
eos solos iudices, qui nulla certa pronuntia
tenentur: quanquam illae quoque apud C. Ca
Triumviros pro diversarum partium hominibu
etiamsi precibus utuntur, adhibent tamen patro
hoc non fortissime defendentis est, dicere, (
egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos
6 Quodsi quando apud Principem, aliumve, cu
velit, liceat, dicendum erit, dignum quidem n

clementi tamen servandum esse vel ium non erit res nobis cum adver-e: deinde forma deliberativae magis ialis utemur. Suadebimus enim, ut otius, quam voluptatem ultionis ces quidem, secundum legem 7 onfessis praecipere ridiculum i, neque transferri possunt, acunque sunt: aut causa tendimus formam: aut se, quod factum sit. ri possunt, utique sse pro nobis, sed . Testes erunt? multa 8 num? de similitudine litte- nihil erit peius, quam con- onis controversia, cum defendendi locus, translatio. Atqui quaedam sunt, 9 gari, neque defendi, neque transferri pos- est; erit *rea est, quae, cum anno vidua fuisset,* , quod is non erit. Quare illud stultissime praeci- dem est defendi non possit, silentio dissimulandum, tra causa id, de quo iudex pronuntiaturus est. At, si 10 m quidem sam sit adductum, et tantum coniunctum, his em dicere, nihil id ad quaestionem, nec esse morandum, et minus esse, quam adversarius dicit: en velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet m bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiae ehensionem non pertimescere.

Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda 11 sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat: tum enim toto corpore obnitendum, et, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim, si re- 12 solvere ex parte diversa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus; si modo haec ut valentiora videantur effici poterit. Quae vero turba valebunt, diducenda erunt: ut, quod paulo ante dixi, *Heres eras, et pauper, et magna pecunia appellabaris a creditoribus, et offenderas, et mutaturum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At 13 si singula quaeque dissolveris, iam illa flamma, quae magna congerie convaluerat, diductis, quibus alebatur,

DE REFUTATIONE.

XIII. Refutatio dupliciter accipi potest. Nam et pars defensoris tota est posita in refutatione: et quae dicta sunt ex diverso, debent utrinque dissolvi. Et haec est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusque similis condicio est. Neque vero ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quam in confirmatione: nec locorum aut sententiarum aut verbo-
2 rum et figurarum alia condicio est. Affectus plerumque haec pars mitiores habet.

Non sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero saepe testatur) defendere, quam accusare. Primum, quod est res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie: cum accusatori satis sit plerumque, verum esse id, quod obiecerit: patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiciat, derideat: quare inde recta fere, atque, ut sic dixerim, clamosa est actio: hinc
3 mille flexus et artes desiderantur. Tum accusator praemeditata pleraque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem; patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, vel si falsa sint, materiam dicendi trahit, de parricidio, sacrilegio, maiestate: quae patrono tantum neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt: bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nam ut, quod sentio, semel finiam, tanto est accusare quam defendere, quanto facere quam sanare vulnera, facilius.

4 Plurimum autem refert, et quid protulerit adversarius, et quomodo. Primum igitur intuendum est, id, cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicii, an ad causam extra arcessitum. Nam si est proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum; extra
5 haec in iudiciis fere nihil est. Deprecatio quidem, quae est sine ulla specie defensionis, rara admodum, et apud eos solos iudices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur: quanquam illae quoque apud C. Caesarem et Triumviros pro diversarum partium hominibus actiones, etiamsi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia: nisi hoc non fortissime defendentis est, dicere, *Quid aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?*
6 Quodsi quando apud Principem, aliumve, cui, utrum velit, liceat, dicendum erit, dignum quidem morte eum,

o quo loquemur; clementi tamen servandum esse vel lem: primum omnium non erit res nobis cum adverrio, sed cum iudice: deinde forma deliberativae magis ateriae, quam iudicialis utemur. Suadebimus enim, ut udem humanitatis potius, quam voluptatem ultionis ncupiscat. Apud iudices quidem, secundum legem 7 cturos sententiam, de confessis praecipere ridiculum t. Ergo, quae neque negari, neque transferri possunt, ique defendenda sunt, qualiacunque sunt: aut causa dendum. Negandi duplicem ostendimus formam: aut n esse factum; aut non hoc esse, quod factum sit. uae neque defendi, neque transferri possunt, utique ganda; nec solum, si finitio potest esse pro nobis, sed iam, si nuda infitiatio superest. Testes erunt? multa 8 eos dicere licet. Chirographum? de similitudine litterum disseremus. Utique nihil erit peius, quam conssio. Ultima est actionis controversia, cum defendendi gandive non est locus, translatio. Atqui quaedam sunt, 9 ae neque negari, neque defendi, neque transferri posnt. *Adulterii rea est, quae, cum anno vidua fuisset, ixa est;* lis non erit. Quare illud stultissime praecitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, uidem est id, de quo iudex pronuntiaturus est. At, si 10 xtra causam sit adductum, et tantum coniunctum, alim quidem dicere, nihil id ad quaestionem, nec esse his morandum, et minus esse, quam adversarius dicit: men velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet im bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiae prehensionem non pertimescere.

Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda 11 nt, an amolienda singula. Plura simul invadimus, aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut m molesta, ut pedem conferre cum singulis non exdiat: tum enim toto corpore obnitendum, et, ut sic xerim, directa fronte pugnandum est. Interim, si re- 12 lvere ex parte diversa dicta difficilius erit, nostra gumenta cum adversariorum argumentis conferemus; modo haec ut valentiora videantur effici poterit. Quae ro turba valebunt, diducenda erunt: ut, quod paulo ite dixi, *Heres eras, et pauper, et magna pecunia ppellabaris a creditoribus, et offenderas, et mutatum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At 13 singula quaeque dissolveris, iam illa flamma, quae agna congerie convaluerat, diductis, quibus alebatur,

concidet: ut, si ve maxima flumina in rivos diducantur,
qualibet transitum praebent. Itaque propositio quoque
secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut nunc sin-
14 gula ostendamus, nunc complectamur universa. Nam
interim quod pluribus collegit adversarius, sat [1]) est semel
proponere: ut, si multas causas faciendi, quod arguit,
reo [2]) dicet accusator fuisse: nos, non enumeratis singu-
lis, semel hoc intuendum negemus, quia non, quisquis
15 causam faciendi sceleris habuit, et fecerit. Saepius tamen
accusatori congerere argumenta, reo dissolvere expediet.
Id autem, quod erit ab adversario dictum, quo-
modo refutari debeat, intuendum est. Nam si erit pa-
lam falsum, negare satis est: ut pro Cluentio Cicero,
eum, quem dixerat accusator epoto poculo concidisse,
16 negat eodem die mortuum. Palam etiam contraria, et
supervacua, et stulta reprehendere, nullius est artis:
ideoque nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse
est. Id quoque (quod [3]) *obscurum* vocant,) quod secreto,
et sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura
sua infirmum est, (sufficit enim, quod adversarius non
17 probat;) item, si ad causam non pertinet. Est tamen
oratoris interim efficere, ut quid aut contrarium esse,
aut a causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum,
aut nostrae potius causae videatur esse coniunctum. Ob-
iicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit; aspe-
rum crimen; sed id contrarium ostendit Cicero, quia
iidem accusatores obiecerint Oppio, quod is voluerit ex-
18 ercitum largiendo corrumpere. Testes in Cornelium ac-
cusator lecti a tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero
supervacuum, quia ipse fateatur. Petit accusationem in
Verrem Q. Caecilius, quod fuerat quaestor eius: ipsum
19 Cicero ut pro se videretur, effecit. Cetera, quae propo-
nuntur, communes locos habent [4]). Aut enim coniectura
excutiuntur, an vera sint; aut finitione, an propria; aut
qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana,
20 crudelia, et cetera, quae ei generi accidunt. Eaque non
modo in propositionibus, sed in toto genere actionis, in-
tuenda: An sit crudelis, ut Labieni in Rabirium, lege
perduellionis; inhumana, ut Tuberonis Ligarium exulem

1) satis. 2) *Alii codd.* quibus arguet reum. 3) *abest.*
4) *Haec vetus lectio edd. Spald. dedit* communis ratio habet. *Codd.
fere* communis habet; *sed ex Amb. 1. nihil a vetere scriptura di-
versum notatur.*

accusantis, atque id agentis, ne ei Caesar ignoscat; superba, ut in Oppium ex epistola Cottae reum factum. Proinde [1]) praecipites, insidiosae, impotentes deprehen- 21
duntur. Ex quibus tamen fortissime invaseris, quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio, *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?* aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant. Non- 22
nunquam tamen quaedam bene et contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed haec simulatio interim hucusque procedit, ut, quae dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat, 23
rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque, quod assumitur, dissimile. Id in iure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. Illas vero similitudines, quae ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum 24
varie tractanda sunt, si nocebunt: quae si vetera erunt, fabulosa dicere licebit; si indubia, maxime quidem dissimilia. Neque enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut, si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Ahalae, a quo Maelius est interfectus: Maelium regni affectatorem fuisse; a Graccho leges modo latas esse populares: Ahalam magistrum equitum fuisse; Nasicam privatum esse, dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam de iudicatis observandum.

Quod autem posui, referre, quo quidque accusator 25
modo dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elocutus, ipsa eius verba ponantur; si acri et vehementi fuerit usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus: ut Cicero de Cornelio, *Codicem attigit:* 26
et protinus cum quadam defensione: ut, si pro luxurioso dicendum sit, *Obiecta est paulo liberalior vita.* Sic et pro sordido parcum, pro maledico liberum dicere licebit. Utique committendum nunquam est, ut adversariorum 27
dicta cum sua confirmatione referamus, aut etiam loci

---

1) *Gesnerus malebat* perinde.

alicuius executione adiuvemus, nisi cum eludenda erunt[1]):
*Apud exercitum mihi fueris, inquit; tot annis forum
non attigeris; abfueris tamdiu; et, cum tam longo in-
tervallo veneris, cum his[2]), qui in foro habitarunt, de*
28 *dignitate contendas?* Praeterea in contradictionibus in-
terim totum crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro
circa Bostarem facit, veluti orationem diversae partis
imitatus; aut pluribus propositionibus iunctis, ut pro Va-
reno, *cum iter per agros et loca sola faceret cum Pom-
puleno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt,
deinde Pompulenum occisum esse, illico Varenum vinctum
asservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.*
Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo,
et ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes
dissolvitur, quod contextu nocet: et plerumque id est
tutius. Quaedam contradictiones natura sunt singulae;
id exemplis non eget.

29 Communia bene apprehenduntur, non tantum, quia
utriusque sunt partis; sed, quia plus prosunt respondenti.
Neque enim pigebit, quod saepe monui, referre: commune
30 qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium,
quo adversarius bene uti potest. *At enim non verisimile
est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid!
hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?*
Artificis autem est, invenire in actione adversarii, quae
contra[3]) semetipsa pugnent, aut pugnare videan-
tur: quae aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in
causa Caeliana Clodia aurum se Caelio commodasse dicit,
quod signum magnae familiaritatis est; venenum sibi pa-
31 ratum, quod summi odii argumentum est. Tubero Liga-
rium accusat, quod is in Africa fuerit; et queritur, quod
ab eo ipse in Africam non sit admissus. Aliquando vero
praebet eius rei occasionem minus considerata ex adverso
dicentis oratio; quod accidit praecipue cupidis sententia-
rum, ut ducti occasione dicendi non respiciant, quid di-
xerint, dum locum praesentem, non totam causam, in-
32 tuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quam
censoria nota? Quid tam contra eundem, quam filium
ab Egnatio corrupti iudicii, quo Cluentius Oppianicum
33 circumvenisset, crimine exheredatum? At haec Cicero
pugnare invicem ostendit: *Sed tu, Atti[4]), consideres, cen-
seo, diligenter, utrum censorium iudicium grave velis esse,*

---

1) *abest.* 2) iis. 3) inter. 4) Acci.

m Egnatii. *Si Egnatii: leve est, quod censores de* ceteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. Sin autem cen*orium, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione* exheredavit, censores in senatu, cum patrem eiecissent[1]), retinuerunt.* Illa magis vitiose dicuntur, quam 34 acute reprehenduntur, argumentum dubium pro necessario, controversum pro confesso, commune pluribus pro proprio, vulgare, supervacuum, serius constitutum, contra fidem. Nam et illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est; de facto disputent, cum de auctore quaeratur; impossibilia aggrediantur; pro effectis relinquant vixdum inchoata; de homine dicere, quam de causa malint; hominum vitia rebus assignent, 35 ut, si quis decemviratum accuset, non Appium; manifestis repugnent; dicant, quod aliter accipi possit; summam quaestionis non intueantur; non ad proposita respondeant: quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est, ut cum peculatus reus Verres fortiter et industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur.

Eadem adversus contradictiones nobis oppositas 36 praecepta sunt: hoc tamen amplius, quod circa eas multi modus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam rem molestam et odiosam praetereunt: et is plerumque, quae composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt: et scilicet multo magis in scholis, in quibus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam materiae ipsae sic plerumque finguntur, ut nihil dici pro parte altera possit. Alii diligentia lapsi, 37 verbis etiam vel sententiolis omnibus respondendum putant, quod est et infinitum, et supervacuum; non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim disertum, ut, si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non causae: si forte quod laedat, causae, non ingenii culpa. Itaque illae reprehensiones, 38 ut obscuritatis, qualis in Rullum est; aut infantiae in dicendo, qualis in Pisonem; aut inscitiae rerum verborumque, et insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, animo dantur aut iustis odiis: suntque utiles ad conciliandum iis, quos invisos facere volueris, odium. Alia 39 respondendi patronis ratio; et aliquando tamen eorum

1) eiicerent.

non oratio modo, sed vita etiam, vultus denique, inces-
sus, habitus, recte incusari solet: ut adversus Quintium
Cicero non haec solum, sed ipsam etiam praetextam
demissam ad talos, insectatus est. Presserat enim tur-
40 bulentis contionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam
elevandae invidiae gratia, quae asperius dicta sunt, elu-
duntur: ut a Cicerone Triarius. Nam, cum Scauri
columnas per urbem plaustris vectas esse dixit, *Ego porro*,
inquit, *qui Albanas habeo columnas, clitellis eas appor-
tavi.* Et magis hoc in accusatores concessum est, qui-
41 bus conviciari aliquando patrocinii fides cogit. Illa vero
adversus omnes et recepta et non inhumana conquestio,
si callide quid tacuisse, breviasse, obscurasse, distulisse
42 dicuntur. Defensionis quoque permutatio reprehenditur
saepe, ut Attius[1]) adversus Cluentium, Aeschines adver-
sus Ctesiphontem facit: cum ille Ciceronem lege usurum
modo, hic minime de lege dicturum Demosthenen[2])
queritur.

Declamatores vero inprimis sunt admonendi, ne con-
tradictiones eas ponant, quibus facillime responderi pos-
sit; neu sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem,
quod maxime uberes loci popularesque sententiae nascun-
tur, materiam dicendi nobis, quod volumus, ducentibus,
ut non sit ille inutilis versus:

Non male respondit, male enim prior ille rogarat.

43 Fallet haec nos in foro consuetudo, ubi adversario, non
ipsi nobis respondebimus. Aiunt Attium[3]) interrogatum,
cur causas non ageret, cum apud eum in tragoediis tanta
vis esset optime respondendi, hanc reddidisse rationem,
quod illic ea dicerentur, quae ipse vellet; in foro dictu-
44 adversarii essent, quae minime vellet. Ridiculum est
ergo in exercitationibus, quae foro praeparantur, prius
cogitare, quid responderi, quam quid ex diverso dici
possit. Et bonus praeceptor non minus laudare discipu-
lum debet, si quid pro diversa, quam si quid pro sua
45 parte acriter excogitavit. Rursus aliud in scholis permit-
tendum semper, in foro raro. Nam loco a petitore
primo contradictione uti qui possumus, ubi vera res
46 agitur, cum adversarius adhuc nihil dixerit? Incidunt
tamen plerique in hoc vitium vel consuetudine declama-
toria, vel etiam cupiditate dicendi: dantque de se respon-
dentibus venustissimos lusus, cum modo, se vero nihil

1) Accius. 2) Demosthenem. 3) Accium.

ixisse, neque tam stulte dicturos; modo, bene admonitos
o adversario, et agere gratias, quod adiuti sint, iocan-
ur; frequentissime vero, id quod firmissimum est, nun-
nam iis responsurum adversarium fuisse, quae proposita
on essent, nisi illa sciret vera esse, et ad fatendum
onscientia esset impulsus: ut pro Cluentio Cicero: *Nam* 47
*oc persaepe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in
nimo causam hanc praesidio legis defendere. Itane
st? ab amicis imprudentes videlicet prodimur? et est
escio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui
ostra consilia ad adversarium deferat? Quisnam hoc
ibi renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem
arravi? Nemo, ut opinor, in culpa est; nimirum tibi
llud lex ipsa renuntiavit.* At quidam, contradictione 48
on contenti, totos etiam locos explicant: scire se hoc
cturos adversarios, et ita persecuturos. Quod factum
enuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir in-
enii iucundi et elegantis: *Ego vero*, inquit, *ista non
ico; quid enim attinet illa bis dici?* Nonnunquam ta- 49
en aliquid simile contradictioni poni potest, si quid ab
dversario testationibus comprehensum in advocationibus
ctatum sit; respondebimus enim rei ab illis dictae,
on a nobis excogitatae: aut, si id genus erit causae,
proponere possimus certa, extra quae dici nihil pos-
:: ut, cum res furtiva in domo deprehensa sit, dicat
ecesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam
ud se, aut donatam sibi; quibus omnibus, etiamsi
opposita non sunt [1]), responderi potest. At in scholis 50
ete et contradictionibus occurremus, ut in utrumque
sum, id est primum et secundum, simul exerceamur.
uod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione:
on enim erit, cui respondeamus.

Est et illud vitium, nimium sollicite [2]) et circa 51
mnia momenta luctantis. Suspectam enim facit iudici
usam, et frequenter, quae statim dicta omnem dubita-
onem sustulissent, dilata ipsis praeparationibus fidem
rdunt, quia patronus et aliis crediderit opus fuisse.
duciam igitur orator prae se ferat, semperque ita dicat,
anquam de causa optime sentiat. Quod, sicut omnia, in 52
cerone praecipuum est. Nam illa summa cura securi-
tis est similis, tantaque in oratione auctoritas, ut pro-
tionis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus.

---

1) sint. 2) solliciti.

Porro, qui sciorit, quid pars adversa, quid nostra habeat
valentissimum, facile indicabit, quibus maxime rebus vel
occurrendum sit, vel instandum.
53 Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris.
Nam, si agimus, nostra confirmanda sunt primum: tum,
quae nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus,
54 prius incipiendum est a refutatione. Nascuntur autem ex
his, quae contradictioni opposuimus, aliae contradictio-
nes, euntque interim longius: ut gladiatorum manus,
quae secundae vocantur, fiunt et tertiae, si prima ad evo-
candum adversarii ictum prolata erat: et quartae, si ge-
minata captatio est, ut bis cavere, bis repetere oportu-
55 erit. Quae ratio et ultra ducit. Sed illam etiam, quam
supra ostendi, simplicem ex affectibus atque ex affirma-
tione sola probationem recipit refutatio; qualis est illa
Scauri, de qua supra dixi: quin nescio, an etiam fre-
quentior, ubi quid negatur. Videndum praecipue utrique
parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit, ut in causis
multa dicantur, de paucis iudicetur.
56 In his probandi refutandique ratio est, sed adiuvanda
viribus dicentis, et adornanda. Quamlibet enim sint ad
docendum, quod volumus, accommodata, tamen erunt in-
firma, nisi maiore quodam oratoris spiritu impleantur.
57 Quare et illi communes loci de testibus, de tabulis,
de argumentis, aliisque similibus, magnam vim animis
iudicum afferunt; et hi proprii, quibus factum quodque
laudamus, aut contra, iustum vel iniustum docemus, maius
aut minus, asperius aut mitius. Ex his autem, alii ad
comparationem singulorum argumentorum faciunt, alii ad
58 plurium, alii ad totius causae inclinationem. Ex quibus
sunt, qui praeparent animum iudicis; sunt, qui confirment.
Sed praeparatio quoque aut confirmatio aliquando totius
causae est, aliquando partium, et perinde, ut cuique con-
59 veniunt, subiicienda. Ideoque miror, inter duos diversa-
rum sectarum velut duces non mediocri contentione quae-
situm, singulisne quaestionibus subiiciendi essent loci, ut
Theodoro placet; an prius docendus iudex, quam moven-
dus, ut praecipit Apollodorus: tanquam perierit haec ratio
media, et nihil cum ipsius causae utilitate sit deliberan-
dum. Haec praecipiunt, qui ipsi non dicunt in foro: ut
artes, a securis otiosisque compositae, ipsa pugnae neces-
60 sitate turbentur. Namque omnes fere, qui legem dicendi
quasi quaedam mysteria, tradiderunt, certis non inve-
niendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum

quoque nos praeceptis illigaverunt: de quibus brevissime praelocutus, quid ipse sentiam, id est quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

(QUID ENTHYMEMA ET QUOTUPLEX; QUIBUS CONSTET EPICHIREMA, ET QUOMODO REFELLATUR.)

XIV. Igitur enthymema et argumentum ipsum, id est rem, quae probationi alterius adhibetur, appellant; et argumenti elocutionem; eam vero, ut dixi, duplicem: ex consequentibus, quod habet propositionem, coniunctamque ei protinus probationem: quale pro Ligario, *Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior ea iudicanda est, quam etiam dii adiuverunt:* habet enim rationem et propositionem, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex pugnantibus vero, quod 2 etiam solum enthymema quidam vocant, fortior multo probatio est. Tale est Ciceronis pro Milone: *Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis.* Quod quidem etiam aliquando 3 multiplicari solet, ut est ab eodem et pro eodem reo factum: *Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?* Optimum autem videtur enthyma- 4 tis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio subiungitur: quale est Demosthenis, *Non enim, si quid unquam contra leges actum est* [1]), *idque tu es imitatus, idcirco te convenit poena liberari: quin e contrario damnari multo magis. Nam ut, si quis eorum damnatus esset, tu haec non scripsisses: ita, damnatus tu si fueris, non scribet alius.*

Epichirematos et quattuor, et quinque, et sex 5 etiam factae sunt partes a quibusdam; Cicero maxime quinque defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum assumptio, et eius probatio, quinta complexio: quia vero interim et propositio non egeat rationis, et assumptio probationis, nonnunquam etiam complexione opus non sit, et quadripertitam, et tripertitam, et bipertitam quoque fieri posse ratiocinationem. Mihi et plurimis nihil- 6

1) factum est.

ominus auctoribus tres summum videntur. Nam ita se habent ista natura, ut sit, de quo quaeratur, et per quod probetur: tertium adiici potest velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Nam confirmatio primae ac secundae partis et exornatio, eisdem cedere possunt,
7 quibus subiiciuntur. Sumamus enim ex Cicerone quinque partium exemplum: *Melius gubernantur ea, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur.* Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione unum puto: alioqui si ratio pars est, est autem varia ratio, plures
8 partes esse dicantur. Assumptionem deinde ponit: *Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.* Huius assumptionis quarto in loco iam porro inducunt approbationem: de quo idem, quod supra, dico.
9 Quinto inducunt loco complexionem, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, *Consilio igitur mundus administratur:* aut, unum in locum cum conduxit breviter propositionem et assumptionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: *Quodsi melius geruntur, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur.* Cui parti consentio.

10 In tribus autem, quas fecimus, partibus, non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur, quod intenditur, *Anima immortalis est. Nam quidquid ex se ipso movetur, immortale est: anima autem ex se ipsa movetur, immortalis igitur est anima.* Hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis causis,
11 quae sunt simplices, et in quaestionibus. Nam et hae primam habent propositionem, *Sacrilegium commisisti: Non, quisquis hominem occidit, caedis tenetur:* deinde rationem, (sed haec est in causis et quaestione longior quam in singulis argumentis,) et plerumque summa complexione, vel per enumerationem, vel per brevem conclusionem, testantur, quid effecerint. In hoc genere propo-
12 sitio dubia est: de hac enim quaeritur. Altera est complexio, non par intentioni, sed vim habens parem: *Mors nihil ad nos; nam, quod est dissolutum, sensu caret; quod autem sensu caret, nihil ad nos.* In alio genere non eadem propositio est, quae connexio: *Omnis*

animalia meliora sunt quam inanima; nihil autem melius est mundo: mundus igitur animal. Hic potest videri de re contentio. Potuit enim sic constitui ratiocinatio: *Animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt quam inanima.* Ceterum haec propositio aut confessa 13 est, ut proxima; aut probanda, ut, *Qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet:* non enim conceditur: cetera sequi, nisi confirmata prima parte, non possunt. Et assumptio interim confessa est, ut, *Omnes autem volunt beatam vitam vivere;* interim probanda, ut illa, *Quod est dissolutum, sensu caret:* cum, soluta corpore anima an sit immortalis, vel ad tempus certe maneat, sit in dubio. Quam assumptionem alii, alii rationem vocant.

Epichirema autem nullo differt a syllogismis, nisi 14 quod illi et plures habent species, et vera colligunt veris: epichirematis frequentior circa credibilia est usus. Nam, si contingeret semper controversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid 15 ingenio est opus, ut dicas: *Bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti,* vel *solus heres, cum iure bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur; ad me igitur pertinent.* Sed, cum ipsa ratio in 16 quaestionem venit, efficiendum est certum id, quo probaturi sumus, quod incertum est: ut, si ipsa forte intentione dicatur, *Aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus;* itemque *Aut heres non es, aut non iustum testamentum est, aut capere non potes, aut habes coheredes:* efficiendum est iustum, propter quod nobis bona adiudicari debeant. Sed tum est necessaria illa 17 summa connexio, cum intervenit ratio longior [1]). Aliquando sufficiunt intentio ac ratio: *Silent enim* [2]) *leges inter arma, nec se expectari iubent, cum ei, qui expectare velit, ante iniusta poena luenda sit, quam iusta repetenda.* Ideoque id enthymema, quod est ex consequentibus, rationi simile dixerunt. Sed et singula quoque interim recte ponuntur: ut ipsum illud *Silent leges inter arma.* Et a ratione fas est incipere, deinde con- 18 cludere: ut ibidem, *Quodsi duodecim tabulae nocturnum furem quoque modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt: quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet?* Variavit

1) oratio largior. 2) *abest.*

hic adhuc, et rursus rationem tertio loco posuit, *cum*
videat, aliquando gladium nobis ab ipsis porrigi legi-
19 *bus.* Prioris autem partis duxit ordinem, *Insidiatori*
vero et latroni quae potest inferri iniusta nex? haec
intentio: *Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?* haec
ratio: *Quos habere certe non liceret, si uti illis nullo*
pacto liceret; haec ex intentione et ratione connexio.

20 Huic generi probationis tribus occurritur modis,
id est, per omnes partes. Aut enim expugnantur inten-
tio, aut assumptio, aut conclusio, nonnunquam omnia:
sed omnia haec tria sunt. Intentio expugnatur, *Iure*
occidi eum, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro
Milone quaestio est, *an ei fas sit lucem intueri, qui a*
21 *se hominem necatum esse fateatur.* Expugnatur assum-
ptio omnibus iis, quae de refutatione diximus. Et ratio
quidem nonnunquam est vera, cum eius propositio vera
non sit: interim verae propositionis falsa ratio est. *Vir-*
tus bonum est, verum est; si quis rationem subiiciat,
quod ea locupletes faciat, verae intentionis falsa sit ratio.
22 Connexio aut vera negatur, cum aliud colligit, quam id,
quod ex prioribus conficitur: aut nihil ad quaestionem
dicitur pertinere. Non est vera, sic, *Insidiator iure oc-*
ciditur; nam, qui curavit, ut vim afferat ut hostis, de-
bet etiam ut hostis repelli; recte igitur Clodius, ut
hostis, occisus est. Non utique. Nondum enim Clodium
insidiatorem ostendimus: sed sit vera connexio, *Recte*
igitur insidiator, ut hostis, occiditur; nihil ad nos;
23 nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest
vera esse intentio et ratio, et tamen falsa connexio: ita,
si illa falsa sunt, nunquam est vera connexio.

24 Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab
aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus
utique conclusionem et propositionem habet, et per omnes
partes efficit, quod proposuit: enthymema tantum intenta
25 intelligi contentum sit. Syllogismus talis: *Solum bonum*
virtus: nam id demum bonum est, quo nemo male uti
potest: virtute nemo male uti potest, bonum est ergo
virtus. Enthymema ex consequentibus, *Bonum est vir-*
tus, qua nemo male uti potest. Et contra, *Non est bo-*
num pecunia: non enim bonum, quo quisquam male uti
potest; pecunia potest quis male uti; non igitur bonum
est pecunia. Enthymema ex pugnantibus: *An bonum est*
26 *pecunia, qua quisque male uti potest? Si pecunia, quae*
est in argento signato, argentum est; qui argentum omne

*gavit, et pecuniam, quae est in argento signato, lega-
it: argentum autem omne legavit: igitur et pecuniam,
uae est in argento, legavit:* habebit formam syllogismi.
ratori satis est dicere, *Cum argentum legaverit omne,
ecuniam quoque legavit, quae est in argento.*

Peregisse mihi videor sacra tradentium artes, sed 27
nsilio locus superest. Namque ego, ut in oratione
llogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita
nstare totam aut certe confertam esse aggressionum
enthymematum stipatione minime velim. Dialogis enim
dialecticis disputationibus erit similior, quam nostri
peris actionibus, quae quidem inter se plurimum diffe-
nt. Namque illi homines docti, et inter doctos verum 28
aerentes, minutius et scrupulosius scrutantur omnia,
ad liquidum confessumque perducunt: ut qui sibi et
veniendi et iudicandi vindicent partes, quarum alteram
πικὴν, alteram κριτικὴν vocant. Nobis ad aliorum iu- 29
cia componenda est oratio, et saepius apud omnino
peritos, atque illarum [1]) certe ignaros litterarum lo-
endum est; quos nisi et delectatione allicimus, et viri-
s trahimus, et nonnunquam turbamus affectibus: ipsa,
ae iusta ac vera sunt, tenere non possumus. Locuples 30
speciosa vult esse eloquentia; quorum nihil conseque-
r, si conclusionibus certis et crebris, et in unam prope
rmam cadentibus concisa, et contemptum ex humilitate,
odium ex quadam servitute, et ex copia satietatem,
ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur ergo non 31
mitis, sed campis, non uti fontes angustis fistulis col-
guntur, sed ut beatissimi amnes totis vallibus fluunt [2]);
sibi viam, si quando non acceperit, faciat. Nam quid
la miserius lege, velut praeformatas infantibus litteras
ersequentium, et, ut Graeci dicere solent, quem mater
nictum dedit, sollicite custodientium: propositio, ac
nclusio ex consequentibus et repugnantibus? Non in- 32
piret? non augeat? non mille figuris variet ac verset?
t ea nasci et ipsa provenire natura, non manu facta et
rte suspecta magistrum fateri ubique videantur? Quis
nquam sic dixit orator? Nonne apud ipsum Demosthe-
en [3]) paucissima huius iuris vel artis [4]) reperiuntur?
uae apprehensa Graeci magis (nam hoc solum peius

1) aliarum. 2) latissimi amnes — fluat. 3) Demosthenem.
) *suspecta interpretationis verba* vel artis. *Codd. oppt.* huius ve-
is, *vel* veri. *Fort. nihil aliud nisi* huius generis.

nobis faciunt) in catenas ligant, et inexplicabili serie connectunt, et indubitata colligunt, et probant confessa, et se antiquis per hoc similes vocant: deinde interrogati nunquam respondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco.

33 Nunc illud adiiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro et dilucido et distincto, ceterum minime laeto [1]) ornatoque putant esse dicenda. Namque ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor, in rebus vero minoribus etiam sermone
34 ac verbis quam maxime propriis et ex usu: at, si maior erit materia, nullum ornatum iis, qui modo non obscuret, subtrahendum puto. Nam et saepe plurimum lucis affert ipsa translatio, cum etiam iurisconsulti, quorum summus circa verborum proprietatem labor est, *litus* esse
35 audeant dicere, qua fluctus *eludit;* quoque quid est natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est voluptatibus; et minus suspecta argumentatio dissimulatione; et multum ad fidem adiuvat audientis voluptas. Nisi forte existimamus Ciceronem haec male ipsa argumentatione dixisse, *silere leges inter arma*, et *gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus*. Hic tamen habendus iste modus [2]), ut sint ornamento, non impedimento.

---

1) *de coniect. Obrechti. Codd.* lato. 2) His tamen habendus modus.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER SEXTUS.

ibro sexto haec continentur: Prooemium, in quo conquestio de fortuna sua. De peroratione. De affectibus. De risu. De altercatione. De iudicio et consilio.

PROOEMIUM.

Haec, Marcelle Victori, ex tua voluntate maxime ngressus, tum si qua ex nobis ad iuvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime paene etiam necessitate uadam officii delegati mihi sedulo laborabam, respiciens umen illam curam meae voluptatis, quod [1]) filio, cuius ninens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam erebatur, hanc optimam partem relicturus hereditatis debar, ut, si me, quod aequum et optabile fuit, fata tercepissent, praeceptore tamen patre uteretur. At me 2
rtuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemque etu meae mortalitatis, ita subito prostravit, ut laboris ei fructus ad neminem minus, quam ad me, pertineret. um enim, de quo summa conceperam, et in quo spem aicam senectutis reponebam, repetito vulnere orbitatis nisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei, 3
is reprobantibus, credam? Nam ita forte accidit, ut un quoque librum, quem de causis corruptae eloquentiae nisi, iam scribere aggressus, ictu simili ferirer. Nunc [2]) itur optimum fuit, infaustum opus, et quidquid hoc est

1) qui. 2) Tunc.

in me infelicium litterarum, super immaturum funus consumpturis viscera mea flammis iniicere, neque hanc
4 impiam vivacitatem novis insuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quam ut incusem deos, superstes omnium meorum? nullam in [1]) terras despicere providentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil obiici, nisi quod vivam, potest, at illorum certe, quos utique immeritos mors acerba damnavit: erepta prius mihi [2]) eorundem matre, quae nondum expleto aetatis undevicesimo anno duos enixa filios, quamvis acerbissi-
5 mis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cum omni virtute, quae in feminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem: tum aetate tam [3]) puellari, praesertim meae comparata, potest et
6 ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus [4]), et, quod nefas erat, sed optabat ipsa, me salvo, maximos cruciatus praecipiti via effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum prior alterum ex
7 duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lacrimarum causas volo: utinamque esset ratio minuendi. Sed dissimulare qui possum, quid ille gratiae in vultu, quid iucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam substantiam placidae, et (quam scio vix posse credi tantam) altae mentis ostenderit? qualis amo-
8 rem quicunque alienus infans mereretur. Illud vero insidiantis, quo me validius cruciaret, fortunae fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviae educanti, me omnibus, qui sollicitare illas aetates solent, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima atque omnem laudem supergressa paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est, quod flendum meo no-
9 mine, quam quod illius gaudendum est. Una post haec Quintiliani mei spe ac voluptate nitebar: et poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed iam decimum aetatis ingressus annum, certos ac deformatos
10 fructus ostenderat. Iuro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes, numina mei doloris, has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil praestantius cognovi plurima

1) *abest.* 2) mihi prius. 3) ea. 4) *Adiicitur* oblectabar.

expertus, studiique iam tum non coacti, (sciunt prae-
ceptores,) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberali-
tatis, ut prorsus posset hinc esse tanti fulminis metus,
quod observatum fere est, celerius occidere festinatam
maturitatem: et esse nescio quam, quae spes tantas decer-
pat, invidiam, ne videlicet ultra, quam homini datum
est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant 11
omnia, vocis iucunditas claritasque, oris suavitas, et
in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus
esset, expressa proprietas omnium litterarum. Sed haec
spes adhuc: illa maiora, constantia, gravitas, contra
dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua
medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit?
ut me in supremis consolatus est? quam etiam deficiens,
iamque non noster, ipsum illum alienatae mentis erro-
rem circa solas litteras habuit? Tuosne ego, o meae 12
spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum
vidi? Tuum corpus frigidum exsangue complexus ani-
mam recipere, auramque communem haurire amplius po-
tui? dignus his cruciatibus, quos fero, dignus his cogi-
tationibus. Tene consulari nuper adoptione ad omnium 13
spes honorum patris admotum, te avunculo praetori
generum destinatum, te omnium spe Atticae eloquentiae
candidatum, superstes parens tantum ad poenas, amisi [1])?
Et, si non cupido lucis, certe patientia vindicet te reli-
qua mea aetate. Nam frustra mala omnia ad crimen
fortunae relegamus. Nemo, nisi sua culpa, diu dolet.
Sed vivimus, et aliqua vivendi ratio quaerenda est: cre- 14
dendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum
solatium litteras putaverunt. Si quando tamen ita rese-
derit praesens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogi-
tatio inseri possit, non iniuste petierim morae veniam.
Quis enim dilata studia miretur, quae potius non abrupta
esse mirandum est? Tum, si qua fuerint minus effecta 15
iis, quae levius adhuc afflicti coeperamus, imperitanti
fortunae remittantur: quae, si quid mediocrium alioqui
in nostro ingenio virium fuit, ut non extinxerit, debili-
tavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumacius eri-
gamus, quod illam ut perferre nobis difficile est, ita
facile contemnere. Nihil enim sibi adversus me reliquit,
et infelicem quidem sed certissimam tamen attulit mihi
ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum 16

---

1) *Codd.* spes acutis — tantum poenas et si cet.

laborem vel propter hoc aequum est, quod in nullum iam proprium usum perseveramus, sed omnis haec cura ad alienas utilitates (si modo quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus.

DE PERORATIONE.

I. Peroratio sequebatur, quam *cumulum* quidam, *conclusionem* alii vocant. Eius duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus. Rerum repetitio et congregatio, quae Graece dicitur ἀνακεφαλαίωσις, a quibusdam Latinorum *enumeratio*, et memoriam iudicis reficit, et totam simul causam ponit ante oculos, et, etiamsi
2 per singula minus moverat, turba valet. In hac, quae repetemus, quam brevissime dicenda sunt, et, quod Graeco verbo patet, decurrendum per capita. Nam, si morabimur, non iam enumeratio, sed quasi altera fiet oratio. Quae autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, et aptis excitanda sententiis, et figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repe-
3 titione, velut memoriae iudicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles: optimeque in Verrem Cicero, *Si pater ipse iudicaret, quid*[1]) *diceret, cum haec probarentur?* et deinde subiecit enumerationem: aut, cum idem in eundem, per invocationem deorum spoliata a praetore templa dinumerat. Licet et dubitare, num quid nos fugerit: et, quid responsurus sit adversarius[2]) his et his: aut, quam spem accusator habeat omnibus ita defensis.
4 Illa vero iucundissima, si contingat aliquod ex adversario ducere argumentum: ut, si dicas, *Reliquit vero hanc partem causae; aut, invidia premere maluit; aut, ad preces confugit: et merito, cum sciret haec et haec.*
5 Sed non sunt singulae species persequendae, ne sola videantur, quae forte nunc dixero: cum occasiones et ex causis, et ex dictis adversariorum, et ex quibusdam fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo nostra, sed postulandum etiam ab adversariis, ut ad quaedam re-
6 spondeant. Id autem, si et actionis supererit locus, et ea proposuerimus, quae refelli non possunt. Nam provocare, quae inde sint fortia, non arguentis est, sed
7 monentis. Id unum epilogi genus visum est plerisque Atticorum, et philosophis fere omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse Atti-

1) quae. 2) responsuri sint adversarii.

cos credo, quia Athenis affectus movere etiam per prae-
conem prohibebatur orator. Philosophos minus miror,
apud quos vitii loco est affici: nec boni mores videntur,
sic a vero iudicem averti: nec convenire bono viro vitiis
uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter ob-
tineri vera et iusta et in commune profutura non possint.
Ceterum illud constitit inter omnes, etiam in aliis parti- 8
bus actionis, si multiplex causa sit et pluribus argumen-
tis defensa, utiliter *ἀνακεφαλαιῶσιν* fieri solere: sicut
nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo
loco sit necessaria, si breves et simplices fuerint. Haec
pars perorationis accusatori patronoque ex aequo com-
munis est.

Affectibus quoque iisdem fere utuntur: sed rarius 9
hic, ille saepius ac magis. Nam huic concitare iudices,
illi flectere convenit. Verum et accusator habet interim
lacrimas ex miseratione eius rei, quam ulciscitur: et
reus de indignitate calumniae conspirationis vehementius
interim queritur. Dividere igitur haec officia commo-
dissimum, quae plerumque sunt, ut dixi, prooemio simi-
lia, sed liberiora plenioraque. Inclinatio enim iudicum 10
ad nos petitur initio parcius, cum admitti satis est, et
oratio tota superest: in epilogo vero est, qualem animum
iudex in consilium ferat, et iam nihil amplius dicturi
sumus, nec restat, quo reservemus [1]). Est igitur utrisque 11
commune, conciliare sibi, avertere ab adversario iudicem,
concitare affectus et componere. Et brevissimum quidem
hoc praeceptum dari utrique parti potest, ut totas causae
vires orator ante oculos ponat: et, cum viderit, quid in-
vidiosum, favorabile, invisum, miserabile aut sit in
rebus, aut videri possit, ea dicat, quibus, si iudex esset,
ipse maxime moveretur. Sed certius est ire per singula. 12

Et quae concilient [2]) quidem accusatorem, in
praeceptis exordii iam diximus. Quaedam tamen, quae
illic ostendere sat est [3]), in peroratione implenda sunt
magis, si contra impotentem, invisum, perniciosum sus-
cepta causa est; si iudicibus ipsis aut gloriae damnatio
rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregrie in 13
Vatinium Calvus, *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes,
et hoc vos scire omnes sciunt.* Cicero quidem in Ver-
rem etiam emendari posse infamiam iudiciorum damnato
reo dicit: quod est unum ex supra dictis. Metus etiam,

---

1) servemus. 2) conciliant. 3) satis est.

si est adhibendus, ut faciat idem, hunc habet locum fortiorem, quam in prooemio. Qua de re quid senti-
14 rem, alio iam libro exposui. Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum invidiam gratia, odium turpitudo, iram offensio iudici[1]) facit, si contumax, arrogans, securus sit: quae [2]) non ex facto modo dictove aliquo, sed vultu, habitu, aspectu moveri solet. Egregieque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Graece quidem,
15 sed in hunc sensum, *Erubescis Caesarem timere.* Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id, quod obiecit, aut quam atrocissimum, aut etiam, si fieri potest, quam maxime miserabile esse videatur. Atrocitas crescit ex his, quid factum sit, a quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo? quae omnia
16 infinitos tractatus [3]) habent. Pulsatum querimur: de re primum ipsa dicendum: tum, si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de re publica meritus; etiam, si percussus sit a vili aliquo contemptoque; vel ex contrario a potente nimium, vel ab eo, quo minime oportuit; et si die forte sollemni, aut iis temporibus, cum iudicia eius rei maxime exercerentur, aut in sollicito civitatis statu: item in theatro, in templo, in contione, crescit
17 invidia: et si non errore, nec ira, vel etiam, si forte ira, sed iniqua, quod patri affuisset, quod respondisset, quod honores contra peteret; et, si plus etiam videri potest voluisse, quam fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis modus, si graviter, si contumeliose: ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex vultu ferientis, ex
18 habitu invidiam Midiae quaerit. Occisus [4]), utrum ferro, an igne, an veneno; uno vulnere, an pluribus; subito, an expectatione tortus, ad hanc partem maxime pertinet. Utitur frequenter accusator et miseratione, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorum ac parentium [5])
19 solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iudices movet, quae maneant eos, qui de vi et iniuria questi sunt, nisi vindicentur: fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia, quaecunque inimicus fecerit [6]),
20 perferenda. Sed saepius id est accusatoris, avertere iudicem a miseratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter iudicandum concitare. Cuius loci est etiam occupare,

1) iudicis. 2) *Intellige* offensionem. *Vulgo* qui. 3) anfractus.
4) *Additur* est. 5) parentum. 6) inimicis animus fuerit.

quae dicturum facturumve adversarium putes. Nam et cautiores ad custodiam suae religionis iudices facit, et gratiam responsuris aufert, cum ea, quae praedicta sunt ab accusatore, iam, si pro reo petentur, non sint nova: ut Servius Sulpicius contra Aufidiam, ne signatorum, ne ipsius[1]) discrimen obiiciatur sibi, praemonet. Nec non ab Aeschine, quali sit usurus Demosthenes actione, praedictum est. Docendi quoque interim iudices, quid rogantibus respondere debeant: quod est unum repetitionis genus.

P e r i c l i t a n t e m vero commendat dignitas, et studia 21 fortia, et susceptae bello cicatrices, et nobilitas, et merita maiorum. Hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat et causa periculi, si suscepisse inimi- 22 citias ob aliquod factum honestum videtur: praecipue bonitas, humanitas, misericordia. Iustius[2]) enim tunc petere ea quisque videtur a iudice, quae aliis ipse praestiterit. Referenda pars haec quoque ad utilitatem rei publicae, ad iudicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen valet miseratio, quae 23 iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrimis confiteri. Haec petetur aut ex iis, quae passus est reus, aut ex iis, quae cummaxime patitur, aut ex iis, quae damnatum manent: quae et ipsa duplicantur, cum dicimus, ex qua illi fortuna, et in quam recidendum sit. Affert in his momentum et aetas et sexus 24 et pignora; liberi, dico, et parentes, et propinqui. Quae omnia tractari varie solent. Nonnunquam etiam ipse patronus has partes subit: ut Cicero pro Milone, *O me miserum! o me*[3]) *infelicem! Revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero?* Maximeque, si (ut tunc accidit) non conveniunt ei, qui accusatur, preces. Nam quis fer- 25 ret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo et illi[4]) captavit ex ipsa praestantia animi favorem, et in locum lacrimarum eius ipse successit.

His praecipue locis utiles sunt p r o s o p o p o e i a e, id est fictae alienarum personarum orationes, quales litigatorem decent vel patronum. Mutae tantum[5]) res movent, si[6]) aut cum ipsis loquimur, aut cum ipsas loqui fingi-

1) signatorum ab ipsis. 2) iuste. 3) *sic Cicero p. Mil.* 37. *Codd. Quint.* te. 4) ille. 5) tamen. 6) *additum de coniect. Spaldingii. Vulgo abest.*

26 mus. Ex personis quoque trahitur affectus. Non enim
audire iudex videtur aliena mala deflentes, sed sensum
ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam
mutus aspectus lacrimas movet: quantoque essent mise-
rabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione
ad afficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicun-
tur: ut scenicis actoribus eadem vox eademque pronun-
27 tiatio plus ad movendos affectus sub persona valet. Itaque
idem Cicero, quanquam preces non dat Miloni, eumque
potius animi praestantia commendat, accommodavit tamen
ei [1]) verba, convenientes etiam forti viro conquestiones:
*O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes falla-
ces! O cogitationes inanes meae!*

Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec
sine causa dictum est, *nihil facilius, quam lacrimas,*
28 *inarescere.* Nam, cum etiam veros dolores mitiget tem-
pus, citius evanescat necesse est illa, quam dicendo
effinximus, imago: in qua si moramur, lacrimis fatiga-
tur auditor, et requiescit, et ab illo, quem ceperat, im-
29 petu ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere
hoc opus, et affectum, cum ad summum perduxerimus,
relinquamus: nec speremus fore, ut aliena quisquam diu
ploret. Ideoque cum in aliis, tum maxime in hac parte
debet crescere oratio: quia, quidquid non adiicit priori-
bus, etiam detrahere videtur: et facile deficit affectus,
qui descendit.

30 Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo
quaedam, lacrimas movemus: unde et producere ipsos,
qui periclitentur, squalidos atque deformes, et liberos
eorum ac parentes, institutum, et ab accusatoribus cruen-
tum gladium ostendi, et lecta e vulneribus ossa, et
vestes sanguine perfusas videmus, et vulnera resolvi, ac
31 verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens ple-
rumque vis est, velut in rem praesentem animos homi-
num ducentium; ut [2]) populum Romanum egit in furorem
praetexta C. Caesaris praelata in funere [3]) cruenta. Scie-
batur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum
lecto erat: at vestis tamen illa sanguine madens ita re-
praesentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cae-
32 sar, sed tum maxime occidi videretur. Sed non ideo
probaverim, quod factum et lego et ipse aliquando vidi,
depictam in tabula sipariove imaginem rei, cuius atroci-

1) ei tamen. 2) Et. 3) prolata in foro.

tate iudex erat commovendus. Quae enim est actoris
infantia, qui mutam illam effigiem magis, quam oratio-
nem, pro se putet locuturam? At sordes, et squalorem, 33
et propinquorum quoque similem habitum scio profuisse,
et magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare
et obsecratio illa iudicum per carissima pignora, utique
si et reo sunt liberi, coniunx, parentes, utilis erit: et
deorum etiam invocatio velut ex bona conscientia pro-
fecta videri solet. Stratum denique iacere, et genua 34
complecti: nisi si tamen persona nos, et anteacta vita,
et rei condicio prohibebit. Quaedam enim tam fortiter
tuenda, quam facta sunt. Verum sic habenda est aucto-
ritatis ratio, ne sit invisa securitas. Fuit quondam inter 35
haec omnia potentissimum, quo L. Murenam Cicero ac-
cusantibus clarissimis viris eripuisse praecipue videtur,
persuasitque, nihil esse ad praesentem rerum statum uti-
lius, quam pridie Calendas Ianuarias ingredi consulatum.
Quod genus nostris temporibus totum paene sublatum est,
cum omnia curae tutelaeque unius innixa periclitari nullo
iudicii exitu possint.

De accusatoribus et reis sum locutus, quia in peri- 36
culis maxime versatur affectus. Sed privatae quoque cau-
sae utrumque habent perorationis genus: et illud, quod
est ex enumeratione probationum, et hoc, quod ex la-
crimis: si aut statu periclitari aut opinione litigator
videtur. Nam in parvis quidem litibus has tragoedias
movere tale est, quasi[1]) si personam Herculis et cothur-
nos aptare infantibus velis.

Ne illud quidem indignum est admonitione, ingens 37
in epilogis meo iudicio verti discrimen, *quomodo se
dicenti, qui excitatur, accommodet.* Nam et
imperitia, et rusticitas, et rigor, et deformitas afferunt
interim frigus: diligenterque sunt haec actori providenda.
Et quidem repugnantes eos patrono, et nihil vultu com- 38
motos, et intempestive residentes[2]), et facto aliquo vel
ipso vultu risum etiam moventes saepe vidi, praecipue
vero, cum aliqua velut scenice fiunt[3]). Transtulit aliquan- 39
do patronus puellam, quae soror esse adversarii dicebatur,
(nam de hoc lis erat,) in adversa subsellia, tanquam in
gremio fratris relicturus; at is a nobis praemonitus
discesserat. Tum ille, alioqui vir facundus, inopinatae

---

1) quale. 2) ridentes. 3) *Adiicitur in optimis codd.* aliam
cadunt.

rei casu obmutuit, et infantem suam frigidissime repor-
40 tavit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni
putavit: at ea saepius risum fecit. Nam et ii, quorum
officii erat, ut traderent eam, ignari, qui esset epilogus,
quotiens respexisset patronus, offerebant palam, et pro-
lata novissime, deformitate ipsa (nam senis cadaveri in-
41 fusa) praeteritam quoque orationis gratiam perdidit. Nec
ignotum, quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen,
acciderit. Huic puer, quem is [1]) productum quid fieret
interrogabat, *a* [2]) *paedagogo se vellicari* respondit. Sed
nihil illa circa Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad
42 pericula epilogorum. Omnia tamen haec tolerabilia iis [3]),
quibus actionem mutare facile est: at, qui a stilo non
recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentis-
sime falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad genua
vestra supplices manus*; et, *Haeret in complexu libero-
rum miser*; et, *Revocat ecce me:* etiamsi nihil horum
43 is, de quo dicitur, faciat. Ex scholis haec vitia, in qui-
bus omnia libere fingimus et impune, quia pro facto est,
quidquid voluimus; non admittit hoc idem veritas, egre-
gieque Cassius dicenti adolescentulo: *Quid me torvo
vultu intueris, Severe? Non mehercule*, inquit, *facie-
bam, sed sic* [4]) *scripsisti: ecce!* et, quam potuit, trucu-
44 lentissime eum aspexit. Illud praecipue monendum, ne
quis nisi summis ingenii viribus ad movendas lacrimas
aggredi audeat; nam, ut est longe vehementissimus hic,
cum invaluit, affectus, ita, si nihil efficit, tepet: quem
melius infirmus actor tacitis iudicum cogitationibus reli-
45 quisset. Nam et vultus, et vox, et ipsa illa excitati rei
facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus, quos
non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter aestimet
vires suas actor, et, quantum onus subiturus sit, intel-
ligat; nihil habet ista res medium, sed aut lacrimas
meretur, aut risum.

46 Non autem commovere tantum miserationem,
sed etiam discutere, epilogi est proprium; cum ora-
tione continua, quae motos lacrimis iudices ad iustitiam
reducat, tum etiam quibusdam urbane dictis: quale est,
47 *Date puero panem, ne ploret*; et corpulento litigatori,
cuius adversarius, item puer, circa iudices erat ab ad-
vocato latus, *Quid faciam? ego te baiulare non possum.*
Sed haec tamen non debent esse mimica. Ita neque

---

1) in ius. 2) ex. 3) *abest.* 4) *Burmann. coniiciebat* si.

illum probaverim, quanquam [1]) inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui, pueris in epilogum productis, talos iecit in medium, quos illi diripere coeperunt; namque haec ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis: neque illum, qui, cum esset cruentus gladius ab 48
accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subselliis ut territus fugit, et, capite ex parte velato, cum ad agentem ex turba prospexisset, interrogavit, *an iam ille cum gladio recessisset?* Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendae tamen oratione 49
huiusmodi scenae: egregieque Cicero, qui et contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, et contra iuvenem, cuius subinde vulnus in iudicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbane.

Sunt et illi leniores epilogi, quibus adversario satis- 50
facimus, si forte sit eius persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut, cum amice aliquid commonemus, et ad concordiam hortamur: quod est genus egregie tractatum a Passieno, cum Domitiae uxoris suae pecuniaria lite adversus fratrem eius Aenobarbum ageret; nam, cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adiecit: *Nihil vobis minus deest, quam de quo contenditis.*

Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam viden- 51
tur in prooemio atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequentissimi, tamen aliae quoque partes recipiunt, sed breviores, ut cum ex iis plurima sit res eruenda. At hic, si usquam, totos eloquentiae aperire fontes licet. Nam et [2]) his, si bene diximus reliqua, pos- 52
sidebimus [3]) iam iudicum animos: et, e [4]) confragosis atque asperis evecti, tuto pandere possumus vela: et, cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis et [5]) ornatis. Tunc est commovendum theatrum, cum ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragoediae comoediaeque clauduntur, *Plaudite.*

In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut 53
quisque nascetur; (nam neque exponi sine hoc res atroces et miserabiles debent;) cum de qualitate alicuius rei quaestio est, probationibus uniuscuiusque rei recte subiungitur. Ubi vero coniunctam ex pluribus causam agi- 54
mus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis: ut in Verrem Cicero fecit. Nam et Philodamo, et nauar-

---

1) qui. 2) ex. 3) possidemus. 4) *abest.* 5) atque.

chis, et cruci civis Romani [1]), et aliis plurimis suas
55 lacrimas dedit. Sunt, qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους vocent, quo partitam perorationem significant. Mihi non tam partes eius, quam species videntur. Siquidem et epilogi et perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

DE AFFECTIBUS.

II. Quamvis autem pars haec iudicialium causarum sit summa, praecipueque constet affectibus, et aliqua de his necessario dixerim: non tamen potui, ac ne debui quidem istum locum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda, quae volumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, movendi iudicum animos, atque in eum, quem volumus, habitum
2 formandi et velut transfigurandi. Qua de re pauca, quae postulabat materia, sic attigi, ut magis, quid oporteret fieri, quam quo id modo consequi possemus, ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est.

Nam et per totam (ut diximus) causam locus est affectibus: et eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil afferre maius vis orandi
3 potest. Nam cetera forsitan tenuis quoque et angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adiuta, generare atque ad frugem aliquam perducere queat: certe sunt semperque fuerunt non parum multi, qui satis perite, quae essent probationibus utilia, reperirent: quos equidem non contemno, sed hactenus utiles credo, ne quid per eos iudici sit ignotum; atque (ut dicam, quod sentio) dignos, a quibus causam [2]) diserti docerentur: qui vero iudicem rapere, et in quem vellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum et irascendum esset,
4 rarus fuit. Atqui hoc est, quod dominatur in iudiciis; haec eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa; et pro meliore parte plura sunt semper: ut, qui per haec vicit, tantum non defuisse sibi
5 advocatum sciat. Ubi vero animis iudicum vis afferenda est, et ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. Probationes enim efficiant [3]) sane, ut causam nostram meliorem esse iudices putent:

---

1) cruciatis civibus Romanis. 2) causas. 3) efficiunt.

affectus praestant, ut etiam velint: sed id, quod volunt, credunt quoque. Nam cum irasci, favere, odisse, mise- 6
reri coeperunt, agi iam rem suam existimant: et, sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum praecipit [1]) animus, ita omnem veritatis inquirendae rationem iudex omittit occupatus affectibus: aestu fertur, et velut rapido flumini obsequitur. Ita argumenta 7
ac testes quid egerint, pronuntiatio ostendit: commotus autem ab oratore iudex, quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An, cum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat orator, hoc opus eius, hic labor est: sine quo cetera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt; adeo velut spiritus operis huius atque animus est in affectibus.

Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, 8
duae sunt species: alteram Graeci πάθος vocant, quod [2]) nos vertentes recte ac proprie *affectum* dicimus; alteram ἦθος, cuius nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus; *mores* appellantur: atque inde pars quoque illa philosophiae ἠθική moralis est dicta. Sed ipsam rei 9
naturam spectanti mihi, non tam mores significari videntur, quam *morum quaedam proprietas*; nam ipsis quidem omnis habitus mentis continetur [3]). Cautiores voluntatem complecti, quam nomina interpretari maluerunt: affectus igitur hos *concitatos*, illos *mites* atque *compositos* esse dixerunt; in altero vehementer commotos, in altero lenes; denique hos imperare, illos persuadere; hos ad perturbationem, illos ad benivolentiam praevalere. Adii- 10
ciunt quidam peritorum, πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quae continuum desiderent affectum. Nec tamen minus artis aut usus hi leniores habent, virium atque impetus non tantundem exigunt. In causis vero etiam pluribus versantur, immo, secundum quendam intellectum, in omnibus. Nam cum ex illo et hoc loco nihil 11
non ab oratore tractetur [4]); quidquid de honestis et utilibus, denique faciendis et non faciendis dicitur, ἦθος vocari potest [5]). Quidam commendationem atque excusationem propria huius officii putaverunt: nec abnuo esse

---

1) praecipitat. 2) quam. 3) omnes habitus — continentur.
4) Nam cum, nisi ex illo et hoc loco nihil ab oratore tractetur.
5) huc vocari potest.

12 ista in hac parte; sed non concedo, ut sola sint. Quin illud adhuc adiicio, πάθος atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita ut illud maius sit, hoc minus, ut amor πάθος, caritas ἦθος: interdum diversa inter se, sicut in epilogis; namque πάθος concitat[1]), ἦθος solet mitigare. Proprie tamen mihi huius nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis signifi-
13 cari videtur. Ἦθος, quod intelligimus, quodque a dicentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur: non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum et humanum, et audientibus amabile atque iucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, et
14 quodammodo agnoscantur. Quod est sine dubio inter coniunctas maxime personas, quotiens ferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est, (hi enim praeferunt eorum ipsorum, a quibus laeduntur, caritatem; neque alio modo invisos eos faciunt, quam quod amare ipsi videntur;) alia, cum senex adolescentis alieni convicium[2]), honestus inferioris fert (hic
15 enim tantum concitari, illic etiam affici debet). Sunt et illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, veniam petere, adolescentium defendere amores. Nonnunquam etiam lenis caloris alieni derisus ex hac forma venit, sed non his ex locis tantum. Verum aliquanto magis propria sunt virtutis simulatio, satisfaciendi, rogandi εἰρωνεία, quae diversum ei, quod dicit, intel-
16 lectum petit. Hinc etiam ille maior ad conciliandum odium nasci affectus solet, cum hoc ipso, quod nos adversariis summittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio. Namque eos graves et intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus: et ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam, quam convicium, posse: nam invidia adversarios, con-
17 vicium nos invisos facit. Ille iam paene medius affectus est, ex amoribus et ex desideriis amicorum et necessariorum. Nam et hoc maior est, et illo minor. Non

---

1) *Codd. optt.* concitavit. *Fortasse igitur* nam quod π. concitavit ut. 2) adolescentis, alia cum vitium hon.

›arum significanter [1]) etiam illa in scholis ἤθη dixeri-
nus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros,
imidos secundum condicionem propositorum effingimus.
Nam si ἤθη *mores* sunt; cum hos imitamur, ex his
ucimus orationem.

Denique hoc omne bonum et comem virum poscit. 18
Quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si
eri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere
redatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua
onitate faciet fidem. Nam qui, dum dicit, malus vide-
ır, utique male dicit: non enim videtur iusta dicere,
lioqui ἦθος non [2]) videretur. Quare ipsum etiam di- 19
endi genus in hoc placidum debet esse ac mite: nihil
ıperbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret:
roprie, iucunde, credibiliter dicere sat est; ideoque et
edius ille orationis modus maxime convenit.

Diversum est huic, quod πάθος dicitur, quodque 20
os *affectum* proprie vocamus: et, ut proxime utriusque
fferentiam signem, illud comoediae, hoc tragoediae
mile. Haec pars circa iram, odium, metum, invidiam,
iserationem fere tota versatur. Quae quibus ex locis
ıcenda sint, et manifestum omnibus, et a nobis in ra-
one prooemii atque epilogi dictum est. Et metum tamen 21
ıplicem intelligi volo, quem patimur, et quem facimus:
invidiam; namque altera invidum, altera invidiosum
ıcit. Hoc autem hominis, illud rei est; in quo et plus
abet operis oratio. Nam quaedam videntur gravia per
, parricidium, caedes, veneficium; quaedam efficienda
ınt. Id autem contingit, cum [3]) magnis alioqui malis 22
ravius esse id, quod passi sumus, ostenditur; quale est
pud Virgilium:

> O felix una ante alias Priameïa virgo,
> Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
> Iussa mori —

quam miser enim casus Andromachae, si comparata ei
elix Polyxena!) aut cum ita exaggeramus iniuriam no- 23
tram, ut etiam, quae multo minora sunt, intoleranda
icamus: *Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti.*
Sed haec diligentius, cum ad eam amplificationem vene-
imus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id
olum agere affectus, ut, quae sunt, ostendantur acerba
ıc luctuosa, sed etiam ut, quae toleranda haberi solent,

1) significantes. 2) *abest*. 3) aut cum.

gravia videantur: ut, cum in maledicto plus iniuriae, quam in manu; in infamia plus poenae dicimus, quam
24 in morte. Namque in hoc eloquentiae vis est, ut iudicem non in id tantum compellat, in quod ipsa rei natura ducetur: sed aut, qui non est, aut maiorem, quam est, faciat affectum. Haec est illa, quae δείνωσις vocatur: rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio; qua virtute praeter alias plurimum Demosthenes valuit.
25 Quodsi tradita mihi sequi praecepta sufficeret, satis feceram huic parti, nihil eorum, quae legi, vel didici, quod modo probabile fuit, omittendo: sed mihi in animo est, quae latent penitus, ipsa huius loci aperire penetralia; quae quidem non aliquo tradente, sed experi-
26 mento meo, ac natura ipsa duce, accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam et luctus, et irae, et indignationis aliquando etiam ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum, non etiam animum, accommodarimus [1]). Quid enim aliud est causae, ut lugentes, utique in recenti dolore, disertissime quaedam exclamare videantur, et ira nonnunquam indoctis quoque eloquentiam faciat, quam quod illis inest vis mentis et
27 veritas ipsa morum? Quare in iis, quae verisimilia esse volemus, simus ipsi similes eorum, qui vere patiuntur, affectibus: et a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere iudicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, qui in hoc dicam, non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat se idque exigit, simila patiatur? siccis agentis oculis lacrimas dabit? fieri non potest.
28 Nec incendit, nisi ignis; nec madescimus, nisi humore; nec res ulla dat alteri colorem, quem non ipsa habet. Primum est igitur, ut apud nos valeant ea, quae valere apud iudicem volumus: afficiamurque, antequam afficere
29 conemur. At quomodo fiet, ut afficiamur? neque enim sunt motus in nostram potestatem. Temptabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Graeci vocant, nos sane *visiones* appellemus: per quas imagines rerum absentium ita repraesentantur animo, ut eas cernere oculis ac prae-
30 sentes habere videamur. Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt εὐφαντασίωτον, qui sibi res, voces, actus secundum verum optime finget: quod quidem nobis volentibus facile con-

1) accommodaverimus.

tinget. An vero inter otia animorum et spes inanes et
velut somnia quaedam vigilantium ita nos hae, de quibus
loquor, imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare,
proeliari, populos alloqui, divitiarum, quas non habemus,
usum videamur disponere, nec cogitare, sed facere: hoc
animi vitium ad utilitatem non transferemus? At hominem 31
occisum queror; non omnia, quae in re praesenti acci-
disse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille
subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclama-
bit? vel rogabit, vel fugiet? non ferientem, non conci-
dentem videbo? non animo sanguis et pallor et gemitus,
extremus denique expirantis hiatus insidet?

Insequetur ἐνάργεια, quae a Cicerone *illustratio* et *evi-* 32
dentia nominatur, quae non tam dicere videtur, quam
ostendere: et affectus non aliter, quam si rebus ipsis in-
tersimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt,
Excussi manibus radii, revolutaque pensa? — Levique pa- 33
tens in pectore vulnus? equus ille in funere Pallantis, —
positis insignibus? Quid? non idem poeta penitus ultimi
fati concepit imaginem, ut diceret — *Et dulces moriens*
reminiscitur Argos? Ubi vero miseratione opus erit, nobis 34
ea, de quibus queremur, accidisse credamus, atque id
animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia,
indigna, tristia passos queremur: nec agamus rem, quasi
alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita di-
cemus, quae in nostro simili casu dicturi essemus. Vidi 35
ego saepe histriones atque comoedos, cum ex aliquo gra-
viore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi.
Quodsi in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis acce-
dit affectibus: quid nos faciemus, qui illa cogitare debe-
mus, et moveri periclitantium vice possumus? Sed in 36
schola quoque rebus ipsis affici convenit, easque veras sibi
fingere, hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur fre-
quentius, quam ut advocati. Orbum agimus, et naufra-
gum, et periclitantem: quorum induere personas quid
attinet, nisi affectus assumimus? Haec dissimulanda
mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum aut
fui, pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo;
frequenter motus sum, ut me non lacrimae solum depre-
henderent, sed pallor et veri similis dolor.

DE RISU.

III. Huic diversa virtus, quae r i s u m iudicis mo-
vendo et illos tristes solvit affectus, et animum ab inten-

tione rerum frequenter avertit, et aliquando etiam reficit, et a satietate vel a fatigatione renovat. Quanta sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Graecae, alter Latinae eloquentiae principes, do-
2 cent. Nam plerique Demostheni facultatem defuisse huius rei credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum dicta, nec sane ceteris eius virtutibus respondentia, palam ostendunt, non displicuisse illi iocos, sed non contigisse.
3 Noster vero, non solum extra iudicia, sed in ipsis etiam orationibus, habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem, sive id recte iudico, sive amore immodico praecipui in eloquentia viri labor, mira quaedam in eo vide-
4 tur fuisse urbanitas. Nam et in sermone cotidiano multa, et in altercationibus et interrogandis testibus plura, quam quisquam, dixit facete, et ipsa illa, quae sunt in Verrem dicta frigidius, aliis assignavit, et testimonii loco posuit: ut, quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius, illa ab oratore non ficta, sed passim esse
5 iactata. Utinamque libertus eius Tiro aut alius, quisquis fuit, qui tris hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent, et plus iudicii in eligendis, quam in congerendis studii adhibuissent: minus obiectus calumniantibus foret: qui tamen nunc quoque, ut in omni eius ingenio, facilius, quod reiici, quam quod adiici
6 possit, invenient. Affert autem summam rei difficultatem, primum, quod ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper, humile; saepe est industria depravatum; praeterea nunquam honorificum: tum varia hominum iudicia in eo, quod non ratione aliqua, sed motu animi
7 quodam, nescio an enarrabili, iudicatur. Neque enim ab ullo satis explicari puto, licet multi temptaverint, unde risus, qui non solum facto aliquo dictove, sed interdum quodam etiam corporis tractu [1]), lacessitur. Praeterea non una ratione moveri solet; neque enim acute tantum ac venuste, sed stulte, iracunde, timide dicta aut facta ridentur: ideoque anceps eius rei ratio est, quod a
8 derisu non procul abest risus. *Habet* enim, ut Cicero dicit, *sedem in deformitate aliqua et turpitudine:* quae cum in aliis demonstrantur, urbanitas: cum in ipsos dicentes recidunt, stultitia vocatur.

Cum videatur autem res levis, et quae ab scurris,

1) tactu.

minimis, insipientibus denique saepe moveatur; tamen
habet vim nescio an imperiosissimam, et cui repugnari
minime potest. Erumpit etiam [1]) invitis saepe: nec vul- 9
tus modo ac vocis exprimit confessionem, sed totum cor-
pus vi sua concutit. Rerum autem saepe (ut dixi)
maximarum momenta vertit, ut cum odium iramque
frequentissime frangat. Documento sunt iuvenes Taren- 10
tini: qui multa de rege Pyrrho securius inter coenam
locuti, cum rationem facti reposcerentur, et neque ne-
gari res, neque defendi posset, risu sunt et opportuno
ioco elapsi. Namque unus ex iis [2]), *Immo*, inquit, *nisi
lagena defecisset, occidissemus te:* eaque urbanitate tota
est invidia criminis dissoluta.

Verum hoc, quidquid est, ut non ausim dicere ca- 11
rere omnino arte; quia nonnullam observationem habet,
suntque ad id pertinentia et a Graecis et a Latinis com-
posita praecepta: ita plane affirmo, praecipue positum
esse in natura et in occasione. Porro natura non 12
tantum in hoc valet, ut acutior quis atque habilior sit
ad inveniendum (nam id sane doctrina possit augeri): sed
inest proprius quibusdam decor in habitu ac vultu, ut
eadem illa minus, alio dicente, urbana esse videantur.
Occasioni [3]) vero et in rebus est tanta vis, ut saepe 13
adiuti ea non indocti modo, sed etiam rustici salse di-
cant, et in eo, quid aliquis [4]) dixerit prior. Sunt enim
longe venustiora omnia in respondendo, quam in provo-
cando. Accedit difficultati, quod eius rei nulla exercita- 14
tio est, nulli praeceptores. Itaque [5]) in conviviis et
sermonibus multi dicaces, quia [6]) in hoc usu cotidiano
proficimus. Oratoria urbanitas rara, nec ex parte pro-
pria, sed ad hanc consuetudinem accommodata [7]). Nihil 15
autem vetabat et componi materias in hoc idoneas, ut
controversiae permixtis salibus fingerentur: vel res pro-
poni singulas ad iuvenum talem exercitationem. Quin 16
illae ipsae, quae *dicta* sunt ac vocantur, quas certis die-
bus festae licentiae dicere solebamus, si paulum adhibita
ratione fingerentur, aut aliquid in his serium quoque
esset admixtum, plurimum poterant utilitatis afferre:
quae nunc iuvenum, vel sibi ludentium, exercitatio est.

---

1) enim *de coniectura. Sed post* invitis *item ex coniect. Regii est. Codd.* invitus. 2) his. 3) *Codd.* occasio. 4) *Vulgo partim ex coniect.* dicant in eum quisquis aliquid. 5) Utique. 6) *Adiicitur* sed *ante* quia. 7) *Ex vetere coniect, Codd.* commodata, *alii et Spald.* commendata.

17 Pluribus autem nominibus in eadem re vulgo [illegible] mur; quae tamen si diducas, suam quandam prop[illegible] vim ostendent. Nam et **urbanitas** dicitur; qua qui[illegible] significari video sermonem praeferentem in verbi[illegible] sono et usu proprium quendam gustum urbis, et [illegible] ptam ex conversatione doctorum tacitam eruditio[illegible]
18 denique, cui contraria sit rusticitas. **Venustum** [illegible] quod cum gratia quadam et venere dicatur, ap[illegible] **Salsum** in consuetudine pro ridiculo tantum [illegible] mus: natura non utique hoc est; quanquam et rid[illegible] oporteat esse salsa. Nam et Cicero, omne, quod [illegible] sit, ait esse Atticorum; non, quia sunt maxime ad [illegible] compositi: et Catullus, cum dicit, *Nulla est in co[illegible] mica salis*, non hoc dicit, nihil in corpore eius [illegible]
19 ridiculum. Salsum igitur erit, quod non erit insu[illegible] velut quoddam simplex orationis condimentum, [illegible] sentitur latente iudicio, velut palato, excitatque [illegible] taedio defendit orationem. Sane tamen, ut ille, i[illegible]
* paulo liberalius aspersus [1]), si tamen non sit imm[illegible] affert aliquid propriae voluptatis: ita hi quoque in[illegible] cendo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi [illegible] **Facetum** quoque non tantum circa ridicula op[illegible]
20 consistere. Neque enim diceret Horatius, facet[illegible] minis genus natura concessum esse Virgilio. [illegible] hanc magis et excultae cuiusdam elegantiae app[illegible] nem puto. Ideoque in epistolis Cicero haec Bruti [illegible] verba, *Nae illi sunt pedes faceti, ac deliciis* [illegible]
* *dienti molles.* Quod convenit cum illo Horatiano [illegible]
21 *atque facetum Virgilio.* **Iocum** vero accipimus [illegible] est contrarium serio. Nam et fingere, et terrere, [illegible] mittere interim iocus est. **Dicacitas** sine dubio a d[illegible] quod est omni generi commune, ducta est: proprie [illegible] significat sermonem cum risu aliquos incessentem. [illegible] Demosthenen [2]) urbanum fuisse dicunt, dicacem ne[illegible]
22 Proprium autem materiae, de qua nunc loquimur, [illegible] **ridiculum**: ideoque haec tota disputatio a Graecis [illegible] γελοίου inscribitur. Eius prima divisio traditur [illegible] quae est omnis orationis, ut sit positum in rebus, [illegible]
23 verbis. Usus autem maxime triplex [3]). Aut enim [illegible] **aliis** risum petimus, aut ex **nobis**, aut ex **rebus** **mediis**. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, [illegible]

1) *Deesse videtur verbum aliquod.* 2) Demosthenem. 3) [illegible] *emendat. Gesneri. Vulgo* simplex.

nus, aut repercutimus, aut eludimus. Nostra ridi-
ndicamus, et, ut verbo Ciceronis utar, dicimus
subabsurda. Namque eadem, quae, si impruden-
excidant, stulta sunt, si simulamus, venusta cre-
. Tertium est genus, ut idem dicit, in decipiendis 24
ationibus, dictis aliter accipiendis, ceterisque, quae
m personam contingunt, ideoque a me media di-
. Item ridicula aut facimus, aut dicimus. 25
risus conciliatur, interim admixta gravitate: ut
aelius praetor, cum sellam eius curulem consul
us fregisset, alteram posuit loris intentam; dice-
autem consul a patre flagris aliquando caesus:
a sine respectu pudoris, ut in illa pyxide Caeliana,
neque oratori, neque ulli viro gravi conveniat. Idem 26
de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus
idem summa gratia, sed maior, cum captare risum
identur; nihil enim est his, quae sicut [1]) salsa di-
, insulsius. Quanquam autem gratiae plurimum
is [2]) severitas affert, fitque ridiculum id ipsum,
qui dicit illa [3]), non ridet: est tamen interim et
us et habitus oris et gestus non inurbanus, cum iis
contingit. Id porro, quod dicitur, aut est lasci- 27
t hilare, qualia A. Galbae pleraque: aut contume-
, qualia nuper Iunii Bassi: aut asperum, qualia
Severi: aut lene, qualia Domitii Afri. Refert, his
is utatur. Nam in convictibus et cotidiano ser-
lasciva humilibus, hilaria omnibus convenient.
re nunquam velimus, longeque absit propositum 28
Potius amicum, quam dictum, perdidi [4]). In hac
n pugna forensi malim mihi lenibus uti licere;
nquam [5]) et contumeliose et aspere dicere in adver-
permissum est, cum accusare etiam palam et ca-
terius iuste petere concessum sit. Sed hic quoque
inhumana videri solet fortunae insectatio: vel quia
caret, vel quia recidere etiam in ipsos, qui obie-
, potest. Primum itaque considerandum est, et
et in qua causa, et apud quem, et in quem, et
dicat. Oratori minime convenit distortus vultus 29
que: quae in mimis rideri solent. Dicacitas etiam
lis et scenica huic personae alienissima est. Ob-
as vero non a verbis tantum abesse debet, sed
a significatione. Nam, si quando obiici potest, non

de coniect. *Codd.* dicunt. 2) dictis. 3) *abest.* 4) perdendi.
nquam.

30 in ioco exprobranda est. Oratorem praeterea ut dicere
urbane volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne dicet quidem salse, quotiens poterit, et dictum
31 potius aliquando perdet, quam minuet auctoritatem. Nec
accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in
miserabili iocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices
quidam tristiores, quam ut risum libenter patiantur.
32 Solet interim accidere, ut id, quod in adversarium dicimus, aut in iudicem conveniat, aut in nostrum quoque
litigatorem: quanquam aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit
Longus Sulpicius, qui, cum ipse foedissimus esset, ait
eum, contra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis; cui respondens Domitius
Afer, *Ex tui*, inquit, *animi sententia, Longe: qui malam*
33 *faciem habet, liber non est?* Vitandum etiam, ne petulans, ne superbum, ne loco, ne tempore alienum, ne
praeparatum et domo allatum videatur, quod dicimus. Nam
adversus miseros, sicut supra dixeram, inhumanus est
iocus. Sed quidam ita sunt receptae auctoritatis ac notae
verecundiae, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia.
34 Nam de amicis iam praeceptum est. Illud non ad orandi
fere consilium, sed ad hominis pertinet: lacessat hoc
modo, quem laedere sit periculosum, ne aut inimicitiae
graves insequantur, aut turpis satisfactio. Male etiam
dicitur, quod in plures convenit: si aut nationes totae
incessantur, aut ordines, aut condicio, aut studia multorum. Ea, quae dicet [1]) vir bonus, omnia salva dignitate
35
ac verecundia dicet. Nimium enim risus pretium est, si
probitatis impendio constat.

Unde autem concilietur risus et quibus ex locis
peti soleat, difficillimum dicere. Nam, si species omnes
persequi velimus, nec modum reperiemus, et frustra
36 laborabimus. Neque enim minus numerosi sunt loci, ex
quibus haec dicta, quam illi, ex quibus eae, quas sententias vocamus, ducuntur, neque alii. Nam hic quoque
est inventio et elocutio, atque ipsius elocutionis vis, alia
37 in verbis, alia in figuris. Risus igitur oriuntur aut ex
corpore eius, in quem dicimus, aut ex animo, qui factis
ab eo dictisque colligitur, aut ex his, quae sunt extra
posita. Intra haec enim est omnis vituperatio: quae si
gravius posita sit, severa est; si levius, ridicula. Haec

1) dicit.

aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto no-
tantur. Rarum est autem, ut oculis subiicere contingat, 38
ut fecit C. Iulius; qui cum Helvio Manciae saepius ob-
strepenti sibi diceret, *Iam ostendam, qualis sis*, isque
plane instaret interrogatione, qualem tandem se ostensu-
rus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto
Cimbrico pictam, cui Mancia tum simillimus est visus.
Tabernae autem erant circa forum, ac scutum illud signi
gratia positum. Narrare, quae salsa sint, inprimis est 39
subtile et oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat de
Cepasio atque Fabricio, aut M. Caelius de illa D. Laelii
collegaeque eius in provinciam festinantium contentione.
Sed in his omnibus cum elegans et venusta exigitur tota
expositio, tum id festivissimum est, quod adiicit orator.
Nam et a Cicerone sic est Fabricii fuga illa condita: 40
*Itaque cum callidissime se putaret dicere, et cum illa
verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: Re-
spicite C. Fabricii senectutem; cum hoc*, respicite, *or-
nandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse:
at Fabricius a subselliis demisso capite discesserat*, et
cetera, quae adiecit: nam est notus locus: cum in re
hoc solum esset, Fabricium a iudicio recessisse. Et 41
Caelius cum omnia venustissime finxit, tum illud ulti-
mum, *Hic subsecutus quomodo transierit, utrum rate,
an piscatorio navigio, nemo sciebat. Siculi quidem, ut
sunt lascivi et dicaces, aiebant in delphino sedisse, et
sic tanquam Ariona transvectum.* In narrando autem 42
Cicero consistere facetias putat, dicacitatem in iaciendo.
Mire fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cuius
orationibus complures huiusmodi narrationes insertae re-
periuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt
editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac 43
veluti iaculatione verborum, et inclusa breviter urbani-
tate, sed in quodam longiore actu, quod de L.[1]) Crasso
contra Brutum Cicero in secundo de Oratore libro, et
aliis quibusdam locis narrat. Nam, cum Brutus in accu- 44
satione Cn. Planci ex [2]) duobus lectoribus ostendisset,
contraria L. Crassum patronum eius in oratione, quam
de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis, quae de
lege Servilia dixerat; tris excitavit et ipse lectores, his-
que patris eius dialogos dedit legendos; quorum cum in
Privernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti,

---

1) *abest.* 2) *Mendosum videtur. Pithoeus coniecit* excitatis.

sermonem habitum complecteretur, requirebat, ubi essent eae possessiones? Omnes autem illas Brutus vendiderat, et tum paterna emancipare praedia turpius [1]) habebatur. Similis in apologis quoque et quibusdam interim etiam historiis exponendi gratia consequi solet.

45 Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate brevitas. Cuius quidem duplex forma est, dicendi et
46 respondendi; sed ratio communis in partem: nihil enim quod in lacessendo dici potest, non etiam in repercutiendo: at quaedam propria sunt respondentium; illa etiam ira concitati afferre solent: haec plerumque in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus convenire:
47 nire: in primis autem ex amphibolia neque illa obscura, quae Atellani e more captant [2]), nec, qualia vulgo iactantur a vilissimo quoque, conversa in maledictum fit ambiguitate; ne illa quidem, quae Ciceroni aliquando, sed non in agendo, exciderunt, ut dixit, cum is candidatus, qui coci filius habebatur, coram eo suffragium
48 ab alio peteret: *Ego quoque tibi favebo.* Non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuvantur. Quale [3]) non hoc modo, paene et scurrile, Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum: *Miror, quid sit, quod pater tuus, homo con-*
49 *stantissimus, te nobis varium reliquit:* sed illud ex eodem genere praeclarum, cum obiiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut expectaret, dum Clodius a villa sua exiret, et identidem interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset? respondit, *Sero;* quod vel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur.
50 Nec plura modo significari solent, sed etiam diversa: ut Nero de servo pessimo dixit: *Nulli plus apud se fidei haberi: nihil ei neque occlusum* [4]) *neque signatum esse.*
51 Pervenit res usque ad aenigma: quale est Ciceronis in Pletorium Fonteii accusatorem, *cuius matrem* dixit, *dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse.* Dicebantur autem, dum vixit, infames feminae convenire ad eam solitae: post mortem bona eius venibant. Quanquam hic *ludus* per translationem dictus est, *magistri*

---

1) cum — emanciparet pr. turpis. 2) Atellanae more captant. 3) *de coniect. Vulgo* quare. 4) clusum.

ambiguitatem. In metalepsin quoque cadit eadem 52
io dictorum: ut Fabius Maximus, incusans Augusti
gjariorum, quae amicis dabantur, exiguitatem, *hemi-*
ia esse dixit; nam *congiarium* commune liberalitatis
ue mensurae; ea mensura ducta in minutionem rerum.
ec [1]) tam frigida, quam est nominum fictio, ad- 53
tis, detractis, mutatis litteris: ut Aciscululum, quia esset
tus, *Pacisculum;* et Placidum nomine, quod [2]) is acer-
s natura esset, *Acidum;* et Tullium, cum fur esset,
llium dictos invenio. Sed haec eadem genera commo- 54
s in rebus, quam in nominibus respondent. Afer
m venuste Mallium Suram, multum in agendo discur-
tem, salientem, manus iactantem, togam deiicientem
reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere.* Est enim
um per se urbanum, *satagere*, etiamsi nulla subsit
rius verbi similitudo. Fiunt et adiecta et detracta 55
ratione, et divisis coniunctisque verbis [3]) similiter
ius frigida, aliquando tamen recipienda. Eademque
icio est in iis, quae a nominibus trahuntur. Multa
oc Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta, modo
um, ut omnia verreret, [cum diceretur ei Verres:] [4])
Herculi, quem expilaverat, *molestiorem apro Ery-*
hio fuisse: modo *malum Sacerdotem*, *qui tam ne-*
verrem reliquisset: quia Sacerdoti Verres successe-
Praebet tamen aliquando occasionem quaedam feli- 56
hoc quoque genere bene utendi: ut pro Caecina
o in testem Sex. Clodium Phormionem, *Nec minus*
, inquit, *nec minus confidens, quam est ille Teren-*
s Phormio.

Acriora igitur sunt et elegantiora, quae trahuntur ex 57
erum. In his maxime valet similitudo, si tamen
aliquid inferius leviusque referatur: quae iam veteres
iocabantur, qui Lentulum *Spintherem*, et Scipionem
apionem esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus
do petitur, verum etiam ab animalibus: ut nobis pueris
ius Bassus, homo inprimis dicax, *Asinus albus* voca-
tur. Et Sarmentus, seu P. Blessus, Iunium, hominem 58
grum et macrum et pandum, *fibulam ferream* dixit.
uod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Ad- 59
betur autem similitudo interim palam, interim inseri so-
t parabolae: cuius est generis id Augusti, qui militi li-

---

1) rerum; et tam. 2) quia. 3) binis coniunctis verbis.
Uncis inclusimus haec verba tanquam spuria.

bellum timide porrigenti, *Noli*, inquit, *dubitare, tanquam*
60 *assem elephanto des.* Sunt quaedam veri similia: unde
Vatinius dixit hoc dictum, cum reus, agente in eum Cal-
vo, frontem candido sudario tergeret, idque ipsum accu-
sator in invidiam vocaret, *Quamvis reus sum*, inquit, *et*
61 *panem candidum edo.* Adhuc est subtilior illa ex simili
translatio, cum, quod in alia re fieri solet, in aliam mu-
tuamur. Ea dicatur sane fictio: ut Chrysippus, cum in
triumpho Caesaris eborea oppida essent translata, et post
dies paucos Fabii Maximi lignea, *thecas esse oppidorum*
Caesaris dixit. Et Pedo de mirmillone, qui retiarium
consequebatur nec feriebat, *Vivum*, inquit, *capere vult.*
62 Iungitur amphiboliae similitudo, ut a L. Galba, qui pilam[1])
negligenter petenti, *Sic*, inquit, *petis, tanquam Caesaris*
candidatus. Nam illud *petis* ambiguum est, securitas si-
63 milis. Quod hactenus ostendisse satis est. Ceterum fre-
quentissima aliorum generum cum aliis mixtura est: eaque
optima, quae ex pluribus constat. Eadem dissimilium
ratio est. Hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis
bibentem cum misisset Augustus, qui ei diceret, *Ego si*
prandere volo, domum eo: Tu enim, inquit, *non times, ne*
64 *locum perdas.* Ex contrario non una species. Neque
enim eodem modo dixit Augustus praefecto, quem cum
ignominia mittebat, subinde interponenti precibus, *Quid*
respondebo patri meo? Dic, me tibi displicuisse: quo Gal-
ba, penulam roganti, *Non possum commodare, domi ma-*
neo; cum coenaculum eius perplueret. Tertium adhuc illud
(siquidem, ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit)
Libidinosior es, quam ullus spado: quo sine dubio et
opinio decipitur, sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco
est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Vestinus[2]),
65 cum ei nuntiatum esset, *Aliquando desinet putere.* One-
rabo librum exemplis, similemque iis, qui risus gratia
componuntur, efficiam, si persequi voluero singula veterum.
Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est.
Nam et finitione usus est Augustus de pantomimis duo-
bus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alte-
66 rum *saltorem*[3]) dixit, alterum *interpellatorem.* Et par-
titione Galba, cum penulam roganti respondit, *Non pluit*,

1) ut A. Galba pilam. 2) Vestinius. *Sed locus mutilus est, et requiritur mentio turpis cuiusdam hominis, de cuius morte illi nuntiatum fuerit.* 3) saltatorem. *Nimirum alter pedibus tantum agere videbatur, alter ore.*

non opus est tibi: si pluit, ipse utar. Proinde genere,
specie, propriis, differentibus, iugatis, adiunctis, consequen-
tibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, com-
paratione parium, maiorum, minorum, similis materia prae-
betur. Sicut in tropos quoque omnes cadit [1]). An non 67
plurima καθ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de
homine praelongo, *caput eum ad fornicem Fabium offen-
disse:* et, quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum
assidue minores parentibus liberi essent, *nascendo interi-
turum.* Quid ironia? nonne etiam quae severissime 68
fit, ioci prope genus est? Qua urbane usus est Afer, cum
Didio Gallo, qui provinciam ambitiosissime petierat, dein-
de, impetrata ea, tanquam coactus querebatur, *Age,* in-
quit, *aliquid et rei publicae causa elabora:* quaque Cicero
lusit, cum, Vatinii morte nuntiata, cuius parum certus
dicebatur auctor, *Interim,* inquit, *usura fruar.* Idem per 69
allegorian [2]) M. Caelium, melius obiicientem crimina,
quam defendentem, *Bonam dextram, malam sinistram ha-
bere* dicebat. Emphasi A. Tullius dixit, ferrum *in
Tuccium* incidisse [3]). Figuras quoque mentis, quae σχήματα 70
διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas non-
nulli diviserunt species dictorum. Nam et interrogamus,
et dubitamus, et affirmamus, et minamur, et optamus,
quaedam ut miserantes, quaedam ut irascentes, dicimus.
Ridiculum est autem omne, quod aperte fingitur. Stulta 71
reprehendere facillimum est: nam per se sunt ridicula.
Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte
interrogaverat exeuntem de theatro Carpathium Titius
Maximus, an spectasset? fecit Carpathius dubitationem
eius stultiorem dicendo, *Non, sed in orchestra pila lusi.*

Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defen- 72
dendo, elevando: ridicule negavit Manius Curius; nam,
cum eius accusator in sipario omnibus locis aut nudum
eum in nervo, aut ab amicis redemptum ex alea pinxis-
set, *Ergo ego,* inquit, *nunquam vici?* Redarguimus 73
interim aperte, ut Cicero Vibium Curium, multum de an-

---

1) cadunt. 2) allegoriam. 3) Antonomasia (*hoc Spalding. de coniect.*) Iulius dixit, ferrum Accium Navium incidisse. *Nos Ambros. secuti, nisi quod pro* emphasia Tullius *et* intuccium *diductis litteris fecimus* A. Tullius *et* in Tuccium. *De nominibus propriis non contendimus, nam potest esse et* Villius] *et* T. Accius. *s.* Attius, *sed* emphasis *aptissima est, per quam suspicio caedis de industria factae iacitur. Cf.* IX, 2, 65.

nis aetatis suae mentientem, *Tum ergo, cum una declamabamus, non eras natus;* interim et simulata assensione, ut idem Fabiae Dolabellae dicenti, triginta se annos habere, *Verum est*, inquit: *nam hoc iam viginti annis*
74 *audio*. Belle interim subiicitur pro eo, quod neges, aliud mordacius: ut Iunius Bassus, querente Domitia Passieni, quod, incusans eius sordes, calceos eam veteres diceret vendere solere, *Non mehercules*[1]), inquit, *hoc unquam dixi; sed dixi, emere te solere.* Defensionem imitatus est eques Romanus, qui obiicienti Augusto, quod
75 patrimonium comedisset, *Meum*, inquit, *putavi.* Elevandi ratio est duplex, ut aut verecundiam[2]) quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Caesar Pomponio, ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod is[3]) se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens respexeris*, inquit: aut crimen obiectum, ut Cicero obiurgantibus, quod sexagenarius Publi-
76 liam virginem duxisset, *Cras mulier erit*, inquit. Hoc genus dicti *consequens* vocant quidam, atque illi simile, quo Cicero Curionem, semper ab excusatione aetatis incipientem, *facilius cotidie prooemium habere* dixit: quia
77 ista natura sequi et cohaerere videantur. Sed elevandi genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est usus in Vatinium. Qui, pedibus aeger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, et diceret se iam bina milia passuum ambulare, *Dies enim*, inquit, *longiores sunt.* Et Augustus nuntiantibus Tarraconensibus, palmam in ara eius enatam, *Apparet*, inquit, *quam saepe accendatis.*
78 Transtulit crimen Cassius Severus. Nam, cum obiurgaretur a praetore, quod advocati eius L. Varo Epicureo, Caesaris amico, convicium fecissent, *Nescio*, inquit, *qui conviciati sint: et puto Stoicos fuisse.*

Repercutiendi multa sunt genera: venustissimum, quod etiam similitudine aliqua verbi adiuvatur: ut Trachalus dicenti Suelio[4]), *Si hoc ita est, is in exilium:*
79 *Si non est ita, redis*, inquit. Elusit Cassius Severus obiiciente quodam, quod ei domo sua Proculeius interdixisset, respondendo, *Numquid ergo illuc accedo?* Sic eluditur et ridiculum ridiculo; ut divus Augustus, cum ei Galli torquem aureum centum pondo dedissent, et Dolabella per iocum, temptans tamen ioci sui eventum, dixis-

---

1) mehercule. 2) veniam. 3) ipse. 4) Suellio.

set, *Imperator, torque me dona; Malo*, inquit, *te civica*[1])
donare: mendacium quoque mendacio, ut Galba, dicente 80
quodam, victoriato se uno in Sicilia quinque pedes lon-
gam murenam emisse; *Nihil*, inquit, *mirum; nam ibi tam
longae nascuntur, ut iis piscatores pro restibus* cingan-
tur[2]). Contraria est neganti confessionis simulatio, 81
sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer, cum
ageret contra libertum Claudii Caesaris, et ex diverso
quidam condicionis eiusdem, cuius erat litigator, excla-
masset, *Praeterea tu semper in libertos Caesaris dicis:
Nec mehercule*, inquit, *quicquam proficio.* Cui vicinum
est, non negare, quod obiicitur, cum et id palam falsum
est, et inde materia bene respondendi datur: ut Catulus
dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video*, inquit. In 82
se dicere, non est fere nisi scurrarum, et in oratore uti-
que minime probabile: quod fieri totidem modis, quot in
alios, potest. Ideoque hoc, quamvis frequens sit, transeo.
Illud vero, etiamsi ridiculum est, indignum tamen homine 83
tolerabili, quod aut turpiter, aut potenter[3]) dicitur: quod
fecisse quendam scio, qui humiliori, libere adversus se
loquenti, *Colaphum*, inquit, *tibi ducam, et formulam
scribam, quod caput durum habeas.* Hic enim dubium
est, utrum ridere audientes, an indignari debuerint.

Superest genus decipiendi opinionem, aut dicta 84
aliter intelligendi, quae sunt in omni hac materia vel ve-
nustissima. Inopinatum et a lacessente poni solet: quale
est, quod refert[4]) Cicero, *Quid huic abest, nisi res et
virtus?* aut illud Afri, *Homo in agendis causis optime
vestitus:* et in occurrendo, ut Cicero, audita falsa Vati-
nii morte, cum obvium[5]) libertum eius interrogasset,
Rectene omnia? dicenti, *Recte; Mortuus est?* inquit. Plu- 85
rimus autem circa simulationem et dissimulatio-
nem risus est, quae sunt vicina et prope eadem; sed
simulatio est certam opinionem animi sui imitantis: dissi-
mulatio aliena se parum intelligere fingentis. Simulavit
Afer, cum in causa subinde dicentibus, Celsinam de re
cognovisse; quae erat potens femina: *Quis est*, inquit,
iste? Celsinam enim videri sibi virum finxit. Dissimula- 86
vit Cicero, cum Sex. Annalis testis reum laesisset, et in-
staret identidem accusator ei, *Dic, M. Tulli, numquid
potes de Sex. Annali?* versus enim dicere coepit de
libro Ennii annali sexto:

1) *Nimirum honorificentiore etiam, sed vilioris materiae.* 2) utan-
tur *de coniect. Regii.* 3) impotenter. 4) feret. 5) Ovinium.

Quis potis ingentis causas evolvere belli.

87 Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas: ut Cascellio qui consultatori [1]) dicenti, *Navem dividere volo; Perdes*, inquit. Sed averti intellectus et aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut, qui interrogatus, quid sentiret de eo, qui in adulterio depre-
88 hensus esset, *Tardum fuisse* respondit. Ei confine est, quod dicitur per suspicionem: quale illud apud Ciceronem, querenti, quod uxor sua ex [2]) fico sese [3]) suspendisset, *Rogo, des mihi surculum ex illa arbore, ut inse-*
89 *ram.* Intelligitur enim, quod non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter, quam est rectum verumque, dicatur; quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus, aut dicendo quod fieri
90 non potest. Aliena finxit Iuba, qui querenti, quod ab equo suo esset aspersus, *Quid? Tu*, inquit, *me Hippocentaurum putas?* sua C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti, *Heus, commilito, pugno bene uteris*, inquit. Et Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adesi, et versati postera die appositi essent, *Festinemus, alii subcoenant*, inquit. Tertium illud Cicero [4]) (ut dixi) adversus Curium; fieri enim certe non poterat, ut, cum decla-
91 maret, natus non esset. Est et illa ex ironia fictio, qua usus est C. Caesar. Nam cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio [5]), cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *Quid enim faceret*, inquit, *cum tu galeam et loricam*
92 *haberes?* Vel optima est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat testamentum, et unus ex amicis recentioribus, sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam fabulam intulerat, consulens eum, an primipilari seni iam testato rursus suaderet ordinare suprema iudicia, *Noli*, inquit, *facere: offendis illum.*
93 Iucundissima sunt autem ex his omnibus lenia, et, ut sic dixerim, boni stomachi: ut Afer idem ingrato litigatori, conspectum eius in foro vitanti, per nomenclatorem missum ad eum, *Amas me*, inquit, *quod te non vidi?* Et dispensatori, qui, cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde, *Non comedi panem, et aquam bibo: Passer redde, quod debes.* Quae ὑπὸ τὸ ἦθος [6]) vocant.
94 Est gratus iocus, qui minus exprobrat, quam potest, ut

1) consultori. 2) e. 3) se. 4) *i. e. dixit quod fieri non potuit. Vulgo* Ciceronis. 5) responsio. *Cf.* V, 7, 14. 6) *Sic libri. Sed vere censeo Obrechtium emendasse ὑπόθετα.*

idem dicenti candidato, *Semper domum tuam colui:* cum
posset palam negare, *Credo*, inquit, *et verum est.* In-
terim de se dicere ridiculum est: et, quod in alium si
absentem diceretur, urbanum non erat, quoniam ipsi palam
exprobratur, movet risum: quale Augusti est, cum ab eo 95
miles nescio quid improbe peteret, veniret [1]) contra Mar-
cianus, quem suspicabatur et ipsum aliquid iniuste rogatu-
rum: *Non magis*, inquit, *faciam, commilito, quae petis,
quam quod Marcianus a me petiturus est.*

Adiuvant urbanitatem et versus commode positi, seu 96
toti, ut sunt, (quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetra-
stichon Macri carmine librum in malos poetas composue-
rit,) quod fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur;
ut Cicero in Marcium, hominem callidum et versutum,
cum is in quadam causa suspectus esset, *Nisi si qua
Ulixes rate evasit Lartius* [2]): seu verbis ex parte muta-
tis: ut in eum, qui, cum antea stultissimus esset, post 97
acceptam hereditatem primus sententiam rogabatur, *Cuius
hereditas est, quam vocant sapientiam*, pro illo, *facili-
tas est:* seu ficti notis versibus similes, quae παρῳδία
dicitur; et proverbia opportune aptata: ut homini ne- 98
quam lapso, et, ut allevaretur, roganti, *Tollat te, qui non
novit.* Ex historia etiam ducere urbanitatem, erudi-
tum: ut Cicero fecit, cum ei testem in iudicio Verris
roganti dixisset Hortensius, *Non intelligo haec aenigmata.
Atqui debes*, inquit, *cum Sphingem domi habeas;* accepe-
rat autem ille a Verre Sphingem aeneam magnae pecuniae.

Subabsurda illa constant stultis simili imitatione, 99
et quae, nisi fingantur, stulta sunt: ut, qui mirantibus,
quod humile candelabrum emisset, *Pransorium erit*, in-
quit. Sed illa similia absurdis sunt acria, quae tanquam
sine ratione dicta feruntur: ut servus Dolabellae, cum
interrogaretur, an dominus eius auctionem proposuisset,
Domum, inquit, *vendidit.* Deprehensi interim pudorem 100
suum ridiculo aliquo explicant: ut, qui testem dicentem
se a reo vulneratum interrogaverat, an cicatricem habe-
ret? cum ille ingentem in femine ostendisset, *Latus*, in-
quit, *oportuit.* Contumeliis [3]) quoque uti belle datur: ut
Hispo obiicienti bis acerba crimina accusatori, *Mentiris*, *
inquit [4]). Et Fulvius propinquus Legato interroganti, *

---

1) *Fortasse* et veniret. 2) Nisi qua Ulixes rate evasit Laertius.
3) *Sic vulgo de coniect. Regii. Codd.* oportuit umis, *aut* oportunum
is. 4) *Codd.* obicientibus arbore crimina accusatori mentis inquit.

an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset, *Et*
verus, inquit, *domine*.
101 Has aut accepi species, aut inveni frequentissimas,
ex quibus ridicula ducerentur: sed repetam necesse est,
infinitas esse, tam salse dicendi, quam severe; quas praestat
persona, locus, tempus, casus denique, qui est maxime
102 varius. Itaque haec, ne omisisse viderer, attigi: illa
autem, quae de usu ipso et modo iocandi complexus
sum, adeo infirma, sed plane necessaria [1]).

His adiicit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligentissime
scripsit, quaedam non ridicula, sed cuilibet
severissimae orationi convenientia, eleganter dicta, et proprio
quodam lepore iucunda: quae sunt quidem urbana,
103 sed risum tamen non habent. Neque enim ei de risu,
sed de urbanitate est opus institutum, quam propriam esse
nostrae civitatis et sero sic intelligi coeptam, postquam
Urbis appellatione [2]), etiamsi nomen proprium non adiiceretur,
104 ceretur, Romam tamen accipi sit receptum. Eamque sic
finit: Urbanitas *est virtus quaedam in breve dictum
coacta, et apta ad delectandos movendosque homines in
omnem affectum animi* [3]), *maxime idonea ad resistendum,
vel lacessendum, prout quaeque res aut* [4]) *persona desiderat.*
Cui si brevitatis exceptionem detraxeris, omnes
orationis virtutes complexa sit. Nam, si constat rebus et
personis; quod in utrisque oporteat dicere, perfectae eloquentiae
est. Cur autem brevem esse eam voluerit, nescio
105 quidem. At, quam in eodem libro dicat fuisse, et in
multis, narrandi urbanitatem paulo post ita finit, Catonis
(ut ait) opinionem secutus, Urbanus *homo erit, cuius
multa bene dicta responsaque erunt, et qui in sermonibus,
circulis, conviviis, item in contionibus, omni denique
loco ridicule commodeque dicet. Risus erunt, quicunque*
106 *haec faciet orator.* Quas si recipimus finitiones, quidquid
bene dicetur, et urbane dicti nomen accipiet. Ceterum
illi, qui hoc proposuerat, consentanea fuit illa divisio,
ut dictorum urbanorum alia seria, alia iocosa, alia media
faceret. Nam est eadem omnium bene dictorum. Verum
mihi etiam iocosa quaedam videntur posse non satis ur-
107 bane referri. Nam meo quidem iudicio illa est urbanitas,
in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum,

---

1) *Ne haec quidem emendata leguntur. Codd. optt.* infirmare.
2) appellationem. 3) *abest.* 4) ae.

nihil peregrinum, neque sensu, neque verbis, neque ore gestuve possit deprehendi: ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore dicendi: qualis apud Graecos ἀττικισμὸς ille redolens Athenarum proprium saporem. Ne 108
tamen iudicium Marsi, hominis eruditissimi, subtraham, seria partitur in tria genera, honorificum, contumeliosum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis [1]) pro Ligario apud Caesarem, *Qui nihil soles oblivisci, nisi iniurias:* et contumeliosi, quod Attico scripsit de 109
Pompeio et Caesare, *Habeo, quem fugiam; quem sequar, non habeo:* et medii, quod ἀποφθεγματικὸν vocat, et est, cum ita dixit [2]), *Nec* [3]) *gravem mortem accidere viro forti posse, nec immaturam consulari, neque miseram sapienti.* Quae omnia sunt optime dicta: sed cur proprie nomen urbanitatis accipiant, non video: quod si non totus 110
(ut mihi videtur) orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est, illa potius urbana esse dixerim, quae sunt generis eiusdem, quo ridicula dicuntur, et tamen ridicula non sunt: ut de Pollione Asinio, seriis iocisque pariter accommodato, dictum est, *Esse eum omnium horarum:* et de actore facile dicente ex tempore, 111
Ingenium eum in numerato habere: etiam Pompeii, quod refert Marsus, in Ciceronem diffidentem partibus, *Transi ad Caesarem, me timebis.* Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipso dictum fuisset, quod posset inter ridicula numerari. Etiam illud, quod 112
Cicero Cerelliae scripsit, reddens rationem, cur illa C. Caesaris tempora tam patienter toleraret, *Haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho;* stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. Haec, quae movebant, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi, indicata et diversa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

DE ALTERCATIONE.

IV. Altercationis praecepta poterant videri tunc inchoanda, cum omnia, quae ad continuam orationem pertinent, peregissem: nam est usus eius ordine ultimus: sed, cum sit posita in sola inventione, neque habere disposi-

---

1) *Adiicitur* quod est. 2) *Codd.* et est ita cum dixerit. 3) *bis* neque.

tionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriam et pronuntiationem laboret: prius quam secundam quinque partium, hanc, quae tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores alii fortasse ideo reliquerunt, quia satis ceteris praeceptis in hanc quoque videbatur esse prospe-
2 ctum [1]). Constat enim aut intentione, aut depulsione: de quibus satis traditum est; quia, quidquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa prosit necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando aut respondendo. Cuius rei fere omnis observatio in illo testium
3 loco excussa nobis est. Tamen, quia latius hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operae, quae quidem in quibusdam causis ad victoriam vel
4 plurimum valet. Nam, ut in qualitate generali, in qua rectene factum quid, an contra sit, quaeritur, perpetua dominatur oratio; et quaestionem finitionis, actionis, plerumque satis explicat, et omnia paene, in quibus de facto constat, aut coniectura artificiali ratione colligitur: ita in iis causis, (quae sunt frequentissimae,) quae vel solis extra artem probationibus, vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est; nec alibi dixeris magis
5 mucrone pugnari. Nam et firmissima quaeque memoriae iudicis inculcanda sunt, et praestandum, quidquid in actione promisimus, et refellenda mendacia. Nusquam est denique, qui cognoscit, intentior. Nec immerito quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi
6 praestantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi sudorem praestitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decretoriam imperitis ac saepe
7 pullatae turbae relinquunt. Itaque videas alios plerumque iudiciis privatis ad actiones advocari [2]), alios ad probationem. Quae si dividenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. In publicis certe iudiciis vox illa praeconis praeter patronos ipsum, qui egerit, citat.

---

1) *Codd. fere* perfectum. *Fort. verum est* profectum. 2) vocari.

Opus est igitur inprimis ingenio veloci ac mobili, 8
animo praesenti et acri. Non enim cogitandum, sed
dicendum statim est, et prope sub conatu adversarii
manus exigenda. Quare cum in omni parte huiusce
officii plurimum facit, totas non diligenter modo, sed
etiam familiariter nosse causas; tum in altercatione
maxime necessarium est, omnium personarum, instru-
mentorum, temporum, locorum habere notitiam: alioqui
et tacendum erit saepe, et, aliis subiicientibus, plerum-
que studio loquendi fatui modo accredendum [1]): quo non-
nunquam accidit, ut in nostra credulitate aliena stultitia
erubescamus. Neque tantum [2]) hoc ipsis monitoribus 9
clarescit: quidam faciunt aperta, quae rixentur [3]). Vi-
deas enim plerosque ira percitos exclamantes, ut iudex
audiat, contrarium id esse, quod admoneantur [4]), sciatque
ille, qui pronuntiaturus est in causa, malum, quod tace-
tur. Quare bonus altercator vitio iracundiae careat. Nul- 10
lus enim rationi magis obstat affectus, et fert extra causam,
et plerumque deformia convicia facere ac mereri cogit, et
ipsos nonnunquam iudices incitat. Melior moderatio, ac
nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tan-
tum, quae ex [5]) contrario dicuntur, sed contemnenda,
elevanda, ridenda sunt; nec usquam plus loci reperit ur-
banitas. Hoc, dum ordo est et pudor: contra turbantes
audendum, et impudentiae fortiter resistendum. Sunt 11
enim quidam praeduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti
clamore, et medios sermones intercipiant, et omnia tu-
multu confundant: quos ut non imitari, sic acriter pro-
pulsare oportebit; et ipsorum improbitas retundenda, et
iudices vel praesidentes magistratus appellandi frequenter,
ut loquendi vices serventur. Non est res animi iacentis
et mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod
probitas vocatur, quae est imbecillitas. Valet autem in 12
altercatione plurimum acumen, quod sine dubio ex arte
non venit, (natura enim non docetur,) arte tamen adiu-
vatur. In qua praecipuum est, semper id in oculis habere, 13
de quo quaeritur, et quod volumus efficere: quia propo-
situm tenentes in rixam non ibimus, nec causae debita

---

1) fatui *de coniect. Spald.* accred. *de nostra dedimus. Vulgo* fatue — accedendum. 2) tamen. 3) aperte quod rixemur. *Codd.* quae, *sed iidem* rixemur, *quod corrigendum putavimus, simul* aperta *de coniect. dedimus.* 4) *de coniect. nostra. Vulgo* admoneatur. *Codd. optt.* admoneant. 5) e.

tempora conviciando conteremus; gaudebimusque si hoc adversarius facit.

14 Omni tempore [1]) fere parata sunt meditatis diligenter, quae aut ex adverso dici, aut responderi a nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quaedam in actione dissimulata subito in altercando proferantur, et inopinatis eruptionibus aut [2]) ex insidiis incursioni fiat [3]) simillimum. Id autem tum faciendum, cum est aliquid, cui responderi non statim possit; potuerat autem, si tempus ad disponendum fuisset. Nam, quod fideliter firmum est, a primis statim actionibus arripere optimum est, quo saepius diutiusque dicatur.
15 Illud vix saltem praecipiendum videtur, ne turbidus et clamosus tantum sit altercator, et quales fere [4]) sunt, qui litteras nesciunt. Nam improbitas, licet adversario molesta sit, iudici invisa est. Nocet etiam diu pugnare in
16 iis, quae obtinere non possis. Nam, ubi vinci necesse est, expedit cedere: quia, sive plura sunt, de quibus quaeritur, facilior erit in ceteris fides, sive unum, mitior solet poena irrogari verecundiae. Nam culpam, praesertim deprehensam, pertinaciter tueri, culpa altera est.

17 Dum stat acies, multi res [5]) consilii atque artis est, ut errantem adversarium trahas, et ire quam longissime cogas, ut vana interim spe exultet. Ideo quaedam bene dissimulantur instrumenta. Instant enim, et saepe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, et
18 faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet, quod apprehendens maius aliquid cogatur dimittere: duas interim res proponere, quarum utramlibet male sit electurus; quod in altercatione fit potentius, quam in actione: quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium,
19 quasi confessum, tenemus. Est inprimis acuti, videre, quo iudex dicto moveatur, quid respuat: quod et vultu saepissime, et aliquando etiam dicto aliquo factove eius deprehenditur. Et instare proficientibus, et ab iis, quae non adiuvent [6]), quam mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia proinde [7]) perse-

---

1) Omnia tempora. 2) et. 3) *de coniect. nostra. Vulgo* citissimo facto. *Codd.* aut incisio ex insidiis factae *alii* aut in insidiis o incisio factae. 4) *Codd.* facti. 5) *Emendavit Spalding. Vulgo* in re. 6) adiuvant. 7) perinde.

verent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam, si rem evolvere propositam facile 20
non sit, inferenda est alia quaestio: atque in eam, si fieri potest, iudex avocandus. Quid enim, cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit? In plerisque idem 21
est, ut dixi, qui circa testes, locus, et personis modo distat, quod hic patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem et patronum.

Exercitatio vero huius rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem, sumere materiam vel verae vel etiam fictae controversiae, et diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quaestionum fieri potest. Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo 22
quaeque ordine probatio sit apud iudicem proferenda: cuius rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima et summa ponantur. Illa enim ad credendum praeparant iudicem, haec ad pronuntiandum.

DE IUDICIO ET CONSILIO.

V. His pro nostra facultate tractatis, non dubitassem transire protinus ad dispositionem, quae ordine ipso sequitur: nisi vererer, ne, quoniam fuerunt, qui iudicium inventioni subiungerent, praeterisse hunc locum quibusdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari; nec magis arte traditur, quam gustus aut odor. Ideoque nos, quid in quaque re sequendum cavendumque 2
sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea iudicium dirigatur. Praecipiam igitur, ne, quod effici non potest, aggrediamur, ut contraria vitemus et communia, ne quid in eloquendo corruptum obscurumque sit? referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

Nec multum a iudicio credo distare consilium, 3
nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, et aut omnino nondum repertis, aut dubiis. Et iudicium frequentissime certum est; consilium vero est ratio quaedam alte petita, et plerumque plura perpendens et comparans, habensque in se et inventionem

4 et iudicationem. Sed ne de hoc quidem [1]) praecepta in universum expectanda [2]) sunt. Nam ex re sumitur, cui locus ante actionem est frequenter: nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse, quam in eum annum, quo erat Q. Horten-
5 sius consul futurus, incidere. Et in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum: nam, quid dicendum, quid tacendum, quid differendum sit, exigere, consilii est; negare sit satis [3]), an defendere? ubi prooemio utendum, et quali? narrandumne, et quomodo? iure prius pugnandum, an aequo? qui sit ordo utilissimus? tum omnes colores; aspere, an leniter, an etiam summisse
6 loqui expediat? Sed haec quoque, ut quisque passus est locus, monuimus; idemque in reliqua parte faciemus: pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse praeceptis
7 non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quod, cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat; poterat enim emendari negligentia: at, si nihil esset erra-
8 tum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem, cum offensam vereretur, si obiurgaret populi segnitiam [4]) in asserenda libertate rei publicae, maiorum laude uti maluit, qui rem publicam [5]) fortissime administrassent. Nam et faciles habuit aures, et natura sequebatur, ut
9 meliora probantes peiorum poeniteret. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis sufficiet [6]) oratio. Nam, quod in eo consilium maxime mirer? primamne expositionem, qua matri, cuius filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an, quod [7]) corrupti iudicii crimen transferre in adversarium maluit, quam negare, propter inveteratam (ut ipse dicit) infamiam? an, quod in re invidiosa legis auxilio novissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum praemollitas iudicum mentes: an, quod se ipsum invito Cluentio fa-
10 cere testatus est? Quid pro Milone? quod non ante narravit, quam praeiudiciis omnibus reum liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit? quanquam revera fuerat pugna fortuita: quod factum et laudavit, et tamen

---

1) ne haec quidem. 2) spectanda. 3) satius. 4) segnitiem. 5) qui eam *de coniectura.* 6) suffecerit. 7) *Additur* idem; *in bonis codd.* quod dicit, *natum ex inseq. verbo* iudicii.

voluntate [1]) Milonis removit? quod illi preces non dedit, et in earum locum ipse successit? Infinitum est enumerare, ut Cottae detraxerit auctoritatem; ut pro Ligario se opposuerit; Cornelium ipsa confessionis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse non modo in 11
orando, sed in omni vita, prius consilio; frustraque sine eo tradi ceteras artes; plusque vel sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis, est eiusdem virtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mixtusque cum elocutione, tractabitur, cum praecipere de apte dicendo coeperimus.

---

1) voluntatem. *Alioqui debebat* quod et factum laudavit

M. FABII QUINTILIANI
INSTITUTIONIS ORATORIAE
LIBER SEPTIMUS.

Libro septimo haec continentur: De dispositione. De coniectura. De finitione. De qualitate. De iuridiciali qualitate. De scripto et voluntate. De legibus contrariis. De syllogismo. De Amphibolia. De praedictorum statuum cognatione. De vi dispositionis.

DE DISPOSITIONE.

Prooemium. De inventione, ut arbitror, satis dictum est. Neque enim ea demum, quae ad docendum pertinent, executi sumus, verum etiam motus animorum tractavimus. Sed, ut opera extruentibus satis non est saxa atque materiam et cetera aedificanti utilia congerere, nisi disponendis eis collocandisque artificium manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas eadem dispositio in ordinem digestas atque inter se commissas devinxerit. 2 Nec immerito secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil valeat. Neque enim quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur [1]: et, si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes et transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti perdunt, quo viguerunt, usum: et turbati

1) collocentur *de coniectura.*

xercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur 3
rrare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant;
uo confuso peritura sint omnia. Sic oratio, carens
ac virtute, tumultuetur necesse est, et sine rectore flui-
t, nec cohaereat sibi, multa repetat, multa transeat,
elut nocte in ignotis locis errans, nec initio nec fine
oposito, casum potius quam consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat dispositioni, 4
ae quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias
o modo posset, non tam paucis contigisset. Sed, cum
finitae litium formae fuerint futuraeque sint, et tot
eculis nulla reperta sit causa, quae esset tota alteri
milis, sapiat oportet actor, et vigilet, et inveniat,
iudicet, et consilium a se ipso petat. Neque infitias
, quaedam esse, quae demonstrari possint, eaque non
ittam.

I. Sit igitur (ut supra significavi) divisio rerum
arium in singulas, partitio, singularum in partes
scretio; ordo recta quaedam collocatio [1]) prioribus se-
entia annectens; dispositio, utilis rerum ac partium
locos distributio. Sed meminerimus, ipsam disposi- 2
nem plerumque utilitate mutari, nec eandem semper
imam quaestionem ex utraque parte tractandam. Cuius
i, ut cetera exempla praeteream, Demosthenes quoque
que Aeschines possunt esse documento, in iudicio Cte-
hontis diversum secuti ordinem, cum accusator a iure,
o videbatur potentior, coeperit; patronus omnia paene [2])
te ius posuerit, quibus iudicem quaestioni legum prae-
raret. Aliud enim alii docere prius expedit: alioqui 3
nper petitoris arbitrio diceretur: denique in accusatione
utua, cum se uterque defendat, priusquam adversarium
guat, omnium rerum necesse est ordinem esse diver-
m. Igitur, quid ipse sim secutus, quod partim prae-
ptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam,
c unquam dissimulavi.

Erat mihi curae in controversiis forensibus nosse 4
nia, quae in causa versarentur. Nam in schola certa
nt, et pauca, et ante declamationem exponuntur, quae
ματα Graeci vocant, Cicero *proposita*. Cum haec in
nspectu quodammodo collocaveram, non minus pro ad-
rsa parte, quam pro mea, cogitabam. Et primum 5

1) in partes discretus ordo, et recta quaedam locatio. 2) omnia
paene omnia.

(quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraque pars vellet efficere; tum, per quid: hoc modo. Cogitabam, quid primum petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controversum.
6 Si confessum, non poterat ibi esse quaestio. Transibam ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar: nonnunquam etiam, quod inde obtinebatur, confessum erat. Ubi primum coeperat non convenire, quaestio oriebatur. Id tale est: *Occidisti hominem; Occidi:* convenit: transeo.
7 Rationem reddere debet reus, quare occiderit. *Adulterum*, inquit, *cum adultera occidere licet.* Legem esse certum est. Tertium iam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. *Non fuerunt adulteri; Fuerunt:* quae-
8 stio. De facto ambigitur, coniectura est. Interim vero et tertium confessum est, adulteros fuisse. *Sed tibi*, inquit accusator, *illos non licuit occidere; exul enim* [1]) *eras*, aut *ignominiosus.* De iure quaeritur. At, si protinus dicenti, *Occidisti*, respondeatur, *Non occidi:* statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controversia incipiat: et considerari debet, quae primam quaestionem
9 facit. Intentio simplex, *Occidit Saturninum Rabirius:* coniuncta, *Lege de sicariis commisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendum, et Cn. Varenum vulnerandum, et Salarium item occidendum curavit* [2]). Nam sic diversae propositiones erunt: quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex coniuncta propositione plures esse quaestiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud a iure [3]) actionis excludit. In quo genere agenti est dispiciendum, quid quoque loco diluat.

10 Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, qui, sine dubio Ciceronem secutus, instat tamen huic parti vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio: quia et initio movendus sit iudex, et summo impellen-
11 dus. At pro reo plerumque gravissimum quidque primum movendum est, ne illud spectans iudex reliquorum defensioni sit adversior. Interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior: ut, detracta prius accusatoribus fide, aggrediamur ultimum, iam iudicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen praefatione, qua et ratio reddatur dilati

1) *abest.* 2) C. Varenum occidendo, et Cn. vulnerando, et Salarium item occidendo, cadit. 3) iure, *sine praepositione.*

criminis, et promittatur defensio: ne id, quod non statim diluemus, timere videamur. Anteactae vitae crimina ple- 12
rumque prima purganda sunt, ut id, de quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit: non, quid frequentissime, sed, quid tum expediret, intuitus.

Cum simplex intentio erit, videndum est, unum ali- 13
quid respondeamus, an plura. Si unum; in re quaestionem instituamus, an in scripto. Si in re; negandum sit, quod obiicitur, an tuendum. Si in scripto; in qua specie iuris pugna sit, et in ea de verbis, an de voluntate quaeratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus, quae 14
sit lex, quae litem faciat, hoc est, qua iudicium sit constitutum. Nam quaedam in scholasticis ponuntur ad coniungendam modo actae rei seriem: ut puta: *Expositum*[1]) *qui agnoverit, solutis alimentis recipiat. Minus dicto audientem filium liceat abdicare. Qui expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinquae: ille ducere vult filiam pauperis educatoris.* Lex de exposi- 15
tis ad affectum pertinet; iudicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quaestio est, ut in ἀντινομίᾳ. His spectatis apparebit, circa quae pugna sit.

Coniuncta defensio est, qualis pro Rabirio, *Si occi-* 16
disset, recte fecisset; sed non occidit. Ubi vero multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primum, quidquid dici potest: tum ex his, quo quidque loco dici expediat, aestimandum[2]). In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo ante, quodque de argumentis probationum loco concessi, posse[3]) aliquando nos incipere a firmioribus. Nam vis quaestionum sem- 17
per crescere debet, et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt eiusdem generis, sive diversi. Iuris 18
autem quaestiones solent esse nonnunquam ex aliis atque aliis conflictionibus: facti semper idem spectant: in utroque genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimum quidque primum tractari oportet, ideo quod[4]) quasdam quaestiones executi, donare solemus, et concedere. Neque enim transire ad alias possumus, nisi omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri 19
oportet, non, ut damnasse eas videamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine eis vincere. *Procurator alicu-*

---

1) ut, Pater expositum. 2) ordinandum. 3) *abest.* 4) Ideoque *cum maiore antea interpunctione.*

ius pecuniam petit ex fenore hereditario: potest incidere
20 quaestio, *An huic esse procuratorem liceat?* Finge nos,
postquam tractavimus eam [1]), remittere, vel etiam convinci: quaeretur, *An ei, cuius nomine litigatur, procuratorem habendi sit ius?* Discedamus hinc quoque:
recipit materia quaestionem, *An ille, cuius nomine agitur,*
21 *heres sit feneratoris? an ex asse heres?* Haec quoque
concessa sint: quaeretur, *An debeatur?* Contra, nemo
tam demens fuerit, ut id, quod firmissimum duxerit se
habere, remittat, et ad leviora transcendat. Huic in
schola simile est, *Non abdicabis adoptatum; ut hunc quoque: non virum fortem; ut et fortem: non, quicunque voluntati tuae non paruerit; ut in alia omnia subiectus sit: non propter optionem; ut propter optionem: non propter talem optionem.* Haec iuris quaestionum
22 differentia est. In factis autem ad idem tendentia sunt
plura: ex quibus aliqua citra summam quaestionem remitti solent; ut, si is, cum quo furti agitur, dicat, *Proba te habuisse, proba perdidisse, proba furto perdidisse, proba mea fraude.* Priora enim remitti possunt: ultimum non potest.

23 Solebam et hoc facere praecipue, ut vel ab ultima
specie (nam ea fere est, quae continet causam) retrorsum quaererem usque ad primam generalem quaestionem,
vel a genere ad extremam speciem descenderem, etiam
24 in suasoriis. Ut deliberat Numa, *an regnum offerentibus Romanis recipiat?* Primum id est genus, *An regnandum? an in civitate aliena? an Romae? an laturi sint Romani talem regem?* Similiter in controversiis.
Optet enim vir fortis alienam uxorem. Ultima species
est, *An optare possit alienam uxorem?* Generale est,
An, quidquid optarit [2]), *accipere debeat?* Inde, *An ex*
25 *privato? an nuptias? an maritum habentis?* Sed hoc
non, quemadmodum dicitur, ita et quaeritur. Primum
enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc,
Non debes alienam uxorem optare. Ideoque divisionem
perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentum esse: quaeratur aliquid, quod est ultra, *si se viduam quidem?* adhuc plus, *si nihil ex privato?* ultimum retrorsum, quod idem a capite primum est, *si nihil*
26 *iniquum?* Itaque propositione visa, quod est facillimum,
cogitemus, si fieri potest, quid naturale sit primum

1) *abest.* 2) optaverit.

responderi. Id si, tanquam res agatur, et nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri volumus, occurrit. Si 27
id non contigerit, seponamus id, quod primum se obtulerit, et ipsi nobiscum sic loquamur: Quid si hoc non esset? id iterum et tertium, et dum nihil sit reliqui. Ita inferiora quoque scrutabimur, quae tractata faciliorem nobis iudicem in summa quaestione facient. Non dissi- 28
mile huic est et illud praeceptum, ut a communibus ad propria veniamus. Fere enim communia generalia sunt. Commune, *Tyrannum occidit:* proprium, *Virum tamen tyrannum occidit, mulier occidit, uxor occidit.*

Solebam et excerpere, quid mihi cum adversario 29
conveniret, si modo id pro me erat: nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare: ut in illa controversia, *Dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est: euntes ad redemptionem eius*[1]) *legati, obvium habuerunt patrem, revertentem ab hostibus. Is legatis dixit, Sero itis. Excusserunt illi patrem, et* 30
aurum in sinu eius invenerunt: ipsi perseverarunt ire, quo intenderant: invenerunt ducem cruci fixum, cuius vox fuit, Cavete proditorem. Reus est pater. Quae conveniunt? *Proditio nobis praedicta est, et praedicta a duce: quaerimus proditorem. Te isse ad hostes fateris, et isse clam, et ab his incolumem rediisse, aurum retulisse, et aurum occultum habuisse.* Nam, quod fecit, 31
id nonnunquam potentius fit in propositione: quae si animos occupavit, prope aures ipsae defensioni praecluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adiuvat, separatio defendentem. Solebam id, quod fieri et in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis, extra quae nihil esset, omnibus, deinde ceteris remotis, solum id superesset, quod credi volebam. Ut in praevaricationum criminibus, *Ut absolvatur reus,* 32
aut innocentia ipsius fit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto iudicio, aut difficultate probationis, aut praevaricatione. Nocentem fuisse confiteris, nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum iudicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut praevaricatio fuerit? Si omnia 33
amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. *Hominem occisum esse constat; non in solitudine, ut a latronibus suspicer: non praedae gratia; quia inspoliatus est: non*

1) redimendum eum.

hereditatis spe; quia pauper fuit: odium igitur in causa.
34 *Quis inimicus?* Quae res autem faciliorem divisioni viam praestat, eadem inventioni quoque: excutere, quidquid dici potest, et velut reiectione facta ad optimum pervenire. *Accusatur Milo, quod Clodium occiderit.* Aut fecit, aut non. Optimum erat negare: sed[1]) non potest: occidit ergo, aut iure, aut iniuria. Utique iure: aut voluntate[2]), aut necessitate: nam ignorantia praetendi
35 non potest. Voluntas anceps est: sed, quia ita homines putant, attingenda defensio, ut id pro re publica fuerit. Necessitate? subita igitur pugna, non praeparata: alter igitur insidiatus est. Uter? Profecto Clodius. Videsne,
36 ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc: Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non. Tutius, si noluit. Fecerunt ergo servi Milonis, neque iubente, neque sciente Milone. At haec tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua recte dice-
37 bamus occisum. Adiicietur: *Quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.* Hoc eo est utilius, quod saepe nihil placet, et aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id, quod optimum est, aut id, quod minime malum. Propositione aliquando adversarii utendum, et esse nonnunquam communem eam, suo loco dictum est.

Multis milibus versuum scio apud quosdam esse quaesitum, quomodo inveniremus, utra pars deberet prior dicere? quod in foro vel atrocitate formularum, vel modo petitionum, vel novissime sorte diiudicatur.
38 In schola quaeri nihil attinet, cum in declamationibus iisdem narrare, et contradictiones solvere, tam ab actore, quam a possessore concessum sit. Sed in plurimis controversiis ne inveniri quidem potest: ut in illa, *Qui tres liberos habebat, oratorem, philosophum, medicum, testamento quattuor partes fecit, et singulas singulis dedit: unam eius esse voluit, qui esset utilissimus civi-*
39 *tati.* Contendunt: quis primus dicat, incertum est; propositio tamen certa. Ab eo enim, cuius personam tuebimur, incipiendum erit. Et haec quidem de dividendo in universum praecipi possunt.

40 At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quaestiones? scilicet, quomodo sententias, verba, figuras, colores: ingenio, cura, exercitatione. Non tamen fere

---

1) si. 2) *Adiicitur* igitur.

unquam, nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam
sequi ducem velit. Sed plerique, eloquentiae famam af- 41
fectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil
ad probationem conferentibus. Alii, nihil vitare [1]),
quae in oculos incurrunt exquirendum [2]), putant. Quod
quo facilius appareat, unam de schola controversiam,
non sane [3]) difficillimam aut novam, proponam in exem-
plum. *Qui reo proditionis patri non affuerit, exheres* 42
sit. Proditionis damnatus cum advocato exulet. Reo
proditonis patri disertus filius affuit, rusticus non af-
fuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusti-
cus cum fortiter fecisset, praemii nomine impetravit
restitutionem patris et fratris. Pater reversus intesta-
tus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator
totum sibi vindicat. Hic illi eloquentes, quibusque nos, 43
circa lites raras sollicitiores, ridiculi videmur, invadent
personas favorabiles. Actio pro rustico contra disertum,
pro viro [4]) forti contra imbellem, pro restitutore contra
ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra eum,
qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quae omnia sunt 44
in materia, et multum iuvant, victoriam tamen non tra-
hunt. In hac quaerentur sententiae, si fieri poterit [5]),
praecipites, vel obscurae, (nam ea nunc virtus est,) et
pulchre fuerit cum materia tumultu et clamore transactum.
Illi vero, quibus propositum quidem melius, sed cura in
proximo est, haec velut innatantia videbunt, excusatum 45
esse rusticum, quod non interfuerit iudicio, nihil colla-
turus patri: sed ne disertum quidem habere, quod impu-
tet reo, cum is damnatus sit: dignum esse hereditate
restitutorem; avarum, impium, ingratum, qui dividere
nolit cum fratre, eoque sic merito: quaestionem quoque
illam primam [6]) scripti et voluntatis, qua non expugnata,
non sit sequentibus locus. At, qui naturam sequetur, illa 46
cogitabit profecto, primo, hoc dicturum rusticum, *Pater*
intestatus duos nos filios reliquit, partem iure gentium
peto. Quis tam imperitus, quis tam procul a litteris,
quin sic incipiat, etiamsi nescierit, quid sit propositio?
Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut 47
iustam. Nempe sequetur, ut quaeramus, quid huic [7]) tam
aequae postulationi respondeatur? At id manifestum est.

1) *Vulgo de coniect. Regii.* vitantes ea. *Nos* vitare *accipimus pro* vitandum sibi esse. 2) *Vulgo* inquirenda, *Spald.* exquirendo. 3) non illam sane. 4) *abest.* 5) potuerit. 6) *intellige* videbunt. 7) *abest.*

Lex est, quae iubet exheredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit: tu autem non affuisti. Hanc propositionem necessaria sequitur legis laudatio, et 48 eius, qui non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur in confessis: redeat animus ad petitorem: numquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes: Si lex obstat, nulla lis est, inane iudicium est: atqui et legem esse, et hoc, quod ea puniat, a rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicimus? *Rusticus eram.* 49 Sed lex erat: omnes complectitur: nihil proderit. Quaeramus ergo, num infirmari in aliquam partem lex possit. Quid aliud (saepius dicam) natura permittit, quam ut, cum verba contra sint, de voluntate quaeratur? Generalis igitur quaestio, verbis, an voluntate sit standum. Sed enim in commune de iure omni disputandum semper, nec unquam satis iudicatum est. Quaerendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri 50 possit, quod scripto adversetur? Ergo, quisquis non affuerit, exheres erit? quisquis, sine exceptione? Iam se illa vel ultro offerent argumenta: Et infans? filius enim est, et non affuit [1]); et qui aberat, et qui militabat, et qui in legatione erat? Iam multum acti est: posset ali- 51 quis non affuisse, et heres esse. Transeat nunc idem ille, qui cogitavit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo ad disertum. *Ut ista concedam: tu nec infans es, nec abfuisti, nec militasti.* Num aliud occurrit, quam illud, 52 *Sed rusticus sum?* Contra, quod palam est, dicit, *Ut agere non potueris, assidere potuisti:* et verum est. Quare redeundum rustico ad animum legumlatoris: *Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum.* 53 Contra quod [2]) disertus, *Tu impie fecisti*, inquit, *cum exheredationem meruisti: licet te postea vel poenitentia, vel ambitus, ad hoc genus optionis adduxerit. Praeterea, propter te damnatus est pater: videbaris enim de causa pronuntiasse.* Ad haec rusticus, *Tu in causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras.* Haec coniecturalia. Illud quoque, quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subiiceret. Haec 54 prima quaestione scripti et voluntatis continentur. Intendamus ultra animum, videamusque, an aliquid inveniri

1) Filius et infans et aeger non affuit. 2) quae.

praeterea possit. Quo id modo fiet [1])? Sedulo imitor
quaerentem, ut quaerere doceam, et, omisso speciosiore
stili genere, ad utilitatem me summitto discentium.
Omnes adhuc quaestiones ex persona petitoris ipsius
duximus: cur non aliquid circa patrem quaerimus? di-
ctum non est [2]), *Cui quis non affuerit, exheres erit.*
Cur non conamur et sic quaerere, Num, cuicunque non 55
affuerit? Facimus hoc saepe in iis controversiis, in
quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt,
ut eam, quae testimonium in filium peregrinitatis reum
dixit, eumque, qui filium lenoni vendidit. In hoc, de
quo loquimur, patre quid apprehendi potest? Damna-
tus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantum patres 56
pertinet? Dura prima fronte quaestio. Non desperemus:
credibile est, hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia
liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere ru-
stico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem
fatetur. Dat aliud argumentum controversia [3]); *Damna-* 57
tus proditionis cum advocato exulet. Vix videtur posse
fieri, ut poena filio in eodem patre, et si affuerit, et
si non affuerit, constituta sit. Praeterea lex ad exules
nulla pertinet. Non ergo credibile est, de advocato
damnati scriptum: an possint enim bona esse ulla exu-
lis? Scholasticus in utramque partem dubium facit [4]): 58
disertus et verbis inhaerebit, in quibus nulla exceptio
est; et propter hoc ipsum poenam esse constitutam eis,
qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur advoca-
tione [5]); et rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud
protinus non indignum, quod annotetur, posse ex uno
statu duas generales fieri quaestiones, An quisquis? an
cuicunque? Haec ex duabus personis quaesita sunt. 59
E tertia autem, quae est adversarii, nulla oriri quaestio
potest: quia nulla fit ei de sua parte controversia. Non-
dum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent
etiam non restituto patre. Nec statim eo tendamus,
quod occurrit ultro, a rustico restitutum. Qui [6]) subti-
liter quaeret, aliquid spectabit ultra. Nam, ut genus
species sequitur, ita speciem genus praecedit. Fingamus 60
ergo ab alio restitutum, ratiocinativa seu [7]) collectiva

---

1) possit, quo id modo fiat. *Codd.* quod id modo fiet.
2) *Fortasse scribendum* dictumne est. 3) controversiae. 4) Ru-
sticus (*de coniect. Regii*) in utraque parte. 5) ab advocatione.
6) *Adiicitur* id. 7) atque. *Cf.* III, 6, 46.

quaestio orietur, *An restitutio pro sublatione iudicii sit* [1]), *et proinde* [2]) *valeat, ac si iudicium non fuisset?* Ubi temptabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno praemio, nisi patre proinde, ac si accusatus non esset, revocato: quae res advocati quoque poenam, tanquam is non affuisset, remi-
61 serit. Tum venimus ad id, quod primum occurrebat, a rustico esse restitutum patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro advocato, quando id praestiterit, quod advocatus petiit; nec improbum sit pro
62 simili accipi, quod plus est. Reliqua iam aequitatis [3]), utrius iustius sit desiderium? Id ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret: nunc utique, cum alter semissem, alter universa, fratre excluso. Sed, his tractatis etiam, habet magnum momentum apud iudices patris memoria, cum praesertim de bonis eius quaeratur. Erit ergo coniectura, Qua mente pater intestatus decesserit? Sed ea pertinet ad qualitatem, quae alterius
63 status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum de aequitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas: ut, si in iure minus fiduciae erit, aequitate iudicem praeparemus.

Nihil habui amplius, quod in universum praecipe-
64 rem. Nunc eamus per singulas causarum iudicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, id est, ad singulas lites controversiasque non possum: ita de generalibus scribere licet, ut, quae in quemque statum frequentissime incidant, tradam. Et, quia naturâ prima quaestio est, factumne sit, ab hoc ordiar.

DE CONIECTURA.

II. Coniectura omnis aut de re, aut de animo est. Utriusque tria tempora, praeteritum, praesens, futurum. De re et generales quaestiones sunt, et definitae, id est, et quae non continentur, et quae continentur.
2 De animo quaeri non potest, nisi ubi persona est, et de facto constat. Ergo, cum de re agitur, aut quid factum sit, in dubium venit, aut quid fiat, aut quid sit futurum: ut in generalibus, *An atomorum concursu mundus sit effectus? an providentia regatur? an sit aliquando*

1) stet. 2) perinde. *Item paulo post.* 3) *Adiicitur* sunt.

turus? in definitis, *An parricidium commiserit Roscius?* *regnum affectet Manlius? An recte Verrem sit accusaturus Q. Caecilius?* In iudiciis praeteritum tempus maxime valet: nemo enim accusat, nisi quae facta sunt. 3
...m quae[1]) fiant, et quae futura sint, ex praeteritis colluntur. Quaeritur et Unde quid ortum? ut *pestilentia ira deûm, an intemperie coeli, an corruptis aquis, an xio terrae halitu?* Et Quae causa facti? ut, *Quare Troiam quinquaginta reges navigaverint — iureiurandum adacti, an exemplo moti, an gratificantes Atridis?* ae duo genera non multum inter se distant. Ea vero, 4
ae sunt praesentis temporis, si non argumentis, quae cesse est praecessisse, sed oculis deprehendenda sunt, n egent coniectura: ut si apud Lacedaemonios quaerar, *An Athenis muri fiant?* Sed et illud, quod potest leri extra haec positum, coniecturae genus, cum de quo homine quaeritur, qui sit[2])? ut est quaesitum ntra Urbiniae heredes, si is, qui tanquam filius petet bona, Figulus esset, an Sosipater? nam et substan- 5
eius sub oculos venit, ut non possit quaeri, an sit? omodo an ultra oceanum; nec, quid sit? nec, quale ? sed, qui sit? Verum hoc quoque genus litis ex aeterito pendet, *An hic sit ex Urbinia natus Clusius Figulus?* Fuerunt autem tales nostris etiam temiribus controversiae, atque aliquae in meum quoque trocinium inciderunt. Animi coniectura non dubie in 6
mnia tempora cadit, *Qua mente Ligarius in Africa erit? Qua mente Pyrrhus foedus petat? Quomodo turus sit Caesar, si Ptolemaeus Pompeium occiderit?*

Quaeritur per coniecturam et qualitatem circa modum, speciem, numerum, *An sol maior, quam terra? na globosa, an plana, an acuta? Unus mundus, an lures?* Itemque extra naturales quaestiones, *Maius* 7
ellum Troianum, an Peloponnesium? Qualis clipeus chillis? An unus Hercules?

In iis autem, quae accusatione ac defensione constant, unum est genus, in quo quaeritur et de facto, et e auctore. Quod interim coniunctam quaestionem habet, t utrumque pariter negatur: interim separatam, cum et ctum sit, necne; et, si de facto constet, a quo factum it, ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simpli- 8
em quaestionem habet, an homo perierit? aliquando

1) Nam et quae. 2) quis sit, *item paulo post.*

duplicem, veneno, an cruditate perierit? Alterum est genus de facto tantum, cum, si id certum sit, non potest de auctore dubitari: tertium de auctore tantum, cum factum constat; sed, a quo sit factum, in controversiam
9 venit. Et hoc [1]), quod tertio loco posui, non est simplex. Aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur mutua accusatio, quam Graeci ἀντικατηγορίαν vocant, nostrorum quidam *concertativam*. Interdum in aliquam personam, quae extra discrimen iudicii est, transfertur, et alias certam, alias incertam. Et, cum in certam, aut
10 in extrariam, aut in ipsius, qui periit, voluntatem. In quibus similis, atque in ἀντικατηγορίᾳ, personarum, causarum, ceterorum comparatio est: ut Cicero pro Vareno in familiam Anchariananm, pro Scauro circa mortem Bo-
11 staris, in matrem avertens crimen, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo uterque a se factum esse dicit: et illud, in quo non personae inter se, sed ipsae res colliduntur, id est, non, uter fecerit, sed, utrum factum sit? Cum de facto et de auctore constat, de animo quaeri potest.

Nunc de singulis. Cum pariter negatur, hoc modo: *Adulterium non commisi: Tyrannidem non affectavi.* In caedis ac veneficii causis frequens est illa divisio,
12 *Non est factum: et, si est factum, ego non feci.* Sed, cum dicimus, *Proba hominem occisum*, accusatoris tantum partes sunt: a reo nihil dici contra, praeter aliquas fortasse suspiciones, potest, quas spargere quam maxime varie oportebit: quia, si unum aliquid affirmaris, probandum est, aut causa periclitandum. Nam [2]) cum inter id, quod ab adversario, et id, quod a nobis propositum est, quaeritur, videtur utique alterum verum: ita eversum,
13 quo defendimur, reliquum est, quo premimur. At cum quaerimus de ambiguis signis cruditatis et veneni, nihil tertium est: ideoque utraque pars, quod proposuit, tuetur. Interim autem ex re quaeritur, *veneficium fuerit, an cruditas?* cum aliqua ex ipsa citra personam quoque
14 argumenta ducuntur. Refert enim, convivium praecesserit, an tristitia; labor, an otium; vigilia, an quies. Aetas quoque eius, qui periit, discrimen facit. Interest, subito defecerit, an longiore valetudine consumptus sit.

1) *abest.* 2) *Adiicitur* ut.

ıerior adhuc in utramque partem disputatio, si tantum su-
ı mors in quaestionem venit. Interim ex persona proba- 15
rei petitur, ut propterea credibile sit, venenum fuisse,
a credibile est, ab hoc factum veneficium: vel contra.
Cum vero de reo et de facto quaeritur, naturalis ordo
, ut prius factum esse accusator probet, deinde a reo
tum. Si tamen plures in persona probationes habuerit,
ıvertit hunc ordinem. Defensor autem semper [1]) prius 16
abit esse factum: quia, si in hac parte vicerit, reli-
ı non necesse habet dicere; victo superest, ut tueri se
ıit. Illic quoque, ubi de facto tantum controversia est,
od si probetur, non possit de auctore dubitari, simili-
argumenta et ex persona, et ex re ducuntur, sed in
m facti quaestionem: sicut in illa controversia, (uten- 17
a enim est his exemplis [2]), quae sunt discentibus ma-
familiaria,) *Abdicatus medicinae studuit. Cum pater*
aegrotaret, desperantibus de eo ceteris medicis, ad-
itus, sanaturum se dixit, si is potionem a se datam
isset. Pater, acceptae potionis epota parte, dixit,
enum sibi datum: filius, quod reliquum erat, exhau-
pater decessit: ille parricidii reus est. Manifestum, 18
s potionem dederit, quae si veneni fuit, nulla quaestio
auctore: tamen, an venenum fuerit, ex argumentis a
sona ductis colligetur. Superest tertium, in quo factum
constat aliquid: a quo sit factum, quaeritur. Cuius
supervacuum est ponere exemplum, cum plurima sint
asmodi iudicia, ut hominem occisum esse manifestum
vel sacrilegium commissum: is autem, qui arguitur
se, neget.

Ex hoc nascitur ἀντικατηγορία. Utique enim factum
e convenit, quod duo invicem obiiciunt. In quo qui- 19
a genere causarum admonet Celsus, fieri id in foro
posse: quod neminem ignorare arbitror. De uno reo
silium cogitur etiam: et, si qui sunt, qui invicem ac-
ent, alterum iudicium perferre [3]) necesse est. Apollo- 20
us quoque ἀντικατηγορίαν duas esse controversias dixit:
sunt revera secundum forense ius duae lites. Potest
ien hoc genus in cognitionem venire senatus aut prin-
is. Sed in iudicio quoque nihil interest actionum, utrum
ul de utroque pronuntietur, an sententia de uno feratur [4]):

1) *abest.* 2) *de coniect. Vulgo* utendum est enim et his ex. praeferre. 4) actionum: simul de utroque pronuntiatur, etiamsi uno fertur. *Et* sententia *quidem de coniect.* pro *eo, quod in* *d. est*, etiamsi.

21 Quo in genere semper prior debebit esse defensio: primu
quia natura potior est salus nostra, quam adversa
pernicies: deinde, quod plus habebimus in accusatio
auctoritatis, si prius de innocentia nostra constiteri
postremum[1]), quod ita demum duplex causa erit. Na
qui dicit, *Ego non occidi*, habet reliquam partem, u
dicat, *Tu occidisti:* at, qui dicit, *Tu occidisti*, super
cuum habet postea dicere, *Ego non occidi.*

22 Hae porro actiones constant comparatione: ip
comparatio non una via ducitur. Aut enim totam ca
sam nostram cum tota adversarii causa componimus, a
singula argumenta cum singulis. Quorum utrum sit fa
ciendum, non potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci:
ut Cicero singula pro Vareno comparat in primo crimi
ne: est enim superior, cum persona alieni cum perso
matris temere comparetur. Quare optimum est, si fie
poterit[2]), ut singula vincantur a singulis: sed, si quan
23 in partibus laborabimus, universitate pugnandum est. Et
sive[3]) invicem accusant, sive crimen reus citra accusa
tionem in adversarium vertit, ut Roscius in accusatores
suos, quamvis reos non fecisset; sive in ipsos, quos su
manu periisse dicemus, factum deflectitur: non aliter,
quam in iis, quae mutuam accusationem habeant, utris
24 que partis argumenta inter se comparantur. Id autem
genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis
saepe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causa
Naevii Arpiniani solum quaesitum, *Praecipitata esset a*
eo uxor, an se ipsa sua sponte iecisset? Cuius actio
nem et quidem[4]) solam in hoc tempus emiseram, quod
ipsum me fecisse ductum iuvenli cupiditate gloriae fateor.
Nam ceterae, quae sub nomine meo feruntur, neglige
tia excipientium in quaestum notariorum corruptae, m
nimam partem mei habent.

25 Est et alia duplex coniectura, huic ἀντικατηγο
diversa, de praemiis; ut in illa controversia, *Tyra*
nus suspicatus a medico suo datum sibi venenum, tor
eum: et, cum is dedisse se pernegaret, arcessit alteru
medicum: ille datum ei venenum dixit, sed se antido
daturum: et dedit ei potionem, qua epota tyrannus de
cessit. De praemio duo medici contendunt. Nam, ut
illic factum in adversarium transferentium, ita hic sibi
vindicantium personae, causae, facultates, tempora, in

---

1) postremo. 2) potuerit. 3) Sive, *sine* et. 4) equidem.

strumenta, testimonia comparantur. Illud quoque, etiamsi 26
non est ἀντικατηγορία, simili tamen ratione tractatur, in
quo citra accusationem quaeritur, utrum factum sit.
Utraque enim pars suam expositionem habet, atque eam
tuetur: ut in lite Urbiniana petitor dicit, *Clusinium Fi-
gulum filium Urbiniae, acie victa, in qua steterat, fu-
gisse: iactatumque casibus variis, retentum etiam a rege,
tandem in Italiam ac patriam suam Marginos venisse,
atque ibi agnosci:* Pollio contra, *servisse eum Pisauri
dominis duobus, medicinam factitasse, manumissum alie-
nae se familiae venali immiscuisse, a se rogantem, ut
ei serviret* [1]), *emptum.* Nonne tota lis constat duarum 27
causarum comparatione, et coniectura duplici atque di-
versa? Quae autem accusantium ac defendentium, eadem
petentium et infitiantium ratio est.

Ducitur coniectura primum a praeteritis. In his
sunt personae, causae, consilia. Nam is ordo
est, ut facere voluerit, potuerit, fecerit. Ideoque in-
tuendum ante omnia, qualis sit, de quo agitur.
Accusatoris autem est efficere, ut, si quid obiecerit, 28
non solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo est
iudicium, quam maxime conveniat. Nam si reum cae-
dis impudicum vel adulterum vocet, laedat quidem
infamia: minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si au-
dacem, petulantem, crudelem, temerarium ostenderit.
Patrono, si fieri poterit [2]), id agendum est, ut obiecta 29
vel neget, vel defendat, vel minuat: proximum est, ut
a praesenti quaestione separet. Sunt enim pleraque non
solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria: ut, si
reus furti prodigus dicatur, aut negligens. Neque enim
videtur in eundem et contemptus pecuniae et cupiditas
cadere. Si deerunt haec remedia, ad illa declinandum 30
est, non de hoc quaeri, nec eum, qui aliquando pecca-
verit, utique commisisse omnia: et hanc fiduciam fuisse
accusatoribus falsa obiiciendi, quod laesum et vulneratum
reum speraverint [3]) hac invidia opprimi posse. Alii a 31
propositione accusatoris, contraque [4]) loci oriuntur. Saepe
a persona prior ducit argumenta defensor, et interim ge-
neraliter, Incredibile esse, a filio patrem occisum, ab im-
peratore proditam hostibus patriam. Facile respondetur,

---

1) ac rogantem, ut eis serviret. 2) potuerit. 3) *de coniect. Gesneri. Vulgo* speravere. 4) Alia propositio est acc., contra quam. *Et* alii a *quidem de coniect. Gesneri.*

vel, quod omnia scelera in malos cadant, ideoque saepe deprehensa sint: vel, quod indignum sit, crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie; quod est varium.
32 Nam dignitas et tuetur reum, et nonnunquam ipsa in argumentum facti convertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis: perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuique
33 ingenio vis est, in diversum trahuntur. Probi vero mores et anteactae vitae integritas nunquam non plurimum profuerint. Si nihil obiicietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet: accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit, dicens, neminem non aliquando coepisse peccare,
34 nec pro encomio [1]) ducendum scelus primum. Haec in respondendo. Sic autem praeparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse potius obiicere, quam non potuisse, credatur. Eoque satius est, omni se anteactae vitae abstinere convicio, quam levibus aut frivolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides ceteris detrahitur: et, qui nihil obiicit, omisisse credi potest maledicta, tanquam supervacua; qui vana congerit, confitetur vanum in anteactis argumentum, in quibus vinci, quam
35 tacere, maluerit. Cetera, quae a personis duci solent, in argumentorum locis exposuimus.

Proxima est ex causis probatio: in quibus haec maxime spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes: nam reliqua in horum species cadunt. Quorum si quid in reum conveniet, accusatoris est efficere, ut [2]) ad quidquid faciendum causae valere videantur, easque, quas in
36 argumentum sumet, augere. Si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere, cur fecerit, si fecit: aut etiam dignius esse odio scelus, quod non habuerit causam. Patronus vero, quotiens poterit, instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod Cicero vehementissime multis orationibus tractat: praecipue tamen pro Vareno, qui omnibus [3]) aliis premebatur: nam et
37 damnatus est. At, si proponitur, cur factum sit, aut falsam causam, aut levem, aut ignotam reo dicet. Possunt autem [4]) esse aliquae interim ignotae: an heredem habuerit, an accusaturus fuerit eum, a quo dicitur occisus?

1) *de coniect. Gesneri. Vulgo* per ἐγκαίνια. *Codd.* per (pro) encenia. 2) *adiectum de coniect. Spaldingii.* 3) qui in omnibus. 4) *abest.*

defecerint, non utique spectandas esse causas:
em posse reperiri, qui non metuat, oderit, spe-
rimos tamen haec salva innocentia facere. Neque 38
: omittendum, non omnes causas in omnibus per-
dere. Nam, ut alicui sit furandi causa paupertas,
; idem in Curio Fabricioque momentum.
causa prius, an de persona dicendum sit, quae- 39
varieque est ab oratoribus factum: a Cicerone
raelatae frequenter causae. Sed mihi, si neutro
idicio praeponderet, secundum naturam videtur
a persona. Non hoc magis generale est, rectior
isio, an ullum [1]) crimen credibile, an hoc [2]).
amen id ipsum, sicut pleraque, vertere utilitas. 40
itum causae voluntatis sunt quaerendae: sed in-
: erroris, ut ebrietas, ignorantia. Nam haec ut
tate crimen elevant, ita in coniectura premunt.
ona quidem nescio an unquam [3]), utique in vero 41
, possit incidere, de qua neutra pars dicat: de
requenter quaeri nihil attinet, ut in adulteriis, ut
s: quia illas per se ipsa crimina secum habent.
it haec intuenda videntur et consilia; quae late 42
An credibile sit, reum sperasse [4]), id a se scelus
osse? an ignorari, cum fecisset? an, etiamsi
un non esset, absolvi, vel poena levi transigi,
iore, vel ex qua minus incommodi consecuturus,
x facto gaudii videretur? an etiam tanti putaverit,
subire? Post haec, An alio tempore, et aliter 43
vel facilius, vel securius potuerit? ut dicit Cicero
one, enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo
impune occidi potuerit. Praeterea, cur potissi-
lo loco, illo tempore, illo modo sit aggressus,
ipse diligentissime tractatur pro eodem locus,) an 44
nulla ratione ductus est, impetu raptus sit, et
sententia? (nam vulgo dicitur, Scelera non habere
m;) an etiam consuetudine peccandi sit allectus?
cussa prima parte, an voluerit, sequitur, An po-
? Hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco
[5]), frequenti; tempore vel diurno, cum testes plures;
turno, cum maior difficultas. Inspiciuntur utique 45
ates, occasiones, quae sunt plurimae, ideoque
is non egent. Hic sequens locus talis est, ut, si

---

n in nullo. 2) an in hoc. 3) nunquam *contra libros mss.*
s. 4) sperare. 5) *Spalding. et codd. hoc quidem loco* cluso.

fieri non potuit, sublata lis sit: si potuit, sequatur quaestio, an fecerit. Sed haec etiam ad animi coniecturam pertinent: nam et ex his colligitur, an speraverit. Ideo spectari debent et instrumenta, ut Clodii ac Milonis comitatus.

46 Quaestio, An fecerit, incipit a secundo tempore, id est, praesenti, ac deinde coniuncto: quorum sunt sonus, clamor, gemitus; insequentis latitatio, metus, similia. His accedunt signa, de quibus tractatum est. Verba etiam et facta, quaeque antecesserunt, quaeque insecuta
47 sunt. Haec aut nostra sunt, aut aliena. Sed verba nobis magis nocent, aut minus. Magis nocent et minus prosunt nostra quam aliena: magis prosunt et minus nocent aliena, quam nostra. Facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena: ut si quid, quod pro nobis sit, adversarius fecit: semper vero magis no-
48 cent nostra, quam aliena. Est et illa in verbis differentia, quod aut aperta sunt, aut dubia. Seu nostra seu aliena sunt, infirmiora in utrumque sint necesse est dubia: tamen nostra saepe nobis nocent, ut in illa controversia: *Interrogatus filius, ubi esset pater, dixit, Ubicunque est, vivit: at ille in puteo mortuus est in-*
49 *ventus.* Aliena, quae sunt dubia, nunquam possunt nocere, nisi aut incerto auctore, aut mortuo. *Noctu audita vox est, Cavete tyrannidem:* et, *Interrogatus, cuius veneno moreretur, respondit, Non expedit tibi scire.* Nam si est, qui possit interrogari, solvet ambi-
50 guitatem. Cum autem dicta factaque nostra defendi solo animo possint, aliena varie refutantur.

De uno quidem maximo [1]) genere coniecturalium controversiarum locuti videmur, et in omnes aliquid ex his cadit. Nam furti, depositi, creditae pecuniae, et a facultatibus argumenta veniunt, An fuerit, quod deponeretur? et a personis, An illum deposuisse apud hunc, vel huic credidisse credibile sit? an petitorem calumniari,
51 an reum infitiatorem esse, vel furem? Sed etiam in furti reo, sicut in caedis, quaeritur de facto, et de auctore. Crediti et depositi duae quaestiones, sed nunquam iunctae, An datum sit? An redditum? Habent aliquid proprii adulterii causae, plerumque duorum discrimen est, et de utriusque vita dicendum: quanquam et id quaeritur, an utrumque pariter defendi oporteat. Cuius rei

1) maxime.

onsilium nascetur ex causa. Nam, si adiuvabit pars ltera, coniungam: si nocebit, separabo. Ne quis autem 52 iihi putet temere excidisse, quod plerumque duorum rimen esse adulterium, non semper, dixerim: potest acusari sola mulier incerti adulterii: *Munera domi inventa unt; pecunia, cuius auctor non extat; codicilli, duium ad quem scripti.* In falso quoque ratio similis: aut 53 nim plures in culpam vocantur, aut unus. Et scriptor uidem semper tueri signatorem necesse habet, signator criptorem non semper: nam et decipi potuit. Is autem, ui hos adhibuisse, et cui id factum dicitur, et scriptom et signatores defendet. Iidem argumentorum loci in usis proditionis et affectatae tyrannidis.

Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum 54 otest nocere, quod omnia, quae in themate non sunt, ro nobis ducimus. Adulterium obiicis; *quis testis? quis idex? quod pretium? quis conscius?* Venenum; *ubi emi? quo? quando? quanti? per quem dedi?* Pro reo tyrandis affectatae; *ubi sunt arma? quos contraxi satellites?* eque haec nego esse dicenda, et ipsis utendum pro parte 55 scepta. Nam et in foro, si quando adversarius probare on poterit, desiderabo. Sed in foro tantam illam faciatem olim desiderabimus [1]), ubi non fere causa agitur, non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile 56 t, quod in epilogis quidam, quibus volunt, liberos, pantes, nutrices accommodant: nisi quod magis concesses ea, quae non sint posita, desiderare, quam dicere [2]).

De animo quomodo quaeratur, satis dictum est, cum a diviserimus, An voluerit? an potuerit? an fecerit? am, qua via tractatur, an voluerit; eadem, Quo animo cerit: id enim est, An male facere voluerit. Ordo 57 oque rerum aut affert, aut detrahit fidem: multo sciet magis, res prout congruunt, aut repugnant. Sed ec nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. uaerendum tamen semper, quid cuique connectatur, et id consentiat.

DE FINITIONE.

III. Sequitur coniecturam **finitio**. Nam, qui non test dicere nihil fecisse, proximum habebit, ut dicat,

1) *de coniect. Spald. Vulgo* desideravimus. 2) *Fort.* adiicere, *si malis explicare:* quam dicere *esse ea.*

non id fecisse, quod obiiciatur. Itaque pluribus legibus
iisdem, quibus coniectura, versatur, defensionis tantum
genere mutato: ut in furtis, depositis, adulteriis. Nam,
quemadmodum dicimus, *Non feci furtum, non accepi
depositum, non commisi adulterium:* ita, *Non est hoc
furtum, non est hoc depositum, non est hoc adulterium.*
2 Interim a qualitate ad finitionem descenditur, ut in actio-
nibus dementiae, malae tractationis, rei publicae laesae:
in quibus si recte facta esse, quae obiiciuntur, dici non
potest, illud succurrit, *Non est* [1]) *male tractare, rem
publicam laedere.* Finitio igitur [2]) rei propositae propria
et dilucida et breviter comprehensa verbis enuntiatio.
3 Constat maxime, sicut est dictum, genere, specie, diffe-
rentibus, propriis: ut, si finias equum, (noto enim ma-
xime utar exemplo) genus est animal, species mortale,
differentia irrationale, (nam et homo mortale erat,) pro-
4 prium hinniens. Haec adhibetur orationi pluribus cau-
sis. Nam tum est certum de nomine, sed quaeritur,
quae res ei subiicienda sit; tum res est manifesta. Et
quod nomine constat, de re dubium est, interim co-
5 iectura est: ut, si quaeratur, *quid sit deus?* Nam, qui
id neget, *deum esse spiritum omnibus partibus immix-
tum*, non hoc dicat, falsam esse divinae illius naturae
appellationem? sicut Epicurus, qui humanam ei formam,
locumque inter mundos dedit. Nomine uterque uno uti-
6 tur; utrum sit in re, coniectat. Interim qualitas tracta-
tur, ut *quid sit rhetorice, vis persuadendi, an bene
dicendi scientia?* Quod genus est in iudiciis frequentis-
simum. Sic enim quaeritur, *an deprehensus in lupanari
cum aliena uxore adulter sit?* quia non de appellatione,
sed de vi facti eius ambigitur, an omnino peccaverit.
Nam, si peccaverit, non potest esse aliud, quam adul-
7 ter. Diversum est genus, cum controversia consistit
in nomine, quod pendet ex scripto, nec versatur in iu-
diciis, nisi propter verba, quae litem faciunt. *An, qui
se interficit, homicida sit? An, qui tyrannum in mor-
tem compulit, tyrannicida? An carmina magorum vene-
ficium?* Res enim manifesta est, sciturque, non idem
esse occidere se, quod alium; non idem occidere tyran-
num, quod compellere ad mortem; non idem carmina,

---

1) *Adiicitur de coniect. Regii* hoc dementem esse. *Sed post
Codd.* rem p. verbis laedere. 2) *Adiicitur* est *de coniectura.*

ac mortiferam potionem; quaeritur tamen, an eodem
nomine appellanda sint?
Quanquam autem dissentire vix audeo a Cicerone, 8
qui multos secutus auctores dicit, finitionem esse de
eodem et de altero; (semper enim neganti, aliquod esse
nomen, dicendum, quod sit potius,) tamen in eadem[1])
tris habeo velut species. Nam interim convenit solum 9
quaerere, *An hoc sit?* ut *An adulterium in lupanari*[2])*?*
Cum hoc negamus, non necesse est dicere, quid id vocetur,
quia totum crimen infitiamur. Interim quaeritur,
Hoc an hoc? Furtum[3]), *an sacrilegium?* non, quin sufficiat,
non esse sacrilegium, sed, quia necesse sit dicere,
quid sit aliud: quo in loco utrumque finiendum est. In- 10
terim quaeritur in rebus specie diversis, an et hoc eodem
modo sit appellandum, cum res utraque habet[4]) suum
nomen? ut amatorium, venenum. In omnibus autem huius
generis litibus quaeritur, *An etiam hoc?* quia nomen,
de quo ambigitur, utique in alia re certum est. *Sacrilegium
est, rem sacram de templo surripere: an*[5]) *et
privatam? Adulterium, cum aliena uxore domi coire:
an et in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum:
an etiam in mortem compellere?* Ideoque συλλογισμὸς, 11
de quo postea dicam, velut infirmior est finitio: quia in
hac quaeritur, an idem sit huius rei nomen, quod alterius;
illo, an proinde[6]) habenda sit haec, atque illa. Est 12
et talis finitionum diversitas, ut idem sentiant[7]), non
iisdem verbis comprehendant[8]): ut *rhetorice*, *bene dicendi
scientia*, et eadem *bene inveniendi*, et *bene enuntiandi*,
et *dicendi secundum virtutem orationis*, et *dicendi,
quod sit officii.* Atque providendum, ut, si sensu non
pugnant, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur,
non litigatur. Opus est aliquando finitione obscu- 13
rioribus et ignotioribus verbis, ut, quid sit *clarigatio ercti
citi*[9]); interim notis nomine verbis, ut, quid sit *penus*,
quid *litus*.

Quae varietas efficit, ut eam quidam coniecturae, quidam
qualitati, quidam legitimis quaestionibus subiecerint.

---

1) tamen eandem. 2) *Nos* solum *de coniect. Codd.* suum; *tum* ut An *item de coniect. Codd.* ut in. *Vulgo* convenit sic quaerere, An habendum sit adulterium in lup. 3) quaeritur hoc furtum. 4) habeat. 5) num. 6) perinde. 7) *de coniect. Vulgo* quidam sentiunt: *Codd. optt.* quidem sentient. 8) *de coniect. Vulgo* num iisdem diversis verbis comprehendatur. *Codd.* non isdem verbis comprehendat. 9) *Codd. fere* erat ut. *Vulgo* proletarius. Erit et, *sed illud verbum de coniectura Obrechti.*

14 Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis haec et
ad morem dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius arguta [1]) verborum cavillatrix, quam
in oratoris officio multum allatura momenti. Licet
enim valeat in sermone tantum, ut constrictum vinculis
suis eum, qui responsurus est, vel tacere vel etiam
invitum id, quod sit contra, cogat fateri: non eadem est
15 tamen eius in causis utilitas. Persuadendum enim iudici
est: qui, etiamsi verbis devinctus est, tamen, nisi ipsi
rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti vero quae tanta
est huius praecisae comprehensionis necessitas? An, si
non dixero, *Homo est animal mortale rationale*, non
potero, expositis tot corporis animique proprietatibus,
latius oratione ducta, vel a diis eum vel a mutis discer-
16 nere? Quid? quod nec uno modo definitur res eadem,
(ut facit Cicero: *quid est* [2]) *enim vulgo? universos:*) et
latiore varioque tractatu, ut omnes oratores plerumque
fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex
consuetudine philosophorum ducta servitus (est [3]) certe
servitus) ad certa se verba astringendi: idque faciendum
17 in libris Ciceronis de Oratore vetat M. Antonius. Nam
est etiam periculosum, cum, si uno verbo sit erratum,
tota causa cecidisse videamur: optimaque est illa media
via, qua utitur Cicero pro Caecina, ut res proponatur,
verba non periclitentur. *Etenim, recuperatores, non ea
sola vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit,
sed etiam multo maior ea, quae, periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco saepe et certo
18 statu demovet.* Aut, cum finitionem praecedit probatio,
ut in Philippicis Cicero Servium Sulpicium occisum ab
Antonio colligit, et in clausula demum ita finit, *Is enim
profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit.* Non
negaverim tamen haec quoque, ut expediet causae, esse
facienda, et, si quando firma comprehendi poterit brevi [4])
complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum
etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis.
19 Eius certus ordo est, quid sit? an hoc sit? et in
hoc fere labor maior est, ut finitionem confirmes, quam
ut in rem finitionem applices.

In eo, quid sit? duplex opus est. Nam et nostra
confirmanda est, et adversae partis destruenda finitio.

1) *Vulgo* pot. per argumenta. *Sed* per, *a codd. optt. abest*, nec argumenta *sunt*, *ubi cavillatio. Itaque nos de coni.* arguta. 2) *abest.* 3) *Adiicitur* enim. 4) poterit et brevi.

Ideoque in schola, ubi nobis ipsi fingimus contradictio- 20
nem, duos ponere debemus fines, quales utrinque esse
optimi poterunt. At in foro providendum, num forte
supervacua et nihil ad causam pertinens, an ambigua,
an contraria, an communis sit finitio: quorum nihil ac-
cidere, nisi agentis culpa, potest. Ut recte autem finia- 21
mus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid
velimus efficere. Sic enim accommodari ad voluntatem
verba poterunt. Atque ut a notissimo exemplo, quo sit
res lucidior, non recedamus: *Qui privatam pecuniam de
templo surripuit, sacrilegii reus est.* Culpa manifesta: 22
quaestio est, an huic crimini nomen, quod est in lege,
conveniat. Ergo ambigitur, *An hoc sacrilegium sit?*
Accusator, quia de templo surrepta sit pecunia, utitur
hoc nomine. Reus, quia privatam surripuerit, negat esse
sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet,
Sacrilegium est surripere aliquid de sacro. Reus ita
finiet, *Sacrilegium est surripere aliquid sacri.* Uterque 23
finitionem alterius impugnat. Ea duobus generibus ever-
titur, si aut falsa est, aut parum plena. Nam illud ter-
tium nisi stultis non accidit, ut nihil ad quaestionem
pertineat. Falsa est, si dicas, *Equus est animal ratio- 24
nale:* nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem
commune cum alio est, desinet esse proprium. Hic reus
falsam dicit esse finitionem accusatoris: accusator autem
non potest dicere falsam rei. Nam est sacrilegium, *sur-
ripere aliquid sacri;* sed [1]) dicit parum plenam: adiicien-
dum enim, *aut ex sacro.* Maximus autem usus, in 25
approbando refellendoque fine, propriorum ac differen-
tium, nonnunquam etiam etymologiae. Quae tamen omnia,
sicut in ceteris, confirmat aequitas, nonnunquam etiam
coniectura mentis. Etymologia maxime rara est: *Quid
enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut
maior timor oriatur? Unde etiam nomen ductum est
tumultus.* Circa propria ac differentia magna subtili- 26
tas: ut cum quaeritur, *An addictus, quem lex servire,
donec solverit, iubet, servus sit?* altera pars finit ita,
Servus est, qui est iure in servitute: altera, *qui in ser-
vitute est eo iure, quo servus;* aut, ut antiqui dixerunt,
qui servitutem servit. Quae finitio, etiamsi distat aliquo,
nisi tamen propriis et differentibus adiuvatur [2]), inanis est.
Dicet enim adversarius, servire eum servitutem, aut 27

1) *abest.* 2) adiuvetur.

eo iure, quo servum. Videamus ergo propria et differentia, quae libro quinto leviter in transitu attigeram. Servus, cum manumittitur, fit [1]) libertinus; addictus, recepta libertate, ingenuus: servus invito domino [libertatem] [2]) non consequetur: ad servum nulla lex pertinet; addictus legem habet. Propria liberi, quae nemo habet, nisi liber, praenomen, nomen, cognomen, tribum: habet haec addictus.

28 Excusso quid sit, prope peracta est quaestio, an hoc sit? Id enim agimus, ut sit causae nostrae conveniens finitio. Potentissima est autem [3]) in ea qualitas: *An amor insania?* Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus: de quorum argumentorum natura dictum est.
29 Breviter autem pro Caecina Cicero initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est: *Quid igitur fugiebant? Propter metum. Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema concedatis?* Sed similitudine quoque usus est, *Quae vis*
30 *in bello appellatur, ea in otio non appellabitur?* Sed etiam ex contrario argumenta ducuntur, ut, si quaeratur, an [4]) amatorium venenum sit, necne: *quia venenum amatorium non sit.* Illud alterum genus quo sit manifestius adolescentibus meis, (meos enim semper adolescentes pu-
31 tabo,) hic quoque fictae controversiae utar exemplo. *Iuvenes, qui convivere solebant, constituerunt, ut in litore coenarent. Unius, qui coenae defuerat, nomen tumulo, quem extruxerant, inscripserunt. Pater eius, a transmarina peregrinatione cum ad litus idem appulisset,*
32 *lecto nomine suspendit se.* Dicuntur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris, *Per quem factum est, ut quis perierit, causa mortis est.* Rei est, *Qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse est* [5]). Remota finitione, accusatori sat est dicere, *Causa mortis fuistis; per vos enim factum est, ut homo periret: quia,*
33 *nisi vos illud fecissetis, viveret.* Contra, *Non statim, per quem factum est, ut quis periret, is damnari debet, ut accusator, testis, iudex rei capitalis. Nec, undecunque causa fluxit, ibi culpa est: ut si quis* [6]) *profectionem suaserit, aut amicum arcessierit trans mare, et is*

---

1) *al est.* 2) *de fide verbi parum constat.* 3) autem est. 4) an *fort. tollendum.* 5) esset. 6) si o u i quis.

naufragio perierit; ad coenam invitarit, et is cruditate illic contracta decesserit. *Nec fuerit in causa mortis* 34 *solum adolescentium factum, sed credulitas senis, in dolore ferundo infirmitas; denique, si fortior fuisset aut prudentior, viveret. Nec mala mente fecerunt: et ille potuit vel ex loco tumuli vel ex opere tumultuario suspicari, non esse monumentum. Qui ergo puniri debent, in quibus omnia sunt homicidae, praeter manum* [1])*?*

Est interim certa finitio, de qua inter utramque par- 35
tem convenit: ut Cicero dicit, *Maiestas est in imperio atque in omni populi Romani dignitate.* Quaeritur 36
tamen, *an maiestas minuta sit?* ut in causa Cornelii quaesitum est. Sed hic etiamsi similis videri potest finitiva [2]): tamen, quia de finitione non ambigitur, iudicatio est qualitatis, atque ad eum potius statum reducenda, ad cuius forte quidem [3]) venimus mentionem, sed erat ordine proximus locus.

DE QUALITATE.

IV. Est autem qualitas alia de summo genere, atque ea quidem non simplex. Nam, et qualis sit cuiusque rei natura, et quae forma, quaeritur: *An immortalis anima? An humana specie deus?* et de magnitudine ac numero, *Quantus sol? An unus mundus?* Quae omnia coniectura quidem colliguntur, quaestionem tamen habent in eo, qualia sint? Haec et in suaso- 2
riis tractari solent, ut, si Caesar deliberet, an Britanniam impugnet? *quae sit Oceani natura; an Britannia insula;* (nam tum ignorabatur) *quanta ea terra* [4]), *quo numero militum aggredienda*, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda ac non facienda: appetenda, vitanda: quae in suasorias quidem maxime cadunt, sed in controversiis quoque sunt frequentia: hac sola differentia, quod illic de futuris, hic de factis agitur. Item demonstrativae partis omnia 3
sunt in hoc statu: factum esse constat; quale sit factum, quaeritur. Lis est omnis aut de praemio, aut de poena, aut de quantitate. Igitur genus [5]) causae aut simplex, aut comparativum. Illic, quid aequum, hic, quid aequius, aut quid aequissimum sit, excutitur.

---

1) malum. 2) sed etiam similis videri potest finitiva. *Nos codd. secuti nisi quod de coniect. Spald.* etiamsi *scripsimus pro* etiam. 3) quadam. 4) quanta in ea terra. 5) lg. primum genus.

Cum de **poena** iudicium est, a parte eius, qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut imminutio, aut excusatio, aut, ut quidam putant, deprecatio.

4 **Defensio** longe potentissima est, qua ipsum factum, quod obiicitur, dicimus honestum esse. *Abdicatur aliquis, quod invito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit:* tuemur, quod fecimus. Partem hanc vocant Hermagorei κατ' ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes. Latine ad verbum translatam non invenio;
5 **absoluta** appellatur. Sed enim de re sola quaestio, iusta sit ea, necne? Iustum omne continetur natura, vel constitutione: natura, quod secundum cuiusque rei digni-
6 tatem. Hinc [1]) sunt pietas, fides, continentia, et talia. Adiiciunt et id, quod sit par. Verum id non temere intuendum est. Nam et vis contra vim, et talio, nihil habent adversum [2]) eum, qui prior fecit, iniusti: et non, quoniam res pares sunt, etiam id est iustum, quod antecessit. Illa utrinque iusta, eadem lex, eadem condicio: ac forsitan ne sint quidem paria, quae ulla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto.

7 Alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile assumptis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant κατ' ἀντίθεσιν. Latine hoc quoque non ad ver-
8 bum transferunt: **assumptiva** enim dicitur causa. In quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, Horatii, Milonis. Ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio constat eius accusatione, qui vindicatur. Occisus est, sed la-
9 tro; excoecatus [3]), sed raptor. Est et illa ex causis facti ducta defensio, priori contraria, in qua neque factum ipsum per se, ut in absoluta quaestione, defenditur; neque ex contrario facto; sed ex aliqua utilitate aut rei publicae, aut hominum multorum, aut etiam ipsius adversarii, nonnunquam et nostra, si modo id erit, quod facere nostra causa fas sit: quod sub extrario accusatore et legibus agente prodesse nunquam potest, in domesticis
10 disceptationibus potest. Nam et filiis pater in iudicio abdicationis, et maritus uxori, si malae tractationis accusabitur, et patri filius, si dementiae causa erit, non inverecunde dicet, multum sua interfuisse. In quo tamen incommoda vitantis melior quam commoda petentis est
11 causa. Quibus similia etiam in vera rerum quaestione

1) Hic. 2) adversus. 3) exsectus.

ractantur. Nam, quae in scholis abdicatorum, haec in oro exheredatorum a parentibus et bona apud Centumiros repetentium ratio est: quae illic malae tractationis, iic rei uxoriae, cum quaeritur, utrius culpa divortium actum sit: quae illic dementiae, hic petendi curatoris. Subiacet utilitati etiam illa defensio, si peius aliquid 12 uturum fuit. Nam in comparatione malorum, boni ocum obtinet levius: ut, si Mancinus foedus Numantiuum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, uerit exercitus [1]). Hoc genus ἀντίστασις Graece nomiatur: comparativum nostri vocant.

Haec circa defensionem facti: quae si neque per se 13 psa nec [2]) adhibitis auxiliis dabitur, proximum est, in lium transferre crimen, si possumus. Ideoque etiam n hos, qui iam scripti sunt, status visa est cadere ranslatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur: t, si Gracchus, reus foederis Numantini, cuius metu eges populares tulisse in tribunatu videtur, missum se b imperatore suo diceret. Interim derivatur in rem: 14 t, si is, qui testamento quid iussus non fecerit, dicat, er leges id fieri non potuisse. Hoc μετάστασιν dicunt.

Hinc quoque exclusis [3]) excusatio superest. Ea st aut ignorantiae; ut si quis fugitivo stigmata scripseit, eoque ingenuo iudicato, neget, se liberum esse scisse: ut necessitatis; ut cum miles ad commeatus diem non ffuit, et dicit se fluminibus interclusum aut valetudine. 'ortuna quoque saepe substituitur culpae. Nonnunquam 15 nale fecisse nos, sed bono animo dicimus. Utriusque ei multa et manifesta exempla sunt. Idcirco non est orum necessaria expositio.

Si omnia, quae supra scripta sunt, deerunt, videnlum, an minui culpa possit. Hic est ille, qui a quiusdam fieri solet [4]), status quantitatis. Sed ea cum 16 it aut poenae aut honoris, ex qualitate facti constituiur: eoque nobis sub hoc esse statu videtur: sicut eius uoque, quae ad numerum refertur a Graecis. Nam et τηλικότητα, et ποσότητα dicunt, nos utrumque appellaione una [5]) complectimur.

Ultima est deprecatio: quod genus causae pleri- 17 que negarunt in iudicium unquam venire. Quin Cicero quoque pro Q. Ligario idem testari videtur, cum dicit,

---

1) *Adiicitur* Romanus. 2) ipsam neque. 3) Exclusis quoque his. 4) a quibusdam dicitur fieri. 5) eadem appellatione.

Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te
in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam
hoc modo, Ignoscite, Iudices, erravit, lapsus est, non
18 *putavit, si unquam posthac*, et cetera. In Senatu vero,
et apud populum, et apud Principem, et ubicunque, sui[1]
iuris clementia est, habet locum deprecatio. In qua plu-
rimum valent[2], ex ipso, qui reus est, haec tria in vita
praecedere, si innocens, si bene meritus, si spes in fu-
turum innocenter victuri et in aliquo usu futuri; prae-
terea, si vel aliis incommodis, vel praesenti periculo,
vel poenitentia videatur satis poenarum dedisse: extra,
19 nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen, qui
cognoscit, plurimum ponendum, si laus eum misericor-
dis potius, quam reprehensio dissoluti consecutura est.
Verum et in iudiciis, etiamsi non toto genere causae,
tamen ex parte magna hic locus saepe tractatur. Nam
et divisio frequens est, etiamsi fecisset, ignoscendum
fuisse; idque in causis dubiis saepe praevaluit: et epilogi
20 omnes in eadem fere materia versari solent. Sed non-
nunquam etiam rei totius hic summa constituta[3]), si ex-
heredatum a se filium pater testatus fuerit elogio, *pro-*
pterea quod is meretricem amaverit. Nam omnis hic
quaestio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, et
Centumviri tribuere debeant veniam. Sed etiam in for-
mulis, cum poenariae sunt actiones, ita causam pati-
mur, an commissa sit poena? an exigi debeat? Id au-
tem, quod illi viderunt, verum est, reum a iudicibus
hoc defensionis modo liberari non posse.

21 De praemiis autem quaeruntur duo: An ullo sit
dignus, qui petit? an tanto? ex duobus, Uter dignior?
ex pluribus, Quis dignissimus? Quorum tractatus ex
ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non
rem tantum, sive alleganda, sive comparanda erit; sed
personam quoque: nam et multum interest, tyrannum
iuvenis occiderit, an senex; vir, an femina; alienus, an
22 coniunctus: et locum multipliciter, in civitate tyrannis
assueta, an libera semper; in arce, an domi: et quo-
modo factum sit, ferro, an veneno: et quo tempore,
bello, an pace; cum depositurus esset eam potestatem, an,
cum aliquid novi sceleris ausurus. Habent in meritis
23 gratiam[4]) periculum quoque et difficultas. Similiter libera-

1) *abest.* 2) valet. 3) reus hic totius summam constituit.
4) Habetur in meritis gratia.

a quo profecta sit, refert. Nam in paupere gratior
n in divite; dante beneficium, quam reddente; patre,
n orbo. Item, in[1]) quam rem dederit, et quo tem-
, et quo animo, id est, num in aliquam spem suam?
liter alia. Et ideo qualitas maxime oratoris recipit
am[2]): quia in utramque partem plurimum est inge-
loci, nec usquam tantum affectus valent. Nam con- 24
ra extrinsecus quoque adductas frequenter probationes
et, et argumenta ex materia sumit: quale quidque
atur, eloquentiae est opus: hic regnat, hic imperat,
sola vincit.

Huic parti subiungit Verginius[3]) causas abdicatio-
dementiae, malae tractationis, orbarum nuptias in-
ntium. Nam et fere sic accidit: inventique sunt, qui
materias *officiorum* vocarent. Sed alios quoque 25
nunquam leges hae recipiunt status. Nam et con-
ra est aliquando in plerisque horum, cum se vel
fecisse, vel bona mente fecisse contendunt. Cuius
eris exempla sunt multa. Et, quid sit dementia, ac
a tractatio, finitur. Nam iuris quaestiones plerumque
s praecurrere solent, et, ex quibus causis non fiat,
atum[4]). Quod tamen facto defendi non poterit, iure 26
tur: et quos[5]), et quibus causis abdicare non liceat; et
uae crimina malae tractationis actio non[6]) detur; et
accusare dementiae non permittatur. Abdicationum 27
nae sunt duae: altera criminis perfecti, ut si abdice-
raptor, adulter: altera velut pendentis et adhuc in
dicione positi, quales sunt, in quibus abdicatur filius,
a non pareat patri. Illa semper asperam abdicantis
ionem habet, (immutabile est enim, quod factum est:)
c ex parte blandam et suadenti similem; mavult
m pater corrigere, quam abdicare: at pro filiis in
oque genere summissam et ad satisfaciendum compo-
am. A quo dissensuros scio, qui libenter patres figura 28
dunt: quod non ausim dicere nunquam esse faciendum,
test enim materia incidere, quae hoc exigat,) certe
andum est, quotiens aliter agi potest. Sed de figuris
o libro tractabimus. Non dissimiles autem abdicatio- 29
m actionibus sunt malae tractationis actiones. Nam et

1) *abest.* 2) maxima orat. recip. opera. 3) Virginius. 4) *Sic*
lgo de coniect. Regii. Codd. Nam iuris leges plerumque quaestio-
s praec. solent, et ex quibus causae non fiat status. 5) *de con-*
ct. Burmanni. Vulgo quot. 6) *Codd. omittunt* non.

ipsae habent eandem in accusationibus moderationem. Dementiae quoque iudicia aut propter id, quod factum est, aut propter id, quod adhuc fieri vel non fieri placet,
30 est, instituuntur. Et actor in eo, quod factum est, clarum habet impetum, sic tamen, ut factum accuset; ipsius patris, tanquam valetudine lapsi, misereatur; in eo vero, cuius libera mutatio est, diu roget et suadeat, et mitissime dementiam rationi queratur obstare, non mores: quos quanto magis in praeteritum laudaverit, tanto facilius
31 probabit morbo esse mutatos. Reus, quotiens causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia illis ira et concitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quod rei non semper defensione facti, sed excusatione ac venia frequenter utuntur. Est enim domestica disceptatio, in qua et semel peccasse, et per errorem, vel levius, quam obiiciatur, absolutioni nonnunquam sufficit.
32 Sed alia quoque multa controversiarum genera in qualitatem cadunt. **Iniuriarum**: quanquam enim reus aliquando fecisse negat, plerumque tamen haec actio
33 facto atque animo continetur. De accusatore constituendo, quae iudicia **divinationes** vocantur: in quo genere Cicero quidem, qui mandantibus sociis Verrem accusabat, hac usus est divisione, spectandum, a quo maxime agi velint ii [1]), quorum de ultione quaeritur, a quo mi-
34 nime velit is, qui accusatur. Frequentissimae tamen illae sunt quaestiones, uter maiores causas habeat, uter plus industriae aut virium sit allaturus ad accusandum, uter
35 id fide meliore facturus. **Tutelae** praeterea: in quo iudicio solet quaeri, an alia de re, quam de calculis, cognosci oporteat: an fidem praestare [2]) debeat tantum, non etiam consilium et eventum [3]). Cui simile est negotiorum gestae procurationis, quae [4]) in foro **negotiorum ge-**
36 **storum**: nam et mandati actio est. Praeter haec finguntur in scholis et inscripti maleficii, in quibus aut hoc quaeritur, an inscriptum sit? aut hoc, an maleficium? raro utrumque. **Male gestae legationis** apud Graecos et veris causis frequens: ubi iuris loco quaeri solet, an omnino aliter agere, quam mandatum sit, liceat? et quousque sit legatus? quoniam alii in renuntiando sunt [5]) ut in Heio, qui testimonium in Verrem dixerat post pe-

---

1) hi. 2) fides praestari. 3) eventus. 4) *abest.* 5) *Fortasse* quoniam alienae res nuntiandae sunt. *Nam codd. optt.* alii. *Chr. Godofr. Schützius:* quoniam alii re nuntiata fiunt.

m legationem. Plurimum tamen est in eo, quale sit 37
um. Rei publicae laesae. Hinc moventur quidem
[1]) iuris cavillationes: Quid sit rem publicam laedere?
laeserit, an non profuerit? et, ab ipso, an propter
m laesa sit. In facto tamen plurimum inest. In-
ti quoque. In quo genere quaeritur, An is, cum
agitur, acceperit beneficium? quod raro negandum
ingratus est enim, qui negat. Quantum acceperit? 38
reddiderit? an protinus, qui non reddidit, ingratus sit?
potuerit reddere? an id, quod exigebatur, debuerit?
animo sit? Simpliciores illae, iniusti repudii,
qua lege controversiae illud proprium habent, quod
arte accusantis defensio est, et defendentis accusatio.
eterea, cum quis rationem mortis in Senatu red- 39
ubi una quaestio est iuris, An is demum prohiben-
sit, qui mori vult, ut se legum actionibus subtrahat;
ra qualitatis. Finguntur et testamenta, in quibus
sola[2]) quaeratur, ut in controversia, quam supra expo-
in qua de parte patrimonii quarta, quam pater di-
ssimo ex filiis reliquerat, contendunt philosophus,
licus, orator. Quod idem accidit, si orbae nuptias
cant pares gradu, et si inter propinquos de idoneo
eratur. Sed nec omnes mihi persequi materias in 40
no est, (fingi enim adhuc possunt,) nec omnes[3])
am quaestiones, quia positionibus mutantur. Hoc tan-
admiror, Flavum, cuius apud me[4]) summa est aucto-
s, cum artem scholae tantum componeret, tam anguste
eriam qualitatis terminasse.

Quantitas quoque, ut dixi[5]), etiamsi non semper, 41
rumque tamen eidem subiacet, seu modi est, seu
neri. Sed modus aliquando constat aestimatione facti,
nta sit culpa, quantumve beneficium? aliquando iure,
id in controversiam venit, qua quis lege puniendus
honorandus sit? Stuprator decem milia dare debeat, 42
ae poena huic crimini constituta est,) an, quia stu-
tus se suspendit, capite puniri, tanquam causa mortis?
o in genere falluntur, qui ita dicunt, tanquam inter
s leges quaeratur. Nam de[6]) decem milibus nulla
troversia est, quae nec petuntur. Iudicium redditur, 43
reus causa sit mortis? In coniecturam quoque eadem
cies cadit, cum, perpetuo, an quinquennali sit exilio

---

1) mille. 2) *Intellige* qualitate. 3) nec communes sunt.
Adiicitur merito. 5) *Adiicitur* plerumque. 6) in.

multandus, in controversiam venerit; an [1]) prudens eadem commiserit quaeritur. Illa quoque, quae ex nomine
44 ducitur, pendet ex iure: An Thrasybulo triginta praemia debeantur? et, Cum duo fures pecuniam abstulerint[2]), separatim quadruplum quisque, an duplum debeat? Sed hic quoque factum aestimatur, et tamen ius ipsum pendet ex qualitate.

DE IURIDICIALI QUALITATE.

V. Qui neque fecisse se negabit, neque aliud esse, quod fecerit, dicet, neque factum defendet, necesse est in suo iure consistat: in quo plerumque actionis est
2 quaestio. Ea non semper, ut quidam putaverunt, iudicium antecedit, (qualia sunt praetorum curiosa consilia, cum de iure accusatoris ambigitur,) sed [3]) in ipsis frequentissime iudiciis versatur. Est enim duplex eius disceptationis condicio, quod aut intentio, aut praescriptio habet controversiam. Ac fuerunt, qui praescriptionis statum facerent, tanquam ea non iisdem omnibus, qui-
3 bus ceterae leges, quaestionibus contineretur. Cum in praescriptione lis pendet, de ipsa re quaeri non est necesse. Ignominioso filius praescribit: de eo solo iudicatio est, an liceat? Quotiens tamen poterimus, efficiendum est, ut de re quoque iudex [4]) bene sentiat: sic enim iuri nostro libentius indulgebit: ut in sponsionibus, quae ex interdictis fiunt, etiamsi non proprietatis est quaestio, sed tantum possessionis: tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse, docere oportebit.
4 Sed frequentius etiam quaeritur de intentione. *Vir fortis optet, quod volet.* Nego illi dandum, quidquid optaverit: non habeo praescriptionem, sed tamen voluntate contra verba, praescriptionis modo, utor. In utroque autem genere status iidem sunt [5]).
5 Porro lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut vetat, aut permittit. Litem habet aut propter se ipsam, aut propter alteram; quaestionem aut in scripto, aut in voluntate. Scriptum [6]) aut apertum
6 est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus

---

1) num. 2) abstulerunt. 3) *Totus hic locus sic vulgo legitur* — actionis est quaestio, quae non semper eadem est, ut quidam putaverunt. Nam et iudicium antecedit, qualia sunt praeturae curiosa consilia, quum de iure accusatoris ambigitur, et cet. 4) *abest.* 5) idem fit. 6) In scripto.

), idem accipi volo de testamentis, pactis, stipula-
ibus, omni denique scripto: idem de voce. Et, quo-
m quattuor eius generis quaestiones vel status facimus,
gulos percurramus [1]).

SCRIPTUM ET VOLUNTAS.

VI. Scripti et voluntatis frequentissima inter
sultos quaestio est, et pars magna controversi iuris
e pendet: quo minus id in scholis accidere mirum
, ubi etiam ex industria fingitur. Eius genus unum
, in quo et de scripto et de voluntate quaeritur. Id 2
a accidit, cum est in lege aliqua obscuritas, et in ea
uterque suam interpretationem confirmat, adversarii
vertit: ut hic, *Fur quadruplum solvat. Duo surripue-
t pariter decem milia; petuntur ab utroque quadra-
a; illi postulant, ut vicena conferant.* Nam et actor
t, hoc esse quadruplum, quod petat, et rei hoc,
d offerant: voluntas quoque utrinque defenditur. Aut, 3
t de altero intellectu certum est, de altero dubium:
*meretrice natus ne contionetur. Quae filium habe-
, prostare coepit: prohibetur adolescens contione.*
n de eius filio, quae ante partum meretrix fuit, cer-
est: an eadem huius causa sit, dubium est: quia ex
natus est [2]), et haec meretrix est. Solet et illud 4
eri, quo referatur, quod scriptum est, *Bis de eadem
e sit actio:* id est, hoc *bis* ad actorem, an ad actio-
a? Haec ex iure obscuro.

Alterum genus est ex manifesto: quod qui solum vi-
unt, hunc statum plani et voluntatis appellarunt.
hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. Sed 5
tra scriptum tribus generibus occurritur. Unum est,
quo ipso patet, semper id servari non posse [3]). *Liberi
rentes alant, aut vinciantur:* non enim alligabitur in-
s. Hic [4]) erit ad alia transitus, et divisio, num quis-
is non aluerit? num hic? Propter hoc proponunt quidam 6
e genus controversiarum, in quo nullum argumentum
t, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum, de
o lis est, quaerendum sit. *Peregrinus, si murum
cenderit, capite puniatur. Cum hostes murum ascen-
sent, peregrinus eos depulit: petitur ad supplicium.*

---

1) percurram. 2) *abest.* 3) in quo semper id servari non
se ex ipso patet. 4) Hinc.

7 Non erunt hic separatae quaestiones, An quisquis? an hic? quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum vehementius eo, quod in lite est: sed hoc tantum, An ne servandae quidem civitatis causa? Ergo [1]) aequitate et voluntate pugnandum. Fieri tamen potest, ut ex aliis legibus exempla ducamus, per quae appareat, semper stari scripto non posse; ut Cicero pro Caecina fecit.
8 Tertium, cum in ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus, aliud legumlatorem voluisse, ut in hac controversia: *Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum anulo ferreo inventum magistratus alligavit.* Hic quia est verbum in lege *deprehensus*, satis etiam significatum videtur, non contineri lege, nisi noxium ferrum.

9 Sed ut, qui voluntate nitetur, scriptum, quotiens poterit, infirmare debebit: ita, qui scriptum tuebitur, adiuvare se etiam voluntate temptabit. In testamentis et illa accidunt, ut voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit: ut in iudicio Curiano, in quo nota L. Crassi et Scaevo-
10 lae fuit contentio. Substitutus heres erat, si postumus ante tutelae [2]) annos decessisset. Non est natus. Propinqui bona sibi vindicabant. Quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, ut is non nato filio heres
11 esset, qui mortuo? sed non scripserat. Id quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorem noluisse: Qui sestertium nummum quinque milia legaverat, cum emendaret sublatis sestertiis nummis, argenti pondo posuit, *quinque milia* manserunt. Apparuit tamen, *quinque pondo* dari voluisse: quia ille in argento legato modus et inauditus erat, et
12 incredibilis. Sub hoc [3]) statu generales sunt quaestiones, scripto, an voluntate standum sit? quae fuerit scribentis voluntas? tractatus omnes qualitatis aut coniecturae de quibus satis dictum arbitror.

LEGES CONTRARIAE.

VII. Proximum est de legibus contrariis dicere, quia inter omnes Artium scriptores constitit, in Antinomia duos esse scripti et voluntatis status: neque immerito: quia, cum lex legi obstet, utrinque [4]) contra

---

1) *Adiicitur* et. 2) *Adiicitur* suae. 3) *Adiicitur* etiam.
4) et utrinque.

scriptum dicitur, et quaestio est de voluntate: in utraque id ambigitur, an utique illa lege sit utendum? Omnibus 2 autem manifestum est, nunquam esse legem legi contrariam iure ipso: quia, si diversum ius esset, alterum altero abrogaretur: sed eas casu collidi et eventu.

Colliduntur autem aut pares inter se: ut si optio tyrannicidae et viri fortis comparentur, utrique data, quod velit, petendi potestate; hic meritorum, temporis, praemii collatio est: aut secum ipsae, ut duorum for- 3 tium, duorum tyrannicidarum, duarum raptarum: in quibus non potest esse alia quaestio, quam temporis, utra prior sit: aut qualitatis, utra iustior sit petitio. Diversae quoque leges confligunt, aut similes. Diversae, quibus 4 etiam citra adversam legem contradici possit, ut in hac controversia, *Magistratus ab arce ne discedat*; vel alia nulla obstante quaeri potest, *Vir fortis*[1]) *an, quidquid optarit, accipere debeat?* Et in magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur; si incendium in arce fuerit, si in hostes decurrendum. Similes, contra quas 5 nihil opponi potest nisi lex altera: *Tyrannicidae imago in gymnasio ponatur*; contra, *Mulieris imago in gymnasio ne ponatur. Mulier tyrannum occidit.* Nam neque mulieris imago ullo alio casu poni potest, nec[2]) tyrannicidae ullo alio casu summoveri. Impares sunt, cum 6 alteri multa opponi possunt, alteri nihil, nisi quod in lite est: ut cum *vir fortis impunitatem desertoris petit.* Nam contra legem viri fortis (ut supra ostendi) multa dicuntur: adversus desertores scripta non potest nisi optione subverti.

Item, confessum ex utraque parte ius est[3]), aut du- 7 bium: si confessum est, haec fere quaeruntur: Utra lex potentior? ad deos pertineat, an ad homines? ad rem publicam, an ad privatos? de honore, an de poena? de magnis rebus, an de parvis? permittat, an vetet, an imperet? Solet tractari et utra sit antiquior, et velut[4]) 8 potentissimum, utra minus perdat? ut in desertore et viro forti, quod illo non occiso lex tota tollatur; occiso, sit reliqua viro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, utrum fieri sit melius atque aequius? de quo nihil

---

1) *Vulgo sic totus locus constituitur:* Magist. ab arce ne discedat, Vir fortis optato, quae volet, vel alia nulla obst. qu. potest, an, quidquid cet. 2) neque. 3) conf. est ex utraq. parte ius. 4) Sed vel.

9 praecipi, nisi proposita materia, potest. Si dubium; aut alteri, aut invicem utrique de iure fit controversia, ut in re tali, *Patri in filium, patrono in libertum manus iniectio sit: liberti heredem sequantur. Liberti filium quidam fecit heredem: invicem petitur manus iniectio:* et patronus [1]) negat, ius patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit.

10 Duplices leges, sicut duae, colliduntur, ut: *Nothus ante legitimum natus, legitimus sit; post legitimum, tantum civis.* Quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum: quae si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

COLLECTIO.

VIII. Syllogismus habet aliquid simile scripto et voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur: sed hoc interest, quod illic dicitur contra scriptum, hic supra scriptum: illic, qui verba defendit, hoc agit, ut fiat utique, quod scriptum est; hic, ne aliud, quam scriptum est. Ei [2]) nonnulla etiam cum finitione coniunctio. Nam saepe, si finitio infirma est, in syllogismum dela-
2 bitur. Sit enim lex, *Venefica capite puniatur. Saepe accubanti amatorium dedit: eundem repudiavit: per propinquos rogata, ut rediret, non est reversa: suspendit se maritus. Mulier veneficii rea est.* Fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse. Id erit finitio: quae si parum valebit, fiet syllogismus, ad quem, velut remissa priore contentione, veniemus: an proinde [3]) puniri debeat, ac si virum veneno necasset?
3 Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id, quod incertum est: quod quoniam ratione colligitur, ratiocinativus dicitur. In has autem fere species venit. An quod semel ius est, idem et saepius? *Incesti damnata et praecipitata de saxo vixit: repetitur.* An, quod in uno, et in pluribus? *Qui duos uno tempore tyrannos*
4 *occidit, duo praemia petit.* An, quod ante, et postea? *Raptor profugit, rapta nupsit, reverso illo petit optionem.* An, quod in toto, idem in parte? *Aratrum accipere pignori non licet, vomerem accepit.* An, quod in parte, idem in toto? *Lanas evehere Tarento non licet,*
5 *oves vexit.* In his syllogismis scripto alter nititur, alter

1) *Codd. opt.* pater. 2) Eius. 3) perinde.

non satis cautum esse dicit. *Postulo, ut praecipitetur incesta; lex est:* et *rapta optionem petit*, et *in ove lanae sunt:* similiter alia. Sed, quia responderi potest, 6 *Non est scriptum, ut bis praecipitetur damnata, ut quandoque rapta optet, ut tyrannicida duo praemia accipiat, nihil de vomere cautum, nihil de ovibus:* ex eo, quod manifestum est [1]), colligitur, quod dubium est. Maioris pugnae est ex scripto ducere, quod scriptum non est. *Qui patrem occiderit, culeo insuatur: matrem occidit. Ex domo in ius educere ne liceat: ex tabernaculo eduxit.* In hoc genere haec quaeruntur: An, quotiens 7 propria lex non est, simili sit utendum? an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum est, simile sit? Simile autem et maius est, et par, et minus. In illo priore, an satis lege cautum sit? an, etsi parum cautum est, hac sit utendum? In utroque de voluntate legumlatoris. Sed de aequo tractatus potentissimi.

AMPHIBOLIA, ID EST AMBIGUITAS.

IX. Amphiboliae species sunt innumerabiles, adeo, ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum, quod non plura significet: genera admodum pauca. Aut enim vocibus accidit singulis, aut coniunctis. 2 Singula afferunt errorem, cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est, (ὁμωνυμία dicitur,) ut *Gallus*, avem [2]), an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est: et *Aiax*, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoque quaedam diversos intellectus habent, ut *cerno*. Quae ambiguitas plurimis modis acci- 3 dit: unde fere lites, praecipue ex testamentis, cum de libertate aut etiam de hereditate contendunt ii, quibus idem nomen est: aut, quid sit legatum, quaeritur. Alte- 4 rum est, in quo alia integro verbo significatio est, alia diviso: ut *ingenua*, et *armamentum*, et *Corvinum*, ineptae sane cavillationis, ex qua tamen Graeci controversias ducunt: inde enim [3]) αὐλητρὶς illa vulgata, cum quaeritur, *Utrum aula, quae ter ceciderit, an tibicina, si ceciderit, debeat publicari.* Tertia est ex compositis, ut 5 si quis corpus suum inculto [4]) loco poni iubeat, circaque monumentum multum agri ab heredibus in tutelam cine-

1) *abest.* 2) *Adiicitur* enim. 3) *abest.* 4) inocculto, *et post* inoccultum.

6 rum, ut solent, leget, sit litis occasio *cultum*. Sic apud Graecos contendunt [1]) *Λέων* et *Πανταλέων*, cum scriptura dubia est, bona omnia *Λέοντι*, an bona *Πανταλέοντι* relicta sint.

In coniunctis plus ambiguitatis. Fit autem per casus; ut

7 *Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse.*

Per collocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat: ac frequentissime, cum id, quod medium est, utrinque possit trahi, ut de Troilo Virgilius, *Lora tenens tamen* — — Hic, utrum teneat [2]) tamen lora, an, quam-
8 vis teneat, tamen trahatur, quaeri potest. Unde controversia illa, *Testamento quidam iussit poni statuam auream hastam tenentem.* Quaeritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiae? Fit per flexum idem magis,

Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.

9 Saepe, utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit, in dubio est: unde et controversia, *Heres meus uxori meae dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum.* Uter eligat, quaeritur.

Verum id, quod ex his primum est, mutatione casuum, sequens divisione verborum aut translatione emen-
10 datur, tertium adiectione. Accusativi geminatione facta amphibolia solvitur ablativo: ut illud, *Lachetem audivi percussisse Demean*, fiat, *a Lachete percussum Demean* [3]). Sed ablativo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibolia. *Coelo decurrit aperto:* utrum per apertum
11 coelum, an cum apertum esset. Divisio respiratione et mora constat: *statuam*, deinde, *auream hastam:* vel *statuam auream*, deinde, *hastam*. Adiectio talis est, *argentum, quod elegerit ipse*, ut heres intelligatur: vel *ipsa*, ut uxor. Adiectione facta amphibolia, qualis sit, *Nos*
12 *flentes illos deprehendimus*, detractione solvetur. Pluribus verbis emendandum, ubi id [4]), quod, quo referatur, dubium est, et ipsum est ambiguum. *Heres meus dare illi damnas esto omnia sua.* In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannio. *Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat: praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset.* Nam id sibi

1) contendit. 2) utrum, quod teneat. *Vide Virg. Aen.* I, 477. 3) *Bis* Demeam. 4) *Vulgo* ubi est id. *Medium vocem de coniect. Spald. sustulimus.*

et ad socerum referri, et ad Fannium potest. Productio 13
quoque scripto, et correptio in dubio relicta, causa est ambiguitatis: ut in hoc, *Cato*. Aliud enim ostendit brevis secunda syllaba casu nominativo, aliud eadem syllaba producta casu dativo aut ablativo. Plurimae praeterea sunt aliae species, quas persequi nihil necesse est.

Nec refert, quo modo sit facta amphibolia, aut quo 14
resolvatur. Duas enim res significari manifestum est: et, quod ad scriptum vocemve pertinet, in utramque partem par est [1]). Ideoque frustra praecipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad nostram partem conemur vertere. Nam, si id fieri potest, amphibolia non est. Amphibo- 15
liae autem omnis erit in his [2]) quaestio, aliquando, Uter sit secundum naturam magis sermo? semper, utrum sit aequius? utrum is, qui scripsit ac dixit, sic voluerit? Quarum in utramque partem satis ex his, quae de coniectura et qualitate diximus, praeceptum est.

DE PRAEDICTORUM STATUUM COGNATIONE.

X. Est autem quaedam inter hos status cognatio. Nam et in finitione, quae sit voluntas nominis, quaeritur: et in syllogismo, qui secundus a finitione status est, spectatur, quid voluerit scriptor: et contrarias leges [3]) duos esse scripti et voluntatis status apparet. Rursus et finitio quodammodo est amphibolia, cum in duas partes diducatur intellectus nominis. Scriptum et 2
voluntas habet in verbis vocis quaestionem: quod idem in [4]) antinomia petitur. Ideoque omnia haec quidam scriptum et voluntatem esse dixerunt: alii in scripto et voluntate amphiboliam esse, quae facit quaestionem. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum ius, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quae- 3
stionem habet generalem, et quae esse etiam citra complexum causae possit: scriptum et voluntas de eo disputat verbo, quod est in lege: syllogismus de eo, quod non est. Amphiboliae lis in diversum trahit: legum contrariarum ex diverso pugna est. Neque immerito 4
et recepta est a doctissimis haec differentia, et apud plurimos ac prudentissimos durat.

---

1) par est partem. 2) in his erit. 3) et ex contrariis legibus. 4) *Abest* in *a codd. mss. Antea* vocis *deleri maluit Gesnerus*, *Spaldingius pro eo* iuris *scribi*.

DE VI DISPOSITIONIS.

Et de hoc quidem genere dispositionis [1]), etiamsi
5 non omnia, tradi tamen aliqua potuerunt. Sunt alia,
quae, nisi proposita, de qua dicendum est, materia,
viam docendi non praebeant. Non enim causa universa
in quaestiones ac locos diducenda est: sed hae ipsae
partes habent rursus ordinem suum. Nam et in pro-
oemio primum est aliquid, et secundum, ac deinceps.
Et quaestio omnis ac locus habet suam dispositionem,
6 ut theses etiam simplices. Nisi forte satis erit divi-
dendi peritus, qui controversiam in haec diduxerit, An
omne praemium viro forti dandum sit, an ex privato;
An nuptiae, an ea, quae nupta sit, an haec? deinde,
cum fuerit de prima quaestione dicendum, passim, et
ut quidque in mentem veniet, miscuerit: non primum
in ea scierit esse tractandum, Verbis legum standum sit,
7 an voluntate? huius ipsius particulae aliquod initium
fecerit; deinde, proxima subnectens, struxerit oratio-
nem, ut pars hominis est manus, eius digiti, illorum
quoque articuli. Hoc est [2]), quod scriptor demonstrare
8 non possit, nisi certa definitaque materia. Sed quid
una faciet, aut altera? quin immo centum ac mille in
re infinita? Praeceptoris est, in alio atque alio genere
cotidie ostendere, quis ordo sit rerum, et quae copu-
latio: ut paulatim fiat usus, et ad similia transitus.
9 Tradi enim omnia, quae ars efficit, non possunt. Nam
quis pictor omnia, quae in rerum natura sunt, adum-
brare didicit? sed percepta semel imitandi ratione, assi-
mulabit, quidquid acceperit. Quis non faber vasculum
aliquod, quale nunquam viderat, fecit?

Quaedam vero non docentium sunt, sed discentium.
10 Nam medicus, quid in quoque valetudinis genere fa-
ciendum sit, quid quibusque signis providendum, do-
cebit: vim sentiendi pulsus venarum, coloris modos [3]),
spiritus meatum, caloris [4]) distantiam, quae sua cuiusque
sunt ingenii, non dabit [5]). Quare plurima petamus a no-
bis, et cum causis deliberemus, cogitemusque, homines
11 ante invenisse artem, quam docuisse. Illa enim poten-

---

1) disceptationis. 2) Est hoc. 3) caloris motus. 4) coloris.
5) sunt, ingenium dabit.

tissima est, quaeque vere dicitur oeconomica totius causae dispositio, quae nullo modo constitui [1]), nisi velut in re praesente, potest: ubi assumendum prooemium, ubi omittendum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico e mediis, vel ultimis: ubi omnino non exponendum: 12
quando a nostris, quando ab adversariorum propositionibus incipiamus: quando a firmissimis probationibus, quando a levioribus: qua in causa praeponendae prooemiis quaestiones: qua praeparatione praemuniendae: quid iudicis animus accipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus: singulis, an universis opponenda refutatio: reservandi perorationi, an per totam actionem diffundendi affectus: de iure prius, an de aequitate dicendum: anteacta crimina, an de quibus iudicium est, prius obiicere vel diluere conveniat: si multiplices 13
causae erunt, quis ordo faciendus, quae testimonia, tabulaeve, cuiusque generis in actione recitandae, quae reservandae. Haec est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus proeliorum, retinentis partes propter [2]) castella tuenda, custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terra dividentis. Sed haec in oratione praestabit, cui 14
omnia affuerint, natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum, studendum [3]), enitendum, pallendum est: facienda sua cuique vis, suus usus [4]), sua ratio: non respiciendum ad haec, sed in promptu habenda: nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam via demonstrari po- 15
test, velocitas sua cuique [5]): verum ars satis praestat, si copias eloquentiae ponit in medio; nostrum est uti eis scire. Neque enim [6]) partium est demum dispositio; 16
sed [7]) in his ipsis primus aliquis sensus, et secundus, et tertius: qui non modo ut sint ordine collocati, laborandum est [8]), sed ut inter se vincti [9]), atque ita cohaerentes, ne commissura perluceat: corpus sit, non membra,

---

1) quae non constitui. 2) *Codd.* per. 3) *de coniectura. Codices, Amb.* 1. dicendum, *reliqui* ducat iterum, *ut vulgo.* 4) *Absunt verba* suus usus, *neque* est *prioribus adiungitur.* 5) Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est. *Pro sequenti* verum *malim* nam, *ut prior syllaba e priori verbo male repetita censeatur.* 6) Reliqua. 7) et. 8) elaborandum est. 9) iuncti.

17 Quod ita continget, si et, quid in quoque conveni
viderimus, et ut verba verbis applicemus, non pugn
tia, sed quae invicem complectantur. Ita res nor
diversae distantibus ex locis quasi invicem ignotae co
dentur, sed aliqua societate cum prioribus ac seque
bus se copulaque tenebunt: ac videbitur non sol
composita oratio, sed etiam continua. Verum long
fortasse progredior fallente transitu, et a dispositi
ad elocutionis praecepta labor, quae [2]) proximus li
inchoabit.

---

1) non res. 2) quod.

M. FABII QUINTILIANI
INSTITUTIONIS ORATORIAE
LIBER OCTAVUS.

Libro octavo haec continentur: De virtute elocutionis. De perspicuitate. De ornatu. De generibus sententiarum. De tropis.

DE VIRTUTE ELOCUTIONIS.

Prooemium. His fere, quae in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi atque inventa disponendi continetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiae necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosae atque 2
perplexae deterreri solent: aut eo tempore, quo praecipue alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut, si haec sola didicerint[1]), satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur: aut, quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant 3
accidisse, ut, qui diligentissimi Artium scriptores extiterint[2]), ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, et cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille praeceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in praesentia, quae placent, remota refutandi cetera

1) didicerint. 2) extiterunt.

17 Quod ita continget, si et, quid in quoque conveniat viderimus, et ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quae invicem complectantur. Ita res non diversae distantibus ex locis quasi invicem ignotae collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se copulaque tenebunt: ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, et a dispositione ad elocutionis praecepta labor, quae 2) proximus liber inchoabit.

1) non res. 2) quod.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER OCTAVUS.

Libro octavo haec continentur: De virtute elocutionis. De perspicuitate. De ornatu. De generibus sententiarum. De tropis.

DE VIRTUTE ELOCUTIONIS.

Prooemium. His fere, quae in proximos quinque
libros collata sunt, ratio inveniendi atque inventa dispo-
nendi continetur: quam ut per omnes numeros penitus
cognoscere, ad summam scientiae necessarium est, ita
incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit.
Aut enim difficultate institutionis tam numerosae atque 2
perplexae deterreri solent: aut eo tempore, quo praeci-
pue alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda
sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut, si haec
sola didicerunt[1]), satis se ad eloquentiam instructos arbi-
trantur: aut, quasi ad certas quasdam dicendi leges alli-
gati, conatum omnem reformidant. Unde existimant 3
accidisse, ut, qui diligentissimi Artium scriptores extite-
runt[2]), ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus
est incipientibus, sed ea plana, et cum ad ingrediendum,
tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus
ille praeceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum
in praesentia, quae placent, remota refutandi cetera

1) didicerint. 2) extiterunt.

17 potiora. Neque enim Asiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt: neque, quos aridos vocamus, stulti, aut in causis caeci fuerunt: sed his iudicium in eloquendo ac modus; illis vires defuerunt: ut appareat in hoc et vitium et virtutem esse dicendi.

18 Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occursam enim necesse est, et, velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui, omissa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt: idque faciunt gratia decoris; qui est in dicendo, mea quidem opinione, pulcherrimus [1]), sed cum sequitur, non cum
19 affectatur. Corpora sana, et integri sanguinis, et exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires; namque et colorata, et astricta, et lacertis expressa sunt: at [2]) eadem si quis volsa [3]) atque fucata muliebriter comat, foedissima sint [4]) ipso formae labore.
20 Et cultus concessus atque magnificus addit hominibus, ut Graeco versu testatum est, auctoritatem: at muliebris et luxuriosus non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida et versicolor quorundam elocutio res ipsas effeminat, quae illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse solli-
21 citudinem. Nam plerumque optima rebus cohaerent, et cernuntur suo lumine: at nos quaerimus illa, tanquam lateant seseque [5]) subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis peti-
22 mus, et inventis vim afferimus. Maiore animo aggredienda eloquentia est: quae, si toto corpore valet, ungues polire et capillum reponere, non existimabit ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut in hac diligentia deterior
23 etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima minime arcessita, et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa, quae curam fatentur, et ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, et fidem amittunt, propter id, quod sensus obum-
24 brant, et velut laeto gramine sata strangulant. Nam et, quod recte dici potest, circumimus amore verborum; et, quod satis dictum est, repetimus; et, quod

---

1) quod — pulcherrimum. 2) sed. 3) vulsa. 4) sunt. 5) lateant semper, seque.

uno verbo patet, pluribus oneramus; et pleraque signi-
ficare melius putamus, quam dicere. Quid? quod nihil
iam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod
et alius dixisset? A corruptissimo quoque poetarum 25
figuras seu translationes mutuamur: tum demum inge-
niosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio.
Atqui satis aperte Cicero praeceperat, *in dicendo vitium
vel maximum esse, a vulgari genere orationis atque
a consuetudine communis sensus abhorrere.* Sed ille 26
durus atque ineruditus: nos melius, quibus sordet
omne, quod [1]) natura dictavit, qui non ornamenta quae-
rimus, sed lenocinia. Quasi vero sit ulla verborum, nisi
rei cohaerentium, virtus: quae ut propria sint, et dilu-
cida, et ornata, et apte collocentur, si tota vita laboran-
dum est, omnis studiorum fructus amissus est. Atqui [2]) 27
plerosque videas haerentes circa singula, et dum inve-
niunt, et dum inventa ponderant ac dimetiuntur. Quod
si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominan-
da tamen haec infelicitas erat, quae et cursum dicendi
refrenat, et calorem cogitationis extinguit mora et diffi-
dentia. Miser enim et (ut sic dicam) pauper orator est, 28
qui nullum verbum aequo animo perdere potest. Sed ne
perdet quidem, qui rationem eloquendi primum cognove-
rit, tum lectione multa et idonea copiosam sibi verbo-
rum supellectilem compararit, et huic adhibuerit artem
collocandi: deinde haec omnia exercitatione plurima
roborarit, ut semper in promptu sint, et ante oculos.
Namque hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis 29
occurrent. Sed opus est studio praecedente, et acquisita
facultate, et quasi reposita. Namque ista quaerendi,
iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus, adhibenda
est, non dum dicimus. Alioqui, sicut qui patrimonium
non pararunt, sub diem [3]) quaerunt: ita in oratione, qui
non satis laborarunt. Si praeparata vis dicendi fuerit, 30
erunt in officio, sic ut non requisita [4]) respondere, sed
ut semper sensibus inhaerere videantur, atque eos [5]) ut
umbra corpus sequi. Tamen in hac ipsa cura est aliquid 31
satis. Nam Latina [6]), significantia, ornata cum apte
sunt collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam
tamen nullus est [7]) finis calumniandi se, et cum singulis

---

1) sordent omnia quae. 2) Atque. 3) subinde. *Sed alia praeterea opus videtur esse correctione.* 4) non ad requisita. 5) *abest* eos. 6) Nam cum Latina. 7) *abest.*

paene syllabis commorandi: qui, etiam cum optima sunt reperta, quaerunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum; nec intelligunt, iacere sensus in
32 oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quam maxima, dum sciamus tamen, nihil verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maxime probabilia, quae sensum animi nostri optime promunt, atque in ani-
33 mis iudicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent praestare sine dubio et admirabilem et iucundam orationem: verum admirabilem non sic, quomodo prodigia miramur; et iucundam, non deformi voluptate, sed cum laude ac dignitate [1]) coniuncta.

I. Igitur, quam Graeci φράσιν vocant, Latine dicimus elocutionem. Ea spectatur [2]) verbis aut singulis, aut coniunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, ad id, quod efficere volumus, accommodata: in coniunctis, ut emendata, ut collocata,
2 ut figurata. Sed ea, quae de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cum de grammatice loqueremur, executi sumus. Verum illic tantum, ne vitiosa essent, praecepimus: hic non alienum est admonere, ut sint quam minime peregrina et externa. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris, quam Latine: quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata
3 respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in Tito Livio, mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem. Quare, si fieri potest, et verba omnia, et vox, huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane videatur, non civitate donata.

DE PERSPICUITATE.

II. Perspicuitas in verbis praecipuam habet proprietatem: sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est sua cuiusque rei appellatio:
2 qua non semper utemur. Nam et obscena vitabimus, et sordida, et humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum aut ordinis. In quo vitio cavendo non

1) ad dignitatem. 2) Eam spectamus.

mediocriter errare quidam solent, qui omnia, quae sunt usu, etiamsi causae necessitas postulet, reformident: ille, qui in actione *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus *spartum* eum dicere velle indicasset. Nec video, quare clarus orator *duratos muria pisces* 3 nitidius esse crediderit, quam ipsum id, quod vitabat. In hac autem proprietatis specie, quae nominibus ipsis cuiusque rei utitur, nulla virtus est: at, quod[1]) ei contrarium est, vitium. Id apud nos improprium, ἄκυρον apud Graecos vocatur: quale est, — — *tantum sperare dolorem*: aut, quod in oratione Dolabellae emendatum a 4 Cicerone annotavi, *mortem ferre*: aut, qualia nunc laudantur a quibusdam, quorum est, *de cruce verba ceciderunt*[2]). Non tamen, quidquid non erit proprium, protinus et improprii vitio laborabit: quia primum omnium multa sunt et Graece et Latine non denominata. Nam 5 et qui iaculum emittit, *iaculari* dicitur; qui pilum aut sudem, appellatione privatim sibi assignata caret: et ut, *lapidare* quid sit, manifestum est, ita glebarum testarumque iactus non habet nomen. Unde abusio, quae κατάχρησις dicitur, necessaria. Translatio quoque, in 6 qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi refertur, nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium inter 7 plura, quae sunt eiusdem nominis, id, unde cetera ducta sunt: ut *vertex* est contorta in se aqua, vel quidquid aliud similiter vertitur: inde propter flexum capillorum pars summa capitis; ex hoc id quod in montibus eminentissimum. Recte dixeris haec omnia vertices; proprie tamen, unde initium est. Sic *soleae* et *turdi* pisces. Et 8 alius est huic diversus modus, cum res communis pluribus in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre proprie *naenia*, et tabernaculum ducis *augurale*. Item, quod commune est et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur; ut *urbem* Romam accipimus, et *venales* novicios, et *Corinthia* aera: cum sint urbes aliae quoque, et venalia multa, et tam aurum et argentum, quam aes Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter 9 probandum, quod hoc etiam laudari modo solet, ut

1) signo. 2) decernere, verba ceciderunt.

proprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit, *C. Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse:* ut Virgilius *deductum carmen*, et Horatius *acrem tibiam*, *Hannibalemque dirum*.
10 In quo modo illud quoque est a quibusdam traditum proprii genus ex appositis, (epitheta dicuntur,) ut, *Dulcis musti* [1]), et *Cum dentibus albis*. De quo genere alio loco dicendum est. Etiam quae bene translata sunt,
11 propria dici solent. Interim autem, quae sunt in quoque praecipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes *Cunctator* est appellatus.

Possunt videri verba, quae plus significant, quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis: intellectum enim adiuvant. Ego tamen libentius emphasin [2]) retulerim ad ornatum orationis: quia non, ut intelligatur, efficit, sed, ut plus intelligatur.

12 At [3]) obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis: ut, si commentarios quis pontificum et vetustissima foedera et exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex his, quae inde contraxerit, quod non intelliguntur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quaedam soli
13 scire videantur. Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria: ut *Atabulus* ventus, et navis *saccaria*, et in malo *Cosanum* [4]). Quae vel vitanda apud iudicem ignarum significationum earum, vel interpretanda sunt: sicut in his, quae homonyma vocantur: ut, *Taurus* animal sit, an mons, an signum in coelo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligetur [5]).

14 Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione sermonis, et plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec traiectione tam tardus, ut in hyperbaton [6]) finis eius differatur. Quibus adhuc peior est mixtura verborum, qualis in illo versu,

Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras.

15 Etiam interiectione (qua et oratores et historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum) impediri solet intellectus, nisi, quod interpo-

1) Dulce mustum. 2) emphasim. 3) *abest.* 4) *Codd.* in maloco sanum. *Vulgo* in malaco sanum. 5) intelligitur. 6) *Sic vulgo de coniect. veteri. Codd.* nec traiiectio intra modum hyperbato.

nitur, breve est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset,

Nec vanos horret strepitus,

compluribus insertis, alia figura quinto demum versu redit,

— — *Tum, si qua sonum procul arma dedere,*
Stare loco nescit.

Vitanda in primis ambiguitas, non haec solum, de cuius 16
genere supra dictum est, quae incertum intellectum facit; ut, *Chremetem audivi percussisse Demean* [1]*:* sed illa quoque, quae, etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit, ut si quis dicat, *visum a se hominem librum scribentem.* Nam, etiamsi librum ab homine scribi patet, male tamen composuerit, feceritque ambiguum, quantum in ipso fuit.

Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, 17
qui, dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate, quae dicere nolunt: ipsam deinde illam seriem cum alia simili iungentes miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum a quibusdam 18
etiam laboratur: neque id novum vitium est, cum iam apud Titum Livium inveniam, fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos obscurare, quae dicerent, iuberet, Graeco verbo utens, σκότισον. Unde illa scilicet egregia laudatio, *Tanto melior: ne ego quidem intellexi.* Alii, 19
brevitatem aemulati, necessaria quoque orationi subtrahunt verba, et, velut satis sit scire ipsos, quae dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio intelligit. Quidam, emutatis in perversum dicendi [2]) figuris, idem vitium consequuntur. Pessima vero sunt 20
ἀδιανόητα, hoc est, quae verbis aperta occultos sensus habent: ut, *Cum ductus est caecus secundum viam stare* [3])*:* et, qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scholis *supra se cubasse.* Ingeniosa haec et fortia et 21
ex ancipiti diserta creduntur, pervasitque iam multos ista persuasio, ut id iam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt haec, quae cum intellexerunt,

1) Demeam. 2) in perversum dictis, de figuris. *Antea* emutatis *libri, sed pro verbo incerto fort. scribendum* commutatis. 3) Conductus est caecus secus viam stare.

acumine suo delectantur, et gaudent, non quasi audie rint[1]), sed quasi invenerint.

22 Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba rectus ordo, non in longum dilata conclusio: nihil ne que desit, neque superfluat. Ita sermo et doctis proba bilis, et planus imperitis erit. Haec eloquendi obser vatio. Nam rerum perspicuitas quo modo praestanda 23 sit, diximus in praeceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam, si neque pauciora, quam oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus; erunt dilucida et negligenter quoque audientibus aperta: quod et ipsum [2]) in consilio est habendum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, et tenebris orationis inferat quoddam intelligentiae suae lumen: sed multis eum frequenter cogitationibus avocari; nisi tam clara fuerint, quae dicemus, ut in animum eius oratio, ut sol 24 in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare non, ut intelligere possit, sed, ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus saepe, quae non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus: *Quae causa utique nostra culpa dicta obscurius est; ad planiora* [3]) *et communia magis verba descendimus:* cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

DE ORNATU.

III. Venio nunc ad ornatum: in quo sine dubio plus, quam in ceteris dicendi partibus, sibi indulget orator. Nam emendate quidem ac lucide dicentium tenue praemium est, magisque ut [4]) vitiis carere, quam ut 2 aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. Inventio cum imperitis saepe communis; dispositio modicae doctrinae credi potest; si [5]) quae sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint: denique omnia haec ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse, qui dicit, et in ceteris iudicium doctorum, in hoc 3 vero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis proeliatur in causa [6]) Cicero

1) audiverint. 2) quia id ipsum. 3) est; qua causa ad planiora. 4) *Abest* ut. 5) et si. 6) proeliatus in causa est.

Cornelii: qui non assecutus esset docendo iudicem tantum, et utiliter demum ac Latine perspicueque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profecto, et magnificentia, et nitor, et auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset 4
prosecuta dicentem, si usitata et ceteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse, quid facerent, nec sponte iudicioque plausisse; sed velut mente captos, et, quo essent in loco, ignaros erupisse in hunc voluptatis affectum.

Sed ne causae quidem parum confert[1]) idem hic 5
orationis ornatus. Nam, qui libenter audiunt, et magis attendunt, et facilius credunt; plerumque ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Nam et ferrum affert oculis terroris aliquid, et fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor timeretur. Recteque Cicero his 6
ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit, *Nam eloquentiam, quae admirationem non habet, nullam iudico.* Eandem Aristoteles quoque[2]) petendam maxime putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis et fortis et sanctus sit; nec effeminatam levitatem et fuco ementitum colorem amet, sanguine et viribus niteat. Hoc autem 7
adeo verum est, ut, cum in hac maxime parte sint vicina virtutibus vitia, etiam, qui vitiis utuntur, virtutis tamen iis[3]) nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum esse culte dicentibus. Non hanc esse virtutem nego[4]), sed illis eam non tribuo. An ego fun- 8
dum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia et violas, et anemonas, fontes surgentes, quam ubi plena messis aut graves fructu vites erunt? sterilem platanum tonsasque myrtos, quam maritam ulmum et uberes oleas praeoptaverim? Habeant illa divites: licet: quid essent, si aliud nihil haberent? Nullusne ergo etiam frugiferis[5]) 9
adhibendus est decor? Quis negat? Nam et in ordinem certaque intervalla redigam meas arbores. Quid illo quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terrae succum aequaliter trahat[6]). Surgentia in altum 10

1) conferat. 2) Arist. quoque eandem. 3) his. 4) Non ego hanc esse virtutem. 5) fructiferis. 6) trahant.

cacumina oleae ferro coercebo: in orbem se formosiu
fundet, et protinus fructum ramis pluribus feret. Decen
tior equus, cuius astricta ilia; sed idem velocior. Pul
cher aspectu sit athleta, cuius lacertos exercitatio ex-
11 pressit; idem certamini paratior. Nunquam vera species
ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici
iudicii est.

Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus
ornatus pro materiae genere decet variatus. Atque, ut a
prima divisione ordiar, non idem demonstrativis, et de-
liberativis, et iudicialibus causis conveniet. Namque illud
genus, ostentationi compositum, solam petit audientium
voluptatem: ideoque omnes dicendi artes aperit, orna-
tumque orationis exponit; ut quod non insidietur, nec
ad victoriam, sed ad solum finem laudis et gloriae ten-
12 dat. Quare, quidquid erit sententiis populare, verbis
nitidum, figuris iucundum, translationibus magnificum,
compositione elaboratum, velut institor quidam eloquen-
tiae intuendum et paene pertractandum dabit. Nam even-
13 tus ad ipsum, non ad causam, refertur. At, ubi res
agitur, et vera dimicatio est, ultimus sit famae locus.
Praeterea non debet quisquam, ubi maxima rerum mo-
menta versantur, de verbis esse sollicitus. Neque hoc
eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior
et severior et [1]) minus confessus, praecipue materiae[2])
14 accommodatus. Nam et suadendo sublimius aliquid se-
natus, concitatius populus, et in iudiciis publicae capita-
lesque causae poscunt accuratius dicendi genus. At
privatum consilium, causasque paucorum, ut frequenter
accidit, calculorum, purus sermo et dissimilis curae ma-
gis decuerit. An non pudeat certam creditam periodis
postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii
redhibitione sudare?

15 Sed ad propositum. Et, quoniam orationis tam orna-
tus, quam perspicuitas, aut in singulis verbis est, aut in
pluribus positus: quid separata, quid coniuncta exigant,
consideremus. Quanquam enim [3]) rectissime traditum est,
perspicuitatem propriis, ornatum translatis verbis magis
egere: sciamus nihil ornatum esse [4]), quod sit impro-
16 prium. Sed, cum idem frequentissime plura significent,
quod *συνωνυμία* vocatur, iam sunt aliis alia honestiora,

---

1) eo. 2) praec. ad materiam. 3) *abest*. 4) sciamus in-
ornatum esse.

sublimiora, nitidiora, iucundiora, vocaliora. Nam, ut syllabae e litteris melius sonantibus clariores sunt, ita verba e syllabis magis vocalia: et, quo plus quodque spiritus habet, auditu pulchrius. Et, quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii iunctum melius sonet. Diversus tamen usus. Nam 17
rebus atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient. In universum quidem optima simplicium creduntur, quae aut maxime exclamant, aut sono sunt iucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa atque sublimia plerumque materiae modo discer- 18
nenda [1]) sunt. Quod alibi magnificum, tumidum alibi. Et, quae humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Ut autem [2]) in oratione nitida notabile humilius verbum, et velut macula: ita a sermone tenui sublime nitidumque discordat, fitque corruptum, quia in plano tumet. Quaedam non tam ratione, quam sensu 19
iudicantur: ut illud,

— *Caesa iungebant foedera porca,*

fecit elegans fictio nominis: quod si fuisset *porco*, vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, et merito, nuper poetam, qui dixerat

Praetextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilii miramur illud, 20

— *Saepe exiguus mus.*

Nam epitheton *exiguus* aptum proprium effecit, ne plus expectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula ipsa unius syllabae, non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius,

— *Nascetur ridiculus mus.*

Nec augenda semper oratio, sed summittenda nonnun- 21
quam est. Vim rebus aliquando verborum ipsa humilitas affert. An, cum dicit in Pisonem Cicero, *Cum tibi tota cognatio sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, auxisse? Et alibi, *Caput opponis, cum eo coniscans.* Unde interim grati in dictis [3]) ioci: 22
qualis est ille apud M. Tullium, *Pusio, qui cum maiore sorore cubitabat.* Et, *Cn. Flavius, qui cornicum oculos*

---

1) cernenda. 2) Et, sicut. 3) *de coniect. Spaldingii. Edd. et codd.* idiotis. *Sed ne* ioci *quidem verum: codd.* de quo.

confixit. Et pro Milone illud, *Heus tu Rufio*[1]: et *Erucius Antoniaster*[2]. Id tamen in declamatoribus[3] est notabilius, laudarique me puero solebat, *Da patri*
23 *panem:* et in eodem, *Etiam canem pascis.* Res quidem praecipue in scholis anceps, sed frequenter causa risus, nunc utique, cum haec exercitatio, procul a veritate seiuncta, laboret incredibili verborum fastidio, ac sibi magnam partem sermonis absciderit.

24 Cum sint autem verba propria, ficta, translata: propriis dignitatem dat antiquitas. Namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerit usurus: eoque ornamento acerrimi iudicii
25 P. Virgilius unice est usus. *Olli* enim, et *quianam*, et *mis*, et *pone* pellucent et aspergunt illam, quae etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est vetus *valde*[4]: quid necesse est, quaeso, dicere *oppido?* quo usi sunt paulum[5] tempore nostro superiores, vereor, ut iam nos ferat quisquam: certe *antegerio*[6], cuius eadem significatio est,
26 nemo, nisi ambitiosus, utetur. *Aerumnas* quid opus est? tanquam parum sit, si dicatur quod horridum. *Reor* tolerabile, *autumo* tragicum: *prolem* dicemus in versu, sed *prosapia* insulsum[7]. Quid multa? totus prope mutatus
27 est sermo. Quaedam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quaedam et[8] necessario interim sumuntur, *nuncupare*, et *fari:* multa alia etiam audentius inseri possunt; sed ita demum, si non appareat affectatio: in quam mirifice Virgilius,

28 *Corinthiorum amator iste verborum,*
Thucydides Britannus, Atticae febres,
Tau Gallicum, min, al, spinae male illi sit[9]:
Ita omnia ista verba miscuit fratri.

29 Cimber hic fuit, a quo fratrem necatum hoc Ciceronis

1) Ruscio. 2) et pro Vareno Erutius Ant. 3) declamationibus. 4) *Abest* valde, *a nobis de coniectura repositum.* 5) quo sunt usi paululum. 6) antigerio. 7) *Locus vulgo sic legitur:* Aerumnas quid opus est? tanquam parum sit, si dicatur labor. Horridum reor: tolerabile autumo: tragicum prolem ducendam: universam eius prosapiam, insulsum. *Codd.* si dicatur quod orridum — prolem dicendi versum ei. *Posteriorem orationis partem emendavimus, priorem reliquimus intactam.* 8) etiam. 9) *Haec nondum intelliguntur. Vulgo* T. G. min al spinae male illisit. *Codd. optt.* enim et spinet.

dicto notatum est, *Germanum Cimber occidit.* Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur,

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae.

Odiosa cura: nam et cuilibet facilis, et hoc pessima, 30
quod rei studiosus non verba rebus aptabit, sed res extrinsecus arcesset, quibus haec verba conveniant.

F i n g e r e, ut primo libro dixi, Graecis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare: non alia libertate, quam qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri 31
autem, in iungendo aut in derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an *gradus eliminat* in tragoedia dici oportuisset. At veteres ne *expectorat* quidem timuerunt. Et sane eiusdem notae est *exanimat.* At in 32
tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *beatitas* et *beatitudo:* quae dura quidem sentit esse, verumtamen usu putat posse molliri. Nec a verbis modo, sed a nominibus quoque derivata sunt quaedam, ut a Cicerone *Sullaturit*, et ab Asinio *Fimbriatum* et *Figulatum.* Multa ex Graeco formata nova, ac plurima a 33
Sergio Flavio, quorum dura quaedam admodum videntur, ut *ens*, et *essentia:* quae cur tantopere aspernemur nihil video, nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. Quaedam tamen 34
perdurant. Nam et quae vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, et quaedam sunt[1]) in usu perquam recentia, ut Messala primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus dixerunt. *Piraticam* quoque, ut *musicam*, *fabricam*, dici adhuc dubitabant mei praeceptores. *Favorem* et *urbanum* Cicero nova credit. Nam et in epistola ad Brutum, *Eum*, inquit, *amorem*, *et eum (ut hoc verbo utar) favorem in consilium advocabo.* Et ad Appium Pulchrum, 35
Te, *hominem non solum sapientem*, *verum etiam (ut nunc loquimur) urbanum.* Idem putat a Terentio primum dictum esse *obsequium.* Caecilius a Sisenna *albenti coelo. Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse: nam veteres pluraliter appellant. Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam, cum sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id 36

1) *abest.*

est, quae significata sunt primo sensu, alia reperta, quae
ex his facta sunt: ut iam nobis ponere alia, quam quae
illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit; at de-
rivare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum
37 est, quando desiit licere? Et, si quid periculosius finxisse
videbimur, quibusdam remediis praemuniendum est, *Ut
ita dicam; Si licet dicere; Quodam modo; Permittite
mihi sic uti.* Quod idem etiam in iis, quae licentius
translata erunt, proderit, nihilque non tuto dici potest [1]).
In quo non falli iudicium nostrum, sollicitudine ipsa
manifestum erit. Qua de re Graecum illud elegantissi-
mum est, quo praecipitur προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.

38 Translata probari, nisi in contextu sermonis, non
possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quae, ut
alio loco ostendi, per se nullam virtutem habent. Sed
ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de
qua loquendum est, dignitatem: excepto, si obscena nu-
39 dis nominibus enuntientur. Quod viderint, qui non
putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla natura turpis,
et si qua est rei deformitas, alia quoque appellatione
quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat.
Ego Romani pudoris more contentus, ut iam respondi
talibus, verecundiam silentio vindicabo.

40 Iam hinc igitur ad rationem s e r m o n i s c o n i u n c t i
transeamus. Cuius ornatus in haec duo prima dividitur,
quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus.
Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an
minuere; concitate dicere, an moderate; laete, an severe;
abundanter, an presse; aspere, an leniter; magnifice, an
41 subtiliter; graviter, an urbane. Tum, quo translationis
genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quo modo,
qua postremo collocatione id, quod intendimus, efficere
possimus.

Ceterum dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea,
quae sunt huic contraria laudi, attingam: nam prima
42 virtus est, vitio carere. Igitur ante omnia ne speremus
ornatam orationem fore, quae p r o b a b i l i s non erit.
Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus
minusve est, quam decet. Non, quia comi expolirique
non debeat, (nam et haec ornatus pars est,) sed, quia
43 vitium est ubique, quod nimium est. Itaque vult esse
auctoritatem in verbis, sententias vel graves, vel aptas

---

1) quae non tuto dici possunt.

opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis licet assumere ea, quibus illustrem fieri orationem putat, delecta, translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicia et idem significantia, ab ipsa actione [1]) atque ab imitatione rerum non abhorrentia.

Sed, quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, 44
vel hoc vitium sit, quod κακέμφατον vocatur: sive mala consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est, (ut *ductare exercitus*, et *patrare bella* [2]), apud Sallustium dicta sancte et antique, ridentibus, si dis placet; quam culpam non scribentium quidem iudico, sed legentium; tamen vitanda, quatenus verba honesta mo- 45
ribus perdidimus, et vincentibus etiam vitiis cedendum est:) sive iunctura deformiter sonat, ut, si *cum hominibus notis loqui* nos dicimus, nisi hoc ipsum *hominibus* medium sit, in praefanda videmur incidere; quia ultima prioris syllabae littera, quae exprimi, nisi labris coeuntibus, non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit, aut continuata cum insequente in naturam eius corrumpitur. Aliaeque [3]) coniunctiones aliquid simile fa- 46
ciunt, quas persequi longum est, in eo vitio, quod vitandum dicimus, commorantes. Sed divisio quoque affert eandem iniuriam pudori, ut, si *intercapedinis* nominativo casu quis utatur. Nec scripto modo id accidit, sed 47
etiam sensu plerique obscene intelligere, nisi caveris, cupiunt (ut apud Ovidium, *Quaeque latent meliora putat*) et ex verbis, quae longissime ab obscenitate absunt, occasionem turpitudinis rapere. Siquidem Celsus κακέμφατον apud Virgilium putat,

Incipiunt agitata tumescere.

Quod si recipias, nihil loqui tutum est.

Deformitati proximum est humilitatis vitium, τα- 48
πείνωσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui natura contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam *nequam* dixeris hominem; nec deditum forte meretrici *nefarium*: quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quaedam 49
hebes, sordida, ieiuna, tristis, ingrata, vilis oratio est. Quae vitia facillime fiunt manifesta contrariis virtutibus.

---

1) *Haec tria verba* ab ipsa actione *absunt a codd. mss. addita ex Cic. Partt. oratt. c.* 6. 2) bellum. 3) Aliae.

Nam primum acuto, secundum nitido, tertium c
deinceps hilari, iucundo, accurato diversum est.
50 Vitanda et *μείωσις*, cum sermoni deest aliqu
minus plenus sit: quanquam id obscurae potius,
inornatae orationis vitium est. Sed hoc quoque
prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτο
51 id est, eiusdem verbi aut sermonis iteratio. Hae
quanquam non magnopere a[1]) summis auctoribus
interim vitium videri potest: in quod saepe incidi
Cicero, securus tam parvae observationis; sicut ho
Non solum igitur illud iudicium iudicii simile, I
non fuit. Interim mutato nomine ἐπανάληψις
atque est et ipsum inter schemata: quorum exem
loco quaerenda[2]), quo virtutes erunt.
52 Peior hac ὁμοιολογία[3]), quae nulla va
gratia levat taedium, atque est tota coloris uniu
maxime deprehenditur carens arte oratoria; eaqu
sententiis, et in figuris, et in positione longe[4]), n
53 mis solum, sed etiam auribus est ingratissima. V
μακρολογία, id est, longior, quam oportet, ser
apud Livium, *Legati, non impetrata pace, retro a*
unde venerant, abierunt. Sed huic vicina peri
virtus habetur. Est et πλεονασμὸς vitium, cum
vacuis verbis oratio oneratur, *Ego oculis meis vi*
54 est enim *vidi.* Emendavit hoc etiam urbane in
Cicero, qui, cum in Pansam[5]) declamans, *filium a*
decem mensibus in utero latum esse dixisset,
aliae, inquit, *in penula solent ferre?* Nonnu
tamen illud genus, cuius exemplum priore loco
affirmationis gratia adhibetur,

— *Vocemque his auribus hausi.*

55 At vitium erit, quotiens otiosum fuerit et supereri
cum adiicietur. Est etiam, quae περιεργία v
supervacua (ut sic dixerim) operositas, ut a di
curiosus, et a religione superstitio distat. Atque,
mel finiam, vel verbum omne, quod neque intel
adiuvat, neque ornatum, vitiosum dici potest.
56 *Κακόζηλον,* id est, mala affectatio, per om
cendi genus peccat. Nam et tumida et exilia et
dulcia et abundantia et arcessita et exultantia su

---

1) *Abest praepositio.* 2) reddam. 3) *Adiicitur* est.
que et sententiis, et figuris, et compositione longa. 5)
nondum emendatus. Codd. scripturam vide in Comment.

nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quidquid est
ultra virtutem, quotiens ingenium iudicio caret, et spe-
cie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessi-
mum. Nam cetera parum vitantur, hoc petitur. Est 57
autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt stul-
tum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta oratio
in verbis maxime impropriis, redundantibus, comprehen-
sione obscura, compositione fracta, vocum similium aut
ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne 58
κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακό-
ζηλον: et dicitur aliter, quam se natura habet, et quam
oportet, et quam sat est. Totidem autem generibus
corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte et
in alio nobis opere plenius dictum est, et in hoc saepe
tractatur, et adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes
enim de ornatu, subinde, quae sint vitanda similia vir-
tutibus vitia, dicemus.

Sunt inornata et haec: quod male dispositum est, 59
id ἀνοικονόμητον· quod male figuratum, id ἀσχήματον·
quod male collocatum, id κακοσύνθετον vocant. Sed de
dispositione diximus: de figuris et compositione dicemus.
Κοινισμὸς [1]) quoque appellatur quaedam mixta ex varia-
ratione linguarum oratio, ut, si Atticis Dorica, Ionica,
Aeolica etiam dicta confundas. Cui simile vitium est 60
apud nos, si quis sublimia humilibus, vetera novis, poe-
tica vulgaribus misceat. Id enim tale [2]) monstrum, quale
Horatius in prima parte libri de arte poetica fingit,

Humano capiti cervicem pictor equinam
Iungere si velit,

et cetera ex diversis naturis subiiciat.

Ornatum est, quod perspicuo ac probabili plus 61
est. Eius primi sunt gradus in eo, quod velis, ex-
primendo [3]), tertius, qui haec nitidiora faciat; quod
proprie dixeris **cultum**. Itaque ἐνάργειαν, cuius in
praeceptis narrationis feci mentionem, quia plus est evi-
dentia, vel, ut alii dicunt, repraesentatio, quam perspi-
cuitas, et illud patet, hoc se quodammodo ostendit, inter
ornamenta ponamus. Magna virtus est, res, de quibus 62
loquimur, clare, atque ut cerni videantur, enuntiare.
Non enim satis efficit, neque, ut debet, plene [4]) domi-
natur oratio, si usque ad aures valet, atque ea sibi

1) *Cod. opt.* σοφαισμος. 2) *Adiicitur* est. 3) *Adiicitur* con-
cipiendoque. 4) plane.

index, de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi
63 et oculis mentis ostendi. Sed, quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose a quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam. Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur,

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

et cetera, quae nobis illam pugilum congredientium faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectan-
64 tibus. Plurimum in hoc genere, sicut in ceteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest, ut non, cum illa in Verrem legit, *Stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari, muliercula nixus in litore*, non solum ipsos [1]) intueri videatur, et locum [2]) et habitum, sed quaedam etiam ex iis, quae dicta non sunt, sibi
65 ipse astruat? Ego certe mihi cernere videor et vultum et oculos et deformes utriusque blanditias, et eorum, qui aderant, tacitam aversationem ac timidam verecun-
66 diam. Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exemplum vel unus sufficit) in descriptione convivii luxuriosi, *Videbar videre alios intrantes, alios vero exeuntes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesterna ex potatione oscitantes. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis*
67 *et spinis cooperta piscium.* Quid plus videret, qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim, qui dicit expugnatam esse civitatem, complectitur omnia, quaecunque talis fortuna recipit: sed in
68 affectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. At, si aperias haec, quae verbo uno inclusa erant, apparebunt effusae [3]) per domus ac templa flammae, et ruentium tectorum fragor, et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii extremo [4]) complexu suorum cohaerentes, et infantium feminarumque ploratus,
69 et male in illum usque diem servati fato senes: tum illa profanorum sacrorumque direptio, efferentium praedas repetentiumque discursus, et acti ante suum quisque praedonem catenati, et conata retinere infantem suum mater,

---

1) ipsum os. 2) *Verba haec* et locum *absunt.* 3) et fusae.
4) alii in extremo.

et, sicut maius lucrum est, pugna inter victores. Licet enim haec omnia (ut dixi) complectatur *eversio*, minus est tamen totum dicere, quam omnia. Consequemur 70 autem, ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: et licebit etiam falso affingere, quidquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus.

— Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

Et

— Trepidae matres pressere ad pectora natos.

Atque huius summae, iudicio quidem meo, virtutis fa- 71 cillima est via. Naturam intueamur: hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitae est: ad se refert quisque, quae audit; et id facillime accipiunt animi quod agnoscunt.

Praeclare vero ad inferendam rebus lucem repertae 72 sunt similitudines; quarum aliae sunt, quae probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliae ad exprimendam rerum imaginem compositae, quod est huius loci proprium:

— Inde lupi ceu raptores atra in nebula.

Et

— Avi similis, quae circum litora, circum
Piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.

Quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id, 73 quod similitudinis gratia ascivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim, quod illustrandae alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare poetis quidem permittamus eiusmodi [1]) exempla:

Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, aut Delon maternam invisit, Apollo.

Non idem oratorem decebit, ut occultis aperta demon- 74 stret. Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque eam sublimem, floridam, iucundam, mirabilem. Nam, quo quaeque longius petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexpectata magis est. Illa vulgaria videntur [2]) et utilia 75 tantum ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri*, et, *ut medici abalienata morbis membra praecidant, ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohaereant, amputandos.* Iam sublimius illud pro Archia, *Saxa atque*

---

1) Quare po. perm. sane eiusmodi. 2) videri possunt.

solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes canti
76 *flectuntur atque consistunt*, et cetera. Quod quidem ge
nus a quibusdam declamatoria maxime licentia corruptum
est. Nam et falsis utuntur: nec illis [1]), quibus [2]) simili
videri volunt, applicant. Quorum utrumque in his [3]) est,
quae me iuvene ubique cantari solebant, *Magnorum flu*
minum navigabiles fontes sunt: et, *Generosioris arboris*
77 *statim planta cum fructu est.* In omni autem parabola
aut praecedit similitudo, res sequitur, aut praecedit res
et similitudo sequitur. Sed interim libera et separata
est: interim, quod longe optimum est, cum re, cuius
est imago, connectitur, collatione invicem respondente,
quod facit redditio contraria, quae ἀνταπόδοσις dicitur.
78 Praecedit similitudo illa, cuius modo feci mentionem,

— Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula —

Sequitur in primo Georgicon, post longam de bellis ci
vilibus atque externis conquestionem,

Ut, cum carceribus sese effudere quadrigae,
Addunt in spatia; et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

79 Sed haec sunt sine antapodosi. Redditio autem illa rem
utramque, quam comparat, velut subiicit oculis, et pa
riter ostendit. Cuius praeclara apud Virgilium multa
reperio exempla; sed oratoriis potius utendum est. Dicit
Cicero pro Murena, *Ut aiunt in Graecis artificibus eos*
auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic
nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos
80 *ad iuris studium divertere.* Illud pro eodem, iam paene
poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est
ad ornatum accommodatius: *Nam ut tempestates saepe*
certo aliquo coeli signo commoventur, saepe improviso
nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa conci
tantur: sic in hac comitiorum tempestate populari saepe
intelligas, quo signo commota sit; saepe ita obscura est,
81 *ut sine causa excitata* [4]) *videatur.* Sunt et illae breves,
Vagi per silvas ritu ferarum: et illud Ciceronis in Clo
dium, *Quo ex iudicio, velut ex incendio, nudus effu*
git. Quibus similia possunt cuicunque, etiam ex coti
diano sermone, succurrere.

Huic subiacet virtus non solum aperte ponendi rem
82 ante oculos, sed circumcise atque velociter. Ac merito

---

1) illa iis. 2) *Adiicitur* tandem. 3) iis. 4) excita.

audatur brevitas integra: sed ea minus praestat, quo-
iens nihil dicit, nisi quod necesse est (*βραχυλογίαν*
vocant, quae reddetur inter schemata:) est vero pulcher-
rima, cum plura paucis complectitur: quale Sallustii est,
Mithridates corpore ingenti, proinde[1]) *armatus.* Hoc
male imitantes sequitur obscuritas.

Vicina praedictae, sed amplior virtus est *ἔμφασις*, 83
altiorem praebens intellectum, quam quem verba per se
ipsa declarant. Eius duae sunt species: altera, quae plus
significat, quam dicit; altera, quae etiam id, quod non
dicit. Prior est et apud Homerum, cum Menelaus Gra- 84
ios in equum *descendisse* ait; nam verbo uno magnitudi-
nem eius ostendit: et apud Virgilium, *Demissum lapsi per
funem:* nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cy-
clopa cum iacuisse dixit *per antrum*, prodigiosum illud cor-
pus spatio loci mensus est. Sequens posita est in voce aut 85
omnino suppressa, aut etiam abscisa. Supprimitur vox,
ut fecit pro Ligario Cicero: *Quodsi in hac tanta fortuna
bonitas tanta non esset, quam tu per te, per te inquam,
obtines: intelligo, quid loquar.* Tacuit enim illud, quod
nihilominus accipimus, non deesse homines, qui ad cru-
delitatem eum impellant. Absciditur per *ἀποσιώπησιν*·
quae, quoniam est figura, reddetur suo loco. Est in 86
vulgaribus quoque verbis emphasis: *Virum esse oportet;*
et, *Homo est ille;* et, *Vivendum est.* Adeo similis est
arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiae est, ea, de quibus di-
cat, clare atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac
varii excolendae orationis modi. Nam ipsa illa *ἀφέλεια* 87
simplex et inaffectata habet quendam purum, qualis etiam
in feminis amatur, ornatum, et sunt quaedam velut e
tenui diligentia circa proprietatem significationemque mun-
ditiae. Alia copia locuples, alia floribus laeta. Virium 88
non unum genus. Nam, quidquid in suo genere satis
effectum est, valet. Praecipua tamen eius opera *δείνωσις*
in exaggeranda indignitate; et in ceteris altitudo quae-
dam; *φαντασία* in concipiendis visionibus; *ἐξεργασία* in
efficiendo velut opere proposito; cui adiicitur *ἐπεξεργα-
σία*, repetitio probationis eiusdem, et cumulus ex abun-
danti; *ἐνέργεια* confinis his (est enim ab agendo dicta) 89
et cuius propria virtus, non esse, quae dicuntur, otiosa.
Est et amarum quiddam, quod fere in contumelia est po-
situm, quale Cassii, *Quid facies, cum in bona tua in-*

1) perinde.

vasero? hoc est, cum te docuero nescire maledicere? Et acre, ut illud Crassi, *Ego te consulem putem, cum tu me non putes senatorem?* Sed vis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus praecipuos attingemus: reliqui similes
90 erunt. Sunt autem positi in rebus et verbis. Sed, quae sit rerum inventio ac ratio, tractavimus: nunc, quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

IV. Prima est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine: ut cum eum, qui sit caesus, *occisum;* eum, qui sit improbus, *latronem;* contraque eum, qui pulsavit, *attigisse;* qui vulneravit, *laesisse* dicimus. Utriusque pariter exemplum est pro M. Caelio, *Si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego*
2 *putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset?* Nam et impudicam *meretricem* vocavit: et eum, cui longus[1] cum illa fuerat usus, *liberius salutasse.* Hoc genus increscit ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus, conferantur: ut Cicero in Verrem, *Non enim furem, sed ereptorem*[2]*; non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae; non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque; non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorum-*
3 *que, in vestrum iudicium adduximus.* Illo enim modo, ut sit multum, hoc etiam, plus ut sit, efficitur. Quattuor tamen maxime generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

Incrementum est potentissimum, cum magna videntur, etiam quae inferiora sunt. Id aut uno gradu fit, aut pluribus. Per id venitur non modo ad summum,
4 sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum, *Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare: quid dicam in crucem tollere?* Nam et, si tantum verberatus esset, uno gradu increverat, po-
5 nendo etiam id esse *facinus*, quod erat inferius; et, si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat: cum vero dixerit, *prope parricidium necare*, supra quod nihil est; adiecit, *quid dicam in crucem tollere?* Ita, cum id, quod maximum est, occupasset, necesse erat in

1) longior. 2) raptorem.

eo, quod ultra est, verba deficere. Fit et aliter supra 6
summum adiectio: ut apud Virgilium de Lauso,

— *quo pulchrior alter*
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum est enim, *quo pulchrior alter non fuit:* huic
deinde aliquid superpositum. Tertius quoque est modus, 7
ad quem non per gradus itur, et quod [1] non est plus,
maximum, sed quo nihil maius est. *Matrem tuam ce-
cidisti. Quid dicam amplius? Matrem tuam cecidisti.*
Nam et hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere,
ut non possit augeri. Crescit oratio minus aperte, sed 8
nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in
textu [2] et cursu semper aliquid priore maius insequitur:
ut de vomitu in Antonium Cicero, *In coetu vero populi
Romani, negotium publicum gerens, magister equitum.*
Singula incrementum habent. Per se deforme, vel non
in *coetu*, vomere: in coetu, etiam non *populi:* populi,
etiam non *Romani:* vel, si nullum *negotium* ageret:
vel, si non *publicum:* vel, si non *magister equitum.*
Sed alius divideret haec, et circa singulos gradus mora- 9
retur: hic in sublime etiam currit, et ad summum non
pervenit nisu, sed impetu.

Verum, ut haec amplificatio in superiora tendit, ita,
quae fit per comparationem, incrementum ex mino-
ribus petit. Augendo enim, quod est infra, necesse est
extollat id, quod supra positum est: ut idem, atque in
eodem loco, *Si hoc tibi inter coenam, et in illis imma-* 10
*nibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret? in
coetu vero populi Romani.* Et in Catilinam, *Servi me-
hercules* [3], *mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt
omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.*
Interim proposito velut simili exemplo efficiendum est, ut 11
sit maius id, quod a nobis exaggerandum est: ut idem
pro Cluentio, cum exposuisset, Milesiam quandam a se-
cundis heredibus pro abortu pecuniam accepisse, *Quanto
est*, inquit, *Oppianicus in eadem iniuria maiore suppli-
cio dignus? Siquidem illa, cum suo corpori vim attu-
lisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit
per alieni corporis vim atque cruciatum.* Nec putet quis- 12
quam hoc, quanquam est simile, illi ex argumentis loco,
quo maiora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic
enim probatio petitur, hic amplificatio: sicut in Oppianico

1) *abest.* 2) intextu, *coniunctim.* 3) mehercle.

non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed ut peius. Est tamen quanquam diversarum rerum quaedam vicinia. Repetam itaque [1]) hic quoque idem, quo sum illic usus, exemplum, sed non in eundem usum.
13 Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes partibus comparari: sicut hoc loco, *An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Gracchum, mediocriter labefactantem statum rei publicae, privatus interfecit: Catilinam, orbem terrae* [2]) *caede atque incendio vastare cupientem, nos con-*
14 *sules perferemus?* Hic et Catilina Graccho, et status rei publicae orbi terrarum, et mediocris labefactatio caedi et incendiis et vastationi, et privatus consulibus comparatur: quae si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.

15 Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, viderimus, an satis proprio verbo significaverim. Nec sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod haec amplificatio alibi posita est, alibi valet; ut aliud crescat, aliud augetur; inde ad id, quod extolli volumus, ratio-
16 ne ducitur. Obiecturus Antonio Cicero merum et vomitum, *Tu*, inquit, *istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Quid fauces et latera ad ebrietatem? Minime sunt otiosa. Nam respicientes ad haec possumus aestimare, quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhauserit, quod ferre et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. Ergo, si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa inter status
17 quoque habeamus [3]). Sic et ex insequentibus amplificatio ducitur; siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, vomendi: et cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed usque [4]) in posterum diem redundaret. Idem hoc praestant, quae antecesserunt.
18 Nam, cum Aeolus a Iunone rogatus,

— cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt: —

19 apparet, quanta sit futura tempestas. Quid? cum res atrocissimas, quasque in summam ipsi extulimus invi-

---

1) igitur. 2) terrarum. 3) habemus. 4) sed qui usque.

diam; elevamus consulto, quo graviora videantur, quae
secutura sunt: ut a Cicerone factum est, cum illa dice-
ret, *Levia sunt haec in hoc reo. Metum virgarum
navarchus nobilissimae civitatis pretio redemit: huma-
num est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit:
usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colli- 20
gerent audientes, quantum illud esset, quod inferebatur,
cui comparata haec viderentur humana atque usitata?
Sic quoque solet ex alio aliud augeri: ut, cum Hanni-
balis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis; et for-
titudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit
maior C. Caesaris gloria. Illud quoque est ex relatione 21
ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum videtur,
amplificationis genus. Non putant indignum Troiani
principes, Graios Troianosque propter Helenae speciem
tot mala, tanto temporis spatio sustinere: quaenam igi-
tur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Pa-
ris, qui rapuit; non aliquis iuvenis, aut unus e vulgo;
sed senes, et prudentissimi, et Priamo assidentes. Ve- 22
rum et ipse rex, decenni bello exhaustus, amissis tot
liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam,
ex qua tot lacrimarum origo fluxisset, invisam atque
abominandam esse oportebat, et audit haec, et eam
filiam appellans iuxta se locat, et excusat etiam, atque
sibi esse malorum causam negat. Nec mihi videtur in 23
Symposio Plato, cum Alcibiaden [1]) confitentem de se,
quid a Socrate pati voluerit, narrat, ut illum culparet,
haec tradidisse: sed, ut Socratis invictam continentiam
ostenderet, quae corrumpi speciosissimi hominis tam
obvia voluntate non posset. Quin ex instrumento quo- 24
que heroum illorum magnitudo aestimanda nobis datur.
Huc pertinet clipeus Aiacis, et Pelias Achillis. Qua vir-
tute egregie est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod
illud corpus mente concipiam, cuius

Trunca manum pinus regit? —

Quid? cum *vix loricam duo multiplicem connixi humeris* 25
ferunt, quantus Demoleos, qui, indutus ea,

— *cursu palantes Troas agebat?*

Quid? M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere
idem potuisset, quantum ostendit dicendo, *Conchyliatis
Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos
lectos videres?* Conchyliata peristromata, et Cn. Pom-

1) Alcibiadem.

peii, terunt servi, et cellis[1]): nihil dici potest ul et necesse est tamen infinito plus in domino cogit
26 Est hoc simile illi, quod ἔμφασις dicitur: sed illa verbo, hoc ex re coniecturam facit: tantoque plus let, quanto res ipsa verbis est firmior.

Potest ascribi amplificationi congeries quoque borum ac sententiarum idem significantium. Nam, etis non per gradus ascendant, tamen velut acervo quo
27 allevantur. *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictu acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille m petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? optabas?* Simile est hoc figurae, quam συναθροι vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hic u multiplicatio. Haec etiam crescere solet verbis omn altius atque altius insurgentibus: *Aderat ianitor ca ris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et vium Romanorum, lictor Sextius.*

28 Eadem fere est ratio minuendi. Nam totidem ascendentibus, quot descendentibus, gradus. Ideoque ero exemplo contentus eius loci, quo Cicero de orat Rulli haec dicit: *Pauci tamen, qui proximi astiter nescio quid illum de lege agraria voluisse dicere, su cabantur.* Quod si ad intellectum referas, minutio si ad obscuritatem, incrementum.

29 Scio posse videri quibusdam speciem amplificat hyperbolen quoque; nam et haec in utramque pa valet: sed, quia excidit[2]) hoc nomen, in tropos d renda est. Quos continuo subiungerem, nisi esset, teris separata ratio dicendi, quae constat non proj sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio paene publico, ne omittamus eum, quem plerique pr puum ac paene solum putant orationis ornatum.

DE GENERIBUS SENTENTIARUM.

V. Sententiam veteres, quod animo sensis vocaverunt. Id cum est apud oratores frequentissin tum etiam in usu cotidiano quasdam reliquias habet. et iuraturi *ex animi nostri sententia*, et gratulante *sententia* dicimus. Non raro tamen et sic locuti sun sensa sua dicerent: nam sensus corporis videba

1) et in cellis *de coniectura.* 2) excedit.

Sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus 2
vocaremus; lumina autem, praecipueque in clausulis posita, sententias. Quae minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi et de generibus earum, et de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimae sunt, quae proprie, quamvis omnibus 3
idem nomen sit, sententiae vocantur, quas Graeci γνώμας appellant: utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. Est autem haec vox universalis, quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata; ut, *Nihil est tam populare, quam bonitas:* interim ad personam, quale est Afri Domitii, *Princeps, qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.* Hanc quidam 4
partem enthymematis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse dixerunt: et est aliquando, non tamen semper. Illud verius, esse eam aliquando simplicem, ut ea, quae supra dixi: aliquando ratione subiecta, *Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur:* nonnunquam duplicem, *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Sunt etiam, qui decem genera fecerint, sed eo 5
modo, quo fieri vel plura possunt, per interrogationem, per comparationem, infitiationem, similitudinem, admirationem, et cetera huiusmodi: per omnes enim figuras tractari potest. Illud notabile ex diversis, *Mors misera non est, aditus ad mortem est miser.* Ac rectae quidem sunt tales, 6

Tam deest avaro, quod habet, quam quod non habet.

Sed maiorem vim accipiunt et mutatione [1]) figurae, ut,

Usque adeone mori miserum est? —

(acrius enim hoc, quam per se, *Mors misera non est:*) et translatione a communi ad proprium. Nam, cum sit rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile:* vehementius apud Ovidium Medea dicit,

Servare potui, perdere an possim, rogas?

Vertit ad personam Cicero, *Nihil habet, Caesar, nec* 7
fortuna tua maius, quam ut possis; nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos. Ita, quae erant rerum, propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, id quod ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae, (quales frequenter ab iis dicuntur, qui haec καθολικὰ vocant: et, quidquid pro causa videtur, quasi indubitatum

---

1) emutatione.

8 pronuntiant,) ne passim et a quocunque dicantur. Magis enim decent eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo, et quodammodo praecipiat?

9 Enthymema quoque est omne, quod mente concipimus: proprie tamen dicitur, quae est sententia ex contrariis; propterea quod eminere inter ceteras videtur, ut Homerus poeta, urbs Roma. De hoc in argumentis
10 satis dictum est. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum, *Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio?* Non, quia sit ratio dissimilis, sed quia iam per alia, ut id iniustum
11 appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quam extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema rei narratae vel probatae summa acclamatio,

Tantae molis erat Romanam condere gentem!

Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti
12 *turpiter maluit.* Est et, quod appellatur a novis νόημα; qua voce omnis intellectus accipi potest: sed hoc nomine donarunt ea, quae non dicunt, verum intelligi volunt; ut in eum, quem saepius a ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset, *Eras dignus, ut haberes integram manum.* Sic enim au-
13 ditur, *ut depugnares.* Vocatur aliquid et clausula: quae, si est, quod conclusionem dicimus, et recta et quibusdam in partibus necessaria est: *Quare prius de vestro facto fateamini necesse est, quam Ligarii culpam ullam reprehendatis.* Sed nunc aliud volunt, ut omnis sensus
14 in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, et extra rem petiti. Neque enim possunt tam multae bonae sententiae esse, quam necesse est multae sint clausulae.

15 Iam haec magis nova sententiarum genera. Ex inopinato: ut dixit Vibius Crispus in eum, qui, cum loricatus in foro ambularet, praetendebat, id se metu facere, *Quis tibi sic timere permisit?* Et insigniter Africanus apud Neronem de morte matris, *Rogant te, Caesar, Galliae tuae, ut felicitatem tuam fortiter*
16 *feras.* Sunt et alio relata, ut Afer Domitius, cum

Domitillam[1]) defenderet, cui obiectum crimen, quod vi-
rum, qui inter rebellantes fuerat, sepelisset, remiserat
Claudius, in epilogo filios eius alloquens, *Matrem tamen,*
inquit, *pueri sepelitote.* Et aliunde petita, id est, 17
in alium locum ex alio translata: ut pro Spatale Crispus,
quam qui heredem amator instituerat, decessit, cum ha-
beret annos duodeviginti, *O hominem divinum, qui sibi
indulsit!* Facit quasdam sententias sola geminatio: 18
qualis est Senecae in eo scripto, quod Nero ad Senatum
misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet,
Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo. Melior,
cum ex contrariis valet, *Habeo, quem fugiam; quem
sequar, non habeo. Quid, quod miser, cum loqui non
posset, tacere non poterat?* Ea vero fit pulcherrima, 19
cum aliqua comparatione clarescit. Trachalus contra
Spatalen, *Placet hoc ergo, leges*[2]), *diligentissimae pu-
doris custodes, decimas uxoribus dari, quartas mere-
tricibus?*

Sed horum quidem generum et bonae dici possunt,
et malae. Illae semper vitiosae, a verbo *Patres con-* 20
*scripti; sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis
patrum.* Peius adhuc, quo magis falsum est, et longius
petitum, contra eandem sororem gladiatoris, cuius modo
feci mentionem, *Ad digitum pugnavi.* Est etiam gene- 21
ris eiusdem, nescio an vitiosissimum, quotiens verborum
ambiguitas cum rerum falsa quadam similitudine iungi-
tur. Clarum auctorem iuvenis audivi, cum lecta in capite
cuiusdam ossa sententiae gratia tenenda matri dedisset,
*Infelicissima femina, nondum extulisti filium, et iam
ossa legisti.* Ad hoc plerique minimis etiam inventiun- 22
culis gaudent, quae excussae risum habent, inventae facie
ingenii blandiuntur. De eo, qui naufragus, et ante agro-
rum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspen-
disse, *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic 23
simile in illo, de quo supra dixi, cui pater sua membra
laceranti venenum dedit, *Qui haec edit, debet hoc bibere.*
Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur,
*Necte laqueum, habes, quod faucibus tuis irascaris: sume
venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* Alia vana: ut 24
suadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio
sepeliant, *Alexandrum sepelio, hoc quisquam spectabit a*[3])
tecto? Quasi vero id sit in re tota indignissimum. Alia

1) Cloantillam. 2) o leges. 3) e. *Cf. Hand. Tursell. p.* 15.

nimia; ut de Germanis dicentem quendam audivi, *Caput nescio ubi impositum*[1]*:* et de viro forti, *Bella umbone*
25 *propellit.* Sed finis non erit, si singulas corruptorum persequar formas.

Illud potius, quod est magis necessarium. Duae sunt diversae opiniones; aliorum sententias solas paene spectantium, aliorum omnino damnantium: quorum mihi
26 neutrum admodum placet. Densitas earum obstat invicem; ut in satis omnibus fructibusque arborum nihil ad iustam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura, in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices etiam, cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne
27 umbrae in corpora cadant. Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia: ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta fere oratio, et e singulis, non membris, sed frustis collata, structura caret; cum illa rotunda et undique circumcisa
28 insistere invicem nequeant. Praeter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet claris, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro, ut affert lumen clavus purpurae, in loco insertus[2], ita certe neminem deceat inter-
29 texta pluribus notis vestis. Quare, licet haec et nitere[3], et aliquatenus extare videantur, tamen et[4]) lumina illa non flammae, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris: (quae ne apparent quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni:) et, quae crebris parvisque conatibus se attollunt, inaequalia tantum et velut confragosa, nec admirationem consequuntur emi-
30 nentium, et planorum gratiam perdunt. Hoc quoque accedit, quod solas captanti sententias multas dicere necesse est leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas et divisionem pro sententia poni, et argumentum, si tamen in clausula
31 et calce pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter: non ferrem te, etiamsi repudiasses*, divisio est. *Vis scire, venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud bibisset*, argumentum est. Nec multas plerique
32 sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil pro-

---

1) *Sic libri. Sed locus videtur emendationem desiderare.* 2) ut afferent lumen clavus et purpurae, in loco insertae. 3) enitere. 4) *abest.*

tes, nisi planum, et humile, et sine conatu.» Ita,
t timent, ne aliquando cadant, semper iacent. Quod
a tantum in sententia bona crimen est? non causae
est? non iudicem movet? non dicentem commendat?
quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad 33
m usque nos vocatis vetustatem? Nam, si ad illam
emam; multa Demosthenes, quae ante eum nemo.
omodo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex
tone Gracchisque mutandum? Sed ante hos simplicior
huc ratio loquendi fuit. Ego vero haec lumina oratio- 34
s velut oculos quosdam esse eloquentiae credo. Sed
que oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra
ficium suum perdant: et, si necesse sit, veterem illum
rrorem dicendi malim, quam istam novam licentiam.
d patet media quaedam via, sicut in cultu victuque
cessit aliquis citra reprehensionem nitor. Quare, sicut
ssumus, adiiciamus virtutibus. Prius tamen sit, vi-
s carere: ne, dum volumus esse meliores veteribus,
nus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam partem dixeram esse 35
tropis, quos *motus* clarissimi nostrorum auctores
cant. Horum tradere praecepta et grammatici solent.
d a me, cum de illorum officio loquerer, dilata haec
rs est, quia de ornatu orationis gravior videbatur lo-
s, et maiori operi reservandus.

DE TROPIS.

VI. Tropus est verbi vel sermonis a propria signi-
atione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem in-
plicabilis et grammaticis inter ipsos, et philosophis,
gna est, quae sint genera, quae species, qui numerus,
i cuique subiiciatur. Nos omissis, quae nihil ad in- 2
uendum [1]) oratorem pertinent, cavillationibus, neces-
rios maxime atque in usum receptos exequemur: hoc
odo in his annotasse contenti, quosdam gratia significa-
onis, quosdam decoris assumi, et esse alios in verbis
opriis, alios in translatis, vertique formas non verbo-
m modo, sed et sensuum et compositionis. Quare mihi 3
dentur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quam
quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud
aoro, in iisdem fere, qui significandi gratia adhibentur,

1) instituendum.

esse et ornatum: sed non idem accidet contra, eruntque
quidam tantum ad speciem accommodati.
4 Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est,
tum longe pulcherrimus, **translatione** dico, quae μετα-
φορὰ Graece vocatur. Quae quidem cum ita est ab ipsa
nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentien-
tes ea frequenter utantur: tum ita iucunda atque nitida,
ut in oratione, quamlibet clara, proprio tamen lumine
5 eluceat. Neque enim vulgaris esse, neque humilis, nec
insuavis, recte modo ascita, potest. Copiam quoque ser-
monis auget permittendo mutuari, quae non habet: quod-
que difficillimum est, praestat, ne ulli rei nomen deesse
videatur. Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo
loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium
6 deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus, aut
quia necesse est, aut quia significantius est, aut (ut dixi)
quia decentius. Ubi nihil horum praestabit, quod trans-
feretur, improprium erit. Necessitate rustici *gemmam* in
vitibus (quid enim dicerent aliud?), et *sitire* segetes, et
fructus *laborare*. Necessitate nos *durum* hominem, aut
asperum. Non enim proprium erat, quod daremus his
7 affectibus, nomen. Iam *incensum* ira, et *inflammatum*
cupiditate, et *lapsum* errore, significandi gratia. Nihil
enim horum suis verbis, quam his arcessitis, magis pro-
prium erat. Illa ad ornatum, *lumen* orationis, et gene-
ris *claritatem*, et contionum *procellas*, et eloquentiae
fulmina: ut Cicero pro Milone, Clodium *fontem* gloriae
8 eius vocat, et alio loco *segetem ac materiem*. Quaedam
etiam, parum speciosa dictu, per hanc explicantur,

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora brevior est similitudo: eoque
distat, quod illa comparatur rei, quam volumus expri-
9 mere, haec pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cum
dico fecisse quid hominem, *ut leonem;* translatio, cum
dico de homine, *leo est*. Huius vis omnis quadruplex
maxime videtur: cum in rebus animalibus aliud pro alio
ponitur; ut de agitatore,

— gubernator magna contorsit equum vi:

et, ut Livius, Scipionem a Catone *allatrari* solitum,
10 refert. Inanima pro aliis generis eiusdem sumuntur, ut
Classique immittit habenas: aut pro rebus animalibus
inanima, *Ferro non fato moerus Argivum occidit:* aut
contra,

— sedet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

Praecipueque ex his oritur sublimitas, quae audaci et 11
proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus; qualis est,

Pontem indignatus Araxes.

Et illa Ciceronis, *Quid enim tuus ille, Tubero, destri-* 12
ctus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? Duplicatur interim haec virtus, ut [1]) apud Virgilium,

— Ferrumque armare veneno.

Nam et *veneno armare*, et *ferrum armare*, translatio est. Secantur haec in plures: ut a rationali ad rationale, 13
et idem de irrationalibus: et haec invicem, quibus similis ratio est, et a toto, et a partibus. Sed iam non pueris praecipimus, ut, accepto genere, species intelligere non possint.

Ut modicus autem atque opportunus eius usus illu- 14
strat orationem: ita frequens et obscurat, et taedio complet: continuus vero in allegorias [2]) et aenigmata exit. Sunt etiam quaedam et humiles translationes, ut id, de quo modo dixi, *Saxea est verruca*, et sordidae: non 15
enim, si Cicero recte *sentinam rei publicae* dixit, foeditatem hominum significans, idcirco probem illud quoque veteris oratoris, *Persecuisti rei publicae vomicas.* Optimeque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio: qualis est (nam ipsis eius utar exemplis) *Castratam morte Africani rem publicam*, et, *Stercus curiae Glauciam*; ne nimio maior, aut, quod saepius accidit, 16
minor; ne dissimilis: quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit haec vitia esse. Sed copia quoque modum egressa vitiosa est; praecipue in eadem specie. Sunt et durae, id est, a longinqua similitudine 17
ductae: ut *capitis nives*, et

Iuppiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

In illo vero plurimum erroris, quod ea, quae poetis, qui et omnia ad voluptatem referunt, et plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur, permissa sunt, convenire quidam etiam prosae putant. At ego in agen- 18
do nec *pastorem populi* auctore Homero dixerim: nec *volucres pennis remigare:* licet hoc [3]) Virgilius in apibus ac Daedalo speciosissime sit usus. Metaphora enim aut

---

1) *Abest* ut. 2) allegoriam. 3) *abest.*

vacantem occupare locum debet, aut, si in alienum ve plus valere eo, quod expellit.

Quod aliquanto paene etiam magis de synecdo
19 dicam. Nam translatio permovendis animis plerum et signandis rebus, ac sub oculos subiiciendis rep est: haec variare sermonem potest, ut ex uno plures telligamus, parte totum, specie genus, praecedenti sequentia, vel omnia haec contra; liberior poetis, qu
20 oratoribus. Nam prosa, ut *mucronem* pro gladio, *tectum* pro domo recipiet: ita non *puppim* pro navi, *abietem* pro tabellis. Et rursus, ut pro gladio *ferr* ita non pro equo *quadrupedem*. Maxime autem in or do valebit numerorum illa libertas. Nam et Livius sa sic dicit, *Romanus proelio victor:* cum Romanos vic significat. Et contra Cicero ad Brutum, *Populo*, inq *imposuimus, et oratores visi sumus*, cum de se tant
21 loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, etiam cotidiani sermonis usus recipit. Quidam συνεκδο vocant et, cum id in contextu sermonis, quod tacet accipimus: verbum enim ex verbo intelligi, quod in vitia ellipsis vocatur:

Arcades ad portas ruere[1].

22 Mihi hanc figuram esse magis placet. Illic ergo red tur. Aliud etiam intelligitur ex alio,

Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,

unde apparet noctem appropinquare. Id nescio an o tori conveniat, nisi in argumentando, cum rei sign est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat.

23 Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, qu est nominis pro nomine positio; cuius vis est, pro quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere: s ut ait Cicero, ὑπαλλαγήν rhetores dicunt. Haec inven ab inventore, et subiectas res[2]) ab obtinentibus sign cat: ut, *Cererem corruptam undis:* et

— *receptus*
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

24 Quod fit retrorsum[3]) durius. Refert autem, in quant dictus tropus oratorem sequatur. Nam, ut *Vulcanum* igne vulgo audimus, et *vario Marte pugnatum* erudi est sermo, et *Venerem* quam coitum dixisse magis cet: ita *Liberum* et *Cererem* pro vino et pane licenti

---

1) *Virgilii versus ex Aen. XI*, 142. *Intelligi vult* coeperunt. 2) inventa ab inv. et subiecta ab obt. 3) retro.

quam ut fori severitas ferat. Sicut ex eo, quod conti-
netur, usus recipit *bene moratas urbes*, et *poculum epo-
tum*, et *saeculum felix*. At id, quod contra est, raro 25
audeat quis, nisi poeta,

— *iam proximus ardet Ucalegon.*

Nisi forte hoc potius est, a possessore, quod possidetur:
ut *hominem devorari*, cuius patrimonium consumatur.
Quo modo fiunt innumerabiles species. Huius enim sunt 26
generis, cum ab Annibale *caesa apud Cannas sexaginta
milia* dicimus [1]), et carmina Virgilii [2]) *Virgilium*, *ve-
nisse* commeatus, qui afferantur: *sacrilegium deprehen-
sum*, non sacrilegum: *armorum scientiam habere*, non
artis. Illud quoque et poetis et oratoribus frequens, quo 27
id, quod efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. Nam
et carminum auctores,

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,

et,

Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus;

et orator *praecipitem iram*, *hilarem adolescentiam*, *segne
otium* dicet.

Est etiam huic tropo quaedam cum synecdoche vi- 28
cinia. Nam, cum dico *vultus hominis* pro vultu, dico
pluraliter, quod singulare est; sed non id ago, ut unum
ex multis intelligatur, (nam id est manifestum,) sed
nomen immuto: et, cum aurata tecta *aurea*, pusillum
ab ea [3]) discedo, quia non est nisi pars auratura. Quae
singula exequi minutioris est curae, etiam non oratorem
instruentibus [4]).

Antonomasia, quae aliquid pro nomine ponit, 29
poetis utroque [5]) modo frequentissima, et per epitheton,
quod [6]) detracto eo, cui apponitur, valet pro nomine,
Tydides, *Pelides*; et ex his, quae in quoque [7]) sunt
praecipua,

— *Divum pater atque hominum rex:*

et ex factis, quibus persona signatur,

— *Thalamo quae fixa reliquit Impius.*

Oratoribus etiamsi rarus eius rei, nonnullus tamen usus 30
est. Nam, ut *Tyditen* et *Peliden* non dixerint, ita dixe-
runt *impium* pro parricida, *eversorem* quoque *Carthagi-
nis et Numantiae* pro Scipione, et *Romanae eloquentiae*

---

1) *Adiicitur* et apud Tragicos ab Aegialeo, *quod tanquam glossam de sententia Spald. eiecimus.* 2) *abest.* 3) a vero. 4) instituentibus. 5) quoque. 6) quia. 7) quocunque.

consummata sint omnia, cum generare audemus ipsi
multa cotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa
πεποιημένα [2]) vocant, quae ex vocibus in usum re
quocunque modo declinantur, nobis permittimus,
sunt *Sullaturit* et *proscripturit*; atque *laureati* p
33 pro illo, lauro coronati, ex eadem fictione sunt.
* hoc feliciter evaluit: at contra *vio* pro eo, infeliciu
Graecis *obelisco*, *coludumo*, etc. dure etiam iunge
tamur, qui toleranter videre *septentriones* videmur

34 Eo magis necessaria *κατάχρησις*, quam recte
mus abusionem, quae non habentibus nomen
accommodat quod in proximo est: sic,

— *Equum divina Palladis arte Aedificant:*

35 et apud Tragicos, *Et iam leo pariet*, at pater est.
sunt haec, et *acetabula*, quidquid habent [3]); et *py:*
cuiuscunque materiae sunt; et *parricida*, matris q
aut fratris interfector. Discernendumque est hoc
a translatione genus, quia abusio est, ubi nomen d
translatio, ubi aliud fuit. Nam poetae solent ab
etiam in his rebus, quibus nomina sua sunt, vicini
36 tius uti: quod rarum in prosa est. Illa quoque qu
καταχρήσεις volunt esse, cum pro temeritate *virtus*,
pro luxuria *liberalitas* dicitur. A quibus ego qu
dissentio: namque [4]) in his non verbum pro verbo
tur, sed res pro re. Neque enim quisquam putat [5]) l
riam et liberalitatem idem significare: verum id,
sit, alius luxuriam esse dicit, alius liberalitatem: q
vis neutri dubium sit, haec esse diversa.

id est transumptio, quae ex alio tropo in alium [1]) velut
viam praestat: et rarissimus [2]), et maxime improprius,
Graecis tamen frequentior, qui *Centaurum* Chirona, et
νήσους θοὰς ὀξείας dicunt [3]). Nos quis ferat, si Verrem
suem, aut Laelium *doctum* nominemus? Est enim haec 38
in metalepsi natura, ut inter id, quod transfertur, sit
medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed prae-
bens transitum: quem tropum magis affectamus, ut ha-
bere videamur, quam ullo in loco desideramus. Nam
id [4]) eius frequentissimum exemplum est *cano*, *canto*,
dico: ita *cano*, *dico*. Interest medium illud *canto*. Nec 39
diutius in eo morandum: nihil enim usus admodum video,
nisi, ut dixi, in mediis [5]).

Cetera iam non significandi gratia, sed ad ornan-
dam [6]), non augendam orationem assumuntur. Ornat 40
enim ἐπίθετον, quod recte dicimus a p p o s i t u m: a
nonnullis s e q u e n s dicitur. Eo poetae et frequentius et
liberius utuntur. Namque illis satis est convenire id [7])
verbo, cui apponitur: itaque et *dentes albos* et *humida
vina* in iis non reprehendemus. Apud oratorem, nisi ali-
quid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si sine
illo, quod dicitur, minus est: qualia sunt, *O scelus ab-
ominandum, o deformem libidinem.* Exornatur autem res 41
tota maxime translationibus, *Cupiditas effrenata*, et *In-
sanae substructiones.* Et solet fieri aliis adiunctis epi-
theton tropus, ut apud Virgilium, *Turpis egestas*, et,
Tristis senectus. Verumtamen talis est ratio huiusce vir-
tutis, ut sine appositis nuda sit et velut incompta oratio,
oneretur tamen multis. Nam fit longa et impedita, ut 42
in quaestionibus eam iudices [8]) similem agmini totidem
lixas habenti, quot milites [9]), in quo et numerus est du-
plex, nec duplum virium: quanquam non singula modo,
sed etiam plura verba apponi solent: ut

Coniugio Anchise [10]) *Veneris dignate superbo.*

Sed hoc quoque modo duo verba, uni apposita, ne ver- 43
sum quidem decuerint. Sunt autem, quibus non videatur

---

1) ex alio in aliud. 2) *Praemittitur* t r o p u s et rarissimus. 3) *Sic vulgo. Codd. fere* qua scientaurum qui hirori est hoccona insulam *εμψιας θοας. Nos emendamus* qui Centaurum viriliorem et Ithacam insulam *νήσους* (vel *ὀξείας*) *θοάς. Vide Comment.* 4) *abest.* 5) *Ne hic quidem sanus videtur esse locus. Codd. fere* in comoediis. *De ceteris vide Comm.* 6) *Adiicitur* modo. 7) *abest.* 8) *Sic vulgo. Codd.* uti quaestionibus eam iungas. 9) *Adiicitur* quoque. *Porro pro* in quo *Amb.* 1. qui, *fort.* quia. 10) Anchisa.

hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necesse est s per, ut id, quod est appositum, si a proprio divis per se significet, et faciat antonomasiam. Nam, si di *Ille, qui Numantiam et Carthaginem evertit*, anto
44 masia est: si adieceris *Scipio*, appositum. Non po ergo non [1]) esse iunctum.

At ἀλληγορία, quam inversionem interpret tur, aut [2]) aliud verbis, aliud sensu ostendit, aut eti interim contrarium. Prius fit genus plerumque contin tis translationibus [3]), ut

O navis, referent in mare te novi
Fluctus: o quid agis? fortiter occupa
Portum,

totusque ille Horatii locus, quo navem pro re publi fluctus et tempestates [4]) pro bellis civilibus, portum
45 pace atque concordia dicit. Tale Lucretii

Avia Pieridum peragro loca,

et Virgilii

Sed nos immensum spatio confecimus aequor:
Et iam tempus equum fumantia solvere colla.

46 Sine translatione vero in Bucolicis,

Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique iugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteris iam fracta cacumina fa
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan [5]).

47 Hoc enim loco praeter nomen cetera propriis decisa s verbis: verum non pastor Menalcas, sed Virgilius intelligendus. Habet usum talis allegoriae frequen oratio, sed raro totius: plerumque apertis permixta. Tota apud Ciceronem talis est: *Hoc miror, hoc q ror* [6]), *quemquam hominem ita pessumdare alterum velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse navig*
48 Illud commixtum frequentissimum: *Equidem ceteras te pestates et procellas in illis duntaxat fluctibus contion semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adiecis *duntaxat fluctibus contionum*, esset allegoria: nunc e miscuit. Quo in genere et species ex arcessitis verl
49 venit, et intellectus ex propriis. Illud vero longe s ciosissimum genus orationis, in quo trium permixta

---

1) *abest* non *a codd. mss.* 2) *abest et hoc, et alterum* 3) *Verba* fit genus pl. cont. translationibus *absunt.* 4) fluctu tempestates. 5) Menalcam. 6) Hoc miror enim querorq 7) *Additur* verbis.

gratia, similitudinis, allegoriae, translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes et quantos aestus habet*[1]) *ratio comitiorum? Dies intermissus unus aut nox interposita saepe et perturbat omnia, et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.* Nam id quoque 50
in primis est custodiendum, ut, quo ex genere coeperis translationis, hoc desinas. Multi autem, cum initium a tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt: quae est inconsequentia rerum foedissima. Ceterum allegoria 51
parvis quoque ingeniis et cotidiano sermoni frequentissime servit. Nam illa in agendis causis iam detrita, *Pedem conferre*, et *Iugulum petere*, et *Sanguinem mittere*, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas, et emutatio[2]): et magis inopinata delectant. Ideoque iam in his amisimus modum, et gratiam rei nimia captatione consumpsimus. Est in exemplis 52
allegoria, si non praedicta ratione ponantur. Nam, ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Graeci omnes utuntur, ita plurima similia dici possunt. Haec allegoria, quae est obscurior, aenigma dicitur: vitium meo quidem iudicio, (si quidem dicere dilucide virtus,) quo tamen et poetae utuntur,

Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas?

et oratores nonnunquam: ut Caelius *quadrantariam Cly-* 53
taemnestram, et in triclinio coam, in cubiculo nolam. Namque et nunc quaedam solvuntur, et tum erant notiora, cum dicerentur: et aenigmata sunt tamen, nec ea, nisi quis interpretetur, intelligas.

In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, ironia est: illusionem vocant: quae aut pronuntiatione 54
intelligitur, aut persona, aut rei natura: nam, si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem. Quanquam in plurimis id tropis accidit, ut 55
intersit, quid de quoque[3]) dicatur: quia (quod dicitur alibi) verum est, et laudis simulatione detrahere, et vituperationis laudare, concessum esse. Quale est, *Quod*

---

1) *abest typographorum incuria.* 2) *Sic codd. sed scribendum fortasse* mutatio. *Vid.* 8, 2, 19. 3) *de coniect. Vulgo* quo. *Cod.* quo quo.

C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et d *subsortitionem eius in eo codice non haberet.*
56 tra, *Oratores visi sumus, et populo imposuimu* quando cum risu quodam contraria dicuntur ii intelligi volunt: quemadmodum in Clodium, *In tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vit*
57 *acta servavit.* Praeter haec usus est allegori tristia dicamus melioribus verbis, aut bonae r tia quaedam contrariis significemus, aliud textu et enumeravimus [1]). Haec si quis [2]) ignorat, Graeci nominibus appellent, σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸ
58 φρασιν, παροιμίαν dici sciat. Sunt etiam, qu non species allegoriae, sed ipsa tropos dicant [3] quidem ratione, quod illa obscurior sit, in his e aperte appareat, quid velimus. Cui accedit hoc quod genus, cum dividitur in species, nihil hab prium; ut arbor pinus, et olea, et cupressus, et per se nulla proprietas: allegoria vero habet proprium. Quod quo modo fieri potest, nisi ip
59 cies est? Sed utentium [4]) nihil refert. Adiici μυκτηρισμὸς, dissimulatus quidam, sed non late risus.

Pluribus autem verbis cum id, quod uno aut ribus certe dici potest, explicatur, περίφρασιν circuitum quendam [5]) eloquendi, qui nonnu necessitatem habet, quotiens dictu deformia ope
60 Sallustius, *Ad requisita naturae.* Interim ornatu solum, qui est apud poetas frequentissimus:

Tempus erat, quo prima quies mortalibus aeg
Incipit, et dono divum gratissima serpit.

61 Et apud oratores non rarus, semper tamen ast Quidquid enim significari brevius potest, et cum latius ostenditur, περίφρασις est: cui nomen Lati tum est, non sane aptum orationis [6]) virtuti, cir locutio. Verum hoc [7]) ut, cum decorem habet phrasis; ita, cum in vitium incidit, περισσολογία d Obstat enim, quidquid non adiuvat.

62 Hyperbaton quoque, id est verbi transgressi quoniam frequenter ratio comparationis et decor

---

1) *Locus nondum emendatus. Codd.* gratia aut quaeda trariis significemus aliud textum spectaco ei enumeravimus. *iicitur* profecto. 3) dicunt. 4) ad utendum. 5) *abest.* 6 aptum. 7) haec.

non immerito inter virtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera et dura, et dissoluta et hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, et, ut quodque oritur, ita proximis, etiamsi vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quaedam, et praesumen- 63
da, atque, ut in structuris lapidum impolitorum, loco, quo convenit, quodque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quo coagmentata se magis iungant, sed utendum iis, qualia sunt, eligendaeque sedes.
Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quam 64
opportuna ordinis mutatio. Neque alio ceris Platonis inventa sunt quattuor illa verba, quibus in illo pulcherrimo operum in Piraeeum se descendisse significat, plurimis modis scripta, quam [1]) quod eum quoque maxime facere experiretur. Verum id cum in [2]) duobus verbis 65
fit, ἀναστροφὴ dicitur, reversio quaedam: qualia sunt vulgo, *mecum*, *secum*: apud oratores et historicos *quibus de rebus*. At, cum decoris gratia trahitur [3]) longius verbum, proprie hyperbati tenet nomen [4]): *Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes.* Nam *in duas partes divisam esse* rectum erat, sed durum et incomptum.
Poetae quidem etiam verborum divisione faciunt trans- 66
gressionem [5]),

— *Hyperboreo septem subiecta trioni*,

quod oratio nequaquam recipiet. At id quidem est, propter quod, cum dicitur, tropus fit [6]), quia componendus est e duobus intellectus. Alioqui, ubi nihil ex signifi- 67
catione mutatum est, et structura sola variatur, figura potius verborum dici potest: sicut multi existimarunt. Longis autem hyperbatis et confusis [7]) quae vitia accidant, suo loco diximus.

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est haec decens veri superiectio. Virtus eius ex diverso par: augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut 68
enim plus facto dicimus, ut [8]) *Vomens frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit*; et [9])

---

1) *Adiecimus hoc verbum de coniectura.* 2) *abest.* 3) contrahitur. 4) *Adiicitur* ut. 5) divisionem faciunt, et transgressionem. 6) *Cod. opt.* At id quidem propter quod dici tropus fit. 7) sicut multi narrationem longis mutant hyperbatis. Ex confusis. 8) *abest.* 9) *abest.*

— *Geminique minantur In coelum scopuli.*

Aut res per similitudinem attollimus;

— *Credas innare revulsas Cycladas.*

69 Aut per comparationem, ut

— *Fulminis ocior alis.*

Aut signis quasi quibusdam,

Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas.

70 Vel translatione, ut ipsum illud *volaret.* Crescit interim hyperbole, alia insuper addita: ut Cicero in Antonium dicit, *Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae, si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.*
71 Exquisitam vero figuram huius rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro, quem inscripsit ὕμνους. Is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse:
72 ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem, *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris, (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos,) sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate, quae in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam neque Scyllam navibus, quam*
73 *istum in eodem freto fuisse arbitror.* Nec pauciora sunt genera minuendi:

— *Vix ossibus haerent.*

Et quod Cicero in quodam ioculari libello,

Fundum Vetto[1]) *vocat, quem possit*[2]) *mittere funda:*
Ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

Sed huius quoque rei servetur mensura quaedam. Quamvis est enim omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum; nec alia via magis in
74 κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cum praesertim minime sint ignota et obscura. Monere satis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit haec res frequentissime ad risum: qui si aptus est, ur-

---

1) Varro *de coniect.* 2) possim.

banitatis, sin aliter, stultitiae nomen assequitur. Est 75 autem in usu vulgo quoque, et inter ineruditos [1]), et apud rusticos: videlicet quia [2]) natura est omnibus augendi res minuendique [3]) cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyperbole virtus, cum res ipsa, de qua lo- 76 quendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici, quantum est, non potest: meliusque ultra, quam citra, stat oratio. Sed de hoc satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptae eloquentiae reddebamus, tractavimus.

1) eruditos. 2) quod a. 3) vel minuendi.

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER NONUS.

Libro nono haec continentur: De figuris sententiarum. De figuris verborum. De compositione.

QUOD DIFFERANT FIGURAE A TROPIS.

I. Cum sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quae σχήματα Graece vocantur, locus, ipsa rei natura coniunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimaverunt: quia sive ex hoc
2 duxerint nomen, quod sint formati quodam modo; sive ex eo, quod vertant orationem, unde et motus dicuntur; fatendum erit, esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem: nam et vim rebus adiiciunt, et gratiam praestant. Nec desunt, qui tropis figurarum
3 nomen imponant; quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promptu. Nam, quo modo quaedam in his species plane distant, manente tamen generali illa societate, quod utraque res a recta et simplici ratione cum aliqua dicendi virtute deflectitur: ita quaedam perquam tenui limite dividuntur: ut cum ironia tam inter figuras sententiae, quam inter tropos reperiatur; περίφρασιν autem et ὑπερβατὸν, et ὀνοματοποιΐαν, clari quoque auctores figuras verborum potius, quam tropos, dixerint.

4 Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur tropus sermo a naturali et principali signi-

catione translatus ad aliam, ornandae orationis gratia;
vel (ut plerique grammatici finiunt) dictio ab eo loco, in
quo propria est, translata in eum, in quo propria non
est. Figura (sicut nomine ipso patet) est conformatio
quaedam orationis, remota a communi et primum se of-
ferente ratione. Quare in tropis ponuntur verba alia pro 5
aliis, ut in *μεταφορᾷ*, *μετωνυμίᾳ*, *ἀντονομασίᾳ*, *μεταλήψει*,
συνεκδοχῇ, *καταχρήσει*, *ἀλληγορίᾳ*, plerumque *ὑπερβολῇ*.
Namque et rebus fit, et verbis. *Ὀνοματοποιΐα* fictio est
nominis: ergo hoc quoque pro aliis ponitur, quibus usuri
fuimus, si illud non fingeremus. *Περίφρασις* etiamsi fre- 6
quenter et id ipsum, in cuius locum assumitur, nomen
complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno. *Ἐπίθε-
τον*, quoniam plerumque antonomasiae pars est, coniun-
ctione eius fit tropus. In hyperbato commutatio est
ordinis: ideoque multi tropis hoc genus eximunt. Trans-
fert tamen verbum aut partem eius a suo loco in alienum.
Horum nihil in figuras cadit. Nam et propriis verbis, 7
et ordine collocatis figura fieri potest. Quomodo autem
ironia alia sit tropi, alia schematos, suo loco reddam.
Nomen enim fateor esse commune, et scio, quam multi-
plicem habeant, quamque scrupulosam disputationem:
sed ea non pertinet ad praesens meum propositum. Nihil
enim refert, quomodo appelletur utrumlibet eorum, si,
quid orationi prosit, apparet. Nec mutatur vocabulis vis
rerum. Et, sicut homines, si aliud acceperunt, quam 8
quod habuerant, nomen, iidem sunt tamen: ita haec, de
quibus loquimur, sive tropi, sive figurae dicentur, idem
efficient. Non enim nominibus prosunt, sed effectibus:
ut statum coniecturalem, an infitialem, an facti, an de
substantia nominemus, nihil interest, dum idem quaeri
sciamus. Optimum ergo in his sequi maxime recepta, 9
et rem ipsam, quocunque appellabitur modo, intelligere.
Illud tamen notandum, coire frequenter in easdem sen-
tentias et *τρόπον* et figuram. Tam enim translatis verbis,
quam propriis, figuratur oratio.

Est autem non mediocris inter auctores dissensio, 10
et quae vis nominis eius, et quot genera, et quae, quam-
que multae [1]) sint species. Quare primum intuendum
est, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus
modis dicitur: uno, qualiscunque forma sententiae; sicut
in corporibus, quibus, quoquo modo sunt composita,

---

1) quam multaeque.

11 utique habitus est aliquis: altero, quo proprie schema dicitur, in sensu vel sermone aliqua a vulgari et simplici specie cum ratione mutatio: sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. Itaque, cum in eosdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes continuo quis aut certe nimium frequenter incurrit, praecipere solemus 12 variandas figuras esse vitandae similitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis sermo habeat figuram; itemque *eadem figura* dicitur [1] *cursitare*, qua *lectitare*, id est eadem ratione, declinari. Quare illo intellectu priore et communi nihil non figuratum est. Quo si contenti sumus, non immerito Apollodorus, si tradenti Caecilio credimus, incomprehensibilia partis huius prae- 13 cepta existimarit. Sed, si habitus quidam et quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit a simplici atque in promptu posito dicendi modo poetice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit, aliam esse orationem *ἀσχημάτιστον*, id est carentem figuris, quod vitium non inter minima est, 14 aliam *ἐσχηματισμένην*, id est figuratam. Id ipsum tamen anguste Zoilus terminavit, qui id solum putaverit schema, quo aliud simulatur dici, quam dicitur: quod sane vulgo quoque sic accipi scio: unde et *figuratae controversiae* quaedam, de quibus paulo post dicam, vocantur. Ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi.

15 Genus eius unum quidam putaverunt, in hoc ipso diversas opiniones secuti. Nam hi, quia verborum mutatio sensus quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixerunt; illi, quia verba rebus accommodarentur, omnes in sensibus. Quarum utraque manifesta cavilla- 16 tio est. Nam et eadem dici solent aliter atque aliter, manetque sensus elocutione mutata; et figura sententiae plures habere verborum figuras potest. Illa est enim posita in concipienda cogitatione, haec in enuntianda: sed frequentissime coeunt: ut in hoc, *Iam iam, Dolabella, neque me tui neque tuorum liberum* [2]. Nam oratio a iudice aversa, in sententia: *iam iam* et *liberum*, in verbis sunt schemata.

17 Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est duas eius esse partes, *διανοίας*, id est mentis, vel sensus, vel sententiarum; nam his omnibus modis dictum est: et *λέξεως*, id est verborum, vel dictionis, vel elocu-

---

1) dici. 2) *Sequitur apud Ciceronem* (*in Verr.* I, 30) misereri potest.

tiae, vel sermonis, vel orationis; nam et variatur, et
nihil refert. Cornelius tamen Celsus adiicit verbis et 18
sententiis figuras colorum: nimia profecto novitatis cu-
piditate ductus. Nam quis ignorasse eruditum alioqui
virum credat, colores et sententias sensus esse? Quare,
sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari ne-
cesse est in sensu et in verbis.

Ut vero natura prius est concipere animo res, quam 19
enuntiare: ita de iis figuris ante est loquendum, quae
ad mentem pertinent: quarum quidem utilitas cum ma-
gna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel
maxime lucet. Nam, etsi minime videtur pertinere ad
probationem, qua figura quidque dicatur, facit tamen
credibilia, quae dicimus, et in animos iudicum, qua non
observatur, irrepit. Namque, ut in armorum certamine 20
adversos ictus, et rectas ac simplices manus cum videre,
tum etiam cavere ac propulsare facile est; aversae te-
ctaeque minus sunt observabiles; et aliud ostendisse,
quam petas, artis est: sic oratio, quae astu caret, pon-
dere modo et impulsu proeliatur; simulanti variantique
conatus in latera atque in terga incurrere datur, et
arma avocare, et velut nutu fallere. Iam vero affectus 21
nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multum
ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius
vultus ad id, quod efficere tendimus, compositus? Plu-
rimum tamen ad commendationem facit, sive in conci-
liandis agentis moribus, sive ad promerendum actioni
favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad
quaedam vel decentius indicanda vel tutius.

Sed antequam, quae cuique rei figura conveniat, 22
ostendo, dicendum est, nequaquam eas esse tam multas,
quam sint a quibusdam constitutae. Neque enim me
movent nomina illa, quae fingere utique Graecis promptis-
simum est. Ante omnia igitur illi, qui totidem figuras 23
putant, quot affectus, repudiandi: non quia affectus non
sint quaedam qualitates[1]) mentis; sed quia figura, quam
non communiter, sed proprie nominamus, non sit sim-
plex rei cuiuscunque enuntiatio. Quapropter in dicendo
irasci, dolere, misereri, timere, confidere, contemnere,
non sunt figurae; non magis, quam suadere, minari,
rogare, excusare. Sed fallit parum intuentes, quod in- 24
veniunt in omnibus his locis figuras, et earum exempla

---

1) sit quaedam qualitas.

ex orationibus excerpunt. Neque enim pars ulla dicendi est, quae non recipere eas possit. Sed aliud est admittere figuram, aliud figuram esse. Neque enim verebor explicandae rei gratia frequentiorem eiusdem nominis
25 repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in irascente, deprecante, miserante figuram, scio: sed non ideo irasci, misereri, deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediam quandam (ut arbitror) secutus viam: ut neque omnis sermo schema iudicaretur, neque ea sola, quae haberent aliquam remotam ab usu communi fictionem: sed quae essent clarissima, et ad movendum auditorem valerent plurimum: quem duobus ab eo libris tractatum locum ad litteram subieci, ne fraudarem legentes iudicio maximi auctoris.

26 In tertio de Oratore ita scriptum est: *In perpetua autem oratione, cum et coniunctionis lenitatem, et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio*
27 *sententiarum atque verborum. Nam et commoratio una in re permultum movet, et illustris explanatio, rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio: quae et in exponenda re plurimum valet, et ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis, qui audiant* [1]*), illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: et huic contraria saepe percursio est: et ad plus intelligendum, quam dixeris, significatio: et distincte concisa brevitas, et extenuatio:*
28 *et huic adiuncta illusio, a praeceptis Caesaris non abhorrens: et ab re digressio; in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit: propositioque, quid sis dicturus: et ab eo, quod est dictum, seiunctio: et reditus ad propositum: et iteratio: et*
29 *rationis apta conclusio: tum augendi minuendive causa veritatis superlatio* [2]*), atque traiectio: et rogatio, atque huic finitima quasi percontatio: expositioque sententiae suae: tum illa, quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, cum in oratione non contentione, sed*
30 *sermone tractatur: deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio, vel ante, vel post quam dixeris, vel cum aliquid a te ipso reiicias. Praemunitio etiam est ad id,*

---

1) audient. 2) *Codd. optt.* supralatio.

quod aggrediare: et reiectio in alium: communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio: morum ac vitae imitatio, vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel gravis- 31 *simum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio: tum duo illa, quae maxime movent, similitudo, et exemplum: digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio. Vox* 32 *quaedam libera, atque etiam effrenatior, augendi causa: iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio, atque exsecratio. His fere luminibus illustrant orationem* 33 *sententiae. Orationis autem ipsius, tanquam armorum, est vel ad usum comminatio et quasi petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias: et paululum immutatum verbum atque deflexum: et eiusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio, et in eadem verba impetus, et concursio, et adiunctio, et progressio: et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio, et revocatio verbi: et illa, quae similiter desinunt, aut quae cadunt similiter*[1]*), aut quae paribus paria referuntur, aut quae sunt inter se similia. Est* 34 *etiam gradatio quaedam, et conversio, et verborum concinna transgressio: et contrarium, et dissolutum, et declinatio, et reprehensio, et exclamatio, et imminutio; et quod in multis casibus ponitur, et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula, et ad propositum subiecta ratio, et item in distributis supposita ratio: et permissio, et rursus alia dubitatio, et impro-* 35 *visum quiddam: et dinumeratio, et alia correctio, et dissipatio, et continuatum, et interruptum, et imago, et sibi ipsi responsio, et immutatio, et disiunctio, et ordo, et relatio, et digressio, et circumscriptio. Haec enim* 36 *sunt fere, atque horum similia, vel plura etiam esse possunt, quae sententiis orationem verborumque conformationibus illuminent.*

Eadem sunt in Oratore plurima, non omnia tamen, et paulo magis distincta: quia post orationis et senten-

1) *Verba* aut quae cadunt similiter *absunt a codd. optt.*

tiarum figuras tertium quendam subiecit locum, ad alias
37 (ut ipse ait) quasi virtutes dicendi pertinentem. *Et re-*
liqua, ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lu-
mina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim
similia illis, quae in amplo ornatu scenae aut fori ap-
pellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod ex-
38 *cellant. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis*
lumina, et quodam modo insignia: cum aut duplicantur
iteranturque verba, aut breviter commutata ponuntur:
aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio, aut in idem
coniicitur, aut utrumque: aut adiungitur idem iteratum,
aut idem ad extremum refertur: aut continenter unum
verbum non in eadem sententia ponitur: aut cum simili-
39 *ter vel cadunt verba, vel desinunt: aut multis modis*
contrariis relata contraria: aut cum gradatim sursum
versus reditur: aut cum demptis coniunctionibus dissolute
plura dicuntur: aut cum aliquid praetereuntes, cur id
faciamus, ostendimus: aut cum corrigimus nosmet ipsos,
quasi reprehendentes: aut si est aliqua exclamatio vel
admirationis vel conquestionis: aut cum eiusdem nominis
40 *casus saepius commutantur. Sententiarum ornamenta*
maiora sunt: quibus quia frequentissime Demosthenes
utitur, sunt qui putent, idcirco eius eloquentiam maxime
esse laudabilem. Et vere[1]) *nullus fere ab eo locus sine*
quadam conformatione sententiae dicitur: nec aliud quic-
quam est dicere, nisi omnes aut certe plerasque aliqua
41 *specie illuminare sententias. Quas cum tu optime, Bru-*
te, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis?
tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem
expetimus, ut verset saepe multis modis eadem, et in
una re haereat, in eademque commoretur[2]) *sententia.*
42 *Saepe etiam ut extenuet aliquid: saepe ut irrideat: ut*
declinet a proposito, deflectatque sententiam: ut propo-
nat, quid dicturus sit: ut, cum transegerit iam aliquid,
definiat: ut se ipse revocet: ut, quod dixerit[3]), *iteret:*
ut argumentum ratione concludat: ut interrogando ur-
geat: ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respon-
43 *deat: ut contra ac dicat, accipi et sentiri velit: ut*
addubitet, quid potius, aut quo modo dicat: ut dividat
in partes: ut aliquid relinquat ac negligat: ut ante
praemuniat: ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam

---

1) Enimvero. 2) modis eandem et unam rem, et haereat in eadem commoreturque. 3) dixit.

in adversarium conferat: ut saepe cum iis, qui audiunt,
nonnunquam etiam cum adversario quasi deliberet: ut 44
hominum mores sermonesque describat: ut muta quaedam
loquentia inducat: ut ab eo, quod agitur, avertat ani-
mos: ut saepe in hilaritatem risumve convertat: ut ante
occupet, quod videatur [1]) *opponi: ut comparet similitu-*
dines: ut utatur exemplis: ut aliud alii tribuens disper-
tiat: ut interpellatorem coerceat: ut aliquid reticere se
dicat: ut denuntiet, quid caveat: ut liberius quid audeat:
ut irascatur etiam: ut obiurget aliquando: ut deprece-
tur: ut supplicet: ut medeatur: ut a proposito declinet
aliquantulum: ut optet: ut execretur: ut fiat iis, apud
quos dicet, familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi 45
virtutes sequetur [2])*: brevitatem petet* [3])*: saepe etiam rem*
dicendo subiiciet oculis, saepe supra feret, quam fieri
possit: significatio saepe erit maior, quam oratio: saepe
hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio. Hoc in
genere (nam quasi silvam vides) omnis eluceat oportet
eloquentiae magnitudo.

DE FIGURIS SENTENTIARUM.

II. Ergo cui latius complecti conformationes verbo-
rum ac sententiarum placuerit, habet, quod sequatur:
nec affirmare ausim, quicquam esse melius; sed haec ad
propositi mei rationem legat. Nam mihi de his senten-
tiarum figuris dicere in animo est, quae ab illo sim-
plici modo indicandi recedunt: quod idem multis doctissi-
mis viris video placuisse. Omnia tamen illa, etiam quae 2
sunt alterius modi lumina, adeo sunt virtutes orationis,
ut sine iis nulla intelligi fere possit oratio. Nam quo-
modo iudex doceri potest, si desit illustris explanatio,
propositio, promissio, finitio, seiunctio, expositio sen-
tentiae suae, rationis apta conclusio, praemunitio, simi-
litudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio,
interpellantis coercitio, contentio, purgatio, laesio? Quid 3
vero agit omnino eloquentia detractis amplificandi mi-
nuendique rationibus? Quarum prior desiderat illam plus
quam dixeris significationem, id est, ἔμφασιν, et super-
lationem [4]) veritatis, et traiectionem: haec altera exte-
nuationem, deprecationemque. Qui affectus erunt vel

---

1) videat. 2) sequatur. 3) brev. si res petet. 4) *Vid. ad* X, 1, 29.

concitati detracta voce libera, effrenatiore iracundia, ob-
iurgatione, optatione, execratione? vel illi mitiores, nisi
adiuvantur commendatione, conciliatione, ad hilaritatem
4 impulsione? Quae delectatio, aut quod mediocriter saltem
docti hominis indicium, nisi alia repetitione, alia com-
moratione infigere; digredi a re, et redire ad propositum
suum scierit: removere a se, in alium traiicere: quae
relinquenda, quae contemnenda sint, iudicare? Motus
est in his orationis atque actus: quibus detractis iacet, et
5 velut agitante corpus spiritu caret. Quae cum adesse
debent, tum disponenda atque varianda sunt, ut audito-
rem, quod in fidibus fieri videmus, omni sono mulceant.
Verum ea plerumque recta sunt, nec se fingunt et con-
fitentur. Admittunt autem (ut dixi) figuras: quod vel ex
proxima doceri potest.
6 Quid enim tam commune, quam interrogare, vel
percontari? Nam utroque utimur indifferenter, quan-
quam alterum noscendi, alterum arguendi gratia videtur
adhiberi. At ea res, utrocunque dicitur modo, etiam
multiplex habet schema. Incipiamus enim ab iis, quibus
acrior ac vehementior fit probatio, quod primo loco po-
7 suimus. Simplex est sic rogare,

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

Figuratum autem, quotiens non sciscitandi gratia assu-
mitur, sed instandi: *Quid enim tuus ille, Tubero, de-
strictus in acie Pharsalica gladius agebat?* et, *Quous-
que tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* et,
Patere tua consilia non sentis? et totus denique hic
8 locus. Quanto enim magis ardet, quam si diceretur, *Diu
abuteris patientia nostra:* et, *Patent tua consilia.* Inter-
rogamus etiam, quod negari non possit: *Dixitne tandem
causam C. Fidiculanius Falcula?* Aut ubi respondendi
difficilis est ratio, ut vulgo uti solemus, *Quo modo? qui
fieri potest?* Aut invidiae gratia, ut Medea apud Sene-
9 cam, *Quas peti terras iubes?* Aut miserationis, ut
Sinon apud Virgilium,

*Heu quae me tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere?* —

Aut instandi, et auferendae dissimulationis: ut Asinius,
*Audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamen-
10 tum reprehendimus.* Totum hoc plenum est varietatis:
nam et indignationi convenit,

— *Et quisquam numen Iunonis adoret?*

Et admirationi,

— Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? —

Est interim acrius imperandi genus, 11

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur?

Et ipsi nosmet rogamus: quale est illud Terentianum, *Quid igitur faciam?* Est aliqua etiam in respondendo 12
figura, cum aliud interroganti, ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur; tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset? *Et innocens*, inquit; tum declinandi, quod est frequentissimum: *Quaero, an occideris hominem?* respondetur, *Latronem. An fundum occupaveris?* respondetur, *Meum.* Ut con- 13
fessionem praecedat defensio: ut apud Virgilium in Bucolicis dicenti,

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis? —

occurritur, *An mihi cantando victus non redderet ille?* Cui est confinis dissimulatio, non alibi quam in risu po- 14
sita, ideoque tractata suo loco. Nam serio si fiat, pro confessione est. Ceterum et interrogandi se ipsum, et respondendi sibi, solent esse non ingratae vices: ut Cicero pro Ligario, *Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddidit.* Aliter pro Caelio ficta in- 15
terrogatione: *Dicet aliquis, Haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?* et totus locus. Deinde, *Ego, si quis, iudices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiae fuit*, et cetera. Cui diversum est, cum alium rogaveris, non expectare responsum, et statim subiicere: *Domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas.* Quod schema quidam per suggestionem vocant. Fit et comparatione: *Uter* 16
igitur facilius suae sententiae rationem reddet? Et aliis modis tum brevius, tum latius, tum de una re, tum de pluribus.

Mire vero in causis valet praesumptio, quae πρόληψις dicitur, cum id, quod obiici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus rarum est[1]), et praecipue prooemio convenit. Sed, quanquam generis unius, diversas 17
tamen species habet. Est enim quaedam praemunitio, qualis Ciceronis contra Q. Caecilium, quod ad accusandum descendat, qui semper defenderit: quaedam confes-

1) *de vetere coniectura. Vulgo* parum.

sio, ut pro Rabirio Postumo, quem sua quoque sententia reprehendendum fatetur, quod pecuniam regi crediderit: quaedam praedictio, ut, *Dicam enim non augendi criminis gratia:* quaedam emendatio, ut, *Rogo ignoscatis mihi, si longius sum evectus:* frequentissima praeparatio, cum pluribus verbis, vel quare facturi quid
18 simus, vel quare fecerimus, dici solet. Verborum quoque vis ac proprietas confirmatur vel praesumptione: *Quanquam illa non poena, sed prohibitio sceleris fuit,* aut reprehensione, *Cives, cives, inquam, si hoc eos nomine appellari fas est.*

19 Affert aliquam fidem veritatis et dubitatio, cum simulamus quaerere nos, unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit? cuiusmodi exemplis plena sunt omnia: sed unum interim sufficit, *Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse infamiam iudicii corrupti*
20 *etc.* Hoc etiam in praeteritum valet: nam et dubitasse nos fingimus.

A quo schemate non procul abest illa, quae dicitur communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Domitilla[1], *Nescit trepida, quid liceat feminae, quid coniugem deceat: forte vos in illa sollicitudine obvios casus miserae mulieri obtulit: tu*
21 *frater, vos, paterni amici, quod consilium datis?* aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum, *Quid suadetis?* et, *Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit?* ut Cato: *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis?* Et alibi, *Communem rem agi*
22 *putatote, ac vos huic rei praepositos esse.* Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum subiungimus, quod et per se schema est: ut in Verrem Cicero, *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut praedam aliquam?* Deinde, cum diu suspendisset iudicum animos, subiecit, quod multo esset improbius. Hoc Celsus sus-
23 tentationem vocat. Est autem duplex; nam contra frequenter, cum expectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid, quod sit leve, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed, quia non tantum per communicationem fieri solet, παράδοξον alii nominarunt, id est inopinatum.
24 Illis non accedo, qui schema esse existimant etiam, si quid nobis ipsis dicamus inexpectatum accidisse: ut Pollio

1) Cloantilla.

Nunquam fore credidi, iudices, ut, reo Scauro, ne quid in eius iudicio gratia valeret, precarer. Paene idem fons est illius, quam permissionem vocant, qui communicationis: cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus aestimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque, ut Calvus Vatinio, *Perfrica frontem, et dic te digniorem, qui praetor fieres, quam Catonem.*

Quae vero sunt augendis affectibus accommodatae 26
figurae, constant maxime simulatione. Namque et irasci nos, et gaudere, et timere, et admirari, et dolere, et indignari, et optare, quaeque sunt similia his, fingimus. Unde sunt illa: *Liberatus sum: respiravi;* et, *Bene habet;* et, *Quae amentia est haec? O tempora, o mores!* et, *Miserum me! consumptis enim lacrimis infixus tamen pectori haeret dolor;* et

— *Magnae nunc hiscite terrae.*

Quod exclamationem quidam vocant, ponuntque inter 27
figuras orationis. Haec quotiens vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur; sed assimulata et arte composita procul dubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Graeci παῤῥησίαν. Quid enim minus figuratum, quam vera libertas? Sed frequenter sub hac 28
facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario, *Suscepto bello, Caesar, gesto iam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te:* non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa vero sententia, *Quid* 29
autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hōc eum demeretur, cuius mala fuerat.

Illa adhuc audaciora, et maiorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum, quae προσωποποιΐαι dicuntur. Mire namque cum variant orationem, tum excitant. His et adversariorum cogitationes, velut 30
secum loquentium, protrahimus: quae tamen ita demum a fide non abhorreant, si ea locutos finxerimus, quae cogitasse eos non sit absurdum: et nostros cum aliis sermones, et aliorum inter se, credibiliter introducimus: et suadendo, obiurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc ge- 31
nere dicendi, et inferos excitare, concessum est. Urbes etiam populique vocem accipiunt. Ac sunt quidam, qui

has demum προσωποποιΐας dicant, in quibus et corpora et verba fingimus; sermones hominum assimulatos dicere διαλόγους malunt, quod Latinorum quidam dixerunt ser-
32 mocinationem. Ego, iam recepto more, utrumque eodem modo appellavi. Nam certe sermo fingi non potest, ut non personae sermo fingatur. Sed in his, quae natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: *Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica sic loquatur, M. Tulli, quid agis?* Illud audacius genus: *Quae tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum iam aliquot annis facinus extitit, nisi per*
33 *te.* Commode etiam aut nobis aliquas ante oculos esse rerum, personarum, vocum imagines fingimus, aut eadem adversariis aut iudicibus non accidere miramur: qualia sunt, *Videtur mihi*, et, *Nonne videtur tibi?* Sed magna quaedam vis eloquentiae desideratur. Falsa enim et incredibilia natura necesse est aut magis moveant, quia supra vera sunt: aut pro vanis accipiantur, quia vera
34 non sunt. Ut dicta autem quaedam, ita scripta quoque fingi solent: quod facit Asinius pro Liburnia, *Mater mea, quae mihi tum carissima, tum dulcissima fuit, quaeque mihi vixit, bisque eodem die vitam dedit*, et reliqua: deinde, *exheres esto.* Haec cum per se figura est, tum duplicatur, quotiens, sicut in hac causa, ad
35 imitationem alterius scripturae componitur. Nam contra recitabatur testamentum, *P. Novanius Gallio, cui ego omnia meritissimo volo et debeo, pro eius animi in me summa voluntate*, et adiectis deinceps aliis, *heres esto.* Incipit esse quodammodo παρῳδή quod nomen ductum a canticis ad aliorum similitudinem modulatis, abusive etiam in versificationis ac sermonum imitatione servatur.
36 Sed formas quoque fingimus saepe, ut Famam Virgilius, ut Voluptatem ac Virtutem (quemadmodum a Xenophonte traditur) Prodicus, ut Mortem ac Vitam, quas conten-
37 dentes in Satura tradit Ennius. Est et incertae personae ficta oratio: *Hic aliquis*, et, *Dicat aliquis.* Est et iactus sine persona sermo,

Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles.

Quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιΐα accedit illa, quae est orationis per detractionem: detractum est enim, quis diceret. Vertitur interim προσωποποιΐα in speciem narrandi. Unde apud historicos reperiuntur obliquae allocutiones: ut in T. Livii primo statim *Urbes*

quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac dii iuvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere.

Aversus quoque a iudice sermo, qui dicitur 38 ἀποστροφὴ, mire movet, sive adversarios invadimus, *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica?* sive ad invocationem aliquam convertimur, *Vos enim iam ego, Albani tumuli atque luci:* sive ad invidiosam implorationem, *O leges Porciae, legesque Semproniae!* Sed 39 illa quoque vocatur aversio, quae a proposita quaestione abducit audientem,

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuravi. —

Quod fit et multis et variis figuris, cum aut aliud expectasse nos, aut maius aliquid timuisse simulamus, aut plus videri posse ignorantibus: quale est prooemium pro Caelio.

Illa vero (ut ait Cicero) sub oculos subiectio 40 tum fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed, ut sit gesta, ostenditur: nec universa, sed per partes: quem locum proximo libro subiecimus evidentiae: et Celsus hoc nomen isti figurae dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur, proposita quaedam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur, quam audiri: *Ipse, inflammatus scelere ac furore, in forum venit: ardebant oculi: toto ex ore crudelitas eminebat.* Nec solum, 41 quae facta sint aut fiant, sed etiam, quae futura sint aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hoc Cicero pro Milone, quae facturus fuerit Clodius, si praeturam invasisset. Sed haec quidem translatio temporum, quae proprie μετάστασις dicitur, in διατυπώσει verecundior apud priores fuit. Praeponebant enim talia, *Credite vos intueri:* ut Cicero, *Haec, quae non vidistis oculis, animis cernere potestis.* Novi vero, et praecipue declamatores, 42 audacius, nec mehercule sine motu quodam imaginantur: ut et Seneca ista in controversia, cuius summa est, quod pater filium et novercam, inducente altero filio, in adulterio deprehensos occidit: *Duc, sequor: accipe hanc senilem manum, et quocunque vis imprime.* Et post 43 paulo, *Aspice, inquit, quod diu non credidisti. Ego vero non video, nox oboritur, et crassa caligo.* Habet haec figura manifestius aliquid. Non enim narrari res, sed agi videtur. Locorum quoque dilucida et significans 44 descriptio eidem virtuti assignatur a quibusdam: alii τοπογραφίαν dicunt.

Εἰρωνείαν, inveni, qui dissimulationem vocarent: quo nomine quia parum totius huius figurae vires videntur ostendi, nimirum, sicut in plerisque, erimus Graeca appellatione contenti. Igitur *εἰρωνεία,* quae est schema, ab illa, quae est tropos [1]), genere ipso nihil admodum distat: (in utroque enim contrarium ei, quod dicitur, intelligendum est:) species vero prudentius in-
45 tuenti, diversas esse facile est deprehendere. Primum, quod tropos apertior est: et, quanquam aliud dicit ac sentit, non aliud tamen simulat. Nam et omnia circa fere recta sunt: ut illud in Catilinam, *A quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti.* In duobus demum verbis est ironia, ergo etiam
46 brevior est tropos. At in figura totius voluntatis fictio est, apparens magis, quam confessa: ut illic verba sint verbis diversa, hic sensus sermonis voci, et tota interim causae conformatio: cum etiam vita universa ironiam habere videatur; qualis est visa Socratis. Nam ideo dictus *εἴρων,* agens imperitum et admiratorem [2]) aliorum tanquam sapientium: ut, quemadmodum *ἀλληγορίαν* facit continua *μεταφορὰ*, sic hoc schema faciat tropos ille con-
47 textus [3]). Quaedam vero genera huius figurae nullam cum tropis habent societatem: ut illa statim prima, quae dicitur a negando, quam nonnulli *ἀντίφρασιν* vocant, *Non agam tecum iure summo, non dicam, quod forsitan obtinerem:* et, *Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam?* et, *Mitto illam primam libidinis iniuriam:* et, *Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt de HS septin-
48 gentis milibus:* et, *Possum dicere.* Quibus generibus per totas interim quaestiones decurrimus, ut Cicero, *Hoc ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus dicerem. Εἰρωνεία* est et cum similes imperantibus vel permittentibus sumus,

I, sequere Italiam ventis.

49 Et, cum ea, quae nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acrius fit, cum eadem in nobis sunt, et in adversariis non sunt:

— *Meque timoris*
Argue tu, Drance, quando tot caedis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

---

1) tropus. *Item post.* 2) et admirator. 3) troporum ille contextus *de coniect. Regii.*

Quod idem contra valet, cum aut ea, quae a nobis absunt, aut etiam quae in adversarios recidunt, quasi fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

Nec in personis tantum, sed et in rebus versatur haec 50
contraria dicendi, quam quae intelligi velis, ratio, ut totum pro Quinto Ligario prooemium, et illae elevationes, *Videlicet, O dii boni!*

Scilicet is superis labor est.

Et ille pro Oppio locus, *O amorem mirum! O benivolen-* 51
tiam singularem! Non procul absunt ab hac simulatione res inter se similes, confessio nihil nocitura, qualis est, *Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum:* et concessio, cum aliquid etiam iniquum videmur causae fiducia pati, *Metum virgarum nauarchus nobilissimae civitatis pretio redemit; humanum est:* et pro Cluentio de invidia, *Dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis:* tertia consensio, ut pro eodem, iudicium esse corruptum. Haec evidentior figura 52
est, cum alicui rei assentimur, quae est futura pro nobis: verum id accidere sine adversarii vitio non potest. Quaedam etiam velut laudamus, ut Cicero in Verrem circa crimen Apollonii Drepanitani, *Gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico.*
Interim augemus crimina, quae ex facili aut diluere pos- 53
simus, aut negare, quod est frequentius, quam ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam gravia: ut pro Roscio Cicero, cum immanitatem parricidii, quanquam per se manifestam, tamen etiam vi orationis exaggerat.

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Cel- 54
sus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, et ipsa ostendit aliquid affectus vel irae; ut,

Quos ego — sed motos praestat componere fluctus:

vel sollicitudinis, et quasi religionis, *An huius ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de nostrum enim omnium — non audeo totum dicere:* cui simile est
in prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis: vel alio trans- 55
eundi gratia, *Cominius autem — tametsi ignoscite mihi, iudices.* In quo est et illa (si tamen inter schemata numerari debet, cum aliis etiam pars causae videatur) digressio: abit enim causa in laudes Cn. Pompeii. Idque
fieri etiam sine ἀποσιωπήσει potuit. Nam brevior illa, 56

ut ait Cicero, a re digressio plurimis fit modis. Sed haec exempli gratia sufficient: *Tum C. Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est: hoc, quaeso, iudices, diligenter attendite:* et pro Milone, *Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia*
57 *minabatur.* Est alia non quidem reticentia, quae sit imperfecti sermonis, sed tamen praecisa, velut ante legitimum finem, oratio: ut illud, *Nimis urgeo, commoveri videtur adolescens:* et, *Quid plura? ipsum adolescentem dicere audistis.*

58 Imitatio morum alienorum, quae ἠθοποιΐα, vel, ut alii malunt, μίμησις dicitur, iam inter leniores affectus numerari potest. Est enim posita fere in eludendo: sed versatur et in factis et in dictis. In factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum: in dictis, quale est apud Terentium,

At ego nesciebam, quorsum tu ires. Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis.

59 Sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis imitatio est per relationem, nisi quod frequentius asseverat, quam eludit: *Dicebam habere eos actorem Q. Caecilium.* Sunt et illa iucunda, et ad commendationem cum varietate tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quae simplicem quandam et non praeparatam ostendendo
60 orationem, minus nos suspectos iudici faciunt. Hinc est quasi poenitentia dicti: ut pro Caelio, *Sed quid ego ita gravem personam introduxi?* Et quibus utimur vulgo, *Imprudens incidi.* Vel cum quaerere nos, quid dicamus, fingimus, *Quid reliquum est?* et, *Num quid omisi?* et cum ibidem invenire, ut ait Cicero, *Unum etiam mihi reliquum huiusmodi crimen est:* et, *Aliud*
61 *ex alio succurrit mihi.* Unde etiam venusti transitus fiunt; non, quia transitus ipse sit schema: ut Cicero, narrato Pisonis exemplo, qui anulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, velut hoc in memoriam inductus adiecit, *Hic modo me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos aureos abstulisse!* Et cum aliqua velut ignoramus, *Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? Recte admones, Polyclitum*[1])
62 *esse dicebant.* Quod quidem non in hoc tantum valet.

1) Polycletum. *Illud Ambr.* 1.

Quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud efficimus: sicut hic Cicero consequitur, ne, cum morbum in signis atque tabulis obiiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone et Salamine id agit, ut minore invidia cladis apud Chaeroneam acceptae laboret. 63 Faciunt illa quoque iucundam orationem, aliqua mentione habita differre et deponere apud memoriam iudicis, et reposcere quae deposueris, et separare quaedam schemate aliquo, (non enim est ipsa per se iteratio schema,) et excipere aliqua, et dare actioni varios velut vultus. Gaudet enim res varietate: et sicut oculi diversarum aspectu rerum magis detinentur; ita semper animis praestat, in quod se velut novum intendant.

64 Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur: ut apud Virgilium

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Dēgere more ferae? —

Quanquam enim de matrimonio quaeritur Dido, tamen huc erumpit eius affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Alind apud Ovidium genus, apud quem Zmyrna nutrici amorem patris sic confitetur,

— *O, dixit, felicem coniuge matrem!*

65 Huic vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod et frequentissimum est, et expectari maxime credo, veniendum est: in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus: non utique contrarium, ut in *εἰρωνεία*, sed aliud latens, et auditori quasi inveniendum: quod, ut supra ostendi, iam fere solum schema a nostris vocatur, et unde controversiae figuratae dicuntur. 66 Eius triplex usus est, unus, si dicere palam parum tutum est; alter, si non decet; tertius, qui venustatis modo gratia adhibetur, et ipsa novitate ac varietate magis, quam si relatio sit recta, delectat.

Ex his, quod est primum, frequens in scholis est. 67 Nam et pactiones deponentium imperium tyrannorum, et post civile bellum senatus consulta finguntur, et capitale est obiicere anteacta: ut, quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed schematum condicio non eadem est. Quamlibet enim apertum, quod modo et aliter intelligi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantum, non etiam offensa vitatur. 68 Quod si ambiguitate

sententiae possit eludi, nemo non illi furto favet. Vera
negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessi-
tatem; sed aliam huic similem, verum multo ad agendum
difficiliorem, cum personae potentes obstant, sine quarum
69 reprehensione teneri causa non possit. Ideoque parcius
et circumspectius faciendum est: quia nihil interest, quo-
modo offendas: et aperta figura perdit hoc ipsum, quod
figura est. Ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive
intelligatur, sive non intelligatur. Sed licet modum ad-
hibere. In primis, ne sint manifestae. Non erunt autem,
si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur: ut
in suspecta nuru, *Duxi uxorem, quae patri placuit:*
70 aut, quod est multo ineptius, compositionibus ambiguis;
ut in illa controversia, in qua infamis amore filiae vir-
ginis pater raptam eam interrogat, a quo vitiata sit, *Quis*
71 *te*, inquit, *rapuit? Tu, pater, nescis?* Res ipsae perdu-
cant iudicem ad suspicionem, et amoliamur cetera, ut
hoc solum supersit; in quo multum etiam affectus iuvant,
et interrupta silentio dictio, et cunctationes. Sic enim
fiet, ut iudex quaerat illud nescio quid ipse, quod for-
tasse non crederet, si audiret: et ei, quod a se inven-
72 tum existimat, credat. Sed ne si optimae quidem sint,
esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figurae ape-
riuntur, nec offensae minus habent, sed auctoritatis. Nec
pudor videtur, quod non palam obiicias, sed diffidentia.
In summa, sic maxime iudex credit figuris, si nos putat
73 nolle dicere. Equidem et in personas incidi tales, et
in rem quoque, (quod est magis rarum,) quae obtineri
nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quae subiecisse
dicebatur mariti testamentum, et dicebantur chirogra-
phum marito expiranti heredes dedisse: et verum erat.
74 Nam, quia per leges institui uxor non poterat heres, id
fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicom-
missum pervenirent. Et caput quidem tueri facile erat,
si hoc diceremus palam: sed peribat hereditas. Ita ergo
fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum,
delatores non possent apprehendere ut dictum: et con-
tigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinio-
nem iactantiae, nisi probare voluissem, in foro quoque
75 esse his figuris locum. Quaedam etiam, quae probare
non possis, figura potius spargenda sunt. Haeret enim
nonnunquam telum illud occultum, et hoc ipso, quod
non apparet, eximi non potest; si idem dicas palam, et
defenditur, et probandum est.

Cum autem obstat nobis personae reverentia, 76
quod secundum posuimus genus,) tanto cautius dicendum
st, quanto validius bonos inhibet pudor, quam metus.
lic vero tegere nos iudex, quod sciamus, et verba vi
uadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto
iinus aut ipsi, in quos dicimus, aut iudices, aut assi-
tentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si velle nos
redant? Aut quid interest, quomodo dicatur, cum et 77
es et animus intelligitur? Quid dicendo denique pro-
cimus, nisi ut palam sit, facere nos, quod ipsi sciamus
on esse faciendum? Atqui praecipue prima, quibus
raecipere coeperam, tempora hoc vitio laborarunt. Di-
ebant enim libenter tales controversias, quae difficultatis
ratia placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum 78
enus approbari nisi maximis viribus non potest: haec
everticula et anfractus suffugia sunt infirmitatis: ut qui
ursu parum valent, flexu eludunt [1]): cum haec, quae
ffectatur, ratio sententiarum non procul a ratione io-
andi abhorreat. Adiuvat etiam, quod auditor gaudet
ntelligere, et favet ingenio suo, et alio dicente se lau-
at. Itaque non solum, si persona obstaret rectae ora- 79
ioni, (quo in genere saepius modo quam figuris opus
st,) decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locum
tiam, ubi inutiles ac nefariae essent: ut si pater, qui
nfamem in matrem [2]) filium secreto occidisset, reus ma-
ae tractationis, iacularetur in uxorem obliquis sententiis.
Nam quid impurius, quam retinuisse talem? Quid porro 80
am contrarium, quam eum, qui accusetur, quia sum-
num nefas suspicatus de uxore videatur, confirmare id
psa defensione, quod diluendum est? At, si iudicum
umerent animum, scirent, quam eiusmodi actionem la-
turi non fuissent: multoque etiam minus, cum in paren-
tes abominanda crimina spargerentur. Et quatenus huc 81
incidimus, paulo plus scholis demus. Nam et in his
educatur orator, et in eo, quomodo declamatur, positum
est etiam, quomodo agatur. Dicendum ergo de iis quo-
que, in quibus non asperas figuras, sed palam contrarias
causae plerique fecerunt. *Tyrannidis affectatae damna-*
tus torqueatur, ut conscios indicet: accusator eius optet,
quod volet. Patrem qui damnavit optat, ne is torque-
atur: pater ei contradicit. Nemo se tenuit agens pro 82
patre, quin figuras in filium faceret, tanquam illum con-

---

1) eludant. 2) *Sic libri, sed scribendum videtur* in matre.

scium in tormentis nominaturus. Quo quid stultius?
Nam cum hoc iudices intellexerint, aut non torquebitur,
83 cum ideo torqueri velit: aut torto non credetur. At
credibile est, hoc eum velle. Fortasse: dissimulet ergo,
ut efficiat. Sed nobis (declamatoribus dico) quid proderit
hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo si vere ageretur,
similiter consilium illud latens prodidissemus? Quid si
neque utique verum est, et habere alias hic damnatus
contradicendi causas potest, vel quod legem conservandam
putet, vel quod nolit accusatori debere beneficium, vel
(quod ego maxime sequerer) ut innocentem se in tor-
84 mentis pertendat? Quare ne illud quidem semper
succurret sic dicentibus, *Patrocinium hoc voluit, qui*
controversiam finxit. Fortasse enim noluit: sed esto
voluerit: continuone, si ille stulte cogitavit, nobis quo-
que stulte dicendum est? At ego in causis agendis fre-
85 quenter non puto intuendum, quid litigator velit. Est et
ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quos-
dam dicere, aliud velle: praecipue cum in themate est
aliquem, ut sibi mori liceat, postulare: ut in illa contro-
versia, *Qui aliquando fortiter fecerat, et alio tempore*
petierat, ut militia vacaret ex lege, quod quinqua-
narius esset, adversante filio ire in aciem coactus
deseruit. Filius, qui fortiter eodem proelio fecerat,
incolumitatem eius optat: contradicit pater. Non enim,
86 inquiunt, *mori vult, sed invidiam filio facere.* Equidem
rideo, quod illi sic timent, tanquam ipsi morituri, et in
consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa
voluntariam mortem, causarum quoque, quas habet factus
87 ex viro forti desertor. Sed in una controversia sequi
contrarium supervacuum est. Ego in universum neque
oratoris puto esse unquam praevaricari, neque litem in-
telligo, in qua pars utraque idem velit: neque tam stultum
quemquam, qui, si vivere vult, mortem potius male
88 petat, quam omnino non petat. Non tamen nego, esse
controversias huiusmodi figuratas: ut est illa, *Reus par-*
ricidii, quod fratrem occidisset, damnatum iri videbatur:
pater pro testimonio dixit, eum se iubente fecisse: ab-
solutum abdicat. Nam neque in totum filio parcit, nec,
quod priore iudicio affirmavit, mutare palam potest, et ut
non durat ultra poenam abdicationis, ita abdicat tamen:
et alioqui figura in patre plus facit, quam licet, in filio
minus. Ut autem nemo contra id, quod vult, dicit, ita
89 potest melius aliquid velle, quam dicit: quo modo ille

abdicatus, qui a patre, ut filium expositum et ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat, revocari fortasse mavult: non tamen, quod petit, non vult. Est 90
latens et illa significatio, qua, cum ius asperius petitur a iudice, fit tamen spes aliqua clementiae, non palam, ne paciscamur, sed per quandam credibilem suspicionem; ut in multis controversiis, sed in hac quoque: *Raptor, nisi intra trigesimum diem et raptae patrem et suum exoraverit, pereat: qui exorato raptae patre suum non exorat, agit cum eo dementiae.* Nam si promittat hic 91
pater, lis tollitur: si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe videatur, et a se iudicem avertat. Latro igitur optime, *Occides ergo? Si potero.* Remissius, et pro suo ingenio, pater Gallio, *Dura, anime, dura: here fortior fuisti.* Confinia sunt his celebrata apud Graecos 92
schemata, per quae res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut urbem *apud deos deponerent:* quia durum erat dicere, ut *relinquerent.* Et, qui Victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse.* Totum autem allegoriae simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle. Quaesitum etiam est, quomodo respon- 93
deri contra figuras oporteret. Et quidam semper ex diverso asperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sane frequentissime faciendum est: aliter enim dilui obiecta non possunt, utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt. At cum maledicta sunt tantum, et non intelligere interim bonae conscientiae est. Atque etiam si fuerint crebriores figurae, quam 94
ut dissimulari possint, postulandum est, nescio quid illud, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, obiiciant palam: aut certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id iudices non modo intelligant, sed etiam credant. Utilis etiam ali- 95
quando dissimulatio est, ut in eo, (nota enim fabula est) qui, cum esset contra eum dictum, *Iura per patroni tui cineres*, paratum se esse respondit: et iudex condicione usus est, clamante multum advocato, schemata de rerum natura tolli: ut protinus etiam praeceptum sit, eiusmodi figuris utendum temere non esse.

Tertium est genus, in quo sola melius dicendi 96
petitur occasio: ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium, *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab*

97 *se deos placari posse arbitrabatur.* Ironia quoque in ho genere materiae frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliam rem alia intelligetur: ut adversu tyrannum, qui sub pacto abolitionis dominationem depo suerat, agit competitor, *Mihi in te dicere non licet, tu*
98 *in me dic, et potes: nuper te volui occidere.* Frequens illud est, nec magnopere captandum, quod petitur a iu reiurando: ut pro exheredato, *Ita mihi contingat heredi filio mori.* Nam et in totum iurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit: et est a Seneca dictum eleganter, non patronorum hoc esse, sed testium. Nec meretur fidem, qui sententiolae gratia iurat: nisi si
99 potest tam bene, quam Demosthenes, ut supra dixi. Levissimum autem longe genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodiam, *Praesertim quam omnes amicam omnium potius, quam cuiusquam inimicam putaverunt.*

100 Comparationem equidem video figuram non esse, cum sit interim probationis, interim etiam causae genus: et sit talis eius forma, qualis est pro Murena, *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut, quo contendit, mature cum exercitu perveniat: te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat,* et ce-
101 tera. Nescio an orationis potius quam sententiae sit. Id enim solum mutatur, quod non universa universis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamen et non negligens auctor Visellius in hac eam parte posuerunt. Rutilius quidem Lupus in utroque genere, idque ἀντίθετον vocat.

102 Praeter illa vero, quae Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia et idem Rutilius Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui temporis, cuius quattuor libros in unum suum transtulit, et Celsus, videlicet Rutilio accedens, posuerunt schemata:
103 Consummationem, quam Graecus διαλλαγὴν [1]) vocat, cum plura argumenta ad unum effectum deducuntur: Consequens, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus: Collectionem, qui apud illum est συλλογισμός· Minas, idem κατάπληξιν: Exhortationem, παραινετικόν. Quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam ex his,
104 de quibus locuti sumus, figuram accipit. Praeter haec Celsus excludere, asseverare, detrectare, excitare iudi-

---

1) *Hoc verbum non verum. Codd.* διαμαρην, διαματιν. *Puto* διαμονήν.

cem, proverbiis uti, et versibus, et ioco, et invidia, et invocatione, intendere crimen, quod est *δείνωσις*, adulari, ignoscere, fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere, figuras putat. Partitionem quoque, et propo- 105 sitionem, et divisionem, et rerum duarum cognationem, quod est, ut idem valeant, quae videntur esse diversa, ut non is demum sit veneficus, qui vitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem; quod est in parte finitionis. Rutilius, sive Gorgias, *ἀναγκαῖον*, *ἀνάμνησιν*, *ἀν-* 106 *θυποφορὰν*, *ἀντίῤῥησιν*, *παραύξησιν*, *προέκθεσιν*, quod est dicere, quid fieri oportuerit, deinde quid factum sit: *ἐναντιότητα*, unde sint enthymemata *κατ' αἰτίασιν*· *μετάληψιν* etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, 107 quanquam paucissimas faciat figuras, *ἐνθύμημα* tamen, quod commentum vocat, et, rationem appellans, *ἐπιχείρημα* inter eas habet. Quod quidem recipit quodammodo et Celsus: nam, consequens an epichirema sit, dubitat. Visellius adiicit et sententiam. Invenio, qui aggregent his *διασκευὰς*, *ἀπαγορεύσεις*, *παραδιηγήσεις*. Sed ut haec non sunt schemata, sic alia vel sint forsitan, ac nos fugerint, vel etiam nova fieri adhuc possint, eiusdem tamen naturae, cuius sunt ea, de quibus dictum est.

DE FIGURIS VERBORUM.

III. Verborum vero figurae et mutatae sunt semper, et, utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, paene iam, quidquid loquimur, figura est: ut *hac re invidere*, non, ut omnes veteres, et Cicero praecipue, *hanc rem:* et, *incumbere illi*, non *in illum:* et *plenum vino*, non *vini:* et *huic*, non *hunc adulari*, iam dicitur, et mille alia: utinamque non peiora vincant. Verum schemata *λέξεως* 2 duorum sunt generum: alterum loquendi rationem vocant, alterum maxime collocatione exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Esset enim orationis schema vitium, si non peteretur, sed accideret. Verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque 3 defenditur, saepe etiam ratione quadam. Ideoque, cum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur. Una tamen in re maxime utilis, ut cotidiani ac semper eodem modo

formati sermonis fastidium levet, et nos a vulgari dicendi
4 genere defendat. Qua si quis parce, et, cum res poscet, utetur, velut asperso quodam condimento iucundior erit: at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. Quanquam sunt quaedam figurae ita receptae, ut paene iam hoc ipsum nomen effugerint; quae etiamsi fuerint crebriores, consuetas aures minus ferient.
5 Nam secretae, et extra vulgarem usum positae, ideoque magis nobiles, ut novitate excitant, ita copia satiant: nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, et ex omnibus
6 latebris extractas congestasque declarant. Fiunt ergo et circa genus figurae in nominibus: nam et *oculis capti talpae*, et *timidi damae* dicuntur a Virgilio: sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur: tamque mares esse talpas damasque quam feminas, certum est: et in verbis, ut, *fabricatus est gladium*, et, *inimicum pu-*
7 *nitus est.* Quod mirum minus est, quod in natura verborum est, et, quae facimus, patiendi modo saepe dicere; ut *arbitror*, *suspicor*: et contra faciendi, quae patimur; ut *vapulo:* ideoque frequens permutatio est, et pleraque utroque modo efferuntur, *luxuriatur*, *luxuriat; fluctua-*
8 *tur*, *fluctuat; assentior*, *assentio.* Est figura et in numero, vel cum singulari pluralis subiungitur, *Gladio pugnacissima gens Romani; gens* enim ex multis: vel ex diverso,

— Qui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

9 Ex illis enim, qui non risere, hic quem non dignata. In Satura,

— Et nostrum istud vivere triste Aspexi,

cum infinito verbo sit usus pro appellatione: nostram enim vitam vult intelligi. Utimur et verbo pro participio,

Magnum dat ferre talentum,

tanquam *ferendum:* et participio pro verbo, *Volo datum.*
10 Interim etiam dubitari potest, cui vitio simile sit schema, ut in hoc,

Virtus est vitium fugere: —

aut enim partes orationis mutat, ex illo, *Virtus est fuga vitiorum;* aut casus, ex illo, *Virtutis est vitium fugere:* multo tamen hoc utroque excitatius. Iunguntur interim schemata, *Sthenelus sciens pugnae:* est enim, *scitus*
11 *Sthenelus pugnandi.* Transferuntur et tempora, *Timarchides negat esse ei periculum a securi*, (praesens enim pro praeterito positum est) et status,

Hoc Ithacus velit:

et, ne morer, per omnia genera, per quae fit soloecismus. Haec quoque est; quam ἑτέρωσιν vocant: cui non 12 dissimilis ἐξαλλαγή dicitur, ut apud Sallustium *Neque ea res falsum me habuit:* et *Duci probare.* Ex quibus fere praeter novitatem brevitas etiam peti solet. Unde eousque processum est, ut *non poeniturum* pro non acturo poenitentiam: et *visuros* ad videndum missos idem auctor dixerit. Quae ille quidem fecerit schemata; an idem vo- 13 cari possint, videndum, quia recepta sint. Nam receptis etiam vulgo auctore contenti sumus. Ut nunc evaluit *rebus agentibus*, quod Pollio in Labieno damnat: et, *contumeliam fecit*, quod a Cicerone reprehendi notum est: *affici* enim *contumelia* dicebant. Alia commendatio ve- 14 tustatis, cuius amator unice Virgilius fuit,

Vel cum se pavidum contra mea iurgia iactat:
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat.

Quorum similia apud veteres tragicos comicosque sunt plurima. Illud et in consuetudine remansit, *Enimvero.* His amplius apud eundem: 15

Nam quis te iuvenum confidentissime —

quo sermonis initium fit. Et

Tam magis illa tremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.

Quod est versum ex illo, *Quam magis aerumna urget, Tam magis ad malefaciendum viget.* Pleni talibus anti- 16 qui: sicut initio Eunuchi Terentius *Quid igitur faciam?* inquit. *Allusit* [1]) *tandem leno.* Catullus in Epithalamio,

— *Dum innupta manet, dum cara suis est,*

cum prius *dum* significet *quoad*, sequens *usque eo.* Ex 17 Graeco vero translata vel Sallustii plurima, quale est, *Vulgus amat fieri:* vel Horatii (nam is maxime probat hoc:)

— *Nec ciceris, nec longae invidit avenae.*

Et Virgilii,

— *Tyrrhenum navigat aequor.*

Et iam vulgatum actis quoque, *Saucius pectus.* Ex ea- 18 dem parte figurarum a d d i t i o et a b i e c t i o est. Illaque prior videri potest supervacua, sed non sine gratia est:

Nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi —

---

1) *Hoc verum non videtur, neque comici locum quisquam dum* [illegible]*nit. Codd. optt.* alius in tandem.

Potest enim deesse alterum *nam*. Et apud Horatiur illud,

— —[1] Fabriciumque,
Hunc, et intonsis Curium capillis —

Et detractiones, quae in complexu sermonis, aut vitiun habent, aut figuram, ut,

Accede ad ignem: iam calesces plus satis.

19 *Plus* enim *quam satis* est. Nam de altera, quae detractione, pluribus adiiciendum est. Utimur vulgo et comparativis pro absolutis, ut se quis *infirmiorem* esse dicet: duo inter se comparativa committimus, *Si te, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a*
20 *me, quam quisquam crudelius factum esse dicat.* Sunt et illa non similia soloecismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quae et tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicamus,

Sed nos immensum spatiis confecimus aequor:

et de pluribus singulariter,

Haud secus ac patriis acer Romanus in armis.

21 Specie diversa, sed genere eadem et haec sunt,

Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem.
Ne mihi tum molles sub divo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas:

non enim nescio cui alii prius, nec postea sibi uni, sed omnibus praecipit. Et de nobis loquimur tanquam de
22 aliis, *Dicit Servius, negat Tullius.* Et nostra persona utimur pro aliena, et alios pro aliis fingimus. Utriusque rei exemplum pro Caecina. Pisonem, adversae partis advocatum, alloquens Cicero dicit, *Restituisse te dixti: nego me ex edicto praetoris restitutum esse:* verum enim illud *restituisse* Aebutius dixit; Caecina, *nego me ex edicto praetoris restitutum esse:* et ipsum *dixti*,
23 excussa syllaba, figura in verbo. Illa quoque ex eodem genere possunt videri: unum quod interpositionem vel interclusionem dicimus, Graeci παρένθεσιν, παρέμπτωσιν [1]) vocant, dum continuationi sermonis medius aliquis sensus intervenit, *Ego cum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem;* cui adiiciunt hy-
24 perbaton, quod inter tropos esse noluerunt: alterum, quod est eius figurae sententiarum, quae ἀποστροφὴ dicitur simile, sed non sensum mutat, verum formam eloquendi

---

1) *abest.*

— Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, et te, maxime Caesar.

Acutius adhuc in Polydoro: 25

Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

Ii qui tam parva momenta nominibus discreverunt, μετάβασιν vocant, quam et aliter fieri putant:

Quid loquor? aut ubi sum?

Coniunxit autem παρένθεσιν et ἀποστροφὴν Virgilius illo 26
loco,

Haud procul inde citae Metium in diversa quadrigae
Distulerant, (at tu dictis Albane maneres!)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.

Haec schemata, aut his similia, quae erunt per mutatio- 27
nem, adiectionem, detractionem, ordinem, et convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum: et habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse iucundus est. Quod continget, si neque supra modum multae fuerint, nec eiusdem generis aut iunctae, aut frequentes: quia satietatem, ut varietas earum, ita raritas effugit.

Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione 28
positum est loquendi, sed ipsis sensibus cum gratiam, tum etiam vires accommodat. E quibus primum sit, quod fit per adiectionem. Plura sunt genera. Nam et verba geminantur, vel amplificandi gratia: ut, *Occidi, occidi, non Sp. Maelium;* alterum est enim, quod indicat, alterum, quod affirmat: vel miserandi, ut:

Ah Corydon, Corydon —

Quae eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevan- 29
dum convertitur. Similis geminationis post aliquam interiectionem repetitio est, sed paulo etiam vehementior, *Bona, miserum me! (consumptis enim lacrimis tamen infixus animo haeret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii acerbissimae voci subiecta praeconis. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* Et ab iisdem verbis plura acriter et instanter incipiunt, 30
Nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? et in iisdem desinunt, *Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.* Quanquam hoc exemplum ad aliud quoque schema perti- 31

net, cuius et initia inter se et fines iidem sunt, *quis* *quis*, *Appius* et *Appius*. Quale est, *Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformarunt? Carthaginienses. Qui
32 sunt, qui sibi ignosci postulant? Carthaginienses.* Etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo huius esse loci potius dixi: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum; illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis; ille aciem instruit. Tu caves, ne consultores tui; ille, ne urbs
33 aut castra capiantur.* Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: *Ille tenet et scit, ut hostium copiae; tu, ut aquae pluviae arceantur. Ille exercitatur in propagandis finibus, tu in regendis.*
34 Possunt media quoque respondere vel primis; ut

Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda:

vel ultimis, *Haec navis onusta praeda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex praeda.* Nec quisquam dubitabit idem fieri posse iteratis utrinque mediis. Respondent primis et ultima, *Multi et graves dolores inventi parentibus,*
35 *et propinquis multi.* Est et illud repetendi genus quod semel proposita iterat et dividit,

Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo
Iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi.

ἐπάνοδος dicitur Graece, nostri regressionem vocant.
36 Nec solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contra: *Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur.* Interim variatur casibus haec et generibus iteratio, *Magnus est labor dicendi, magna res est:* et apud Rutilium longa περιόδῳ[1], sed haec initia sententiarum sunt, *Pater hic tuus? patrem nunc appellas? patri tu filius es?* fit casibus modo
37 hoc schema, quod πολύπτωτον vocant. Constat et aliis etiam modis, ut pro Cluentio, *Quod autem tempus veneni dandi? illo die? in illa frequentia? Per quem porro datum? unde sumptum? quae porro interceptio po-*
38 *culi? cur non de integro autem datum?* Hanc rerum coniunctam diversitatem Caecilius μεταβολὴν vocat: qualis est pro Cluentio locus in Oppianicum, *Illum tabula*

1) περιόδοις

publicas Larini censorias corrupisse decuriones universi iudicaverunt: cum illo nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum ex tam multis cognatis et affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit, et deinceps adhuc multa. Ut haec in unum congeruntur, ita contra 39
illa dispersa sunt, quae a Cicerone dissipata dici puto,

Hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
Arborei fetus alibi,

et deinceps. Illa vero apud Ciceronem mira figurarum 40
mixtura deprehenditur, in qua et primo verbo longo post intervallo redditum est ultimum, et media primis, et mediis ultima congruunt: *Vestrum iam hic factum deprehenditur, Patres conscripti, non meum: ac pulcherrimum quidem factum: verum, ut dixi, non meum, sed vestrum.* Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν vocant, 41
quae fit ex permixtis figuris, ut supra dixi, utque se habet epistola ad Brutum, *Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio, et redierim per Cn. Pompeium, et ego ergo cum redierim.* Et in iisdem sententiis crebrio- 42
ribus mutata declinationibus iteratione verborum: ut apud Persium,

— Usque adeone
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Et apud Ciceronem, *Neque enim poterant iudicio et hi damnari, qui iudicabant* [1]). Sed sensus quoque toti, 43
quemadmodum coeperunt, desinunt [2]): *Venit ex Asia. Hoc ipsum quam novum* [3])? *Tribunus plebis venit ex Asia.* In eadem tamen periodo et verbum ultimum primo refertur: tertium iam sermone adiectum est, *Verumtamen venit.* Interim sententia quidem repetitur, sed eodem verborum ordine, *Quid Cleomenes facere potuit? Non enim possum quemquam insimulare falso. Quid, inquam, Cleomenes magnopere facere potuit?* Prioris sententiae 44
verbum ultimum ac sequentis primum frequenter est idem: quo quidem schemate utuntur poetae saepius,

Pierides, vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: *Hic tamen vivit: vivit? immo vero etiam in senatum venit.* Aliquando, sicut in 45
geminatione verborum diximus, initia quoque et clausulae sententiarum aliis, sed non alio tendentibus verbis, inter

1) *de coniectura. Vulgo* Neque enim poterat iudicio (s. ind.) et his damnatis qui iudicabantur (s. indic.) 2) desinent. 3) bonum.

se consonant. Initia hoc modo, *Dediderim periculis omnibus, obtulerim insidiis, obiecerim invidiae.* Rursus clausulae: ibidem statim, *Vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos iudicastis.* Hoc alii συνωνυμίαν, alii disiunctionem vocant, utrumque (etiamsi est diversum) recte. Nam est nominum idem significantium separatio. Congregantur quoque verba idem significantia: *Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egre-*
46 *dere aliquando ex urbe: patent portae: proficiscere.* Et in eundem alio libro, *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Hoc Caecilio πλεονασμὸς videtur, id est, abundans super necessitatem oratio: sicut illa, *Vidi oculos ante ipse meos.* In illo enim *vidi* inest *ipse.* Verum id, ut alio quoque loco dixi, cum supervacua oneratur adiectione, vitium est: cum auget manifestam sententiam, sicut hic, virtus. *Vidi, ipse, ante oculos*, totidem sunt affectus.
47 Cur tamen haec proprie nomine tali notarit, non video. Nam et geminatio et repetitio et qualiscunque adiectio πλεονασμὸς videri potest. Nec verba modo, sed sensus quoque idem facientes, acervantur: *Perturbatio istum mentis, et quaedam scelerum offusa caligo, et ardentes furiarum faces excitarunt.*

48 Congeruntur et diversa: *Mulier, tyranni saeva crudelitas, patris amor, ira praeceps, temeritas, dementia.* Et apud Ovidium,

Sed grave Nereidum numen, sed corniger Ammon,
Sed quae visceribus veniebat bellua ponti,
Exsaturanda meis —

49 Inveni, qui et hoc πλοκὴν vocaret: *Quaero ab inimicis, sintne haec investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta* [1]), *extincta per me?* cui non assentior, cum sint unius figurae et mixtae quoque, et idem et diversum significantia, quod et ipsum διαλλαγὴν vocant. *Investigata, comperta, patefacta* aliud ostendunt; *sublata, deleta, extincta* sunt inter se similia, sed non etiam
50 prioribus. Et hoc autem exemplum, et superius, aliam quoque efficiunt figuram, quae, quia coniunctionibus caret, dissolutio vocatur; apta, cum quid instantius dicimus: nam et singula inculcantur, et quasi plura fiunt. Ideoque utimur hac figura non in [2]) singulis modo verbis, sed sententiis etiam: ut Cicero dicit contra contionem Metelli, *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri,*

---

1) delata *Spald. sed typogr. errore.* 2) *abest a codd. mss.*

ad senatum adduci iussi; in senatu sunt positi, et totus hic locus talis est[1]). Hoc genus βραχυλογίαν vocant, quae potest esse copulata dissolutio. Contrarium id est schema, quod coniunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc 51
πολυσύνδετον dicitur. Hoc est vel iisdem saepius repetitis; ut,

— *Tectumque, laremque,*
Armaque, Amyclaeumque canem, Cressamque pharetram:

vel diversis, *Arma virumque — Multum ille et terris —* 52
Multa quoque. Adverbia quoque et pronomina varian- 53
tur, *Hic illum vidi iuvenem, — Bis senos cui nostra dies, — Hic mihi responsum primus dedit ille petenti.* Sed utrumque coacervatio, et tantum iuncta aut dissoluta. Omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed varia, et 54
ut cuique fingenti placuit. Fons quidem unus, quia acriora facit et instantiora, quae dicimus, et vim quandam prae se ferentia velut saepius erumpentis affectus.

G r a d a t i o, quae dicitur κλῖμαξ, apertiorem habet artem, et magis affectatam, ideoque esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adiectionis; repetit enim, quae 55
dicta sunt: et, priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius exemplum ex Graeco notissimo transferatur, *Non enim dixi quidem, sed non scripsi: nec scripsi quidem, sed non obii legationem: nec obii quidem, sed non persuasi Thebanis.* Sint[2]) tamen tradita 56
et Latina: *Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit.* Et Calvi, *Non ergo magis pecuniarum repetundarum, quam maiestatis, neque maiestatis magis, quam Plautiae legis, neque Plautiae legis magis, quam ambitus, neque ambitus magis, quam omnium legum iudicia perierunt*[3]). Invenitur apud poe- 57
tas quoque, ut apud Homerum de sceptro, quod a Iove ad Agamemnonem usque deducit: et apud nostrum etiam tragicum,

Iove propagatus est, ut perhibent, Tantalus,
Ex Tantalo ortus Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

At quae per d e t r a c t i o n e m fiunt figurae, brevitatis 58
novitatisque maxime gratiam petunt: quarum una est ea, quam libro proximo in figuras ex συνεκδοχῇ distuli, cum subtractum verbum aliquod satis ex ceteris intelligitur:

1) *Verba* talis est *absunt.* 2) sit. 3) *Pro extremis duobus verbis in optt. codd. legitur* est.

ut Caelius in Antonium, *Stupere gaudio Graecus.* Simul enim auditur *coepit.* Cicero ad Brutum, *Sermo nullus scilicet nisi de te: quid enim potius? Tum Flavius, Cras, inquit, tabellarii, et ego ibidem has inter coe-*
59 *nam exaravi.* Cui similia sunt illa, meo quidem iudicio, in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur,

Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.

60 Hanc quidam aposiopesin putant, frustra. Nam, illa quid taceat, incertum est, aut certe longiore*sermone explicandum: hic unum verbum, et manifestum quidem, desideratur: quae si aposiopesis est, nihil non, in quo
61 deest aliquid, idem appellabitur. Ego ne illud quidem aposiopesin semper voco, in quo res quaecunque relinquitur intelligenda, ut aeque[1]) in epistolis Cicero, *Data Lupercalibus, quo die Antonius Caesari:* non enim obticuit aut lusit, quia nihil hic aliud intelligi poterat,
62 quam hoc, *diadema imposuit.* Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum, cui coniunctiones eximuntur. Tertia, quae dicitur συνεζευγμένον, in qua unum ad verbum plures sententiae referuntur, quarum unaquaeque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut praeposito verbo, ad quod reliqua respiciant: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia;* aut illato, quo plura cluduntur: *Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam a turpitudine, aut metus*
63 *a periculo, aut ratio a furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequentibus sufficiat. Iungit autem et diversos sexus, ut cum marem feminamque *filios* dicimus: et singularia pluralibus miscet.
64 Sed haec adeo sunt vulgaria, ut sibi artem figurarum asserere non possint. Illud plane figura est, qua diversa sermonis forma coniungitur,

— *Sociis tunc, arma capessant,*
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.

Quamvis enim pars *bello* posterior participio insistat, utrique convenit illud *edico.* Non utique detractionis gratia factam coniunctionem συνοικείωσιν vocant, quae duas res diversas colligat: *Tam deest avaro, quod habet,*
65 *quam quod non habet.* Huic diversam volunt esse distinctionem, cui dant nomen παραδιαστολήν, qua similia discernuntur: *Cum te pro astuto sapientem appelles, pro*

---

1) est, quae.

confidente fortem, pro illiberali diligentem. Quod totum pendet ex finitione, ideoque, an figura sit, dubito. Cui contraria est ea, qua fit ex vicinia transitus [1]) ad diversa ut similia, — *Brevis esse laboro, Obscurus fio*, et quae sequuntur.

66 Tertium est genus figurarum, quod aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis convertit in se aures, et excitat. Hinc est παρονομασία, quae dicitur annominatio. Ea non uno modo fieri solet, sed ex vicinia quadam praedicti nominis ducta, casibus declinatur: ut Domitius Afer pro Domitilla [2]), *Mulier omnium rerum imperita, in omnibus rebus infelix.* 67 Et cum verbo idem verbum plus significanter [3]) subiungitur, *Quando homo, hostis homo.* Quibus exemplis sum in aliud usus: sed in uno facilis est geminatio. Παρονομασίᾳ ei contrarium est, quod eodem verbo quasi falsum arguitur, *Quae lex privatis hominibus esse lex non videbatur.* 68 Cui confinis est ἀντανάκλασις, eiusdem verbi contraria significatio. Cum Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam *expectaret*, et ille dixisset, *se vero non expectare: Immo*, inquit, *rogo expectes.* Non ex eodem, sed ex diverso, vicinum accipitur, cum *supplicio* afficiendum dicas, quem *supplicatione* dignum iudicaris. 69 Aliter quoque voces aut eaedem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantum vel correptione mutatae: quod etiam in iocis frigidum, equidem tradi inter praecepta miror: eorumque exempla vitandi potius, quam imitandi gratia, pono. 70 *Amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Avium dulcedo ad ăvium ducit:* et apud Ovidium ludentem,

Cur ego non dicam, Furia, te furiam?

71 Cornificius hanc traductionem vocat, videlicet alterius intellectus ad alterum. Sed elegantius, quod est positum in distinguenda rei proprietate: *Hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quae praepositionibus in contrarium mutantur, *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur.* Melius atque acrius, quod cum figura iucundum est, tum etiam sensu valet, *Emit morte immortalitatem.* 72 Illa leviora, *Non Pisonum, sed pistorum;* et, *Ex oratore arator.* Pessimum vero, *Ne patres conscripti videantur*

---

1) quae ex vicinia transit. 2) Cloantilla. 3) *Fort.* significans.

circumscripti; Raro evenit, sed vehementer venit. Sic contingit, ut aliquis sensus vehemens et acer venustatem aliquam, non eodem ex verbo non dissonam, accipiat.
73 Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis, re infecta redierat, *Non exigo, ut immoriaris legationi, immorare.* Nam et valet sensus ipse, et in verbis tantum distantibus iucunde consonat vox, praesertim non captata, sed velut oblata: cum altero suo sit usus, alterum ab ad-
74 versario acceperit. Magnae veteribus curae fuit, gratiam dicendi et paribus et contrariis [1]) acquirere. Gorgias in hoc immodicus; copiosus, aetate prima utique, Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verum et modum adhibuit non ingratae (nisi copia redundet) voluptati, et rem, alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida et inanis affectatio, cum in acres incidit sensus, innata videtur esse, non arcessita.
75 Similium fere quadruplex ratio est. Nam est primum, quotiens verbum verbo [2]) aut non dissimile valde quaeritur, ut

— *Puppesque tuae, pubesque tuorum;*

et, *Sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma;* et, *Non enim tam spes laudanda, quam res est:* aut certe par et [3]) extremis syllabis conso-
76 nans, *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque, quotiens in sententias acres incidit, pulchrum est: *Quantum possis, in eo semper experire, ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut plerisque placuit. Cleosteleus [4]) πάρισον existimat, quod
77 sit e membris non dissimilibus. Secundum, ut clausula similiter cadat, vel iisdem in [5]) ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον, similem duarum sententiarum vel plurium finem: *Non modo ad salutem eius extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.* Ex quibus fere fiunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quae τρίκωλα dicuntur [6]): *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Sed in quaternas quoque ac plures haec ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis verbis: *Hecuba, hoc dolet, pudet, piget;* et *Abiit, excessit, erupit,*

---

1) e paribus contrariis. 2) *Adiicitur* simile. 3) Aut certe par est. 4) *Obrecht. de coniect.* Cleo Stelaeus, *sed nondum probatum est.* 5) *Locus nondum sanus. Codd.* vel in hisdem *aut* vel in his. 6) dicunt.

evasit. Tertium est, quod in eosdem casus cadit, ὁμοιό- 78
πτωτον dicitur. Sed neque, quod finem habet similem,
est ὁμοιόπτωτον, et utique in eundem venit finem ὁμοιο-
τέλευτον: quia ὁμοιόπτωτον est tantum casu simile, etiamsi
dissimilia sint, quae declinentur, nec tantum in fine de-
prehenditur, sed respondet vel primis inter se, vel
mediis, vel extremis, vel etiam permutatis his, ut media
primis, et summa mediis accommodentur, et quocunque
modo accommodari potest. Neque enim semper paribus 79
syllabis constat: ut est apud Afrum, *Amisso nuper in-
felicis aulae, si non praesidio inter pericula, tamen
solatio inter adversa.* Eius fere videntur optima, in
quibus initia sententiarum et fines consentiunt: ut hic
praesidio, solatio. Et ut paene similia sint verbis, et
paribus cadant, et eodem modo desinant. Etiam ut sint 80
(quod est quartum) membris aequalibus, quod ἰσόκωλον
dicitur: *Si, quantum in agro locisque desertis audacia
potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia valeret;*
ἰσόκωλον est, et ὁμοιόπτωτον habet; *non minus nunc in
causa cederet Aulus Caecina Sexti Aebutii impudentiae,
quam tum in vi facienda cessit audaciae;* ἰσόκωλον,
ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit et ex illa figura
gratia, quo nomina dixi mutatis casibus repeti, *Non
minus cederet, quam cessit.* Adhuc ὁμοιοτέλευτον et παρ-
ονομασία est, *Neminem alteri posse dare in matrimo-
nium, nisi penes quem sit patrimonium.*

Contrapositum autem, vel, ut quidam vocant, 81
contentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam
et, si singula singulis opponuntur: ut in eo, quod modo
dixi, *Vicit pudorem libido, timorem audacia;* et bina
binis: *Non nostri ingenii, vestri auxilii est;* et senten-
tiae sententiis: *Dominetur in contionibus, iaceat in iudi-
ciis.* Cui commodissime subiungitur et ea species, quam 82
distinctionem diximus: *Odit populus Romanus pri-
vatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit;* et,
quae sunt, simili casu, dissimili sententia, in ultimo
locata: ut, *Quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quin,
quod in causa boni fuit, prosit.* Nec semper contrapo- 83
situm subiungitur; ut in hoc, *Est igitur, iudices, non
scripta, sed nata lex:* verum, sicut Cicero dicit, de
singulis rebus propositis refertur ad singula: ut in eo,
quod sequitur, *Quam non didicimus, accepimus, legimus,
verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus.*
Nec semper, quod adversum est, contraponitur: quale 84

est apud Rutilium, *Nobis primis dii immortales fruges dederunt: nos, quod soli accepimus, in omnes terras*
85 *distribuimus.* Fit etiam assumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολή dicitur: *Non, ut edam, vivo; sed, ut vivam, edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut, cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat: *Ut et sine invidia culpa plecta-*
86 *tur, et sine culpa invidia ponatur.* Quod et eodem cluditur[1]) verbo: ut quod dicit de Roscio, *Etenim, cum artifex eiusmodi sit, ut solus dignus videatur esse, qui scenam introeat: tum vir eiusmodi est*[2]), *ut solus videatur dignus, qui eo non accedat.* Est et in nominibus ex diverso collocatis sua gratia: *Si Consul Antonius, Brutus hostis; si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius.*

87 Olim plura de figuris, quam necesse erat: et adhuc erit, qui putet esse figuram, *Incredibile est, quod dico, sed verum;* ἀνθυποφορὰν vocant; et, *Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter,* διέξοδον; et, *Longius evectus*
88 *sum, sed redeo ad propositum,* ἄφοδον. Quaedam verborum figurae paulum figuris sententiarum declinantur, ut dubitatio. Nam cum est in re, priori parti assignanda est; cum in verbo, sequenti: *Sive me malitiam, sive stultitiam dicere oportet.* Item correctionis eadem ratio
89 est. Nam quod illic dubitat, hic emendat. Etiam in personae fictione accidere quidam idem putaverunt, ut in verbis esset haec figura: *Crudelitatis mater est avaritia;* et apud [3]) Menandrum, *Oedipus Thriasius.* Haec omnia copiosius sunt executi, qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliique non pauci: sed non minor erit eorum,
90 qui vivunt, gloria. Ut fateor autem, verborum quoque figuras posse plures reperiri a quibusdam, ita iis, quae ab auctoribus claris traduntur, meliores, non assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de oratore libro posuit, quas in Oratore, postea scripto, transeundo videtur ipse damnasse: quarum pars est, quae sententiarum potius, quam verborum sit, ut imminutio, improvisum, imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium, (hoc enim puto, quod dicitur ἐναντιότης,)

1) *Codd.* eluditur, eccluditur, excluditur, concluditur. 2) sit.
3) *Interiicitur vulgo* Sallustium in Ciceronem, o Romule Arpinas: quale est et apud.

umpta ex adverso probatio. Quaedam omnino non sunt 91
gurae, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio: sive
c nomine significatur comprehensa breviter sententia,
ve finitio. Nam et hoc Cornificius atque Rutilius sche-
a λέξεως putant. Verborum autem concinna transgressio,
est hyperbaton, quod Caecilius quoque putat schema,
nobis est inter tropos posita. Et mutatio, etsi ea est, 92
m Rutilius ἀλλοίωσιν vocat, dissimilitudinem ostendit
minum, rerum, factorum; quae si latius fiat, figura
n est; si angustius, in ἀντίθετον cadet: si vero haec
pellatio significat ὑπαλλαγήν, satis de ea dictum est.
ed vero schema est ad propositum subiecta ratio? 93
um, quod Rutilius αἰτιολογίαν vocat? nam de illo du-
ari possit, an schema sit distributis subiecta ratio,
od apud eundem primo loco positum est. Προσαπόδο- 94
dicit, quae, ut maxime, servetur sane in pluribus
opositis: quia aut singulis statim ratio subiiciatur; ut
apud C. Antonium [1]), *Sed neque accusatorem eum*
tuo, qui sum innocens: neque competitorem vereor, qui
m Antonius: neque consulem spero, qui est Cicero;
t positis duobus vel tribus, eodem ordine singulis con- 95
ua reddatur: quale apud Brutum de dictatura Cn.
mpeii, *Praestat enim nemini imperare, quam alicui*
vire: sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vi-
di nulla condicio est. Sed et uni rei multiplex ratio 96
iungitur: ut apud Virgilium

Sive inde occultas vires, et pabula terrae
Pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium — et totus locus,
Seu plures calor ille vias, — *Seu durat magis.*

elationem quid accipi velit, non liquet mihi. Nam si 97
ἀνάκλασιν [2]), aut ἐπάνοδον, aut ἀντιμεταβολήν dicit, de
mnibus locuti sumus. Sed quidquid id est, neque hoc,
que superiora in Oratore repetit. Sola est in eo libro
sita pariter inter figuras verborum exclamatio, quam
ntentiae potius puto: affectus enim est; et ceteris omni-
s consentio. Adiicit his Caecilius περίφρασιν, de qua
xi. Cornificius interrogationem, ratiocinationem, sub- 98
ctionem, transitionem, occultationem: praeterea senten-
am, membrum, articulum, interpretationem, conclusionem.
uorum priora alterius generis sunt schemata; sequentia

---

1) *Ficta oratione decipitur Quintilianus. Cf. Asconium ad Cic. orat. in toga cand. extr.* 2) ὑπαλλαγήν.

breviter, sicut ornent orationem opportune posi
ineptissimas esse, cum immodice petantur. Su
neglecto rerum pondere, et viribus sententiarum
inania verba in hos modos depravarunt, summos
dicent artifices, ideoque non desinant eas necter
sine substantia sectari: tam est ridiculum, quam
101 habitum gestumque sine corpore. Sed ne eae
quae recte fiunt, densandae sunt nimis. Nam e
mutatio oculorumque coniectus multum in actu va
si quis ducere os exquisitis modis et frontis
num inconstantia trepidare non desinat, rideat
orator habet rectam quandam velut faciem: quae
pere immobili rigore non debebit, ita saepius
102 quam natura dedit, specie continenda est. S
vero in primis, quid quisque in orando postul
quid persona, quid tempus. Maior enim pars
figurarum posita est in delectatione. Ubi ver
tate, invidia, miseratione pugnandum est, qu
contrapositis et pariter cadentibus et consimili
scentem, flentem, rogantem? cum in his rebus c
borum deroget affectibus fidem: et ubicunque a
tatur, veritas abesse videatur.

DE COMPOSITIONE.

IV. De compositione non equidem post
lium scribere auderem, (cui nescio an ulla [x]) pa
huius sit magis elaborata,) nisi et eiusdem aetat
nes. scriptis ad ipsum etiam litteris. reprehe

dissentiam. Nam etiam cum iudicium meum ostendero,
suum tamen legentibus relinquam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem com- 3
positionis excludant, atque illum horridum sermonem, ut
forte fluxerit, modo magis naturalem, modo etiam ma-
gis virilem esse contendant. Qui si id demum naturale
esse dicunt, quod a natura primum ortum est, et quale
ante cultum fuit, tota haec ars orandi subvertitur. Ne- 4
que enim locuti sunt ad hanc regulam et diligentiam
primi homines, nec prooemiis praeparare, docere expo-
sitione, argumentis probare, affectibus commovere scie-
runt. Ergo his omnibus, non sola compositione carue-
runt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus
quidem casas, aut vestibus pellium tegmina, aut urbibus
montes ac silvas mutari oportuit. Quae porro ars statim 5
fuit? quid non cultu nitescit? cur vites coercemus manu?
cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? terra et hos
generat; mansuefacimus animalia? indomita nascuntur.
Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime
patitur. Fortius vero quid [1]) incompositum potest esse, 6
quam vinctum et bene collocatum? Neque si parvi pe-
des vim detrahunt rebus, ut Sotadeorum et Galliambo-
rum, et quorundam in oratione simili paene licentia
lascivientium, compositionis est iudicandum. Ceterum 7
quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo ac
nullas moras obiiciente, quam inter obstantia saxa fractis
aquis ac reluctantibus; tanto, quae connexa est, et totis
viribus fluit, fragosa atque interrupta melior oratio. Cur
ergo vires ipsas specie solvi putent, quando res nec ulla
sine arte satis valeat, et comitetur semper artem decor?
An non eam, quae emissa optime est, hastam speciosis- 8
sime contortam ferri videmus? et arcu dirigentium tela,
quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Iam
in certamine armorum atque in omni palaestra, quid
satis recte cavetur ac petitur, cui non artifex motus, et
certi quidam pedes assint? Quare mihi compositione 9
velut amentis quibusdam nervisve intendi et concitari sen-
tentiae videntur. Ideoque [2]) eruditissimo cuique persuasum
est, valere eam quam plurimum, non ad delectationem
modo, sed ad motum quoque animorum. Primum, quia 10
nihil intrare potest in affectus, quod in aure, velut quo-
dam vestibulo, statim offendit. Deinde, quod natura

1) quod. 2) Ideo.

ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret,
quoque organorum soni, quanquam verba non expri
11 in alios tamen atque alios motus ducerent auditore
certaminibus sacris non eadem ratione concitant a
ac remittunt; non eosdem modos adhibent, cum be
est canendum, et cum posito genu supplicandum es
idem signorum concentus est procedente ad pr
12 exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe
fuit, et, cum evigilassent, animos ad lyram excitar
essent ad agendum erectiores: et, cum somnum pe
ad eandem prius lenire mentes, ut, si quid fuisse
13 bidiorum cogitationum, componerent. Quodsi nume
modis inest quaedam tacita vis, in oratione est veh
tissima: quantumque interest, sensus idem quibus
efferatur, tantum, verba eadem qua compositione
textu iungantur, vel in fine claudantur. Nam qua
et sententiis parva et elocutione modica virtus hae
14 commendat. Denique quod cuique visum erit vehem
dulciter, speciose dictum, solvat et turbet: abierit
vis, iucunditas, decor. Solvit quaedam sua in O
Cicero, *Neque me divitiae movent, quibus omnes*
canos et Laelios multi venalicii mercatoresque su
runt, et insequentes deinceps periodos: quas si ad
modum turbes, velut fracta aut transversa tela proie
15 Idem corrigit, quae a Graccho composita durius
Illum decet: nos hac sumus probatione contenti, qu
scribendo, quae se nobis solutiora obtulerunt, com
mus. Quid enim attinet eorum exempla quaerere,
sibi quisque experiri potest? illud notasse satis h
quo pulchriora et sensu et elocutione dissolveris,
orationem magis deformem fore: quia negligentia
16 cationis ipsa verborum luce deprehenditur. Itaqu
confiteor, paene ultimam oratoribus artem composit
quae perfecta sit, contigisse: ita illis quoque prisci
bitam inter curas, in quantum adhuc profecerant,
Neque enim mihi, quamlibet magnus auctor, C
persuaserit, Lysian [1]), Herodotum, Thucydiden, p
17 studiosos eius fuisse. Genus fortasse sint secuti
idem, quod Demosthenes, aut Plato; quanquam et ii
inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in l
dicendi textum tenue atque rarum laetioribus nu
corrumpendum erat. Perdidisset enim gratiam, qu

1) Lysiam, *et post* Thucydidem.

maxima est, simplicis atque inaffectati coloris: perdi-
iset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse
cebat, ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis
nilia: quod ipsum compositio est. Et historiae, quae 18
rrere debet ac ferri, minus convenissent insistentes
usulae, et debita actionibus respiratio, et cludendi in-
andique sententias ratio. In contionibus quidem etiam
iliter cadentia quaedam et contraposita deprehendas.

Herodoto vero cum omnia (ut ego quidem sentio)
iter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet eam iucundita-
a, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed 19
propositorum diversitate post paulum. Nunc, quae
us iis, qui recte componere volent, discenda sint.

Est igitur ante omnia oratio alia vincta atque con-
cta, soluta alia, qualis in sermone et epistolis: nisi
m aliquid supra naturam suam tractant, ut de philo-
phia, de re publica, similibus. Quod non eo dico, quia 20
n illud quoque solutum habeat suos quosdam, et for-
an difficiliores etiam pedes; neque enim aut hiare
mper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo
ue epistola: sed non fluunt, nec cohaerent, nec verba
rbis trahunt; ut potius laxiora in his vincula, quam
lla sint. Nonnunquam in causis quoque minoribus 21
cet eadem simplicitas, quae non nullis, sed aliis utitur
meris, dissimulatque eos, et tantum communit occultius.

At illa connexa series tres habet formas: **Incisa**, 22
ae κόμματα dicuntur, **Membra**, quae κῶλα, **περίοδον**,
ae est vel ambitus, vel circumductum, vel continuatio,
l conclusio. In omni porro compositione tria sunt
nera necessaria: ordo, iunctura, numerus.

Primum igitur de **ordine**. Eius observatio in ver- 23
s est singulis et contextis. Singula sunt, quae ἀσύνδετα
ximus. In his cavendum, ne decrescat oratio, et for-
ori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut
troni petulans. Augeri enim debent sententiae et in-
rgere: ut optime Cicero, *Tu*, inquit, *istis faucibus,
is lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.*
lud enim maius alio supervenit. At si coepisset a toto
rpore, non bene ad latera faucesque descenderet. Est
alius naturalis ordo, ut *viros ac feminas*, *diem ac
ctem*, *ortum et occasum* dicas potius, quam retrorsum.
uaedam ordine permutato fiunt supervacua: ut *fratres* 24
mini. Nam si praecesserint *gemini*, *fratres* addere
n est necesse. Illa nimia quorundam fuit observatio,

ut vocabula verbis, verba rursus adverbiis, appositis et pronominibus essent priora. Nam fi
25 quoque frequenter non indecore. Nec non et illu superstitionis, uti quaeque sint tempore, ea face ordine priora: non quin frequenter sit hoc meli quia interim plus valent ante gesta, ideoque le
26 superponenda sunt. Verbo sensum cludere, m compositio patiatur, optimum est. In verbis e monis vis. Sed si id asperum erit, cedet haec r meris, ut fit apud summos Graecos Latinosque frequentissime. Sine dubio erit[1]) omne, quod r det, hyperbaton: et ipsum[2]) hoc inter tropos vel
27 quae sunt virtutis, receptum est. Non enim a verba dimensa sunt: ideoque ex loco transfer locum, ut iungantur, quo congruunt maxime: structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas cui applicari, et in quo possit insistere. Feli tamen sermo est, cui et rectus ordo, et apta i
28 et cum his numerus opportune cadens contigit. Q vero transgressiones et longae sunt nimis, ut su bus diximus libris, et interim etiam composition sae, quae in hoc ipsum petuntur, ut exultent atqu viant: quales illae Maecenatis, *Sole et aurora plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne e quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quo haec pessimum est, quia in re tristi ludit com
29 Saepe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo si in media parte sententiae latet, transire inten et obscurari circumiacentibus solet; in clausula p assignatur auditori, et infigitur: quale illud est Cic *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani*
30 *postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. totius ductus hic est quasi mucro, ut per se foe mendi necessitas[3]), iam nihil ultra expectantibus quoque adiiceret deformitatem, ut cibus teneri non
31 postridie. Solebat Afer Domitius traiicere in cla verba tantum asperandae compositionis gratia, et n in prooemiis, ut pro Domitilla[4]), *Gratias agam nuo.* Et pro Laelia, *Eis utrisque apud te iudices clitatur Laelia.* Adeo refugit teneram delicat modulandi voluptatem, ut currentibus per se nu

---

1) enim. 2) hyp. est: ipsum. 3) foedae vom. ne *de coniect.* 4) Cloantilla.

quod eos inhiberet, obiiceret. Amphiboliam quoque fieri 32
vitiosa locatione verborum, nemo est, qui nesciat. Haec
arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si
vitiosus est, licet et vincta sit et apte cadens oratio,
tamen merito incomposita dicatur.

Iunctura sequitur. Est in verbis, incisis, membris, periodis. Omnia namque ista et virtutes et vitia in
complexu habent. Atque, ut ordinem sequar, primum 33
sunt quae imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est, quae, commissis inter se verbis duobus,
ex ultima prioris ac prima sequentis syllaba deforme
aliquod nomen efficiunt. Tum vocalium concursus: qui
cum accidit, hiat et intersistit et quasi laborat oratio.
Pessime longae, quae easdem inter se litteras committunt, sonabunt. Praecipuus tamen erit hiatus earum,
quae cavo aut patulo maxime ore efferuntur. E planior 34
littera est, I angustior est: ideoque obscurius in his
vitium. Minus peccabit, qui longis breves subiiciet, et
adhuc, qui praeponet longae brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque cum aliae subiunguntur
aliis, proinde [1]) asperiores erunt, prout oris habitu simili
aut diverso pronuntiabuntur. Non tamen id, ut crimen 35
ingens, expavescendum est; ac nescio negligentia in hoc,
an sollicitudo sit peior. Inhibeat enim necesse est hic
metus impetum dicendi, et a potioribus avertat. Quare
ut negligentiae est pars, hoc pati, ita humilitatis, ubique
perhorrescere, nimiosque non immerito in hac cura putant omnes Isocraten [2]) secutos, praecipueque Theopompum. At Demosthenes et Cicero modice respexerunt ad 36
hanc partem. Nam et coeuntes litterae, quae *συναλοιφαὶ*
dicuntur, etiam leniorem faciunt orationem, quam si omnia
verba suo fine cludantur; et nonnunquam hiulca etiam
decent, faciuntque ampliora quaedam; ut *Pulchra oratione
acta Horatio* [3]) *iactare.* Tum longae per se et velut
opimae syllabae aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Cice- 37
ronis potissimum verbis, *Habet*, inquit, *ille tanquam
hiatus et concursus vocalium molle quiddam, et quod
indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis
quam de verbis laborantis.*

Ceterum consonantes quoque, earumque praecipue,

---

1) perinde. 2) Isocratem. 3) *de coniectura. Vulgo* omnino,
Codd. oratio.

quae sunt asperiores, in commissura verborum rixantur, et S ultima cum X proxima, quarum tristior etiam, si
38 binae collidantur, stridor est; ut *Ars studiorum.* Quae fuit causa et Servio (ut dixi) subtrahendae S litterae, quotiens ultima esset, aliaque consonante susciperetur: quod reprehendit Luranius [1], Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima, cum dicit, *Serenus fuit*, et *dignus locoque*, et Cicero in Oratore plu-
39 res antiquorum tradit sic locutos. Inde *belligerare* [2], *pomeridiem:* et illa Censorii Catonis, *Diee hanc*, aeque M littera in E mollita. Quae in veteribus libris reperta mutare imperiti solent: et, dum librariorum insectari
40 volunt inscientiam, suam confitentur. Atqui eadem illa littera, quotiens ultima est, et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur: ut *Multum ille*, et *Quantum erat:* adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant.
41 Videndum etiam, ne syllabae verbi prioris ultimae sint primae sequentis. Id ne quis praecipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit, *Res mihi invisae visae sunt, Brute.* Et in carmine,

O fortunatam natam me Consule Romam.

42 Etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur: quia necesse est, compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio, et ex diverso quoque longorum: afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia sunt eiusdem loci, si cadentia similiter et similiter desinentia et eodem modo declinata multa iunguntur [3].
43 Ne verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiaque his continuari decet: cum virtutes etiam ipsae taedium pariant, nisi gratia varietatis adiutae.

44 Membrorum incisorumque iunctura non ea modo est observanda, quae verborum, quanquam et in his extrema ac prima coeunt: sed plurimum refert compositionis, quae quibus anteponas. Nam et *vomens frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit;* et contra (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines*

1) Lauranius. *Nos codd. optt. in nomine ignoto secuti sumus.* 2) *Codd.* pelligerere. 3) decl. iungantur, *sine* multa.

oci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectun-
ır, atque consistunt. Magis insurgebat, si verteretur:
am plus est, saxa, quam bestias commoveri: vicit tamen
ompositionis decor.

Sed transeamus ad numeros. Omnis structura ac 45
imensio et copulatio vocum constat aut numeris (nume-
os *ῥυθμοὺς* accipi volo) aut *μέτροις*, id est dimensione
uadam.

Quod etiamsi constat utrumque pedibus, habet ta-
ıen non simplicem differentiam. Nam rhythmi, id est 46
ıumeri, spatio temporum constant: metra etiam ordine:
deoque alterum esse quantitatis videtur, alterum quali-
atis. *Ῥυθμὸς* est aut par, ut dactylus: unam enim
yllabam parem brevibus habet: (Est quidem vis eadem 47
t aliis pedibus, sed nomen illud tenet: longam esse duo-
um temporum, brevem unius, etiam pueri sciunt.) aut
escuplex, ut paeon, cum sit ex longa et tribus brevi-
ıus, quique ei contrarius, ex tribus brevibus et longa,
el alio quoquo modo ut tempora tria ad duo relata sescu-
lum faciant: aut duplex, ut iambus (nam est ex brevi
t longa) quique est ei contrarius. Sunt hi et metrici 48
edes: sed hoc interest, quod rhythmo indifferens est,
lactylusne ille priores habeat breves, an sequentes. Tem-
ıus enim solum metitur, ut a sublatione ad positionem
dem spatii sit. Proinde alia dimensio est versuum: pro
lactylo poni non poterit anapaestus aut spondeus: nec
aeon eadem ratione brevibus incipiet ac desinet. Neque 49
olum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit,
ed ne dactylum quidem aut forte spondeum, alterum
ro altero. Itaque si quinque continuos dactylos, ut
it in illo,

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,

confundas, solveris versum. Sunt et illa discrimina, 50
quod rhythmis libera spatia, metris finita sunt; et his
certae clausulae, illi, quomodo coeperant, currunt usque
ad *μεταβολὴν*, id est transitum in aliud genus rhythmi:
et quod metrum in verbis modo, rhythmus etiam in
corporis motu est. Inania quoque tempora rhythmi faci- 51
lius accipient, quanquam haec et in metris accidunt.
Maior tamen illic licentia est, ubi tempora etiam animo
metiuntur, et pedum et digitorum ictu intervalla signant,
quibusdam notis, atque aestimant, quot breves illud
spatium habeat: inde *τετράσημοι, πεντάσημοι*, deinceps
longiores fiunt percussiones. Nam *σημεῖον* tempus est

carmina in varias mensuras coegerunt. At Cice
quentissime dicit, totum hoc constare numeris,
que reprehenditur a quibusdam, tanquam oration
54 rhythmos alliget. Nam sunt numeri rhythmi, ut
constituit, et secuti eum Virgilius, cum dicit,

— *Numeros memini, si verba tenerem:*

et Horatius,

— *Numerisque fertur Lege solutis.*

55 Invadunt ergo hanc inter ceteras vocem, *Neque
Demosthenis fulmina tantopere vibratura* dicit, *n
meris contorta ferrentur.* In quo si hoc sentit, *rh
contorta*, dissentio. Nam rhythmi, ut dixi, neque
habent certum, nec ullam in contextu varietatem
qua coeperunt sublatione ac positione, ad finem
decurrunt: oratio non descendet ad strepitum digit
56 Idque Cicero optime videt, ac testatur frequenter
quod numerosum sit, quaerere: ut magis non ἄῤῥυ
quod esset inscitum atque agreste, quam ἔνρυθμον,
poeticum est, esse compositionem velit; sicut etiam
palaestritas esse nolumus, tamen esse nolumus eos
57 dicuntur ἀπάλαιστοι. Verum ea, quae efficitur e pe
aequa conclusio, nomen aliquod desiderat. Quid si
tur potius, quam n u m e r u s, et oratorius numeru
enthymema rhetoricus syllogismus? Ego certe, i
calumniam cadam, qua ne M. quidem Tullius caruit,
hoc mihi, ut, cum pro composito dixero numeru
58 ubicunque iam dixi, o r a t o r i u m dicere intelligar.
locatio autem verba iam probata, et electa, et vel
signata sibi debet connectere: nam vel dure int
commissa potiora sunt inutilibus. Tamen et eligere

compositionis ascita, etiam suo nomine solet esse iucunda.
Etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscet, utrum 59
volet, sumat compositio, *Vitavisse* vel *vitasse*, *Depren-
dere* vel *deprehendere.* Coitus etiam syllabarum non
negabo, et quidquid sententiis aut eloquentiae non noce-
bit. Praecipuum tamen in hoc opus est, scire quod 60
quoque loco verborum maxime quadret. Atque is optime
componet, qui hoc non [1]) solum componendi gratia facit.
Ratio vero pedum in oratione est multo, quam in versu,
difficilior: primum, quod versus paucis continetur, oratio
longiores habet saepe circuitus; deinde quod versus sem-
per similis sibi est, et una ratione decurrit, orationis
compositio nisi varia est, et offendit similitudine, et in [2])
affectatione deprehenditur. Et in omni quidem corpore, 61
totoque (ut ita dixerim) tractu, numerus insertus est.
Neque enim loqui possumus, nisi e syllabis brevibus ac
longis, ex quibus pedes fiunt.

Magis tamen et desideratur in clausulis, et apparet:
primum, quia sensus omnis habet suum finem, poscitque
naturale intervallum, quo a sequentis initio dividatur:
deinde, quod aures, continuam vocem secutae, ductae-
que velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis
iudicant, cum ille impetus stetit, et intuendi tempus
dedit. Non igitur durum sit neque abruptum, quo animi 62
velut respirant ac reficiuntur. Haec est sedes orationis,
hoc auditor expectat, hic laus omnis declamat. Proxi-
mam clausulis diligentiam postulant initia: nam et in
haec intentus auditor est. Sed eorum facilior ratio est. 63
Non enim cohaerent, sed ita praecedentibus serviunt, ut
exordium sumant cum clausula qualibet. Sit tamen [3]) com-
posita ipsa; gratiam perdet, si ad eam rupta via veneri-
mus. Quo fit, ut, cum Demosthenis severa videatur
compositio, *πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς
εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις·* et illa (quae ab uno, quod
sciam, Bruto minus probatur, ceteris placet) *κἂν μήπω
βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ·* Ciceronem carpant in his, *Familia- 64
ris coeperat esse balneatori*, et, *Non nimium dura ar-
chipiratae.* Nam *balneatori* et *archipiratae* idem finis
est, qui *πᾶσι καὶ πάσαις*, et qui *μηδὲ τοξεύῃ·* sed priora
sunt severiora. Est in eo quoque nonnihil, quod hic 65
singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in

1) *de coniectura Rollini et Gedoyni et Spald. adiectum.*
2) *abest.* 3) *Codd.* sed praecedentibus serviunt exordium sumunt
cum ea quamlibet sit enim.

carminibus est permolle: nec solum ubi quinae sylla-
nectuntur, ut in his, *Fortissima Tyndaridarum:* sed et
ubi quaternae, cum versus cluditur *Apennino*, et ar-
66 *mentis*, et *Oreione*[1]). Quare hoc quoque vitandum
ne plurium syllabarum his verbis utamur in fine.

Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter
cohaereant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod
maxime vitium est, brevium contextu resultent, ac
67 reddant paene puerilium crepitaculorum. Nam ut
clausulaeque plurimum momenti habent, quotiens
sensus aut desinit: sic in mediis quoque sunt
conatus, qui leviter insistunt; ut currentium pes,
non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non
membra atque incisa bene incipere atque cludi
sed etiam in iis, quae non dubie contexta sunt
68 respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. Qu
dubitet, unum sensum in hoc et unum spiritum
Animadverti, iudices, omnem accusatoris orati
duas divisam esse partes? tamen et duo prima v
tria proxima, et deinceps duo rursus, ac tria, su
numeros habent, spiritum sustinentes, sicut ap
69 thmicos aestimantur. Hae particulae prout sunt
acres, lentae, celeres, remissae, exultantes; pro
quod ex illis conficitur, aut severum, aut luxu
70 aut quadratum, aut solutum erit. Quaedam etia
sulae sunt claudae atque pendentes, si relinquantur: sed
sequentibus suscipi ac sustineri solent; eoque facto, vi-
tium, quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult*
populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem,
durum, si desinas: sed cum est continuatum iis, quae
sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint, *Nova postu-*
71 *lat, inaudita desiderat:* salvus est cursus. *Ut adeas,*
tantum dabis: male cluderet: nam et trimetri versus
pars ultima est. Excipit, *Ut cibum vestitumque intro-*
ferre liceat, tantum: praeceps adhuc, firmatur ac susti-
netur ultimo, *Nemo recusabat.*

72 Versum in oratione fieri, multo foedissimum est,
totum, sed etiam in parte, deforme: utique si pars po-
sterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in
ingressu. Nam quod est contra, saepe etiam decet, quia
et claudit[2]) interim optime prima pars versus, dum intra
73 paucas syllabas, praecipue senarii atque octonarii: *In*

---

1) Orione. 2) cludit, *item post saepe, nec tamen constanter.*

Africa fuisse, initium senarii est, et primum pro Q. Ligario caput claudit: *Esse videatur*, iam nimis frequens, octonarium inchoat: talia sunt Demosthenis, *πᾶσι καὶ πάσαις· καὶ πᾶσιν ὑμῖν· ὅσην εὔνοιαν*, et totum paene principium; et ultima versuum initio conveniunt orationis: 74
Etsi vereor, *iudices*, et *Animadverti*, *iudices*. Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio coepit, *Facturusne operae pretium sim*. (Nam ita edidit, estque melius, quam quo modo emendatur.) Nec 75
clausulae clausulis: ut Cicero, *Quo me vertam*, *nescio;* qui trimetri finis est. Trimetrum et promiscue [1]) dicere liceat: sex enim pedes, tres percussiones habet [2]). Peius cludit finis hexametri: ut Brutus in epistolis, *Neque illi malunt habere tutores aut defensores*, *quanquam sciunt placuisse Catoni*. Illi minus sunt notabiles, quia hoc 76
genus sermoni proximum est. Itaque et versus hi fere excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio saepissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nonnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem, *Pro dii immortales*, *quis hic illuxit dies?* Non 77
minore autem cura vitandum est, quidquid est [3]) *ἔνρυθμον*, quale est apud Sallustium, *Falso queritur de natura sua*. Quamvis enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. Atqui Plato, diligentissimus compositionis, in Timaeo, prima statim parte, vitare ista non potuit. Nam 78
et initium hexametri statim invenias, et Anacreontion protinus colon efficias, et si velis trimetron, et quod duobus pedibus et parte *πενθημιμερὲς* a Graecis dicitur: et haec omnia in tribus verbis; et Thucydidi *ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν*, ex mollissimo rhythmorum genere, excidit [4]).

Sed quia orationem omnem constare p e d i b u s dixi, 79
aliqua de his quoque: quorum nomina quoniam varia traduntur, constituendum est, quo quemque appellemus. Equidem [5]) Ciceronem sequar, (nam is eminentissimos Graecorum est secutus,) excepto quod pes mihi tres syllabas non videtur excedere: quanquam ille paeone dochmioque, quorum prior in quattuor, secundus in quinque excurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat, quibusdam 80
numeros videri, non pedes. Neque immerito: quidquid enim supra tres syllabas, id est ex pluribus pedibus. Ergo cum constent quattuor pedes binis, octo ternis:

---

1) promiscuo. 2) habent. 3) *abest*. 4) ut Thucydidis — excidat. 5) *de coniect*. *Vulgo* Et quidem.

spondeum longis duabus; pyrrhichium, quem alii pariambum vocant, brevibus; iambum brevi longaque; huic contrarium e longa et brevi, choreum, non ut alii tro-
81 chaeum, nominemus. Ex his vero, qui ternas syllabas habent, dactylum longa duabusque brevibus; huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat anapaeston. Media inter longas brevis faciet amphimacrum: sed fre-
82 quentius eius nomen est creticus. Longa inter breves, amphibrachys; duabus longis brevem sequentibus, bacchius; totidem longis brevem praecedentibus, palimbacchius erit. Tres breves trochaeum, quem tribrachyn dici volunt, qui choreo trochaei nomen imponunt; totidem
83 longae molosson efficiunt. Horum pedum nullus non in orationem venit, sed quo quique sunt temporibus pleniores, longisque syllabis magis stabiles, hoc graviorem faciunt orationem, breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam et illud, ubi opus est velocitate, tardum et segne, et hoc, ubi pondus exigitur, praeceps ac
84 resultans, merito damnetur. Sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et longis longiores, et brevibus sunt breviores syllabae: ut, quamvis neque plus duobus temporibus, neque uno minus habere videantur, (ideoque in metris omnes breves longaeque inter se obsessae sunt pares,) lateat tamen nescio quid, quod supersit aut desit. Nam versuum propria condicio est, ideoque in his
85 quaedam etiam communes. Veritas vero quia patitur aeque brevem esse vel longam vocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes una pluresve praecedunt: certe in dimensione pedum syllaba, quae est brevis, insequente vel brevi alia, quae tamen duas primas consonantes habeat, fit longa: ut,

86 *Agrestem tenui musam meditaris avena.*

A brevis, *gre* brevis, faciet tamen longam priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore: quo modo, nisi habet plus, quam quae brevissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus? Nunc unum tempus accommodat priori, et unum accipit a sequente: ita duae natura breves positione sunt temporum quattuor.

87 Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, aliosque damnarent, quasi ullus esset, quem non sit necesse in oratione deprehendi. Licet igitur paeona sequatur Ephorus, inventum a Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dacty-
88 lumque, ut temperatiores brevibus ac longis; fugiat

molossum [1]) et trochaeum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata; herous, qui est idem dactylus, Aristoteli amplior, iambus humanior videatur; trochaeum ut nimis currentem damnet, eique cordacis nomen imponat; eademque dicant Theodectes ac Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius: irrumpent etiam ad 89
invitos, nec semper illis heroo, aut paeone suo, quem, quia versum raro facit, maxime laudant, uti licebit. Ut sint tamen aliis alii crebriores, non verba facient, quae neque augeri, nec minui, nec sicuti modulatione produci aut corripi possint; sed transmutatio et collocatio.

Plerique enim ex commissuris eorum vel divisione 90
fiunt pedes: quo fit, ut iisdem verbis alii atque alii versus fiant: ut memini quendam non ignobilem poetam ita lusisse,

Astra tenet coelum, mare classes, area messem.

Hic retrorsum fit [2]) sotadeus. Itemque sotadeo adiuret [3]) retro trimetros:

Caput exeruit mobile pinus repetita.

Miscendi ergo sunt, curandumque, ut sint plures, qui 91
placent, et circumfusi bonis deteriores lateant. Nec vero in litteris syllabisque natura mutatur, sed refert, quae cum quaque optime coeat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, et ponderis habent longae, celeritatis breves: quae, si miscentur quibusdam longis, currunt; si continuantur, exultant. Acres, quae ex brevibus ad longas 92
insurgunt; leniores, quae a longis in breves descendunt. Optime incipitur a longis, recte aliquando a brevibus; ut *Novum crimen:* lenius, ut *Animadverti iudices:* sed pro Cluentio recte etiam, quod initium eius partitioni simile est, quae celeritate gaudet. Clausula quoque e 93
longis firmissima est: sed claudent etiam breves, quamvis habeatur indifferens ultima. Neque enim ego ignoro, in fine pro longa accipi brevem, quod videtur aliquid vacanti tempori ex eo, quod insequitur, accedere: aures tamen consulens meas, intelligo multum referre, verene longa sit, quae claudit, an pro longa. Neque enim tam plenum est *Dicere incipientem timere:* quam illud *Ausus est confiteri.* Atqui si nihil refert, brevis an longa 94
sit ultima, idem pes erit; verum nescio quo modo sedebit hoc, illud subsistet. Quo moti quidam, longae ulti-

---

1) spondeum. 2) sit. 3) *Verbum hoc emendationem desiderat.* *Codd. optt.* adiu, *ut syllaba* ret *ex insequenti voce adhaeserit.*

mae tria tempora dederunt, ut illud tempus, quod ex longa accipit, huic quoque accederet. Nec
95 refert, quis claudat, sed quis antecedat. Retrorsum neque plus tribus, (iique si non ternas syllabas hab repetendi erunt: absit tamen poetica observatio) minus duobus: alioqui pes erit, non numerus. tamen vel unus esse dichoreus, si unus est, qui (
96 e duobus choreis. Itemque paeon, qui est ex cho pyrrhichio, quem aptum initiis putant; vel contr: est e tribus brevibus et longa, cui clausulam assi; de quibus fere duobus scriptores huius artis loqu alii omnes, quotcunque sint temporum, quod ad rat
97 pertineat [1]), paeonas appellant. Est et dochmius fit ex bacchio et iambo, vel iambo et cretico, s in clausulis et severus. Spondeus quoque, quo plu: est Demosthenes usus, moram semper per se Optime praecedet eum creticus, ut in hoc, *De qu nihil dicam, nisi depellendi criminis causa.* Illu quod supra dixi, multum referre, unone verbo sin pedes comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit *Criminis causa:* molle *Archipiratae:* mollius, si t
98 chys praecedat, *facilitates, temeritates.* Est enim dam in ipsa divisione verborum latens tempus, pentametri medio spondeo, qui nisi alterius verb: alterius initio constat, versum non efficit. Potest, e minus bene, praeponi anapaestos [2]), *Muliere non*
99 *nobili, verum etiam nota.* Tum anapaestus et cr iambus quoque, qui est in utroque, sed illis n praecedet enim tres longas brevis. Et spondeus i recte praeponitur, *Iisdem in armis fui.* Tum spo et bacchius: sic enim fiet ultimus dochmius, *In*
100 *iisdem fui.* Ex iis, quae supra probavi, apparet, losson quoque clausulae convenire, dum habeat ex cunque pede ante se brevem: *Illud scimus ubic*
101 *sunt, esse pro nobis.* Minus gravis erit spondeus, cedente pyrrhichio: ut, *Iudicii Iuniani:* et adhuc priore paeone: ut, *Brute, dubitavi:* nisi potius hoc volumus dactylum et bacchium. Duo spondei non iungi patiuntur: quae in versu quoque notabilis cl: est, nisi cum id fieri potest ex tribus quasi men *Cur de perfugis nostris copias comparat is contra*

1) quae ad rat. pertineant. *Antea Codd.* omnes ut quo sint quoque temporum. 2) anapaestus.

na syllaba, duabus, una. Ne dactylus quidem spondeo 102
ene praeponitur, quia finem versus damnamus in fine
rationis. Bacchius et claudit et sibi iungitur, *Venenum
imeres:* vel choreum et spondeum ante amat, *Vt vene-
um timeres.* Contrarius quoque qui est, cludet, nisi si
ltimam longam esse volumus: optimeque habebit ante
e molosson, *Civis Romanus sum;* aut bacchium, *Quod
ic potest, nos possemus.* Sed verius erit claudere cho- 103
eum praecedente spondeo. Nam hic potius est numerus,
Nos possemus: et *Romanus sum.* Claudet et dichoreus,
d est pes sibi ipse iungetur, quo Asiani sunt usi pluri-
num: cuius exemplum Cicero ponit, *Patris dictum sa-
piens temeritas filii comprobavit.* Accipiet ante se 104
choreus et pyrrhichium: *Omnes prope cives virtute,
gloria, dignitate superabat.* Cludet et dactylus, nisi
eum observatio ultimae creticum facit: ut, *Muliercula
nixus in litore.* Habebit ante bene creticum et iambum,
spondeum male, peius choreum. Cludit amphibrachys [1]), 105
Q. Ligarium in Africa fuisse; si non eum malumus
esse bacchium. Non optimus est trochaeus, si ultima
est brevis: quod certe sit necesse est; alioqui quomodo
claudet, qui placet plerisque, dichoreus? Illa observa-
tione ex trochaeo fit anapaestus. Idem trochaeus prae- 106
cedente longa fit paeon: quale est, *Si potero*, et, *Dixit
hoc Cicero, Obstat invidia.* Sed hunc initiis dederunt.
Cludet et pyrrhichius choreo praecedente: nam sic paeon
est. Sed omnes hi [2]), qui in breves excidunt, minus
erunt stabiles: nec alibi fere satis apti, quam ubi cursus
orationis exigitur, et clausulis non intersistitur. Creticus 107
et initiis optimus: *Quod precatus a diis immortalibus
sum:* et clausulis, *In conspectu populi Romani vomere
postridie.* Apparet vero, quam bene eum praecedant
vel anapaestos [3]), vel ille, qui videtur fini aptior, paeon.
Sicut et se ipse sequitur, *Servare quam plurimos.* Sic
melius, quam choreo praecedente, *Non turpe duceret?*
si ultima brevis pro longa sit. Sed fingamus sic, *Non* 108
turpe duceres. Sed hic est illud inane, quod dixi. Pau-
lulum enim morae damus inter ultimum ac proximum
verbum, et *turpe* illud intervallo quodam producimus:
alioqui sit exultantissimum, et trimetri finis, *Quis non
turpe duceret?* Sicut illud, *Ore excipere liceret*, si
iungas, lascivi carminis est: sed interpunctis quibusdam

---

1) amphibrachus. 2) ii. 3) anapaestus.

109 et tribus quasi initiis, fit plenum auctoritatis. Nec ego, cum praecedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent: sed quid fere accideret, quid [1]) in praesentia videretur optimum, ostendi. Et quidem optime est sibi iunctus anapaestos [2]), ut qui sit pentametri finis, vel rhythmos qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentiae leve praesidium est;* nam synaloephe
110 facit, ut duae ultimae syllabae pro una sonent. Melior fiet praecedente spondeo vel bacchio: ut si mutes idem, *leve innocentiae praesidium est.* Non me capit (ut a magnis viris dissentiam) paeon, qui est ex tribus brevibus et longa. Nam est et ipse una plus brevi anapaestos, *facilitas* et *agilitas.* Quod quid ita placuerit iis, non video, nisi quod illum fere probaverint, quibus lo-
111 quendi magis, quam orandi studium fuit. Nam et ante se brevibus gaudet pyrrhichio vel choreo, *mea facilitas, nostra facilitas:* ac praecedente spondeo tamen plane finis est trimetri, cum sit per se quoque. Ei contrarius principiis merito laudatur: nam et primam stabilem, et tris celeres habet. Tamen hoc quoque meliores alios puto.
112 Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut oratio, quae ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id cum mi-
113 seri, tum in minimis occupati est. Neque enim, qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus vacabit: si quidem relicto rerum pondere ac nitore contempto, *tesserulas* (ut ait Lucilius) *struet*, et *vermiculate inter se lexis committet.* Nonne ergo refrigeretur sic calor, et impetus pereat, ut equorum cursum delicati minutis pas-
114 sibus frangunt? Quasi numeri non fuerint [3]) in compositione deprehensi: sicut poema nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum, et aurium mensura et similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum; mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componet multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam
115 similia fundamus. Neque vero tam sint intuendi pedes, quam universa comprehensio: ut versum facientes totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Ante enim carmen ortum est, quam observatio carminis. Ideoque illud

---

1) quod. *Porro pro* in *codd. fere* ut. 2) anapaestus, *post* rhythmus. 3) *Sic vulgo de coniect. Regii. At codd.* Quasi vero fecerint, sint. *Fort.* Quasi vero fecerint (*scil.* pedes rhetores) non sint in comp. deprehensi.

— *Fauni vatesque canebant.*

Ergo quem in poemate locum habet versificatio, eum in 116 oratione compositio.

Optime autem de illa iudicant aures, quae plena sentiunt, et parum expleta desiderant, et fragosis offenduntur, et levibus mulcentur, et contortis excitantur, et stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia ac nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, etiam indocti voluptatem. Quaedam vero tradi 117 arte non possunt. Mutandus est casus, si durius is, quo coeperamus, feratur. Num, in quem transeamus ex quo, praecipi potest? Figura laboranti compositioni variata saepe succurrit: quae, cum orationis, tum etiam sententiae? Num praescriptum eius rei ullum est? Occasionibus utendum, et cum re praesenti deliberandum. Enim- 118 vero spatia ipsa, quae in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt, nisi aurium, habere iudicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevia et abscisa sunt? Cur in circumductionibus, etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videatur? *Neminem vestrum ignorare arbitror,* 119 *iudices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse.* Cur *hosce* potius, quam *hos?* Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse?* Compositio enim patiebatur. Ignorabo; sed ut audio hoc, animus accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. 120 Ne qui satis forte, quid severum, quid iucundum sit, intelligant: facient [1]) quidem natura duce melius, quam arte: sed naturae ipsi ars inerit.

Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere com- 121 positionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quae ad pedes refertur; altera, quae ad comprehensiones, quae efficiuntur ex pedibus.

Ac de his prius. Diximus igitur esse incisa, mem- 122 bra, circuitus. Incisum (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus; plerisque pars membri. Tale est enim, quo Cicero utitur, *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa, *Diximus, testes*

1) Nequeas — intelligere, facias: *et* intelligant *quidem de coni. Codd. enim* intellegessa *vel* intellegere.

123 *dare volumus:* incisum est *diximus*. Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed a toto corpore abruptus, et per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines*, perfectum est: sed, remotum a ceteris, vim non habet; ut per se manus, et pes, et caput: et, *O rem excogitatam*. Quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio, *Quem, quaeso, nostrum fefellit, id vos ita esse facturos?* Quam Cicero brevissimam putat. Itaque fere incisa et membra mixta sunt, et conclusio-
124 nem utique desiderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, *ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem*. Genera eius duo sunt: alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat membris et incisis, quae plures sensus habent: *Aderat ianitor carceris et carnifex*
125 *praetoris*, reliqua. Habet periodus membra minimum duo. Medius numerus videntur quattuor: sed recipit frequenter et plura. Modus ei a Cicerone aut quattuor senariis versibus aut ipsius spiritus modo terminatus praestare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intelligi possit, non immodica, ut memoria contineri. Membrum
126 longius iusto, tardum: brevius, instabile est. Ubicunque acriter erit, instanter, pugnaciter dicendum, membratim caesimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, et cum
127 dicente aeque audientem inhorrescere. Membratim plerumque narrabimus, aut ipsas periodos maioribus intervallis et velut laxioribus nodis resolvemus: exceptis quae non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem Proserpinae raptus. Haec enim lenis et fluens contextus
128 decet. Periodos apta prooemiis maiorum causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, et in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Mul-
129 tum et in epilogis pollet. Totum autem hoc adhibendum est, quod sit amplius compositionis genus, cum iudex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, et se credit actori, et voluptate iam ducitur. Historia non tam finitos numeros, quam orbem quendam contextumque desiderat. Namque omnia eius membra connexa sunt, quoniam lubrica est ac fluit: ut homines, qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent et continentur.
130 Demonstrativum genus omne fusiores habet liberioresque

numeros. Iudiciale et contionale, ut materia varium est,
sic etiam ipsa collocatione verborum.

Ubi iam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus,
secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia
concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia ornatius,
alia gracilius esse dicenda? gravibus, sublimibus, ornatis 131
longas magis syllabas convenire? ita ut lenia spatium,
sublimia et ornata claritatem quoque vocalium poscant;
his contraria magis gaudere brevibus, argumenta, parti-
tiones, iocos, et quidquid est sermoni magis simile.
Itaque componemus prooemium varie, atque ut sensus 132
eius postulabit. Neque enim accesserim Celso, qui unam
quandam huic parti formam dedit: et optimam composi-
tionem esse prooemii, ut apud Asinium, dixit, *Si, Cae-
sar, ex omnibus mortalibus, qui sunt ac fuerunt, posset
huic causae disceptator legi, non quisquam te potius
optandus nobis fuit.* Non quia negem hoc bene esse 133
compositum, sed quia legem hanc esse componendi in
omnibus principiis recusem. Nam iudicis animus varie
praeparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti,
tum acres, tum graves, tum blandi, tum flectere, tum
ad diligentiam hortari. Haec ut sunt diversa natura, ita
dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An
similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone,
pro Cluentio, pro Ligario? Narratio fere tardiores atque, 134
ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, et omnibus
maxime mixtos. Nam et verbis, ut saepius pressa est,
ita interim insurgit: sed docere et infigere animis res
semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac
mihi videtur tota narratio constare longioribus membris,
brevioribus periodis. Argumenta acria et citata pedibus 135
quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non
tamen ita ut trochaeis, qui celeres quidem, sed sine vi-
ribus sunt: verum iis, qui sint brevibus longisque mixti,
non tamen plures longas, quam breves habeant [1]). Illa 136
sublimia spatiosas clarasque voces habent, amant ampli-
tudinem dactyli quoque, ac paeonis, etiamsi maiore ex
parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni.
Aspera contra iambis maxime concitantur: non solum
quod sunt e duabus modo syllabis, eoque frequentiorem

---

1) *de coniectura. Vulgo* quae celeria — Verum quamvis sint — mixta — habentia. *Codd.* Verum vis quod sint. *Antea* non tamen *vulgo item de coniectura, codd.* non dum.

quasi pulsum habent, quae res lenitati contraria est: sed etiam quod omnibus pedibus insurgunt, et a brevibus in longas nituntur et crescunt: ideoque meliores choreis, qui
137 ab longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas et ipsa, sed minus exclamantes exigunt.

Vult esse Celsus aliquam et superiorem [1]) compositionem, quam equidem si scirem, non docerem: sed sit, necesse est, tarda et supina. Verum nisi ex verbis atque sententiis per sese id quaeritur, satis odiosa esse non poterit.

138 Denique, ut semel finiam, sic fere componendum, quomodo pronuntiandum, erit. An non in prooemiis plerumque summissi, (nisi cum in accusatione concitandus est iudex, aut aliqua indignatione compellendus,) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque deiecti et
139 infracti? Atqui corporis quoque motui sua quaedam tempora, et signa pedum non minus saltationi quam modulationibus adhibet musica ratio numerorum. Quid? non vox et gestus accommodatur naturae ipsarum, de quibus dicimus, rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere,
140 delicata fluere. Itaque ubi necesse est, affectamus etiam tumorem, qui spondeis atque iambis maxime continetur,

En impero Argis, sceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus aeque senarius, quem trochaicum vocant, pluribus choreis, qui trochaei ab aliis dicuntur, pyrrhi-
141 chiisque decurrit: sed quantum accipit celeritatis, tantum gravitatis amittit,

Quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?

Aspera vero et maledica, ut dixi, etiam in carmine, iambis grassantur,

Quis hoc potest videre, quis potest pati,
Nisi impudicus, et vorax, et aleo?

142 In universum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quam effeminatam et enervem, qualis apud multos: et cotidie magis lascivimus syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, et in eosdem
143 semper pedes ire. Nam et versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare: et id cum manifesta affectatio est (cuius rei maxime cavenda suspicio est) tum

---

1) *Coniecit Spald.* superbiorem.

m taedium ex similitudine ac satietatem creat: quoque dulcius, magis perit: amittitque et fidem, et affectus, usque omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec est ei credere, aut propter eum dolere et irasci iudex, putat hoc vacare. Ideoque interim quaedam quasi 144
enda de industria sunt, illa quidem maximi laboris ne rata videantur. Sed neque longioribus, quam oporhyperbatis compositioni serviamus, ne, quae eius rei ia fecerimus, propter eam fecisse videamur; et certe um aptum atque idoneum verbum permutemus gratia tatis. Neque enim ullum erit tam difficile, quod non 145
mode inseri possit: nisi quod in evitandis eiusmodi is non decorem compositionis quaerimus, sed facilim. Non tamen mirabor, Latinos magis indulsisse positioni, quam Atticos, quamvis minus in verbis hat varietatis et gratiae: nec vitium dixerim, si Cicero a 146
nosthene paulum in hac parte descivit. Sed quae sit diftia nostri Graecique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum lum volumini festino) debet esse honesta, iucunda, ia. Eius tres partes ordo, coniunctio, numerus. io in adiectione, detractione, mutatione. Usus pro 147
ura rerum, quas dicimus. Cura magna, ut sentiendi ue eloquendi prior sit. Dissimulatio curae praecipua, numeri sponte fluxisse, non arcessiti et coacti esse eantur.

INSTITUTIONIS ORATO

LIBER DECIMUS.

Libro decimo haec continentur: De copia verborum. Qu
Qui Graecorum maxime legendi. Qui Romanorum.
tione. Quomodo scribendum. Quomodo emendand
maxime scribenda. De cogitatione. Quomodo e
facilitas paretur et contineatur.

DE COPIA VERBORUM.

I. Sed haec eloquendi praecepta, sicut cognition necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, firma quaedam facilitas, quae apud Graecos ἕξις tur, accesserit: ad quam scribendo plus, an lege dicendo conferatur, solere quaeri scio. Quod e genti nobis examinandum cura, si qualibet earu
2 possemus una esse contenti. Verum ita sunt connexa et indiscreta omnia, ut, si quid ex his frustra sit in ceteris laboratum. Nam neque soli robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo st acceperit; et citra lectionis exemplum labor ille rectore, fluit: qui autem scierit [2]), quo quae modo dicenda, nisi tamen in procinctu paratam

momenti. Nam certe cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est, atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est; proximam deinde imitationem, novissimam scribendi quoque diligentiam. Sed 4
ut perveniri ad summa nisi ex principiis non potest: ita procedente iam opere minima incipiunt esse, quae prima sunt. Verum nos non, quomodo instituendus orator, hoc loco dicimus: nam id quidem aut satis, aut certe uti potuimus, dictum est: sed athleta, qui omnes iam perdidicerit a praeceptore numeros, quo genere exercitationis ad certamina praeparandus sit. Igitur eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et collocandi rationem perceperit, instruamus qua ratione, quod didicerit[1]), facere quam optime, quam facillime possit.

Num ergo dubium est, quin ei velut opes sint quae- 5
dam parandae, quibus uti, ubicunque desideratum erit, possit? Eae constant copia rerum ac verborum. Sed 6
res propriae sunt cuiusque causae, aut paucis communes: verba in universas paranda: quae si in rebus singulis essent singula, minorem curam postularent: nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promptu, atque, ut ita dicam, in conspectu, ut, cum se iudicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio. Et quae idem significarent 7
solitos scio ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus, et, cum essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repetitionis gratia sumerent aliud, quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile et cuiusdam infelicis operae, tum etiam utile parum: turbam enim modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum iudicio paranda est, vim 8
orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur o p t i m a legendo atque audiendo. Non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim fere 9
verbis, praeter pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem iamborum veterisque comoediae etiam in illis saepe laudantur: sed nobis nostrum opus interim tueri sat est. Omnia verba,

---

1) *de coniectura nostra. Vulgo* didicit. *Codd.* dicere.

exceptis de quibus dixi, sunt alicubi optima: nam et
humilibus interim et vulgaribus opus, et quae nitidiore
in parte videntur sordida, ubi res poscit, proprie dicun-
10 tur. Haec ut sciamus, atque eorum non significationem
modo, sed formas etiam mensurasque norimus et, ubi-
cunque erunt posita, an conveniant, nisi multa lectione
atque auditione assequi nullo modo possumus; cum
omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter
quod infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitu-
dine educati, etiamsi verba quaedam emisisse traduntur,
11 tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia
huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut
nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut *ensis*
et *gladius:* alia, quae, etiamsi propria rerum aliquarum
sint nomina, τροπικῶς quasi tamen ad eundem intellectum
12 feruntur, ut *ferrum* et *mucro.* Nam per abusionem *si-
carios* etiam omnes vocamus, qui caedem telo quocunque
commiserint. Alia circuitu verborum plurium osten-
dimus: quale est, *Et pressi copia lactis.* Plurima
mutatione figuramus: *Scio*, *Non ignoro*, et *Non me fu-
git*, et *Non me praeterit*, et *Quis nescit?* et *Nemini
13 dubium est.* Sed etiam ex proximo mutuari licet.
Nam et *intelligo*, et *sentio*, et *video* saepe idem valent,
quod *scio.* Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit
lectio, ut non solum quomodo occurrent, sed etiam quo-
14 modo oportet, utamur. Non semper enim haec inter se
idem faciunt: nec sicut de intellectu animi recte dixerim
video, ita de visu oculorum *intelligo:* nec ut mucro
15 gladium, sic mucronem *gladius* ostendit. Sed ut copia
verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratia
legendum vel audiendum est. Nam omnium, quaecunque
docemus, hoc [2]) sunt exempla potentiora etiam ipsis, quae
traduntur, artibus, cum eo, qui discit, perductus est, ut
intelligere ea sine demonstrante et sequi iam suis viri-
bus possit: quia, quae doctor praecepit, orator ostendit.
16 Alia vero audientes, alia legentes magis adiuvant.
Excitat, qui dicit, spiritu ipso, nec imagine et ambitu
rerum, sed rebus incendit. Vivunt omnia enim, et mo-
ventur, excipimusque nova illa, velut nascentia, cum fa-
vore ac sollicitudine. Nec fortuna modo iudicii, sed etiam
17 ipsorum, qui orant, periculo afficimur. Praeter haec vox
et actio decora, commoda, ut quisque locus postulabit,

---

1) *Codd.* libet. 2) *i. e. ideo.* 3) *i. e. descriptione verbis facta*

pronuntiandi, vel potentissima in dicendo, ratio, et, ut
semel dicam, pariter omnia docent. In lectione certius
iudicium, quod audienti frequenter aut suus cuique fa-
vor aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim 18
dissentire, et velut tacita quadam verecundia inhibemur
plus nobis credere, cum interim et vitiosa pluribus
placent, et a corrogatis laudantur [1]) etiam quae non
placent. Sed e contrario quoque accidit, ut optime dictis 19
gratiam prava iudicia non referant. Lectio libera est,
nec actionis impetu transcurrit: sed repetere saepius
licet, sive dubites, sive memoriae affigere velis. Repe-
tamus autem et tractemus, et ut cibos mansos ac prope
liquefactos demittimus, quo facilius digerantur, ita lectio
non cruda, sed multa iteratione mollita et velut confecta,
memoriae imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque, et qui credentem 20
sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac paene
ad scribendi sollicitudinem: nec per partes modo scru-
tanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resu-
mendus, praecipue oratio, cuius virtutes frequenter ex
industria quoque occultantur. Saepe enim praeparat, dis- 21
simulat, insidiatur orator, eaque in prima parte actionis
dicit, quae sunt in summa profutura. Itaque suo loco
minus placent, adhuc nobis, quare dicta sint, ignoranti-
bus: ideoque erunt cognitis omnibus repetenda. Illud 22
vero utilissimum, nosse eas causas, quarum orationes in
manus sumpserimus: et quotiens continget, utrinque ha-
bitas legere actiones: ut Demosthenis atque Aeschinis
inter se contrarias: et Servii Sulpicii atque Messalae,
quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter: et Pollionis
et Cassii reo Asprenate, aliasque plurimas. Quin etiam, 23
si minus pares videbuntur, aliquae tamen ad cognoscen-
dam litium quaestionem recte requirentur, ut contra Ci-
ceronis orationes, Tuberonis in Ligarium, et Hortensii
pro Verre. Quin etiam, easdem causas ut quisque ege-
rit, utile erit [2]) scire. Nam de domo Ciceronis dixit
Calidius: et pro Milone orationem Brutus exercitationis
gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falso
existimat. Et Pollio et Messala defenderunt eosdem, et 24
nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo Domitii Afri,
Crispi Passieni, Decimi Laelii orationes ferebantur.

1) placeant — laudentur *de coniectura Regii.* 2) *Sic vulgo ex veteri emendatione. Codd.* ut utrisque erit.

Neque id statim legenti persuasum sit, omnia, quae magni [1]) auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam et labuntur aliquando, et oneri cedunt, et indulgent ingeniorum suorum voluptati: nec semper intendunt animum: nonnunquam fatigantur: cum Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse videa-
25 tur. Summi enim sunt, homines tamen: acciditque his, qui, quidquid apud illos reperietur, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur, (id enim est facilius,) ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.
26 Modeste tamen et circumspecto iudicio de tantis viris pronuntiandum est, ne, quod plerisque accidit, damnent quae non intelligunt. Ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quam multa displicere, maluerim.

27 Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum: multique eius iudicium sequuntur: neque immerito. Namque ab his in rebus spiritus, et in verbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, et in personis decor petitur, praecipueque velut attrita cotidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium blanditiis reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescen-
28 dum putat. Meminerimus tamen, non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentia figurarum; genus ostentationi comparatum, et praeter id, quod solam petit voluptatem, et eam, fingendo non falsa modo, sed etiam quaedam incredibilia,
29 sectatur, patrocinio quoque aliquo iuvari: quod alligata ad certam pedum necessitatem non semper uti propriis possit, sed depulsa recta via, necessario ad eloquendi quaedam deverticula confugiat: nec mutare quaedam modo verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere cogatur: nos vero armatos stare in acie, et summis
30 de rebus decernere, et ad victoriam niti. Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim: sed fulgorem inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque praestringitur, non qualis auri argentique, imbellis, et potius habenti periculosus.

31 Historia quoque alere orationem quodam uberi iucundoque succo potest. Verum et ipsa sic est legenda ut sciamus, plerasque eius virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poetis, et quodammodo carmen solutum: et

1) *Codd.* omni *vel* omnis *vel* omnes.

scribitur ad narrandum, non ad probandum; totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur: ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat. Itaque, ut dixi, neque illa 32
Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus iudicem, et saepius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quaerit.
Adde, quod M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xe- 33
nophontem utiles oratori putat, quanquam illum *bellicum canere*, huius ore *Musas esse locutas* existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in his, de quibus erit quaestio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse [1]): nec versicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere.
Est et alius ex historiis usus, et is quidem maximus, 34
sed non ad praesentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus in primis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expectet a litigatore; sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod ea sola criminibus odii et gratiae vacant.

A philosophorum vero lectione ut essent multa 35
nobis petenda, vitio factum est alio oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam et de iustis, honestis, utilibus, iisque quae sint istis contraria, et de rebus divinis maxime dicunt, et argumentantur acriter: et altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optime Socratici praeparant. Sed his 36
quoque adhibendum est simile iudicium, ut etiam cum in rebus versemur iisdem, non tamen eandem esse condicionem sciamus litium ac disputationum, fori et auditorii, praeceptorum et periculorum.

Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilita- 37
tis in legendo iudicemus, ut id quoque adiungamus operi, qui sint, quae in quoque auctore praecipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cum in 38
Bruto M. Tullius tot milibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, et tamen de omnibus aetatis suae,

1) toris — lacertis opus esse *Spald. de coniectura.*

Neque id statim legenti ...are atque Marcello, magni [1]) auctores dixerin ...s, si et illos, et qui labuntur aliquando, et ...s, et philosophos? Fuit niorum suorum voluptr ...uae apud Livium in epi nonnunquam fatigantr ...s Demosthenem atque Ci Demosthenes, Hora' ...eset Demosthenes et Ciceroni

25 tur. Summi enim ... dissimulanda nostri quoque qui, quidquid ap' ... vix ullum ex his, qui vetusta tant, ut deterior ... posse reperiri, quin iudicium abunde similes ... utilitatis aliquid, cum se Cicero

26 Modeste tam ...issimis auctoribus, ingeniosis qui pronuntiand ...entibus, plurimum fateatur adiutum quae non i ... novis sentio. Quotus enim quisque partem, ...ens potest, qui ne minima quidem al displicer ... partis memoriam posteritatis speraverit!

27 Pl ... intra primos statim versus deprehendetur, nem p ... dimittet, quam ut eius nobis magno tempo que i ... constet experimentum. Sed non quidquid ver ... partem scientiae pertinet, protinus ad facien per ... phrasin [2]), de qua loquimur, accommodatum. di ... antequam de singulis loquar, pauca in uni r ... varietate opinionum dicenda sunt. Nam qui

28 ... veteres legendos putant, neque in ullis aliis ... naturalem eloquentiam et robur viris dignum arbi ... alios recens haec lascivia, deliciaeque, et omnia ... voluptatem multitudinis imperitae composita, delectant ... etiam, qui rectum dicendi genus sequi volunt, ... pressa demum et tenuia, et quae minimum ab usu ... quotidiano recedant, sana et vere Attica putant: quosdam ... ingenii vis, et magis concitata, et alti [3]) spiritus ... capit: sunt etiam lenis et nitidi et compositi gene ... non pauci amatores. De qua differentia disseram ... diligentius, cum de genere dicendi quaerendum erit. In terim summatim, quid et a qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. Facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, iudicare: ne quisquam queratur, omissos forte aliquos, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse, quam qui a me nominabuntur.

Sed nunc genera ipsa lectionum, quae praecipue

---

1) *Codd.* quidque contuuebit, *vel* quod quid convivabit *vel simile. Fortasse* quod invidiam vitabat., 2) φράσιν. 3) *de coniect. Burm. Codd.* alia (alios).

'entibus, ut oratores fiant, existimem,

t Aratus *ab Iove incipiendum* putat, ita 46
epturi ab Homero videmur. Hic enim,
ium *ex Oceano* dicit ipse *amnium*[1]) *fontium-*
us initium capere, omnibus eloquentiae partibus
um et ortum dedit. Hunc nemo in magnis rebus
tate, in parvis proprietate superaverit. Idem lae-
pressus, iucundus et gravis, tum copia, tum bre-
mirabilis: nec poetica modo, sed oratoria virtute
tissimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, 47
ionibus taceam: nonne vel nonus liber, quo
ad Achillem legatio continetur, vel in primo inter
illa contentio, vel dictae in secundo sententiae,
litium ac consiliorum explicant artes? Affectus 48
vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit
doctus, qui non in sua potestate hunc auctorem
se fateatur. Age vero non utriusque operis in-
s in paucissimis versibus legem prooemiorum, non
rvavit, sed constituit? Nam benivolum auditorem
ione dearum, quas praesidere vatibus creditum
t intentum proposita rerum magnitudine, et doci-
mma celeriter comprehensa facit. Narrare vero 49
revius, quam qui mortem nuntiat Patrocli, quis
antius potest, quam qui Curetum Aetolorumque
m exponit? Iam similitudines, amplificationes,
la, digressus, signa rerum et argumenta, ceteraque
di ac refutandi [2]), sunt ita multa, ut etiam, qui
ibus scripserunt, plurimi harum rerum testimonium
poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam 50
illis Priami rogantis Achillem precibus aequari?
in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius
, nonne humani ingenii modum excedit? ut magni
virtutes eius non aemulatione, quod fieri non po-
ed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, 51
omni genere eloquentiae procul a se reliquit; epi-
men praecipue: videlicet quia clarissima in materia
comparatio est. Raro assurgit Hesiodus, magna- 52
ars eius in nominibus est occupata; tamen utiles
praecepta sententiae, levitasque verborum et com-

Adiicitur vim. 2) ceteraque, quae probandi ac refutandi
a multa. 3) *Intellige* ingenii. *Vulgo* ut magni sit viri, *sed*
melioribus libris abest.

positionis probabilis: daturque ei palma in illo medio
53 genere dicendi. Contra in Antimacho vis et gravitas
et minime vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed
quamvis ei secundas fere grammaticorum consensus de-
ferat; et affectibus, et iucunditate, et dispositione, et
omnino arte deficitur, ut plane manifesto appareat,
54 quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum. Panya-
sin ex utroque mixtum putant in eloquendo, neutriusque
aequare virtutes: alterum tamen ab eo materia, alterum
disponendi ratione superari. Apollonius in ordinem a
grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque
Aristophanes, poetarum iudices, neminem sui temporis
in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edi-
55 dit opus aequali quadam mediocritate. Arati materia
motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus,
nulla persona, nulla cuiusquam sit oratio: sufficit tamen
operi, cui se parem credidit. Admirabilis in suo genere
Theocritus, sed musa illa rustica et pastoralis non foru-
56 rum modo, verum ipsam etiam urbem reformidat. Audire
videor undique congerentes nomina plurimorum poetarum.
Quid? Herculis acta non bene Pisandros? Quid? Ni-
candrum frustra secuti Macer atque Virgilius? Quid?
Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgi-
lius, idem nunquam certe *conditorum Chalcidico versu
carminum* fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Hora-
57 tius frustra Tyrtaeum Homero subiungit? Nec sane
quisquam est tam procul a cognitione eorum remotus, ut
non indicem certe ex bibliotheca sumptum transferre in
libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec
utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis
aliquid: sed ad illos iam perfectis constitutisque viribus
58 revertemur: quod in coenis grandibus saepe facimus, ut
cum optimis satiati sumus, varietas tamen nobis ex vi-
lioribus grata sit. Tunc et elegiam vacabit in manus
sumere, cuius princeps habetur Callimachus: secundas
59 confessione plurimorum Philetas occupavit. Sed dum
assequimur illam firmam, ut dixi, facilitatem, optimis
assuescendum est: et multa magis quam multorum lectio-
ne formanda mens, et ducendus color. Itaque ex tribus
receptis Aristarchi iudicio scriptoribus iamborum ad ἕξιν
60 maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc
vis elocutionis, cum validae, tum breves vibrantesque
sententiae, plurimum sanguinis atque nervorum, adeo ut
videatur quibusdam, quod quoquam minor est, materiae

esse, non ingenii vitium. Novem vero Lyricorum longe 61
Pindarus princeps, spiritus magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia, velut quodam eloquentiae flumine: propter quae Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. Stesichorum, quam sit in- 62
genio validus, materiae quoque ostendunt, maxima bella et clarissimos canentem duces, et epici carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoque debitam dignitatem: ac, si tenuisset modum, videtur aemulari proximus Homerum potuisse: sed redundat atque effunditur: quod ut est reprehendendum, ita copiae vitium est. Alcaeus in parte operis *aureo* 63
plectro merito donatur, qua tyrannos insectatus multum etiam moribus confert: in eloquendo quoque brevis et magnificus, et diligens, et plerumque oratori[1]) similis: sed et lusit et in amores descendit[2]), maioribus tamen aptior. Simonides, tenuis alioqui, sermone proprio et 64
iucunditate quadam commendari potest: praecipua tamen eius in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus eius operis auctoribus praeferant.

Antiqua comoedia cum sinceram illam sermonis 65
Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimae libertatis est, et[3]) insectandis vitiis praecipua, plurimum tamen virium etiam in ceteris partibus habet. Nam et grandis, et elegans, et venusta: et nescio an ulla[4]), post Homerum tamen, quem, ut Achillem, semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures eius auctores: Aristophanes 66
tamen, et Eupolis, Cratinusque praecipui. Tragoedias primus[5]) in lucem Aeschylus protulit, sublimis et gravis et grandiloquus, saepe usque ad vitium, sed rudis in plerisque et incompositus: propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permisere, suntque eo modo multi coronati. Sed longe clarius illustraverunt hoc opus Sophocles 67
atque Euripides: quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior, inter plurimos quaeritur. Idque ego sane, quoniam ad praesentem materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse

---

1) *de coniectura Spaldingii. Codd.* orationis. *Vulgo* Homero. 2) sed in lusus et amores descendit *contra codd.* 3) *de coniect. Wolffii. Vulgo* etsi est. 4) *Spald. de coniect.* nulla. 5) primum *mendose.*

ratus maxime est, ut saepe testatur, et secutu
quam in opere diverso, M e n a n d e r: qui vel un
quidem iudicio diligenter lectus, ad cuncta, qu
cipimus, efficienda sufficiat: ita omnem vitae i
expressit; tanta in eo inveniendi copia et e
facultas; ita est omnibus rebus, personis, affec
70 commodatus. Nec nihil profecto viderunt, qui o
quae Charisii nomine eduntur, a Menandro scripta
Sed mihi longe magis orator probari in opere s
tur, nisi forte aut illa mala iudicia, quae Epit
Epicleros, Locroe [1]) habent, aut meditationes in
dee, Nomothete, Hypobolimaeo non omnibus
71 numeris sunt absolutae. Ego tamen plus adhuc
collaturum eum declamatoribus puto, quoniam hi
est, secundum condicionem controversiarum plur
personas, patrum, filiorum, militum, rusticorum,
pauperum, irascentium, deprecantium, mitium
rum. In quibus omnibus mire custoditur ab h
72 decor. Atque ille quidem omnibus eiusdem ope
ribus abstulit nomen, et fulgore quodam suae
tenebras obduxit. Habent tamen alii quoque C
cum venia leguntur, quaedam, quae possis dece
praecipue P h i l e m o n, qui ut pravis sui tempori
Menandro saepe praelatus est, ita consensu tamen
meruit credi secundus.

73 H i s t o r i a m multi scripsere praeclare, sed n
bitat longe duos ceteris praeferendos, quorum
virtus laudem paene est parem consecuta. De
brevis, et semper instans sibi T h u c y d i d e s: c
candidus, et fusus H e r o d o t u s: ille concitatis
missis affectibus melior; ille contionibus, hic
74 bus; ille vi, hic voluntate. T h e o p o m p u s his

s: ut qui, antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu
ıerit orator. Philistus quoque meretur, qui turbae
ıamvis bonorum post eos auctorum eximatur, imitator
hucydidis, et ut multo infirmior, ita aliquatenus luci-
lior. Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget.
litarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo 75
ost intervallo temporis natus Timagenes hoc est vel
pso probabilis, quod intermissam historias scribendi in-
ustriam nova laude reparavit. Xenophon non excidit
ihi, sed inter philosophos reddendus est.

Sequitur oratorum ingens manus, ut cum decem 76
imul Athenis aetas una tulerit. Quorum longe princeps
emosthenes ac paene lex orandi fuit: tanta vis in eo,
am densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt,
am nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quod desit
n eo, nec quod redundet invenias. Plenior Aeschines, 77
t magis fusus, et grandiori similis, quo minus strictus
st: carnis tamen plus habet, minus lacertorum. Dulcis
n primis et acutus Hyperides: sed minoribus causis, ut
on dixerim utilior, magis par. His aetate Lysias 78
naior, subtilis atque elegans, et quo nihil, si oratori
atis est [1]) docere, quaeras perfectius: nihil enim est
nane, nihil arcessitum; puro tamen fonti, quam magno
lumini propior. Isocrates in diverso genere dicendi ni- 79
idus et comptus, et palaestrae, quam pugnae magis ac-
ommodatus, omnes dicendi Veneres sectatus est; nec
mmerito: auditoriis enim se, non iudiciis compararat:
n inventione facilis, honesti studiosus: in compositione
deo diligens, ut cura eius reprehendatur. Neque ego in 80
his, de quibus locutus sum, has solas virtutes, sed has
praecipuas puto: nec ceteros parum fuisse magnos. Quin
etiam Phalerea illum Demetrium, quanquam is pri-
mus inclinasse eloquentiam dicitur, multum ingenii habuisse
et facundiae fateor, vel ob hoc memoria dignum, quod
ultimus est fere ex Atticis, qui dici possit orator: quem
tamen in illo medio genere dicendi praefert omnibus Cicero.

Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse 81
eloquentiae M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem
esse praecipuum, sive acumine disserendi, sive eloquen-
di facultate divina quadam et Homerica? Multum enim
supra prosam orationem, et quam pedestrem Graeci vo-
cant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam
Delphico videatur oraculo instinctus. Quid ego comme- 82

---

1) *Spalding. de coniect.* esset. *Vulgo* sit.

morem Xenophontis illam iucunditatem inaffectatam,
sed quam nulla consequi affectatio possit? ut ipsae sermonem finxisse Gratiae videantur, et, quod de Pericle
veteris comoediae testimonium est, in hunc transferri
iustissime possit, in labris eius sedisse quandam persua-
83 dendi deam. Quid reliquorum Socraticorum elegan-
tiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum,
an scriptorum copia, an eloquendi suavitate, an inventio-
num acumine, an varietate operum, clariorem putem.
Nam in Theophrasto tam est loquendi nitor ille divi-
84 nus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur. Minus
indulsere eloquentiae Stoici veteres: sed cum honesta
suaserunt, tum in colligendo probandoque, quae institue-
rant, plurimum valuerunt: rebus tamen acuti magis,
quam, id quod sane non affectant, oratione magnifici.
85 Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo
ducendus est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos
Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium
eius generis poetarum, Graecorum nostrorumque, haud
86 dubie proximus. Utor enim verbis iisdem, quae ex Afro
Domitio iuvenis excepi: qui mihi interroganti, quem
Homero crederet maxime accedere, *Secundus*, inquit,
est Virgilius, propior tamen primo, quam tertio. Et
hercule ut illi naturae coelesti atque immortali cessi-
mus, ita curae et diligentiae vel ideo in hoc plus est,
quod ei fuit magis laborandum: et quantum eminentibus
87 vincimur, fortasse aequalitate pensamus. Ceteri omnes
longe sequentur. Nam Macer et Lucretius legendi
quidem, sed non ut phrasin, id est, corpus eloquentiae
faciant: elegantes in sua quisque materia, sed alter hu-
milis, alter difficilis. Atacinus Varro in iis, per
quae nomen est assecutus, interpres operis alieni, non
spernendus quidem, verum ad augendam facultatem di-
88 cendi parum locuples. Ennium, sicut sacros vetustate
lucos, adoremus, in quibus grandia et antiqua robora
iam non tantam habent speciem, quantam religionem.
Propiores [1]) alii, atque ad hoc, de quo loquimur, magis
utiles. Lascivus quidem in herois [2]) quoque Ovidius,
et nimium amator ingenii sui, laudandus tamen partibus.
89 Cornelius autem Severus, etiamsi versificator quam
poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi
libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi iure

1) *i. e. aetati nostrae.* 2) heroicis.

undum locum. Sed eum [1]) consummari mors imma-
ı non passa est: puerilia tamen eius opera et maxi-
m indolem ostendunt et admirabilem, praecipue in
ate illa, recti generis voluntatem. Multum in Vale- 90
Flacco nuper amisimus. Vehemens et poeticum
enium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute matu-
ı. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si
et. Lucanus ardens, et concitatus, et sententiis cla-
imus, et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam
tis annumerandus [2]). Hos nominavimus, quia Germa- 91
um Augustum ab institutis studiis deflexit cura terra-
ı, parumque diis visum est, esse eum maximum poe-
ım. Quid tamen his ipsis eius operibus, in quae,
ato [3]) imperio, iuvenis secesserat, sublimius, doctius,
nibus denique numeris praestantius? Quis enim ca-
et bella melius, quam qui sic gerit? Quem praesi-
tes studiis deae propius audirent? Cui magis suas
es aperiret familiare numen Minerva? Dicent haec 92
nius futura saecula. Nunc enim ceterarum fulgore
utum laus ista praestringitur. Nos tamen sacra litte-
um colentes feras, Caesar, si non tacitum hoc prae-
imus, et Virgiliano certe versu testamur,

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

egia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus 93
ue elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt
Propertium malint. Ovidius utroque lascivior:
ut durior Gallus. Satira quidem tota nostra est,
qua primus insignem laudem adeptus Lucilius quos-
n ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non
sdem modo operis auctoribus, sed omnibus poetis prae-
re non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab 94
ratio dissentio, qui Lucilium *fluere lutulentum*, et,
e aliquid, quod tollere possis, putat. Nam eruditio in
mira, et libertas, atque inde acerbitas, et abundan-
[4]) salis. Multo est tersior ac purus magis Horatius,
nisi labor eius amore [5]), praecipuus. Multum et verae
riae, quamvis uno libro, Persius meruit. Sunt clari
lieque, et qui olim nominabuntur. Alterum illud etiam 95
ns satirae genus, sed non sola carminum varietate

---

1) *Codd.* ferrenum, farrenum, uarrenum, *ex quibus scripturis aliud poetae nomen efficiunt.* 2) *Codd.* mitandus, imitandus. *Hoc esse volunt pro aliis relicto, condonato. Intelligit autem intilianus Imp. Domitianum.* 4) abunde. 5) *Vulgo de veteri iectura* et ad notandos hominum mores praecipuus.

mixtum, condidit Terentius Varro, vir Romanorum
eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos compo-
suit, peritissimus linguae Latinae, et omnis antiquitatis,
et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae
96 collaturus, quam eloquentiae. Iambus non sane a Ro-
manis celebratus est ut proprium opus; quibusdam in-
terpositus: cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo,
Horatio, quanquam illi epodos intervenire reperiatur[1].
At Lyricorum idem Horatius fere solus legi dignus.
Nam et insurgit aliquando, et plenus est iucunditatis et
gratiae, et varius[2]) figuris, et verbis felicissime audax.
Si quendam adiicere velis, is erit Caesius Bassus,
quem nuper vidimus: sed eum longe praecedunt ingenia
97 viventium. Tragoediae scriptores veterum Attius[3])
atque Pacuvius clarissimi gravitate sententiarum, ver-
borum pondere, auctoritate personarum. Ceterum nitor
et summa in excolendis operibus manus magis videri
potest temporibus quam ipsis defuisse. Virium tamen
Attio plus tribuitur: Pacuvium videri doctiorem, qui esse
98 docti affectant, volunt. Iam Varii Thyestes cuilibet
Graecarum comparari potest. Ovidii Medea videtur
mihi ostendere, quantum ille vir praestare potuerit, si
ingenio suo temperare quam indulgere maluisset. Eorum
quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus,
quem senes quidem [4]) parum tragicum putabant, erudi-
99 tione ac nitore praestare confitebantur. In comoedia
maxime claudicamus; licet Varro *Musas*, Aelii Stilonis
sententia, *Plautino* dicat *sermone locuturas fuisse*, si
Latine loqui vellent; licet Caecilium veteres laudibus
ferant; licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum
referantur: quae tamen sunt in genere elegantissima, et
plus adhuc habitura gratiae, si intra versus trimetros
100 stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi
sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis
concessam Atticis venerem, quando eam ne Graeci qui-
dem in alio genere linguae obtinuerint. Togatis excellit
Afranius, utinamque non inquinasset argumenta pue-
rorum foedis amoribus, mores suos fassus.
101 At non historia cesserim Graecis, nec opponere
Thucydidi Sallustium verear: neque indignetur sibi

---

1) *Locus nondum sanatus. Codd. meliores* interve non repe-
rietur. 2) *de coniect. Spaldingii. Vulgo* variis. 3) Accius, [illegible]
post. 4) *abest.*

Herodotus aequari T. Livium, cum in narrando mirae
iucunditatis clarissimique candoris, tum in contionibus
supra quam enarrari potest eloquentem: ita, quae dicuntur, omnia cum rebus tum personis accommodata sunt:
affectus quidem, praecipue eos, qui sunt dulciores, ut
parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis.
Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis 102
virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, *pares eos magis, quam*
similes: qui et ipse a nobis auditus est, elati vir ingenii,
et sententiis creber, sed minus pressus, quam historiae
auctoritas postulat. Quam, paulum aetate praecedens 103
eum Bassus Aufidius, egregie, utique in libris belli
Germanici, praestitit, genere ipso probabilis in omnibus,
sed in quibusdam suis ipse viribus minor. Superest ad- 104
huc et exornat aetatis nostrae gloriam vir saeculorum
memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur.
Habet amatores, nec immerito: remitti libertas, quanquam
circumcisis quae dixisset, vel nocuerit [1]). Sed elatum
abunde spiritum et audaces sententias deprehendas etiam
in iis, quae manent. Sunt et alii scriptores boni: sed
nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

Oratores vero vel praecipue Latinam eloquentiam 105
parem facere Graecae possint. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro, quantam
mihi concitem pugnam, cum praesertim non sit id propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore:
neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potius putem. Quorum ego virtutes 106
plerasque arbitror similes, consilium, ordinem dividendi,
praeparandi, probandi rationem, denique, quae sunt
inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior
ille, hic copiosior; ille concludit astrictius, hic latius;
pugnat ille acumine semper, hic frequenter et pondere;
illi nihil detrahi potest, huic nihil adiici; curae plus in
illo, in hoc naturae. Salibus certe, et commiseratione, 107
qui duo plurimum affectus valent, vincimus. Et fortasse
epilogos illi mos civitatis abstulerit: sed et nobis illa,
quae Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minus

---

1) *Locus corruptus, sed eum sicut legitur in codicibus melioribus proponere satius duximus, quam repetere, quod adhuc vulgo circumfertur*, nec imitatores; ut libertas, quanquam circumcisis quae dixisset, ei nocuerit.

permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt
que, dialogisve, quibus nihil ille, nulla contenti
108 Cedendum vero in hoc quidem, quod ille et prio
et ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit.
mihi videtur M. Tullius, cum se totum ad imitat
Graecorum contulisset, effinxisse vim Demostheni
109 piam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec vero
in quoque optimum fuit, studio consecutus est t
sed plurimas, vel potius omnes ex se ipso virtutes
lit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non
pluvias, ut ait Pindarus, *aquas colligit; sed vi*
gite exundat, dono quodam providentiae genitus,
110 totas vires suas eloquentia experiretur. Nam quis
diligentius, movere vehementius potest? Cui tan
quam iucunditas affuit? Ipsa illa, quae extorquet,
trare eum credas, ut[1]), cum transversum vi sua i
111 ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi.
omnibus, quae dicit, tanta auctoritas inest, ut di
pudeat, nec advocati studium, sed testis aut iudicis
fidem; cum interim haec omnia, quae vix singul
quam intentissima cura consequi posset, fluunt il
ta, et illa, qua nihil pulchrius auditu est, orat
112 se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare n
merito ab hominibus aetatis suae *regnare in*
dictus est: apud posteros vero id consecutus, ut
iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur
igitur spectemus: hoc propositum nobis sit exe
113 ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.
in Asinio Pollione inventio, summa diligentia
ut quibusdam etiam nimia videatur: et consilii e
satis: a nitore et iucunditate Ciceronis ita longe
ut videri possit saeculo prior. At Messala nit
candidus, et quodammodo praeferens in dicendo
114 tatem suam; viribus minor. C. vero Caesar
tantum vacasset, non alius ex nostris contra Cic
nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, c
citatio, ut illum eodem animo dixisse, quo b
appareat. Exornat tamen haec omnia mira se
115 cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Multum
in Caelio, et praecipue in accusando multa urb
dignusque vir, cui et mens melior et vita longior
gisset. Inveni qui Calvum praeferrent omnibus,

1) *de coniect. Frotscheri. Vulgo et.*

qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia
verum sanguinem perdidisse: sed est et sancta et gravis
oratio, et custodita, et frequenter vehemens quoque. Imi-
tator autem est Atticorum, fecitque illi properata mors
iniuriam, si quid adiecturus sibi, non si quid detractu-
rus fuit. Et Servius Sulpicius insignem non imme- 116
rito famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum iu-
dicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus:
qui, si ceteris virtutibus colorem et gravitatem orationis
adiecisset, ponendus inter praecipuos foret. Nam et in- 117
genii plurimum est in eo, et acerbitas mira; et urbanitas
eius summa: sed plus stomacho, quam consilio dedit.
Praeterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa
ridicula est. Sunt alii multi diserti, quos persequi longum 118
est. Eorum, quos viderim, Domitius Afer et Iulius
Africanus longe praestantissimi. Arte ille et toto
genere dicendi praeferendus, et quem in numero veterum
habere [1]) non timeas: hic concitatior, sed in cura verbo-
rum nimius, et compositione nonnunquam longior, et
translationibus parum modicus. Erant clara et nuper in-
genia. Nam et Trachalus plerumque sublimis et satis 119
apertus fuit, et quem velle optima crederes: auditus tamen
maior. Nam et vocis, quantam in nullo cognovi, felici-
tas, et pronuntiatio vel scenis suffectura, et decor, omnia
denique ei, quae sunt extra, superfuerunt. Et Vibius
Crispus, compositus, et iucundus, et delectationi natus:
privatis tamen causis quam publicis melior. Iulio Se- 120
cundo si longior contigisset aetas, clarissimum profecto
nomen oratoris apud posteros foret. Adiecisset enim,
atque adiiciebat ceteris virtutibus suis, quod desiderari
potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et
saepius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Ceterum 121
interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est
facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia: tam
candidum et lene et speciosum dicendi genus: tanta ver-
borum, etiam quae assumpta sunt, proprietas: tanta in
quibusdam ex periculo petitis significantia. Habebunt qui 122
post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc
vigent, materiem [2]) vere laudandi. Sunt enim summa ho-
die, quibus illustratur forum, ingenia. Namque et con-
summati iam patroni veteribus aemulantur, et eos iuvenum
ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

---

1) locare. 2) materiam.

rerum cognitione utilis. In Epicureis levis quid
125 non iniucundus tamen auctor est Catius. Ex
Senecam in omni genere eloquentiae distuli,
vulgatam falso de me opinionem, quia damnare
invisum quoque habere sum creditus. Quod acci
dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicen
126 revocare ad severiora iudicia contendo. Tum a
lus hic fere in manibus adolescentium fuit. Q
equidem omnino conabar excutere, sed potiorib
ferri non sinebam, quos ille non destiterat i
cum diversi sibi conscius generis, placere se in
posse, quibus illi placerent, diffideret. Amaba
eum magis, quam imitabantur: tantumque ab e
127 bant, quantum ille ab antiquis descenderat. Fo
optandum, pares, aut saltem proximos, illi v
Sed placebat propter sola vitia, et ad ea se qu
rigebat effingenda, quae poterat; deinde cum se
128 eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cuius
tae alioqui et magnae virtutes fuerunt: ingeni
et copiosum, plurimum studii, multa rerum co
qua tamen aliquando ab his, quibus inquirenda
mandabat, deceptus est. Tractavit etiam om
129 studiorum materiam. Nam et orationes eius, et
et epistolae, et dialogi feruntur. In philosoph
diligens, egregius tamen vitiorum insectator fu
tae in eo claraeque sententiae, multa etiam mor
legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque,
130 perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis.
eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam
contempsisset, si partem [2]) non concupisset, si n
sua amasset, si rerum pondera minutissimis
non fregisset: consensu potius eruditorum, q

ideo, quod exercere potest utrinque iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet, quae, quod voluit, effecit.

DE IMITATIONE.

II. Ex his ceterisque lectione dignis auctoribus et
verborum sumenda copia est, et varietas figurarum, et
componendi ratio: tum ad exemplum virtutum omnium
mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis
pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire
primum fuit, estque praecipuum: sic ea, quae bene in-
venta sunt, utile sequi. Atque omnis vitae ratio sic con- 2
stat, ut, quae probamus in aliis, facere ipsi velimus.
Sic litterarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri se-
quuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera prio-
rum, rustici probatam experimento culturam in exemplum
intuentur. Omnis denique disciplinae initia ad propositum
sibi praescriptum formari videmus. Et hercule necesse 3
est, aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem raro
natura praestat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum,
quod tanto faciliorem nobis rationem omnium facit, quam
fuit iis, qui nihil, quod sequerentur, habuerunt, nisi
caute et cum iudicio apprehenditur, nocet.

Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, 4
vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis, quae sint
ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis,
quae sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod
iam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putas-
sent? Nempe nihil fuisset inventum. Cur igitur nefas 5
est reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? An
illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam
multa generarent, nos ad quaerendum non eo ipso conci-
temur, quod certe scimus invenisse eos, qui quaesierunt?
Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerunt magi- 6
strum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus alia-
rum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil
habebimus, nisi beneficii alieni? quemadmodum quidam
pictores in id solum student, ut describere tabulas men-
suris ac lineis sciant. Turpe etiam illud est, contentum 7
esse id consequi, quod imiteris. Nam rursus quid erat
futurum, si nemo plus effecisset eo, quem sequebatur?

Nihil in poetis supra Livium Andronicum; nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus; ratibus adhuc navigaretur: non esset pictura, nisi quae lineas modo extremas umbrae, quam corpora in sole fecissent, cir-
8 cumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars, qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi forte nostra potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum crescat nihil. Nihil autem crescit sola
9 imitatione. Quodsi prioribus adiicere fas non est, quomodo sperare possumus illum oratorem perfectum? cum in his, quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur. Sed etiam qui summa non appetunt, contendere potius, quam
10 sequi debent. Nam qui agit, ut prior sit, forsitan etiam, si non transierit, aequabit. Eum vero nemo potest aequare, cuius vestigiis sibi utique insistendum putat. Necesse est enim, semper sit posterior, qui sequitur. Adde quod plerumque facilius est plus facere, quam idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res simplicissimae, quaeque pares maxime videantur, utique dis-
11 crimine aliquo discernantur. Adde quod quidquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod imitatur, ut umbra corpore, et imago facie, et actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque eis, quae in exemplum assumimus, subest natura et vera vis: contra omnis imitatio ficta est, et
12 ad alienum propositum accommodat quod facit: ut minus sanguinis ac virium declamationes habent [1]), quam orationes: quia in illis vera, in his assimulata materia est. Adde quod ea, quae in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas,
13 et quidquid arte non traditur. Ideo plerique, cum verba ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mire a se, quae legerunt, effingi arbitrantur: cum et verba intercidant invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine; eaque non sua natura sint bona aut mala, (nam per se soni tantum sunt,) sed prout opportune proprieque aut secus collocata sunt; et compositio cum rebus accommodata sit, tum ipsa varietate gratissima.

---

1) *de coniectura Spaldingii e libris mss. ducta.* *Vulgo* accommodatur. Quo fit, ut — habeant.

Quapropter exactissimo iudicio circa hanc partem 14
studiorum examinanda sunt omnia. Primum, quos imi-
temur: nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cu-
iusque et corruptissimi concupierunt. Tum in ipsis, quos
elegerimus, quid sit, ad quod nos efficiendum compare-
mus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua 15
vitiosa, et a doctis inter ipsos etiam mutuo reprehensa.
Atque utinam tam bona imitantes dicerent melius, quam
mala peius dicunt. Nec vero (saltem iis, quibus ad evi-
tanda vitia iudicii satis fuit,) sufficiat imaginem virtutis
effingere, et solam, ut sic dixerim, cutem, vel potius
illas Epicuri figuras, quas e summis corporibus dicit
effluere. Hoc autem his accidit, qui non introspectis 16
penitus virtutibus, ad primum se velut aspectum orationis
aptarunt: et cum iis felicissime cessit imitatio, verbis
atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi
atque inventionis non assequuntur, sed plerumque decli-
nant in peius, et proxima virtutibus vitia comprehendunt,
fiuntque pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus
temerarii, laetis corrupti, compositis exultantes, simpli-
cibus negligentes. Ideoque qui horride atque incomposite 17
quamlibet illud frigidum et inane extulerunt, antiquis se
pares credunt: qui carent cultu atque sententiis, Atticis
scilicet: qui praecisis conclusionibus obscuri, Sallustium
atque Thucydidem superant: tristes ac ieiuni Pollionem
aemulantur: otiosi et supini, si quid modo longius cir-
cumduxerunt, iurant ita Ciceronem locuturum fuisse.
Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud 18
coelestis huius in dicendo viri sibi viderentur, si in clau-
sula posuissent, *esse videatur.* Ergo primum est, ut,
quod imitaturus est quisque, intelligat, et quare bonum
sit, sciat.

Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam 19
quaedam sunt inimitabilia [1]), quibus aut infirmitas natu-
rae non sufficiat, aut diversitas repugnet. Ne, cui tenue
ingenium erit, sola velit fortia et abrupta: cui forte qui-
dem, sed indomitum, amore subtilitatis et vim suam
perdat, et elegantiam, quam cupit, non assequatur. Nihil
est enim tam indecens, quam cum mollia dure fiunt.
Atque ego [2]) illi praeceptori, quem instituebam in libro 20
secundo, credidi non ea sola docenda esse, ad quae
quemque discipulorum natura compositum videret. Et

---

1) imitabilia *Spald. de coniectura.* 2) i. e. Atque idem ego.

adiuvare debet, quae in quoque eorum invenit bona, et quantum fieri potest, adiicere, quae desunt, et emendare quaedam et mutare: rector enim est alienorum ingeniorum atque formator. Difficilius est naturam suam fingere.
21 Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia, quae recta sunt, velit esse in suis auditoribus quam plenissima, in eo tamen, cui naturam obstare viderit, laborabit.

Id quoque vitandum, in quo magna pars errat, ne in oratione poetas nobis et historicos, in illis operibus
22 oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus cuique decor est. Nec comoedia in cothurnos [1] assurgit, nec contra tragoedia socculo ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid com-
23 mune. Imitemur, quod commune est. Etiam hoc solet incommodi accidere iis, qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas iis placuit alicuius, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas ac iucunditas, in asperis gravibusque causis ponderi rerum parum respondeant: cum sit diversa non causarum modo inter ipsas condicio, sed in singulis etiam causis partium; sintque alia leniter, alia aspere, alia concitate, alia remisse, alia docendi, alia movendi gratia dicenda: quorum omnium dissimilis atque divisa inter se ratio
24 est. Itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequatur, addicere. Omnium perfectissimus Graecorum Demosthenes. Aliquid tamen aliquo in loco melius alii: plurima ille. Sed non qui maxime
25 imitandus, et solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret, vim Caesaris, asperitatem Caelii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi, quibusdam in locis assu-
26 mere? Nam praeter id, quod prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere: tum, in tanta rei difficultate, unum intuentes vix aliqua pars sequitur. Ideoque cum totum exprimere, quem elegeris, paene sit homini inconcessum: plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio haereat, et, quod cuique loco conveniat, aptemus.

27 Imitatio autem (nam saepius idem dicam) non sit tantum in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quae dispositio, quam omnia, etiam quae

1) Nam. com. non cothurnis: *et* non *quidem Spald. de coniect.*

delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur prooemio, quae ratio et quam varia narrandi, quae vis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis movendis scientia, quamque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quae tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum arcessitur. Haec si perviderimus, tum vere imitabimur. Qui vero etiam propria his 28 bona adiecerit, ut suppleat, quae deerunt [1]), circumcidat, si quid redundabit, is erit, quem quaerimus, perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oporteat, cum tanto plura exempla bene dicendi supersint, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit haec quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

QUOMODO SCRIBENDUM.

III. Et haec quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem, quae nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stilus. Nec immerito M. Tullius hunc *optimum effectorem ac magistrum dicendi* vocavit. Cui sententiae personam L. Crassi in disputationibus, quae sunt de oratore, assignando, iudicium suum cum illius auctoritate coniunxit. Scri- 2 bendum ergo quam diligentissime et quam plurimum. Nam ut terra altius effossa generandis alendisque seminibus fecundior fit: sic profectus non a summo petitus, studiorum fructus et fundit uberius, et fidelius continet. Nam, sine hac quidem conscientia [2]), ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem dabit, et verba in labris nascentia. Illic radices, illic funda- 3 menta sunt: illic opes velut sanctiore quodam aerario reconditae, unde ad subitos quoque casus, cum res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quae sufficiant labori certaminum, et usu non exhauriantur. Nihil enim 4 rerum ipsa natura voluit magnum effingi cito, praeposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem; quae nascendi quoque hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius visceribus parentis continerentur.

Sed cum sit duplex quaestio, quomodo, et quae maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. Sit 5 primo vel tardus, dum diligens, stilus: quaeramus optima,

---

1) *de coniect. Francii. Vulgo* deerant. 2) *intellige insumpti in scribendo laboris.*

nec protinus offerentibus se gaudeamus: adhibeatur iudicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque agendus est, et pondera singulorum examinanda. Post subeat ratio collocandi, versenturque omni modo numeri: non, ut quodque se proferet verbum,
6 occupet locum. Quae quidem ut diligentius exsequamur, repetenda saepius erunt scriptorum proxima. Nam praeter id, quod sic melius iunguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires, et velut repetito spatio sumit impetum; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longius petant, et ad illud aliud, quo contenditur, spatium cursu ferantur: ut in iaculando brachia reducimus, et, expulsuri tela, nervos retro tendimus.
7 Interim tamen, si feret flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra, dum nascuntur, placent: alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad iudicium, et retractemus suspectam facilitatem.
8 Sic scripsisse Sallustium accepimus: et sane manifestus est etiam ex opere ipso labor. Virgilium quoque paucissimos die composuisse versus, auctor est Varius[1].
9 Oratoris quidem alia condicio est. Itaque hanc moram et sollicitudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quam optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio prosequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta, in
10 officio erunt. Summa haec est rei. Cito scribendo non fit, ut bene scribatur: bene scribendo fit, ut cito. Sed tum maxime, cum facultas illa contigerit, resistamus, et[2] provideamus, et efferentem se quasi[3] frenis quibusdam coerceamus: quod non tam moram faciet, quam novos impetus dabit. Neque enim rursus eos, qui robur aliquod in stilo fecerint, ad infelicem calumniandi se
11 poenam alligandos puto. Nam quomodo sufficere officiis civilibus possit, qui singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem, quibus nihil sit satis; omnia mutare, omnia aliter dicere, quam occurrit, velint: increduli quidam, et de ingenio[4] pessime meriti, qui diligentiam putant
12 facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere, utros peccare validius putem, quibus omnia

1) Varus. 2) ut. 3) *de coniect. nostra. Codd.* efferentes equos. *Vulgo* ferocientes equos. 4) *Additur* suo.

icent, an quibus nihil. Accidit enim ingeniosis ado-
centibus frequenter, ut labore consumantur, et in
entium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate.
ia de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum,
qualem meum, atque a me, ut notum est, familiariter
iatum, mirae facundiae virum, infinitae tamen curae,
id esset sibi a patruo suo dictum. Is fuit Iulius Flo- 13
s, in eloquentia Galliarum, quoniam ibi demum exer-
it eam, princeps, alioqui inter paucos disertus, et
gnus illa propinquitate. Is cum Secundum, scholae
huc operatum, tristem forte vidisset, interrogavit, quae
usa frontis tam adductae? Nec dissimulavit adolescens, 14
tium iam diem esse, quod omni labore materiae ad
ribendum destinatae non inveniret exordium: quo sibi
n praesens tantum dolor, sed etiam desperatio in po-
rum fieret. Tum Florus arridens, *Numquid tu*, inquit,
lius dicere vis, quam potes? Ita se res habet. Cu- 15
ndum est, ut quam optime dicamus: dicendum tamen
o facultate. Ad profectum enim opus est studio, non
dignatione. Ut possimus autem scribere etiam plura
lerius, non exercitatio modo praestabit, in qua sine
bio multum est, sed etiam ratio; si non resupini,
ectantesque tectum, et cogitationem murmure agitantes,
pectaverimus, quid obveniat, sed quid res poscat, quid
rsonam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus,
tuiti, humano quodam modo ad scribendum accesseri-
us. Sic nobis et initia, et quod sequitur, natura ipsa
aescribit. Certa sunt enim pleraque, et, nisi conni- 16
amus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec
stici diu quaerunt, unde incipiant: quo pudendum est
agis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo semper
itemus optimum esse, quod latet; immutescamus alioqui,
nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.
iversum est huic eorum vitium, qui primo decurrere 17
r materiam stilo quam velocissimo volunt, et sequen-
s calorem atque impetum, ex tempore scribunt; hanc
lvam vocant: repetunt deinde, et componunt, quae effu-
rant: sed verba emendantur et numeri, manet in rebus
mere congestis, quae fuit, levitas. Protinus ergo ad- 18
bere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere,
caelandum, non ex integro fabricandum sit. Ali-
iando tamen affectus sequimur, in quibus fere plus
lor, quam diligentia, valet.

Satis apparet ex eo, quod hanc scribentium negli-

gentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam.
19 Nam in stilo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem eius manus: ille, cui dictamus, urget, atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium in-
20 firmitatis nostrae timentes. Quo fit, ut non rudia tantum et fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant: quae nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille, qui excipit, si tardior scribendo, aut inertior legendo, velut offensatus fuerit [1]), inhibetur cursus, atque omnis, quae erat concepta [2]), mentis intentio mora et in-
21 terdum iracundia excutitur. Tum illa, quae altiorem animi motum sequuntur, quaeque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est iactare manum, torquere vultum, scindere latus, interim [3]) obiurgare, quaeque Persius notat, cum leviter dicendi genus significat, *Nec pluteum*, inquit, *caedit, nec demorsos sapit ungues*;
22 etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Denique ut semel, quod est potentissimum, dicam: secretum in dictando perit. Atqui liberum arbitris locum, et quam altissimum silentium scribentibus maxime convenire nemo dubitaverit. Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora silvasque; quod illa coeli libertas, locorum amoenitas, sublimem animum et beatiorem
23 spiritum parent. Mihi certe vivendi iucunde [4]) hic magis, quam studiorum hortator, videtur esse secessus. Namque illa, quae ipsa delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest: et, quocunque respexit, desinit intueri, quod propositum erat.
24 Quare silvarum amoenitas, et praeterlabentia flumina, et inspirantes ramis arborum aurae, volucrumque cantus, et ipsa late circumspiciendi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potius voluptas ista videatur cogitationem
25 quam intendere. Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri vox, et ex quo nihil prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent.

---

1) tardior in scribendo, aut inertior in legendo, velut offensator fuerit. 2) *Codd.* conceptae. 3) *de coniectura nostra. Codd.* sintie elatus (simul et elatus) interim. *Vulgo* simul vertere latus et interim. 4) *de coniectura nostra. Codd.* vim demeni (videmini) iucundus. *Vulgo* certe iucundus, *omissis reliquis.*

oculi. Ideoque lucubrantes silentium noctis, et clausum cubiculum, et lumen unum velut tectos [1]) maxime teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc praeci- 26
pue bona valetudo, quaeque eam maxime praestat, frugalitas, necessaria est: cum tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemque nobis data in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim 27
diligentiae scribendi etiam fatigatio: et abunde, si vacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quotiens ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium, et secessus, et undique liber animus, 28
ut sunt maxime optanda, ita non semper possunt contingere: ideoque non statim, si quid obstrepet, abiiciendi codices erunt, et deplorandus dies: verum incommodis repugnandum, et hic faciendus usus, ut omnia, quae impedient, vincat intentio. Quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum, quae oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An vero frequenter etiam 29
fortuita hoc cogitatio praestat, ut obvios non videamus, et itinere deerremus: non consequemur idem, si et voluerimus? Non est indulgendum causis desidiae. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit, propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, 30
conviviis etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus iudiciis, iurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continua oratione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quae idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in litore, in quo [2]) se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuescebat contionum fremitus non expavescere.

Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) 31
non sunt transeunda, *scribi* optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi forte visus infirmior membranarum potius usum exiget: quae ut iuvant aciem, ita crebra relictione, quoad intinguntur calami, et repetitione [3])

---

1) *Codd.* et velud rectos *Fort.* velut arrectos. 2) quod.
3) *Vulgo* crebra relatione, q. int. cal. morantur, *omisso quod in codd. legitur verbo* repetitione, *ad quod coniunctionem adiecimus.*

morantur manum, et cogitationis impetum frangunt.
32 Relinquendae autem in utrolibet genere contra erunt
vacuae tabellae, in quibus libera adiicienti sit excursio.
Nam interim pigritiam emendandi angustiae faciunt; aut
certe novorum interpositione priora confunduntur[1]. Ne
latas quidem ultra modum esse ceras velim, expertus
iuvenem, studiosum alioqui, praelongos habuisse sermones,
quia illos numero versuum metiebatur, idque vitium,
quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis
33 codicibus esse sublatum. Debet vacare etiam locus, in
quo notentur, quae scribentibus solent extra ordinem, id
est, ex aliis, quam qui sunt in manibus loci, occurrere.
Irrumpent enim optimi nonnunquam sensus, quos neque
inserere oportet, neque differre tutum est: quia interim
elabuntur, interim memoriae suae intentos, ab alia inventione
declinant: ideoque optime sunt in deposito.

QUOMODO EMENDANDUM.

IV. Sequitur emendatio, pars studiorum longe
utilissima. Neque enim sine causa creditum est, stilum
non minus agere, cum delet. Huius autem operis est
adiicere, detrahere, mutare. Sed facilius in iis simpliciusque
iudicium, quae replenda vel deiicienda sunt;
premere vero tumentia, humilia extollere, luxuriantia
astringere, inordinata digerere, soluta componere, ex-
2 ultantia coercere, duplicis operae. Nam et damnanda
sunt, quae placuerant; et invenienda, quae fugerant.
Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si
scripta in aliquod tempus reponuntur, ut ad ea post intervallum,
velut nova atque aliena, redeamus, ne nobis
3 scripta nostra, tanquam recentes fetus, blandiantur. Sed
neque hoc contingere semper potest, praesertim oratori,
cui saepius scribere ad praesentes usus necesse est: et
emendatio finem habeat. Sunt enim qui ad omnia scripta,
tanquam vitiosa, redeant, et quasi nihil fas sit rectum
esse, quod primum est, melius existiment, quidquid est,
aliud, idque faciant, quotiens librum in manus resumpserunt,
similes medicis etiam integra secantibus. Accidit
itaque, ut cicatricosa sint, et exsanguia, et cura peiora.
4 Sit ergo aliquando, quod placeat, aut certe quod sufficiat,
ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoque
esse debet modus. Nam quod Cinnae Zmyrnam novem
annis accepimus scriptam, et Panegyricum Isocratis, qui

1) interpositionem priora confundant. Confunduntur *quidem de coniect.*

parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

QUAE SCRIBENDA MAXIME.

V. Proximum est, ut dicamus, quae praecipue scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus, quae sint materiae: quae prima aut secunda, aut deinceps tractanda sint: nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum, et secundo, quo robustiorum studiis ordinem dedimus: sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime veniat.

Vertere Graeca in Latinum veteres nostri 2 oratores optimum iudicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitasse. Id Cicero sua ipse persona frequentissime praecipit: quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Id Messalae placuit: multaeque sunt ab eo scriptae ad hunc modum orationes: adeo ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet. Et manifesta est exercitationis huiusce ra- 3 tio. Nam et rerum copia Graeci auctores abundant, et plurimum artis in eloquentiam intulerunt: et hos transferentibus, verbis uti optimis licet: omnibus enim utimur nostris. Figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quaedam est: quia plerumque a Graecis Romana dissentiunt.

Sed et illa ex Latinis conversio multum et 4 ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest: et verba, poetica libertate audaciora, non praesumunt eadem proprie dicendi facultatem. Sed et ipsis sententiis adiicere licet oratorium robur, et omissa supplere, effusa substringere. Neque ego paraphrasim esse 5 interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem. Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas vetant, quia, optimis occupatis, quidquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis, quae dicta sunt, melius posse reperiri: neque adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici, nisi semel, non possit. Nisi forte histrionum multa 6

circa voces easdem variare gestus potest, orandi vis, ut dicatur aliquid, post quod in eadem materi dicendum sit. Sed esto neque melius, quod inve
7 esse, neque par: est certe proximus locus. An ve non bis ac saepius de eadem re dicimus, et quide tinuas nonnunquam sententias? Nisi forte cont nobiscum possumus, cum aliis non possumus. N uno genere bene diceretur, fas erat existimari prae nobis a prioribus viam. Nunc vero innumerabile
8 modi, plurimaeque eodem viae ducunt. Sua br gratia, sua copiae; alia translatis virtus, alia pr Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat. denique utilissima est exercitationi difficultas. quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? enim scripta lectione secura transcurrimus: sed tra singula, et necessario introspicimus, et, quantum tis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quod imita possumus.

9 Nec aliena tantum transferre, sed etiam nost ribus modis tractare proderit: ut ex industria su sententias quasdam, easque versemus quam nun sime, velut eadem cera aliae atque aliae formae d
10 lent. Plurimum autem parari facultatis existi simplicissima quaque materia. Nam illa [1]) multipl sonarum, causarum, temporum, locorum, di factorum diversitate facile delitescet infirmitas, tot dique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offer
11 Illud virtutis indicium est, fundere, quae natura cta sunt, augere parva, varietatem similibus, volu expositis dare, et bene dicere multa de paucis.

In hoc optime facient infinitae quaesti quas vocari θέσεις diximus, quibus Cicero iam p
12 in re publica exerceri solebat. His confinis est de ctio et confirmatio sententiarum. Nam c sententia decretum quoddam atque praeceptum; q re, idem de iudicio rei quaeri potest. Tum loci munes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus qui haec recta tantum, et in nullos flexus rec copiose tractaverit, utique in illis plures excursu pientibus magis abundabit, eritque in omnes caus
13 ratus. Omnes enim generalibus quaestionibus co Nam quid interest, *Cornelius tribunus plebis quod c*

1) Nam in illa.

legerit, reus sit: an quaeramus, *Violeturne maiestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitaverit? Milo Clodium rectene occiderit*, veniat in iudicium: an, *Oporteatne insidiatorem interfici, vel perniciosum rei publicae civem, etiamsi non insidietur? Cato Marciam honestene tradiderit Hortensio:* an, *Conveniatne res talis bono viro?* De personis iudicatur, sed de rebus contenditur. Declamationes vero, quales in scholis 14
rhetorum dicuntur, si modo sunt ad veritatem accommodatae, et orationibus similes, non tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimae, quae inventionem et dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consummatus ac iam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit, velut pabulo laetiore, facundia, et assidua contentionum asperitate fatigata renovatur. Quapropter historiae 15
nonnunquam ubertas in aliqua exercendi stili parte ponenda, et dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit: sicut athletae, remissa quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, otio et iucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse 16
eloquentiae lumen, quod in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, et durescat articulus, et ipse ille mucro ingenii cotidiana pugna retundatur.

Sed quemadmodum forensibus certaminibus exerci- 17
tatos et quasi militantes reficit ac reparat haec velut sagina dicendi: sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, et inanibus simulacris, usque adeo, ut difficilis ab his digressus sit, assuescere [1]), ne ab illa, in qua prope consenuerint, umbra, vera discrimina, velut quendam solem, reformident. Quod 18
accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut, cum ei, summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi coelum novum fuit, ut omnis eius eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur. Quare iuvenis, qui 19
rationem inveniendi eloquendique a praeceptoribus diligenter acceperit: quod non est infiniti operis, si docere sciant et velint: exercitationem quoque modicam fuerit

1) *Hoc quidem verbum de coniectura nostra. Vulgo* assuefacere. *Praeterea* ut difficile ab his digressos sit.

ronis actionem habitam pro eodem, cum altera
satis nosse non posset ex sola defensione.
21 Citius autem idoneus erit iuvenis, quem
coegerit in declamando quam simillimum esse
et per totas ire materias: quarum nunc facill
maxime favorabilia decerpunt. Obstant huic,
cundo loco posui, fere turba discipulorum, et c
classium certis diebus audiendarum: nonnihil e
suasio patrum, numerantium potius declamation
22 aestimantium. Sed, quod dixi primo, ut arbitr
nec ille se bonus praeceptor maiore numero, qu
nere possit, onerabit: et inanem loquacitaten
ut omnia, quae sunt in controversia, non, u
volunt, quae in rerum natura, dicantur: et vel
potius dierum spatio laxabit dicendi necessita
23 materias dividere permittet. Una enim diligent
plus proderit, quam plures inchoatae et quasi d
Propter quod accidit, ut nec suo loco quidque
nec illa, quae prima sunt, servent suam legen
bus flosculos omnium partium in ea, quae su
congerentibus: quo fit, ut timentes, ne sequ
dant, priora confundant.

DE COGITATIONE.

VI. Proxima stilo cogitatio est, quae et
ab hoc accipit, et est inter scribendi laboren
poralemque fortunam media quaedam, et nesci
frequentissimi. Nam scribere nec ubique, ne
possumus: cogitationi temporis ac loci pluri

actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque 2
vero rerum ordinem modo, quod ipsum satis erat, intra se ipsa disponit, sed verba etiam copulat, totamque ita contexit orationem, ut ei nihil praeter manum desit. Nam memoriae quoque plerumque inhaeret fidelius, quod nulla scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest aut subito, aut cito. Nam primum facienda 3
multo stilo forma est, quae nos etiam cogitantes sequatur; tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quae reddi fideliter possint: mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda vis, et exercitatione multa continenda est, quae quidem maxima ex parte memoria constat: ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eo tamen pervenit, ut is, cui non refragetur 4
ingenium, acri studio adiutus tantum consequatur, ut ei tam quae cogitarit, quam quae scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent. Cicero certe Graecorum Metrodorum Scepsium et Empylum Rhodium, nostrorumque Hortensium tradidit, quae cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse.

Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit ex- 5
temporalis color, non superstitiose cogitatis demum est inhaerendum. Neque enim tantum habent curae, ut non sit dandus et fortunae locus, cum saepe etiam scriptis ea, quae subito nata sunt, inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut et digredi ex eo, et regredi in id facile possimus. Nam 6
ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam et certam: ita refutare temporis munera longe stultissimum est. Quare cogitatio in hoc praeparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adiuvare possit. Id autem fiet memoriae viribus, ut illa, quae complexi animo sumus, fluant secura, non sollicitos et respicientes, et una spe suspensos recordationis, non sinant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quam male cohaerentem cogitationem. Peius enim quae- 7
ritur retrorsus, quia, dum illa desideramus, ab aliis avertimur, et ex memoria potius repetimus, quam ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quaerendum est, quae inveniri possunt, quam quae inventa sunt.

QUEMADMODUM EXTEMPORALIS FACILITAS
PARETUR ET CONTINEATUR.

VII. Maximus vero studiorum fructus est, et praemium quoddam amplissimum longi laboris, ex t pore dicendi facultas: quam qui non erit con tus, mea quidem sententia civilibus officiis renun et solam scribendi facultatem potius ad alia opera vertet. Vix enim bonae fidei viro convenit auxili publicum polliceri, quod in praesentissimis quib periculis desit: ut intrare portum navis, nisi le
2 ventis vecta, non possit [1]). Siquidem innumerabil cidunt subitae necessitates, vel apud magistratu repraesentatis iudiciis continuo agendi. Quarum si non dico cuicunque innocentium civium, sed amic ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus, lutarem petentibus vocem, statimque [2]), si non su ratur, perituris, moras et secessum et silentium qu dum illa verba fabricentur, et memoriae insidan
3 vox ac latus praeparetur? Quae vero patitur hoc ut quisquam sit orator imparatus ad casus [3])? cum adversario respondendum erit, fiet? Nam saep quae opinati sumus, et contra quae scripsimus, fi ac tota subito causa mutatur; atque ut gubernat incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem cau
4 ratio mutanda est. Quid porro multus stilus, et a lectio, et longa studiorum aetas facit, si manet e quae fuit incipientibus, difficultas? Periisse profect fitendum est praeteritum laborem, cui semper idem randum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore malit, sed ut possit. Id autem maxime hoc mod sequemur.

5 Nota sit primum dicendi via. Neque enim contingere cursus potest, quam scierimus, quo sit perveniendum. Nec satis est, non ignorare, quae causarum iudicialium partes, aut quaestionum or recte disponere: quanquam ista sunt [5]) praecipua quid quoque loco primum sit ac secundum, et dei quae ita sunt natura copulata, ut mutari aut int

---

1) *Emendavit ex codd. Spaldingius. Vulgo* ut monstra tum, ad quem navis accedere nisi lenibus ventis vecta non sit. 2) statim. 3) *Locus nondum sanatus. Codd.* orator aliq mittere casus. 4) *De coniectura nostra. Vulgo* sunt. 5) s

ine confusione non possint. Quisquis autem via dicet, 6
lucetur ante omnia rerum ipsa serie, velut duce: propter
uod homines etiam modice exercitati facillime tenorem
n narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco
uaerant, scient, nec circumspectabunt; nec offerentibus
e aliunde sensibus turbabuntur, nec confundent ex di-
ersis orationem, velut salientes huc illuc, nec usquam
nsistentes. Postremo habebunt modum et finem, qui 7
sse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facul-
ite omnibus, quae proposuerint, pervenisse se ad ulti-
num sentient.

Et haec quidem ex arte, illa vero ex studio: ut co-
iam sermonis optimi, quemadmodum praeceptum est,
omparemus; multo ac fideli stilo sic formetur oratio,
t scriptorum colorem, etiam quae subito effusa sint [1]),
eddant; ut cum multa scripserimus, etiam multa dica-
nus. Nam consuetudo et exercitatio facilitatem maxime 8
arit, quae si paululum intermissa fuerit, non velocitas
la modo tardatur, sed ipsum os quoque [2]) concurrit.
)uanquam enim opus est naturali quadam mobilitate
nimi, ut, dum proxima dicimus, struere ulteriora pos-
imus, semperque nostram vocem provisa et formata
ogitatio excipiat: vix tamen aut natura aut ratio in 9
am multiplex officium diducere animum queat, ut in-
entioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum verbo-
umque, tum iis, quae dicit, quae subiuncturus est, quae
ltra spectanda sunt, adhibita vocis, pronuntiationis,
estus observatione, una sufficiat. Longe enim praece- 10
at oportet intentio, ac prae se res agat: quantumque
icendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut,
onec perveniamus ad finem, non minus prospectu pro-
edamus, quam gradu, si non intersistentes offensantes-
ue brevia illa atque concisa singultantium modo eiecturi
umus.

Est igitur usus quidam irrationalis, quem Graeci 11
λογον τριβὴν vocant, qua manus in scribendo decurrit,
ua oculi totos simul in lectione versus flexusque eo-
um et transitus intuentur, et ante sequentia vident,
uam priora dixerunt. Quo constant miracula illa in
enis pilariorum ac ventilatorum, ut ea, quae emise-
nt, ultro venire in manus credas, et qua iubentur de-

1) sunt. 2) os quoque *de coni. Gesneri.* *Codd.* sed ipsum
ue concurrit.

veteres oratores, ut Cicero ait, dictitabant. s
manifesta est. Nam bene concepti affectus et
rerum imagines continuo impetu feruntur, quae
quam mora stili refrigescunt, et dilatae non ret
Utique vero cum infelix illa verborum cavillatio
et cursus ad singula vestigia restitit, non pot
contorta vis, sed, ut optime vocum singularu
electio, non continua, sed composita est.
15 Quare capiendae sunt illae, de quibus dixi,
imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus,
que, de quibus dicturi erimus, personae, qua
spes, metus, habenda in oculis, in affectus re
Pectus est enim, quod disertos facit, et vis ment
que imperitis quoque, si modo sint[1]) aliquo affe
16 citati, verba non desunt. Tum intendendus anir
in aliquam rem unam, sed in plures simul co
ut, si per aliquam rectam viam mittamus oculo
omnia, quae sunt in ea circaque, intuemur, non
tantum videmus, sed usque ad ultimum. Ad d
etiam pudor stimulos habet et dicendorum e
laus: mirumque videri potest, quod, cum stilu
gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, exte
actio auditorum frequentia, ut miles concentu
17 rum, excitatur. Namque et difficiliorem cogi
exprimit et expellit dicendi necessitas, et secun
petus auget placendi cupido. Adeo praemium
spectant, ut eloquentia quoque, quanquam p
habeat in se voluptatis, maxime tamen praesent
18 laudis opinionisque ducatur. Nec quisquam tant
ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse

usu, potest. Ceterum pervenire eo debet, ut cogitatio 19
non utique melior sit ea, sed tutior; cum hanc facilitatem[1] non prosa modo multi sint consecuti, sed etiam
carmine, ut Antipater Sidonius, et Licinius Archias:
credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque
temporibus non et fecerint quidam hoc, et faciant. Quod
tamen non ipsum tam probabile puto, (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quam exhortandis
in hanc spem, qui foro praeparantur, utile exemplum.
Neque vero tantam esse unquam fiduciam facilitatis ve- 20
lim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam fere
deerit, ad ea, quae dicturi simus, dispicienda sumamus;
quod quidem in iudiciis ac foro datur semper. Neque
enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit,
agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut 21
exposita controversia protinus dicere velint: quin etiam,
quod imprimis frivolum ac scenicum, verbum petant,
quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: et qui stultis videri eruditi volunt, stulti
eruditis iudicantur. Si qua tamen fortuna tam subitam 22
fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit
ingenio, et vis omnis intendenda rebus, et in praesentia
remittendum aliquid ex cura verborum, si consequi
utrumque non dabitur. Tum et tardior pronuntiatio moras habet, et suspensa ac velut dubitans oratio: ut tamen
deliberare, non haesitare, videamur. Hoc, dum egredi- 23
mur e portu, si nos nondum aptatis satis armamentis
aget ventus: deinde paulatim simul euntes aptabimus
vela, et disponemus rudentes, et impleri sinus optabimus.
Id potius, quam se inani verborum torrenti dare, quasi
tempestatibus, quo volent, auferendum.

Sed non minore studio continetur haec facultas, 24
quam paratur. Ars enim semel percepta non capitur[2]:
stilus quoque intermissione paululum admodum de celeritate deperdit: promptum hoc, et in expedito positum,
exercitatione sola continetur. Hac uti sic optimum est,
ut cotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum simus iudicio atque opinione solliciti: rarum est
enim, ut satis se quisque vereatur. Vel soli tamen dicamus potius, quam omnino non dicamus. Est alia[3] 25
exercitatio cogitandi, totasque materias vel silentio (dum
tamen quasi dicat intra se ipsum) persequendi, quae

1) felicitatem. 2) labitur *contra libros mss.* 3) illa.

nullo non et tempore et loco, quando non aliud a
explicari potest: et est in parte utilior, quam ha
26 xima. Diligentius enim componitur, quam illa,
contextum dicendi intermittere veremur. Rursus
plus prior confert, vocis firmitatem, oris facil
motum corporis, qui et ipse, ut dixi, excitat ori
et iactatione manus, pedis supplosione, sicut can
27 nes facere dicuntur, hortatur. Studendum vero
et ubique. Neque enim fere tam est ullus dies
tus, ut nihil lucrativae, ut Cicero Brutum facere
operae ad scribendum, aut legendum, aut dicendu
aliquo momento temporis possit. Siquidem C.
etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatio
28 cendi. Ne id quidem tacendum, quod eidem C
placet, nullum nostrum usquam negligentem es
monem: quidquid loquemur ubicunque, sit pro su
cet portione perfectum. Scribendum certe nunqu
magis, quam cum multa dicemus ex tempore. It
servabitur pondus, et innatans illa verborum faci
altum reducetur: sicut rustici proximas vitis radic
putant, quae illam in summum solum ducant, ut i
29 res penitus descendendo firmentur. Ac nescio a
utrumque cum cura et studio fecerimus, invicem
ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scriban
cilius. Scribendum ergo, quotiens licebit; si i
dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi, debent
anniti, ut neque deprehensus orator, neque litiga
stitutus esse videatur.

30 Plerumque autem multa agentibus accidit, ut n
necessaria, et utique initia scribant, cetera, quae
afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex t
occurrant. Quod fecisse M. Tullium commentariis
apparet. Sed feruntur aliorum quoque, et inventi
ut eos dicturus quisque composuerat, et in libr
gesti; ut causarum quae sunt actae a Ser. Su
cuius tres orationes extant; sed hi, de quibus l
commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in
31 riam posteritatis videantur esse compositi. Nam
ronis ad praesens modo tempus aptatos libertus
contraxit: quos non ideo excuso, quia non proben
ut sint magis admirabiles. In hoc genere pron
cipio hanc brevem annotationem, libellosque, q

1) *Vulgo abest* si. *Codd.* ac si.

ıanu teneantur, et ad quos interim respicere fas sit.
lud, quod Laenas praecipit, displicet mihi, quae scripse- 32
mus, velut in commentarium summas et capita con-
erre [1]): facit enim ediscendi [2]) negligentiam haec ipsa
ducia, et lacerat ac deformat orationem. Ego autem
e scribendum quidem puto, quod non [3]) simus memoria
ersecuturi. Nam id quoque accidit, ut revocet nos co-
itatio ad illa elaborata, nec sinat praesentem fortunam
xperiri. Sic anceps inter utrumque animus aestuat, cum 33
t scripta perdidit, et non quaerit nova. Sed de memo-
ia destinatus est libro proximo locus, nec huic parti
biungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

---

1) *de coniectura nostra. Codd.* mihi, ne in his quae scripseri-
mus vel (*al.* velut) summas commentarium (*al. adiiciunt* sine comm.
el in comm.) et capita conferre. *Vulgo* displicet mihi, quae scri-
serimus, in summas, sive in commentarios et capita, conferre.
) discendi. 3) *abest.*

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER UNDECIMUS.

Libro undecimo haec continentur: De apte dicendo. De memoria. De pronuntiatione, sub quo capite de vocis natura, de cura eiusdem, de gestu, de cultu, quid cuique causae conveniat, quid cuique parti, et sententiis et verbis quid quemque deceat, intuendum est.

DE APTE DICENDO.

I. Parata, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi cogitandique, et ex tempore etiam, cum res poscit, orandi; proxima est cura, ut dicamus apte: quam virtutem quartam elocutionis Cicero demonstrat,
2 quaeque est meo quidem iudicio maxime necessaria. Nam cum sit ornatus orationis varius et multiplex, conveniatque alius alii: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non illustrabit eam, sed etiam destruet, et vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest, esse verba et Latina, et significantia, et nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis, in quae iudi-
3 cem duci formarique volumus, consentiant? si genus sublime dicendi parvis in causis, parvum limatumque grandibus, laetum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum iucundis adhibeamus, ut monilibus et margaritis ac veste longa, quae sunt ornamenta feminarum, deformentur viri; nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest

augustius, feminas deceat. Hunc locum Cicero breviter 4
in tertio de Oratore libro perstringit: neque tamen videri
potest quidquam omisisse, dicendo, *non omni causae,
neque auditori, neque personae, neque tempori con-
gruere orationis unum genus.* Nec fere pluribus in
Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos
oratores hominesque eruditissimos dicat, satis habet,
partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hic 5
Cicero alloquens Brutum testatur esse haec ei nota; ideo-
que brevius a se dici, quanquam sit fusus locus, tracte-
turque a philosophis latius. Nos institutionem professi,
non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus:
ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

Quare notum sit ante omnia, quid conciliando, do- 6
cendo, movendo iudici conveniat: quid quaque parte
orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut
ficta verba in incipiendo, narrando, argumentando tracta-
bimus, neque decurrentes contexto nitore circuitus, ubi
dividenda erit causa, et in partes suas digerenda, neque
humile atque cotidianum sermonis genus, et compositione
ipsa dissolutum, epilogis dabimus, nec iocis lacrimas,
ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus 7
omnis non tam sua, quam rei, cui adhibetur, condicione
constat: nec plus refert, quid dicas, quam quo loco.
Sed totum hoc, apte dicere, non elocutionis tantum ge-
nere constat, sed est cum inventione commune. Nam si
tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsae
magis [1]? Quarum quae esset observatio, suis locis sub-
inde subiecimus.

Illud est diligentius docendum, eum demum dicere 8
apte, qui, non solum quid expediat, sed etiam **quid
deceat**, inspexerit. Nec me fugit, plerumque haec
esse coniuncta. Nam quod decet, fere prodest: neque
alio magis animi iudicum conciliari, aut, si res in con-
trarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen et haec 9
dissentiunt. Quotiens autem pugnabunt, ipsam utilitatem
vincet quod decet. Nam quis nescit, nihil magis pro-
futurum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset
usus illo iudiciali genere defensionis, et oratione sum-
missa conciliasset iudicum animos sibi, crimenque ipsum
sollicite redarguisset? Verum id eum minime decebat: 10
ideoque sic egit, ut qui poenam suam honoribus summis
esset aestimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod

1) maius *de coniect. Regii.*

dum, cum interim persuadere deforme sit. Non
12 utile absolutioni: sed, quod est maius, homini
nos secundum communem potius loquendi consue
quam ipsam veritatis regulam, divisione hac uti
ab eo, quod deceat, utilitatem separemus. Ni
prior ille Africanus, qui patria cedere, quam
buno plebis humillimo contendere de innocentia
luit, inutiliter sibi videtur consuluisse: aut P.
vel cum illo paene Socratico genere defensionis
vel cum, revocante eum P. Sulla, manere i
13 maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat.
parva illa, quae abiectissimus quisque animus ut
dit, si cum virtute conferantur, despicienda iudic
ideoque perpetua saeculorum admiratione cele
Neque nos simus tam humiles, ut, quae laudamu
14 lia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen
modum evenit. Ceterum idem fere, ut dixi,
genere causarum et proderit, et decebit. Est
quod omnes et semper et ubique deceat, facere a
honeste: contraque neminem unquam ullo in loco
ter. Minora vero, quaeque sunt ex mediis, ple
sunt talia, ut aliis sint contemnenda, aliis non s
pro persona, tempore, loco, causa magis ac mi
15 excusata debeant videri, vel reprehendenda. Cum
autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividen
est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco co

In primis igitur omnis [1]) vitiosa iactatio e
quentiae tamen in oratore praecipue; affertque
tibus non fastidium modo, sed plerumque etiam
16 Habet enim mens nostra natura sublime quid

latio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se maiorem, quam minores ceteros facere. Inde invident humiliores 17 (nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere,) rident superiores, improbant boni. Plerumque vero deprehendas arrogantium falsam de se opinionem: sed in veris quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quanquam is quidem rerum a se gestarum maior quam eloquentiae fuit in orationibus utique iactator. Et 18 plerumque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos, quibus erat adiutoribus usus in opprimenda coniuratione, aut respondebat invidiae: cui tamen non fuit par, servatae patriae poenam passus exilium: ut illorum, quae egerat in consulatu, frequens commemoratio possit videri non gloriae magis, quam defensioni, data. Eloquentiam quidem cum plenissimam 19 diversae partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt enim, *Si quid est ingenii in me* [1]), *quod sentio quam sit exiguum*, et, *Quo ingenio minus possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quin etiam contra Q. Caecilium de accusatore 20 in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quam arrogavit sibi, seque non consecutum, sed *omnia fecisse, ut posset eam consequi*, dixit. In epistolis aliquando 21 familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit. Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii huius simplicitate; quam illa [2]) iactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, et potens infirmum, et disertus imperitum plane et infantem vocet. Ambitiosum gloriandi genus est, etiam deridere. 22 Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, *erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet.* Neque hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset. Et M. Tullius saepe dicit de 23 oppressa coniuratione Catilinae; sed modo id virtuti se-

1) *Spald.* Si, iudices, ingenii mei. 2) *Adiicitur* in.

natus, modo providentiae deorum immortalium a
Plerumque contra inimicos atque obtrectatores pl
24 dicat sibi. Erant enim tuenda, cum obiicerent
carminibus utinam pepercisset, quae non desiere
pere maligni,

Cedant arma togae, concedat laurea laudi[1])

et

O fortunatam natam me consule Romam;

et *Iovem illum, a quo in concilium deorum adv*
et *Minervam, quae artes eum docuit*: quae sibi
secutus quaedam Graecorum exempla, permiserat.

25 Verum eloquentiae ut indecora iactatio, ita ne
quam concedenda fiducia est. Nam quis repre
haec? *Quid putem? contemptumne me? Non vid*
in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec i
mea mediocritate ingenii, quid despicere possit
26 *nius.* Et paulo post apertius: *An decertare mec*
luit contentione dicendi? Hoc quidem beneficiu
Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi,
me, et contra Antonium dicere?

27 Arrogantes et illi, qui se iudicasse de causa
aliter affuturos fuisse proponunt. Nam et inviti i
audiunt praesumentem partes suas: nec hoc orato
tingere inter adversarios, quod Pythagorae inter d
los, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis minusve vi
28 est pro personis dicentium. Defenditur enim aliqu
aetate, dignitate, auctoritate: quae tamen vix i
tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temper
sit aliqua moderatione, sicut omnia, in quibus pa
argumentum ex se ipso petet. Fuisset tumidius, s
piendum criminis loco negasset Cicero, Equitis R
esse filium, se defendente. At ille fecit hoc etiam
rabile, coniungendo cum iudicibus dignitatem
Equitis autem Romani esse filium, criminis loc
ab accusatoribus, neque vobis iudicantibus op
neque defendentibus nobis.

29 Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnib
decora: sed ut quisque aetate, dignitate, usu pra
magis in ea reprehendendus. Videas autem rix
quosdam neque iudicum reverentia, neque agendi
ac modo, contineri: quo ab ipso mentis habitu
festum sit[2]), tam in suscipiendis, quam in agendis

---

1) linguae. 2) *Locus corruptus videtur. Vide Commen*

nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, 30
et animi secreta detegit. Nec sine causa Graeci prodi-
derunt, *Ut vivat, quemque etiam dicere.* Humiliora illa
vitia: summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus
ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni
negotio neglecta auctoritas; quae fere accidunt iis, qui
nimium aut blandi esse aut ridiculi volunt.

Ipsum etiam eloquentiae genus alios aliud decet. 31
Nam neque tam plenum, et erectum, et audax, et prae-
cultum senibus convenerit, quam pressum, et mite, et
limatum, et quale intelligi vult Cicero, cum dicit, ora-
tionem suam coepisse *canescere;* sicut vestibus quoque
non purpura coccoque fulgentibus illa aetas satis apta
sit. In iuvenibus etiam uberiora paulo et paene peri- 32
clitantia feruntur. At in iisdem siccum, et sollicitum,
et contractum dicendi propositum, plerumque affectatione
ipsa severitatis invisum est: quando etiam morum senilis
auctoritas immatura adolescentibus creditur. Simpliciora 33
militares decent. Philosophiam ex professo, ut quidam
faciunt, ostentantibus parum decori sunt plerique ora-
tionis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia
dicunt. Verba quoque exquisitiora et compositio nume-
rosa tali proposito diversa. Non enim sola illa laetiora, 34
qualia a Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci
respondent;* sed etiam illa, quanquam plena sanguinis,
*Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam,
imploro atque testor, vosque, Albanorum obrutae arae,
sacrorum populi Romani sociae et aequales;* non con-
veniant barbae illi atque tristitiae. At vir civilis vere- 35
que sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed
administrationibus rei publicae dediderit, a qua longis-
sime isti, qui philosophi vocantur, recesserunt, omnia,
quae ad efficiendum oratione, quod proposuerit, valent,
libenter adhibebit: cum prius, quod honestum sit, effi-
cere in animo suo constituerit. Est quod principes de- 36
ceat, aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium
separata est aliqua ex parte ratio eloquentiae: sicut
Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator: et
hic, qui bello civili se interfecit, Cato eloquens senator
fuit. Idem dictum saepe in alio liberum, in alio furio- 37
sum, in alio superbum est. Verba adversus Agamemno-
nem a Thersite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive
cui pari, magnum animum ferre prae se videbuntur.
Ego te consulem putem, inquit L. Crassus Philippo,

cum tu me non putes senatorem? Vox honestissimae
38 libertatis; non tamen ferres quemcunque dicentem. Ne-
gat se magni facere aliquis poetarum, *utrum Caesar*
ater an albus homo sit: insania. Verte, ut idem Caesar
de illo dixerit, arrogantia est. Maior in personis obser-
vatio est apud tragicos comicosque. Multis enim utuntur
et variis. Eadem et eorum, qui orationis aliis scribe-
bant, fuit ratio; et declamantium est. Non enim semper
ut advocati, sed plerumque ut litigatores dicimus.

39 Verum etiam in his causis, quibus advocamur, ea-
dem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim
fictione personarum, et velut ore alieno loquimur: dan-
dique sunt iis, quibus vocem accommodamus, sui mores.
Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Caecus: aliter
40 Caecilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid
asperius lictore Verris? *Ut adeas, tantum dabis.* Quid
fortius illo, cuius inter ipsa verberum supplicia una vox
audiebatur, *Civis Romanus sum?* Quam dignae Milonis
in peroratione ipsa voces eo viro, qui pro re publica
seditiosum civem totiens compescuisset, quique insidias
41 virtute superasset? Denique non modo quot in causa,
totidem in prosopopoeia sunt varietates: sed hoc etiam
plures, quod in his puerorum, feminarum, populorum,
mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omni-
42 bus debetur suus decor. Eadem in iis, pro quibus agi-
mus, observanda sunt. Aliter enim pro alio saepe
dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus,
favorabilis erit, adiecta propositorum quoque et ante actae
vitae differentia. Iucundissima vero in oratore humani-
tas, facilitas, moderatio, benivolentia. Sed illa quoque
diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice
commoveri, ultum ire scelera et iniurias: et omnia, ut
initio dixi, honesta.

43 Nec tantum, quis et pro quo, sed etiam apud
quem dicas, interest. Facit enim et fortuna discrimen
et potestas: nec eadem apud principem, magistratum,
senatorem, privatum, tantum liberum, ratio est: nec eo-
dem sono publica iudicia et arbitrorum disceptationes
44 aguntur. Nam ut orantem pro capite sollicitudo deceat
et cura, et omnes ad amplificandam orationem quasi
machinae: ita in parvis rebus iudiciisque vana sint
eadem, rideaturque merito, qui apud disceptatorem de
re levissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis con-
fessione, *non modo se animo commoveri, sed etiam cor-*

re ipso perhorrescere. Quis vero nesciat, quanto aliud 45 cendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura populare? cum etiam singulis iudicantibus, non idem apud raves viros, quod leviores; non idem apud eruditum, uod militarem ac rusticum deceat: sitque nonnunquam ummittenda et contrahenda oratio, ne iudex eam vel itelligere vel capere non possit.

Tempus quoque ac locus egent observatione propria. 46 am et tempus tum triste, tum laetum, tum liberum, um angustum est, atque ad haec omnia componendus rator: et loco publico privatone, celebri an secreto, 47 liena civitate an tua, in castris denique an foro dicas, iterest plurimum, ac suam quidque formam et proprium uendam modum eloquentiae poscit: cum etiam in ceteis actibus vitae non idem in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat; et pleraque, quae natura on sunt reprehendenda, atque interim sunt necessaria, libi quam mos permiserit, turpia habeantur. Illud 48 im diximus, quanto plus nitoris et cultus demonstrativae materiae, ut ad delectationem audientium compositae, quam, quae sunt in actu et contentione, suasoriae udicialesque permittant.

Hoc adhuc adiiciendum, aliquas etiam, quae sunt gregiae dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conlicione causarum. An quisquam tulerit reum in 49 iscrimine capitis, praecipue qui apud victorem et principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis aut epetitis ex vetustate verbis, compositione, quae sit maxime a vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quam aetissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant aec omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiae auxilium? Commoveaturne quisquam eius fortuna, quem 50 umidum, ac sui iactantem, et ambitiosum institorem loquentiae in ancipiti sorte videat? Non immo oderit eum verba aucupantem, et anxium de fama ingenii, et ui esse diserto vacet? Quod mire M. Caelius in defen- 51 one causae, qua reus de vi fuit, comprehendisse videir mihi, *Ne cui vestrum, atque etiam omnium, qui ad em agendam assunt, meus aut vultus molestior, aut ox immoderatior aliqua, aut denique, quod minimum*[1] *t, iactantior gestus fuisse videatur.* Atqui sunt quae- 52

1) *de coniect. Rollini. Vulgo* nimium.

dam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione
positae: sententiolisne flendum erit? epiphonemata aut
enthymemata exorabunt? Non quidquid meris adicietur
affectibus, omnes eorum diluet vires, et miserationem
53 securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel in-
iuria, quae morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut
in narrando gratiam illam expositionis, quae contingit
ex sermone puro atque dilucido, quaeret, breviter ac
significanter ordinem rei protulisse non [1]) contentus aut
argumenta diducet in digitos, et propositionum ac parti-
tionum captabit leporem, et, ut plerumque in hoc genere
54 moris est, intentione omni remissa loquetur? Quo fuge-
rit interim dolor ille? ubi lacrimae substiterint? unde se
in odium [2]) tam secura observatio artium miserit? Non
ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam
gemitus et idem tristitiae vultus servabitur, si quidem
volet dolorem suum etiam in audientes transfundere?
quem si usquam remiserit, in animum iudicantium non
55 reducet. Quod praecipue declamantibus (neque enim me
poenitet ad hoc quoque opus meum et curam suscepto-
rum semel adolescentium respicere) custodiendum est,
quo plures in schola finguntur affectus, quos, non ut
56 advocati, sed ut passi, subimus: cum etiam hoc genus
simulari litium soleat, cum ius mortis a senatu quidam
vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam poeni-
tentiam petunt, in quibus non solum cantare, quod vi-
tium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem
nisi mixtis, et quidem ita, ut ipsa probatione magis emi-
neant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo
dolorem potest, videtur posse etiam deponere.

57 Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris
custodia maxime circa eos, contra quos dicimus, exa-
minanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusa-
tionibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse
videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non medio-
criter displicet, *Dii boni, vivo: et, quo me vivere
iuvet, Asprenatem reum video.* Non enim iusta ex
causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed
58 quadam accusandi voluptate. Praeter hoc tamen, quod
est commune propriam moderationem quaedam causae
desiderant. Quapropter et qui curationem bonorum pa-
tris postulabit, doleat eius valetudine: et quamlibet gra-

1) *Adiecimus* non *de coniect. Spald. Vulg. abest.* 2) *de con-
iect. nostra. Vulg.* in medium.

illo pater obiecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed etiam vere dicere appareat. Nec causanti [1]) pupillo sic 59
tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia et sacra quaedam patris eius memoria. Iam quomodo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in libro, ut arbitror, septimo dixi. Quando etiam ipsos loqui, quando advocati voce uti deceat, quartus liber, in quo prooemii praecepta sunt, continet.

Esse in verbis quod deceat, aut turpe sit, nemini 60
dubium est. Unum iam igitur huic loco, quod est sane summae difficultatis, adiiciendum videtur, quibus modis ea, quae sunt natura parum speciosa, quaeque non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere 61
frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est filio filiive advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti: sed non semper illa via, qua contra Sassiam Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re et quo modo laedat. Itaque 62
illa, cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen, quae sola supererant, divine Cicero servavit. Primum, ne oblivisceretur reverentiae, quae parentibus debetur: deinde ut, repetitis altius causis, diligentissime ostenderet, quam id, quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaque haec expositio fuit, quanquam ad prae- 63
sentem quaestionem nihil pertinebat. Adeo in causa difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi, in quam dicebatur. Potest tamen 64
aliquando mater et in re leviore aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam et satisfaciendo aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus: et si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpam, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios 65
crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: et

1) *Verbum hoc quidem sensu, ut sit pro litigante, insolitum. Fort.* accusanti.

autem aut minus, ut cuique personae debetur r
Eadem pro libertis adversus patronos observa
ut semel plura complectar, nunquam decebit sic
tales agere personas, quomodo contra nos agi al
67 bus condicionis eiusdem iniquo animo tulissemu
statur hoc aliquando etiam dignitatibus, ut libe
strae ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in
eis, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero, q
erat in Cottam gravissime dicturus, neque alite
Oppii causa poterat, longa tamen praefatione
68 officii sui necessitatem. Aliquando etiam inf
praecipueque adolescentulis, parcere aut mede
Utitur hac moderatione Cicero pro Caelio contr
num, ut eum non inimice corripere, sed pae
monere videatur. Nam et nobilis et iuvenis; et
iusto dolore venerat ad accusandum.

Sed in his quidem, in quibus vel iudici, v
astantibus ratio nostrae moderationis probari de
nor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos
69 quos dicimus, veremur offendere. Duae simu
modi personae Ciceroni pro Murena dicenti ob
M. Catonis Serviique Sulpicii. Quam decente
Sulpicio, cum omnes concessisset virtutes, scien
tendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset
victum homo nobilis et iuris antistes magis fer
vero rationem defensionis suae reddidit, cum
duisse petitioni Sulpicii contra honorem Muren
70 idem debere actioni contra caput, diceret? Qu
autem articulo tractavit Catonem? cuius naturam
admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicae sectae.

omnia; in hoc solo vel minus peritum, quam in
ris, adiecta, si poterit fieri, etiam causa, cur id ita
vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum,
impulsum ab aliis. Hoc illis commune remedium 72
si[1]) in tota actione aequaliter appareat non honor
o, sed etiam caritas: praeterea causa sit nobis iusta
licendi: neque id moderate tantum faciamus, sed
i necessario. Diversum ab hoc, sed facilius, cum 73
inum aut alioqui turpium aut nobis invisorum quae-
facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare
ualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio et P.
nio, inimicissimis antea sibi hominibus, et in quos
ones etiam scripserat: verum causa iusta fit faten-
, non se de ingenii fama, sed de fide esse sollici-
Difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum 74
iandrum necesse haberet dicere nocentem, cuius
it causam. Verum illud elegantissime cum eorum,
ibus ad se perductus esset, precibus, tum etiam
scentia sua excusat: detracturum alioqui plus aucto-
s, si, in causa praesertim suspecta, se eum esse,
emere nocentes reos susciperet, fateretur.
Apud iudicem vero aut ira aut propter aliquod com- 75
m a causa, quam susceperimus, alienum[3]) ut per-
ndi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia
iustitiae eius nostrae causae nihil nos timere simu-
ius. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior
a sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus
ffensae vel utilitati suae indulserit. Hoc et apud 76
a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remit-
r: adiicienda ratio vel necessitatis alicuius, si id
concedit[4]), vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum
poenitentiae confessio, et satisfactio culpae: perdu-
isque omni modo iudex ad irae pudorem. Accidit 77
nonnunquam eadem causa, de qua pronuntiarit,
oscatque iterum: tum illud quidem commune, apud

) *Codd.* nisi. 2) *Locus corruptus. Codd.* verum et iusta sit
ic) faciendo. *Fortasse* verum excusat se fatendo. 3) *Maxi-*
partem de coniectura Spaldingii. Vulgo sine sensu apud iudi-
vero, quod aut propter alienum commodum in causa, quam
aut suum. *Codd.* quod (*al.* qui) aut propter aliquod commo-
ac vasa (*al.* in causa) quam susceperimus, autem (*al.* aut)
ut pers. rel. *Spald. voluit* qui aut ira — alienus sit (*vel*
). 4) *de coniect. Spald. Vulgo* causae cedit. *Codd.* causa

alium nos iudicem disputaturos de illius sententia ne fuisse: neque enim emendari ab alio, quam ipso, fas esse: ceterum ex causa, ut quaeque permittet, aut ignorata quaedam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime et si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos
78 non suffecisse, succurret. Etiam si apud alios iudices agetur, ut in secunda assertione, aut in centumviralibus iudiciis duplicibus, parte victa, decentius erit, quotiens contigerit, servare iudicum pudorem: de qua re latius probationum loco dictum est.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quae ipsi fecerimus: ut obiicit Tubero Ligario, quod in Africa
79 fuerit. Et ambitus quidam damnati recuperandae dignitatis gratia reos eiusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse iuvenis accusat. Id quomodo decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperitur, quod intersit, persona, aetas,
80 tempus, causa, locus, animus. Tubero iuvenem se patri haesisse, illum a senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait, ut primum licuerit, a partibus recessisse: Ligarium et perseverasse, et non pro Cn. Pompeio, inter quem et Caesarem dignitatis fuisset contentio, cum salvam uterque rem publicam vellet, sed pro Iuba atque Afris inimicissimis populo Romano ste-
81 tisse. Ceterum vel facillimum est, ibi alienam culpam incusare, ubi fateris tuam. Verum id iam indicis est, non actoris. Quodsi nulla contingit excusatio, sola colorem habet poenitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum, in quibus erraverat, ipse
82 conversus est. Sunt enim quidam, qui [1]) hoc natura ipsa rei non indecens faciant: ut cum pater ex meretrice natum, quod duxerit meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non, quae non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet: quod omnium sit votum parentum, ut honestiores, quam sint ipsi, liberos habeant, (nam et, si [2]) filia nata, meretrix eam mater pudicam esse voluisset,) vel quod humilior ipse fuerit, (licet enim hoc dicere,) vel quod non
83 habuerit patrem qui moneret: quin eo minus id faciendum filio fuisse, ne renovaret domus pudorem et exprobraret patri nuptias, matri prioris vitae necessitatem:

---

1) *Spald. voluit* Sunt etiam quaedam, quae (*neutr. gen.*)
2) *Abest* si.

denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret. Credibilis erit etiam propria quaedam in illa meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non possit. Alia praetereo. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus, nonnunquam posse dicentem ipsis incommodis bene uti.

Illic maior aestus, ubi quis pudenda queritur, ut 84
stuprum, praecipue in maribus, aut os profanatum. Non dico, si loquatur ipse: nam quid aliud ei, quam gemitus ac fletus et execratio vitae conveniat? ut iudex intelligat potius dolorem illum, quam audiat: sed patrono quoque per similes affectus eundum erit, quia hoc iniuriae genus verecundius inest passis, quam ausis. Mol- 85
lienda est in plerisque alio colore asperitas orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis fecit. Quid enim crudelius, quam homines, honestis parentibus ac maioribus natos, a re publica summoveri? Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur: sed ita legibus Sullae cohaerere statum civitatis affirmat, ut his solutis stare ipsa non possit. Assecutus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in iocis monui, quam 86
turpis esset fortunae insectatio: et ne in totos ordines, aut gentes, aut populos, petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinii cogit quaedam de universo genere aliquorum hominum dicere, vel libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum: in quibus 87
omnibus commune remedium est, ut ea, quae laedunt, non libenter tractare videaris; nec in omnia impetum facias, sed in id, quod expugnandum est; et reprehendens, alia laude compenses. Sic cupidos milites dicas, 88
sed non mirum, quod periculorum ac sanguinis maiora sibi deberi praemia putent: eosdem petulantes, sed hoc fieri, quod bellis magis, quam paci, assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet iis testimonium reddere industriae, per quam exierint de servitute. Quod 89
ad nationes exteras pertinet, Cicero varie: detracturus Graecis testibus fidem doctrinam iis concedit ac litteras, seque eius gentis amatorem esse profitetur; Sardos contemnit; Allobrogas ut hostes insectatur: quorum nihil tunc, cum diceretur, parum aptum, aut remotum cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi solet, 90
si qua est rei invidia, si asperum dicas *nimium severum*, iniustum *persuasione labi*, pertinacem *ultra modum te-*

tacentem esse *propositi:* plerumque velut ipsos coarguit ratione vincere, quod est mollissimum.

91 Indecorum est super haec omne nimium: ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperatur, gratiam perdit. Cuius rei observatio iudicio magis quodam sentiri, quam praeceptis tradi potest; quantum satis sit, et quantum recipiant aures. Non habet haec res mensuram et quasi pondus, quia, ut in cibis, alia aliis magis complent.

92 Adiiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimae non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem saepe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit, *id esse optimum, quod, cum te facile credideris consequi imitatione, non possis.* Alio vero, *non id egisse, ut ita diceret, quomodo se quili-*
93 *bet posse confideret, sed quomodo nemo.* Quod possit pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac merito laudatur. Causarum enim modo distat: quia simplicitas illa, et velut securitas inaffectatae orationis, mire tenues causas decet, maioribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent; neutrum, qui intelligunt.

DE MEMORIA.

II. Memoriam quidam naturae modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: et totus, de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi ceterae partes hoc velut spiritu continentur. Nam et omnis disciplina memoria constat, frustraque docemur, si, quidquid audimus, praeterfluat: et exemplorum, legum, responsorum, dictorum denique factorumque velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repraesentat. Neque
2 immerito *thesaurus* hic *eloquentiae* dicitur. Sed non firme tantum continere, verum etiam cito percipere multa acturos oportet, nec quae scripseris modo iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi: et, quae sint ab adversa parte dicta, meminisse: nec utique ea, quo dicta sunt ordine, refu-
3 tare, sed opportunis locis ponere. Quid? extemporalis oratio nec alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam

dum alia dicimus, quae dicturi sumus, intuenda sunt. Ita cum semper cogitatio ultra id, quod est, longius quaerit, quidquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit: quod illa, quasi media quaedam manus, acceptum ab inventione [1]) tradit elocutioni. Non arbitror 4 autem mihi in hoc immorandum, quid sit, quod memoriam faciat: quanquam plerique imprimi quaedam vestigia animo, velut in ceris anulorum signa serventur, existimant. Neque ero tam credulus, ut quasi habitu tardiorem firmioremque memoriam fieri putem. Eius autem, 5 quod ad animum pertinet, magis admirer [2]) naturam, subito res vetustas, tanto ex intervallo repetitas, reddere se et offerre: nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim: nec vigilantibus, sed etiam quiete compositis. Eo magis quod illa quoque animalia, quae carere intel- 6 lectu videntur, meminerunt et agnoscunt, et quamlibet longo itinere deducta ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non haec varietas mira est, excidere proxima, vetera inhaerere? hesternorum immemores, acta pueritiae recordari? Quid? quod quaedam requisita se occul- 7 tant, et eadem forte succurrunt? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen, quanta vis esset eius, quanta divinitas illa, nisi hoc lumen orandi extulisset. Non enim rerum modo, sed 8 etiam verborum ordinem praestat: nec ea pauca contexit, sed durat prope in infinitum, et in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quam memoriae fides deficit. Quod et ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, 9 iuvarique ratione naturam: cum iidem docti facere illud, indocti et inexercitati non possimus: quanquam invenio apud Platonem, obstare memoriae usum litterarum: videlicet quod illa, quae scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, et ipsa securitate dimittimus. Nec dubium 10 est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, et velut acies luminum a prospectu rerum, quas intuetur, non aversa. Unde accidit, ut quae per plures dies scribimus ediscendi causa [3]), cogitatione ipsa contineat.

Artem autem memoriae primus ostendisse dici- 11 tur Simonides: cuius vulgata fabula est, cum pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegatam ei pecuniae partem, quod,

1) *Codd.* intentione. 2) *Codd.* admirari, *et emendavit Obrecht.* admirari — subit. 3) *Codd.* ediscendi sint cogitationes.

more poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris
ac Pollucis exierat. Quapropter partem ab iis petere,
quorum facta celebrasset, iubebatur. Et persolverunt,
12 ut traditum est. Nam cum esset grande convivium in
honorem eiusdem victoriae, atque adhibitus ei cenae
Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo iuvenes
equis advecti, desiderare maiorem in modum dicebantur.
tur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos
13 erga se deos exitu comperit. Nam vix eo limen egresso
triclinium illud supra convivas corruit, atque ita confudit,
fudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam
omnia requirentes ad sepulturam propinqui nulla nota
possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordine,
dine, quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse.
14 Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio,
rystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopae scriptum
sit id carmen: et Pharsali fuerit haec domus, ut ipse
quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus
lodorus et Eratosthenes et Euphorion et Larissaeus Eurypylus
rypylus tradiderunt; an Cranone, ut Apollas Callimachus,
15 quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam
nobilem Thessalum periisse in eo convivio constat: adiicitur
citur sororis filius: putant et ortos plerosque ab alio
16 Scopa, qui maior aetate fuerit. Quanquam mihi totum
de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino huius
rei meminit usquam poeta ipse, profecto non taciturus
de tanta sua gloria.

17 Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, iuvari memoriam
moriam signatis animo sedibus, idque credet[1]) suo quisque
que experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus
reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam
quae in his fecerimus, reminiscimur, personaeque subeunt,
nonnunquam tacitae quoque cogitationes in mentem re-
vertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab ex-
18 perimento. Loca discunt quam maxime spatiosa, multa
varietate signata, domum forte magnam, et in multos
diductam recessus. In ea quidquid notabile est, animo
diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora partes
eius omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic
labor est, non haerere in occursu. Plus enim quam
firma debet esse memoria, quae aliam memoriam adiu-
19 vet. Tum quae scripserunt vel cogitatione complectuntur

1) *Emendavit Gesnerus. Vulgo* credere.

iquo [1]) signo, quo moneantur, notant: quod esse vel ex
tota potest, ut de navigatione, militia; vel ex verbo
iquo. Nam etiam excidentes unius admonitione verbi
memoriam reponuntur. Sit autem signum navigatio-
is, ut ancora; militiae, ut aliquid ex armis. Haec ita 20
gerunt. Primum sensum vestibulo quasi assignant, se-
undum atrio, tum impluvia circumeunt, nec cubiculis
odo aut exedris, sed statuis etiam similibusque per or-
inem committunt. Hoc facto, cum est repetenda memo-
a, incipiunt ab initio loca haec recensere, et, quod
uique crediderunt, reposcunt, ut eorum imagine admo-
eantur: ita quamlibet multa sint, quorum meminisse
porteat, fiunt singula connexa quodam corio [2]), ne er-
ent coniungentes prioribus sequentia solo ediscendi la-
ore. Quod de domo dixi, et in operibus publicis, et 21
n itinere longo, et [3]) urbium ambitu, et picturis, fieri
otest. Etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est
rgo locis, quae vel finguntur, vel sumuntur: imaginibus,
el simulacris, quae utique fingenda sunt. Imagines
otae sunt, quibus ea, quae ediscenda sunt, notamus:
t, quomodo Cicero dicit, locis pro cera, simulacris pro
tteris utamur. Illud quoque ad verbum ponere opti- 22
num fuerit: *Locis est utendum multis, illustribus, ex-
licatis, modicis intervallis: imaginibus autem agentibus,
cribus, insignitis, quae occurrere celeriterque percu-
ere animum possint.* Quo magis miror, quomodo Me-
rodorus in XII signis, per quae sol meat, trecenos et
exagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque
actatio circa memoriam sua [4]) potius arte, quam natura
loriantis.

Equidem haec ad quaedam prodesse non negaverim, 23
ut si rerum nomina multa, per ordinem audita, redden-
da sint. Namque in iis, quae didicerunt, locis ponunt
res illas, mensam, ut hoc utar, in vestibulo, et pulvi-
num in atrio, et sic cetera, deinde relegentes inveniunt,
ubi posuerint. Et forsitan hoc sunt adiuti, qui, auctione 24
dimissa, quid cuique vendidissent, testibus argentariorum
tabulis, reddiderunt. Quod praestitisse Hortensium di-
cunt. Minus idem proderit in ediscendis, quae orationis
perpetuae erunt. Nam et sensus non eandem imaginem
quam res habent, cum alterum fingendum sit: et horum

1) *Eiecimus* et *quod vulgo legitur ante* aliquo *de coniect. Spaldingii.* 2) *Sic codd. Vulgo* choro. 3) ut. 4) suam.

tamen utcumque commonet locus: sed sermonis alicuius
habiti verborum contextus eadem arte quomodo compre-
25 hendetur? Mitto, quod quaedam nullis simulacris signi-
ficari possunt, ut certe coniunctiones. Habeamus enim
sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium, et
loca scilicet infinita, per quae verba, quot sunt in quin-
que contra Verrem secundae actionis libris, explicentur,
ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne
impediri quidem eorum, quae dicit, decursum [1]) necesse
26 est duplici memoriae cura? Nam quomodo poterunt co-
pulata fluere, si propter singula verba ad singulas for-
mas respiciendum erit? Quare et Charmadas et Scepsius,
de quo modo dixi, Metrodorus, quos Cicero dicit usos
hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tra-
27 damus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio,
proderit per partes ediscere: laborat enim maxime onere:
et hae partes non sint perexiguae: alioqui rursus multae
erunt, et eam distinguent atque concident. Nec utique
certum imperaverim modum, sed maxime ut quisque
finietur locus: ni forte tam numerosus, ut ipse quoque
28 dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut con-
textum verborum, qui est difficillimus, continuet crebra
meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo coniungat.
Non est inutile, iis, quae difficilius haereant, aliquas
apponere notas, quarum recordatio commoneat et quasi
29 excitet memoriam. Nemo etiam fere tam infelix, ut
quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: aut [2]), si
erit tardus ad hoc quoque, eo adhuc remedio utatur, ut
ipsae excitent notae. Hoc enim est ex illa arte non
inutile, attendere signa [3]) ad eos, qui excidunt, sensus,
ancoram, ut supra posui, si de nave dicendum est,
30 spiculum, si de proelio. Multum enim signa faciunt,
et ex alia memoria venit alia: ut cum translatus anulus
vel alligatus commoneat nos, cur id fecerimus. Haec
magis adhuc astringunt, qui memoriam ab aliquo simili
transferunt ad id, quod continendum est: ut in nomini-
bus, si Fabius forte sit tenendus, referamus ad illum
Cunctatorem, qui excidere non potest: aut ad aliquem
31 amicum, qui idem vocetur. Quod est facilius in Apris
et in Ursis, et Nasone, aut Crispo, ut id memoriae

---

1) *Codd.* impediri quod quae dicit dicursum (dec.) *Spald. con-
iecit* impediri quoque dicendi cursum. 2) *de coniectura. Vulg.*
ut, *et post* ad hoc, eo quoque. 3) *Codd.* adtentus, *sine sign.*

affigatur, unde sunt nomina. Origo quoque aliquando
declinatorum tenendi magis causa est, ut in Cicerone,
Verrio, Aurelio. Sed haec miseri[1]).

Illud neminem non iuvabit, iisdem, quibus scripserit, 32
ceris ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam me-
moriam, et velut oculis intuetur non paginas modo, sed
versus prope ipsos, qui tum dicit, similis legenti. Iam
vero si litura aut adiectio aliqua atque mutatio interve-
niat, signa sunt quaedam, quae intuentes deerrare non
possumus. Haec ratio, ut est illi, de qua primum locu- 33
tus sum, arti non dissimilis, ita, si quid me experimenta
docuerunt, et expeditior et potentior. Ediscere tacite
(nam id quoque est quaesitum) erat optimum, si non
subirent velut otiosum animum plerumque aliae cogita-
tiones, propter quas excitandus est voce, ut duplici
motu iuvetur memoria, dicendi et audiendi. Sed haec
vox sit modica, et magis murmur. Qui autem legente 34
alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum,
quam aurium sensus: in parte iuvari potest, quod, cum
semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam ex-
periri licet, et cum legente contendere. Nam et alioqui
id maxime faciendum est, ut nos subinde temptemus: quia
continua lectio, et quae magis, et quae minus haerent,
aequaliter transit. In experiendo, teneasne, et maior 35
intentio est, et nihil supervacui temporis perit, quo
etiam, quae tenemus, repeti solent: ita sola, quae exci-
derunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur: quan-
quam solent hoc ipso maxime haerere, quod exciderunt.
Illud ediscendo scribendoque commune est, utrique plu-
rimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum,
animum cogitationibus aliis liberum. Verum et in iis, 36
quae scripsimus, complectendis multum valent, et in iis,
quae cogitamus, continendis prope solae (excepta, quae
potentissima est, exercitatione) divisio et composi-
tio. Nam qui recte diviserit, nunquam poterit in rerum
ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis 37
quaestionibus, sed etiam in exequendis, si modo recte
dicimus, prima ac secunda, et deinceps: cohaeretque
omnis rerum copulatio, ut ei nihil neque subtrahi sine
manifesto intellectu, neque inseri possit. An vero Scae- 38
vola in lusu duodecim scriptorum, cum prior calculum

---

1) *de coniect. nostra. Codd. fere* sed (si) hi miseri (misceri). *Vulgo* si debent inseri.

promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset recordatus, rediit ad eum, quicum luserat, isque ita factum esse confessus est: minus idem ordo valebit in oratione, praesertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille
39 valeat alternus? Etiam quae bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut facilius versus ediscimus, quam prosam orationem: ita prosae vincta quam dissoluta. Sic contingit, ut etiam quae ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur: quod meae quoque memoriae mediocritatem sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegisset: nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.
40 Si quis tamen unam maximamque a me artem memoriae quaerat, exercitatio est et labor: multa ediscere, multa cogitare, et, si fieri potest, cotidie, potentissimum est. Nihil aeque vel augetur cura, vel
41 negligentia intercidit. Quare et pueri statim, ut praecepi, quam plurima ediscant, et, quaecunque aetas operam iuvandae studio memoriae dabit, devoret initio taedium illud et scripta et lecta saepius revolvendi, et quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri poterit levius, si pauca primum, et quae odium non afferant, coeperimus ediscere: tum cotidie adiicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: et poetica prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris et magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iurisconsul-
42 torum. Difficiliora enim debent esse, quae exercent, quo sit levius ipsum illud, in quod exercent: ut athletae ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in certamine utendum est. Non omittam etiam, quod cotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam.
43 Mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, sive requiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, sive concoquitur ac maturatur, quae firmissima eius pars est, recordatio; quae statim referri non poterant, contexuntur postera die, confirmatque memoriam idem illud tempus, quod
44 esse in causa solet oblivionis. Etiam illa praevelox fere cito effluit, et, velut praesenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec

st mirum, magis haerere animo, quae diutius affixa
int.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, ad
erbum sit ediscendum dicturis, an vim modo
erum atque ordinem complecti satis sit: de
uo sine dubio non potest in universum pronuntiari. Nam 45
i memoria suffragatur, tempus non defuit, nulla me ve-
im syllaba effugiat: alioqui etiam scribere sit superva-
uum. Idque praecipue a pueris obtinendum, atque in
ianc consuetudinem memoria exercitatione redigenda,
ie nobis discamus ignoscere. Ideoque et admoneri, et
id libellum respicere vitiosum, quod libertatem negli-
gentiae facit, nec quisquam se parum tenere iudicat,
quod, ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus actio- 46
nis impetus, et resistens ac salebrosa oratio, et qui
licit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum
gratiam perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur.
Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut
lla, quae dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus
sumpsisse videamur: quod et oratori et ipsi causae plu-
rimum confert. Nam et magis miratur, et minus timet 47
iudex, quae non putat adversus se praeparata. Itaque
in actionibus inter praecipua servandum est, ut quae-
dam etiam, quae optime vinximus, velut soluta enun-
tiemus, et cogitantibus nonnunquam et dubitantibus
similes quaerere videamur, quae attulimus. Ergo quid 48
sit optimum, neminem fugit. Si vero aut memoria na-
tura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam
inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio
unius eorum cuiuslibet, aut deformem haesitationem,
aut etiam silentium inducat; tutiusque multo, compre-
hensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relin-
quere. Nam et invitus perdit quisque id, quod elegerat, 49
verbum: nec facile reponit aliud, dum id, quod scripse-
rat, quaerit. Sed ne hoc quidem infirmae memoriae
remedium est, nisi in iis, qui sibi facultatem aliquam
dicendi ex tempore paraverunt. Quodsi cui utrumque
defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem,
ac, si quid in litteris valet, ad scribendum potius sua-
debo convertere. Sed haec rara infelicitas erit.

Ceterum quantum natura studioque valeat memoria, 50
vel Themistocles testis, quem unum intra annum optime
locutum esse Persice constat: vel Mithridates, cui duas
et viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur

notas fuisse: vel Crassus ille dives, qui, cum Asiae praeesset, quinque Graeci sermonis differentias sic tenuit, ut, qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret: vel Cyrus, quem omnium
51 militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse, qui facerent, sed mihi nunquam, ut ipse interessem, contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit, et speret.

DE PRONUNTIATIONE.

III. Pronuntiatio a plerisque *actio* dicitur, sed prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere. Namque actionem Cicero alias *quasi sermonem*, alias *eloquentiam quandam corporis* dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quae sunt eaedem pronuntiationis, vocem atque motum. Quapropter utraque appellatione
2 indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem; neque tam refert, qualia sint, quae intra nosmet ipsos composuimus, quam quo modo efferantur: nam ita quisque, ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quae aliquo modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adiuvatur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescat necesse est, nisi voce, vultu, totius prope
3 habitu corporis, inardescat. Nam cum haec omnia fecerimus, felices tamen [1]), si nostrum illum ignem iudex conceperit: nedum eum supini securique moveamus, ac
4 non ipse nostra oscitatione solvatur. Documento sunt vel scenici actores, qui et optimis poetarum tantum adiiciunt gratiae, ut nos infinito magis eadem illa audita quam lecta, delectent; et vilissimis etiam quibusdam impetrant aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis
5 locus, sit etiam frequens in theatris. Quodsi in rebus, quas fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrimas, sollicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est, ubi et credimus? Equidem vel mediocrem orationem, commendatam viribus actionis, affirmaverim plus habituram esse momenti, quam opti-
6 mam eadem illa destitutam. Siquidem et Demosthenes, quid esset in toto dicendi opere primum, interrogatus,

---

1) *intelligе „simus" vel „censendi sumus."*

pronuntiationi palmam dedit, eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quaeri desineret: ut eam videri posset non praecipuam, sed solam iudicasse: ideoque 7
ipse tam diligenter apud Andronicum hypocriten studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodiis non immerito Aeschines dixisse videatur, *Quid si ipsum audissetis?* Et M. Cicero unam in dicendo actionem *dominari* putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quam elo- 8
quentia, tradit: eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius populi Romani lacrimas concitasse: et Antonium et Crassum multum valuisse, plurimum vero Q. Hortensium. Cuius rei fides est, quod eius scripta tantum intra famam sunt, qua diu princeps oratorum, aliquando aemulus Ciceronis existimatus est, novissime, quoad vixit, secundus: ut appareat, placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercule cum 9
valeant multum verba per se, et vox propriam vim adiiciat rebus, et gestus motusque significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, et qualem impetus 10
cuiusque animi tulit, actionem iudicent fortiorem, et solam viris dignam: sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam et artem et nitorem, et quidquid studio paratur, ut affectata et parum naturalia solent improbare; vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruan- 11
tur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura iuvetur. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturae. Nam 12
certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis, quae subito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem 13
exilis actionem habere optimam potest. Bona enim firmaque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla et inhibet multa, ut insurgere et exclamare; et aliqua cogit, ut intermittere et deflectere, et rasas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquamur, cui non frustra praecipitur.

Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa 14

est et candida et fusca, et plena et exilis,
aspera, et contracta et fusa, et dura et fle
16 clara et obtusa. Spiritus etiam longior brevio
causas, cur quidque eorum accidat, persequi,
operi necessarium est: eorumne sit differentia,
aura illa concipitur, an eorum, per quae ve
meat; ipsi [1]) propria natura, an prout move
pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adiu
opus est omnibus, sicut non oris modo sua
narium quoque, per quas, quod superest vocis
17 dulcis esse tamen debet, non exprobrans sonu
voce multiplex ratio. Nam praeter illam di
quae est tripertita, acutae, gravis, flexae: tu
tum remissis, tum elatis, tum inferioribus n
18 est, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus
ipsis media interiacent multa: et, ut facies,
ex paucissimis constat, infinitam habet differe
vox, etsi paucas, quae nominari possint, co
cies, propria cuique est: et non haec minu
quam oculis illa dignoscitur.

19 Augentur autem sicut omnium, ita vo
bona, cura: negligentia minuuntur. Sed cu
dem oratoribus, quae phonascis, convenit: ta
sunt utrisque communia, firmitas corporis, n
donum et mulierum et aegrorum exilitatem
tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris a
20 facilis ciborum digestio, id est frugalitas, prae
terea ut sint fauces integrae, id est, molles
quarum vitio et frangitur, et obscuratur, et ex

mentes strangulant vocem, obtusae obscurant, rasae
exasperant, convulsae fractis sunt organis similes. Fin- 21
ditur etiam spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues
aquae, quarum fluxus [1]) etiamsi ultra paulum coit, ali-
quid tamen cavi relinquit post id ipsum, quod offenderat.
Humor quoque vocem aut nimius impedit, aut consumptus
destituit. Nam fatigatio, ut corpora, non ad praesens
modo tempus, sed etiam in futurum afficit. Sed ut com- 22
muniter et phonascis et oratoribus necessaria exercitatio,
qua omnia convalescunt, ita curae non idem genus est.
Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot
civilibus officiis occupato, nec praeparare ab imis sonis
vocem ad summos, nec semper a contentione condere
licet, cum pluribus iudiciis saepe dicendum sit. Ne ci- 23
borum quidem est eadem observatio. Non enim tam
molli teneraque voce, quam forti ac durabili opus est:
cum illi omnes, etiam altissimos sonos, leniant cantu
oris, nobis pleraque aspere sint concitateque dicenda, et
vigilandae noctes, et fuligo lucubrationum bibenda, et
in sudata veste durandum. Quare vocem deliciis non 24
molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quam deser-
tura sit [2]): sed exercitatio eius talis sit, qualis usus: nec
silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua diffi-
cultas omnis levatur. Ediscere autem, quo exercearis, 25
erit optimum: nam ex tempore dicentes avocat a cura
vocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus: et
ediscere quam maxime varia, quae et clamorem, et dispu-
tationem, et sermonem, et flexus habeant, ut simul in
omnia paremur. Hoc satis est. Alioqui nitida illa et 26
curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymna-
siis et oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus
speciosa atque robusta, si militare iter, fascemque et vi-
gilias imperes, deficiant, et quaerant unctores suos, nu-
dumque sudorem. Illa quidem in hoc opere praecipi 27
quis ferat, vitandos soles atque ventos, et nubila etiam
ac siccitates? Ita si dicendum in sole, aut ventoso,
humido, calido die fuerit, reos deseremus? Nam crudum
quidem, aut saturum, aut ebrium, aut eiecto modo vo-
mitu, quae cavenda quidam monent, declamare neminem,
qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa est 28
ab omnibus praeceptum, ut parcatur maxime voci in illo
a pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter

1) *Codd.* spiritus. 2) quae duratura non sit *contra libros mss.*

impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt; nam est maior alias; sed propter humo-
29 rem potius; nam hoc aetas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, eoque sunt tenera et iniuriae obnoxia. Sed, ut ad propositum redeam, iam confirmatae constitutaeque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere cotidie, sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus componitur.

30 Non alia est autem ratio pronuntiationis, quam ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita haec quoque emendata erit, id est, vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur bar-
31 barum Graecumve. Nam sonis homines, ut aera tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud, quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore* Cethegum fuisse: non quod Cicero in his reprehendit, quos ait *latrare*, *non agere*. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunum ratus, in ea aetate facere illorum mentionem, in qua
32 emendari possunt. Itemque si ipsa vox primum fuerit, ut sic dicam, sana, id est, nullum eorum, de quibus modo retuli, patietur incommodum: deinde non absurda[1], rudis, immanis, dura, rigida, rava[2]), praepinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata: spiritus nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis.

33 Dilucida vero erit pronuntiatio, primum, si verba tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non perferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes imputare et velut annumerare lit-
34 teras, molestum et odiosum. Nam et vocales frequentissime coeunt, et consonantium quaedam insequente vocali dissimulatur. Utriusque exemplum posuimus,

Multum ille et terris —

35 Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde pedes

---

1) *de coniect. nostra. Vulgo* subsurda, *Spald.* [surda. 2) *de coniect. Burmanni. Vulgo* vana.

lexit, et *collegit*, et quae alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo suavis appellatio litterarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut, qui dicit, et incipiat ubi oportet, et desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus et quasi suspendendus sermo sit, (quod Graeci ὑποδιαστολὴν vel ὑποστιγμὴν vocant,) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virumque cano:* quia 36
illud ad sequentia pertinet, ut sit, *virum*, *Troiae qui primus ab oris:* et hic iterum. Nam etiamsi aliud est, unde venit, quam quo venit, non distinguendum tamen, quia utrumque eodem modo verbo continetur, *venit*. Tertio *Italiam*, quia interiectio est *fato profugus*, et 37
continuum sermonem, qui faciebat *Italiam Lavinaque*, dividit. Ob eandemque causam, quarto *profugus:* deinde, *Lavinaque venit litora;* ubi iam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus alias brevius, alias longius dabimus. Interest enim, sermonem finiant, an sensum. Itaque illam 38
distinctionem, *Litora*, protinus altero spiritus initio insequar: cum illuc venero, *Atque altae moenia Romae*, deponam, et morabor, et novum rursus exordium faciam. Sunt aliquando et sine respiratione quaedam morae etiam 39
in periodis: ut in illa, *In coetu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum*, etc. Multa membra habet; sensus enim sunt alii atque alii: et sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus. Sed e contrario spiritum interim recipere sine intellectu morae necesse est: quo loco quasi surripiendus est: alioqui si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quam vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva; sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur vox faci- 40
lis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra et auribus sedens. Est enim quaedam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se, qui desiderantur, sonos intentionesque, et *tota*, ut aiunt, *organa* [1]*:* cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. Neque gravissimus autem in musica sonus nec 41
acutissimus orationibus convenit. Nam et hic parum

---

1) toto, ut aiunt, organo instructa.

quaedam sunt temperanda

43 Nam prima est observatio recte pronuntian
qualitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis
miscens longa brevibus, gravia acutis, elata su
et inaequalitate horum omnium, sicut pedum,
44 Secunda varietas, quod solum est pronuntia
ne quis pugnare inter se putet aequalitatem et
tem; cum illi virtuti contrarium vitium sit ina
huic, quod dicitur μονοειδὲς [1]), quasi quidam un
ctus. Ars porro variandi cum gratiam praebet,
vat aures, tum dicentem ipsa laboris mutation
ut standi, ambulandi, sedendi, iacendi vices su
45 que eorum pati unum diu possumus. Illud ve
mum, (sed id paulo post tractabimus,) quod s
rationem rerum, de quibus dicimus, animorum
tus, conformanda vox est, ne ab oratione
Vitemus igitur illam, quae Graece μονοτονία
una quaedam spiritus ac soni intentio: non
dicamus omnia clamose, quod insanum est;
loquendi modum, quod motu caret; aut summi
46 mure, quo etiam debilitatur omnis intentio: s
iisdem partibus iisdemque affectibus sint tamen
non ita magnae vocis declinationes, prout aut
dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio
ceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis
coloribus, alia tamen eminentiora, alia reducti
runt, sine quo ne membris quidem suas lineas
47 Proponamus enim nobis illud Ciceronis in orati
lissima pro Milone principium, nonne ad singul
distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen q

est, aliquid plenius et erectius, cum dicit, *Pro fortis-*
simo viro, quam cum, *Etsi vereor*, et, *Turpe sit*, et,
Timere. Iam secunda respiratio increscat oportet, et 49
naturali quodam conatu, quo minus pavide dicimus, quae
sequuntur, et quod magnitudo animi Milonis ostenditur,
Minimeque deceat, cum T. Annius ipse magis de rei
publicae [1]) *salute, quam de sua perturbetur.* Deinde
quasi obiurgatio sui est, *Me ad eius causam parem*
animi magnitudinem afferre non posse. Tum invidio- 50
siora, *Tamen haec novi iudicii nova forma terret ocu-*
los. Illa vero iam paene apertis, ut aiunt, tibiis, *Qui,*
quocunque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum
morem iudiciorum requirunt. Nam sequens latum etiam
atque fusum est, *Non enim corona consessus vester*
cinctus est, ut solebat. Quod notavi, ut appareret, non 51
solum in membris causae, sed etiam in articulis esse
aliquam pronuntiandi varietatem, sine qua nihil neque
maius neque minus est.

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam et
suffocatur saepe, et maiore nisu minus clara est, et in-
terim elisa in illum sonum erumpit, cui Graeci nomen
a gallorum immaturo cantu [2]) dederunt. Nec volubilitate 52
nimia confundenda, quae dicimus: qua et distinctio
perit, et affectus; et nonnunquam etiam verba aliqua sui
parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiae tar-
ditatis. Nam et difficultatem inveniendi fatetur, et segni-
tia solvit animos, et, in quo est aliquid, temporibus
praefinitis aquam perdit. Promptum sit os, non praeceps:
moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebro 53
receptus concidat sententiam: nec eo usque trahatur,
donec deficiat. Nam et deformis est consumpti illius
sonus, et respiratio sub aqua diu pressi similis, et re-
ceptus longior, et non opportunus, ut qui fiat, non ubi
volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis
periodum colligendus est spiritus: ita tamen, ut id neque
diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut mani-
festum sit: reliquis partibus optime inter iuncturas ser-
monis revocabitur. Exercendus autem est, ut sit quam 54
longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens
in adversum continuabat quam posset plurimos versus.
Idem, quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos

1) reip. de salute. 2) *i. e. pullorum masculorum cantum experientium.*

55 lingua volvens dicere domi solebat. Est interim et longus, et plenus, et clarus satis spiritus, non tamen firmae intentionis, ideoque tremulus: ut corpora, quae aspectu integra, nervis parum sustinentur. Id *βράγχον*[1]) Graeci vocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, et introrsum etiam clare sonante, imitentur
56 iumenta onere et iugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, maiorque vis eloquentiae ingruat, quam quae emitti faucibus possit. Est aliis concursus oris, et cum verbis suis colluctatio. Iam tussire, et expuere crebro, et ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, et oris humore proximos spargere, et maiorem partem spiritus in loquendo per nares effundere, etiamsi non utique vocis sunt vitia; quia tamen propter vocem accidunt, potissimum hic
57 loco subiiciantur. Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim, quam, quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholisque, cantandi: quod inutilius sit, an foedius, nescio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio scenica, et nonnunquam ebriorum aut comis-
58 santium licentiae similis? Quid vero movendis affectibus contrarium magis, quam, cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab his affectibus, in quos inducendus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem ludorum talarium [2]) licentia solvere? Nam Cicero *illos ex Lycia et Caria rhetores paene cantare in epilogis* dixit. Nos etiam cantandi
59 severiorem paulo modum excessimus. Quisquamne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus, quis [3]) denique, ut semel finiam, in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causae est, cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, immo hercule, quod est huic deformitati propius,
60 cymbalis adiuvemus. Facimus tamen hoc libenter: nam nec cuiquam sunt iniucunda, quae cantant ipsi, et laboris in hoc, quam in agendo, minus est. Sunt et quidam, qui secundum alia vitae vitia, etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non et Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum *obscuriorem*? et hoc quodam naturali initio venit

1) *Gesnerus coniecit βραγμόν, quod et invenitur in ms.*
2) *i. e. musicorum.* 3) quisquam.

stendam non multo post, ubi et quatenus recipiendus
hic flexus, et cantus quidem, sed, quod plerique in-
lligere nolunt, obscurior.
Iam enim tempus est dicendi, quae sit apta pro- 61
ntiatio. Quae certe ea est, quae iis, de quibus dici-
us, accommodatur. Quod quidem maxima ex parte
aestant ipsi motus animorum, sonatque vox, ut feritur:
d cum sint alii veri affectus, alii ficti et imitati, veri
turaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, in-
gnantium; sed carent arte, ideoque sunt disciplina et
tione formandi. Contra qui effinguntur imitatione, 62
tem habent: sed hi carent natura: ideoque in iis pri-
um est bene affici, et concipere imagines rerum, et
nquam veris moveri. Sic velut media vox, quem ha-
tum a nostris acceperit, hunc iudicum animis dabit.
st enim mentis index, ac totidem, quot illa, mutatio-
s habet. Itaque laetis in rebus plena [1]) et simplex et 63
sa quodammodo hilaris fluit: in certamine erecta totis
ribus et velut omnibus nervis intenditur. Atrox in
a, et aspera ac densa, et respiratione crebra. Neque
nim potest esse longus spiritus, cum immoderate effun-
tur. Paulum in invidia facienda lentior, quia non fere
l hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo,
tendo, satisfaciendo, rogando, lenis et summissa. Sua- 64
ntium, et monentium, et pollicentium, et consolantium
avis. In metu et verecundia contracta, adhortationibus
rtis, disputationibus teres, miseratione flexa et flebilis,
consulto quasi obscurior: at in egressionibus fusa, et
curae claritatis, in expositione ac sermonibus recta,
inter acutum sonum et gravem media. Attollitur 65
item concitatis affectibus, compositis descendit, pro
triusque rei modo altius vel inferius.
Quid autem quisque in dicendo postulet locus, pau-
m differam, ut de gestu prius dicam: qui et ipse
oci consentit, et animo cum ea simul paret. Is quan-
m habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet,
uod pleraque, etiam citra verba, significat. Quippe non 66
anus solum, sed nutus etiam declarant nostram volun-
tem, et in mutis pro sermone sunt, et saltatio frequen-
r sine voce intelligitur atque afficit, et ex vultu ingres-
uque perspicitur habitus animorum: et animalium quoque
ermone carentium ira, laetitia, adulatio et oculis et

1) *An* plana?

67 quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum, si ista, quae tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis valent; cum pictura, tacens opus, et habitus semper eiusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur. Contra si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes: non auctoritas modo verbis, sed etiam fides desit. Decor quoque a gestu
68 atque a motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam intuens speculum, componere actionem solebat. Adeo, quamvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit, quod efficeret. Praecipuum vero in actione, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad significatio-
69 nem. Decoris illa sunt, ut sit primo rectum et secundum naturam. Nam et deiecto humilitas, et supino arrogantia, et in latus inclinato languor, et praeduro ac rigente barbaria quaedam mentis ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet,
70 et manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur, quo gestus, exceptis quae aut damnare, aut non concedere, aut a nobis removere oportebit: ut idem illud vultu videamur aversari, manu repellere:

— Dii talem avertite pestem.

— Haud equidem tali me dignor honore.

71 Significat vero plurimis modis. Nam praeter annuendi, renuendi, confirmandique motus, sunt et verecundiae, et dubitationis, et admirationis, et indignationis noti et communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens eius nutus non caret vitio: adeo iactare id, et comas excutientem rotare, fanaticum est.

72 Dominatur autem maxime vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus: hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant, etiam antequam dicimus: hoc quosdam amamus, hoc odimus: hoc plurima intelligimus,
73 hic est saepe pro omnibus verbis. Itaque in iis, quae ad scenam componuntur, fabulis artifices pronuntiandi a personis quoque affectus mutuantur: ut sit Aerope in tragoedia tristis, atrox Medea, attonitus Aiax, truculen-
74 tus Hercules. In comoediis vero praeter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, meretriculae, ancillae, senes austeri ac mites, iuvenes

veri ac luxuriosi, matronae, puellae, inter se discer-
intur, pater ille, cuius praecipuae partes sunt, quia
terim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero
mposito est supercilio: atque id ostendere maxime
tus actoribus moris est, quod cum iis, quas agunt,
rtibus congruat. Sed in ipso vultu plurimum valent 75
uli, per quos maxime animus eminet, ut citra motum
oque et hilaritate enitescant, et tristitiae quoddam nu-
lum ducant. Quin etiam lacrimas his natura mentis
dices dedit: quae aut erumpunt dolore, aut laetitia
anant. Motu vero intenti, remissi, superbi, torvi,
ites, asperi fiunt: quae, ut actus poposcerit, fingentur.
igidi vero et extenti, aut languidi et torpentes, [aut 76
upentes [1]),] aut lascivi et mobiles, aut natantes et
adam voluptate suffusi, aut limi et, ut sic dicam, ve-
rei, aut poscentes aliquid pollicentesve nunquam esse
bebunt. Nam opertos compressosve eos in dicendo
is, nisi plane rudis aut stultus, habeat? Et ad haec 77
mnia exprimenda in palpebris etiam et genis est quod-
m deserviens iis ministerium. Multum et superciliis 78
itur. Nam et oculos formant aliquatenus, et fronti
iperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut una res
ea plus valeat, sanguis ille, qui mentis habitu movetur,
t, cum infirmam verecundia cutem accepit, effunditur
ruborem; cum metu refugit, abit omnis et pallore
igescit; temperatus medium quoddam serenum efficit.
itium in superciliis, si aut immota sunt omnino, aut 79
imium mobilia, aut inaequalitate, ut modo de persona
mica dixeram, dissident, aut contra id, quod dicimus,
nguntur. Ira enim contractis, tristitia deductis, hilari-
s remissis ostenditur. Annuendi quoque et renuendi
tione demittuntur, aut allevantur. Naribus labrisque 80
on fere quidquam decenter ostendimus, tametsi derisus
s, contemptus, fastidium significari solet. Nam et *cor-
ugare nares*, ut Horatius ait, et inflare, et movere,
t digito inquietare, et pulso subito spiritu excutere, et
iducere saepius, et plana manu resupinare, indecorum
st, cum emunctio etiam frequentior non sine causa re-
rehendatur. Labra et porriguntur male, et scinduntur, 81
t astringuntur, et diducuntur, et dentes nudant, et in
tus ac paene ad aurem trahuntur, et velut quodam
stidio replicantur, et pendent, et vocem tantum altera

1) *Uncis circumscribendum verbum censuit Spaldingius.*

parte dimittunt. Lambere quoque ea et mordere, deform est: cum etiam in efficiendis verbis modicus eorum es debeat motus. Ore enim magis, quam labris, loque
82 dum est. Cervicem rectam oportet esse, non rigi aut supinam. Collum diversa quidem sed pari deformit et contrahitur et tenditur: sed tenso subest et labor, t nuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori men minus claram, et quasi latiorem presso gutture fa
83 Humerorum raro decens allevatio atque contractio Breviatur enim cervix, et gestum quendam hum atque servilem, et quasi fraudulentum facit, cum s
84 habitum adulationis, admirationis, metus fingunt. B moderata proiectio remissis humeris, atque explica se in proferenda manu digitis, continuos et decurren locos maxime decet. At cum speciosius quid uberi dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci spondent*, expatiatur in latus, et ipsa quodammodo
85 cum gestu fundit oratio. Manus vero, sine qu trunca esset actio ac debilis, vix dici potest, quot m habeant, cum paene ipsam verborum copiam persequ tur. Nam ceterae partes loquentem adiuvant, hae,
86 est ut dicam, ipsae loquuntur. His poscimus, polli mur, vocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, ominamur, timemus; gaudium, tristitiam, dubitatio confessionem, poenitentiam, modum, copiam, numer
87 tempus ostendimus. Non concitant? inhibent? supp cant [1])? probant? admirantur? verecundantur? Non demonstrandis locis ac personis adverbiorum atque p nominum obtinent vicem? Ut in tanta per omnes ge nationesque linguae diversitate hic mihi omnium homi communis sermo videatur.

88 Et hi quidem, de quibus sum locutus, cum i vocibus naturaliter exeunt gestus: alii sunt, qui res i tatione significant: ut si aegrum, temptantis venas me similitudine, aut citharoedum, formatis ad modum p cutientis nervos manibus, ostendas, quod est genus q
89 longissime in actione fugiendum. Abesse enim pluri a saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensum mag quam ad verba, accommodatus: quod etiam histrioni paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se num referre, cum de se ipso loquatur, et in eum, q demonstret, intendere, et aliqua his similia permiseri

1) *Spaldingius coniecit* spernunt.

a non, effingere status quosdam, et quidquid 'dicet,
stendere. Neque id in manibus solum, sed in omni 90
estu ac voce servandum est. Non enim aut in illa pe-
odo, *Stetit soleatus praetor populi Romani*, inclinatio
ıcumbentis in mulierculam Verris effingenda est; aut in
la, *Caedebatur in medio foro Messanae*, motus late-
um, qualis esse ad verbera solet, torquendus; aut vox,
ualis dolore exprimitur, eruenda: cum mihi comoedi 91
uoque pessime facere videantur, qui, etiamsi iuvenem
gant, cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in
ydriae prologo, aut mulieris, ut in Georgo [1]), incidit,
emula vel effeminata voce pronuntiant. Adeo in illis
uoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis
onstat imitatione.

Est autem gestus ille maxime communis, quo me- 92
ius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, et
rincipiis utilis cum leni in utramque partem motu mo-
ice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad id,
uo manus feratur, obsecundantibus: et in narrando cer-
ıs, sed tum paulo productior: et in exprobrando et
oarguendo acer atque instans. Longius enim partibus
is et liberius exeritur. Vitiose vero idem sinistrum 93
uasi humerum petens in latus agi solet: quanquam ad-
uc peius aliqui transversum brachium proferunt, et cubito
ronuntiant. Duo quoque medii sub pollicem veniunt: et
it hic adhuc priore gestus instantior, principio et nar-
tioni non accommodatus. At cum tres contracti pollice 94
emuntur; tum digitus ille, quo usum optime Crassum
icero dicit, explicari solet. Is in exprobrando et indi-
ındo, unde et ei nomen est, valet: et allevata ac
ectante humerum manu paulum inclinatus affirmat: ver-
ıs in terram et quasi pronus urget: aliquando pro
ımero est. Idem summo articulo utrinque leviter appre- 95
ınso, duobus modice curvatis, minus tamen minimo,
ıtus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari vi-
ıntur, qui medium articulum potius tenent: tanto con-
actioribus ultimis digitis, quanto priores descenderunt.
st et ille verecundae orationi aptissimus, quo quattuor 96
imis leviter in summum coeuntibus digitis, non procul
ore aut pectore refertur ad nos manus, et deinde
ona ac paululum prolata laxatur. Hoc modo coepisse 97
emosthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido sum-

1) *Menandri sunt fabulae.*

missoque principio: sic formatam Ciceronis manum, cu
diceret, *Si quid est ingenii in me*[1]), *quod sentio q*
sit exiguum. Eadem aliquatenus liberius deorsum sp
tibus digitis colligitur in nos, et fusius paulo in diver
resolvitur, ut quodammodo sermonem ipsum pro
98 videatur. Binos interim digitos distinguimus, sed n
inserto pollice, paulum tamen inferioribus intra sp
99 tibus, sed ne illis quidem tensis, qui supra sunt. I
extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipse
bus ad medios articulos iungitur: interim quartus o
reponitur; interim quattuor remissis magis quam t
pollice intus inclinato, habilem demonstrando in
aut distinguendis, quae dicimus, manum facimus,
100 supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur.
et illi breves gestus, cum manus leviter pandata,
voventium est, parvis intervallis, et subassenti
humeris movetur, maxime apta parce et quasi t
loquentibus. Est admirationi conveniens ille gestus,
manus modice supinata, ac per singulos a minimo
lecta digitos, redeunte flexu simul explicatur atque
101 vertitur. Nec uno modo interrogantes gestum compo
plerumque tamen vertentes manum, utcunque co
est. Pollici proximus digitus, mediumque, qua
* est[2]), unguem pollicis summo suo iungens, remissis
ris, est et approbantibus, et narrantibus, et disting
102 bus decorus. Cui non dissimilis, sed compressis[3]) tr
digitis, quo nunc Graeci plurimum utuntur, etiam
que manu, quotiens enthymemata sua gestu velut c
* tundant. Caesim[4]) manus lenior promittit et assen
citatior hortatur, interim laudat. Est et ille ur
orationem gestus vulgaris magis, quam ex arte,
103 contrahit alterno celerique motu et explicat manum.
et illa cava et rara, et supra humeri altitudinem
cum quodam motu velut hortatrix manus. A pere
scholis tamen prope recepta tremula, scenica est.
tos, cum summi coierunt, ad nos referre, cur quib
displicuerit, nescio. Nam id et leviter admirantes,
interim subita indignatione, velut pavescentes, et d

---

1) *Spald.* si, indices, ingenii mei. 2) *Locus nondum*
datus. Codd. mediumque quantum queris (*vel* qua ungeris)
est. *Fortasse* mediusque, qua et quaeris, dexterae. 3) C
completis, complitis, complexis. *Fort.* complicitis. 4) *Locus*
ruptus. Codd. gestu corrutundant velut cesi.

cantes, facimus. Quin compressam etiam manum in 104
poenitentia vel ira pectori admovemus, ubi vox vel inter dentes expressa non dedecet, *Quid nunc agam? Quid facias?* Averso pollice demonstrare aliquem, receptum magis puto, quam oratori decorum. Sed cum omnis 105
motus sex partes habeat, septimus sit ille, qui in se redit, orbis, vitiosa est una circumversio: reliqui, ante nos, et dextra laevaque, et sursum et deorsum aliquid ostendunt: in posteriora gestus non dirigitur. Interim 106
tamen velut reiici solet. Optime autem manus a sinistra parte incipit, in dextra deponitur: sed ut poni [1]), non ut ferire videatur: quanquam et in fine interim cadit, ut cito tamen redeat: et nonnunquam resilit vel negantibus nobis, vel admirantibus.

Hic veteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus cum sensu et inciperet, et deponeretur. Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, 107
quod intervallum motus tria verba esse voluerunt: quod neque observatur, neque fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt: neque immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut, quod multi faciunt, actionem continuo motu concideret [2]). Aliud est, quod et fit frequentius et magis fallit: sunt 108
quaedam latentes sermonis percussiones, et quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit: ut sit unus motus, *Novum crimen*; alter, *C. Caesar*; tertius, *Et ante hanc diem*; quartus, *Non auditum*; deinde, *Propinquus meus*; et, *Ad te*; et, *Quintus Tubero*; et, *Detulit.* Unde 109
id quoque fluit vitium, ut iuvenes, cum scribunt, gestum praemodulati cogitatione sic componant, quomodo casura manus est. Inde et illud vitium, ut gestus, qui in fine dexter esse debet, in sinistrum frequenter desinat. Me- 110
lius illud, cum sint in sermone omni brevia quaedam membra, ad quae, si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad haec gestum disponere: ut puta, *Novum crimen, C. Caesar*, habet per se finem quendam suum, quia sequitur coniunctio: deinde, *Et ante hanc diem non auditum*, satis circumscriptum est. Ad haec accommodanda manus est, idque dum erit prima et composita actio. At ubi 111
eam calor concitaverit, etiam gestus cum ipsa orationis

1) *Spald. de coniectura.* *Codd.* ponere. 2) *De coniect. Regii. Vulgo* conciderent.

celeritate crebrescet. Aliis locis citata pressa convenit pronuntiatio. Illa transcurrimus, congerimus[1]), festinamus: hac instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habent lentiora: ideoque Roscius citatior, Aesopus gravior fuit, quod ille comoedias, hic tragoedias
112 egit. Eadem motus quoque observatio est. Itaque in fabulis, iuvenum, senum, militum, matronarum gravior ingressus est: servi, ancillae, parasiti, piscatores citatius moventur. Tolli autem manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant: adeo a capite eam[2]) petere,
113 aut ad imum ventrem deducere, vitiosum habetur. In sinistrum intra humerum promovetur; ultra non decet. Sed cum aversantes in laevam partem velut propellimus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad
114 dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola gestum recte facit: dextrae se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive obiicimus adversas, sive
115 in latus utramque distendimus. Diversi autem sunt hi gestus, sive satisfacientes aut supplicantes summittimus[3]), sive adorantes attollimus, sive aliqua demonstratione aut invocatione protendimus: *Vos Albani tumuli atque luci*, aut Gracchanum illud, *Quo me miser conferam? in Ca-*
116 *pitolium, ad fratris sanguinem? an domum?* Plus enim affectus in his iunctae exhibent manus: in rebus parvis, tristibus, mitibus breves; magnis, laetis, atrocibus exertiores.

Vitia quoque earum subiicienda sunt, quae quidem
117 accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut verbera minantis, aut numerum quingentorum flexo pollice efficientis, quae sunt a quibusdam scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi.
118 At ut brachio exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius, in quantum patet longitudo, protendat, aut ad tectum erigat, aut repetito ultra laevum humerum gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbem, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrumque in diversum latus ventilet, saepe

1) *Additur vulgo* abundamus. 2) *Codd.* eum. *Spald.* volebat gestum. 3) *Sic locum constitui voluit Spaldingius. Vulgo* distendimus, sive satisfacientes aut supplicantes. Diversi autem sunt hi gestus, sive summittimus. *Sed ultimum hoc sive abest a codd.*

o evenire. Solet esse et pigra, et trepida, et secanti 119
ilis: etiam uncis digitis, aut capite deiiciatur, aut
lem manu supinata in superiora iactetur. Fit et ille
bitus, qui esse in statuis pacificator solet, qui, incli-
o in humerum dextrum capite, brachio ab aure pro-
so, manum infesto pollice extendit: qui quidem maxime
cet iis, qui se dicere sublata manu iactant. Adiicias 120
t eos, qui sententias vibrantes digitis iaculantur, aut
nu sublata denuntiant, aut, quod per se interim reci-
ndum est, quotiens aliquid ipsis placuit, in ungues
guntur: sed vitiosum id faciunt, aut digito, quantum
rimum possunt, erecto, aut etiam duobus, aut utra-
manu ad modum aliquid portantium composita. His 121
edunt vitia non naturae, sed trepidationis, cum ore
currente rixari; si memoria fefellerit, aut cogitatio
suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare;
adversum tergere nares; obambulare sermone imper-
to; resistere subito et laudem silentio poscere: quae
nia persequi prope infinitum est. Sua enim cuique
t vitia. Pectus ac venter ne proiiciantur, observan- 122
n: pandant enim posteriora; et est odiosa omnis su-
itas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid
totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi
m manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore,
*llae argutiae digitorum, non ad numerum articulus
lens, trunco magis toto se ipse moderans, et virili
erum flexione.* Femur ferire, quod Athenis primus 123
isse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes
et, et excitat auditorem. Idque in Calidio Cicero de-
erat, *Non frons*, inquit, *percussa, non femur.* Quan-
m, si licet, de fronte dissentio. Nam etiam complo-
e manus scenicum est, et pectus caedere. Illud 124
oque raro decebit, cava manu summis digitis pectus
etere, si quando nosmet ipsos alloquimur, cohortan-
, obiurgantes, miserantes: quod si quando fiet, togam
oque inde removeri non dedecebit. In pedibus obser-
tur status et incessus. Prolato dextro stare, et ean-
n manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum 125
umbere interim datur, sed aequo pectore: qui tamen
nicus magis, quam oratorius gestus est. Male etiam
sinistrum pedem insistentium dexter aut attollitur, aut
nmis digitis suspenditur. Varicare supra modum, et
stando deforme est, et, accedente motu, prope ob-
num. Procursio opportuna brevis, moderata, rara. 126

Conveniet etiam ambulatio quaedam, propter immodicas laudationum moras: quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare vero, et, quod Domitius Afer de Sura Mallio dixit, *satagere*, ineptissimum: urbaneque Flavus Verginius interrogavit de quodam suo antisophiste, *quot milia passuum declamasset.*
127 Praecipi et illud scio, ne ambulantes avertamur a iudicibus, sed sint obliqui pedes ad consilium nobis respicientibus. Id fieri iudiciis privatis non potest. Verum et breviora sunt spatia, nec aversi diu sumus. Interim tamen recedere sensim datur. Quidam et resiliunt, quod
128 est plane ridiculum. Pedis supplosio, ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis aut finiendis: ita crebra et inepti est hominis, et desinit iudicem in se convertere. Est et illa indecora in dextrum ac laevum latus vacillatio alternis pedibus insistentium. Longissime fugienda mollis actio, qualem in Titio Cicero dicit fuisse, unde etiam saltationis quoddam genus Titius
129 sit appellatum. Reprehendenda et illa frequens et concitata in utramque partem nutatio, quam in Curione patre irrisit et Iulius, quaerens, *quis in lintre loqueretur?* et Sicinius: nam cum, assidente collega, qui erat propter valetudinem et deligatus et plurimis medicamentis delibutus, multum se Curio ex more iactasset, *Nunquam*, inquit, *Octavi*, *collegae tuo gratiam referes*, *qui nisi*
130 *fuisset*, *hodie, te istic muscae comedissent.* Iactantur et humeri: quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut, cum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret: ut, si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet, si in causis publicis, in quibus multi sunt iudices, quod dicimus, quasi singu-
131 lis inculcare peculiariter velimus. Illud vero non ferendum, quod quidam, reiecta in humerum toga, cum dextra sinum usque ad lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes spatiantur et fabulantur: cum etiam laevam restringere prolata longius dextra sit odiosum. Multi quoque [1]), (ut ne id quidem transeam,) ineptissime faciunt, cum inter moras laudationum aut in aurem alicuius loquuntur, aut cum sodalibus iocantur, aut nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam dictare
132 videantur. Inclinari ad iudicem, cum doceas, utique si

1) Unde moneor, ut *contra codd.*

id, de quo loquaris, sit obscurius, licet. Incumbere advocato adversis subselliis sedenti, contumeliosum. Reclinari etiam ad suos, et manibus sustineri, nisi plane iusta fatigatione, delicatum; sicut palam moneri, excidentis, aut legere. Namque in his omnibus et vis illa 133
dicendi solvitur, et frigescit affectus, et iudex parum sibi praestari reverentiae credit. Transire in diversa subsellia, parum verecundum est. Nam et Cassius Severus urbane adversus hoc facientem lineas poposcit. Et si aliquando concitate itur, nunquam non frigide reditur. Multa ex his, quae praecipimus, mutari necesse est ab 134
iis, qui dicunt apud tribunalia. Nam et vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet; et gestus, ut ad eundem tendens, elatior sit, necesse est; et alia, quae occurrere, etiam me tacente, omnibus possunt. Itemque ab iis, qui sedentes agent. Nam et fere fit hoc in rebus minoribus: et iidem impetus actionis esse non possunt, et quaedam vitia fiunt necessaria. Nam et dexter pes a 135
laeva iudicis sedenti proferendus est, et ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. Equidem plerosque et ad singulas sententiarum clausulas video assurgentes, et nonnullos subinde aliquid etiam spatiantes: quod an deceat, ipsi viderint: cum id faciunt, non sedentes agunt. Bibere, aut etiam esse 136
inter agendum, quod multis moris fuit, et est quibusdam, ab oratore meo procul absit. Nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere, potiusque multo, quam et operis et hominum contemptum fateri.

Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis 137
in oratore conspicitur. Quare sit, ut omnibus honestis debet esse, splendidus et virilis. Nam et toga, et calceus, et capillus, tam nimia cura, quam negligentia, sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu; quod ipsum aliquatenus temporum condicione mutatum est. Nam veteribus nulli sinus: perquam breves post illos fuerunt. Itaque etiam gestu necesse est usos esse in principiis eos 138
alio, quorum brachium, sicut Graecorum, veste continebatur. Sed nos de praesentibus loquimur. Cui lati clavi ius non erit, ita cingatur, ut tunicae prioribus oris infra genua paulum, posterioribus ad medios poplites usque perveniant. Nam infra mulierum est, supra centurionum. Ut purpurae recte descendant, levis cura est: notatur 139
interim negligentia. Latum habentium clavum modus

est, ut sit paulum cinctis[1]) summissior. Ipsam togam rotundam esse, et apte caesam velim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars eius prior mediis cruribus optime terminatur, posterior eadem portione altius qua

140 cinctura. Sinus decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit, nunquam certe sit inferior. Ille, qui sub humero dextro ad sinistrum oblique ducitur, velut balteus, nec strangulet, nec fluat. Pars togae, quae postea imponitur, sit inferior: nam ita et sedet melius, et continetur. Subducenda etiam pars aliqua tunicae, ne ad lacertum in actu redeat: tum sinus iniiciendus humero,

141 cuius extremam oram reiecisse non dedecet. Operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet, alioqui amictus fiet angustus, et dignitatem, quae est in latitudine pectoris, perdet. Sinistrum brachium eo usque allevandum est, ut quasi normalem illum angulum faciat.

142 Super quod ora ex toga duplex aequaliter sedeat. Manus non impleatur anulis, praecipue medios articulos non transeuntibus: cuius erit habitus optimus, allevato pollice, et digitis leviter inflexis, nisi si libellum tenebit, quod non utique captandum est. Videtur enim fateri memoriae diffidentiam, et ad multos gestus est impedi-

143 mento. Togam veteres ad calceos usque demittebant, ut Graeci pallium. Idque ut fiat, qui de gestu scripserunt circa tempora illa, Plotius Nigidiusque praecipiunt. Quo magis miror Plinii Secundi docti hominis, et in hoc quoque libro paene etiam nimium curiosi, persuasionem, ut solitum id facere Ciceronem velandorum varicum gratia tradit: cum hoc amictus genus in statuis eorum quoque,

144 qui post Ciceronem fuerunt, appareat. Palliolum, sicut fascias, quibus crura vestiuntur, et focalia, et aurium ligamenta, sola excusare potest valetudo.

Sed haec amictus observatio, dum incipimus: procedente vero actu, iam paene ab initio narrationis, sinus ab humero recte velut sponte delabitur: et cum ad argumenta ac locos ventum est, reiicere a sinistro togam,

145 deiicere etiam, si haereat, sinum conveniet. Laevam a faucibus ac summo pectore abducere licet. Ardent enim iam omnia. Et ut vox vehementior ac magis varia est, sic amictus quoque habet actum quendam velut proelian-

146 tem. Itaque ut laevam involvere toga et incingi paene furiosum est: sinum vero in dextrum humerum ab imo

---

1) *Fort.* cinctus. 2) *Sic Spald. de coniect. Gronovii. Olim* qua

reiicere solutum ac delicatum, fiuntque adhuc peius aliqua: ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subiiciamus? Habet enim acre quiddam atque expeditum, et calori concitationique non inhabile. Cum vero magna 147
pars est exhausta orationis, utique afflante fortuna, paene omnia decent, sudor ipse et fatigatio, et negligentior amictus, et soluta ac velut labens undique toga. Quo 148
magis miror hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem siccari iuberet, ne comae turbarentur, quas componi post paulum, sicuti dignum erat, graviter et severe vetuit. Mihi vero illae quoque turbatae prae se ferre aliquid affectus, et ipsa oblivione curae huius commendari videntur. At si incipientibus aut paulum 149
progressis decidat toga, non reponere eam, prorsus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri nescientis est.

Haec sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet orator. Primum, quis, apud quos, quibus praesentibus sit acturus. 150
Nam ut dicere alia aliis, et apud alios magis concessum est: sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud principem, senatum, populum, magistratus, privato, publico iudicio, postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subiicere sibi quisque, qui nimum intenderit, potest. Tum qua de re dicat, et 151
fficere quid velit. Rei quadruplex observatio est. Una n tota causa. Sunt enim tristes, hilares, sollicitae, ecurae, grandes, pusillae: ut vix unquam ita sollicitari artibus earum debeamus, ut non et summae memineriius. Altera, quae est in differentia partium, ut in 152
rooemio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia sententiis ipsis, in quibus secundum res et affectus ariantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est viosa, si efficere[1]) omnia velimus, imitatio: ita quibusam nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur. Igitur 153
laudationibus, nisi si funebres erunt, gratiarum actioe, exhortatione, similibus, laeta et magnifica et sublimis t actio. Funebres contiones, consolationes, plerumque usae reorum, tristes atque summissae. In senatu conrvanda auctoritas, apud populum dignitas, in privatis odus. De partibus causae, et sententiis verbisque, iae sunt multiplicia, pluribus dicendum.

---

1) *Spald. suspicatur scribendum esse* effingere.

154 Tria autem praestare debet pronuntiatio: conciliet,
persuadeat, moveat: quibus natura cohaeret, etiam de-
lectet. Conciliatio fere aut commendatione morum, qui
nescio quomodo ex voce etiam atque actione pellucent,
aut orationis suavitate constat: persuadendi vis affirma-
155 tione, quae interim plus ipsis probationibus valet. *An*
ista, inquit Calidio Cicero, *si vera essent*, *sic a te di-*
cerentur? et, *Tantum abest*, *ut inflammares nostros*
animos: somnum isto loco vix tenebamus. Fiducia igitur
156 appareat, et constantia, utique si auctoritas subest. Mo-
vendi autem ratio aut in repraesentandis est, aut imi-
tandis affectibus. Ergo cum iudex in privatis, aut praeco
in publicis dicere de causa iusserit, leniter est consur-
gendum: tum in componenda toga, vel, si necesse erit,
etiam ex integro iniicienda, duntaxat in iudiciis (apud
principem enim et magistratus ac tribunalia non licebit)
paulum commorandum, ut et amictus sit decentior, et
157 protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad
iudicem nos converterimus, et consultus praetor permi-
serit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda
brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi
158 cura delectat, et iudex se ipse componit. Hoc praecipit
Homerus Ulixis exemplo, quem *stetisse oculis in terram*
defixis, *immotoque sceptro*, priusquam illam eloquentiae
procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt
quaedam non indecentes, ut appellant scenici, morae,
caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, si-
mulare conatum, suspiratione sollicitudinem fateri, aut
quod quemque magis decet: eaque diutius, si iudex non-
159 dum intendet animum. Status sit rectus, aequi et diducti
paulum pedes, vel procedens minimo momento sinister,
genua recta, sic tamen, ut non extendantur. Humeri
remissi, vultus severus, non maestus, nec stupens, nec
languidus: brachia a latere modice remota: manus sinistra
qualem supra demonstravi: dextra, cum iam incipiendum
erit, paulum prolata ultra sinum gestu quam modestissi-
160 mo, velut expectans quando incipiendum sit. Vitiosa
enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, et
quasi improbam facere: tendere confidentia vultum, aut
quo sit magis torvus, superciliis astringere: capillos a
fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille ter-
ribilis: tum, id quod Graeci frequentissime faciunt, crebro
digitorum labiorumque motu commentari, clare excreare,
pedem alterum longe proferre, partem togae sinistra te-

-e, stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel urvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium :tis.

Prooemio frequentissime lenis convenit pronuntiatio. 161
hil enim est ad conciliandum gratius verecundia: non
ien semper. Neque enim uno modo dicuntur exordia,
docui. Plerumque tamen et vox temperata, et gestus
destus, et sedens humero toga, et laterum lenis in
amque partem motus, eodem spectantibus oculis, de-
it. Narratio magis prolatam manum, amictum reci- 162
item, gestum distinctum, vocem sermoni proximam,
tantum acriorem, sonum simplicem frequentissime
tulabit, in his duntaxat, *Q. enim Ligarius, cum esset*
Africa nulla belli suspicio, et, *A. Cluentius Habitus*
er huiusce. Aliud in eadem poscent affectus, vel
citati, *Nubit genero socrus;* vel flebiles, *Constituitur*
foro Laodiceae spectaculum acerbum et miserum toti
iae provinciae. Maxime varia et multiplex actio est 163
bationum. Nam et proponere, partiri, interrogare,
noni sunt proxima, et contradictionem sumere. Nam
quoque diversa propositio est. Sed hanc tamen ali-
ndo irridentes, aliquando imitantes pronuntiamus.
umentatio plerumque agilior, et acrior, et instantior, 164
sentientem orationi postulat etiam gestum, id est,
em celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, et
sanda oratio. Egressiones fere et lenes, et dulces,
emissae, raptus Proserpinae, Siciliae descriptio, Cn.
ipeii laus. Neque enim mirum, minus habere con-
ionis ea, quae sunt extra quaestionem. Mollior non- 165
quam cum reprehensione diversae partis imitatio,
ebar videre alios intrantes, alios autem exeuntes,
sdam ex vino vacillantes. Ubi non dissidens a voce
nittitur gestus quoque, in utramque partem tenera
edam, sed intra manus tamen, et sine motu laterum,
slatio. Accendendi iudicis plures sunt gradus. Sum- 166
ille, et quo nullus est in oratore acutior: *Suscepto*
o, Caesar, gesto iam etiam ex parte magna. Prae-
t enim, *Quantum potero voce contendam, ut populus*
Romanus exaudiat. Paulum inferior, et habens ali-
l iam iucunditatis, *Quid enim tuus ille, Tubero, in*
Pharsalica gladius agebat? Plenius adhuc et len- 167
, ideoque dulcius, *In coetu vero populi Romani*
otium publicum gerens. Producenda omnia, trahen-
que tum vocales, aperiendaeque sunt fauces. Pleniore

organum, cui Graeci nomen amaritudinis dederu
modum ac paene naturam vocis humanae acerb
compescitis vocem istam, indicem stultitiae, tes
citatis? Sed id, quod excedere modum dixi
170 parte prima est, *Quin compescitis.* Epilogus, s
rationem rerum habet, desiderat quandam co
continuationem; si ad concitandos iudices est a
datus, aliquid ex iis, quae supra dixi; si placand
natam quandam lenitatem; si misericordia comn
flexum vocis, et flebilem suavitatem, qua
franguntur animi, quaeque est maxime natural
etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribu
171 quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca
qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire faci
enim in se, quod imitamur. Duplex est tame
tio; altera cum invidia, qualis modo dicta de di
172 Philodami: altera cum deprecatione demissior.
etiamsi est in illis quoque cantus obscurior,
vero populi Romani; non enim haec rixantis mo
et, *Vos, Albani tumuli;* neque enim, quasi in
aut testaretur, locutus est: tamen infinito magis
et circumducta sunt, *Me miserum, me infel*
Quid respondebo liberis meis? et, *Revocare*
patriam potuisti, Milo, per hos; ego te in e
tria per eosdem retinere non potero? Et cum
Rabirii uno [2]) sestertio addicit, *O meum mise*
173 *bumque praeconium.* Illa quoque mire facit i
tione velut deficientis dolore et fatigatione con
pro eodem Milone, *Sed finis sit: neque enim*
crimis iam loqui possum. Quae similem verb
174 debent etiam pronuntiationem. Possunt videri
que huius partis atque officii, reos excitare, pue

lere, propinquos producere, vestes laniare: sed suo loco dicta sunt.

Et quia in partibus causae talis est varietas, satis apparet, accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus. Sed verbis quoque, quod novissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hoc, *mi-* 175
sellus et *pauperculus*, summissa atque contracta; *fortis* et *vehemens* et *latro*, erecta et concitata voce dicendum est? Accedit enim vis et proprietas rebus tali astipulatione: quae nisi assit, aliud vox, aliud animus ostendat.
Quid? quod eadem verba mutata pronuntiatione indicant, 176
affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur, *Tu mihi quodcunque hoc regni;* et *Cantando tu illum?* et *Tune ille Aeneas?* et *Meque timoris Argue tu, Drance.* Et, ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud, quod volet, per omnes affectus verset: verum esse, quod dicimus, sciet.

Unum iam his adiiciendum est, cum praecipue in 177
actione spectetur decor, saepe a l i u d a l i o s d e c e r e. Est enim latens quaedam in hoc ratio et inenarrabilis: et ut vere hoc dictum est, caput esse, decere quod facias; ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in 178
quibusdam vitia ipsa delectant. Maximos actores comoediarum, Demetrium et Stratoclea, placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, et iuvenes, et bonos patres, servosque, et matronas, et graves anus optime, alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, et omnia agitatiora melius. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii iucundior, illius acrior erat. Annotandae [1]) magis proprieta- 179
tes, quae transferri non poterant, manus iactare, et dulces exclamationes theatri causa producere, et ingrediendo ventum concipere veste, et nonnunquam dextro latere facere gestus: quod neminem alium nisi [2]) Demetrium decuit: namque in haec omnia statura et mira specie adiuvabatur. Illum cursus, et agilitas, et vel 180
parum conveniens personae risus (quem non ignarus rationis populo dabat), et contracta etiam cervicula. Quidquid horum alter fecisset, foedissimum videretur. Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus praeceptis,

---

1) *Codd. optt. adiiciunt* memoriae. 2) praeter.

sed etiam ex natura sua capiat consilium formandi
181 actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem v
omnia vel plurima deceant. Huius quoque loci clausul
sit eadem, necesse est, quae ceterorum est, regnar
maxime modum. Non enim comoedum esse, sed orato
rem volo. Quare neque in gestu persequemur omne
argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus,
182 affectionibus moleste utemur. Ut si sit in scena dicendum,

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias ma
nus, diversos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit,
nec vult nimium esse condita. Actione enim consistit,
183 non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pro
nuntiatio et vultuosa, et gesticulationibus molesta, et
vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Graecis
veteres transtulerunt, quod ab iis sumptum Laenas Po
184 pilius posuit, esse hanc inotiosam actionem. Optime
igitur idem, qui omnia, Cicero praeceperat, quae supra
ex oratore posui: quibus similia in Bruto de M. Antonio
dicit. Sed iam recepta est actio paulo agitatior, et exi
gitur, et quibusdam partibus convenit: ita tamen tempe
randa, ne, dum actoris captamus elegantiam, perdamus
viri boni et gravis auctoritatem.

M. FABII QUINTILIANI

NSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBER DUODECIMUS.

bro duodecimo haec continentur: Prooemium. Non posse oratorem esse nisi virum bonum. Cognoscenda oratori, quibus mores formantur. Necessariam iuris civilis oratori scientiam. Item historiarum. Quae sint artis oratoriae instrumenta. Quod sit incipiendi causas agere tempus. Quae in suscipiendis causis oratori observanda sint. Quae in discendis. Quae in agendis. De genere dicendi, Quae post finem studia.

PROOEMIUM.

Ventum est ad partem operis destinati longe gravissimam. Cuius equidem onus si tantum opinione prima oncipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi, quae promiseram, tenuit: mox, quanquam per ingulas prope partes labor cresceret, ne perderem, quae am effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licet maior quam unquam 2 moles premat, tamen prospicienti finem mihi constitutum st vel deficere potius, quam desperare. Fefellit autem, uod initium a parvis ceperamus. Mox velut aura sollicitante provecti longius, dum tamen nota illa, et plerisue artium scriptoribus tractata praecipimus: nec adhuc litore procul videbamur, et multos circa velut iisdem e ventis credere ausos habebamus. Iam cum eloquendi 3 ationem novissime repertam, paucissimisque temptatam

ingressi sumus: rarus, qui tam procul a portu recessisset, reperiebatur. Postquam vero nobis ille, quem instituebamus, orator, a dicendi magistris dimissus, aut suo iam impetu fertur, aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiae penetralibus petit: quam in altum simus ablati,
4 sentire coepimus. Nunc *coelum undique et undique pontus*. Unum modo in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse, quamvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibetque remos, et de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, et assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, et longius eundum est, ut res feret. Et probabilis tamen cupiditas honestorum, et velut tutioris audentiae est temptare, quibus paratior venia est.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI VIRUM BONUM.

I. Sit ergo nobis orator, quem constituimus, is, qui a M. Catone finitur, vir bonus, dicendi peritus; verum, id quod et ille posuit prius, et ipsa natura potius ac maius est, utique vir bonus. Id non eo tantum, quod, si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentia, nosque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparamus haec arma, non
2 militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo, quod praecipue indulsisse homini videtur, quoque nos a ceteris animalibus separasse, non parens, sed noverca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, adversam innocentiae, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, et egere omni ratione, satius fuisset, quam providentiae
3 munera in mutuam perniciem convertere. Longius tendit hoc iudicium meum. Neque enim tantum id dico, eum, qui mihi sit orator, virum bonum esse oportere: sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris iis, qui, proposita honestorum ac turpium via, peiorem sequi malent, neque prudentiam, cum in gravissimas frequenter legum, semper vero malae conscientiae, poenas a semet ipsis
4 improviso rerum exitu induantur. Quodsi neminem malum esse, nisi stultum eundem, non modo sapientibus

dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum: certe non
fiet unquam stultus orator. Adde quod ne studio quidem
operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libe-
ra, potest: primum quod in eodem pectore nullum est
honestorum turpiumque consortium, et cogitare optima
simul ac deterrima non magis est unius animi, quam
eiusdem hominis bonum esse ac malum: tum illa quoque 5
ex causa, quod mentem tantae rei intentam, vacare
omnibus aliis, etiam culpa carentibus, curis oportet. Ita
demum enim libera ac tota, nulla distringente atque
alio ducente causa, spectabit id solum, ad quod accin-
gitur. Quodsi agrorum nimia cura, et sollicitior rei 6
familiaris diligentia, et venandi voluptas, et dati specta-
culis dies, multum studiis auferunt: (huic enim rei perit
tempus, quodcunque alteri datur) quid putamus facturas
cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissi-
mae cogitationes somnos etiam et illa per quietem visa
perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multi- 7
forme, tot ac tam variis affectibus concisum atque lace-
ratum, quam mala mens. Nam et cum insidiatur, spe,
curis, labore distringitur: et iam, cum sceleris compos
fuit, sollicitudine, poenitentia, poenarum omnium ex-
pectatione torquetur. Quis inter haec litteris aut ulli
bonae arti locus? Non hercule magis, quam frugibus in
terra sentibus ac rubis occupata. Age, non ad perfe- 8
rendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid
igitur ex libidine ac luxuria spei? Non praecipue acuit
ad cupiditatem litterarum amor laudis? Num igitur malis
esse laudem curae putamus? Iam hoc quis non videt,
maximam partem orationis in tractatu aequi bonique con-
sistere? Dicetne de his secundum debitam rerum digni-
tatem malus atque iniquus? Denique, ut maximam partem 9
quaestionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri
potest, idem ingenii, studii, doctrinae, pessimo atque
optimo viro: uter melior dicetur orator? Nimirum qui
homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem
homo, et perfectus orator. Non enim perfectum est 10
quidquam, quo melius est aliud. Sed, ne more Socra-
ticorum nobismet ipsi responsum finxisse videamur, sit
aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere,
eodem ingenio, studio, doctrina praeditum nihilo dete-
riorem futurum oratorem malum virum, quam bonum.
Convincamus huius quoque amentiam. Nam certe nemo 11
dubitabit, omnem orationem id agere, ut iudici, quae

proposita fuerint, vera et honesta videantur. Utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit, an malus?
12 Bonus quidem dicet saepius vera atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falso haec affirmare conabitur, maiore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, et ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt,
13 sine pudore affirmant. Sequitur in iis, quae certum est effici non posse, deformis pertinacia et irritus labor. Nam sicut in vita, in causis quoque, spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videaturque talis advocatus malae causae argumentum.

14 Nunc de iis dicendum est, quae mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demosthenes non fuit? atqui malum virum accepimus. Non Cicero? atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi invidia subeunda
15 est, mitigandae sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia, ut omnia, quae in eum ab inimicis congesta sunt, credam; cum pulcherrima eius in re publica consilia et finem vitae
16 clarum legam. Nec Marco Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus; integerrime provincia administrata et repudiatus vigintiviratus; et civilibus bellis, quae in aetatem eius gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus,
17 id est, rei publicae, iungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optime respondit ipse, *non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis:* quod probavit morte quoque ipsa, quam praestantissimo suscepit
18 animo. Quodsi defuit his viris summa virtus: sic quaerentibus, an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici, si interrogentur, an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respondeant, *Magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id, quod natura hominis sum-*
19 *mum habet, consecutos.* Nam et Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiae vocari voluit. Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem saepe dixi dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem; ut amicos et bonos viros et prudentissimos dicimus vulgo, quorum nihil nisi perfecte

apienti datur. Sed cum proprie et ad legem ipsam eritatis loquendum erit, eum quaeram oratorem, quem t ille quaerebat. Quanquam enim stetisse ipsum in fa- 20 tigio eloquentiae fateor, ac vix, quid adiici potuerit, ivenio, fortasse inventurus, quod adhuc abscisurum pu-em fuisse (nam fere sic docti iudicaverunt, plurimum in o virtutum, nonnihil fuisse vitiorum: et ipse se multa x iuvenili abundantia coercuisse testatur:) tamen quando ec sapientis sibi nomen, minime sui contemptor, asse-uit; et melius dicere, certe data longiore vita, et tem-pore ad componendum securiore, potuisset: non maligne ediderim, defuisse ei summam illam, ad quam nemo opius accessit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius 21 liberiusque defendere. An vero M. Antonius nemi-em a se visum eloquentem, quod tanto minus erat, ofessus est; ipse etiam M. Tullius quaerit adhuc eum, tantum imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, iquid in hac, quae superest, aeternitate inveniri posse , quod fuerit, perfectius? Transeo illos, qui Ciceroni 22 Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: ianquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur itis esse perfectus, quem dormitare interim dicit; nec icero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius iam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui tia orationis eius etiam inimice pluribus locis inse-iuntur.

Concedamus sane, quod minime natura patitur, re- 23 rtum esse aliquem malum virum summe disertum: hilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec nnibus, qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen ncesserim, quia sine virtute intelligi non potest forti-do. An ei, qui ad defendendas causas advocatur, non 24 t opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia ertat, nec metus frangat? sed proditorem, transfugam, aevaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine? uodsi mediocribus etiam patronis convenit haec, quae ilgo dicitur, bonitas: cur non orator ille, qui nondum it, sed potest esse, tam sit moribus, quam dicendi rtute perfectus? Non enim forensem quandam instituimus 25 oeram, nec mercenariam vocem, nec, ut asperioribus erbis parcamus, non inutilem sane litium advocatum [1]), iem denique causidicum vulgo vocant; sed virum, cum

1) *Abest hoc verbum a codd. melioribus.*

ingenii natura praestantem, tum vero tot pulcher artes penitus mente complexum, datum tandem humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, s larem, perfectumque undique, optima sentientem,
26 meque dicentem. In hoc quota pars erit, quod innocentes tuebitur, aut improborum scelera comp aut in pecuniariis quaestionibus veritati contra calu aderit? Summus ille quidem in his quoque ope fuerit, sed maioribus clarius elucebit, cum regenda tus consilia, et popularis error ad meliora duce
27 An non talem quendam videtur finxisse Virgilius, in seditione vulgi, iam faces et saxa iaculantis, m ratorem dedit?

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum qu
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant.

Habemus igitur ante omnia virum bonum, post haec iiciet dicendi peritum,

Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

28 Quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem i tuimus, si sit ad proelium miles cohortandus, ex m sapientiae praeceptis orationem trahet? Nam quo pugnam ineuntibus, tot simul metus laboris, dolo postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum lo pietas, et fortitudo, et honesti praesens imago su
29 serit? Quae certe melius persuadebit aliis, qui p persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodi simulatio: nec unquam tanta fuerit loquendi facultas, non titubet atque haereat, quotiens ab animo verba sentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, q
30 sentit. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, n quam rerum optimarum (nam iidem etiam prud erunt) inventio: quae etiamsi lenociniis destituta sit, tamen natura sua ornatur: nec quidquam non di
31 quod honeste, dicitur. Quare, iuventus, immo o aetas, (neque enim rectae voluntati serum est te ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc ela mus [1]): forsan et consummare contingat. Nam si n non prohibet et esse virum bonum, et esse dicendi p tum: cur non aliquis etiam unus utrumque co possit? cur autem non se quisque speret fore illu
32 quem? Ad quod si vires ingenii non suffecerint, t ad quem usque modum processerimus, meliores e

---

1) laboremus.

ex utroque. Hoc certe prorsus eximatur animo, rerum
pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis posse misceri.
Facultas dicendi, si in malos incidit, et ipsa iudicanda
est malum: peiores enim illos facit, quibus contigit.
Videor mihi audire quosdam, (neque enim deerunt 33
unquam, qui diserti esse, quam boni, malint) illa di-
centes: Quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu
de coloribus, et difficilium causarum defensione, nonni-
hil etiam de confessione locutus es, nisi aliquando vis
ac facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus
enim vir non agit nisi bonas causas, eas porro etiam
sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa. Quibus 34
ego, cum de meo primum opere respondero, etiam pro
boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocen-
tium ratio duxerit, satisfaciam. Tractare enim, quomodo
aut pro falsis, aut etiam pro iniustis aliquando dicatur,
non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius et
deprehendamus, et refellamus; quemadmodum remedia
melius adhibebit, cui nota, quae nocent, fuerint. Neque 35
enim Academici, cum in utramque disseruerunt partem,
non secundum alteram vivent: nec Carneades ille, qui
Romae audiente Censorio Catone non minoribus viribus
contra iustitiam dicitur disseruisse, quam pridie pro
iustitia dixerat, iniustus ipse vir fuit. Verum et virtus
quid sit, adversa ei malitia detegit, et aequitas fit ex
iniqui contemplatione manifestior, et plurima contrariis
probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum
nota consilia, ut hostium imperatori. Verum et illud, 36
quod prima propositione durum videtur, potest afferre
ratio, ut vir bonus in defensione causae velit auferre
aliquando iudici veritatem. Quod si quis a me proponi
mirabitur, (quanquam non est haec mea proprie senten-
tia, sed eorum, quos gravissimos sapientiae magistros
aetas vetus credidit,) sic iudicet, pleraque esse, quae non
tam factis, quam causis eorum, vel honesta fiant, vel
turpia. Nam si hominem occidere, saepe virtus, liberos 37
necare, nonnunquam pulcherrimum est; asperiora quae-
dam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere
conceditur: ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem
causam vir bonus, sed etiam quare, et qua mente, de-
fendat. Ac primum concedant mihi omnes oportet, quod 38
Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum ali-
quando virum bonum, ut mendacium dicat, et quidem
nonnunquam levioribus causis: ut in pueris aegrotantibus,

utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non fa
39 promittimus: nedum si ab homine occidendo gras
avertendus sit, aut hostis pro salute patriae fallen
ut hoc, quod alias in servis quoque reprehendendum
sit alias in ipso sapiente laudandum. Id si consti
multa iam video posse evenire, propter quae orator
suscipiat tale causae genus, quale, remota ratione
40 nesta, non recepisset. Nec hoc dico, quia severi
sequi placet leges, pro patre, fratre, amico periclit
bus; tametsi non mediocris haesitatio est, hinc iusti
proposita imagine, inde pietatis. Nihil dubii relin
mus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id r
utrumne salvum eum nolet is, qui a nobis finitur,
tor? an, si tuendum susceperit, non tam falsis defe
41 quam qui apud iudices malam causam tuetur? Qui
quaedam bene facta damnaturus est iudex, nisi ea
esse facta convicerimus: non vel hoc modo serv
orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem
vem? Quid si quaedam iusta natura, sed condici
temporum inutilia civitati sciemus: nonne utemur
42 dicendi, bona quidem, sed malis artibus simili?
hoc nemo dubitabit, quin, si nocentes mutari in bo
mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum
ceditur, salvos esse magis e re publica sit, quam pu
Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui
43 obiicientur, non id aget, ut salvus sit? Da nunc,
crimine manifesto prematur dux bonus, et sine
vincere hostem civitas non possit: nonne ei comm
utilitas oratorem advocabit? Certe Fabricius Corneli
Rufinum, et alioqui malum civem et sibi inimic
tamen, quia utilem sciebat ducem, imminente bello
lam consulem suffragio suo fecit: idque admiranti
quibusdam respondit, *A cive se spoliari malle, q
ab hoste venire.* Ita, si fuisset orator, non defendi
44 eundem Rufinum vel manifesti peculatus reum? M
dici possunt similia, sed vel unum ex iis quod
sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi, quem
mamus, viro saepe sit faciendum: sed ut, si talis
gerit ratio, sit tamen vera finitio, *oratorem esse vi
45 bonum, dicendi peritum.* Praecipere vero ac dis
quomodo etiam probatione difficilia tractentur, nece
rium est. Nam frequenter etiam optimae causae simi
sunt malis, et innocens reus multis verisimilibus pre
tur: quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus

qua, si nocens esset. Iam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, litterae, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia, quam vera, et confirmantur et refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectetur oratio, manente honesta voluntate.

COGNOSCENDA ORATORI QUIBUS MORES FORMANTUR.

II. Quando igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest; virtus, etiamsi quosdam impetus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est: mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti iustique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi forte accedimus iis, qui natura constare 2
mores, et nihil adiuvari disciplina putant: scilicet ut ea, quae manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima, confiteantur egere doctoribus; virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam et illaboratam, tantum quia nati simus, habeamus. Abstinens erit, qui id ipsum, quid sit abstinentia, ignoret? Et fortis, qui metus doloris, mortis, 3
superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et iustus, qui aequi bonique tractatum, qui leges, quae natura sunt omnibus datae, quaeque propriae populis et gentibus constitutae, nunquam eruditiore aliquo sermone tractarit? O quam istud parvum putant, quibus tam facile videtur! Sed hoc transeo, de quo neminem, qui litte- 4
ras vel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto. Ad illud sequens praevertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non et naturae vim omnem penitus perspexerit, et mores praeceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Cras- 5
sus cuncta, quae de aequo, iusto, vero, bono, deque iis, quae sunt contra posita, dicantur, propria esse oratoris affirmat: ac philosophos, cum ea dicendi viribus tueantur, uti rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur, ea iam esse a philosophia petenda, videlicet quia magis haec illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus et 6
libris et epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiae fontibus fluere: ideoque aliquamdiu praeceptores eosdem fuisse morum atque dicendi. Quapropter haec exhortatio mea non eo pertinet, ut esse oratorem

philosophum velim: quando non alia vitae secta longius a civilibus officiis atque ab omni munere oratoris recessit.
7 sit. Nam quis philosophorum aut in iudiciis frequens, aut clarus in contionibus fuit? Quis denique in ipsa, quam maxime plerique praecipiunt, rei publicae administratione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo, Romanum quendam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operi-
8 bus vere civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab his, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiae non iam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus et in gymnasia primum, mox in conventus scholarum recesserunt; id quod est oratori necessarium, nec a dicendi praeceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit, evolvendis penitus auctoribus, qui de virtute praecipiunt; ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit huma-
9 nrumque coniuncta. Quae ipsae quanto maiores ac pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui praestantissime possent? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator hanc artem superbo nomine et vitiis quorundam bona eius corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac, velut rebus repe-
10 titis, in corpus eloquentiae adducat. Quae quidem cum sit in tris divisa partes, naturalem, moralem, rationalem: qua tandem non est cum oratoris opere coniuncta?

Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quae tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis cuiusque nosse, et ambigua aperire, et perplexa discernere, et de falsis iudicare, et colligere ac
11 resolvere, quae velis, oratorum est. Quanquam ea non tam est minute atque concise in actionibus utendum, quam in disputationibus: quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator: ad quod impetu quoque ac viribus et decore est opus: ut vis amnium maior est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quam tenuis aquae, et obiectu lapillorum re-
12 sultantis. Et ut palaestrici doctores illos, quos numeros vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus, qui [1]) didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur, (pondere enim pondere et firmitate et spiritu agitur,) sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cuius se occasio
13 dederit, efficiant: ita haec pars dialectica, sive illam

1) *Spald.* iis omnibus, quos. *Sed codd.* quo *aut* qui *aut* ii qui.

cere malumus disputatricem, ut est utilis saepe et
ıitionibus et comprehensionibus, et separandis, quae
ınt differentia, et resolvenda ambiguitate distinguendo,
videndo, illiciendo, implicando: ita, si totum sibi vin-
caverit in foro certamen, obstabit melioribus, et sectas
l tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Ita- 14
e reperias quosdam in disputando mire callidos, cum
illa cavillatione discesserint, non magis sufficere in
iquo graviore actu, quam parva quaedam animalia,
ıae in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Iam quidem pars illa moralis, quae dicitur Ethi- 15
, certe tota oratori est accommodata. Nam in tanta
usarum (sicut superioribus libris diximus) varietate,
ım alia coniectura quaerantur, alia finitionibus conclu-
ntur, alia iure summoveantur, vel transferantur, alia
lligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diver-
m ambiguitate ducantur: nulla fere dici potest, cuius
n aliqua in parte tractatus aequi ac boni reperiatur;
erasque vero esse quis nescit, quae totae in sola qua-
ate consistant? In consiliis vero quae ratio suadendi 16
t ab honesti quaestione seposita? Quid illa etiam
rs tertia, quae laudandi ac vituperandi officiis contine-
r? Nempe in tractatu recti pravique versatur. An de 17
stitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non
rima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui haec non
cibus tantum sibi nota atque nominibus aurium tenus
usum linguae perceperit, sed qui virtutes ipsas mente
mplexus ita sentiat, nec in cogitando laborabit, et [1]),
od sciet, vere dicet. Cum sit omnis generalis quaestio 18
eciali potentior, quia universo pars continetur, non
ique accedit parti, quod universum est: profecto nemo
ıbitabit, generales quaestiones in illo maxime studio-
ım more versatas. Iam vero cum sint multa propriis 19
revibusque comprehensionibus finienda, unde etiam sta-
ıs causarum dicitur finitivus: nonne ad id quoque in-
rui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet?
uid? non quaestio iuris omnis, aut verborum proprie-
te, aut aequi disputatione, aut voluntatis coniectura
ntinetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem
actatum redundat. Ergo natura permixta est omnibus 20
tis oratio, quae quidem oratio est vere. Nam ignara

1) *coniecit Spald. Vulgo* sed.

quidem, huiusce doctrinae loquacitas erret necesse est, ut quae vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars vero naturalis, cum est ad exercitationem dicendi tanto ceteris uberior, quanto maiore spiritu de divinis rebus, quam humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, ora-
21 tio potest, totam complectitur. Nam si regitur providentia mundus, administranda certe bonis viris erit res publica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem: nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An haec non frequenter tractabit orator? An de auguriis, responsis, religione denique omni, de quibus maxima saepe in senatu consilia versata sunt, non erit ei disserendum, si quidem, ut nobis placet, futurus est vir civilis idem? Quae denique intelligi saltem potest elo-
22 quentia hominis optima nescientis? Haec si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cuius eloquentiae, etiamsi nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cum historici, tum etiam, liberrimum hominum genus, comici veteres tradunt, Anaxagorae physici constat auditorem fuisse: et Demosthenem, principem omnium Grae-
23 ciae oratorum, dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius, non tantum se debere scholis rhetorum, quantum Academiae spatiis, frequenter ipse testatur. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerum naturae finibus terminasset.

Verum ex hoc alia mihi quaestio exoritur, quae secta conferre plurimum eloquentiae possit: quanquam
24 ea non inter multas potest esse contentio. Nam in primis nos Epicurus a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quam velocissima iubet. Neque vero Aristippus, summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem hortatur. Pyrrhon quidem quas in hoc opere habere partes potest? cui iudices esse, apud quos verba faciat, et reum, pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda sententia, non
25 liquebit. Academiam quidam utilissimam credunt, quod mos in utramque partem disserendi ad exercitationem forensium causarum proxime accedat. Adiiciunt loco probationis, quod ea praestantissimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam oratorio iactant. Nam theses dicere exercitationis gratia fere est ab iis institutum. Stoici, sicut copiam nito-

NECESSARIAM IURIS CIVILIS ORATORI SCIENTIAM.

III. Iuris quoque civilis necessaria huic viro scientia est, et morum ac religionum eius rei publicae, quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit, tot rerum, quibus praecipue civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit, qui, quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? paene non dis-
2 milis iis, qui poetarum scripta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet, et ea, quae sibi a iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet: et ipse litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi praecepta et composita, et sicut cetera, quae in causa sunt, in discendo cognita ad iudicem perferet: quid fiet in iis quaestionibus, quae subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet, et inter subsellia minores
3 advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere, quae tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere? possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid, si forte peritus iuris ille non aderit? Quid, si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subiecerit? Hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod credit eum scire,
4 qui moneat. Neque ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent, et tela agentibus subministrant: neque idem Graecos quoque nescio factitasse, unde nomen his *pragmaticorum* datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum
5 causis, sed omnia, quae profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem, si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius praeparabit ea, quae, cum aget, esse in causa velit? Nisi forte imperatorem quis idoneum credit in proeliis quidem strenuum et fortem, et omnium, quae pugna poscit, artificem: sed neque delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem: prius est
6 enim certe parare bella, quam gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura, quae ad vincendum valent, aliis reliquerit: cum praesertim hoc, quod est maxime

essarium, nec tam sit arduum, quam procul intuenti-
fortasse videatur. Namque omne ius, quod est
um, aut scripto aut moribus constat: dubium aequi-
s regula examinandum est. Quae scripta sunt, aut 7
ita in more civitatis, nullam habent difficultatem:
nitionis sunt enim, non inventionis: at quae consul-
um responsis explicantur, aut in verborum interpreta-
e sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim
usque vocis intelligere, aut commune prudentium est,
proprium oratoris: aequitas optimo cuique notissima.
s porro et bonum virum et prudentem in primis ora- 8
em putamus, qui cum se ad id, quod est optimum
ura, direxerit, non magnopere commovebitur, si quis
eo consultus dissentiet; cum ipsis illis diversas inter
opiniones tueri concessum sit. Sed etiam si nosse
d quisque senserit volet, lectionis opus est: qua nihil
in studiis minus laboriosum. Quodsi plerique, de- 9
rata facultate agendi, ad discendum ius declinaverunt;
m id scire facile est oratori, quod discunt, qui sua
que confessione oratores esse non possunt? Verum
M. Cato cum in dicendo praestantissimus, tum iuris
a fuit peritissimus: et Scaevolae Servioque Sulpicio
essa est etiam facundiae virtus. Et M. Tullius non 10
do inter agendum nunquam est destitutus scientia
is, sed etiam componere aliqua de eo coeperat: ut
areat, posse oratorem non discendo tantum iuri va-
e, sed etiam docendo. Verum ea, quae de moribus 11
olendis studioque iuris praecipimus, ne quis eo cre-
: reprehendenda, quod multos cognovimus, qui taedio
oris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse
, confugerint ad haec deverticula desidiae. Quorum
i se ad album ac rubricas transtulerunt, et formularii,
l, ut Cicero ait, *leguleii* quidam esse maluerunt, tan-
um utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem se-
ebantur: alii pigritiae arrogantioris, qui subito fronte 12
ficta, immissaque barba, veluti despexissent oratoria
recepta, paulum aliquid sederunt in scholis philoso-
antium, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti,
ptarent auctoritatem contemptu ceterorum. Philosophia
im simulari potest, eloquentia non potest.

ITEM HISTORIARUM.

IV. In primis vero abundare debet orator exemplo-

rum copia, cum veterum; tum etiam novorum: adeo
ut non ea modo, quae conscripta sunt historiis, et
sermonibus velut per manus tradita, quaeque cotidie
aguntur, debeat nosse; verum ne ea quidem, quae sunt
2 a clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem
priora aut testimoniorum, aut etiam iudicatorum obti-
nent locum: sed haec quoque aut vetustatis fide tuta
sunt, aut ab hominibus magnis praeceptorum loco ficta
creduntur. Sciat ergo quam plurima: unde etiam seni-
bus auctoritas maior est, quod plura nosse et vidisse
creduntur: quod Homerus frequentissime testatur. Sed
non est expectanda ultima aetas, cum studia praestent,
ut, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam prae-
teritis saeculis vixisse videamur.

QUAE SINT ARTIS ORATORIAE INSTRUMENTA.

V. Haec sunt, quae me redditurum promiseram,
instrumenta, non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius
oratoris. Haec arma habere ad manum, horum scientia
debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque
facili copia, et inventionis ratione, et disponendi usu,
et memoriae firmitate, et actionis gratia. Sed plurimum
ex his valet animi praestantia, quam nec metus
frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas
2 ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda
sunt contraria his vitia confidentiae, temeritatis, impro-
bitatis, arrogantiae: ita citra constantiam, fiduciam, for-
titudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse
profuerit: ut si des arma timidis et imbellibus. Invitus
mehercule dico, quoniam et aliter accipi potest, ipsam
verecundiam, vitium quidem, sed amabile, et quae vir-
tutes facillime generet, esse inter adversa, multisque in
causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non
3 prolata, situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem,
si quis haec forte minus adhuc peritus distinguendi vim
cuiusque verbi, leget, non probitatem a me reprehendi,
sed verecundiam, quae est timor quidam, reducens ani-
mum ab iis, quae facienda sunt; unde confusio, et coepti
poenitentia, et subitum silentium. Quis porro dubitet
vitiis ascribere affectum, propter quem facere honeste
4 pudet? Neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, et
sollicitum surgere, et colorem mutare, et periculum in-
telligere: quae si non accident, etiam simulanda erunt:

Sed intellectus hic sit operis, non metus: moveamurque,
non concidamus. Optima est autem emendatio verecun-
diae fiducia: et quamlibet imbecilla frons magna con-
scientia sustinetur.

Sunt et naturalia, ut supra dixi, quae tamen et 5
cura iuvantur, instrumenta, *vox*, *latus*, *decor*: quae
quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii fa-
ciant. Habuit oratores aetas nostra copiosiores: sed cum
diceret eminere inter aequales Trachalus videbatur: ea
corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis aucto-
ritas, gestus praestantia, vox quidem non, ut Cicero
desiderat, paene tragoedorum, sed super omnes, quos
ego quidem audierim, tragoedos. Certe cum in basilica 6
Iulia diceret primo tribunali, quattuor autem iudicia, ut
moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus freme-
rent; et auditum eum et intellectum et, quod agentibus
ceteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoque ex
quattuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est et rara
felicitas: quae si non assit, sane sufficiat ab iis quibus
quis dicit audiri. Talis esse debet orator et haec scire.

QUOD SIT INCIPIENDI CAUSAS AGERE TEMPUS.

VI. *Agendi* autem *initium* sine dubio secundum
vires cuiusque sumendum est. Neque ego annos defi-
niam: cum Demosthenem puerum admodum actiones pu-
pillares habuisse manifestum sit; Calvus, Caesar, Pollio
multum ante quaestoriam omnes aetatem gravissima iudi-
cia susceperint; praetextatos egisse quosdam sit traditum;
Caesar Augustus duodecim natus annos aviam pro rostris
laudaverit. Modus mihi videtur quidam tenendus, ut 2
neque praepropere destringatur immatura frons, et quid-
quid est illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde et
contemptus operis innascitur, et fundamenta iaciuntur
impudentiae, et, quod est ubique perniciosissimum, prae-
venit vires fiducia. Nec rursus differendum est tiroci- 3
nium in senectutem. Nam cotidie metus crescit, maius-
que fit semper, quod ausuri sumus: et, dum deliberamus,
quando incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare
fructum studiorum viridem et adhuc dulcem promi decet,
dum et veniae spes est, et paratus favor, et audere non
dedecet; et, si quid desit operi, supplet aetas; et, si
qua sunt dicta iuveniliter, pro indole accipiuntur: ut 4
totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus, *Quid enim*

tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Quae cum sex et viginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit, defervisse tempore, et annis liquata, iam senior idem fatetur. Et hercule quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus, alia lux, alia veri discriminis facies; plusque, si separes, usus sine
5 doctrina quam citra usum doctrina valet. Ideoque nonnulli senes in schola facti stupent novitate, cum in iudicia venerunt, et omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic et iudex tacet, et adversarius obstrepit, et nihil temere dictum perit: et, si quid tibi sumas, probandum est: et laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua deficit: et omissa magna semper flandi tumore in quibusdam causis loquen-
6 dum est: quod illi diserti minime sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quam ut causas agant. Ceterum illum, quem iuvenem tenerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, et incipere a quam maxime facili ac favorabili causa velim, ferarum ut catuli molliore praeda saginantur: et non utique ab hoc initio continuare operam, et ingenio adhuc alendo callum inducere; sed iam scientem, quid sit pugna, et
7 in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic et tirocinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. Usus est hac ratione M. Tullius: et cum iam clarum meruisset inter patronos, qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit, seque et aliis sine dubio eloquentiae ac sapientiae magistris, sed praecipue tamen Apollonio Moloni, quem Romae quoque audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operae pretium venit, cum inter se congruunt praecepta et experimenta.

QUAE IN SUSCIPIENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

VII. Cum satis in omni certamine virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus defendere quidem reos profecto quam facere vir bonus malet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitae vocet. Nam et

leges ipsae nihil valeant, nisi actoris idonea voce munitae: et si poenas scelerum expetere fas non est, prope est, ut scelera ipsa permissa sint: et licentiam malis dari, certe contra bonos est. Quare neque sociorum 2
querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rem publicam conspirationes inultas patietur orator: non poenae nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut 3
accusatoriam vitam vivere et ad deferendos reos praemio duci, proximum latrocinio est: ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriae comparandum. Ideoque principes in re publica viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari iuvenes obsidem rei publicae dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiducia bonae mentis videbantur. Idque cum ab Hor- 4
tensio, Lucullis, Sulpicio, Cicerone, Caesare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus sapiens, alter nisi creditur fuisse, vix scio, cui reliquerit huius nominis locum. Neque defendet omnes orator, idemque portum illum eloquentiae suae salutarem non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime causa. Quoniam tamen omnes, 5
qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid et commendantium personis dabit, et ipsorum, qui iudicio decernent, ut optimi cuiusque voluntate moveatur: namque hos et amicissimos habebit vir bonus. Summovendum vero est 6
utrumque ambitus genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam, vel illud etiam iactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel iustas vel improbas facit. Neque vero pudor obstet, quo minus susceptam, cum melior videretur, litem, cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. Nam et in hoc 7
magnum, si aequi iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certe non convenit ei, quem oratorem esse volumus, iniusta tueri scientem. Nam si ex illis, quas supra diximus, causis falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet.

Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. 8
Quod ex prima statim fronte diiudicare, imprudentium

est. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis et illo quem exigimus animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cum pleraque hoc ipso possint
9 videri vilia, quod pretium habent. Caecis hoc, ut aiunt, satis clarum est: nec quisquam, qui sufficientia sibi (modica autem haec sunt) possidebit, hunc quaestum sine crimine sordium fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cum et Socrati collatum sit ad victum; et Zeno, Cleanthes,
10 Chrysippus mercedes a discipulis acceptaverint. Neque enim video, quae iustior acquirendi ratio, quam ex honestissimo labore, et ab iis, de quibus optime meruerint, quique si nihil invicem praestent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non iustum modo, sed necessarium etiam est, cum haec ipsa opera, tempusque omne alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recidant.
11 Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, et a quo accipiat, et quantum, et quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, et ponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio etiam mediocriter improbis aberit: cum praesertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit metuendus ingratus:
12 quodsi futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra quam satis erit: ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua benevolentia utetur, cum sciat se tanto plus praestitisse. Nec enim quia venire hoc beneficium non oportet, perire oportet. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

QUAE IN DISCENDIS.

VIII. Proxima discendae causae ratio, quod est orationis fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperietur, qui, cum omnia, quae sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certe iudicem
2 non sufficiat. Sed eius rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo vertatur, dum sint, quae vel extra causam ex personis aut communi tractatu locorum occasionem declamandi largiantur: aliquos et ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, semperque aliud habentes, quod ante

agendum sit, pridie ad se venire litigatorem, aut eodem
matutino iubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia
didicisse se gloriantur; partim iactantia ingenii, ut res 3
cito accepisse videantur, tenere se et intelligere prius
paene quam audiant mentiti: cum multa et diserte, summisque
clamoribus, quae neque ad iudicem neque ad
litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes beneque
comitati per forum reducuntur. Ne illas quidem 4
tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos iubent:
quanquam minus mali est, si illi saltem recte discant,
recteque doceant. Sed quis discet tam bene, quam patronus?
Quomodo autem sequester ille, et media litium
manus, et quidam interpres, impendet aequo animo laborem
in alienas actiones, cum dicturis tanti suae non
sint? Pessimae vero consuetudinis, libellis esse conten- 5
tum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum,
quia liti ipse non sufficit: aut aliquis ex eo genere
advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde
faciunt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui
iudicare, quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum,
mutandumve, fingendum etiam sit, potest,
cur non sit orator, quando, quod difficilius est, oratorem
facit? Hi porro non tantum nocerent, si omnia 6
scriberent, uti gesta sunt. Nunc consilium et colores
adiiciunt, et aliqua peiora veris: quae plerique cum acceperunt,
mutare nefas habent, et velut themata in scholis
posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, et causam,
quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversariis
discunt. Liberum igitur demus ante omnia iis, 7
quorum negotium erit, tempus ac locum: exhortemurque
ultro, ut omnia quamlibet verbose et unde volent repetita
ex tempore exponant. Non enim tam obest audire
supervacua, quam ignorare necessaria. Frequenter autem 8
et vulnus et remedium in iis orator inveniet, quae
litigatori in neutram partem habere momentum videbantur.
Nec tanta sit acturo memoriae fiducia, ut subscribere
audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum
ac saepius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua
prima expositione potuerunt, praesertim hominem
(quod saepe evenit) imperitum: sed etiam, ut sciamus, an
eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, et, tanquam non 9
doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut
cum iudice loquuntur. Quapropter nunquam satis creden-

dum est, sed agitandus omnibus modis, et turbandus,
10 et evocandus. Nam ut medicis non apparentia modo vitia curanda sunt, sed etiam invenienda, quae latent, saepe ipsis ea, qui sanandi sunt, occulentibus: ita advocatus plura, quam ostenduntur, aspiciat. Nam cum satis in audiendo patientiae impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusque adversarius, proponendum quidquid omnino excogitari contra potest, quidquid recipit in eiusmodi disceptatione natura. Inter-
11 rogandus quam infestissime, ac premendus. Nam, dum omnia quaerimus, aliquando ad verum, ubi minime exspectavimus, pervenimus.

In summa, optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique adversarium
12 quaedam non negaturum. Ideoque opus est intueri omne litis instrumentum: quod videre non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissime aut non sunt omnino, quae promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permixta sunt, aut nimia sunt et fidem
13 hoc ipso detractura, quod non habent modum. Denique linum ruptum, aut turbatam ceram [1]), aut sine agnitore signa frequenter invenies: quae, nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient: plusque nocebunt destituta, quam non promissa nocuissent. Multa etiam, quae litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet, modo per omnes, quos tradidimus, argumentorum locos eat.
14 Quos ut circumspectare in agendo et attentare singulos minime convenit, propter quas diximus causas; ita in discendo rimari necessarium est, quae personae, quae tempora, quae loca, instituta, instrumenta, ceteraque, ex quibus non tantum illud, quod est artificiale probationum genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum fere pars prima su-
15 periores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus, quae prosint noceantve, tertiam deinceps personam induat iudicis, fingatque apud se agi causam, et, quod ipsum movisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum, apud quemcunque agetur, existimet. Sic eum raro fallet eventus, aut culpa iudicis erit.

1) *de coniect. Salmasii, Spald.* turbata cera.

QUAE IN AGENDIS.

IX. Quae sint in agendo servanda, toto fere
opere executi sumus: pauca tamen propria huius loci,
quae non tam dicendi arte, quam officiis agentis conti-
nentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque acci-
dit, ab utilitate eum causae praesentis cupido laudis
abducat. Nam ut gerentibus bella non semper exercitus 2
per plana et amoena ducendus est, sed adeundi plerum-
que asperi colles, expugnandae civitates quamlibet prae-
cisis impositae rupibus, aut operum mole difficiles: ita
oratio gaudebit quidem occasione laetius decurrendi, et
aequo congressa campo totas vires populariter explicabit:
at si iuris anfractus aut eruendae veritatis latebras adire 3
cogetur, non obequitabit, nec illis vibrantibus concitatis-
que sententiis velut missilibus utetur; sed operibus, et
cuniculis, et insidiis, et occultis artibus rem geret. Quae 4
omnia non, dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt:
unde etiam minus cupidis opinionis plus fructus venit.
Nam cum illa dicendi vitiosa iactatio inter plausores
suos detonuit, resurgit verae virtutis fortior fama: nec
iudices, a quo sint moti, dissimulant; et doctis creditur;
nec est orationis vera laus, nisi cum finita est. Veteri- 5
bus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris:
idque M. Antonius praecipit, quo plus dicentibus fidei,
minusque suspectae advocatorum insidiae forent. Sed
illa dissimulari, quae tum erat, potuit: nondum enim
tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia
erumperet. Quare artes quidem et consilia lateant, et
quidquid, si deprehenditur, perit. Hactenus eloquentia
secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas 6
sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut
apparent. Sed propter hoc ipsum ostendenda non sunt,
quod apparent: ac si unum sit ex duobus eligendum,
causa potius laudetur, quam patronus. Finem tamen
hunc praestabit orator, ut videatur optimam causam
optime egisse. Illud certum erit, neminem peius agere,
quam qui displicente causa placet: necesse est enim,
extra causam sit, quod placet. Nec illo fastidio labora- 7
bit orator non agendi causas minores, tanquam infra eum
sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia.
Nam et suscipiendi ratio iustissima est officium, et optan-
dum etiam, ut amici quam minimas lites habeant: et
abunde dixit bene, quisquis rei satisfecit.

8 At quidam etiamsi forte susceperunt negotia paulo
ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus
circumliniunt, ac, si defecerint alia, conviciis implent
vacua causarum; si contingit, veris; si minus, fictis,
modo sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum
dicitur. Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto,
ut eum ne vera quidem obiecturum, nisi id causa exi-
9 git, credam. Ea est enim prorsus *canina*, ut ait Ap-
pius, eloquentia, cognituram male dicendi subire: quod
facientibus etiam male audiendi praesumenda patientia
est. Nam et in ipsos fit impetus frequenter, qui ege-
runt, et certe petulantiam patroni litigator luit. Sed
haec minora sunt ipso illo vitio animi: quod maledicus
10 a malefico non distat, nisi occasione. Turpis voluptas,
et inhumana et nulli audientium bono grata a litigato-
ribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt,
quam defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium
eorum facienda sunt: hoc quidem quis hominum liberi
modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius ar-
11 trium? Atqui etiam in advocatos partis adversae liben-
ter nonnulli invehuntur: quod, nisi si forte meruerunt,
et inhumanum est respectu communium officiorum, et
cum ipsi, qui dicit, inutile, (nam idem iuris responsio
datur,) tum causae contrarium, quia plane adversarii
fiunt et inimici, et quantulumcunque eis virium est,
12 contumelia augetur. Super omnia perit illa, quae plu-
mum oratori et auctoritatis et fidei affert, modestia,
a viro bono in rabulam latratoremque convertitur, com-
positus non ad animum iudicis, sed ad stomachum liti-
13 gatoris. Frequenter etiam species libertatis deducere
temeritatem solet, non causis modo, sed ipsis quoque,
qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles sole-
bat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo
populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de
omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam
quae fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta, cum
laeserunt, vocantur.

14 Nunc, quia varium fere propositum agentium fuit, et
quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeri-
tis crimine laboravit: quem credam fore in hoc oratorem
15 modum, tradere non alienum videtur. Afferet ad di-
cendum curae semper quantum plurimum poterit. Neque
enim hoc solum negligentis, sed mali, et in suscepta
causa perfidi ac proditoris est, peius agere, quam possit.

oque ne suscipiendae quidem sunt causae plures, m quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta quam 16
patietur plurima, et, ut Demosthenes ait, si contin-, et sculpta. Sed hoc aut primae actiones, aut quae publicis iudiciis post interiectos dies dantur, permise-: at cum protinus respondendum est, omnia parari possunt; adeo ut paulo minus promptis etiam noceat psisse, si alia ex diverso, quam opinati fuerint, urrerint. Inviti enim recedunt a praeparatis, et tota 17
one respiciunt, requiruntque, num aliquid ex illis rvelli, atque ex tempore dicendis inseri possit: quod iat, non cohaeret, nec commissuris modo, ut in opere e iuncto, hiantibus, sed ipsa coloris inaequalitate gitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta; 18
trumque alteri obstat: illa enim, quae scripta sunt, nent animum, non sequuntur. Itaque in his actioni- *omni*, ut agricolae dicunt, *pede standum est*. Nam 19
in propositione ac refutatione causa consistat, quae trae partis sunt, scripta esse possunt: quae etiam re-nsurum adversarium certum est, (est enim aliquando tum,) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum rre possumus, ut causam bene noverimus; alterum sumere, ut dicentem adversarium diligenter audia-s. Licet tamen praecogitare plura, et animum ad 20
nes casus componere: idque est tutius stilo, quo faci- et omittitur cogitatio, et transfertur. Sed sive in pondendo fuerit subito dicendum, sive quae alia ex-rit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum det orator, cui disciplina et studium et exercitatio erit vires etiam facilitatis: quemque armatum semper, 21
velut in procinctu stantem, non magis unquam in sis oratio, quam in rebus cotidianis ac domesticis no deficiet; nec se unquam propter hoc oneri subtra-; modo sit causae discendae tempus: nam cetera per sciet.

DE GENERE DICENDI.

X. Superest, ut dicam de genere orationis. Hic t propositus a nobis in divisione prima locus tertius: n ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere turum. Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus tio, pluresque eius formae, sicut ostendam; in omni- his et ars est et artifex: plurimum tamen invicem

differunt; nec solum specie, ut signum signo, et tabula tabulae, et actio actioni; sed genere ipso, ut Graecis
2 Tuscanicae statuae, ut Asianus eloquens Attico. Sed autem haec operum genera, quae dico, ut auctores, sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim condicione vel temporum vel locorum,
3 partim iudicio cuiusque atque proposito. Primi, quorum quidem opera non vetustatis modo gratia visenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futurae mox artis primordia, maximis, qui post eos extiterunt, auctoribus praeferant, proprio quodam intelligendi, ut mea opinio
4 fert, ambitu. Post Zeuxis atque Parrhasius non multum aetate distantes, circa Peloponnesia ambo tempora, (nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur,) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumqne invenisse rationem, secundus examinasse
5 subtilius lineas traditur. Nam Zeuxis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus, atque, ut existimant, Homerum secutus, cui validissima quaeque forma etiam in feminis placet. Ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum legum latorem vocent, quia deorum atque heroum effigies, quales ab eo sunt tradi-
6 tae, ceteri, tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum et usque ad successores Alexandri pictura praecipue, sed diversis virtutibus. Nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus, quas φαντασίας vocant, Theon Samius, ingenio et gratia, quam in se ipse maxime iactat, Apelles est praestantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod et ceteris optimis studiis inter praecipuos, et pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

7 Similis in statuis differentia. Nam duriora, et Tuscanicis proxima Callon atque Hegesias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto supra ceteros, cui quamquam a plerisque tribuitur palma, tamen, ne nihil de-
8 trahatur, deesse pondus putant. Nam ut humanae formae decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. Quin aetatem quoque graviorem

dicitur refugisse, nihil ausus ultra leves genas. At quae Polycleto defuerunt, Phidiae atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quam hominibus efficiendis melior 9 artifex creditur, in ebore vero longe citra aemulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis, aut Olympium in Elide Iovem, fecisset: cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptae religioni videtur; adeo maiestas operis deum aequavit. Ad veritatem Lysippum ac Praxitelem accessisse optime affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, et fuit similitudinis quam pulchritudinis amantior.

In oratione vero si species intueri velis, totidem 10 paene reperias ingeniorum quot corporum formas. Sed fuere quaedam genera dicendi condicione temporum horridiora, alioqui magnam iam ingenii vim prae se ferentia. Hinc sint Laelii, Africani, Catones etiam Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Callonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium 11 tempore oratorum ingens proventus. Hic vim Caesaris, indolem Caelii, subtilitatem Calidii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalae, sanctitatem Calvi, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii reperiemus. In iis etiam, quos ipsi vidimus, copiam Senecae, vires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi. At M. Tullium, non 12 illum habemus Euphranorem circa plurium artium species praestantem, sed in omnibus, quae in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen et suorum homines temporum incessere audebant ut tumidiorem, et Asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, exultantem, ac paene, quod procul absit, viro molliorem: postea vero quam triumvirali proscriptione consumptus 13 est, passim qui oderant, qui invidebant, qui aemulabantur, adulatores etiam praesentis potentiae, non responsurum invaserunt. Ille tamen, qui ieiunus a quibusdam atque aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quam nimiis floribus et ingenii affluentia, potuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Praecipue vero presserunt 14 eum, qui videri Atticorum imitatores concupierant. Haec manus, quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam

et [1]) parum studiosum devinctumque illis legibus in-
quebatur: unde nunc quoque aridi, et exucci, et ex-
15 gues. Hi sunt enim, qui suae imbecillitati sani-
appellationem, quae est maxime contraria, obtendunt;
qui quia clariorem vim eloquentiae, velut solem, fer-
non possunt, umbra magni nominis delitescunt. Qui-
quia multa et pluribus locis Cicero ipse respondit, tu-
mihi de hoc disserendi brevitas erit.

16 Et antiqua quidem illa divisio inter Atticos at-
Asianos fuit: cum hi pressi et integri, contra in-
illi et inanes haberentur; in his nihil superflueret, i-
iudicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, et
rum et Santra est, hoc putant accidisse, quod, pa-
sermone Graeco in proximas Asiae civitates infl-
nondum satis periti loquendi facundiam concupi-
ideoque ea, quae proprie signari poterant, circuitu
17 perint enuntiare, ac deinde perseverarint. Mihi
orationis differentiam fecisse et dicentium et audi-
naturae videntur: quod Attici, limati quidam et e-
nihil inane aut redundans ferebant; Asiana gens, t-
dior alioqui atque iactantior, vaniore etiam dicendi
18 inflata est. Tertium mox, qui haec dividebant,
runt genus Rhodium: quod velut medium esse
ex utroque mixtum volunt. Neque enim Attice
neque Asiane sunt abundantes: ut aliquid habe-
19 deantur gentis, aliquid auctoris. Aeschines enim,
hunc exilio delegerat locum, intulit eo studia A-
rum: quae, velut sata quaedam coelo terraque de-
rant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt.
ergo quidam ac remissi, non sine pondere tamen,
fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed le-
stagnis similes habentur.

20 Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum ge-
Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos c-
ne, id est iudicium acre tersumque: ita ingeniorum
21 mae formae. Quapropter mihi falli multum vi-
qui solos esse Atticos credunt tenues, et lucid-
significantes, et quadam eloquentiae frugalitate c-
tos, ac semper manum intra pallium continentes.
quis erit hic Atticus? Sit Lysias: hunc enim ampl-
tur amatores istius nominis modum [2]). Non igitur
22 usque ad Coccum et Andocidem remittemur. I-

1) *Abest* et. 2) hunc modum *intell. hunc oratorem* t-
mensuram eloquentiae Atticae.

gare tamen velim, an Isocrates Attice dixerit. Nihil
enim tam est Lysiae diversum. Negabunt. At eius
schola principes oratorum dedit. Quaeratur similius ali-
quid. Hyperides Atticus? Certe. At plus indulsit vo-
luptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, et
his priores Isaeum, Antiphontem: quos, ut homines,
inter se genere similes differentes dixeris specie. Quid 23
ille, cuius modo fecimus mentionem, Aeschines? nonne
his latior, et audentior, et excelsior? Quid denique De-
mosthenes? non cunctos illos tenues et circumspectos
vi, sublimitate, impetu, cultu, compositione superavit?
non insurgit locis? non figuris gaudet? non translatio-
nibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem?
non illud iusiurandum per caesos in Marathone ac Sa- 24
lamine propugnatores rei publicae satis manifesto docet,
praeceptorem eius Platonem fuisse? quem ipsum num
Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spi-
ritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similemne
credimus Lysiacae gracilitati, quem fulminibus et coe-
lesti fragori comparant Comici, dum illi conviciantur?
Quid est igitur, cur in iis demum, qui tenui venula per 25
calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum
thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod
in his finibus uberius invenerint solum fertilioremve
segetem, negaturos Atticam esse, quod plus, quam acce-
perit, seminis reddat; quia hanc eius terrae fidem Me-
nander eludit. Ita nunc si quis ad eas Demosthenis 26
virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quae
defuisse ei, sive ipsius natura, seu lege civitatis, viden-
tur, adiecerit, ut affectus concitatius moveat, audiam
dicentem, *Non fecit hoc Demosthenes?* et si quid exie-
rit numeris aptius (fortasse non possit; sed tamen si
quid exierit) non erit Atticum? Melius de hoc nomine
sentiant, credantque Attice dicere esse optime dicere.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Graecos 27
magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione,
dispositione, consilio, ceteris huius generis artibus simi-
lis Graecae, ac prorsus discipula eius videtur; ita circa
rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Nam-
que est ipsis statim sonis durior: quando et iucundissi-
mas ex Graecis litteras non habemus, vocalem alteram,
alteram consonantem, quibus nullae apud eos dulcius
spirant: quas mutuari solemus, quotiens illorum nominibus
utimur. Quod cum contingit, nescio quomodo hilarior 28

protinus renidet oratio, ut in *Ephyris* et *Zephyris*. Quae
si nostris litteris scribantur, surdum quiddam et barba-
rum efficient, et velut in locum earum succedent tristes
29 et horridae, quibus Graecia caret. Nam et illa, quae est
sexta nostrarum, paene non humana voce, vel omnino
non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est:
quae, etiam cum vocalem proxima accipit quassa quo-
dammodo, utique quotiens aliquam consonantem frangit,
ut in hoc ipso *frangit*, multo fit horridior. Aeolicae
quoque litterae, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi
forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa perse-
30 quitur. Duras et illa syllabas facit, quae ad coniun-
gendas demum subiectas sibi vocales est utilis, alias
supervacua; ut *equos* hac et *equum* scribimus; cum etiam
ipsae hae vocales duae efficiant sonum, qualis apud
Graecos nullus est, ideoque scribi illorum litteris non
31 potest. Quid? quod pleraque nos illa, quasi mugiente
littera cludimus M, qua nullum Graece verbum cadit;
at illi ny, iucundam, et in fine praecipue quasi tinnien-
tem illius loco ponunt, quae est apud nos rarissima in
32 clausulis. Quid? quod syllabae nostrae in B litteram
et D innituntur adeo aspere, ut plerique non antiquo-
rum quidem, sed tamen veterum, mollire temptaverint
non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed et in prae-
positione B litterae absonam et ipsam S subiiciendo.
33 Sed accentus quoque, cum rigore quodam, tum simili-
tudine ipsa, minus suaves habemus; quia ultima syllaba
nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur,
sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque
tanto est sermo Graecus Latino iucundior, ut nostri
poetae, quotiens dulce carmen esse voluerint, illorum
34 id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res
plurimae carent appellationibus, ut eas necesse sit trans-
ferre, aut circumire: etiam in iis, quae denominata sunt,
summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit:
at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter
se differentium copia est.

35 Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis
Attici, det mihi in eloquendo eandem iucunditatem, et
parem copiam. Quod si negatum est, sententias apta-
mus iis vocibus, quas habemus, nec rerum nimiam te-
nuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe
verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsa con-
36 fusione. Nam quo minus adiuvat sermo, rerum inven-

tione pugnandum est. Sensus sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda. Non possumus esse tam graciles: simus fortiores. Subtilitate vincimur: valeamus pondere. Proprietas penes illos est certior: copia vincamus. Ingenia Graecorum, etiam minora, suos portus 37
habent: nos plerumque maioribus velis moveamur, validior spiritus nostros sinus tendat. Non tamen alto semper feremur: nam et litora interim sequenda sunt. Illis facilis per quaelibet vada accessus: ego aliquid, non multo tamen, altius, in quo mea cymba non sidat, inveniam. Neque enim, si tenuiora haec ac pressiora 38
Graeci melius, in eoque vincimur solo, et ideo in comoediis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars haec orationis; sed exigenda ut optime possumus: possumus autem rerum et modo et iudicio esse similes: verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. Annon in privatis et acutus, et non 39
asper, et non indistinctus, et non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Calidio insignis haec virtus? non Scipio, Laelius, Cato in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quod [1]) nihil esse melius potest?

Ad hoc quidam nullam esse naturalem putant elo- 40
quentiam, nisi quae sit cotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, servis loquamur, contento promere animi voluntatem, nihilque arcessiti et elaborati requirente: quidquid huc sit adiectum, id esse affectationis, et ambitiosae in loquendo iactantiae, remotum a veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum natura sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant 41
exercitatione et lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie, quae sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere et translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maxime secundum na- 42
turam dixisse contendunt: mox poetis similiores extitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione, falsa et impropria virtutes ducentes. Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, rece-

1) Qui porro — quo.

43 dendum a propriis atque communibus. Si quis tamen,
ut in loco dixi compositionis, ad necessaria, quibus nihil
minus est, aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia
reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur ha-
bere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio:
cui si res modo indicare satis esset, nihil ultra verbo-
rum proprietatem elaboraret: sed cum debeat delectare,
movere, in plurimas animum audientis species impellere,
utetur his quoque adiutoriis, quae sunt ab eadem nobis
44 concessa natura. Nam et lacertos exercitatione constrin-
gere, et augere vires, et colorem trahere, naturale est.
Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habe-
tur, et loquendo [1]) dulcis magis. Quod si non eveniret,
omnes pares essent, et idem omnes deceret: at loquun-
tur, et servant [2]) personarum discrimen. Ita quo quisque
plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturam elo-
45 quentiae dicit. Quapropter ne illis quidem nimium re-
pugno, qui dandum putant nonnihil etiam temporibus
atque auribus nitidius aliquid atque effectius postulantibus.
Itaque non solum ad priores Catone Gracchisque, sed
ne ad hos quidem ipsos oratorem alligandum puto. Atque
id fecisse M. Tullium video, ut cum omnia utilitati, tum
partem quandam delectationi daret: cum et ipsam se rem
agere diceret, ageret autem maxime litigatoris. Nam
46 hoc ipso proderat, quod placebat. Ad cuius voluptates
nihil equidem quod addi possit invenio, nisi ut sensus
nos quidem dicamus plures. Neque enim non [3]) fieri
potest salva tractatione causae et dicendi auctoritate, si
non crebra haec lumina et continua fuerint et invicem
47 offecerint. Sed me hactenus cedentem nemo insequatur
ultra: do tempori, ne hirta toga sit; non serica: ne in-
tonsum caput; non in gradus atque anulos comptum: cum
eo quod, si non ad luxuriam ac libidinem referas, eadem
48 speciosiora quoque sint, quae honestiora. Ceterum hoc,
quod vulgo sententias vocamus, quod veteribus, prae-
cipueque Graecis in usu non fuit (apud Ciceronem enim
invenio,) dum rem contineant, et copia non redundent,
et ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt ani-
mum, et uno ictu frequenter impellunt, et ipsa brevi-
tate magis haerent, et delectatione persuadent.

1) et in loq. *de coniectura.* 2) *Codd. optimi* et idem omines alter decere alloeuntur et salvant. 3) *Additum est* non *de coniect. Buttmanni. Vulgo abest.*

At sunt qui haec excitatiora lumina, etiamsi dicere 49
permittant, a componendis tamen orationibus excludenda
arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus
est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse di-
cendi rationem, aliam scribendi putaverunt: ideoque in
agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque
mox litteris reliquisse, ut Periclem, ut Demaden: rursus
alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non
fuisse, ut Isocratem: praeterea in agendo plus impetum 50
posse [1]) plerumque, et petitas vel paulo licentius volupta-
tes; commovendos enim esse ducendosque animos impe-
ritorum: at quod libris dedicatur, et in exemplum editur,
tersum ac limatum, et ad legem ac regulam compositum
esse oportere; quia veniat in manus doctorum, et iudi-
ces artis habeat artifices. Quin illi subtiles (ut sibi ac 51
multis [2]) persuaserunt) magistri παράδειγμα dicendo, ἐν-
θύμημα scribendo esse aptius, tradiderunt. Mihi unum
atque idem videtur bene dicere ac bene scribere; neque
aliud esse oratio scripta, quam monumentum actionis
habitae. Itaque nullas non, ut opinor, debet habere,
virtutes dico, non vitia. Nam imperitis placere aliquando
quae vitiosa sunt, scio. Quo different igitur? Quodsi 52
mihi des consilium iudicum sapientum, perquam multa
recidam ex orationibus non Ciceronis modo, sed etiam
eius, qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim
affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione
mulcendae, cum etiam prooemia supervacua esse apud
tales Aristoteles existimet: non enim trahentur his illi
sapientes: proprie et significanter rem indicare, proba-
tiones colligere, satis est. Cum vero iudex detur aut 53
populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti
saepius, atque interim rustici: omnia, quae ad obtinen-
dum, quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda
sunt; eaque et cum dicimus promenda, et cum scribimus,
ut doceamus quomodo dici oporteat. An Demosthenes 54
male sic egisset ut scripsit, aut Cicero? aut eos prae-
stantissimos oratores alio quam scriptis cognoscimus?
Melius egerunt igitur, an peius? Nam si peius, sic
potius oportuit dici, ut scripserunt: si melius, sic opor-
tuit scribi, ut dixerunt. Quid ergo? Semper sic aget 55

1) posse *de coniect. veteri additum in mss. non est. Fort. corrigendum* impetus. 2) *de coniect. Burmanni. Codd.* similes ac multos. *Vulgo* similes ac multi.

orator, ut scribet? Si licebit, semper. Quodsi impediant
brevitate tempora a iudice data, multum ex eo, quod
potuit dici, recidetur; editio habebit omnia. Quae autem
secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita poste-
ris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non tempo-
56 ris. Nam id quoque plurimum refert, quomodo audire
iudex velit: atque eius vultus saepe ipse rector est dicen-
tis, ut Cicero praecipit. Ideoque instandum iis, quae
placere intellexeris, resiliendum ab iis, quae non reci-
pientur. Sermo ipse, qui facile iudicem doceat, optandus.
Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua
57 mutentur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rusti-
cum testem, an *Amphionem* nosset, negante eo, detraxit
aspirationem, breviavitque secundam eius nominis sylla-
bam, et ille eum sic optime norat. Huiusmodi casus
efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quam scribitur; cum
dicere, quomodo scribendum est, non licet.
58 Altera est divisio, quae in tres partes et ipsa disce-
dit, qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter
se videntur. Namque unum subtile, quod *ἰσχνὸν* vo-
cant: alterum grande atque robustum, quod *ἁδρὸν*
constituunt: tertium alii medium ex duobus, alii flori-
59 dum (namque id *ἀνθηρὸν* appellant) addiderunt. Quorum
tamen ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum
movendi, tertium illud utrocunque nomine delectandi
sive conciliandi [1]) praestare videatur officium; in docendo
autem acumen, in conciliando lenitas, in movendo gra-
vitas [2]) videatur. Itaque illo subtili praecipue ratio nar-
randi probandique consistet; sed quod etiam, detractis
60 ceteris virtutibus, suo genere plenum. Medius hic modus
et translationibus crebrior et figuris erit iucundior, egres-
sionibus amoenus, compositione aptus, sententiis dulcis,
lenior tamen, ut amnis lucidus quidam et virentibus
61 utrinque silvis inumbratus. At ille, qui saxa devolvat
et *pontem indignetur* et ripas sibi faciat, multus et
torrens iudicem vel nitentem contra feret, cogetque ire
qua rapit. Hic orator et defunctos excitabit, ut Appium
Caecum; apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquan-
doque Ciceronem in oratione contra Catilinam in senatu
62 alloquetur. Hic et amplificationibus extollet orationem,
et in superlationem quoque erigetur. *Quae Charybdis*

1) *Codd.* sive aliud in conciliando. *Vulgo* sive aliud interconciliandi. *Fort.* iudicem conciliandi. 2) *Abest a codicibus.*

tam vorax? et *Oceanus medius fidius ipse.* Nota sunt enim iam studiosis haec lumina. Hic deos ipsos in congressum prope suum sermonemque deducet. *Vos enim Albani tumuli atque luci: vos, inquam, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales.* Hic iram, hic misericordiam inspirabit: hic dicet, *Te vidit, et appellavit, et flevit:* et per omnes affectus tractatus hic itaque illuc sequetur [1]), nec doceri desiderabit. Quare si ex tribus his generibus necessario sit 63
eligendum unum, quis dubitet hoc praeferre omnibus, et validissimum alioqui, et maximis quibusque causis accommodatissimum? Nam et Homerus brevem quidem 64
cum iucunditate, et propriam, id enim est *non deerrare verbis*, et carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quae sunt virtutes generis illius primi; et ex ore Nestoris dixit *dulciorem melle profluere sermonem*, qua certe delectatione nihil fingi maius potest: sed summam aggressus in Ulixe facundiam, magnitudinem illi iunxit; cui orationem *nivibus hibernis* et copia verborum et [2]) impetu parem tribuit. *Cum hoc* igitur *nemo mortalium* 65
contendet: hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat: haec est vere dicendi facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia 66
est. Nam ut inter gracile validumque tertium aliquid constitutum est, ita horum intervalla sunt, atque inter haec ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam 67
et subtili plenius aliquid atque subtilius, et vehementi remissius atque vehementius invenitur; ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur. Ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quae utique aliquo momento inter se differant; sicut quattuor ventos generaliter a totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medii eorum, varie etiam regionum ac fluminum proprii, deprehenduntur. Eademque musicis 68
ratio est, qui cum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque his quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

---

1) *Corrupta haec sunt. Fort.* hic iudicem appellabit et flebit, et per o. aff. tractatus huc atque illuc sequetur. 2) *de coniect. Buttmanni. Vulgo* atque.

69 Plures igitur etiam eloquentiae facies, sed stultissimum quaerere, ad quam se recturus sit orator: cum omnis species, quae modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgo genus dicendi vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro
70 causa modo, sed pro partibus causae. Nam ut non eodem modo pro reo capitis, et in certamine hereditatis, et de interdictis ac sponsionibus, et de certa credita dicet; sententiarum in senatu, et contionum, et privatorum consiliorum servabit discrimina; multa ex differentia personarum, temporum, locorumque mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit [1]), non ex iisdem partibus iram et misericordiam petet: alias ad docendum,
71 alias ad movendum adhibebit artes. Non unus color prooemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis servabitur. Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter,
72 urbane: non ubique similis, sed ubique par sibi. Sic fiet cum id, propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat utiliter et ad efficiendum quod intendit potenter: tum laudem quoque, nec doctorum modo, sed etiam vulgi consequetur.

73 Falluntur enim plurimum, qui vitiosum et corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia exultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut praecipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insa-
74 nit, magis existimant populare atque plausibile. Quod quidem placere multis nec infitior, nec miror. Est enim iucunda auri ac favorabilis qualiscunque eloquentia, et ducit animos naturali voluptate vox omnis: neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli: quo minus mirum est, quod nulli non agentium parata
75 vulgi corona est. Ubi vero quid exquisitius dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem; neque immerito: nam ne illud quidem facile est. Sed evanescunt haec atque emoriuntur comparatione meliorum: *ut lana*

---

1) *Buttmannus de coniectura Rollini excidisse antea putat oppositum membrum* aliter inflammabit.

ıncta fuco citra purpuras placet: at si contuleris Ty-ıae [1]) *lacernae, conspectu melioris obruatur*, ut Ovidius it. Si vero iudicium his corruptis acrius adhibeas, ut 76 ıcinis sulfura, iam illum, quo fefellerant, exuant men-ıtum colorem, et quadam vix enarrabili foeditate pal-escant. Lucent [2]) igitur haec citra solem, ut quaedam xigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique ıala multi probant, nemo improbat bona.

Neque vero omnia ista, de quibus locuti sumus, ora- 77 or optime tantum, sed etiam facillime faciet. Neque nim vim summam dicendi et admiratione dignam infe-ix usque ad ultimum sollicitudo persequitur, nec [3]) ora-orem macerat et coquit, aegre verba vertentem, et erpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus 78 lle et sublimis et locuples circumfluentibus undique loquentiae copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, ui pervenit in summum. Scandenti circa ima labor est: eterum quantum processeris, mollior clivus ac laetius olum. Et si haec quoque iam lenius supina perseve- 79 antibus studiis evaseris, inde fructus illaborati offerunt ese, et omnia sponte proveniunt: quae tamen cotidie ıisi decerpantur, arescunt. Sed et copia habet modum; ine quo nihil nec laudabile, nec salutare est; et nitor lle cultum virilem, et inventio iudicium. Sic erunt 80 ıagna, non nimia; sublimia, non abrupta; fortia, non emeraria; severa, non tristia; gravia, non tarda; laeta, ıon luxuriosa; iucunda, non dissoluta; grandia, non tu-ıida. Similis in ceteris ratio est, ac tutissima fere per ıedium via, quia utriusque ultimum vitium est.

CONCLUSIO.

XI. His dicendi virtutibus usus orator in iudiciis, consiliis, contionibus, senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum et optimo viro et pere sanctissimo faciet: non quia prodesse unquam atis sit, et illa mente atque illa facultate praedito non onveniat operis pulcherrimi quam longissimum tempus: ed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid peius, uam fecerit, faciat. Neque enim scientia modo constat 2

---

1) *de coniectura. Vulgo* etiam. 2) *de coniect. Vulgo* luceat. *Vulgo* Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, — persequitur, ac orat.

orator, quae augetur annis, sed voce, latere, firmi-; quibus fractis aut imminutis aetate seu valetudine, vendum est, ne quid in oratore summo desideretur, intersistat fatigatus, ne quae dicet parum audiri
3 ne se quaerat priorem. Vidi ego longe omnium, mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Do- Afrum valde senem, cotidie aliquid ex ea, quam rat, auctoritate perdentem: cum agente illo, quem cipem fuisse quondam fori non erat dubium, alii, indignum videatur, riderent, alii erubescerent: casio fuit dicendi, *malle eum deficere, quam*
4 Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. antequam in has aetatis veniat insidias, receptui et in portum integra nave perveniet.

Neque enim minores eum, cum id fecerit, rum fructus prosequentur. Aut ille monumenta posteris, aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis iura quaerentibus reddet [1]), aut eloquentiae artem, aut pulcherrimis vitae praeceptis dignum os
5 Frequentabunt vero eius domum optimi iuvenes veterum, et veram dicendi viam velut ex oraculo Hos ille formabit quasi eloquentiae parens, et ut gubernator litora et portus, et quae tempestatum quid secundis flatibus, quid adversis ratio [2]) poscat, cebit, non humanitatis solum communi ductus
6 sed amore quodam operis. Nemo enim minui in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, docere quod optime scias? Sic ad se Caelium a patre Cicero profitetur: sic Pansam, Hirtium, bellam in morem praeceptoris exercuit cotidie
7 audiensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum oporteat fore, cum iam secretus et consecratus, libe vidia, procul contentionibus, famam in tuto col- et sentiet vivus eam, quae post fata praestari magis venerationem, et quid apud posteros futurus sit,
8 Conscius sum mihi, quantum mediocritate quaeque antea scierim, quaeque operis huiusce potuerim inquirere, candide me atque simplici- notitiam eorum, si qui forte cognoscere vol- protulisse. Atque id viro bono satis est, docuisse
9 sciret. Vereor tamen, ne aut magna nimium exigere, qui eundem virum bonum esse et dicendi

---

1) tradet. 2) *de coniectura Spaldingii. Vulgo* ratis.

tum velim; aut multa, qui tot artibus in pueritia discen-
dis morum quoque praecepta et scientiam iuris civilis;
praeter ea, quae de eloquentia tradebantur, adiecerim:
quique haec operi nostro necessaria esse crediderint, ve-
lut moram rei perhorrescant, et desperent ante experi-
mentum. Qui primum renuntient [1]) sibi, quanta sit humani 10
ingenii vis, quam potens efficiendi quae velit: cum maria
transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mun-
dum ipsum paene dimetiri minores sed difficiliores artes
potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque
nullus sit hoc proposito praemio labor recusandus. Quod 11
si mente conceperint, huic quoque parti facilius acce-
dent, ut ipsum iter neque impervium, neque saltem du-
rum putent. Nam id, quod prius, quodque maius est,
ut boni viri simus, voluntate maxime constat: quam qui
vera fide induerit, facile easdem, quae virtutem docent,
artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam 12
numerosa sunt quae premunt [2]), ut non paucorum admo-
dum annorum intentione discantur. Longam enim facit
operam, quod repugnamus: brevis est institutio vitae
honestae beataeque, si credas. Natura enim nos ad
mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volen-
tibus promptum est, ut vere intuenti mirum sit illud
magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, 13
ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucribus
convenit: ita certe facilius esse oportebat, secundum na-
turam, quam contra eam vivere. Cetera vero, etiamsi
aetatem nostram non spatio senectutis, sed tempore ado-
lescentiae metiamur, abunde multos ad discendum annos
habent. Omnia enim breviora reddet ordo, et ratio, et
modus. Sed culpa est in praeceptoribus prima, qui li- 14
benter detinent quos occupaverunt, partim cupiditate
diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo diffi-
cilius sit quod pollicentur, partim etiam inscientia tra-
dendi, vel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in
eo quod novimus, quam discere quae nondum scimus,
melius putamus. Nam ut de nostris potissimum studiis 15
dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more est
plurimorum (ut de his, a quibus magna in hoc pars ae-
tatis absumitur, taceam) declamitare in schola, et tantum

1) *i. e. proponant, et idem verbum scribe apud Velleium* II, 66 *init. ubi vulgo* nunciari. 2) *Buttmannus bene coniecit scribendum* praecipiuntur.

laboris in rebus falsis consumere, cum satis sit modico tempore imaginem veri discriminis et dicendi leges
16 comperisse? Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non sit in una eius specie consenescendum. Cognoscere, et praecepta vivendi perdiscere, et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. Discendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quaelibet enim ex iis artibus, quarum habui mentionem, in paucos libros contrahi solet: adeo infinito
17 spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quae vires cito facit, consuetudo. Rerum cognitio cotidie crescit, et tamen quam multorum ad eam librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur? Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia, velimus legere, nec, quod quidem potest, omnia [1]). Sed breve
18 nobis tempus nos facimus. Quantulum enim studiis impartimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adiice tot genera ludendi, et insanam corporis curam; trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiae sollicitudines, multae causae libidinum, et vinum, et flagitiosus omni genere voluptatum animus: ne ea quidem tem-
19 pora idonea, quae supersunt. Quae si omnia studiis impenderentur, iam nobis longa aetas et abunde satis ad discendum spatia viderentur, vel diurna tantum computantibus tempora: et noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adiuvarent. Nunc computamus annos
20 non quibus studuimus, sed quibus viximus. Nec vero si geometrae et grammatici ceterarumque artium professores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque enim didicerunt haec usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt.

21 Ceterum, ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut praecepta, aut certe non dubia vestigia reperiuntur; ut Eleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum prae se scientiam tulit, sed vestem, et annulum, crepidasque, quae omnia manu sua

---

1) *Vulgo contra libros mss.* velimus legere necessarium est. Quae quidem possumus omnia.

cerat, in usu habuit, atque ita se praeparavit, ne
uius alterius ope egeret ullius rei: Gorgias quoque
mmae senectutis quaerere auditores, de quo quisque
llet, iubebat. Quae tandem ars digna litteris Platoni 22
fuit? Quot saeculis Aristoteles didicit, ut non solum
ae ad philosophos atque oratores pertinent scientia
mplecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes
rquireret? Illis enim haec invenienda fuerunt, nobis
gnoscenda sunt. Tot nos praeceptoribus, tot exemplis
struxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi
tas felicior, quam nostra, cui docendae priores elabo-
runt [1]). M. igitur Cato idem summus imperator, idem 23
piens, idem orator [2]), idem historiae conditor, idem
ris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit, et [3]) inter
t operas militiae, tantas domi contentiones, rudi sae-
lo, litteras Graecas aetate iam declinata didicit, ut
set hominibus documento, ea quoque percipi posse,
ae senes concupissent. Quam multa, paene [4]) omnia, 24
didit Varro! Quod instrumentum dicendi M. Tullio
fuit? Quid plura? cum etiam Cornelius Celsus, me-
ocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripse-
t artibus, sed amplius rei militaris, et rusticae [5]), et
edicinae praecepta reliquerit? dignus vel ipso proposito,
eum scisse omnia illa credamus.

At perficere tantum opus, arduum; et nemo perfecit. 25
nte omnia sufficit ad exhortationem studiorum, ca-
re id rerum naturam, nec, quidquid non est factum,
fieri quidem posse [6]); tum omnia, quae magna sunt
que admirabilia, tempus aliquod quo primum efficeren-
r habuisse. Nam et poesis ab Homero et Virgilio 26
ntum fastigium accepit, et eloquentia [7]) a Demosthene
que Cicerone. Denique quidquid est optimum, ante
n fuerat. Verum etiamsi quis summa desperet, (quod
ir faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, praecepto-
s non deerunt?) tamen est, ut Cicero ait, pulchrum
secundis tertiisque consistere. Neque enim, si quis 27

---

1) elaboraverunt. 2) M. Censorius Cato, idem orator. *Reli-
a absunt.* 3) peritissimus, inter. *Sed* et *de coniect. adiecimus.*
immo paene *contra codices.* 5) et rusticae etiam. 6) *Sic
nb.* 1 *nisi quod* et *habet pro* nec, *quod nos ex coniect. dedimus.
lgo* non capere id rerum nat. (*edit. Spald.* non cadere in rer.
t. *de coniect.*) ut quidquid non est factum, ne fieri quidem possit.
Sic Amb. 1, *sed* et *a manu sec. Vulgo* Quantum enim p. ab H.
Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia.

Achillis gloriam in rebus[1]) bellicis consequi non potest,
Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur: nec[2]) qui
Homeri non, Tyrtaei. Quin immo si hanc cogitationem
homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui
optimus fuisset, arbitraretur: hi ipsi, qui sunt optimi,
non fuissent; neque post Lucretium ac Macrum Virgilius,
nec post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec illi,
28 qui post eos fuerunt[3]). Verum ut transeundi spes non
sit, magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio
et Messala, qui iam Cicerone arcem tenente eloquentiae
agere coeperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriae tradiderunt? Alioqui pessime de
rebus humanis perductae in summum artes mererentur, si,
29 quod optimum fuisset, ...[4]). Adde quod magnos modicus
quoque eloquentia parit fructus, ac, si quis haec studia
utilitate sola metiatur, paene illi perfectae par est. Neque
erat difficile vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde maiores opes, honores, amicitias, laudem praesentem, futuram, hominibus contigisse: nisi indignum[5]) litteris esset, ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum qui a se non virtutes, sed voluptatem, quae fit ex vir-
30 tutibus, peti dicunt. Ipsam igitur orandi maiestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, et qua remota muta sunt omnia, et luce praesenti ac memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima: quod facientes, aut evademus in summum, aut certe multos infra nos videbimus.

31 Haec erant, Marcelle Victori, quibus praecepta dicendi pro virili parte adiuvari posse per nos videbantur; quorum cognitio studiosis iuvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

---

1) *abest.* 2) neque. 3) nec alii postea vicerint. 4) *Vulgo additur* defuisset. *Buttm. coniecit* si quod optimum, idem ultimum fuisset. 5) si tamen dignum.

INDEX
NOMINUM PROPRIORUM.

D.

Q.

V.

X.

Z.

INDEX

LOCORUM A QUINTILIANO LAUDATORUM, QUI INVENIRI APUD SCRIPTORES POTUERUNT.

EMENDANDA.

Pag. 11, v. 1, pro prima e lege primae.
— 23, v. ult. not. pro aliquod lege aliquid
— 204, v. 14 ab ult. ille avium concentus litteris obliquis exprimendum fuit.
— 262, v. 15 ab ult. pro simila lege similia.
— 273, med. verba ferrum incidisse litteris obliquis scribenda.

Nota editoris. Dum haec ultima folia typographorum mendis liberamus, communicatur nobiscum beneficio *Io. Schulzii* nostri, Viri clar. et litteris adiuvandis deditissimi, codex Institutionum oratoriarum membranaceus *Bambergensis*, quem Gustavus Sarpius, Professor Rostochiensis, paulo ante quam morte abreptus est, cum editis exemplaribus conferre instituerat. Eum codicem studiose perlustramus, nec committemus, ut, quae ex eo ad emendandos libros Fabianos hauriri potuerint, non aliquando ad publicos usus conferantur. Verumtamen, ne qua iusto maior expectatio oriatur, faciendum videtur, ut hoc, qui solus iam superest nobis, loco declaremus, codicem Bambergensem praesertim in posterioribus libris mendosissime scriptum, longeque inferiorem Ambrosiano I, dignitate et consilio Florentino similem aut propemodum parem esse. Quocirca ad summam rem, i. e. recensionem totius operis instituendam, parum prodest, sed, ubi Ambrosianus deest, ad fidem vulgatae scripturae recte aestimandam et aliquot locos corruptos, comparatis librariorum aberrationibus, coniectura sanandos non spernendum auxilium confert.